

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

SERMAYE HAREKETLERİNİN
TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

Ekrem Ersin CESUR

Danışman
Prof. Dr. Zeki ERDUT

İZMİR - 2016

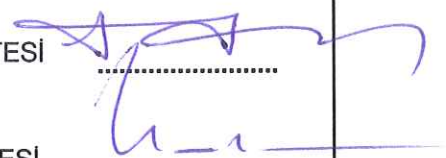
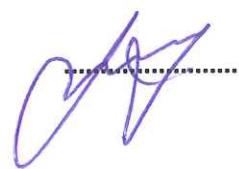
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2006800242

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Ekrem Ersin CESUR
Tez Başlığı : Sermaye Hareketlerinin Türkiye'de Gelir Dağılımına Etkisi

Savunma Tarihi : 05.08.2016
Danışmanı : Prof.Dr.Zeki ERDUT

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Zeki ERDUT	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Faruk SAPANCALI	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Utku UTKULU	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Recep KAPAR	- MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Hasan Ejder TEMİZ	- MERSİN ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (x)

Oy Çokluğu ()

Ekrem Ersin CESUR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Sermaye Hareketlerinin Türkiye'de Gelir Dağılımına Etkisi**" başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

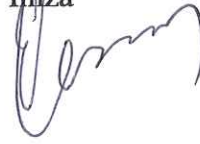
Doktora Tezi olarak sunduğum “Sermaye Hareketlerinin Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Ekrem Ersin CESUR

İmza

ÖZET

Doktora Tezi
Sermaye Hareketlerinin Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi
Ekrem Ersin CESUR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Dünya, küreselleşme süreci olarak tanımlanan 1980 sonrası dönemde birbiriyle bağlantılı iki farklı gelişmeye tanıklık etmiştir. Bunlardan ilki, 1980 sonrası başlayan ve 1990 sonrası hız kazanan sermaye ve finans hesabının serbestleştirilmesine ilişkin uygulamalardır. İkincisi ise, sermaye hareketlerinin hem hacminde hem de dolaşım hızında olağanüstü bir artış görülen bu süreçte, pek çok ülkede gelir dağılımı bakımından olumsuz sonuçlar ortaya çıkmasıdır. Özellikle azgelişmiş ülkelerin dışa açılmalarının bir zorunluluk olduğunu, ancak bu sayede elde edilen yabancı kaynaklarla ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini savunan yeni liberal politikalar, bu ülkeleri ağır bir borç yüküne süreklemesinin yanında alt gelir grupları açısından oldukça güç çalışma ve yaşam koşullarının dayatılmasına kaynaklık etmiştir.

1980 sonrasında, liberal politikaların yaşama geçirildiği Türkiye’de de benzer örüntüler ortaya çıkmıştır. Ticari ve mali serbestleştirmeye yönelik uygulamalar, dış ticaret hacmiyle sermaye hareketlerini önemli oranda arttırmıştır. Gerçek üretimden giderek kopularak mali sektör öne çıkmış; ancak yabancı yatırımcıların spekülatif nitelikli yatırımları ekonominin kırılganlığını arttırmıştır. Dış borç yükünün de önemli ölçüde arttığı bu dönemde, ekonomik krizler baş göstermiş; ücretlilerin katma değerdeki payları düşmüş; gelir dağılımı ücretliler aleyhine bozulmuştur.

Tüm bunlar ışığında, çalışma kapsamında sermaye hareketleri ve gelir dağılımı kavramları incelenmiş; sermayeye hareketlilik kazandıran unsurlar sermaye gereksinimi duyan ülkeden kaynaklanan çekici ve sermaye fazlası olan ülkeden kaynaklı itici etkenler bağlamında açıklanmış ve sermayenin farklı biçimleri ayrımında kuram, tür ve eğilimlere yer verilmiştir. Son olarak, Türkiye’nin küreselleşme sürecindeki dönüşümü göz önüne alınarak, 1980 sonrası dönem üç alt döneme ayrılmış ve sermaye hareketleri ile gelir dağılımına ilişkin örüntüler çözümlenerek, sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbesti, Sermaye Hareketleri, Gelir Dağılımı, Eşitsizlik, Türkiye.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Effect of Capital Flows on Income Distribution in Turkey

Ekrem Ersin CESUR

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Labour Economics and Industrial Relations Program

The world witnessed two different progresses related to each other after 1980 which was defined as globalisation process. The first one of these is the practices in relation to the liberalization of capital and financial accounts which started after 1980 and gained speed after 1990. The second one is that, negative results have showed up in respect to income distribution in many countries during the process in which an extraordinary increase has been seen both in the volume and velocity of capital flows. Neo-liberal policies defending less developed countries must open to foreign investors and thus an economic development can be realised with the acquired foreign resources has caused these countries face with a heavy burden of debt and heavy working and living conditions for low income groups.

Similiar patterns showed up in Turkey which liberal policies were implemented after 1980. Practices which aimed at commercial and financial liberalization increased capital flows considerably with trading volume. The production shifted to financial sector; but the speculative financial flows gave rise to economic fragility. In this period which debt burden has increased, economic crises have arised; labours' share of added value has decreased; and distribution has worsened to the detriment of labour.

In the light of all these, concepts of capital flows and income distribution have been studied; the factors that facilate movement for capital have been explained within the context of pull factors arising from the country that needs capital and the push factors arising from the country that has capital surplus; and in the distinction of different types of capital flows has been given place to the theories, types and tendencies. Consequently, in view of transformation of Turkey in the globalization process, the period after 1980 has three sub-periods; in three sub-periods, the patterns about capital flows and income distribution have been analysed and have come to a conclusion.

Key Words: Liberalization, Capital Flows, Income Distribution, Inequality, Turkey.

SERMAYE HAREKETLERİNİN TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ/PROJE ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMLAR

I. SERMAYE HAREKETLERİ	4
A. Tanımı	6
B. Unsurları	8
1. Sermaye Birikimi	8
2. Sermayenin Dolaşım Serbestisi	12
3. Piyasa Mantığı	14
4. Kendine Özgü Düzen	16
II. GELİR DAĞILIMI	19
A. Tanımı	21
B. Unsurları	24
1. Emek - Sermaye Bileşimi	24
2. Sunum ve İstem Etkileşimi	28
3. Eşitsizlik	34
4. Gelirin Yeniden Dağıtımı	39

İKİNCİ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN GEREKÇELERİ

III. İTİCİ ETKENLER	45
A. Uluslararası Faiz Oranı	46
B. Yatırımın Getirileri	49
C. Gelirin Yaratılmasında Yapısal Değişim	52
D. Ekonomik Çevrim	55
IV. ÇEKİCİ ETKENLER	58
A. Ulusal Faiz Oranı	59
B. İşgücü Maliyetleri	61
C. Dışa Açıklık	65
D. Makro Ekonomik İstikrar	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN BİÇİMLERİ

V. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	77
A. Doğrudan Yabancı Yatırım Kuramları	80
1. Ürün Yaşam Devreleri Kuramı	80
2. Hecksher-Ohlin Faktör Donanımı Kuramı	81
3. Oligopolistik Tepki Kuramı	83
4. İçselleştirme Kuramı	85
5. Eklektik Paradigma Kuramı	87
B. Doğrudan Yabancı Yatırımların Biçimleri	89
C. Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri	90
1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri	90
2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri	96

VI. PORTFÖY YATIRIMLARI	104
A. Portföy Yatırımı Kuramları	108
1. Geleneksel Portföy Kuramı	109
2. Modern Portföy Kuramı	110
B. Portföy Yatırımlarının Biçimleri	112
C. Portföy Yatırımı Eğilimleri	114
1. Dünyada Portföy Yatırımı Eğilimleri	114
2. Türkiye’de Portföy Yatırımı Eğilimleri	116
VII. DİĞER YATIRIMLAR	121
A. Diğer Yatırım Kuramları	124
1. Mundell-Fleming Kuramı	124
2. Faiz Haddi Paritesi Kuramı	127
B. Diğer Yatırımların Biçimleri	128
C. Diğer Yatırım Eğilimleri	130
1. Dünyada Diğer Yatırım Eğilimleri	130
2. Türkiye’de Diğer Yatırım Eğilimleri	134
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ	
VIII. TİCARİ SERBESTİ DÖNEMİ (1980–1988)	142
A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı	146
B. Özelleştirme	152
C. Düzensizleştirme	159

IX. MALİ SERBESTİ DÖNEMİ (1989-2000)	164
A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı	169
B. Serbestleştirme	173
C. Dışa Açılma	177
X. KÜRESEL EKONOMİYLE BÜTÜNLEŞME DÖNEMİ (2001 SONRASI)	182
A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı	196
B. Esneklik	210
C. Borçlanma	214
SONUÇ	217
KAYNAKÇA	223
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Asian Development Bank
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIAS	Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BBVA	Banco Bilbao Vizcaya Argentaria
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BIS	Bank for International Settlements
BK	Birleşik Krallık
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BPM5	Balance of Payments Manual: Fifth Edition
BPM6	Balance of Payments and International Investment Position Manual: Sixth Edition
BSB	Bağımsız Sosyal Bilimciler
BUMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
CEC	Commission of the European Communities
CECC	Congressional-Executive Commission on China
CREDIT	Centre for Research in Economic Development and International Trade
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
çev.	Çeviren
ÇÜİ	Çok uluslu işletme
DB	Dünya Bankası
Der.	Derleyen
DİBS	Devlet iç borçlanma senedi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜSBE	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DGD	Doğrudan gelir desteği
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DÜ	Dumlupınar Üniversitesi
DY	Diğer yatırım
DYY	Doğrudan yabancı yatırım
ECB	European Central Bank
ECLAC	Economic Commission for Latin America and the Caribbean
ECOSOC	The United Nations Economic and Social Council
Ed.	Editör
EIBA	European International Business Academy
ERF	The Economic Research Forum
ESCAP	United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific
ESSIM	European Summer Symposium in International Macroeconomics
ETSG	European Trade Study Group
EU	European Union
EVDS	Elektronik veri dağıtım sistemi
FDI	Foreign Direct Investment
FES	Friedrich Ebert Stiftung
FPI	Foreign Portfolio Investment
FPRI	Fiscal Policy Research Institute
FRBSF	Federal Reserve Bank of San Francisco
GATT	Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	Gümrük Birliği
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
GSMH	Gayri safi milli hasıla
GSYİH	Gayri safi yurtiçi hasıla
GÜ	Gazi Üniversitesi
HM	Her Majesty's
HÜ	Hacettepe Üniversitesi
IFC	Irving Fisher Committee
IIF	Institute of International Finance

IFC	International Finance Corporation
IGIER	Innocenzo Gasparini Institute for Economic Research
IJSBAR	International Journal of Sciences: Basic and Applied Research
ILO	International Labour Organization
IMF	International Monetary Fund
INĖ	Instituto Nacional de Estadística
IPES	International Political Economy Society
İF	İktisat Fakóltesi
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi
İSO	İstanbul Sanayi Odası
İTO	İstanbul Ticaret Odası
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KAOPEN	Mali açıklık endeksi
KAYA	Kamu Yönetimi Araştırması
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KIPPRA	Kenya Institute for Public Policy Research and Analysis
KOBİ	Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler
MAI	Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
MMO	Maden Mühendisleri Odası
MPRA	Munich Personal RePEc Archive
MÜ	Marmara Üniversitesi
MÜİİB	Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler
NBER	National Bureau of Economic Research
NBP	Narodowy Bank Polski
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖİB	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
s.	Sayfa No
SNA	System of National Accounts
PEIO	The Political Economy of International Organizations
PERI	Political Economy Research Institute
PETROL-İŞ	Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası
PY	Portföy yatırımları
RBI	Reserve Bank of India

REAd	Revista Eletrônica da Administração
SASE	The Society for the Advancement of Socio-Economics
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SFB	Spezialforschungsbereich
SPK	Sermaye Piyasası Kurumu
SÜ	Selçuk Üniversitesi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEK	Türkiye Ekonomi Kurumu
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TSPB	Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği
TUC	Trades Union Congress
TÜHİS	Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
UCW	Understanding Children's Work
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
UN	United Nations
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	United Nations Development Programme
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization
UNRISD	United Nations Research Institute for Social Development
UNSD	United Nations Statistics Division
UNU	United Nations University
UNWFP	United Nations World Food Program
UPF	Uluslararası Para Fonu
USITC	United States International Trade Commission
WB	World Bank
WBI	World Bank Institute
WDI	World Development Indicators

WEF	World Economic Forum
WTO	World Trade Organization
YASED	Yabancı Sermaye Derneği
YSGM	Yabancı Sermaye Genel M¼d¼rl¼đ¼

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: DYY Bileşenleri	s. 101
Tablo 2: DYY Türleri	s. 102
Tablo 3: DYY'lerin Sektörlere Göre Dağılımı	s. 103
Tablo 4: DYY Girişlerinin Bölgelere Göre Dağılımı	s. 103
Tablo 5: DYY Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	s. 104
Tablo 6: Türkiye'de Portföy Yatırımları	s. 119
Tablo 7: Dünyada Diğer Yatırımlar	s. 131
Tablo 8: Türkiye'ye Yönelik Diğer Yatırımlar	s. 138
Tablo 9: 1960-1988 Yılları Arasında Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı	s. 150
Tablo 10: 1960-1988 Yılları Arasında Türkiye'de İşlevsel Gelir Dağılımı	s. 151
Tablo 11: 1960-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı	s. 171
Tablo 12: 1989-1994 Yılları Arasında Türkiye'de İşlevsel Gelir Dağılımı	s. 171
Tablo 13: 2002-2014 Yıllar Arasında Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı	s. 197
Tablo 14: 2002-2014 Yılları Arasında Türkiye'de İşlevsel Gelir Dağılımı	s. 200
Tablo 15: Emek ve Sermaye Gelirlerinin GSYİH'ye Oranı	s. 200
Tablo 16: Gelir Türlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (2006-2014)	s. 201
Tablo 17: Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Faaliyet Dışı Gelirleri	s. 202
Tablo 18: Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Faaliyet Dışı Gelirleri	s. 202
Tablo 19: İşletme Büyüklüklerine Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer	s. 204
Tablo 20: Hanehalkı Menkul Kıymet Stoku	s. 205
Tablo 21: Hanehalkı Mali Varlık ve Yükümlülüklerinin Gelişimi	s. 206
Tablo 22: Bölüşüm Göstergeleri (2005-2015)	s. 209
Tablo 23: Toplam Dış Borç Stoku	s. 216

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Uluslararası Faiz Oranı ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 48
Şekil 2: Yatırımın Getirileri ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 51
Şekil 3: Sektör Payları ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 55
Şekil 4: Ekonomik Çevrim ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 58
Şekil 5: Ulusal Faiz Oranı ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 61
Şekil 6: İşgücü Maliyetleri ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 64
Şekil 7: Dışa Açıklık ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 69
Şekil 8: Makro Ekonomik İstikrarsızlık ve Türkiye'ye Sermaye Girişi	s. 74
Şekil 9: Türkiye'ye Yönelik Diğer Yatırımlar	s. 137
Şekil 10: Türkiye'de Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	s. 195

EKLER LİSTESİ

EK 1: Sermaye Hareketlerini Açıklayan İtici ve Çekici Etkenler	ek s. 1
EK 2: Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri	ek s. 4
EK 3: Uluslararası Faiz Oranı	ek s. 7
EK 4: Yatırımın Getirileri	ek s. 8
EK 5: Gelirin Yaratılmasında Yapısal Değişim	ek s. 9
EK 6: Ekonomik Çevrim	ek s. 10
EK 7: Ulusal Faiz Oranı	ek s. 11
EK 8: İşgücü Maliyetleri	ek s. 12
EK 9: Dışa Açıklık	ek s. 13
EK 10: Makro Ekonomik İstikrar(sızlık)	ek s. 14

GİRİŞ

1973 yılında petrol krizi ile başlayan post-Fordist dönemde, ekonomik yapıdan sosyal yapıya, siyasetten hukuka kadar geniş bir alanda köklü değişiklikler yaşanmıştır. Ortaya çıkan ekonomik bunalım, dış alım ikamesine dayalı kalkınma stratejisi ile dışa karşı korumacı politikaların sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Borç yükümlülüklerini yerine getiremeyecek hale gelen azgelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm ülkeler için çözüm, ekonomik serbestleştirme, dışa açılma ve yabancı kaynak kullanımı aracılığıyla kalkınma sağlanması olarak sunulmuştur. Sermaye hareketlerinin hem hacminin hem de dolaşım hızının büyük ölçüde arttığı bu dönemde, Bretton Woods kurumları da düzenleyici aktör olarak rol oynamışlardır. Bu kurumlar, borç sorunu yaşayan ve dengesiz bir büyüme örüntüsüne sahip azgelişmiş ülkelerde yapısal uyarılama programlarının yaşama geçirilmesine kaynaklık etmiş; bu programlar aracılığıyla da gerekli altyapının oluşup oluşmadığına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapılmadan ticari ve mali serbestleştirme sağlanmıştır. Böylece, bir yandan azgelişmiş ülkeler kaynak gereksinimlerini “geçici” olarak gidermiş; diğer yandan yabancı yatırımcılar daha yüksek kazanç elde etme olanağına kavuşmuştur. Ancak, ülkeleri giderek artan oranda birbirine bağımlı hale getiren bu yapı, verimli alanlarda yatırım yapılmasını engellemiş ve önemli kısmının spekülative niteliğinden dolayı ödemeler dengesi krizlerini tetiklemiştir.

Yeni liberal politikaların egemenlik kazandığı küreselleşme sürecinde, Türkiye’de de diğer azgelişmiş ülkelerdekine benzer gelişmeler yaşanmıştır. Yetmişlerdeki ekonomik darboğazı aşabilmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde bazı ekonomik önlemler alınmış; kamunun ekonomideki rolünü azaltıp ticari ve mali serbesti sağlanmasını içeren bu önlemler 12 Eylül 1980 tarihindeki askeri darbe aracılığıyla da “güvence” altına alınmıştır. Bu süreçte Türkiye’ye yönelik sermaye girişlerinde artış yaşansa da esas gelişim 1989 yılındaki Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar ile tam mali serbesti sağlanmasının ardından yaşanmıştır. Bu karar sonrası, sermaye girişleri belirgin biçimde artmıştır. Bununla birlikte, yabancı yatırımlar büyük ölçüde spekülative niteliktedir. Dolayısıyla bu yatırımlar açısından daha kazançlı mekânların bulunmasıyla, yoğun sermaye çıkışları ile karşılaşmıştır. Bu anlamda ekonomik krizler tetiklenmiş ve ekonomi kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Buna rağmen, düşük kur ve yüksek faiz bileşimi tercih edilmiş; tüm bu olumsuzluklara zemin hazırlayan dış satım ve yabancı kaynağa dayalı kalkınma stratejisinden vazgeçilmemiştir.

Her kriz öncesinde Türkiye’ye yönelen sermaye hareketlerinde büyük artışlar ve kriz döneminde de büyük çaplı çıkışlar görünmesine rağmen, ikibinli yıllarda Uluslararası Para

Fonu (UPF) denetimindeki döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programının da etkisiyle ekonomik büyüme büyük oranda kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı hale gelmiştir. Bu dönemdeki artış eğilimi, 2008 yılındaki küresel mali kriz ile sekteye uğrasa da 2010 yılından itibaren sürdürülmüş; ancak 2011 sonrası küresel ekonomiye ilişkin belirsizliklerin artması, bu eğilimi yavaşlatmıştır. Bu bağlamda, sermaye hareketleri ülkeleri karşılıklı bağımlı hale getirmektedir. Bu bağımlılık borç veren gelişmiş ülke ile alan gelişmekte olan ülke bakımından gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir. Bir başka deyişle gelişmekte olan ekonomilerde gelir dağılımını borç veren ülkelerdeki tasarruf sahipleri lehine bozmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde sermaye hareketleri ve gelir dağılımı kavramları tanımlanmış ve bu kavramlara ilişkin unsurlar ortaya konulmuştur. Parasal değer taşıyan gerçek ve/veya mali varlıkların ulusal sınırları aşan alım-satım işlemlerinden oluşan sermaye hareketleri kavramı, birikmek amacıyla sermayenin yer değiştirdiği, piyasa ekonomisinin belirleyici olduğu, dolaşımının önündeki engellerin kaldırıldığı ve kendine özgü bir düzen içerisinde kurum, kural ve usullerle dolaştığı bir süreci ifade ettiğinden, unsurları da sermaye birikimi, sermayenin dolaşım serbestisi, piyasa mantığı ve kendine özgü düzen olarak belirlenmiştir. Hem ekonomik başarımlar hem de adalet ile doğrudan doğruya ilgili olduğu için sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir niteliği de bulunan gelir dağılımı kavramı ise, ekonomik, sosyal ve siyasal değişkenlere yer veren geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, sermaye bileşimi, sunum ve istem etkileşimi, eşitsizlik ve gelirin yeniden dağıtımı çözümlenmiştir.

İkinci bölümde, sermaye hareketlerinin gerekçelerine yer verilmiştir. Bu gerekçeler, sermayeye sahip gelişmiş ülkelere ileri gelen itici ve sermaye gereksinimi duyan az gelişmiş ülkelere kaynaklanan çekici etkenler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki gelir getirici işlerin yapısını ve alternatif yatırım olanaklarını, bir bütün olarak da küresel ölçekli mali koşulları yansıtan itici etkenler, özellikle azgelişmiş ülkelere sermaye girişini açıklamakla birlikte azgelişmiş ülkelerin üzerinde belirleyici olmadıkları değişkenlerdir. İtici etkenler kapsamında değerlendirilen bu değişkenler, sermaye hareketinin biçim ve niteliğine göre çeşitlense de alanyazındaki ortak noktalardan hareketle faiz oranı, yatırımın getirileri, gelirin yaratılmasında yapısal değişim ve ekonomik çevrim olarak dört başlıkta toplanmıştır. Azgelişmiş ülkelerin küresel mali sistemden “yararlanmalarının” bir gereği olarak görülen çekici etkenler ise, sermaye çekmek isteyen ülkenin kendine özgü koşulları ile ekonomik, sosyal, siyasi, hukuki ve kurumsal alanda gerçekleştirilen düzenlemelerin bir yansımasıdır. Bu anlamda çekici etkenler, ticari ve mali serbestleştirme ile düzensizleştirme gibi ön koşulların dışında, ulusal faiz oranı, dışa açıklık, makro ekonomik

istikrar ve işgücü maliyetleri gibi değişkenlerden oluşur. Gerekçelere ilişkin bu bileşimin, sermaye hareketlerinin türünü, yönelimini, hacmini ve oynaklığını açıkladığı kabul edilir.

Üçüncü bölüm, sermaye hareketlerinin türlerine ayrılmıştır. Bu kapsamda, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar kuramsal olarak incelenmiş; türlerine ayrılmış ve gerek dünyada gerekse Türkiye’de ortaya çıkan eğilimler değerlendirilmiştir. Sermaye hareketlerine ilişkin sınıflandırmada, UPF’nin doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, diğer yatırımlar, mali türevler ve rezervler biçimindeki beşli ayrımı ile Dünya Bankası’nın doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve borçlar biçimindeki üçlü ayrımı dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) ödemeler dengesi istatistiklerinde yer verilmeyen mali türevler kalemi ile ayrı bir başlık olarak değerlendirilip finans hesabı içinde yer almayan rezervler kalemi ayrıma dahil edilmemiştir. Bu anlamda, sermaye hareketlerinin biçimleri doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olarak belirlenmiştir. Bu üç kaleme ilişkin olarak geliştirilen kuram, biçim ve gerek dünyada gerekse Türkiye’deki eğilimler vurgulanarak kapsamlı bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde, Türkiye’nin küresel ekonomi ile bütünleşmesi eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu bölümde öncelikle küreselleşme süreci üç alt döneme ayrılmıştır. Buna göre, ilk dönem olan ticari serbesti dönemi, 24 Ocak 1980 kararları ile başlamış ve sermaye hareketlerine serbesti sağlayan 32 sayılı Karar’ın kabul edildiği 1989 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde, dış alım ikamesine dayalı sanayileşme stratejileri terk edilerek, dış satışa dayalı politikalara ağırlık verilmiş ve piyasa mantığı tam anlamıyla egemenlik kazanmıştır. Gerek ulusal gerek bölgesel çaplı büyük ekonomik krizler yaşanan; mali piyasaların altyapıdan yoksun olması nedeniyle Türkiye’nin spekülasyon yatırımlar açısından cazibe merkezi haline geldiği ve mali serbesti dönemi olarak isimlendirilen ikinci dönem, yine bir krizle son bulmuştur. 2000-2001 krizi ile başlayan ve günümüze kadar gelen üçüncü dönemde ise, gerçek ekonomiden giderek kopularak, tüm mali sistem tam anlamıyla serbestleştirilmiştir. Küresel sermayenin gereksinimleri uyarınca piyasalar düzenlenmiş ve/veya düzensizleştirilmiştir. Emek aleyhtarı politikalar aracılığıyla sermayeye büyük miktarlarda kazanç sağlarken, gelir bölüşümü bozulmuştur. Bu bakımdan, küresel piyasalara bağımlılığın giderek arttığı bu dönem “küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme dönemi” olarak anılabilir. Her alt dönemde, bireysel ve işlevsel gelir dağılımında ortaya çıkan örüntüler incelenmiş ve bu örüntülerin ortaya çıkışında sermaye hareketlerinin oynadığı rol, her dönem yaşama geçen özelleştirme, düzensizleştirme, serbestleştirme, dışa açılma, esneklik ve borçlanma gibi uygulama ve politikalar ile birlikte değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMLAR

I. SERMAYE HAREKETLERİ

Kapitalist ekonomi politik, günümüzde küreselleşme adı altında, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler aracılığıyla üretimi ve mekânı yeniden biçimlendirmektedir. Mekânsal kalkınmanın yeni türlerinin kaynağında, kapitalist faaliyetin dünyanın bazı yerlerinde sanayiden sıyrılma ve bazı yerlerinde de yeniden sanayileşme ile mekânsal anlamda yeniden yapılandırma gerekliliği bulunmaktadır¹. Somut olarak üretilen, kullanılan ve tüketilen bir fiziksel üretim alanı olmanın ötesinde, mekânda toplumsal olayların geçtiği, bu anlamda, sermayenin kendine özgü koşullarla örgütlendiği görülür. Söz konusu örgütlenme, kapitalizmin girdiği krizlerden bir yandan kendini, öte yandan maddi dünyayı sürekli olarak dönüştürerek her defasında “başarı” ile çıkışını sağlamıştır².

Kapitalizm, üretilen mal ve hizmetlerin metalaşmasının³ yani değişim değerinin en üst düzeye çıkarılmasının amaçlandığı⁴, ekonomik⁵, sosyal ve siyasal⁶ boyutları bulunan, bir meta üretim sistemidir⁷. Bu sistemde, devletin düzenleme ve denetimlerinin mümkün olduğunca azaltılmasını benimseyen “bırakınız yapsınlar” ilkesi esas alınır⁸ ve gelir getiren faaliyetler piyasa aracılığıyla düzenlenir⁹. Üretimin en fazla gelirin elde edilmesi amacıyla gerçekleştirildiği¹⁰ ve üretim araçlarının büyük ölçüde özel mülkiyet altında bulunduğu¹¹ kapitalist sistem, sermaye birikimi ile somutlaşır¹². Birikim, farklı mekânlardaki faktör donanımları aracılığıyla ve bu esnada mal ve sermaye dolaşımı sayesinde gerçekleşir. Bu süreçte, dolaşımın engelleri, kimi zaman ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yeniliklerle, kimi

¹ David Harvey, “Globalization and the “Spatial Fix”,” *Geographische Revue: Zeitschrift für Literatur und Diskussion*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, s. 23-24.

² Hakkı Yırtıcı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 96, İstanbul, 2005, s. 1 ve 9.

³ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 164.

⁴ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 366.

⁵ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago, 1982, (Capitalism), s. 4.

⁶ George Reisman, *Capitalism: A Treatise on Economics*, TJS Books, Laguna Hills, 1990, s. 19 ve 105.

⁷ Ben Fine ve Alfredo Saad-Filho, *Marx's Capital*, Pluto Press, London, 2004, s. 16.

⁸ Reisman, s. 105.

⁹ Erik Olin Wright, “Taking the Social in Socialism Seriously,” *The Society for the Advancement of Socio-Economics (SASE) Annual Meeting*, The Society for the Advancement of Socio-Economics, Washington, D.C., 10.07.2004, s. 9.

¹⁰ Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 15.

¹¹ Wright, s. 9.

¹² Reisman, s. 19.

zaman da ticari ve mali serbesti, serbest ticaret anlaşmaları ve uluslararası ticaret için hukuki çerçevenin uygun hale getirilmesiyle aşılır¹³.

Hangi engelle karşılaşılırsa karşılaşılın, dolaşım sürecinde yaratılan metalar nicelleşerek, yani mülkiyetin en akıcı hali olan para biçimine dönüşerek, belirli ellerde yoğunlaşır ve merkezileşir. Sermaye birikim süreci olarak tanımlanan bu süreçte, yaratılan metaların bir kısmı mülkiyete geçirilerek tüketilir. Diğer kısmı ise, yeni bir üretim sürecine sokularak, üreticiler arasında eşitsizlik doğurur. Eşitsizlik bağlamında ortaya çıkan rekabet ilişkisinde amaç, üretim ve dolaşım sürecinin kısaltılarak, üretim sürecine aktarılan sermayenin en kısa sürede geri kazanılmasıdır. Bu anlamda, en önemli maliyet unsuru olan zamanın kısaltılması için üretim sürecinde tam zamanında üretim, esnek uzmanlaşma, kalite denetimi ve işgücünün hızına; dolaşım sürecinde ise, yeni iletişim teknolojileri ve hizmetler sektörünün yaygınlaşması ile sermayenin akıcılığının artışına önem verilir. Bununla birlikte, üretim ve dolaşım süresinin kısaltılmasında mali araçlara da gereksinim duyulur¹⁴.

Bu gereksinimin bir sonucu olarak, doksanlardan itibaren sermaye piyasalarının gelişimi sağlanmıştır. O zamana kadar devlet denetimindeki bankaların güdümünde olan sermayeyi, bireyler, mali kurumlar ve özel yatırım fonları yönlendirmeye başlamış ve sermaye, birikimin ençoklaştırılması amacıyla hareket serbestisine kavuşmuştur¹⁵. Sermayeyi yönlendiren aktörlerin değişimi ve sağlanan serbesti ile nitelenen yapısal dönüşüm, dış kaynak gereksinimi duyan gelişmekte olan ülkeleri yüksek değişkenlik ve kırılganlık gösteren özel sermaye hareketlerine bağlı hale getirmiştir. Bu sayede dış borçlanma yeniden düzenlenmiş ve gelişmekte olan ülkeler küresel mali sisteme eklemlenmişlerdir¹⁶.

Serbestleştirme ve mali bütünleşmenin sonucu olarak, doksanlı yıllarda dünyada sermaye hareketleri önemli ölçüde artmıştır¹⁷. Ancak, uluslararası mali sistemin “bırakınız yapınız, bırakınız geçsinler” ilkesi ışığında yapılandırılması, gelişmekte olan ülkelerde sermaye hesabının serbestleştirilmesi ve sermaye hareketleri denetiminin sınırlı

¹³ David Harvey, *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*, çev. Sungur Savran, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 50-52.

¹⁴ Fuat Ercan, “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik,” 95-96 Petrol İş Yıllığı, Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası (Petrol-İş), İstanbul, 1997, s. 675-678.

¹⁵ United Nations (UN), “The Globalization of Capital Markets,” **Second Interregional Training Workshop on International Taxation and Steering Committee Meeting of the ad hoc Group of Experts on International Cooperation in Tax Matters**, The UN Secretariat, Beijing, 23-27.04.2001, s. 1.

¹⁶ Alicia Giron Gonzales, “Emerging Markets Foreign Financing: From Foreign Debt to Capital Flows (Present, Past and Future),” **The Seventh International Post Keynesian Workshop**, Center for Full Employment and Price Stability, Journal of Post Keynesian Economics, University of Missouri, Missouri, 2002, s. 1.

¹⁷ Chris Becker ve Clare Noone, Volatility and Persistence of Capital Flow, BIS Papers, Sayı: 42, Bank for International Settlements, Basel, 2008, s. 175.

olması¹⁸ nedeniyle, yatırım ve istihdamın, çalışma standartlarına tam olarak uyulmayan ülkelere kaydırılacağı yönündeki endişe artmıştır¹⁹.

A. Tanımı

Sermaye, doğrudan parayla nesnelleşen, metaya dönüştürülerek somutlaşan, bilgi ve teknoloji biçiminde soyutlaşan, mülkiyet hakları ile kurumsallaşan²⁰, sosyal sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve böylece toplumu biçimlendiren bir güç²¹ olarak tanımlanır. Sermaye bir birikim süreci olarak da incelenebilir. Bu süreç, sermayenin ilk aşamada hammadde, ara mallar ve işgücü bakımından alıcı, ikinci aşamada bizzat üretim süreci ve son aşamada ürünün satıcısı niteliğine bürünmesiyle tamamlanır²².

Sermaye hareketlerinin ise, genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. UPF, Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi uluslararası kurumların metinlerinde bir tanım birliği sağlanmamıştır²³. Bunun kaynağında ise, sermaye hareketlerinin farklı türlerinin tanımlanmasındaki belirsizlik bulunur²⁴.

UPF özel sermaye hareketlerini, ödemeler dengesi bağlamında net doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımların bütünü olarak tanımlar²⁵. DB ise, ticari banka borçları, borç senetleri ve diğer özel kesim kredilerinden oluşan özel kesim borç akımları ile doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımlarından oluşan borç dışı akımların toplamı olarak tanımlamıştır²⁶. Bir diğer ifadeyle, DB'ye göre özel sermaye hareketleri,

¹⁸ Yılmaz Akyüz, "Towards Reform of the International Financial Architecture: Which Way Forward?" **Reforming the Global Financial Architecture: Issues and Proposals**, (Ed.: Yılmaz Akyüz), United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Geneva, 2002, (Towards), s. 2.

¹⁹ Morten Skak, "Economic Integration, International Capital Movements, and Labour Standards," **Labour**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2005, s. 291-292.

²⁰ Pierre Bourdieu, "The Forms of Capital," **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, (Ed.: John. G. Richardson), Greenwood, New York, 1986, s. 47.

²¹ Jonathan Nitzan ve Shimshon Bichler, **Capital as Power: A Study of Order and Creorder**, Routledge, New York, 2009, s. 2-3.

²² David Harvey, **Limits to Capital**, Verso, London, 2006, s. 83.

²³ Federico Lupo Pasini, **The International Regulatory Regime on Capital Flows**, Working Paper, Sayı: 338, Asian Development Bank (ADB) Institute, Tokyo, 2011, s. 5.

²⁴ UNCTAD, **Trade and Development Report 1999**, UN Publication, Geneva, 1999, (1999), s. 100.

²⁵ International Monetary Fund (IMF), **World Economic Outlook 2006**, IMF Publication Service, Washington, D.C., April 2006, (2006), s. 73.

²⁶ The World Bank, **World Development Report 1996**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1996, (1996), s. 226-227.

doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy akımları ve borç akımlarından oluşan sermaye piyasasındaki akımların toplamıdır²⁷.

Avrupa Birliği (AB)'nde sermaye hareketleri; (i) doğrudan yatırımlar, (ii) gayrimenkul yatırımları, (iii) sermaye piyasasında işlem gören menkul kıymetlerin transferleri, (iv) kolektif yatırım kuruluşlarına katılma belgeleri ile ilgili transferler, (v) para piyasasında işlem gören menkul kıymetler ve diğer araçlarla ilgili transferler, (vi) cari ve mevduat hesaplarına ilişkin transferler ile mali kuruluşların transferleri, (vii) AB üyesi bir ülkenin yurttaşının taraf olduğu ticari işlemler ve hizmet edimleri ile ilgili krediler, (viii) ticari ikraz ve krediler, (ix) teminatlar, diğer garantiler ve rehin hakları, (x) sigorta sözleşmelerinin ifasına ilişkin transferler, (xi) bireysel sermaye hareketleri, (xii) mali varlıkların fiziksel dışalım ve dışsatımı ve (xiii) diğer sermaye hareketleri olarak sınıflandırılmıştır²⁸.

Öğretide de sermaye hareketlerinin ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Sermaye hareketleri, ödemeler dengesi kapsamında değerlendirildiğinden, bir ülkenin, dünyanın geri kalanıyla gerçekleştirdiği, ekonomik nitelikli işlemlerle ilgilidir²⁹. Ekonomik nitelikli işlemler, bir ekonomik değerin yaratılması, dönüştürülmesi, takas edilmesi ve tüketilmesini ifade etmekte; buna ek olarak, malların veya mali varlıkların mülkiyetindeki değişimi, hizmet veya işgücü ve sermaye teminini kapsamaktadır³⁰. Dolayısıyla, yabancı yatırımcıların bir ülkede varlık edinmesi veya yerli yatırımcıların yurtdışında varlık edinmesi halinde, sermaye hareketlerinden söz edilir³¹. Bu bağlamda sermaye hareketleri, gerçek veya mali varlıkların ulusal sınırları aşan alım satım işlemlerinden oluşur. Öyleyse, bir ülkedeki varlıkların yabancılar tarafından satın alınması "sermaye girişini", ülkedeki hane halkları ve firmaların yabancı varlıklar satın alması "sermaye çıkışını", aradaki fark da net sermaye giriş veya çıkışını ifade eder³². Sermaye hareketleri de parasal değer taşıyan varlıkların bir ülkeden bir

²⁷ The World Bank, **Global Development Finance 2001**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2001, (2001), s. 55.

²⁸ The Council of the European Communities, Council Directive 88/361/EEC of 24 June 1988 for the Implementation of Article 67 of the Treaty, **Official Journal of the European Communities**, Cilt: 31, Brussels, 1988, s. 5.

²⁹ Claudia M. Buch, Anja Kuckulenz, Marie-Helene Le Manchec, Worker Remittances and Capital Flows, Working Paper, Sayı: 1130, Der Open-Access-Server der Deutschen Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften/Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft (ECONSTOR), Kiel, 2002, s. 3.

³⁰ IMF, **Balance of Payments Manual: Fifth Edition (BPM5)**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1993, (BPM5), s. 6.

³¹ UNCTAD, **Trade and Development Report 2008**, UN Publication, Geneva, 2008, (2008), s. 54.

³² Robert H. Frank ve Ben S. Bernanke, **Principles of Economics**, McGraw Hill, Inc., New York, 2007, s. 810.; The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), **Economic Outlook 2011/1**, OECD Publishing, Paris, 2011, (2011/1), s. 291.

diğer ülkeye veya ülke içinde yabancı yatırımcılara, başka bir işleme (örneğin ithal edilen malların bedelinin satıcıya ödenmesi gibi) bağlı olmaksızın, transferi olarak tanımlanır³³.

B. Unsurları

Sermaye hareketleri kavramı, birikmek amacıyla sermayenin yer değiştirdiği, piyasa ekonomisinin belirleyici olduğu, dolaşımının önündeki engellerin kaldırıldığı ve kendine özgü bir düzen içerisinde kurum, kural ve usullerle dolaştığı bir süreci ifade etmektedir.

1. Sermaye Birikimi

Kapitalist sistemde ekonomik ve toplumsal düzen, özel mülkiyet üzerine kurulmuş³⁴ ve sermaye birikiminin sağlanması temel hedef olarak belirlenmiştir³⁵. Bu doğrultuda, karlılık kapitalist üretimin itici gücü haline gelmiş ve sadece kar getiren metaların üretimi doğru kabul edilmiştir³⁶. Sistemin ayırt edici özelliği, sermayenin yaratılma biçimidir³⁷. Farklılık, üretim ve dağıtımın doğal sonucu olan birikimin, kapitalist ekonomi politiğe özgü biçimde, geçerli değer, teknik ve yöntemlerin benimsenme zorunluluğu ve bireysel bağımlılık ilişkisinin ortaya çıkmasından kaynaklanır³⁸. Bireysel bağımlılık ilişkisi, sermaye birikiminin sağlanabilmesi için sermaye sahibinin, üretimi gerçekleştirecek olan ve üretilenleri satın alacak olan kişilerle, zorunlu olarak kurduğu ilişkiler sonucu oluşur³⁹.

Bu anlamda, sermaye sahibi öncelikle rekabet edebilirliğini arttırmak için üretim sürecini yenileyerek emeğin üretkenliğini arttırmaya çalışır⁴⁰. Bunun yanı sıra ürettiği ürünlerle, hem yoksulların toplumsal eşitlenme eğilimine, hem de varsılların farklılaşma ve

³³ Orhan Tur, *Avrupa Para Birliği: Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 107.

³⁴ Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Oğuz Özügöl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 30.

³⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s. 45-46.

³⁶ Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (III. Cilt)*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990, (Kapital: III. Cilt), s. 230.

³⁷ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, (Tarihsel), s. 12.

³⁸ Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, çev. Ayşen Emekçi ve Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, Yayın No: 141, İstanbul, 1996, s. 169.

³⁹ Wallerstein, *Tarihsel*, s. 13.

⁴⁰ Gamze Yücesan Özdemir ve Ali Murat Özdemir, *Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, Dipnot Yayınları, Yayın No: 49, Ankara, 2008, s. 39.

değişim eğilimine⁴¹ karşılık verir. Üretilen ürünlerin işlevsel ve ticari niteliklerinin dışında, birer farklılık kaynağı olarak tüketim nesnesi haline dönüştürülmesi⁴², sürekli yenilenen yaşam biçiminin dayatıldığı tüketicinin sermaye sahibine ve yeni toplumsal düzene bağımlı hale gelmesini sağlar⁴³.

Bununla birlikte, birikim sürecinde işgücü üretkenliğinin artışı sınırlıdır. Belli bir aşamadan sonra, kar oranları düşer ve sermaye birikim olanaklarının kaybedilmesiyle kriz yaşanır. Kapitalist sistemin kendini yeniden üretmesini tehdit eden kriz, yapısal dönüşümleri zorunlu kılarak, birikimi hızlandıracak yöntemler geliştirilmesini sağlar⁴⁴. Bu anlamda kapitalizm, her krizde kendini değişen biçimlerde ortaya koyar⁴⁵ ve sermaye birikimini yeniden yapılandırır⁴⁶. Yeniden yapılandırma, 1980 sonrasında üretimin uluslararasılaşmasıyla gerçekleştirilmiş; üretim mekânını değiştirme olanağı, işgücü piyasalarının kuralılaştırılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, esnekleştirme ile işgücü piyasasında rekabet yükselirken, esnek birikim rejimiyle de sermaye sahiplerinin gücü artırılmıştır⁴⁷.

Esasen sermaye birikiminin kaynağında güç birikimi vardır. Birikimin sınırsız hale gelmesi, daha fazla güç üretimine bağlıdır. Gücü sağlayacak bir siyasal yapıya gereksinim duyulur⁴⁸ ki, bu yapı devlettir. Devlet mülkiyet ilişkileri, sözleşme mekanizmaları ve mali işleyişi sürdürmek için kurumsal düzenlemeler yaparak, birikimi güvenceye alır⁴⁹. Klasik iktisat kuramı da devletin genel çıkar açısından, kar ve harcama bakışsızlığı bulunan etkinliklere girişmesini salık vermiş; bu tür durumlara kamu müdahalesini, devletin özgül görevi olarak görmüştür⁵⁰. Günümüzdeki fark, müdahalenin üretim ve birikim rejimi gereklerine göre esnekleştirilmesidir. Amaç, devletin sosyal sigorta, eğitim ve sağlık programlarından oluşan sosyal koruma ağı sağladığı devlet kapitalizminden (Ren modeli),

⁴¹ Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, çev. Tamlı Bora, Nazile Kalaycı ve Elçin Gen, İletişim Yayınları, Yayın No: 955, İstanbul, 2011, s. 106.

⁴² Jean Baudrillard, *Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri*, çev. Oğuz Adanır ve Ali Bilgin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 60-62.

⁴³ Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1990, s. 10-11.

⁴⁴ Metin Altıok, "Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz," *Praksis*, Sayı: 5, 2002, (Yeni), s. 80.

⁴⁵ Weber, s. 22.

⁴⁶ Faruk Sapançalı, "Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar," *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 4, 2002, (Küreselleşme), s. 21.

⁴⁷ Zeliha Göker ve Servet Akyol, "Üretimin Mekânsal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış," *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 38, 2013, s. 58.

⁴⁸ Hannah Arendt, *Imperialism: Part Two of the Origins of Totalitarianism*, A Harvest Book, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968, s. 23.

⁴⁹ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, (Yeni), s. 77-78.

⁵⁰ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik*, İletişim Yayınları, Yayın No: 1158, İstanbul, 2006, s. 94-97.

piyasaya bağımlı, sosyal koruma kapsamının daraltıldığı ve serbest piyasa uygulamalarına daha fazla alan sağlayan yeni-liberalizme (Anglo-Amerikan modeli) geçirir⁵¹.

Birikimin yeniden yapılandırılması kapsamında gerçekleştirilen düzenlemeler, bu geçişi olanaklı kılar. Az gelişmiş ülkelerin yabancı sermayeyi çekmek için birbirleriyle rekabeti, sermayenin farklı mekânlara yönelimini sağlar. Bu yönelim, üretim sürecinin “hantal ve maliyetli” aşamalarının dışsallaştırılmasını, bir diğer ifade ile taşeronlaşmayı beraberinde getirir⁵². Böylece, bilişim teknolojisinin gelişimi, esnek uzmanlığın yaygınlaşması, üretim sürecinin kısılması, üretimin uluslararasılaşması ve “sanayiden sıyrılma”, endüstri ilişkilerindeki değişimi de açıklayan unsurlar olarak ortaya çıkar. Serbesti sayesinde işgücü maliyetlerini düşürecek yöntemler yürürlüğe konulur ve birikim tıkanıklığı da giderilmiş olur⁵³.

Ticari ve mali serbestleştirme, işgücü piyasalarını olumsuz etkiler⁵⁴. Sermaye birikimi tıkanıklığı, serbestleştirmeye aşılsa da yeni üretim biçiminde, emeğin sermayeye biçimsel bağımlılığının yerini, gerçek bağımlılık alır⁵⁵. Bu değişim, çalışma koşullarının piyasaya göre belirlenmesine, yani emeğin “uyum değişkeni” haline gelmesine neden olur⁵⁶. İşgücü piyasalarının sermaye piyasaları kadar, hızlı ve sorunsuz bir şekilde, yeni üretim biçimine uyum sağlayamamalarından⁵⁷ hareketle, birikimin dağılımından bağımsız olduğu⁵⁸ söylenebilir.

Oysaki klasik görüş, piyasanın “doğal” işleyişinde yaratılan birikimin, gelir dağılımında da adaleti “kendiliğinden” sağlayacağı⁵⁹ savındaydı. Birikim, ulusal zenginliğin kaynağı olarak görülmekte ve varsıl gelirlerinin artışına bağlanmaktaydı. Bu artış ile ulusal

⁵¹ Richard Sennett, **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, Yayın No: 374, İstanbul, 2011, s. 54-55.

⁵² Sapancalı, Küreselleşme, s. 21.

⁵³ İlker Belek, **Esnek Üretim Derin Sömürü**, NK Yayınları, Yayın No: 20, İstanbul, s. 27-29.

⁵⁴ Yılmaz Akyüz, **From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation**, Working Paper, Sayı: 74, Policy Integration Department, International Labour Office, Geneva, 2006, (From), s. 3.

⁵⁵ Tülin Öngen, **Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) **Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3-4, 1994, (Tekelci), s. 317.

⁵⁶ Zeki Erdut, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002, (Küreselleşme), s. 104.; Zeki Erdut, “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2004, (Liberal), s. 18.; Zeki Erdut, “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 12, 2007, (Enformel), s. 77.

⁵⁷ Graziella Bertocchi, “Labor Market Institutions, International Capital Mobility, and the Persistence of Underdevelopment,” **Review of Economic Dynamics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2003, s. 637.

⁵⁸ Joseph E. Stiglitz, “Distribution of Income and Wealth Among Individuals,” **Econometrica**, Cilt: 37, Sayı: 3, 1969, (Distribution), s. 384.

⁵⁹ Adam Smith, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation**, Penn State's Electronic Classics Series, Hazleton, 2005, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf>, (21.04.2014), s. 16.

üretimin⁶⁰ ve birikimin itici gücü olarak görülen karın⁶¹ artacağı; dağıtım mekanizması aracılığıyla da genel çıkarının korunacağına⁶² inanılmaktaydı. Benzer biçimde, neo-klasik kuramda da birikimin, gelirin sermaye sahipleri lehine dağıtılması ve emeğin aldığı payın azaltılmasıyla sağlanacağı⁶³ yanılgısı sürmüştür. Sermaye birikimi, müdahale edilmeksizin en verimli biçimde işleyen piyasa mekanizmasının⁶⁴, kaynakları en uygun dağıtımının bir sonucu⁶⁵ olarak görülmüştür.

Her iki görüş, ücretin maliyet etkisini ön plana çıkarıp, talep etkisini dikkate almamakla birlikte⁶⁶, 1980 sonrası egemen paradigma haline gelen neoliberalizme⁶⁷, ekonomik anlamda meşruiyet kazandırmıştır⁶⁸. Bu süreçte, sadece kamu müdahalesi olmadan ve gelirin varsıllar lehine dağıtımıyla, yeteri kadar birikim sağlanamayacağı inancı yaygınlaşmıştır. Nitekim üretim artışının belirli bir seviyeye ulaşmasının sermayeyi değersizleştirilmesi, sermaye sahiplerini daha karlı üretim için daha elverişli mekânlara itmiştir⁶⁹. Böylece 1980 sonrasında, serbestleştirme ve kuralsızlaştırma eşliğinde, yeni bir sermaye birikimi modeline geçilmiştir⁷⁰.

Günümüzde sermaye birikimi, ürün ve süreçte değişim meydana getiren nitelikli işgücüne sahip olan işletmelerin merkezde yer aldığı, ağ tipi bir örgütlenme ile gerçekleştirilen üretim; kaynak kullanımı ve piyasa örgütlenmesinin küresel düzeyde gerçekleştiği dağıtım ve asgari kamu müdahalesi ile serbest piyasa koşullarında biçimlenen bölüşüm sistemine dayanan bir model ile sağlanır. Bu modelde, küresel düzeyde gerçekleşen sermaye birikimi, rekabeti uluslararasılaştırmıştır. Böylece, sermaye hareketlerinin önündeki ticari ve mali engellerin aşılmasının yanında, işgücü piyasalarının kendine özgü katılıkları da esneklik ve taşeronluk uygulamaları eşliğinde, kuralsızlaştırma ile ortadan kaldırılmıştır⁷¹.

⁶⁰ Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 1*, çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 216-217.

⁶¹ Yılmaz Akyüz, *Sermaye Bölüşüm Büyüme*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, (Sermaye), s. 51.

⁶² Sungur Savran, "Siyasal İktisadın Eleştirisi," *Kapital'in İzinde*, (Der.: Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2012, (Siyasal), s. 73.

⁶³ Nurhan Yentürk, *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 46, İstanbul, 2005, (Körlerin), s. 197-198.

⁶⁴ Jim Stanford, *Herkes İçin İktisat: Kapitalist Sömürüyü Anlama Kılavuzu*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 60-61.

⁶⁵ Akyüz, Sermaye, s. 83.

⁶⁶ Yentürk, Körlerin, s. 197-198.

⁶⁷ Zeki İlker Görenel, "Neoliberalizm ve Gelir Dağılımı," *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (MÜİİBF) Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 185.

⁶⁸ Fikret Şenses, *Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?*, ERC Working Paper, Sayı: 04/09, Economic Research Center, Middle East Technical University, Ankara, 2004, (Neoliberal), s. 18.

⁶⁹ Haluk Yurtsever, *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 206-207.

⁷⁰ Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 53.

⁷¹ Tijen Erdut, "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü," *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 6, 2005, (İşgücü), s. 24-25.

Birikim, çalışma ilişkilerinin bireyselleşmesi, işçi sendikacılığının etkisinin azaltılması, kamu müdahalesinin toplumdaki güç dağılımına bağlı hale gelmesi ve sosyal devletin gerilemesi sonucu sermaye karşısında güç kaybeden işgücü sayesinde sağlanmakta; ekonomik büyüme eşitsizlikten beslenmektedir⁷².

2. Sermayenin Dolaşım Serbestisi

Sermayenin dolaşım serbestisi, ödeme ve transferlerin, kara para aklanmasına karşı alınan önlemler altında, ulusal sınırları aşması⁷³ olarak tanımlanır. Kuruluşu ve işleyişi ekonomik bütünleşmeye dayanan⁷⁴ ve dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesi olan⁷⁵ AB’de bu serbesti, ortak pazarın zorunlu unsuru ve hiçbir yerel engelle kısıtlanmayan dört temel özgürlükten biridir⁷⁶. Serbestinin amacı, Avrupa mali alanını oluşturmaktır. Bu amaçla döviz kısıtlamaları, bazı vergi düzenlemeleri ve kıymetli evrakların borsada işlem görmesine ilişkin kısıtlar kaldırılmıştır. Kıymetli evraklara ilişkin serbestinin amacı, ödeme araçları serbestisi olmadan, mal, hizmet ve emeğin serbest dolaşımının anlamsızlaşmasıdır⁷⁷.

Klasik altın standardı döneminde, serbesti tanınan sermaye hareketleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılandırılan uluslararası mali mimaride, denetime sokulmuştur. Bu düzenleme, liberal uzlaşının başarısı için gerekli görülmüştür. Ancak uzlaş, seksenlerin başlarında, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık (BK), Almanya ve Japonya’nın sermaye hareketlerini serbestleştirmesiyle son bulmuş; bu ülkelerdeki mali kurum ve işletmeler, mali işlemlerini yerel ölçekten küresel ölçeğe taşımışlardır. Uluslararası parasal sistem evrim geçirirken, diğer ülkelerde de sermaye hareketlerine serbesti tanınmıştır.

⁷² Tijen Erdut, “Çalışma Yaşamında Esneklik ve Kurationsızlaştırma,” *Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS) Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2003, (Çalışma), s. 17 ve 14.

⁷³ Dubravko Mihaljek, “Free Movement of Capital, The Real Estate Market and Tourism: A Blessing or a Curse for Croatia on its way to the European Union?” *Croatian Accession to the European Union: Facing the Challenges of Negotiations* (Cilt: 3), (Ed.: Katarina Ott), Institute of Public Finance, Munich, 2005, s. 188.

⁷⁴ Zeki Erdut, “Avrupa Birliği’nde İş Süresinin Düzenlenmesi ve Türkiye,” *TÜHİS Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 4-5, 2002, (Avrupa), s. 1.

⁷⁵ Friedrich Ebert Stiftung (FES), “Sorumluluğumuz AB’nin Sınırlarını Aşıyor: Daha Aktif Bir Genişleme ve Topluluk Politikası İçin,” çev. A. Odman, *Dünyadan Yayın Serisi*, FES Türkiye Temsilciliği, İstanbul, 2013, s. 3.

⁷⁶ European Union (EU), Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 26 (2), *Official Journal of the European Union*, Cilt: 55, Sayı: 2012/C 326/1, European Union, Brussels 2012.

⁷⁷ Selçuk Demirbulak, *Avrupa Birliği Hukuku ve Ekonomi Politikası Çerçevesinde Müzakereler*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Yayın No: 193, Ankara, 2011, s. 60-61.

Uluslararası mali piyasalar ulusal yasa ve sosyal düzenlemelerin önüne geçerken, liberal uzlaşa çözülmüş; sermayenin dolaşım serbestisine dayalı yeni düzenlemeler getirilmiştir⁷⁸.

Değişimin kaynağında, bilişim teknolojilerinin gelişimi, üretim aşamalarının ulusal ölçekte parçalanıp çok uluslu işletmenin (ÇUI) üretim ağında yeniden bütünleştirilmesi ve uluslararası mali etkinliğin öne çıkışının, sermayenin ulusal sınırları aşmasına yönelik engellerin kaldırılmasını zorunlu kılması yatar⁷⁹. Engellerin kaldırılmasıyla, sermaye yüksek getiri sağlayacağı mekânlara yönelmiştir. Dolaşım serbestisi, ulusal ve uluslararası ölçekte etkin kaynak dağılımı sağlama ve işlem maliyetlerini azaltarak rekabeti etkin hale getirmenin aracı olarak⁸⁰ görülmüştür. Bu anlamda, az gelişmiş ülkeler teknolojik ilerleme, yönetim tekniklerinin gelişimi ve uluslararası ağlara erişim aracılığıyla verimlilik ve büyümeyi arttırma beklentisiyle sermaye girişlerini; gelişmiş ülkeler ise, yüksek kazanç ve risk dağılımını sağlamak için sermaye çıkışlarını serbestleştirmişlerdir⁸¹.

Sermaye yatırımlarının ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olduğu, yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin az gelişmiş ülkelerde istikrarsızlık yaratabileceğine ilişkin kaygılar artmıştır. Nitekim büyük ölçekli sermaye girişlerinin yaşandığı dönemde, varlık balonlarının oluşması, döviz kuru oynaklığının artışı, sermaye girişinin aniden durması ve sermaye çıkışları, istikrar ve büyümeyi tehdit etmiştir⁸². Bu bakımdan dolaşım serbestisi, neoliberal küreselleşmeye destek işlevi görse de kırılgan ve denetimi güç bir mali yapının inşasını hazırladığından endişe verici bulunur. Bir diğer etken de bu mekanizmaların, makro politikaların istikrarını bozmasıdır. Ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestisine dayanan bir sistemde, faiz oranları, krediler ve döviz kuru denetiminin son derece güçleştiği⁸³ göz önüne alındığında, bu endişelerin yersiz olmadığı görülür.

⁷⁸ Rawi Abdelal, "Writing the Rules of Global Finance: France, Europe, and Capital Liberalization," *Review of International Political Economy*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2006, s. 2-4.

⁷⁹ David M. Kotz ve Terrence McDonough, "Global Neoliberalism and the Contemporary Social Structure of Accumulation," *Contemporary Capitalism and its Crisis: Social Structure of Accumulation Theory for the 21st Century*, (Ed.: Terrence. McDonough, Michael Reich, David M. Kotz), Cambridge University Press, 2010, s. 99.

⁸⁰ European Commission, *Dismantling of Barriers: Capital Market Liberalization*, Subseries III: Cilt: 5, The Single Market Review Series, Office for Official Publications of the European Commission, Brussels, 1996, s. 1 ve 6.

⁸¹ Kristin J. Forbes, "The Microeconomic Evidence on Capital Controls: No Free Lunch," *Capital Controls and Capital Flows in Emerging Economies: Policies, Practices, and Consequences*, (Ed.: Sebastian Edwards), University of Chicago Press, Chicago, 2007, s. 171.

⁸² Kevin Gallagher, *The Global Governance of Capital Flows: New Opportunities, Enduring Challenges*, Working Paper, Sayı: 283, Political Economy Research Institute (PERI), University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2012, s. 1.

⁸³ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, 2011, s. 36.

Günümüzde ticari ve mali serbesti, sermayenin gücünü arttırması ve buna karşı oluşan direncin kırılması, bir diğer ifadeyle ekonomik küreselleşme için uygulanan stratejilerdir. Ancak serbestleştirme, kuralsızlaştırma ve küreselleşmenin hem merkez, hem de çevre ülkelerde, “elitler ve yığınlar” arasında yaşam koşulları kaynaklı eşitsizlikleri saklayan bir mekanizma olduğu⁸⁴ ifade edilmektedir. Buna rağmen, ani sermaye çıkışı ve ekonomik krizle karşılaşmak istemeyen hükümetler, sermaye yanlısı politikalar izlerler. Dolayısıyla küresel sermaye piyasaları çağı, sol görüşlü hükümetlerin bile, kapitalizmin gereklerini de dikkate alan uyumlu politikalar izleyerek başarı sağlayabildikleri bir dönem olarak değerlendirilir. Bu süreçte, üretim yapısının dönüşümüyle artan bağımlılık, devletlerin özerkliğini sınırlandırmaktadır. Bunun ötesinde, bir “tabana doğru rekabetin”, hükümetleri sosyal standartları aşındıracak derecede sermaye yanlısı politikalar izlemek zorunda bırakması ve kayıpların telafi edilmesindeki yetersizlik, sosyal istikrarın bozulduğunun ve küreselleşmenin denetim dışı kaldığının göstergesidir. Bu anlamda, dolaşım serbestisi kazanan sermaye birikirken, sosyal refahı tehdit etmektedir⁸⁵.

3. Piyasa Mantiğı

Piyasa mantığı, kamu kurumları tarafından planlanan, yürütülen ve akçalanan hizmetlerde, piyasa güçlerinin etkinliğinin arttırılması olarak tanımlanır. Bu artış, kamu hizmetleri ve emeğin metalaştırılması, devletin rekabet ve piyasa gereklerine uygun biçimde yeniden yapılandırılması, politika hazırlama sürecinde sermaye sahiplerinin etkinliğinin arttırılması ve serbesti ile sağlanır. Kamu hizmetine ilişkin ilkeler ve değerlerin yerini, ticari değerlerin aldığı bu süreçte, yeni bir piyasa oluşturulur. Bu piyasa, denetimin ÇUİ’lerin elinde olduğu, yeni birikim biçimlerinin oluşturulduğu ve çalışma koşullarının emek aleyhine bozulduğu farklı bir mekândır⁸⁶. Bu anlamda günümüzde, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesinin sürdürüldüğü⁸⁷ söylenebilir.

Nitekim bu dönemde, tarımsal destekleme politikalarıyla köylülüğe; sosyal güvenlik, sendika, toplu sözleşme düzenlemeleriyle işçi sınıfına; kentlerde gecekondulaşmaya sağlam bir yaşam alanı verilmesiyle kent yoksullarına; eğitim ve sağlıkta sosyal devlet

⁸⁴ Iain Watson, “Politics, Resistance to Neoliberalism and the Ambiguities of Globalisation,” *Global Society*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2001, s. 212.

⁸⁵ Ronald Rogowski ve Daniel Tannenbaum, “Globalization and Neo-Liberalism: How Much Does Capital Mobility Restrain Governmental Policy?,” *International Political Economy Society Conference (IPES)*, Princeton Center for Globalization and Governance, Princeton University, Princeton, 17-18.11.2005, s. 2.

⁸⁶ Dexter Whitfield, *New Labour’s Attack on Public Services*. Spokesman, Nottingham, 2006, s. 7-8.

⁸⁷ Jan Aart Scholte, *The Source of Neoliberal Globalization, Overarching Concerns Programme Paper*, Sayı: 8, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), Geneva, October 2005, s. 1.

uygulamalarıyla tüm halk sınıflarına dönük açılımlara son verilmiştir. Devletlerin ekonomileri yönlendirme yeteneği ortadan kalkmış ve ekonominin gidişatı işletmeler, bankalar, yatırımcılar, spekülâtorler, rantiyeler ve tüketicilerin beklentilerine bağımlı hale gelmiştir⁸⁸. Artık, devlet bir piyasa aktörü olarak, piyasa mekanizması ve özel sektörün işleyişine zemin hazırlar⁸⁹. Dönüşüm, devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlayan neoliberal politikaların, özelleştirme, kuralsızlaştırma ve serbestleştirme uygulamalarıyla gerçekleşmiştir⁹⁰.

Üretim ve denetim açısından sınırlı devlet anlayışının doğal sonucu olan özelleştirme, karar verme yetkisinin, kamusal alandan piyasaya aktarılmasının yoludur⁹¹. Bu yol, kamu şirketlerine ortak veya sahip olmak isteyen yabancı sermayeyi çekmek isteyen az gelişmiş ülkelerin, kamu yararını özel yarara dönüştürmesi anlamına gelir⁹². Ulusal ekonominin, küresel ekonomik düzene eklemlenmesinin bir aracı olan özelleştirme ile neoliberal yapısal dönüşüm başlar⁹³. Özelleştirmeden sonraki aşamada, neoliberal politikalar küresel ekonomide piyasa mantığını öne çıkaracak serbestleştirmeyi yürürlüğe sokarlar. Düzenleyici kurumlar denetimden vazgeçerek, ülkeler arasındaki ticari ve mali kısıtları ortadan kaldırırlar. Bu süreçte, kuralsızlaştırma da yaygınlık kazanır. Bu anlamda kuralsızlaştırmayla, kurallar ortadan kaldırılmamakta; piyasa etkinliğine müdahalede bulunan kural ve işlemler, piyasa-etkin yönetişime geçişi sağlayacak biçimde, dönüştürülmektedir⁹⁴.

Bu uygulamalar, sermayenin yetmişlerde girdiği krizden çıkışını sağlamış; ancak sosyal yapıların, tamamen uluslararası sermayenin etkisine girmesine neden olmuştur⁹⁵. Piyasa mantığı, günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde egemendir. Bu mantık ve bağlı düzenlemelerin giderek yayılması, ürün ve kaynak dağılımının en etkin biçimde gerçekleşeceğine olan inançtan kaynaklanmıştır. Bu yanılgı, piyasa mantığı yaşamın neredeyse tüm alanlarını metalaştırmasına olanak vermiştir. Piyasa gelişimini destekleyen düzenlemeler, sosyal gelişime yönelik kurumsal düzenlemeleri zayıflatmış; böylece,

⁸⁸ Korkut Boratav, *Bir Krizin Kısa Hikayesi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, (Kriz), s. 51-52 ve 42.

⁸⁹ Selime Güzelsarı, *Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları*, Tartışma Metni, Sayı: 66, AÜSBF, Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004, s. 7.

⁹⁰ Witold J. Henisz, Bennet A. Zelner ve Mauro F. Guillén, "The Worldwide Diffusion of Market-Oriented Infrastructure Reform, 1977-1999," *American Sociological Review*, Cilt: 70, Sayı: 6, 2005, s. 871.

⁹¹ Oya Çitçi, "Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-Modernizmin Siyasal Projesi," *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, 2008, s. 7.

⁹² Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 22, İstanbul, 2002, (Tanzimattan), s. 163, 172 ve 236.

⁹³ Sinan Sönmez, "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. Nergiz Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, İstanbul, 2009, (Türkiye), s. 28-29 ve 72.

⁹⁴ Scholte, s. 9-10.

⁹⁵ İbrahim Gündoğdu, "Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme," *Praksis*, Sayı: 19, 2009, s. 278.

özelleştirme ve kualsızlaştırma sonrası, sermaye hareketleri serbestisi önünde engel kalmamıştır⁹⁶.

Sermaye hareketleri denetimsizliği, hükümetlerin faiz oranı ve döviz kuru üzerindeki belirleyiciliklerini ortadan kaldırır. Sabit döviz kuru sistemi sürdürölmek istendiğinde, faiz oranını uluslararası mali kurumların belirlemesi kabul edilmek zorunda kalınır. Denetimsizlik, hükümetlere faiz oranını düşürme seçeneği sunarken, döviz girişinin belirli bir seviyeyi aşması durumunda, piyasadan döviz alımına ve dolayısıyla enflasyona neden olur. Bu durum, işçi sendikaların görece güçlü oldukları işgücü piyasalarında bile özellikle ücret pazarlığında, sermaye karşısında emeğin gücünü zayıflatır⁹⁷. Piyasa ekonomisinin gereklerini yerine getirmekte zorlanan az gelişmiş ölkelerde, bakışimsızlığın boyutu daha da büyür⁹⁸.

4. Kendine Özgü Düzen

Kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi, sermaye birikiminin sürmesi ve sistemin meşruiyetine bağlıdır. Gerekli koşulları, piyasa güçlerinin egemenliği altındaki devlet sağlar⁹⁹. Bu anlamda devlet, ulusal ekonominin karşılıklı bağımlılığı olan uluslararası sistemle arasındaki engelleri kaldırarak, birikimin sürmesine ve ulusal sınırlar içinde sınıf çatışmasını denetleyerek, sisteme meşruiyet sağlanmasına verdiği katkı ile kapitalist çelişkilere karşı işlevsel bir yanıt niteliği taşır¹⁰⁰.

Uluslararası karşılıklı bağımlılık, rekabet gücünün artışını zorunlu kılar¹⁰¹. Üretilenler, karlı bir fiyata satılsa da satılmasa da sistem işleyişini sürdürür. Bunu sağlayan, toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini de güvenceye alan birikim rejimi ve düzenleme tarzıdır¹⁰². Sistem, birbirinden farklı birikim rejimleri ve düzenleme tarzlarının bileşimi ile

⁹⁶ Marie-Laure Djelic, "Marketization: From Intellectual Agenda to Global Policy Making," **Transnational Governance**, (Ed.: Marie-Laure Djelic ve Kerstin Sahlin-Andersson), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 53.

⁹⁷ Evelyne Huber ve John D. Stephens, "State Economic and Social Policy in Global Capitalism," **The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization**, (Ed.: Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks ve Mildred A. Schwartz), Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 615-616.

⁹⁸ Nicholas Hildyard, **The World Bank And The State: A Recipe For Change?** Bretton Woods Project, London, 1997, s. 32.

⁹⁹ Tölay Arın, "Türkiye'de Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, (Der. Cengiz Arın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 409, İstanbul, 2013, (Türkiye), s. 4-5.

¹⁰⁰ Öngen, Tekelci, s. 340.

¹⁰¹ Sungur Savran, "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler," **Onbirinci Tez**, Sayı: 6, 1987, (1960), s. 143.

¹⁰² Alain Lipietz, "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları," çev. Bülent Peker, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56-61, 1993, s. 61 ve 62.

gelişir¹⁰³. Birbirini takip eden her birikim rejimine, bir düzenleme tarzı denk gelmekte ve bu tarz birikimi sağlar¹⁰⁴. Belli bir merkezde ortaya çıkan egemen birikim rejimi ve düzenleme tarzı, çevreye doğru yayılarak, üretim, dolaşım ve mübadele ilişkilerinin belirleyicisi olur¹⁰⁵.

Kapitalist sistemde üretim biçimi, dolaşım ve mübadele ilişkileri, birikimi işleyişin zorunlu bir unsuru haline getirmiştir. Birikim, belirli ekonomik ve sosyal örüntülerin ortaya çıkmasına bağlıdır¹⁰⁶. Toplumsal ürünün tüketim ve birikim arasında paylaşımını sağlayan bu örüntülere, birikim rejimi denir. Ancak birikim rejimi, düzenleme ve denetleme olmaksızın varlığını sürdüremez. Toplumsal ilişkileri birikime uygun şekilde yeniden üretecek, bir uyum mekanizmasına gereksinim duyulur¹⁰⁷. Bu gereksinim, ekonomik karar alma birimlerinin davranışlarının birikime uygun hale gelmesini sağlayan, içselleştirilmiş kurallar ve sosyal süreçler bütünü olarak tanımlanan¹⁰⁸ düzenleme tarzı tarafından karşılanır.

Bilindiği üzere üretim süreci, meta üretiminin yanında, toplumsal ilişkilerin de üretildiği bir süreçtir. İşgücünün kendini yeniden üretmesine olanak sağlayan üretim süreci, bir yandan meta üretimi, öte yandan da oluşturduğu sosyal yapı ile sermaye birikiminin belirleyici unsuru haline gelir. İşte düzenleme tarzı, hem ekonomik sistemi bir bütün olarak ele almakta, hem de toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlayan yapının genel yasalarını ortaya koymaktadır¹⁰⁹.

O halde her birikim rejimi, kendisine özgü üretim ve emek süreçleri ile birada işlerliğini sürdürür. Yetmişlere kadar egemenliğini sürdüren iki farklı sermaye birikim rejiminin, kendine özgü üretim ve emek süreçleri ile birada var olması da bunun bir göstergesidir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, birçok ülkenin egemen birikim rejimi olan yaygın birikim rejimi, manüfaktür örgütlenme tarzına dayalıyken; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kitle üretimi ve tüketim malları üretiminin yaygınlaşmasıyla gelişmiş ülkelerde egemen hale gelen yoğun birikim rejimi ise, Taylorist ve Fordist süreçlere dayalı olarak varlığını sürdürmüştür. 1970 sonrası, yoğun birikim rejimlerinin tıkanması ile birlikte, esnek uzmanlık

¹⁰³ Tülay Arın, "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, (Der. Cengiz Arın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 409, İstanbul, 2013, (Gelişmiş), s. 33.

¹⁰⁴ David M. Kotz, "A Comparative Analysis of the Theory of Regulation and the Social Structure of Accumulation Theory," **Science & Society**, Cilt: 54, Sayı: 1, 1990, s. 5.

¹⁰⁵ Tülay Arın, "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, (Der. Cengiz Arın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 409, İstanbul, 2013, (Azgelişmiş), s. 63.

¹⁰⁶ Robert Boyer ve Yves Saillard, "A Summary of Régulation Theory," **Régulation Theory: The State of the Art**, (Ed.: Robert Boyer ve Yves Saillard), Routledge, London, 2002, s. 38.

¹⁰⁷ Erol Taymaz, "Kriz ve Teknoloji," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56-61, 1993, s. 18-19.

¹⁰⁸ David Harvey, **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change**, Blackwell Publishers, Cambridge, 1989, (Postmodernity), s. 121-122.

¹⁰⁹ Michel Aglietta, **A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience**, Verso Classics, London, 2000, s. 13, 15 ve 24.

ve yalın üretim biçimleri gibi post-Fordist üretim sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu sistemde, üretim, işletme yönetimi ve çalışma ilişkileri dönüşüme uğramıştır. İşgücü ve sermaye sahipleri arasındaki ilişki ve çıkar çatışması, işyeri ile sınırlandırılmış; sermayenin emek üzerindeki denetimi artmıştır. Öte yandan, üretimin ağ tipi örgütlenmesi ve buna bağlı oluşturulan küresel meta zincirleri sayesinde, yeni bir uluslararası işbölümü yapısı oluşturmuş; gelişmiş ülkelerin oluşturduğu merkezin çevresinde yer alan az gelişmiş ülkeler, maliyetlerin düşürülmesine ve üretim kaynaklı risklerin dışsallaştırılmasına olanak sağlayan yeni yapının aracı konumuna getirilmişlerdir¹¹⁰.

Kapitalist sistemde üretim sistem ve organizasyonu, kar oranlarındaki düşme eğilimine bir yanıt niteliğinde dönüşüme uğrar. Yetmişlerden sonra, teknolojinin de belirleyici niteliği kendini göstermiştir. Gerek manüfaktür döneminde gerek Fordist dönemde otomasyon, üretiminin konusu iken; post-Fordist dönemde, tasarımdan pazarlamaya kadar yönetim ve denetim işlevlerinin tamamı, otomasyon uygulamalarının kapsamına girmiştir. Organizasyon yapısı, tasarım, üretim ve yönetim birimlerinin bütünleşmesini sağlayacak biçimde dönüştürülmüştür. Bilişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde gerçekleştirilen bu dönüşüm, üretim ile istem yapısı arasında bağlantı kurulmasına olanak vermiştir. Üretim sistem ve organizasyonundaki dönüşüm, endüstri ilişkilerinde de değişime neden olmuştur¹¹¹.

Post-Fordist üretim organizasyonu sistemlerinin egemen hale geldiği 1970 sonrasında, işletmelerde dış kaynak kullanımı, taşeronluk ve esnek uzmanlaşma, işgücü piyasasında ikili bir yapı oluşumuna neden olmuştur. Bu ikili yapıda, merkez ülkelerdeki işletmelerde istihdam edilen, işlevsel esneklik ögesi nitelikli işgücünün yanında; çevre ülkelerdeki işletmelerde istihdam edilen, sayısal esneklik ögesi yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü aracılığıyla piyasa dalgalanmaları ve talepte meydana gelecek değişikliklere karşı esneklik sağlanmaktadır. Merkezde gelişmiş bilişim teknolojileri ve esnek organizasyon tekniklerini kullanan işletmelerin, aynı zamanda kendi üretim ağlarında yer alan çevredeki taşeronlarında ve bu taşeronlara bağlı enformel sektörde faaliyet gösteren atölyelerde son derece ilkel üretim yöntemleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla, işgücü piyasasının bölünmesi dışında, kayıt dışılık gibi bir başka sorun da ortaya çıkmıştır. Katmanlı yapının merkezinde yer alan nitelikli işgücü, tam süreli olarak, iş güvencesi ve sosyal haklar yanında eğitim ve kariyer olanaklarına sahip bir biçimde; çevrede yer alan yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü ise, kısmi süreli olarak,

¹¹⁰ Tülin Öngen, "Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri," 2000-2003 Petrol-İş Yılı, Petrol-İş Yayınları, Yayın No: 85, İstanbul, 2003, (Küresel), s. 35-37.

¹¹¹ Nurhan Yentürk, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği," Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 56-61, 1993, (Post-Fordist), s. 49.

güvencesiz ve sınırlı sosyal haklar ile çok düşük ücretler karşılığında istihdam edilir¹¹². Bununla birlikte, çevredeki taşeronla bağlı küçük atölyelerde çalışanlar için çok daha kötü koşullar geçerlidir. Piyasa koşullarında belirlenen ücret haricinde, sosyal koruma, sendikal örgütlenme ve toplu sözleşme gibi unsurlar söz konusu değildir¹¹³. Güvence ve korumadan yoksun olarak çalıştırılan bu kişilerin, toplumsal konumları da eğreti hale gelmektedir¹¹⁴.

Enformel sektörde yer alan işletmelerin, formel sektörde yer alan işletmelerin rakibi değil, alıcısı ve taşeronu olduğu¹¹⁵ böyle bir yapıda, enformel ekonomi birikimin kaynağı haline gelmiştir¹¹⁶. Bu bağlamda, ekonomik gelişmenin, işgücü piyasasına yansımaması, sorunun neo-liberal politikalarla çözülemeyeceğini ve sadece ekonomi politikalarına odaklanmanın yetersizliğini ortaya koymaktadır¹¹⁷.

II. GELİR DAĞILIMI

Bir ülkedeki varsıllığın, kişiler, bölgeler ve varsıllığı üreten faktörler arasında nasıl bölüşüldüğüne ilişkin bir gösterge olan¹¹⁸ gelir dağılımı, politik ekonominin en önemli sorunlarından biri olarak görülmüştür¹¹⁹. Kavramın, özellikle krizler üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, günümüzde de önemini koruduğu¹²⁰ görülür. Klasik iktisattan günümüze kadar, gelir dağılımı ile çeşitli kuramlar geliştirilmiştir¹²¹.

Klasik iktisatçılara göre emek, sermaye ve teknoloji aracılığıyla doğadan elde edilen ürün, *toprak sahipleri*, toprağın işlenmesinde kullanılan *ekipman ya da sermayeye sahip olanlar* ve *toprağı işleyenler* arasında pay edilir. Bu paylaşımda önemli farklılıklar görülebilir. Bunun nedeni, toprağın verimliliği, sermaye birikimi, nüfus, toprağı işleyenlerin nitelikleri ve tarımda kullanılan ekipmanların farklılığıdır¹²². Marksist kuram ise, üretimin

¹¹² Hacer Ansal, *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?* Birleşik Metal-İş Sendikası, İstanbul, 1999, s. 17.

¹¹³ T. Erdut, *İşgücü*, s. 12-13.

¹¹⁴ Hasan Ejder Temiz, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 2, 2004, s. 77.

¹¹⁵ Z. Erdut, *Enformel*, s. 74.

¹¹⁶ T. Erdut, *İşgücü*, s. 12.

¹¹⁷ Faruk Sapançalı, “Türkiye’de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar,” *TÜHİS Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2-3, Kasım 2007/Şubat 2008, s. 20.

¹¹⁸ Meryem Koray, *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 287.

¹¹⁹ Aziz Çelik, “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 3, 2004, s. 54.

¹²⁰ International Labour Organization (ILO), *World of Work Report 2013: Repairing the Economic and Social Fabric*, International Labour Office, Geneva, 2013, (Repairing), s. 28.

¹²¹ Agnar Sandmo, *The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought*, Department of Economics, Norwegian School of Economics, Bergen, 2013, s. 2.

¹²² David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Kitchener, 2001, (Principles), s. 5.

sosyal örgütlenmesi içindeki ortak yapısal konumlara dayalı olarak, daha farklı bölüşüm kategorileri belirlenmiştir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan *kapitalistler*, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan ve emeğini sunan *işçiler* ile emek sunumu ve isteminde bulunmayan ancak kendi üretim araçlarına sahip olan *küçük burjuva*, bölüşüm kategorilerini oluşturan sınıflardır. Zamanla bu kategorilere, emeğini sunmakla birlikte işçilerin denetiminde söz sahibi olan, *yönetici* sınıfı da eklenmiştir¹²³.

Neo-klasik iktisat, klasik iktisadın piyasanın “doğal” düzenine müdahale edilmemesi gerektiği görüşünü sürdürmüştür; bu doğal düzende üretime katılanların, katkıları oranında pay aldıklarını savunmuştur¹²⁴. Piyasada denge, en çok faydayı elde edecek biçimde hareket eden rasyonel birey ve azalan verimler kanununa bağlı olarak sağlanır¹²⁵ görüşündeki bu yaklaşım, üretimden alınan payda marjinal verimliliğin belirleyici olduğunu ve farklılıkların bireysel tercihlerden kaynaklandığını belirterek, dağılım konusuna yeteri kadar önem göstermemiştir¹²⁶.

Neo-klasik iktisattan farklı bir konum seçen¹²⁷ Keynesçi düşünceye göre, gelir dağılımı, istihdam ile birlikte, kapitalist toplumun iki önemli sorunundan biridir. Bu sorun, tam istihdam ve vergilendirme aracılığıyla gelirin yeniden bölüşümü ile aşılr¹²⁸. Esasen neo-klasik kurama karşı geliştirilen¹²⁹ post-Keynesyen kuram ise, faktör gelirlerinin kar ve ücretten ibaret olduğunu, ücretten daha çok kardan tasarruf sağlanabileceğini varsaymıştır¹³⁰. Kuram, tam istihdamın çok nadir ve kısa süreli görülebileceğini kabul eder¹³¹. Ancak, gelirin kar ve ücretten oluştuğu¹³² varsayımından hareketle, gelir dağılımını yatırım kararlarının

¹²³ Erik Olin Wright ve Luca Perrone, “Marxist Class Categories and Income Inequality,” *American Sociological Review*, Cilt: 42, Sayı: 1, 1977, s. 33-34.

¹²⁴ John Bates Clark, *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits*, The Macmillan Company, New York, 1908, s. 1.

¹²⁵ Ercan Eren, ““Yeni” İktisatta Ortak Noktalar,” *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, (Der. Ercan Eren ve Metin Sarfati), İletişim Yayınları, Yayın No: 1685, İstanbul, 2011, s. 17.

¹²⁶ Martin Zagler, *Distributional Consequences of Capital Tax Coordination*, Discussion Papers, 6. SFB International Tax Coordination, Vienna University, Vienna, 2005, s. 7.

¹²⁷ Cahit Talas, *Toplumsal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, (Toplumsal), s. 65.

¹²⁸ John Maynard Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Kalkedon Yayınları, Yayın No: 44, İstanbul, 2008, (Genel Teori), s. 315-316.

¹²⁹ John Bryan Davis, “Three Principles of Post Keynesian Methodology,” *Journal of Post Keynesian Economics*, Cilt: 9, Sayı: 4, 1987, s. 552.

¹³⁰ Athanasios Asimakopulos, “Post-Keynesian Theories of Distribution,” *Recent Economic Thought Series*, Cilt: 12, 1988, s. 133.

¹³¹ Michael Kalecki, “The Determinants of Distribution of the National Income,” *Econometrica*, Cilt: 6, Sayı: 2, 1938, (Determinants), s. 103.

¹³² Nicholas Kaldor, “Alternative Theories of Distribution,” *The Review of Economic Studies*, Cilt: 23, Sayı: 2, 1955-1956, s. 95.

belirlediğini¹³³ ve bunun işgücü piyasasında değil, mal piyasasında gerçekleştiğini¹³⁴ ileri sürer.

Günümüzde ise, sosyal devlet karşısında neo-liberal iktisat yükselmiştir. Neo-klasik iktisada benzer biçimde, fiyatların piyasa güçlerince belirlenmesinin, kaynak dağılımı etkinliğini güvence altına alacağı görüşü egemendir¹³⁵. Ancak 1973 Petrol Krizi'nden bu yana geçen 40 yıllık süreçte, sermayenin hareket alanının ciddi ölçüde genişlemesi ve sermayenin tüm biçimlerinin malileşmeye zorlanması, verilen güvenceyi şüpheli hale getirmiştir. Bu sürede, üretim ilişkileri kökten değişmiş; çalışmanın doğası dönüşürken, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik başta olmak üzere, tüm sosyal kazanımlar gerilemiştir. Özelleştirmenin de eklendiği bu değişimler sonucunda, tasarrufların sermaye sahipleri elinde toplanmasının koşulları oluşturulmuştur¹³⁶. Merkezde toplanan birikim, çevre ile eşitsiz mübadeleye dayanan ticaret sayesinde, kendini yeniden üreten bir süreklilik kazanmıştır. Merkez ülkelerde bölüşüm çelişkilerinin üstesinden gelinmesini sağlayan bu yapı, çevrede sermayenin biriktirilememesi, üretim güçlerinin zayıflaması ve gelir eşitsizliğine neden olur¹³⁷.

A. Tanımı

Gelir dağılımı incelenirken kullanılan kavramsal çerçeve, konuya hangi açıdan yaklaşıldığını gösterir. Egemen iktisadın eşitsizlik ölçüm araçları Lorenz Eğrisi ve Gini katsayısının kullanımı, dağılımın daha çok teknik bir sorun olarak değerlendirilmesine yol açarken; sadece sınıfsal bir bakış açısı da dağılımın sosyal ve siyasal bir olgudan ibaret görülmesine neden olabilir¹³⁸. Bu durumda, toplumsal sınıf çözümlemelerine ilişkin iki farklı kuramsal yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisi, özellikle Amerikan toplum bilim geleneğince izlenmekte; toplumsal sınıfları, gelir düzeyine bağlı farklılaşmaya göre tanımlamakta ve nüfusu, en düşük gelirden en yükseğe kadar, beş sınıfa ayırmaktadır. İkincisi, maddeci tarih görüşü temelinde geliştirilmiş; sınıf yapısının kaynağına üretim ilişkilerini yerleştirmiş ve bir

¹³³ Michael Kalecki, "A Theory of Profits," *The Economic Journal*, Cilt: 52, Sayı: 206/207, June-September 1942, (Theory), s. 260.

¹³⁴ Akyüz, Sermaye, s. 478.

¹³⁵ Ziya Öniş ve Fikret Şenses, "Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus," *Development and Change*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2005, s. 264.

¹³⁶ Carlos Morera Camacho ve José Antonio Rojas Nieto, "Finansal Sermayenin Küreselleşmesi: 1997-2008," *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, (Der. Costas Lapavistas), çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 252-253.

¹³⁷ Cem Somel, "Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi," *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 76-77.

¹³⁸ Alper Duman, "Türkiye'de Gelir Dağılımı: Sınıfta Kalanlar," *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 3, 2011, s. 58.

yandan birbirine bağımlı, öte yandan da karşıtlık içinde bulunan iki toplumsal sınıfın mücadelesi temelinde gelir dağılımını açıklamıştır¹³⁹. Yaklaşımlar kaynaklı bu farklılık, üretim kaynaklı ne kadar gelir yaratıldığının gösteren işlevsel gelir dağılımı ve yaratılan gelirin tüm bireyler arasındaki dağılımını gösteren kişisel gelir dağılımının¹⁴⁰ kullanımıyla, belli bir ölçüye kadar aşılabilir.

Her durumda, toplum tarafından üretilen ürünün, yeniden üretim aracı olarak kullanılacak bölümü dışında kalan ve tüketime konu olan kısmının, toplum üyeleri arasında paylaştırılması gerekliliği esastır. Bu paylaşımın nasıl gerçekleştirileceği, toplumsal üretim örgütlenmesi ve üretime katılanların, bu örgütlenmedeki konumlarına bağlı olarak değişmektedir. Bu anlamda toplumsal ilişkilerin, üretim de olduğu gibi bölüşümde de belirleyici olduğu görülmektedir¹⁴¹. Nitekim gelir dağılımı, özellikle egemen iktisat yaklaşımı açısından, ikincil derecede önemli bir konu olarak değerlendirilse de ekonomide bir girdi veya çıktı olmanın çok ötesinde, ekonomik işleyişin sonuçlarını etkileyen bir göstergedir. Bu bakış açısı, gelir dağılımının etkin kaynak tahsisine katkı sağlayan, diğer ekonomik göstergeler ile birlikte hesaba katılması gereken ve ekonomik niteliğinin yanında, siyasal kararlardan etkilenen sosyo-ekonomik bir kavram olduğunu ortaya koyar¹⁴².

Bölüşümün ön koşulu üretimdir. Gelirin dağıtılabilmesi için önce yaratılması gerekir. Bu bakımdan, üretim sürecinin ortaya çıkardığı işbölümü, bölüşümün de temelidir¹⁴³. Bu bağlamda gelir, bir ekonomik karar alma biriminin üyeleri tarafından, belirli bir dönem ve düzende elde edilen, aynı ve nakdi kazançların tümü olarak tanımlanır. Üretim, geçimlik üretim ve rant kaynaklı kazançlar ile transferler de gelirin unsurlarını oluşturmaktadır¹⁴⁴.

¹³⁹ Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, (1980), s. 10-11.

¹⁴⁰ Olivier Giovannoni, *Functional Distribution of Income, Inequality and the Incidence of Poverty: Stylized Facts and the Role of Macroeconomic Policy*, UNRISD, Geneva, 2008, s. 2.

¹⁴¹ Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (I. Cilt)*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986, (Kapital: I. Cilt), s. 82.

¹⁴² Anthony Barnes Atkinson ve François J. Bourguignon, "Introduction: Income Distribution and Economics," *Handbook of Income Distribution (Cilt: 1)*, (Ed.: Anthony Barnes Atkinson ve François J. Bourguignon), Elsevier Science B.V., Amsterdam, 2000, s. 3-4.

¹⁴³ Yaşar Uysal, "Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (DEÜSBE) Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, (Gelir), s. 250.

¹⁴⁴ ILO, "Household Income and Expenditure Statistics (Report II)," *Seventeenth International Conference of Labour Statisticians*, Geneva, 24.11 – 3.12.2003, (Household), s. 82.

Serbest rekabet piyasasında, vergilerin çıkartılmasıyla kullanılabilir hale gelen gelir¹⁴⁵, marjinal verimlilik ve piyasa gereklerine göre dağıtılır¹⁴⁶.

Bu bağlamda gelir dağılımı, bir ülkede kullanılabilir gelirin, gelirin yaratılmasına katkı sağlayan ve sağlamayan¹⁴⁷ tüm bireyler¹⁴⁸ veya üretim faktörleri arasında¹⁴⁹ paylaştırılma sürecidir¹⁵⁰. Ekonomik karar alma birimlerinin geliri, ulusal gelirden kendilerine düşen pay olsa da ulusal gelirin artışı, bu birimlerin gelir artışını getirmeyebilir¹⁵¹. Bir diğer anlatımla, varsıllık adil paylaşımı garanti etmez¹⁵².

Gelir dağılımı, bir yandan ekonomik başarımla¹⁵³, öte yandan adalet ile ilgili bir kavramdır¹⁵⁴. Bu bakış açısının kaynağında, kalkınmanın gelirin eşit dağılımı ile sağlanacağı düşüncesi bulunur¹⁵⁵. Bununla birlikte, kapitalist sistemde sermaye birikimi, gelir eşitsizliği ile sağlanır¹⁵⁶. Bu anlamda, özel mülkiyet başta olmak üzere, sistemin meşruiyetini sağlamak için gelir yeniden dağıtılmalıdır¹⁵⁷. Bu, gelir dağılımı sürecinin ikinci aşamasıdır ve bir ekonomik karar alma birimine, cari ve/veya sermaye transferleri ile kaynak aktararak tamamlanır¹⁵⁸. O halde gelirin yeniden dağılımı, kamunun sosyal amaçlarla¹⁵⁹ piyasa

¹⁴⁵ OECD, **National Accounts at a Glance 2013**, OECD Publishing, Paris, 2013, s. 28.; Yuri Dikhanov, Trends in Global Income Distribution, 1970-2000, and Scenarios for 2015, Occasional Paper, Sayı: 8, Human Development Report 2005, United Nations Development Programme (UNDP), New York, 2005, s. 4.

¹⁴⁶ Marc Lavoie ve Engelbert Stockhammer, Wage-Led Growth: Concept, Theories and Policies, Working Paper, Sayı: 41, Conditions of Work and Employment Series, International Labour Office, Geneva, 2012, s. 3.

¹⁴⁷ Amartya K. Sen, "From Income Inequality to Economic Inequality," **Southern Economic Journal**, Cilt: 64, Sayı: 2, 1997, s. 386.

¹⁴⁸ Frances Stewart, Income Distribution and Development, High-Level Round Table on Trade and Development: Directions for the Twenty-first Century, UNCTAD, Bangkok, 12.02.2000, s. 3.

¹⁴⁹ Claire Melamed ve Emma Samman, Equity, Inequality and Human Development in a Post-2015 Framework, Research Paper, Human Development Report Office, UNDP, New York, February 2013, s. 10.

¹⁵⁰ ILO, **Global Wage Report 2012/13: Wages and Equitable Growth**, International Labour Office, Geneva, 2013, (Global), s. 61.

¹⁵¹ Till van Treeck ve Simon Storn, Income Inequality as a Cause of the Great Recession? A Survey of Current Debates, Working Paper, Sayı: 39, Conditions of Work and Employment Series, International Labour Office, Geneva, 2012, s. 3-4.

¹⁵² IMF, **World Economic Outlook 2000**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2000, (2000), s. 115.

¹⁵³ John Hassler, José V. Rodríguez Mora ve Joseph Zeira, "Inequality and Mobility," **Journal of Economic Growth**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2007, s. 238.

¹⁵⁴ James D. Gwartney, Richard L. Stroup, Russell S. Sobel ve David A. Macpherson, **Microeconomics: Private and Public Choice**, Cengage Learning, Mason, 2009, s. 334.

¹⁵⁵ Stewart, s. 23.

¹⁵⁶ Doug W. Mackenzie, Capital and Income in Democratic Socialism, Working Papers, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 2007, s. 4.

¹⁵⁷ Marija Džunić, "Key Determinants of Trust Accumulation in Postsocialist Countries," **Scientific Journal of Facta Universitatis: Economics and Organization**, Cilt: 8, Sayı: 3, 2011, s. 270.

¹⁵⁸ United Nations Statistics Division (UNSD), **System of National Accounts (SNA) 2008**, UN Publication, New York, 2009, s. 157-158.

¹⁵⁹ ILO, Social Security for Social Justice and a Fair Globalization, Report VI, International Labour Conference, 100th Session, International Labour Office, 2011, (Social), s. 109.

mekanizmasının “doğal” işleyişine müdahalesi sonucu oluşan, ikincil dağılım olarak tanımlanır¹⁶⁰.

B. Unsurları

Ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve tarihsel değişkenlerin karmaşık bir etkileşimi olan gelir dağılımının, herkes tarafından kabul görecektir şekilde unsurlarını belirlemek güçtür. Uygulamaya dayalı çalışmalarla tüm unsurların belirlenmeye çalışılması da fazla iddialı olacağından, dağılımı etkileyen genel değişkenlere odaklanmak daha uygundur¹⁶¹. Genel değişkenler ifadesi, ekonomik değişkenler yanında, sosyal ve siyasal değişkenlere de yer verilmesi gerekliliğini vurgular¹⁶². Yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme, ekonomi politikaları, dışa açıklık, enflasyon, faiz oranı, nüfus ve işgücünün yapısı, kayıt dışı ekonomi, servet dağılımı ve eğitim gibi pek çok değişken gelir dağılımının unsurları olarak sıralanmıştır¹⁶³. Bunları içeren geniş bir bakış açısıyla, katma değer yaratılması bağlamında sermaye bileşimi, piyasa dağılımı bağlamında sunum ve istem etkileşimi, adalet bağlamında da eşitsizlik ve yeniden dağıtım unsurları olarak belirlenmiştir.

1. Emek - Sermaye Bileşimi

Küreselleşme sürecinde işbölümünün uluslararasılaşması, bağımlılık ilişkilerinin sürmesine ve işgücü niteliği kaynaklı eşitsizliğe neden olmuştur. Yeni yapıda, ürün ve üretim sürecini değiştirebilen, nitelikli işgücü gelişmiş; yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü de az gelişmiş ülkelerde yığılmıştır. Mali ve ticari serbesti de bu farklılığa katkı sağlamıştır. Az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere, ucuz hammadde aktarımıyla başlayan işbölümü, ucuz işgücü aktarımıyla devam etmiştir. Bu bağımlılık ilişkisi ve doğurduğu eşitsiz gelişim bağlamında, dağılımın belirleyicisi olarak, emek - sermaye bileşimi kendini gösterir¹⁶⁴ ve

¹⁶⁰ Uysal, Gelir, s. 252.

¹⁶¹ Kookshin Ahn, “Trends in and Determinants of Income Distribution in Korea,” *Journal of Economic Development*, Cilt: 22, Sayı: 2, 1997, s. 45.

¹⁶² Eric Kemp-Benedict, Within-Country Income Inequality in Multi-decade Scenarios, Working Paper, Sayı: WP-US-10-02, Stockholm Environment Institute, Somerville, 2010, s. 3.

¹⁶³ Cem Dişbudak, Bora Süslü, “Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımını Belirleyen Makroekonomik Faktörler,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 18, Sayı: 65, 2007, s. 3.

¹⁶⁴ Tülin Öngen, *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı*, Alan Yayıncılık, Sayı: 148, İstanbul, 1994, (Prometheus), s. 94-95.

yaratılan katma değerin piyasa dağılımında, kişiler ve ülkelerarası farklılık, emek – sermaye bileşimi ile açıklanır¹⁶⁵.

Klasik iktisat kuramında emek – sermaye bileşimi, emek ve sermayenin üretim sürecinde birbirini bütünlemesi bağlamında açıklanır. Bu kapsamda sermaye, üretim araçları ve sermaye mallarından oluşan sabit sermaye¹⁶⁶ ile elden ele geçerek gelir sağlayan dolaşır sermaye¹⁶⁷ olarak ikiye ayrılmıştır. İşgücü de üretim araçlarında somutlaşan dolaylı işgücü ve üretime doğrudan giren dolaysız işgücü olarak ayrılır¹⁶⁸. Değer, üretim koşullarının yanında, dolaylı ve dolaysız işgücü dikkate alınarak belirlenir¹⁶⁹. Emek - sermaye bileşiminde sermaye lehine gerçekleşecek bir değişim, sabit sermaye veya dolaylı işgücünün artışına neden olur. Dolayısıyla bu durum, ücret payını azaltır¹⁷⁰. Bu bağlamda, klasik iktisatçılara göre, emek-sermaye bileşimi gelir dağılımını etkiler¹⁷¹.

Benzer biçimde neo-klasik iktisat kuramında da emek – sermaye bileşiminde sermaye lehine değişimin, işgücünün atıl kalmasına ve ücret düşüşüne yol açacağı kabul edilir. Bununla birlikte, belirli işkollarında emek – sermaye bileşimindeki değişim dolayısıyla işgücü istemindeki azalışın, teknolojik gelişmenin yeni iş alanlarının açılmasını sağlaması ile bertaraf edileceği; bu sayede işsizlik artışı ve ücret azalışının önleneyeceği savunulmuştur¹⁷². Ayrıca emek – sermaye bileşiminde, işgücünün niteliğine bağlı olarak da gelir dağılımı farklılaşabilir. Buna göre, pek çok emek – sermaye bileşiminin söz konusu olduğu tarım sektöründe, bileşimi sermaye lehine değiştirmek daha kolay iken; havayolu ulaşımında bu bileşimin aynı şekilde değiştirebilmenin önünde sınırlar bulunur. Niteliksiz ve yarı-nitelikli işgücünün istihdam edildiği tarım işleri ile nitelikli işgücünün istihdam edildiği havayolu ulaşımında emek – sermaye bileşiminin hem değişiminde, hem de bu değişimin sonuçlarında, nitelikli işgücü lehine bir yapı oluşmaktadır¹⁷³.

Marksist kuram konuya daha farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Öncelikle, klasiklerin dolaşım biçimi ya da hızına göre, sabit ve dolaşır sermaye ayrımı, sadece sermaye

¹⁶⁵ Francesco Caselli ve Daniel J. Wilson, "Importing Technology," *Journal of Monetary Economics*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2004, s. 1-2.

¹⁶⁶ Alison Dean ve Martin Kretschmer, "Can Ideas be Capital? Factors of Production in the Post-Industrial Economy: A Review and Critique," *Academy of Management Review*, Cilt: 32, Sayı: 2, 2007, s. 576, 578.

¹⁶⁷ Sabri Çaklı, "Klasik Okulda Üretken Emek – Üretken Olmayan Emek Ayrımı," *Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 2006-1, Sayı: 12, 2006, s. 45.

¹⁶⁸ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, (İktisadi), s. 78.

¹⁶⁹ Yılmaz Akyüz, *Emek-Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu*, AÜSBF Yayınları, Yayın No: 484, Ankara, 1980, (Emek), s. 11.

¹⁷⁰ Akyüz, Sermaye, s. 55.

¹⁷¹ Kazgan, İktisadi, s. 88.

¹⁷² Kuvvet Lordoğlu, Nurcan Özkaplan ve Mete Törüner, *Çalışma İktisadi*, Beta Yayınları, Yayın No: 535, İstanbul, 1999, s. 128.

¹⁷³ M. Kemal Biçerli, *Çalışma Ekonomisi*, Beta Yayınları, Yayın No: 1290, İstanbul, 2003, s. 123-125.

dolaşımında kullanılmış; bunun dışında, değişmez ve değişken sermaye ayırımına gidilmiştir. Değişmez sermaye üretim araçlarını, değişken sermaye ise, işgücünü ifade eder¹⁷⁴. Buna göre, değişmez ve değişken sermaye üretim ilişkisinin gerektirdiği şekilde dönüştürülmekte¹⁷⁵; aralarındaki ilişki de sermayenin organik bileşimi kavramı ile ifade edilmektedir¹⁷⁶. Sermayenin organik bileşimi, üretim araçlarının toplam değeri ile işgücü arasındaki orandır¹⁷⁷. Bu oran, emek – sermaye bileşimindeki sermaye lehine ve/veya emek aleyhine değişimle artmaktadır¹⁷⁸.

Kuramsal bağlam değerlendirildiğinde, kapitalist ekonominin gelişme eğilimlerinin, emek - sermaye bileşimini sürekli değiştirdiği; üretim ilişkisinin sermayenin payının artırılması yönünde dönüştüğü; böylece gelir dağılımının da sermaye lehine gerçekleştiği sonucuna ulaşılabilir. Günümüzdeki durum, bu görüşü desteklemektedir. Öncelikle post-Fordist dönemde, sermayenin emek istemine küresel ölçekte cevap bulduğu belirtilmelidir. Bunun yanında, ekonomik başarının, çalışma koşullarının esnekleştirilmesi ile sağlanabileceğine yönelik düşüncenin baskın hale gelmesi, 1980 sonrası yeniden yapılanmada emek-sermaye bileşiminin, uluslararası ticaret bağlamında ve Heckscher-Ohlin kuramı ile açıklanmasını beraberinde getirmiştir. Buna göre, emek-sermaye bileşimi uluslararası ticari ilişkilerde belirleyicidir.¹⁷⁹ Kuram, bir ülkenin emek-sermaye bileşimine bağlı olarak, ya emek-yoğun ya da sermaye-yoğun ürünlerde uzmanlaşacağını ileri sürer¹⁸⁰. Az gelişmiş ülkelerin emek-yoğun, gelişmiş ülkelerin de sermaye-yoğun ürünlerde uzmanlaştığı post-Fordist dönem, kuramı doğrulamıştır.

Emek-sermaye bileşimi farklılıkları, üretim gibi dış alımı da etkiler. Sermaye-yoğun ürünlerde uzmanlaşan gelişmiş ülkeler, ileri teknoloji ürünlerine; emek-yoğun ürünlerde uzmanlaşan az gelişmiş ülkeler ise metal eşyalara ağırlık vermişlerdir. Doğal olarak, asfalt yolu bulunmayan ve ulaşım altyapısı gelişmeyen bir ülkenin, ileri teknoloji ürünlerine yönelmesi beklenmez. Bir ülkenin sahip olduğu işgücünün nitelikleri, kurumsal yapısı, altyapısı ve mali gelişimi gibi unsurlara göre biçimlenen emek-sermaye bileşimi farklılığı, hem kişiler hem de ülkelerarası gelir farklılıklarını belirler. Fordist dönem sonunda (1970)

¹⁷⁴ Sungur Savran, "Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm," *Kapital'in İzinde*, (Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak), Yordam Kitap, İstanbul, 2012, (Bir), s. 121.

¹⁷⁵ Akyüz, Sermaye, s. 24.

¹⁷⁶ Mehmet Selik, *Marksist Değer Teorisi*, AÜSBF Yayınları, Yayın No: 484, Ankara, 1982, s. 69.

¹⁷⁷ Akyüz, Emek, s. 31-32.

¹⁷⁸ Selik, s. 70, 74 ve 83.

¹⁷⁹ Fuat Ercan ve Şemsa Özar, "Emek Piyasası Teorileri," *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 86, 2000, s. 33 ve 36.

¹⁸⁰ Utku Utkulu, *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*, DEÜ Yayınları, Yayın No: 09.1600.0000.000 / DK.05.055.389, İzmir, 2005, (Mukayeseli), s. 12.

Tanzanya ve ABD arasındaki gelir farklılığı 35 kat iken, post-Fordist dönemde (2011) 91 kata çıkması¹⁸¹, emek-sermaye bileşiminin, sadece ulusal değil, küresel ölçekte de belirleyici olduğunu gösterir.

Hekscher-Ohlin kuramına göre, sermaye yoğunluğunun artışı, sermaye getirisini azaltır. Bunu önlemek için post-Fordist dönemde, yapısal uyarılma ve serbestleştirme programlarıyla emeğin gelirden aldığı pay düşürülmüştür¹⁸². Teknoloji yoğun üretime geçişle, emek-sermaye bileşimindeki sermaye lehine artış, emek ve sermaye arasındaki gelir eşitsizliğini arttırmıştır. Bu değişim, “kapitalizmin dönüşümü” olarak yorumlanmaktadır¹⁸³. “Dönüşüm”, işgücü istemini, mal ve hizmet istemine bağlı hale getirerek, çalışma koşullarını esnekletmiştir¹⁸⁴.

Dolayısıyla “dönüşümün” az gelişmiş ülkelerdeki yansıması, çalışma ve yaşam koşullarının kötüleşmesidir. Emek – sermaye bileşiminin sermaye lehine değişimi, niteliksiz işgücünü ya düşük ücretli, kısmi süreli, geçici ve güvencesiz işlerde çalışmak; ya da işgücü piyasasından dışlanmak arasında bir tercihe zorlar. Bu zorlamada ekonomi politikaları ve işletme stratejileri de etkilidir. Dönüşüm adı altında yeniden yapılanma, işletmelere bir yandan, nitelikli işgücüyle ürün ve süreçte yenilik yaparak; öte yandan, eğreti koşullarda çalıştırılan niteliksiz işgücüyle maliyet azaltarak, istemdeki değişime uyum sağladıkları bir strateji uygulamalarını sağlamıştır¹⁸⁵. Bu yapı, niteliksiz işçilerin toplumla bütünleşmelerine engel olacak ve sosyal yaşamdan dışlanmalarına neden olacak eşitsizlik, risk ve korunmasızlık¹⁸⁶ gibi unsurları içerir. Bu bağlamda, emek - sermaye bileşimindeki değişimin, gelirin işlevsel dağılımında nüfusun varsıl kısımlarını avantajlı hale getireceği söylenebilir.

Emek-sermaye bileşimindeki sermaye lehine değişim, emek ve sermaye dışında, sermayeler arasındaki rekabeti de ortaya çıkarır. Sermayenin organik bileşimini arttırarak ve ücretleri düşürerek rekabette öne geçmeye çalışan işletmeler, organik bileşim işgücü verimliliğin üstünde olduğu sürece, düşme eğilimine giren kar hadleri ile karşılaşır.

¹⁸¹ Daniel Wilson, Do Differences in Countries' Capital Composition Matter?, CSIP Notes, FRBSF Economic Letter, Cilt: 2004, Sayı: 9, Center for the Study of Innovation and Productivity, Federal Reserve Bank of San Francisco, San Francisco, 2004, s. 1-3.

¹⁸² Gökhan Buturak ve Erinc Yeldan, “Sermayenin Küreselleşmeye Cevabı: Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirme Sonrası Fiyat Artırımlarının Uyum Kalıplarının Mukayeseli Analizi,” **Yeni Emperyalizmin Ekonomisi**, (Der. Emine Tahsin ve Murat Öztürk), Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2005, s. 85.

¹⁸³ İzzettin Önder, “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 42, 2009, ss. 14-15 ve 16.

¹⁸⁴ Ercan ve Özar, s. 39.

¹⁸⁵ Tijen Erdut, **Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi**, TÜHİS, Ankara, 1998, (Yeni), s. 11-13.

¹⁸⁶ Faruk Sapancalı, **Sosyal Dışlanma**, DEÜ Yayınları, Yayın No: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003, (Sosyal), s. 19-20.

Dolayısıyla, sermaye birikiminin esasen kar haddini azalttığı¹⁸⁷ görülür. Bunu aşabilmek için de işgücü piyasasının “dönüşümü” gereklidir. Bu bağlamda, kamu müdahalesinin yerini piyasa mantığı almış; devlet, üretim ve fiyatlandırmadan çekilmiş; gelir dağılımı da piyasa güçlerine bırakılmıştır¹⁸⁸. Böylece katma değerın üretim, tahsis ve yeniden dağılımının küresel ölçekte planlandığı günümüzde, sermayenin uluslararasılaşması ve rekabet artışı, işgücü üzerindeki baskıyı da arttırmıştır¹⁸⁹.

Emek-sermaye bileşiminin büyük ölçüde değiştiği yeni düzende, ulus devletin yerini, piyasa mantığı almıştır. Değişimin bir yüzünde, sermayenin kısa vadeli ve spekülâtif hareketine olanak verilmesi bulunur. Diğer yüzünde ise, kamu istihdam kurumlarının zayıfladığı ve sosyal koruma açığının arttığı az gelişmiş ülkelerde, yaratılan katma değerin piyasa dağılımında, emek aleyhine paylaşım gerçekleştirecek bir sistem oluşturulması bulunur¹⁹⁰.

2. Sunum ve İstem Etkileşimi

Gelir dağılımı, kaynaklar ve güç üzerindeki mücadelenin bir sonucudur. Bu mücadele, siyaset kurumu tarafından biçimlendirilir. Biçimlendirme, mücadeleye giren piyasa aktörlerinin davranışlarının sınırlandırılmasını içerir¹⁹¹. Transferler ve vergiler aracılığıyla sağlanan bu sınırlandırma olmazsa, gelir piyasa mantığına göre dağılır¹⁹². Esasen, sınırlandırma olmasa bile piyasa dağılımının gerçekleşmesi olası değildir; çünkü piyasa sistemi siyasal sistem içine gömülüdür. Ayrıca siyasal sistem, kural ve kurumları ile dağılımı etkiler. Bu etki, piyasa mantığı ağır bastığında gelir eşitsizliğine neden olurken; devletin korumacı rolü ağır bastığında da eşitsizliği azaltır¹⁹³. Bununla birlikte gelir, ne piyasa mantığı, ne de kamu müdahalesine göre dağılır. Piyasa dağılımının mevcut mülkiyet sahipliğine bağlı

¹⁸⁷ E. Ahmet Tonak, “Krizi Anlarken,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 20, 2009, s. 31-33.

¹⁸⁸ Türkel Minibaş, “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO),” *İktisat’ın Dama Taşları I: Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar*, İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesi Cemiyeti, İstanbul, 2001, s. 243-244.

¹⁸⁹ Simon Clarke, “The Crisis of Fordism and the Crisis of Capitalism,” *Telos*, Sayı: 83, 1990, s. 96-97.

¹⁹⁰ Giovanni Andrea Cornia, “The Impact of Liberalisation and Globalisation on Within-Country Income Inequality,” *CESifo Economic Studies*, Cilt: 49, Sayı: 4, Ifo Institute for Economic Research, Munich, 2003, s. 606-607.

¹⁹¹ Jana Morgan ve Nathan J. Kelly, “Market Inequality and Redistribution in Latin America and the Caribbean,” *The Journal of Politics*, Cilt: 75, Sayı: 3, 2013, s. 672.

¹⁹² Melvin W. Reder, “A Partial Survey of the Theory of Income Size Distribution,” *Six Papers on the Size Distribution of Wealth and Income*, (Ed.: Lee SOLTOW), National Bureau of Economic Research (NBER), Cambridge, 1969, s. 207.

¹⁹³ James A. Robinson, “The Political Economy of Redistributive Policies,” *Declining Inequality in Latin America: A Decade of Progress?* (Ed.: Luis F. López-Calva, Nora Lustig), Brookings Institution Press, United Nations Development Programme, Baltimore, 2010, s. 39-40.

olması ve mülkiyete de devletin koyduğu kurallar çerçevesinde hak kazanılması, mübadele ve dağılımın ikincil niteliğini ortaya koyar¹⁹⁴. Bu gerekçeler göz önüne alınmakla birlikte, vergi ve transfer harcamaları öncesinde, piyasa dağılımının gerçekleştiği kabul edilir¹⁹⁵.

Piyasa dağılımı, üretim biçimi, piyasa ilişkileri ve küresel rekabetteki konumları bağlamında, müdahalede etkin olan merkez ülkelerde farklı, etkin olmayan çevre ülkelerde daha farklı biçimde gerçekleşir¹⁹⁶. Serbest piyasadaki bu “birincil” dağılım, özellikle çevre ülkelerde adil bir biçimde gerçekleşmez¹⁹⁷. Bunun nedeni, aktörlerin sunum ve istem aracılığıyla giriştikleri güç mücadelesidir¹⁹⁸.

Kapitalist toplumda meta üretimine katılan tüm birimlerin, farklı nitelikte mülkiyet haklarının olması, aralarındaki ilişkinin karşılıklı çıkar ilişkisi olmasını beraberinde getirir. Bu anlamda, emek ve sermaye arasındaki eşitlikten söz edebilmek olası görünür. Bununla birlikte, sermayenin emeğe göre kıt olması, bir başka ifadeyle işgücü piyasasındaki sunum ve istem farklılığı, sermaye sahiplerinin belirleyici olduğu bir ilişki örüntüsünü ortaya çıkarır. Her ne kadar “serbest” piyasa ekonomisinde, “her işlem tamamıyla isteğe bağlıdır” varsayımı egemense de üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan işgücü, çalışmamayı tercih edemez. Sermaye sahipleri ise, ellerindeki üretim araçları ile hem üretim yapıp, hem de yaşamlarını sürdürebilirler. Dolayısıyla sadece emeğinin mülkiyetine sahip işgücü, sermaye sahiplerinin koşulları altında istihdam edilir. Böylece, üretim araçlarının mülkiyetine ilişkin bakışsızlık, emek ve sermaye arasındaki güç bakışsızlığına dönüşür. Bu bağlamda, hem üretim hem de dolaşım sürecinde sunum ve istem etkileşimi, eşitler arasındaki değil, yönetenler ve yönetilenler arasındaki bir ilişkinin yansımasıdır¹⁹⁹.

Bu bakışsızlığı gidermenin yolu, istihdamın²⁰⁰, sendika üyeliğinin ve sendikaların toplu pazarlık gücünün artışı sayesinde işgücü piyasasında güç dağılımının dengelenmesinden

¹⁹⁴ Karl Widerquist, “Reciprocity and the Guaranteed Income,” *Politics & Society*, Cilt: 27, Sayı: 3, 1999, s. 389.

¹⁹⁵ Lane Kenworthy, *Jobs with Equality*, Oxford University Press, Sayı: 9780199550609, Oxford, 2008, (Jobs), s. 2.

¹⁹⁶ Fethi Açıkel, “Entegratif Toplum ve Muarızları: ‘Merkez-Çevre’ Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar,” *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 105, 2006, s. 44-45.

¹⁹⁷ J. Clifton Fleming, Review of Policy Analysis of the Federal Income Tax (William A. Klein), *Brigham Young Law Review*, Cilt: 1976, Sayı: 4, 1976, s. 1046.

¹⁹⁸ Julio H. Cole, “Milton Friedman on Income Inequality,” *Journal of Markets & Morality*, Cilt: 11, Sayı :2, 2008, s. 242.

¹⁹⁹ Zhang Tongyu ve Ding Weimin, *Sermayenin Tarihsel Diyalektiği ve Marx’ın Toplumsal Sermaye Teorisi*, çev. Ece Üçoluk ve Aylin Muhaddisoğlu, Kalkedon Yayınları, Yayın No: 219, İstanbul, 2012, s. 202-205.

²⁰⁰ Lane Kenworthy, The High-Employment Route to Low Inequality, Working Paper, Sayı: 538, Luxembourg Income Study, Luxembourg, June 2010, (High), s. 6.

geçer²⁰¹. Ancak kapitalist düzen, gelir dağılımı ve sosyal gönenç gibi sosyo-ekonomik nitelikli birçok sorun için sadece tam rekabet piyasasında çözümler sunar. Oysa piyasaların rekabetçi yapılarındaki aşınma, piyasanın etkin işlediği varsayımını geçersiz kılmış; eksik rekabet piyasaları egemen hale gelmiştir²⁰². Karar alma birimlerinin eşit dağıldığını varsayan neo-klasik iktisat kuramı karşısında, hanehalkları arasındaki eşitsizlikler de bunun bir yansıması olmuştur²⁰³. Tam rekabet piyasasının sadece kuramsal varlığı, gelir dağılımına müdahale edilmeden dengenin sağlanamayacağını gösterir. Bu nedenle, sunum ve istem etkileşimi yeniden biçimlendirilerek, eksik rekabet piyasalarındaki aksaklıklar giderilmeli ve gelir adil dağılmalıdır²⁰⁴. Buna rağmen, piyasa ekonomisinde aksaklıklar giderilmeden, gelir üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğine bağlı bir biçimde, sunum ve istem etkileşimine göre dağılır²⁰⁵. Dolayısıyla, serbest piyasa düşüncesinde, itirazlarla birlikte²⁰⁶, mal ve hizmet piyasaları ile işgücü piyasalarının bir tutulur ve faktör payları sunum ve istem etkileşimine göre belirlenir²⁰⁷.

Kuramsal düzeyde yükselen itirazlar ile birlikte, post Fordist dönemde egemen iktisat anlayışı, dengenin serbesti ve piyasanın kendi işleyişine bırakılmasıyla sağlanacağını ve müdahalenin olumsuz etkileri bulunduğunu uzun bir dönem boyunca ileri sürmüştür. Bu uzun dönem, 2008 yılında başlayan küresel mali krizi ile birlikte son bulmuş; piyasa işleyişi kaynaklı sorunların çözümü için kamu müdahalesine başvurulmuştur²⁰⁸. Başlangıç noktası ise, piyasa güçlerinin serbesti kazandığı seksenlerin başlarıdır. Bu süreçte ulusal piyasalar, kuralsızlaştırılmış ve uluslararası rekabete açılmışlardır. Piyasa güçleri hareket alanını olabildiğine arttırırken, kamusal müdahaleler giderek azaltılmıştır²⁰⁹. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ise, Ortodoks iktisat akımı "Washington Uzlaşısı" olarak isimlendirilen politikaları salık vermiştir. Buna göre, ticari ve mali serbesti, kamusal

²⁰¹ Thomas W. Volscho ve Nathan J. Kelly, "The Rise of the Super-Rich: Power Resources, Taxes, Financial Markets, and the Dynamics of the Top 1 Percent, 1949 to 2008," *American Sociological Review*, Cilt: 77, Sayı: 5, 2012, s. 681.

²⁰² Nazım Öztürk, *İktisatta Bölüşüm: Kuram-Politika*, Palme Yayınları, Yayın No: 496, Ankara, 2009, s. 28-29.

²⁰³ Selin Sayek Böke, "İktisadi Merkez-Çevre Paradigması: Sonlandı mı, Süregeliyor mu?" *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 105, 2006, s. 179.

²⁰⁴ Giuseppe Bertola, *Labour Market Regulation: Motives, Measures, Effects*, Working Paper, Sayı: 21, Conditions of Work and Employment Series, International Labour Organization, Geneva, 2009, s. 1 ve 5.

²⁰⁵ Thomas J. Webster, *Managerial Economics: Theory and Practice*, Academic Press, San Diego, 2003, s. 11 ve 137.

²⁰⁶ James Galbraith, "How the Economists Got it Wrong," *The American Prospect*. Cilt: 11, Sayı: 7, 2000, s. 20.

²⁰⁷ Robin Klay ve John Lunn, "Just Remuneration Over a Worker's Lifetime," *Journal of Markets & Morality*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2003, s. 183-184.

²⁰⁸ Sungur Savran, *Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, (Üçüncü), s. 152-153.

²⁰⁹ UNCTAD, *Trade and Development Report 1997*, UN Publication, Geneva, 1997, (1997), s. IV.

harcamaların azaltılması ve kaynak dağılımında piyasa mantığının egemen kılınması gibi bir dizi uygulama, ekonomik büyümenin kaynağını oluşturacaktı²¹⁰. Böylece, devletin dışlandığı piyasa ekonomisinde, katma değerden yararlanma oranı, sadece niteliklere bağlı hale gelmiştir. Bu anlamda, üretkenlik sağlamayanlara yönelik transferler, “devlete yük” olduğu gerekçesiyle terk edilmeye zorlanmış; dağılımın birincil düzeyde kalmasını sağlayacak düzenlemeler destek bulmuştur²¹¹. Dolayısıyla Fordist dönemin, bölüşüm dengesini sunum ve istemin etkileşimine bırakmayan, kamu müdahalesi anlayışı terk edilmiştir²¹². Bu bağlamda, ulus devletin geri çekildiği ve işleyişin piyasa mantığı ile sürdürüldüğü post-Fordist dönemde, katma değer emek, sermaye ve doğal kaynak sahibi arasında paylaşımı, sunum ve istem etkileşimine indirgenmiştir²¹³. Kaynak dağılımında etkinlik sağlanması da piyasa mantığıyla çözülebilecek bir sorun olarak değerlendirilmiştir²¹⁴.

Kaynakların dağılımı, sermayenin yeniden yaratılması için önem taşır. Sermaye birikiminin düzensiz yörüngeli bir yapıya evrildiği Post-Fordist dönemde, emek ve sermaye arasındaki ilişkinin yapısı değiştirilmiştir. Öncelikle kamunun ekonomiden geri çekilmesi sağlanmış; devamında ise, emeğin kendisini yeniden yaratabilmek için gereksinim duyduğu olanaklar ortadan kaldırılmıştır. Tüm bu değişiklikler, kaynakların etkin dağılımı gerekçe gösterilerek gerçekleştirilmiştir²¹⁵. Ancak maddi gelişimden emek ve sermaye eşit oranda yararlanmamaktadır. Ekonomik daralma veya krizle karşılaşıldığında, sermayenin değişikliğe anında tepki veren doğası gereği, yatırım için yeni mekânlara yönelim bir çözüm olur²¹⁶.

Makro ekonomik belirsizlikler, bir yandan yatırım oynaklığını artırırken, öte yandan çalışma yaşamını olumsuz etkilemektedir. Belirtilindiği üzere, bu belirsizlikler karşısında işletmelerin bir kısmı yeni mekânlara yönelir. Diğer bir kısım ise, iş sözleşmelerinin esnekleştirilmesinden feshedilmesine kadar, işgücü piyasasındaki koşulları ağırlaştıran çeşitli yöntemler uygulamaya başlarlar. Böylece, yatırım oynaklığındaki artış iş güvencesizliğini de

²¹⁰ Erinç Yeldan, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (İktisadi), s. 4.

²¹¹ Phillip Saunders ve June V. Gilliard, *A Framework for Teaching Basic Economic Concepts: With Scope and Sequence Guidelines*, K-12. Economics America, National Council for Economic Education, New York, 2005, s. 23.

²¹² Fiona Scott Morton, “The Problems of Price Controls: History Shows That These Policies Lead to Shortages and Stagnation; So Why Do We Want to Control Prescription Drug Prices?” *Regulation*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2001, s. 50.

²¹³ Webster, s. 4.

²¹⁴ The World Bank, *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*, International Bank for Reconstruction and Development, Development Research Center of the State Council, P. R. China, Washington, DC, 2013, (China), s. 25.

²¹⁵ Marcus Taylor, “Interrogating the Paradigm of “Labour Flexibilization”: Neoclassical Prescriptions and the Chilean Experience,” *Labour, Capital and Society*, Cilt: 35, Sayı: 2, 2002, s. 226-227.

²¹⁶ ILO, Global, s. 42.

beraberinde getirir²¹⁷. İşgücünün yeni mekânlara yönelme olanağı kısıtlı olduğundan, ekonomik daralma veya kriz dönemlerinde, emek ve sermaye kazanımları arasındaki fark açılır. Ayrıca yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü bu durumdan daha kötü etkilenir²¹⁸. Bunun nedeni, emeğin kendi içindeki kutuplaşma sonucunda, yarı nitelikli ve niteliksiz işgücünün gelirden aldığı payın, nitelikli işgücüne göre çok daha fazla oranda düşmesidir²¹⁹.

Küreselleşme sürecinde üretim teknik ve yöntemleri, ticaret ve siyasette köklü dönüşümler yaşanmıştır. Üretim bilgi ve niteliklere bağlı hale gelmiş, varsıllığın kaynağına “yenilik rantı”ndan yararlanılması yerleşmiş, üretim aşamaları dışsallaştırılmıştır²²⁰. Bunun yanında, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin etkisiyle mali sektör kar oranının artışı, imalat sektörünü bu alana yöneltmiştir²²¹. Bir diğer dönüşüm ise, kuralsızlaştırmaya meşruiyet kazandırma çabaları olmuştur. Bu anlamda, kamunun ekonomiye müdahalesinin azaltılması, Anglo-Sakson serbest ticaret anlayışının gelişimi için zorunlu görülen unsurlar arasında yer almıştır²²². Tüm bu dönüşümler, çalışma koşullarını ve ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi, istihdamın standart dışı hale gelmesi, esneklik uygulamaları ve enformel sektörün yaygınlaşması, istihdam kalitesinden giderek uzaklaşmasının göstergeleri olmuştur²²³. Sonuç olarak, iş, gelir ve sosyal güvencesizliğin artışıyla betimlenen yeni bir yapı ortaya çıkmıştır²²⁴. Bu yeni yapıda, güvencesizliğin bir norm haline gelmesi ise, gelir eşitsizliğine neden olmuştur²²⁵.

Artan rekabetin etkisiyle, dışarıya dayalı büyüme stratejileri, ücretlerle ilgili bir “tabana doğru rekabet” başlatmıştır²²⁶. Böylece küresel eşitsizlik daha da artmıştır. 2016 yılında 73,9 trilyon ABD doları tutarındaki küresel katma değerin yarısına (yüzde 50,16) sadece beş ülkenin (ABD, Çin, İngiltere ve Japonya) sahip olduğu²²⁷ yeni bir bölüşüm

²¹⁷ ILO, **World of Work Report 2012: Better Jobs for a Better Economy**, International Labour Office, Geneva, 2012, (Better), s. 84-85.

²¹⁸ ILO, **Global**, s. 42-43.

²¹⁹ ILO, **World of Work Report 2011: Making Markets Work for Jobs**, International Labour Organization, Geneva, 2011, (Markets), s. 55 ve 58.

²²⁰ Z. Erdut, **Küreselleşme**, s. 12-13.

²²¹ ILO, **Markets**, s. 41.

²²² Irfan ul Haque, **Globalization, Neoliberalism and Labour**, Discussion Paper, Sayı: 173, UNCTAD, Geneva, 2004, s. 2.

²²³ Rolph van der Hoeven, **Labour Markets Trends, Financial Globalization and the Current Crisis in Developing Countries**, DESA Working Paper, Sayı: 99, Department of Economic and Social Affairs, UN, New York, 2010, s. 5-6.

²²⁴ Eileen Appelbaum, “Reducing Inequality and Insecurity: Rethinking Labor and Employment Policy for the 21st Century,” **Work and Occupations**, Cilt: 39, Sayı: 4, 2012, s. 312-313.

²²⁵ Werner Sengenberger, “The Future of Work: What Does the ILO Do for Workers to Achieve Decent Work and Sustainable Development in a Globalized Economy?” **2013 Workshop on International Labour Developmental Trends and the Impact of Globalization**, Taipei, 7-8.10.2013, s. 6.

²²⁶ UNCTAD, **Trade and Development Report 2011**, UN Publication, Geneva, 2011, (2011), s. 17.

²²⁷ IMF, **World Economic Outlook Database**, IMF Publication Service, Washington, D.C., October 2013 (Database)’den elde edilen verilerden hesaplanmıştır.

örüntüsü ortaya çıkmıştır. Oysaki üretimin yüzde 80'i az gelişmiş ülkelerde gerçekleşir. Bununla birlikte, üretimden büyük oranda gelişmiş ülkeler yararlanırken, az gelişmiş ülkelerde hem çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği ve iş güvenliği gibi sosyal koşullar kötüleşmekte; hem de dış ekonomik şoklara karşı kırılganlık artmaktadır²²⁸. Bu dönüşümlerle bağlantılı ortaya çıkan ekonomik krizlerle, gelir eşitsizliği daha da derinleşmiştir²²⁹.

Bu bağlamda, 1980'den bu yana işgücünün gelirden aldığı payın düşüşüne, küreselleşme, teknolojik gelişme, üretim aşamalarının parçalanarak dışsallaştırılması, emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun sektörlere geçiş, mali piyasaların etkinliğinin artışı, üretimden elde edilen kazançlar yerine mali kazançlara yönelme, işgücü piyasası "düzenlemeleri" ve emeğin pazarlık gücündeki aşınmanın kaynaklık etmiştir. Ayrıca mali araç, aktör ve kurumların etkinliğinin artışı ve mali piyasaların bütünleşmesiyle tanımlanan malileşme, işletmeler üzerinde kısa dönemde kar artışı yönünde baskı oluşturmuştur. Bu baskı, işletmeleri "rasyonel" davranışa zorlamış; işgücü maliyetleri hızla düşürülmüştür. Çalışanlar yoksullaşırken enformel sektörün payı da giderek artmıştır. Üstelik denetimsiz mali piyasalarda, spekülasyon mali araçlara yönelen işletmeler, emek ve sermaye arasındaki farkı daha da açmıştır²³⁰.

Kapitalizmin işgücünü isteme bağlı bir değişken haline getiren yapısı da göz önüne alındığında²³¹, etkin dağılımdan söz etmek güçtür. Egemen iktisat kuramı, kaynak tahsisi ve gelir dağılımı sorununun, piyasada sunum ve istem etkileşimi aracılığıyla çözüleceğini savunsa da²³² insanlar sadece piyasalar aracılığıyla birbirleri ile etkileşimde bulunmazlar. Bunun için etkileşim sonucu ortaya çıkan eşitsizlik azaltılarak sosyal kaynaşmaya katkıda bulunulmalı ve yeniden dağılımla denge sağlanmalıdır²³³. İşte bu nedenle, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası ödemeleri ve dezavantajlı gruplara sağlanan destekler, "bir yük" değil; nesillerarası dayanışmanın bir gereği olarak²³⁴ değerlendirilir. Bu bağlamda, uygun iş

²²⁸ UNCTAD, *World Investment Report 2013*, UN Publication, Geneva, 2013, (2013), s. x ve xi.

²²⁹ ILO, *Markets*, s. 48.

²³⁰ ILO, *Global*, s. 48-50 ve 60.

²³¹ Taylor, s. 227.

²³² Mark Cooper, "Open Communications Platforms: The Physical Infrastructure as the Bedrock of Innovation and Democratic Discourse in the Internet Age," *Journal on Telecommunications and High Technology Law*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2003, s. 195.

²³³ Giuseppe Bertola, "Economic Integration, Growth, Distribution: Does the Euro Make a Difference?" *Growth and Income Distribution in an Integrated Europe: Does EMU Make a Difference?*, (Ed.: Lars Jonung ve Jarmo Kontulainen), Economic Papers, Sayı: 325, European Commission, Brussels, 2008, s. 211.

²³⁴ EU, *Active Ageing and Solidarity between Generations: A Statistical Portrait of the European Union 2012* (Eurostat Statistical Books), Publications Office of the EU, Brussels, 2011, s. 9.

yaratılması, sendikaların güçlenmesi²³⁵ ve diğer sosyal politikalar aracılığıyla gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azaltılarak²³⁶, sosyal kaynaşmanın sağlanacağı görülür.

3. Eşitsizlik

Eşine rastlanmamış bir ekonomik büyümeyle nitelendirilen II. Dünya Savaşı sonrası süreç, yeniden yapılanma ve sanayileşmeyle başlamış; teknoloji ve ulaşım olanaklarının gelişimi; ticari ve mali serbesti ile ekonomik bütünleşmeyle nitelendirilen²³⁷ küreselleşmeyle devam etmiştir. Bu süreçte ekonomik başarımlar sağlanmış ancak, ekonomik büyümeden herkes yararlanamamış; eşitsizlikler ve “uca kayma” eğilimi artmıştır. Eşitsizlik sadece ulusal değil, uluslararası bir soruna dönüşmüştür²³⁸. Bu anlamda varsılıktan fazla eşitsizlik yaratan kapitalist sistem, birçok insan ve ulusun kendini “öteki” veya “kaybeden” olarak değerlendirmesine neden olarak, geleneksel ekonomik yapılardan ayrılmıştır²³⁹.

Sermaye birikimi ve ulusal gönenç artışının aynı anda sağlanamadığı²⁴⁰ kapitalist sistemde, ekonomik bakımdan etkin olan serbest rekabet piyasalarının, sosyal bakımdan etkin olmayan sonuçları vardır. Kamunun piyasaya müdahale etme çabasının nedeni de bu bakışimsızlıktır²⁴¹. Ancak yeni dönemde “dengenin”, az gelişmiş ülkeler ve “yatırımı bir tehdit olarak kullanan” ÇUI ilişkisine bağlı olması²⁴², denetimsizlik ve eşitsizlik artışıyla

²³⁵ OECD, *Inequality in Labour Income – What are its Drivers and How can it be Reduced?* OECD Economics Department Policy Notes, Sayı: 8, OECD Publishing, Paris, 2012, (Inequality), s. 3.

²³⁶ ILO, *Better*, s. 70.

²³⁷ Almas Heshmati, “The Relationship between Income Inequality and Globalization,” *Journal of World-Systems Research*, Cilt: XII, Sayı: 1, 2006, s. 61-65.

²³⁸ Tamir Agmon, “Globalization and Income Distribution: A Strategy for a National State and a MNE,” *28th European International Business Academy (EIBA) Conference*, Athens University of Economics and Business, Athens, 8-10.12.2002, (Globalization), s. 2.

²³⁹ Çelik, s. 54.; Michael Salzman, “Existential Anxiety, Religious Fundamentalism, the Clash of Civilizations, and Terror Management Theory,” *Cross-Cultural Psychology Bulletin*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2003, s. 12.

²⁴⁰ Harry Shutt, *Kapitalizmle Derdim Var!* çev. Nesrin Sungur ve Ahmet Çakmak, Kitap Yayınevi, Yayın No. 46, İstanbul, 2004, s. 180.

²⁴¹ Alain de Janvry, Nigel Key ve Elisabeth Sadoulet, *Agricultural and Rural Development Policy in Latin America: New Directions and New Challenges*, Working Paper, Sayı: 815, Department of Agricultural and Resource Economics Division of Agriculture and Natural Resources, University of California at Berkeley, Berkeley, 1997, s. 5-6.

²⁴² Tamir Agmon, “Who Gets What: The MNE, the National State and the Distributional Effects of Globalization,” *Journal of International Business Studies*, Cilt: 34, Sayı: 5, 2003, (MNE), s. 417-420.

sonuçlanmıştır²⁴³. Böylece, ekonomik bütünleşmeden yararlanan gelişmiş ülkeler ve süreçten olumsuz etkilenen azgelişmiş ülkeler arasındaki uçurum genişlemiştir²⁴⁴.

Dünyada 1980 yılında 10.9 trilyon A.B.D. doları katma değer yaratılırken, 2013 yılında bu tutar, 73.9 trilyon A.B.D. dolarına yükselmiştir²⁴⁵. Ancak bu artıştan, sınırlı bir grup yararlanmış; yararlanamayan düşük gelirli hanehalklarının tüketimleri, borçlanmayla karşılanmıştır²⁴⁶. Borç seviyesinin sürdürülemez boyuta ulaşması ise, eşitsizliği artırmıştır²⁴⁷. İlk olarak yetmişlerin sonunda artış gösteren gelir eşitsizliği, seksenlerin sonunda olabildiğine yaygınlaşmış; ikibinlerde ise, ücret ve maaşların satın alma gücü azalarak, tüm dünyada varsıl ve yoksullar arasındaki fark iyice açılmıştır²⁴⁸.

Bir yandan işgücünün katma değerden aldığı pay azalırken, öte yandan gelirden en yüksek payı alan kesimlerin gelirlerinin hızla yükseldiği bu süreçte, gelir adaleti sağlayan düzenlemeler de aşındırılmıştır. Bu değişimin arkasında, gerçek üretimin yerini ticaretin alması, mali piyasaların hacminin genişlemesi ve işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması bulunur. Tüm bunlar karlılığın kaynağını gerçek ekonomiden, mali sektöre çevirirken; vergi kazancı azalan ulus devlet güçsüzleşmiş ve işgücünün pazarlık gücü azalmıştır. Böylece ulus devlet ve işgücünden elde edilen imtiyazlar, sermaye hareketleri ve türev ürünler sayesinde, mali sektörde aşırı karlılık elde edilmiştir. Bu “güç”, gerçek yatırıma dönmediği gibi işgücü piyasalarına ilişkin düzenlemelerin ortadan kaldırılması için bir baskı aracı olarak kullanılmıştır²⁴⁹.

Mali sektördeki aşırı karlılığın sürdürülebilmesi, bir yandan mali serbesti, öte yandan, işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılmasına bağlıdır. Bunun için yapısal uyarılama programları devreye konup; karşılaştırmalı üstünlüğü “ucuz” işgücü olan azgelişmiş ülkelerde üretim

²⁴³ Mayra Paula Espina Prietos, “Poverty, Inequality and Development: The Role of the State in the Cuban Experience and its Current Challenges,” **The Poverty of State: Reconsidering the Role of the State in the Struggle Against Global Poverty**, (Ed.: Alberto Cimaamora, Hartley Dean ve Jorge Siqueira), Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, Buenos Aires, 2005, s. 209.

²⁴⁴ UNDP, **Human Development Report 2010**, UN Publication, New York, 2010, (2010), s. 42.; Meryem Koray, “Küreselleşmeyi Tartışırken İnsan Hak ve Özgürlüklerini Yeniden Gözden Geçirmek,” **Sanayi Kongresi 2001**, Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (TMMOB) Yayınları, Yayın No: E/2001/291, İstanbul, 2002, (Küreselleşme), s. 202.

²⁴⁵ IMF, Database.

²⁴⁶ Till van Treeck ve Simon Stürn, **Income Inequality as a cause of the Great Recession? A Survey of Current Debates**, Conditions of Work and Employment Series, Sayı: 39, International Labour Office, Geneva, 2012, s. 1.

²⁴⁷ UN, **Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System**, UN Publication, New York, 2009, s. 25.

²⁴⁸ The Trade Union Advisory Committee to the OECD, **Growing More Equal: A Policy Agenda for Reducing Inequality and Promoting Inclusive Growth**, OECD Liaison Meeting, (11.12.2013), OECD Publishing, Paris, 2013, s. 4.

²⁴⁹ ILO, **The Challenge of Inequality: Time for Change**, Background Report for the Symposium on Income Inequality, Labour Market Institutions and Workers’ Power, (10-13.12.2013), International Labour Office, Geneva, 2013, (Challenge), s. 4.

desteklenmiştir²⁵⁰. Bu bağlamda, hem ÇUI'nin üretim ağında yer almak isteyen azgelişmiş ülkeler, hem de ÇUI'ler arasında, fiyat, kalite, çeşit, hız ve farka dayanan²⁵¹ rekabet artmıştır²⁵². Rekabet ortamında, ciddi bir maliyet baskısı oluşur²⁵³. Bu baskı, merkez ve çevreye aynı şekilde yansımaz. Bunun nedeni, üretim aşamalarının parçalanması ve uluslararasılaşmasına, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre konumlandırılması ve işgücünün kutuplaşmasına dayanan yeni uluslararası iş bölümüdür²⁵⁴.

Merkez ve çevre arasındaki eşitsizliğin oluşumunda, yeni iş bölümünün dışında sermaye birikim modelinin değişimi de etkili olmuştur. Devletin özellikle ekonomideki rolünü daraltan yeni model, mali ve ticari serbestiyle piyasaların bütünleşmesini; esneklik stratejileriyle de üretim, dolaşım ve tüketim dinamiklerinin dönüşümünü sağlamıştır. Sermayenin yeniden üretimi için yeni mali araçlar yaratılmış; piyasalar kuralsızlaştırılmıştır. Böylece kısa vadede getiri elde etme yükü, işgücüne bırakılmış; işgücünün varoluş koşulları dönüşmüştür²⁵⁵. Bu anlamda, emeğin yeniden üretimi, devletin bölüşüm ilişkilerine katılımına olanak veren; emeğin örgütlü temsil edildiği Fordist dönemde işgücünün durumuyla, işletmelerin ağ biçiminde örgütlendiği, merkez ve çevre ülke işçileri ayrımının geliştiği ve esneklik stratejilerinin egemen hale geldiği Post-Fordist dönemdeki işgücünün durumu tamamen farklılaşmıştır²⁵⁶.

Bu yeni dönemin, gelir dağılımıyla ilgili iki sonucu vardır. Birincisi, küresel meta zincirinin merkezindeki oligopol yapılanma ve çevresindeki yüksek rekabet nedeniyle oluşan bakışimsızlıktır. Çevre üzerindeki baskının arttığı bu ortamdaki diğer sonuç, faktör piyasalarındaki değişimdir. Artan rekabet nedeniyle çevre işgücü pazarlık gücünü kaybetmiştir. Merkez-çevre karşıtlığı ve işgücünün kutuplaşması²⁵⁷, gelir dağılımında da bir

²⁵⁰ Rolph van der Hoeven, Poverty and Structural Adjustment: Some Remarks on Tradeoffs between Equity and Growth, Employment Paper, Sayı: 2000/4, International Labour Office, Geneva, 2000, s. 9-10.

²⁵¹ Tijen Erdut, **İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim**, TÜHİS Yayınları, Yayın No: 40, İzmir, 2002, (İnsan), s. 33-37.

²⁵² Ali Rıza Büyükuslu, "Küreselleşmenin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkisi," **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, (Ed.: Veysel Bozkurt), Alfa Basım, İstanbul, 2000, s. 118.

²⁵³ Adnan Mahiroğulları, "Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri," **Sosyal Siyaset Konferansları: 49. Kitap**, İÜ İktisat Fakültesi, İstanbul, 2006, s. 380.

²⁵⁴ Kenneth R. Szulczyk, "Economics of Government Regulation" http://www.oocities.org/szulczyk/E-books/Economics_of_Government_Reg.pdf, (23.06.2011), 2009, s. 10 ve 56.

²⁵⁵ José Ricardo Barbosa Gonçalves ve Maria Alejandra Caporale Madi, "Özel Sermaye Yatırımı ve İşgücü: Kimliği Belirsiz Sermaye ve Brezilya'daki Sendikaların Karşılaştığı Zorluklar," **Sendikalar ve Küresel Kriz: İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar**, (Ed.: Melisa Serrano, Edlira Xhafa ve Michael Fichter), çev. Alparslan Zengin, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, s. 94-95.

²⁵⁶ Gamze Yücesan Özdemir, **İletişim, Emek ve Kalkınma: Ekonomi Politik Yaklaşım**, GÜ İletişim Fakültesi, Ankara, 2008, s. 55.

²⁵⁷ William Milberg ve Deborah Winkler, **Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development**, Cambridge University Press, New York, 2013, s. 126.

tabakalaşma yaratmıştır²⁵⁸. Gayri safi ulusal hâsıladaki yüzde 1'lik artışa, ücretlerdeki yüzde 0,75'lik bir artışla karşılık verilen bu yeni yapılanmada, belirtilen tabakalaşma ücret dağılımında da eşitsizliğe neden olur²⁵⁹.

Tüm bunlarla birlikte, oluşan eşitsizliğin geçici olduğu yönünde görüşler de vardır. Eski Kuramsal İktisat Okulu temsilcilerinden Simon Kuznets, gelirin az gelişmiş ülkelerde daha eşitsiz dağıldığını, ancak uzun dönemde, yaratılan gelirden en yüksek payı alan kesimlerin tasarruflarının artacağını, bunların yatırıma dönüşeceğini ve böylece ekonomik büyüme sağlanacağını ileri sürmüştür²⁶⁰. Benzer biçimde, Neo-Klasik büyüme modelinde de ülkelerin sermaye stokları bağlamında gelir eşitsizliği olduğu kabul edilmekle birlikte, eşitsizliğin geçici olduğu ve yoksul ülkelerde sermaye getirisinin daha fazla olduğu için uzun dönemde ekonomik büyüme ve birikim sağlanarak, varıl ülkelere yakınsanacağı ileri sürülmüştür²⁶¹.

Bu dönemde Keynesyen Okul, kamu müdahalesi; Monetarist Okul ise, serbesti ile eşitsizliğin azalacağını savunmuştur. Seksenlerde Monetarist ve Yeni Klasik Okulların yükselişi, öncelikle varıl ülkelerin desteklenmesi, böylece yoksul ülkelerin kalkınacağı, bunun için eşitsizliğe bir süre katlanılması gerektiği görüşünü yaygınlaştırmıştır. Neo-Klasik Okul'un egemenliğinde ise, maliye politikalarından çok para politikaları öncelik kazanmıştır. Serbesti ve ekonomik bütünleşme, ekonomik büyümenin kaynağı olarak görülmüştür. Kamu müdahalesine karşı çıkmış; gelirin sermaye lehine dağılımıyla yatırımların artacağı²⁶² ve adil dağılım sağlanacağı ileri sürülmüş; bölüşüm de piyasa mantığına indirgenmiştir²⁶³. Neo-Liberal öğretisi ise, ticari ve mali serbestinin, istihdam ve ücretleri arttıracığını, böylece yakınsamanın gerçekleşeceğini ve eşitsizliğin azalacağını iddia etmiştir²⁶⁴.

²⁵⁸ Yusuf Bangura ve Carl-Johan Hedberg, "Democracy and Social Policy Development: Introduction and Overview," **Democracy and Social Policy**, (Ed.: Yusuf Bangura), Social Policy in a Development Context Series, UNRISD, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 21. Ss. 1-32.

²⁵⁹ IMF, "The Human Cost of Recessions: Assessing it, Reducing it," **Joint ILO-IMF Conference in cooperation with the Office of the Prime Minister of Norway: The Challenges of Growth, Employment and Social Cohesion**, (13.09.2010), Oslo, 2010, s. 64.

²⁶⁰ Simon Kuznets, "Economic Growth and Income Inequality," **The American Economic Review**, Cilt: 45, Sayı: 1, 1955, s. 22-23.

²⁶¹ Robert M. Solow, "A Contribution to the Theory of Economic Growth," **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 70, Sayı: 1, 1956, s. 90-94.

²⁶² Nurhan Yentürk, "Birikimin Kaynakları," **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar TÜREL'e Armağan)**, (Der. Ahmet Haşım Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, (Birikim), s. 492.

²⁶³ Alfredo Saad-Filho, Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth, DESA Working Paper, Sayı: 100, Department of Economic and Social Affairs, UN, New York, 2010, s. 1 ve 4.

²⁶⁴ Saül Keifman, "Economic Openness and Income Inequality: Deconstructing Some Neoliberal Fallacies," **International Conference on Economic Openness and Income Inequality: Policy Options for Developing Countries in the New Millennium**, International Development Economics Associates ve Shanghai Administration Institute, Shanghai, 26-27.08.2006, s. 1.

Ancak 1970 sonrasında, yoksul ülkeler varsıl ülkelere yakınsamamış; eşitsizlik artmıştır²⁶⁵. Son 40 yılda, az gelişmiş ülkelerin ortalama büyüme hızları (3.3), gelişmiş ülkelere (-5.6)²⁶⁶ daha yüksek seyretmiştir. Özellikle 1990 sonrası, az gelişmiş ülkelerin ortalama büyüme hızı, gelişmiş ülkeleri aşmıştır. Ancak bu büyüme örüntüsü, bu ülkelerin birbirine “yakınsama”sını sağlamamıştır. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının (ortalama 1.87), gelişmiş ülkelere yüksek olması (ortalama 0.52)²⁶⁷, kişi başına düşen gelir artış hızını azaltıp, kişi başına düşen gelir farkını açmıştır. Bu süreçte aradaki fark 16 kattan, 64.7²⁶⁸ kata çıkmıştır²⁶⁹. Ekonomik büyüme için gelir eşitsizliğine katlanmak beklenen sonucu vermemiş; ekonomik büyüme²⁷⁰ sağlanmış, ancak yoksulluk artmıştır²⁷¹. Bu bağlamda, adil dağılım olmadan, yoksullukla mücadele edilemeyeceği; yoksulluğun gelir miktarı değil, dağılımıyla ilgili ve esasen eşitsizliğin bir sonucu olduğu²⁷² unutulmamalıdır.

Gelir eşitsizliğinin standart ölçütü olan²⁷³ Gini katsayısı, dünyada 1988’de 0.678, 1993’de 0.693, 1998’de 0.688, 2002’de 0.701 ve 2005’de 0.702 olarak belirlenmiştir²⁷⁴. Günümüzde veri elde edilen 135 ülkenin 60’ında, tehlike seviyesi olarak kabul edilen 0.400’den²⁷⁵ yüksektir. 2010 yılında, dünya nüfusunun sadece yüzde 16’sını oluşturan gelişmiş ülkeler, küresel gelirin yüzde 55’ine sahipken, bu ülkelerde kişi başına gelir 12.476 ABD dolarıdır. Nüfusun yüzde 72’sine sahip olan azgelişmiş ülkeler ise, küresel gelirin yüzde 1’ine sahiptir ve bu ülkelerde kişi başına gelir 1.025 ABD dolarıdır. 2010 yılında, kişi başına gelir Sahra-altı Afrika’da 2.014, AB’de 27.640 ve Kuzey Amerika’da 41.399 ABD dolarıdır.²⁷⁶ Gini katsayısı Latin Amerika ve Karayipler’de 0.484, Afrika’da 0.444, Avrupa

²⁶⁵ Saad-Filho, s. 1.

²⁶⁶ The World Bank, Indicators.

²⁶⁷ UN, World Population Prospects: The 2012 Revision, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, UN Publication, New York, (Population), 2013.

²⁶⁸ The World Bank, Indicators.

²⁶⁹ Tatyana P. Soubbotina, Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development, WBI Learning Resources Series, The World Bank, Washington, D.C., 2004, s. 22.

²⁷⁰ Fikret Şenses, “Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz? Gözlemler ve Öneriler,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, (Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, (Yoksulluk), s. 321.

²⁷¹ Ron Duncan, “Globalization and Income Inequality: An International Perspective,” **The Fifth Annual Conference on International Trade Education and Research**, (26-27.10.2000), Australian APEC Study Centre At Monash University, Melbourne, 2000, s. 5.

²⁷² Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: 2599, Ankara, 2001, s. 2.

²⁷³ OECD, **Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising**, OECD Publishing, Paris, 2011, (Divided), s. 22.

²⁷⁴ Branko Milanovic, “Global Inequality Recalculated and Updated: The Effect of New PPP Estimates on Global Inequality and 2005 Estimates,” **Journal of Economic Inequality**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2012, s. 14.

²⁷⁵ UN-HABITAT, Urban Divide: Unequal Cities, State of the World's Cities 2010/2011, The UN Human Settlements Programme, Nairobi, 2011, s. 2.

²⁷⁶ UN, **Report on the World Social Situation 2013**, UN Publication, New York, 2013, (Social), s. 25 ve 30.

ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nda 0.438, Asya ve Pasifikler'de 0.400 ve Arap ülkelerinde 0.360'dır²⁷⁷.

Gini katsayısının en yüksek olduğu ülkeler Bostwana, Güney Afrika, Namibya, Komorlar ve Seyşeller'dir (0.600'ün üstünde). Bu ülkeleri, Kosta Rika, Ruanda, Panama, Şili, Paraguay, Surinam, Belize, Brezilya, Guatemala, Kolombiya, Bolivya, Honduras ve Haiti (0.500'ün üstünde) izler. Dağılımın en adil olduğu ülkeler ise, Danimarka, Japonya, İsveç, Ukrayna, Norveç, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Beyaz Rusya, Finlandiya, Romanya, Afganistan, Bulgaristan, Almanya, Karadağ, Kazakistan, Avusturya ve Sırbistan (0.300'den az) olarak sıralanmaktadır²⁷⁸. Gini katsayısı ülkemizde ise, 2014 yılı itibari ile 0.391 olarak belirlenmiştir²⁷⁹. Dünyanın mutlak gelir eşitsizliğine daha yakın olması, gelirin adaletsiz dağıldığını gösterir²⁸⁰. Adaletin sağlanması, gelirin yeniden dağıtımına bağlıdır²⁸¹.

4. Gelirin Yeniden Dağıtımı

Yeniden dağıtım, bir toplumda gelir getirici faaliyette bulunan bazı aktörlerden elde edilen kaynakların vergi, ek vergi²⁸², diğer transferler²⁸³ ve asgari ücret düzenlemesi²⁸⁴ gibi araçlarla, hasta, yaşlı, engelli, kadın²⁸⁵, işsiz, yoksul²⁸⁶ ve sosyal dışlanmışlar²⁸⁷ gibi toplumun diğer bazı kesimlerine aktarılacak²⁸⁸; bölüşüme müdahale edilmesi²⁸⁹ olarak tanımlanır. Amaç, insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlamaktır. Bu anlamda, mevcut gelir dağılımını

²⁷⁷ UNDP, *Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries*, UN Publication, New York, 2013, s. 66.

²⁷⁸ The World Bank, *Indicators*.

²⁷⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*, Ankara, 2014.

²⁸⁰ UNDP, *Human Development Report 2005*, UN Publication, New York, 2005, (2005), s. 55.

²⁸¹ Malte Luebker, *Income Inequality, Redistribution and Poverty: Contrasting Rational Choice and Behavioural Perspectives*, ILO Research Paper, Sayı: 1, International Labour Office, 2012, s. 1.

²⁸² Michael Cichon, Wolfgang Scholz, Arthur van de Meerendonk, Krzysztof Hagemejer, Fabio Bertranou ve Pierre Plamondon, *Financing Social Protection, Quantitative Methods in Social Protection Series*, International Labour Office/International Social Security Association, Geneva, 2004, s. 34.

²⁸³ ILO, "Report II: Measurement of Income from Employment," *Sixteenth International Conference of Labour Statisticians*, 6-15.10.1998, International Labour Office, Geneva, 1998, (Measurement), s. 80.

²⁸⁴ Jill Rubery, *Pay Equity, Minimum Wage and Equality at Work: Theoretical Framework and Empirical Evidence*, Working Paper, Sayı: 19, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 5.

²⁸⁵ A.k., s. 34.

²⁸⁶ Ajit K. Ghose, *Addressing the Employment Challenge: India's MGNREGA*, Employment Working Paper, Sayı: 105, International Labour Office, Geneva, 2012, s. 2.

²⁸⁷ Anne Drouin, "Improving Public Financing of Social Protection in Asia: The Cases of China, Thailand and Lao People's Democratic Republic," *Social Protection: What Workers and Trade Unions Should Know*, (Ed.: Manuel Simón Velasco), International Labour Office, Geneva, 2000, s. 36.

²⁸⁸ Wolfgang Scholz, Michael Cichon ve Krzysztof Hagemejer, *Social Budgeting, Quantitative Methods in Social Protection Series*, International Labour Office/International Social Security Association, Geneva, 2000, s. 87.

²⁸⁹ Michael Cichon, *The European Welfare States at the Crossroads*, Discussion Paper, Sayı: 3, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 5.

koruyacak veya gelirin yeniden dağıtılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılır. İstenen sonuca ulaşmak, eşitsizlik üreten işleyişlerin çözümlenmesini gerektirir²⁹⁰. Ancak geliştirilen çözümlerlerde, kaynaktan çok ekonomik değişkenlere odaklanılmış²⁹¹; üretim ve dolaşım sürecinde oluşan eşitsizliği önleyici düzenlemeler²⁹² geri planda kalmıştır. Öğretide ise, ana akım serbest ticaretle sağlanan ekonomik büyümenin, eşitsizlik ve yoksulluğu azalttığı²⁹³; karşıt akım ise, ekonomideki küçük değişikliklerin sürdürülebilir kalkınma sağlamadığı, ülkelerin bağımlılığını arttırdığı²⁹⁴ iddiasındadır.

Adam Smith, varsıllığın eşitsizlik de yarattığını; bu anlamda gelirin adil dağılmadığını kabul etmekle birlikte, serbest ticaretle sağlanacak gelir artışının, çalışan yoksulların koşullarını iyileştireceğini²⁹⁵ öne sürmüştür. Smith'in aksine, varsıllığın kaynağından çok bölüşüme önem veren²⁹⁶ David Ricardo da, serbest ticaretle karşılaştırmalı üstünlüğüne bağlı olarak ekonomik büyüme sağlanacağını; toplumsal evrimin farklı aşamalarında da gelir eşitsizliğinin oluşacağını²⁹⁷ kabul eder. Dağılımı politik iktisat kapsamına almayan²⁹⁸ John Stuart Mill ise, serbest ticaretin bir ülkede, teknoloji transferi ve rekabet sayesinde verimlilik; karşılaştırmalı üstünlük ve karşılıklı talep kanunu bağlamında da gelir artışı sağlayacağını²⁹⁹ savunmuştur. Bu anlamda klasikler "bırakınız yapsınlar" ilkesinden uzaklaşmamış ve kamu müdahalesini, gelir eşitsizliğine bir çözüm olarak değerlendirmemişlerdir³⁰⁰.

Geniş ölçüde Ricardo'dan yararlanan³⁰¹, toplumun temel birimi olarak sınıfları kabullenen³⁰² ve bu sınıfların çatıştığını savunan³⁰³ Karl Marx'a göre ise, varsıllığın kaynağı serbest ticaret değil, rekabettir. Rekabet, işgücü verimliliği, sermaye devri ve bileşiminin

²⁹⁰ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, (Sosyal), s. 54.

²⁹¹ Carles Boix, "Origins and Persistence of Economic Inequality," *The Annual Review of Political Science*, Cilt: 13, 2010, s. 490.

²⁹² Harvey, *Sosyal*, s. 94.

²⁹³ David Brady, "The Poverty of Liberal Economics," *Socio-Economic Review*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2003, s. 369 ve 374.

²⁹⁴ James L. Dietz, "Heterodox Theories of Economic Development," *The Process of Economic Development*, (Ed.: James M. Cyper ve James L. Dietz), Routledge, New York, 2004, s. 165.

²⁹⁵ Smith, s. 72, 560 ve 580.

²⁹⁶ David Ricardo, *Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus (1810-1823)*, (Ed.: James Bonar), Clarendon Press, Oxford, 1887, (Letters), s. 175.

²⁹⁷ Ricardo, *Principles*, s. 5 ve 85.

²⁹⁸ John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Batoche Books, Londra, 2000, (Essays), s. 117.

²⁹⁹ John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, The Project Gutenberg E-Book, 2009, <http://www.gutenberg.org/files/30107/30107-pdf.pdf>, (25.04.2014), (Principles), s. 452-453.

³⁰⁰ Talas, *Toplumsal*, s. 58-59 ve 61.

³⁰¹ Asis Muhteşem Kaynak, "Marksist Değer Kuramı: "Bir İnceleme"," *Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1978, s. 21.

³⁰² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 128.

³⁰³ Selik, s. 13.

belirlediği kar oranı eşitsizliğine dayanır³⁰⁴. Eşitsizliği lehine çevirmek isteyen sermaye sahibi, “yedek sanayi ordusu” dayatmasıyla bir yandan çalışma koşullarını kötüleştirilmiş; bir yandan da işgücü verimliliğini arttırmıştır. Dolayısıyla gücünü, işgücü yoksulluğundan almıştır³⁰⁵. Marx, emek ve sermaye sahipleri arasında ilişkinin özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve bireyciliğe değil, eşitsizliğe dayandığını ve eşitsizliğin, üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar lehine geliştiğini³⁰⁶ ileri sürmüştür. Bölüşümü de mülkiyete dayalı ilişkilerin toplumsal niteliğinin bir yansıması olarak görmüş; gelirin, faktörler arasında paylaşılmasına rağmen³⁰⁷ bölüşüm kararını, sermaye sahibinin verdiğini³⁰⁸ savunmuştur. Buradan hareketle, bölüşüm ilişkilerinin üretim ilişkilerine bağlı olarak sürekli dönüşse de bunun sınıf çatışmasını şiddetlendirdiğini³⁰⁹; sermayenin kendini yeniden ve daha çok üretmesini sağlayan kapitalist sistemde, işgücünün sermaye sahibiyle mücadelesinin yolunun, kamu müdahalesinden geçtiğini³¹⁰ ortaya koymuştur. Ancak kuramın esas iyileşmeyi, kapitalist sistemin çöküşünde gördüğü³¹¹ unutulmamalıdır.

Neo-klasik iktisat kuramında ise, serbest ticaretin olumlu sonuçlarının tartışılmayacağı; mübadele özgürlüğünün, tüm bireyler için en faydalı sonucu vereceği³¹² ve sınıf çatışmasının olmadığı³¹³ düşüncesi egemendir. Üretim faktörlerinin türdeşliğini varsayan Heckscher – Ohlin Kuramı’nda da serbest ticaret ile kaynak dağılımındaki etkinlik sorununun çözülebileceği belirtilmiştir³¹⁴. Yetmişlerin ortalarından beri ekonomi politikasının ve kamusal düzenlemelerin dönüşümüne neden olan neo-liberalizm de ana yoldan sapmamıştır. Bu bağlamda, “bırakınız yapsınlar” ilkesi düstur edinilmiş; bireye, toplumdan daha fazla ahlaki değer verilmiştir³¹⁵. Devletin görevini “adalet” ile sınırlandıran³¹⁶ bu düşünce akımında, rekabetin önemi vurgulanmış; piyasa sürecinde her üretim faktörünün, değeri ölçüsünde gelir elde etmesiyle “adil” gelir dağılımının sağlandığı³¹⁷ ileri sürülmüştür.

³⁰⁴ Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, çev. Martin Nicolaus, Penguin Classics, New York, 1973, (Grundrisse), s. 686-687.

³⁰⁵ Marx, *Kapital* (I. Cilt), s. 298 ve 610-611.

³⁰⁶ A.k., s. 191-192 ve 249.

³⁰⁷ Marx, *Kapital* (III. Cilt), s. 770 ve 779.

³⁰⁸ Marx, *Kapital* (I. Cilt), s. 608.

³⁰⁹ Marx, *Kapital* (III. Cilt), s. 771 ve 774.

³¹⁰ Marx, *Kapital* (I. Cilt), s. 597 ve 283-284.

³¹¹ Cesar Gallo, *Economic Growth and Income Inequality: Theoretical Background and Empirical Evidence*, Working Paper, Sayı: 119, University College, London, 2002, s. 14.

³¹² W. Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, Sentry Press, New York, 1911, (Theory), s. 141-142.

³¹³ W. Stanley Jevons, *The State in relation to Labour*, MacMillan and Co., London, 1882, (State), s. 98.

³¹⁴ Edward E. Leamer, *The Heckscher-Ohlin Model in Theory and Practice*. Princeton Studies in International Finance, Sayı: 77, Princeton University, Princeton, 1995, s. 1.

³¹⁵ Atilla Yayla, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 138-139.

³¹⁶ Vergara, s. 177.

³¹⁷ Thomas I. Palley, “From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics,” *Neoliberalism: A Critical Reader*, (Ed.: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), Pluto Press, London, 2005, s. 20.

Genel denge koşullarını neo-klasikler gibi bireysel değil, Marx gibi bütünsel ele alan³¹⁸ Keynes'e göre, tam istihdam ve tasarruf-yatırım eşitliği denge koşuludur. Ancak ekonomik değişkenlerdeki küçük bir farklılık dengeyi bozar. Dengenin yeniden sağlanması, satın alma gücüne göre birbirinden ayrılan sınıfların gelirlerinde değişime neden olur³¹⁹. Bu değişim, bir sınıfın gelirini arttırırken, diğerininkini azaltarak sağlanır. Oluşan fark, teknik yeniliklere uyum sağlama güçlüğüne bağlı olarak daha da açılır³²⁰. Derinleşen eşitsizlik, varsıldan yoksula doğru gelir aktarımıyla³²¹ gerçekleşen yeniden dağıtımla giderilir³²².

Kuramsal farklılıklar bu şekilde özetlense de asıl sorun, herhangi bir nedenle, olağan yollardan yeterli bir yaşam seviyesine ulaşamayanların geleceğidir. Yeni mali mimari ve üretim organizasyonun dönüşümü, küresel, ulusal ve hatta kentsel düzeyde eşitsizlik doğurmuştur³²³. Serbest ticaretle artan küresel gelirden herkes faydalanamamış; eşitsizlik özellikle işgücü aleyhine derinleşmiştir³²⁴. Piyasa ekonomisi "kendi haline bırakıldığında", gelir eşitsizliğini arttırarak demokrasi ve sosyal adaleti tehdit ettiği; işçi ve işverenler arasında sürdürülemez seviyede gelir bakışimsızlığı oluşturduğu görülmüştür³²⁵. Dolayısıyla, sosyal sorunların piyasa mantığıyla çözülemediği; sosyal devlet anlayışı³²⁶ geçerli hale gelmedikçe de eşitsizliklerin artıp, kalıcı olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda, devletin çeşitli araçlarla ekonomiye müdahalesi zorunlu görülmektedir³²⁷. Bununla birlikte müdahale, ekonomik büyümeye katkısı sorgulanır hale gelen istikrar önlemleri, özelleştirme ve serbestleştirmeyle sınırlandırılmamalıdır. Aşamalı ve kısmi özelleştirme, istihdam politikalarının etkinliğinin arttırılması, emeklilik maaşlarının enflasyona göre ayarlanması ve kurumsal altyapının oluşturulması gibi politikalara yer verilmelidir³²⁸. Nitekim kendini uluslararası sermaye piyasalarına koşulsuz açan ülkeler ne karşılaştıkları risklerle baş edebilmiş, ne de ekonomik

³¹⁸ Ahmet İnsel, "Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi," *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 86, 2000, s. 14.

³¹⁹ John Maynard Keynes, *A Treatise on Money: The Pure Theory of Money and the Applied Theory of Money*, Martino Fine Books, Eastford, 2011, (Treatise), s. 146-147 ve 98.

³²⁰ John Maynard Keynes, "Economic Possibilities for our Grandchildren," *Essays in Persuasion*, MacMillan and Co., Edinburgh, 1931, (Grandchildren), s. 358.

³²¹ John Maynard Keynes, "Inflation," *Essays in Persuasion*, MacMillan and Co., Edinburgh, 1931, (Inflation), s. 77.

³²² Keynes, Genel Teori, s. 316.

³²³ Koray, Sosyal, s. 285.

³²⁴ Paul Krugman, "Trade and Wages, Reconsidered," *Brookings Papers on Economic Activity*, The Brookings Institution, Washington, D.C., 2008, s. 104.

³²⁵ Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, çev. Arthur Goldhammer, Harvard University Press, Cambridge, 2014, s. 571-572.

³²⁶ Sami Güven, *Sosyal Politikaların Temelleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s. 94.

³²⁷ Nicolas Frémeaux ve Thomas Piketty, *Growing Inequalities and Their Impacts in France*, GINI Country Report, Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies, University of Amsterdam, Amsterdam, 2013, s. 111.

³²⁸ Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B, İstanbul, 2002, (Küreselleşme), s. 194 ve 206-207.

büyüme sağlamışlardır. Yabancı sermayeyi, denetim altına alabilen ülkeler ise, son 30 yılın en fazla büyüyen ülkeleri olmuşlardır³²⁹.

Günümüzde eşitsizliğin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve bunun yeniden dağıtımla giderilebileceği daha fazla kabul görülür. Bu bağlamda kalkınmanın, “eşitlik veya yeniden dağıtım³³⁰ ile büyüme” sayesinde gerçekleşeceği³³¹; sosyal harcamaların artırılması gerektiği³³² vurgulanmaktadır.

³²⁹ Dani Rodrik, **Akıllı Küreselleşme: Küresel Piyasalar, Devlet ve Demokrasi Neden Birlikte Var Olamazlar?** çev. Burcu Aksu, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, (Akıllı), s. 97.

³³⁰ ILO, **Make Poverty History! Trade Union Manual on the Millennium Development Goals**, International Labour Office, Geneva, 2012, (Make), s. 11.

³³¹ ILO, **Report VI: Social Security for Social Justice and a Fair Globalization**, Recurrent Discussion on Social Protection (Social Security) under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization, Sixth Item on the Agenda, International Labour Conference, 100th Session, International Labour Office, Geneva, 2011, (Social), s. 25.

³³² Lawrence Egulu, “A New Approach to Adjustment,” **The Challenge of Globalization in Africa: The Trade Union Response**, International Labour Office, Geneva, 2001, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN GEREKÇELERİ

Sermaye hareketleri, üretim ve ticaretin yapı ve işleyiş bakımından çözümlenebilmelerini sağlar³³³. Çözümlemenin gerekçesi, Post-Fordist dönemde dünya ekonomisinin yapı ve işleyişinin, karşılaştırmalı üstünlükler kuramının varsayımlarına tezat oluşturmasıdır. Bu dönemde, üretim faktörleri karşılaştırmalı üstünlüklerine göre değil; oluşturdukları oligopol piyasalarda faaliyet gösteren çokuluslu işletmelerin kararlarına göre işlev görmüşlerdir. Teknoloji transferiyle başlayan, ticari ve mali serbestiyle gelişen yeni yapıda, bir yandan ülkeler bilgi veya maliyet merkezi olarak; öte yandan da işgücü piyasaları çekirdek ve çevre olarak kutuplaşmıştır³³⁴. Birikim için kapitalist faaliyetin daha fazla geliştiği mekânlara yönelim zorunluluğu da sermayeye hareket serbestisi tanınmasıyla sonuçlanmıştır³³⁵.

Gerekçelerin çözümlenmesi, sonuçlarına ilişkin bakışsımsızlıkların anlaşılması açısından önemlidir. İlk bakışsımsızlık, mali piyasaların bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin hacmindeki artışın, bir yandan yarar sağlarken, bir yandan da ülkeleri daha kırılgan hale getirmesidir³³⁶. Bir diğer bakışsımsızlık, ekonomi daralma çevrimine girdiğinde, sermayenin ters yönlü hareketliliğine ülkelerin uyum sağlama yeteneklerinin farklılığından kaynaklanır³³⁷. Gelişmiş ülkeler, küresel mali krizde artan sermaye çıkışlarını sermaye girişleri ile dengeleyerek, net sermaye hareketlerinde görece daha az dalgalanma yaşarken; yükselmekte olan piyasa ekonomilerinde ise, hem sermaye girişleri, hem de net sermaye hareketleri önce büyük ölçüde azalıp, daha sonra da birden bire arttığından, dalgalanma çok daha sert yaşanmıştır³³⁸. Son bakışsımsızlık ise, kısıtlı kaynağı bulunan azgelişmiş ülkelerin, kendi ülkelerine yatırım yapmayıp, sermaye varsılı gelişmiş ülkelere yönelmeleridir³³⁹.

Bir ülkeye yatırım yapılıp yapılmayacağı kararı, bu ülkenin uygun koşulları veya sermayenin bulunduğu ülkenin uygun olmayan koşullarına göre verilir. Buna rağmen, hareket

³³³ Erol Taymaz, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz, Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu, Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) ve Koç Üniversitesi, İstanbul, 2011, s. 23.

³³⁴ Charles-Albert Michalet, "Transnational Corporations and the Changing International Economic System," *Transnational Corporations Journal*, Cilt: 3, Sayı: 1, UNCTAD, Geneva, 1994, s. 11.

³³⁵ David Harvey, *Yeni*, s. 28.

³³⁶ Kristin J. Forbes, *Capital Flow Volatility and Contagion: A Focus on Asia*, MIT Sloan School Working Paper, Sayı: 4979-12, MIT Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2012, (Capital), s. 1.

³³⁷ IMF, *World Economic Outlook 2013*, IMF Publication Service, Washington, DC., 2013, (2013), s. 113.

³³⁸ IMF, *World Economic Outlook 2011*, IMF Publication Service, Washington, DC., 2011, (2011), s. 125.

³³⁹ Kristin J. Forbes, "Global Imbalances: A Source of Strength or Weakness?" *The Cato Journal*, Cilt: 27, Sayı: 2, Cato Institute, Washington, D.C., 2007, (Global), s. 193.

gerekçelerini tam anlamıyla belirlemek güçtür³⁴⁰. Bu bağlamda, hareket gerekçelerine ilişkin dört farklı kuram geliştirilmiştir. Bunlar, hükümlerlik riski, portföy seçimi, kurumsal finansman ve itici-çekici etkenler kuramıdır³⁴¹. Tüm kuramlarda, sermaye girişi sağlayan ve çıkışına neden olan unsurlara odaklanıldığından, gerekçelerin diğer üç kuramı da kapsayan itici-çekici etkenler kuramı ile açıklanması yerinde olacaktır³⁴².

Sermaye hareketlerindeki dalgalanmayı açıklamada kullanılan³⁴³ itici-çekici etkenler kuramı, hareketliliğin kaynağında, varıl ülkedeki itici ve yoksul ülkedeki çekici etkenlerin bulunduğu varsayımına dayanır³⁴⁴. İtici etkenler, sermayenin olduğu mekândaki getiri oranının düşüklüğünü; çekici etkenler, yatırım ikliminin iyileştirilmesine yönelik düzenlemeleri yansıtır³⁴⁵. Bu anlamda, itici etkenler sermaye çıkışına neden olan; çekici etkenler, sermaye girişi sağlayan³⁴⁶ değişkenlerdir.

III. İTİCİ ETKENLER

Karşılıklı bağımlılığın arttığı küreselleşme sürecinde, genişleme çevrimleri ve ardından gelen mali krizler karşısında, sermaye hareketlerini yönlendiren küresel ölçekli mali koşullar sorgulanmaya başlanmıştır³⁴⁷. İtici etkenler olarak adlandırılan bu koşullar, azgelişmiş bir ülkeye sermaye girişini açıklayan ve azgelişmiş ülkenin üzerinde etkin olmadığı³⁴⁸ değişkenler olarak tanımlanır.

Başta uluslararası faiz oranı olmak üzere pek çok değişkenin, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketinin itici etkenleri kapsamında değerlendirildiği görülmektedir³⁴⁹. Bu

³⁴⁰ Jonathan Leape, "Policy Responses," **Private Capital Flows to Africa: Perception and Reality**, (Ed.: Nils Bhinda, vd.), Forum on Debt and Development, Amsterdam, 1999, s. 125.

³⁴¹ Faisal Ahmed, Rabah Arezki ve Norbert Funke, *The Composition of Capital Flows: Is South Africa Different?* IMF Working Paper, Sayı: WP/05/40, IMF, Washington, D.C., 2005, s. 5.

³⁴² Nadeem Ul Haque, Donald Mathieson ve Sunil Sharma, "Causes of Capital Inflows and Policy Responses to Them," **Finance & Development**, Cilt: 34, Sayı: 1, IMF, Washington, D.C., 1997, s. 3.

³⁴³ Pierre-Richard Agénor, "The Surge in Capital Flows: Analysis of 'Pull' and 'Push' Factors," **International Journal of Finance and Economics**, Sayı: 3, 1998, (Surge), s. 39.

³⁴⁴ Mehmet Yörükoğlu ve Ali Çufadar, "Capital Flows to Turkey: Financial Implications and Policy Responses", BIS Papers, Sayı: 44, Bank for International Settlements, Basel, 2008, s. 467.

³⁴⁵ Isaac Muhanga ve Kombe Soteli, "Foreign Portfolio Investors in Africa: The Case of Zambia," IFC Bulletin, Sayı: 31, Bank for International Settlements, Basel, 26-27.08.2008, s. 430.

³⁴⁶ Ali Askin Çulha, "A Structural VAR Analysis of the Determinants of Capital Flows into Turkey," **Central Bank Review**, Cilt: 6, Sayı: 2, Central Bank of the Republic of Turkey, Ankara, 2006, s. 13-14.

³⁴⁷ Valentina Bruno ve Hyun Song Shin, *Capital Flows, Cross-Border Banking and Global Liquidity*, Working Paper, Sayı: 19038, NBER Working Paper Series, NBER, Cambridge, 2013, s. 2.

³⁴⁸ Guillermo A. Calvo, Leonardo Leiderman ve Carmen M. Reinhart, "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s," **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 10, Sayı: 2, 1996, s. 125.

³⁴⁹ Laura Alfaro, Şebnem Kalemli Özcan ve Vadym Volosovych, "Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation," **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 90, Sayı: 2, 2008, (Why), s. 348.

anlamda, gelişmiş ülkelerdeki gelir getirici işlerin yapısını ve alternatif yatırım olanaklarını yansıtan³⁵⁰ bu değişkenler, sermaye hareketinin biçim ve niteliğine göre çeşitlenir³⁵¹. Bununla birlikte, itici etkenler kapsamında değerlendirilen değişkenler dört başlıkta toplanabilir³⁵². Bunlar uluslararası faiz oranı, yatırımın getirileri, gelirin yaratılmasında yapısal değişim ve ekonomik çevrimdir. Nitekim Dünya Bankası faiz oranı, para arzı, yatırım getirileri ve oynaklığı mali nitelikli, GSMH artış oranı ve buna ilişkin beklentileri gerçek nitelikli itici etken olarak değerlendirmiştir³⁵³.

A. Uluslararası Faiz Oranı

Yatırım ve borçlanmanın fırsat maliyetini belirleyen³⁵⁴ uluslararası faiz oranı, itici etkenlerin başında gelmektedir³⁵⁵. Bu orandaki düşüşün yatırımcıları özellikle yükselen piyasa ekonomilerine yönlendireceği, böylece bu ülkelerin ekonomik koşullarında geçici nitelikli de olsa bir iyileşme sağlanabileceği ileri sürülür³⁵⁶. Bununla birlikte, sermaye çıkışı yaşanan ülke açısından uzun dönemli bir daralmaya da neden olabileceği unutulmamalıdır³⁵⁷. Her durumda, uluslararası faiz oranlarındaki değişim ile sermaye hareketleri genellikle birbiri ile ilişkilendirilir³⁵⁸. Ancak farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu anlamda, sermaye hareketlerinin uluslararası faiz oranlarındaki değişimden etkilendiği³⁵⁹ de; bu değişimin, sermaye hareketlerinin açıklanmasında önemli bir rolü bulunmadığı³⁶⁰ da öne sürülmüştür.

Farklı görüşlerin ortaya çıkışında, hangi değişkenin uluslararası faiz oranı olarak kabul edileceğine ilişkin bir uzlaşının oluşmaması da etkilidir. Yapılan araştırmalarda (i) ABD faiz

³⁵⁰ Ashoka Mody, Mark P. Taylor ve Jung Yeon Kim, "Modelling Fundamentals for Forecasting Capital Flows to Emerging Markets," *International Journal of Finance and Economics*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2001, s. 202.

³⁵¹ Leonardo Hernández, Pamela Mellado ve Rodrigo Valdés, Determinants of Private Capital Flows in the 1970s and 1990s: Is There Evidence of Contagion?, IMF Working Paper, Sayı: WP/01/64, IMF Publication Service, Washington, DC., 2001, s. 5.

³⁵² İtici ve çekici etkenler olarak değerlendirilen değişkenler ile ilgili yapılan çalışmaların ayrıntılı dökümü için Ek 1'e bakınız (bkz.).

³⁵³ The World Bank, *Global Economic Prospects 2014*, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2014, s. 121.

³⁵⁴ Nicholas Magud, "Capital Inflows, Exchange Rate Flexibility, and Domestic Credit," Selected Issues Papers: Chile, Western Hemisphere Department, IMF, Washington, D.C., 2011, s. 32.

³⁵⁵ Glauco De Vita ve Khine S. Kyaw, "Determinants of Capital Flows to Developing Countries: A Structural VAR Analysis," *Journal of Economic Studies*, Cilt: 35, Sayı: 4, 2008, s. 305.

³⁵⁶ Calvo, Leiderman ve Reinhart, s. 126.

³⁵⁷ Agénor, Surge, s. 40.

³⁵⁸ Stijn Claessens, Daniel Oks ve Rossana Polastri, "Capital Flowsto Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union," *Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies*, (Ed.: Sebastian Edwards), University of Chicago Press, Chicago, 2000, s. 332.

³⁵⁹ Antônio André Cunha Callado ve Horst Dieter Moller, "Os Fluxos de Capitais Internacionais para o Financiamento e Comercialização da Produção Agropecuária: Uma Análisedos Fatores de Atração e de Repulsão," *Revista Eletrônica da Administração (READ)*, Cilt: 49, Sayı: 1, 2006, s. 52.

³⁶⁰ Hernandez, Mellado ve Valdes, s. 12.

oranı, (ii) LIBOR, (iii) ABD faiz oranı ile LIBOR arasındaki fark, (iv) ABD, Avro Bölgesi (merkez ülkeler) ve Japonya devlet tahvili faiz oranı ortalaması ve (v) Avrupa Merkez Bankası repo oranı ve Amerikan Merkez Bankası hedef faiz oranı farkının uluslararası faiz oranı olarak kabul edilmektedir³⁶¹.

Bu çalışmada uluslararası faiz oranı olarak ABD, Avro Bölgesi (merkez ülkeler)³⁶² ve Japonya'da geçerli olan kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının ortalaması alınacaktır. Kısa vadede 3 aylık hazine bonosu, uzun vadede ise, 10 yıllık devlet tahvili faiz oranı kullanılacaktır. Aşağıdaki Şekil 1'de uluslararası faiz oranı ile Türkiye'ye sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir görülmektedir. Buna göre, Türkiye'ye yönelik sermaye hareketleri belli bir oranda uluslararası faiz oranı ile açıklanabilir. Zaten pek çok azgelişmiş ülkede, uluslararası faiz oranlarında bir düşüş meydana gelmedikçe, sermaye girişlerinde artış gözlenmez. Ancak, böyle bir artış yaşansa bile azgelişmiş ülkeler dış etkenlerdeki tersine yönelişlere karşı kırılgan olduğundan sermaye girişlerinin sürdürülebilir olduğunu söylemek olası değildir³⁶³.

Sermaye girişi, mali piyasa serbestisine de bağlıdır. Doksanların başında, uluslararası faiz oranı düşmesine rağmen, sermaye yoğun olarak mali piyasalarını serbestleştiren Filipinler, Malezya, Endonezya, Tayland ve Güney Kore gibi Asya ülkelerine yönelmiştir³⁶⁴. Sayılanlar Asya Krizinden en çok etkilenen ülkelerdir³⁶⁵. Bu anlamda sonuç kötü olsa da bu yönelim, serbesti sağlandığında uluslararası faiz oranının etkisini gösterir³⁶⁶. Asya Krizi sonrası uluslararası faiz oranı düşüşü ve mali piyasalarda serbestleşme sürmüştür. Sermaye "tekrar" yükselen piyasalara yönelmiş³⁶⁷; bu defa da küresel mali kriz patlak vermiştir.

³⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ek 1.

³⁶² Avro Bölgesi'nde Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Finlandiya ve Hollanda merkez; İrlanda, Portekiz ve Yunanistan ise çevre ülke olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fernanda Nechio, Monetary Policy When One Size Does Not Fit All, FRBSF Economic Letter, Sayı: 2011-18, Federal Reserve Bank of San Francisco, San Francisco, 13 June 2011, s. 3.

³⁶³ Eduardo Fernandez-Arias, The New Wave of Private Capital Inflows: Push or Pull?, Policy Research Working Paper, No: 1312, International Economics Department, Debt and International Finance Division, The World Bank, Washington, D.C., 1994, s. 36.

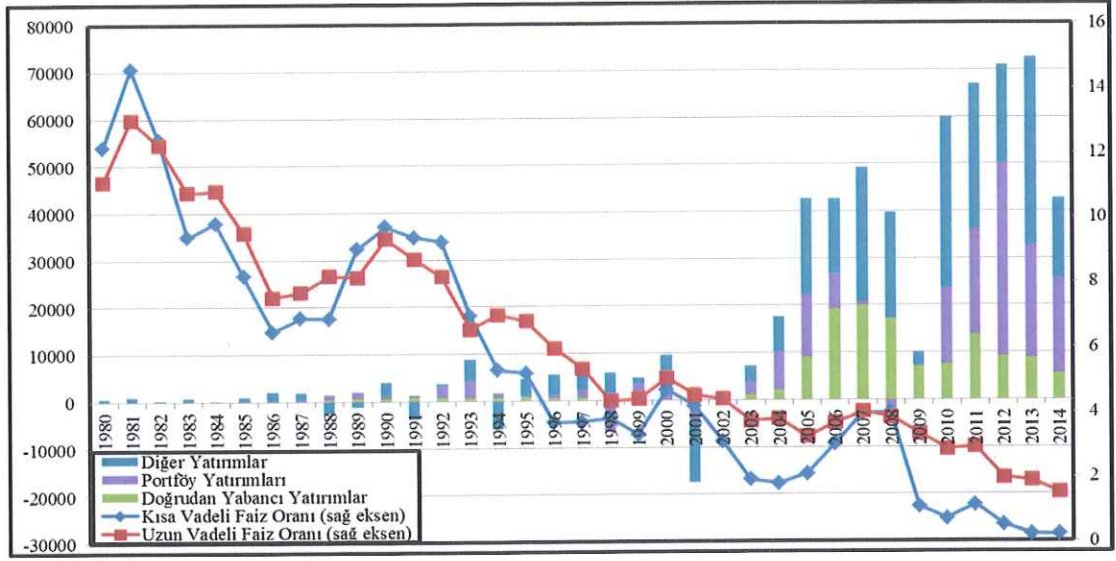
³⁶⁴ Lesedi Senatla, "Portfolio Capital Flows to Developing Countries 1980-1996: An Empirical Investigation," *The Research Bulletin*, Cilt: 21, Sayı: 1, Bank of Botswana, Gaborone, 2003, s. 14.

³⁶⁵ Pablo Bustelo, Capital Flows and Financial Crises: A Comparative Analysis of East Asia (1997-98) and Argentina (2001-02), Working Paper, Sayı: 017, Complutense University of Madrid, Madrid, 2004, s. 6.

³⁶⁶ Punam Chuhan, Stijn Claessens ve Nlandu Mamingi, Equity and Bond Flows to Asia and Latin America: The Role of Global and Country Factors, Working Paper, Sayı: 1160, The World Bank, Washington, D.C., 1993, s. 1-2.

³⁶⁷ Philip Suttle, Robin Koepke, Kristina Morkunaite ve Emre Tiftik, Capital Flows to Emerging Market Economies, Research Note, Institute of International Finance (IIF), Oxford, 2011, s. 1.

Şekil 1: Uluslararası Faiz Oranı ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: OECD, OECD.StatExtracts, The Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 2014.; TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 2014. Veriler için bkz.: Ek 2 ve Ek 3.

Krizlerden hareketle, uluslararası faiz oranı kaynaklı³⁶⁸ sorunların çözümünde, “sterilizasyon” uygun bir para politikası³⁶⁹ olarak öne çıkmıştır. Sermaye girişlerinin olumsuz etkilerini önlemeye yönelik bu politika³⁷⁰, döviz ve para piyasasına eşanlı müdahale ile para stokunun etkilenmemesini içerir³⁷¹. Bu sayede sağlanacak rezerv birikimi, ani sermaye çıkışları için güvence oluşturmakla³⁷² birlikte; bu politika, ulusal faiz oranını arttırması ve Merkez Bankası’na yüklediği maliyet nedeniyle³⁷³ sermaye girişlerinin hızlanması, iç borç ve mali açık artışına³⁷⁴ da neden olabilir.

³⁶⁸ Fırat Demir, Volatility of Short Term Capital Flows, Financial Anarchy and Private Investment in Emerging Markets: A Panel Data Approach, Working Papers, Department of Economics, University of Oklahoma, Norman, 2007, s. 12.

³⁶⁹ Nadeem Ul Haque, Donald Mathieson ve Sunil Sharma, “Causes of Capital Inflows and Policy Responses to Them,” *Finance and Development*, Cilt: 34, Sayı: 1, IMF, Washington, D.C., 1997, s. 5.

³⁷⁰ Richard J. Herring, Richard C. Marston, Sterilization Policy: The Trade-Off between Monetary Autonomy and International Reserve Stability, Working Paper, No: 19-77, Rodney L. White Center for Financial Research, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1977, s. 1.

³⁷¹ Ercan Eren, “İstikrar Politikalarına Çeşitli Yaklaşımlar,” *İktisat Teorisi*, (Ed.: Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1456, Eskişehir, 2004, s. 410.

³⁷² Nilgün Acar Balaylar, “Türkiye’de Döviz Piyasası Müdahalelerinin Sterilizasyon Maliyeti,” *DEÜSBE Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2011, s. 20.

³⁷³ Carmen Reinhart ve Vincent Reinhart, “Some Lessons for Policy Makers who deal with the Mixed Blessing of Capital Inflows,” Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper, Sayı: 13212, Munich University Library, Munich, 1998, s. 6-7.

³⁷⁴ Marcos A. Buscaglia, Macroeconomic Policies for Recovery and Growth, Seminario de Análisis Económico, Universidad del CEMA, Buenos Aires, 2003, s. 12.

B. Yatırımın Getirileri

Ana akım iktisat kuramı, uluslararası faiz oranı farklılıklarının yanı sıra yatırımın getiri oranının da sermaye hareketlerini etkilediğini varsayar³⁷⁵. Buna göre, sermayenin marjinal verimliliği olarak ifade edilen yatırımın getiri oranı³⁷⁶ faiz oranından büyük ise, yatırımın karlı olduğu kabul edilirken; düşük ise daha karlı mekânlar aranır³⁷⁷. Dolayısıyla, faiz oranı ile sermayenin marjinal verimliliği, yatırım kararında göz önüne alınır³⁷⁸.

Tasarruf bolluğu yaşanan gelişmiş ülkelerde, emek başına düşen sermaye miktarının yüksek olmasının, yatırımın getirilerini azalttığı; tam tersinin yaşandığı azgelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomilerinde ise, yatırımın getirilerinin gelişmiş ülkelere görece yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Ortaya çıkan bu farklılık sayesinde de gelişmiş ülkelerdeki yatırımcıların, tasarruflarını mali piyasalarını serbestleştiren azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinde değerlendirecekleri öngörülür³⁷⁹. Bu öngörü kapsamında, yatırımın getiri oranı ile gelişmiş ülkelere sermaye çıkışı arasında doğru, azgelişmiş ülkelere yönelik sermaye girişi arasında ters bağıntı kurularak³⁸⁰; yatırımın getiri oranlarındaki farklılıkların, sermayeyi yönlendirdiği sonucuna ulaşılır³⁸¹. Bu anlamda, sermayeyi azgelişmiş ülkelere yönlendiren yatırımın getiri oranı da bir diğer itici etken olarak ortaya çıkmaktadır³⁸².

Yatırımın getirisine ilişkin bir ölçüt olmaması, yukarıda açıklanan varsayımı doğrulayacak nicel çözümlemeyi güçleştirir. Bu nedenle, yatırımın getirileri ile sermayenin marjinal verimliliğinin eşit olduğu kabul edilerek, ölçümde kişi başına gerçek GSYİH kullanılmıştır. Esasen bu varsayımda, yoksul ülkelere yapılan yatırımların daha kazançlı olduğu ileri sürülmektedir³⁸³. Genelde köken ve ev sahibi ülke arasındaki faiz oranı

³⁷⁵ Nicolaas Johannes Schoeman, Z. Clausen Robinson, Theuns J. De Wet ve Zurika Robinson, "Foreign Direct Investment Flows and Fiscal Discipline in South Africa," *South African Journal of Economic and Management Sciences*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2000, s. 237.

³⁷⁶ Bocutoğlu ve Berber, s. 197.

³⁷⁷ Eren, s. 231.

³⁷⁸ Bülent Günsoy, "Küreselleşme ve İktisadi Büyüme," *İktisadi Büyüme*, (Ed.: Güler Günsoy ve Zeynep Erdinç), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2898, Eskişehir, 2013, s. 174.

³⁷⁹ Ajit K. Ghose, Capital Inflows and Investment in Developing Countries, Employment Strategy Papers, Sayı: 2004/11, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 1.

³⁸⁰ Gianluigi Ferrucci, Valerie Herzberg, Farouk Soussa ve Ashley Taylor, "Understanding Capital Flows to Emerging Market Economies," *Financial Stability Review: Themes and Issues*, Bank of England, London, 2004, s. 90.; Matthew Odedokun, The 'Pull' and 'Push' Factors in North-South Private Capital Flows: Conceptual Issues and Empirical Estimates, Discussion Paper, No: 2003/43, World Institute for Development Economics Research, United Nations University (UNU), Helsinki, 2003, s. 15-16.

³⁸¹ Oleksandr Lozovyi ve Alina Kudina, Determinants of Portfolio Flows into CIS Countries, CASE Network Studies & Analyses, Sayı: 354, Center for Social and Economic Research, Warsaw, 2007, s. 7.

³⁸² Atish Ghosh, Jun Kim, Mahvash S. Qureshi ve Juan Zalduendo, Surges, Working Paper, No: 12/22, Research Department, IMF, Washington, D.C., 2012, s. 7.

³⁸³ Elizabeth Asiedu, "On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?" *World Development*, Cilt: 30, Sayı: 1, 2002, s. 110-111.

farklılıklarının, yatırımın getirisinin göstergesi olduğu kabul edilmektedir. Bu genel kabule rağmen, Türkiye'ye ilişkin uzun dönemli faiz oranı verilerin bulunmaması ve faiz oranının yatırımın "gerçek" getiri oranını yansıtmaması nedeniyle³⁸⁴, ölçümde bu yöntem benimsenmemiştir³⁸⁵. Ayrıca hesaplamada, uluslararası faiz oranı hesabında dikkate alınan ülkelerdeki kişi başına gerçek GSYİH verilerinden yararlanılmıştır. Bu ülkelerin seçilmesinin nedeni, Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerinin coğrafi dağılımıdır. ikibinli yıllarda, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin yarısından fazlasının kaynağı bu ülkelerdir³⁸⁶.

Şekil 2'de yatırımın getirileri ile Türkiye'ye sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki ters bağıntı görülmektedir. Yatırımın getirilerindeki düşüş nedeniyle, sermaye yüksek getiri elde edebileceği az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerine yönelir. Bununla birlikte, böylesine bir yönelim için sadece yatırımın getirilerindeki düşüş yeterli değildir. Bu anlamda, az gelişmiş ülkelerin ve yükselen piyasa ekonomilerinin mali sistemlerini "uygun" hale getirmelerinin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı bir süreç başlar³⁸⁷.

Dış mali kaynak sağlamak için sermaye hareketleri denetimlerini azaltan az gelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri, oynak nitelikli kısa vadeli sermaye girişleri ile karşılaşır. Gelişmiş ülkelerin daha çok yarar sağladığı bu süreç, "diğerleri" açısından daha çok maliyet barındırır³⁸⁸. Bunun anlamı, gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarının, sermaye hareketleri aracılığıyla "diğerlerine" aktarımıdır³⁸⁹. Gelişmiş ülkelerde yatırımın getirilerindeki azalma nedeniyle sermayenin daha karlı mekânlara yönelimi³⁹⁰, aynı zamanda,

³⁸⁴ Matthew L. Higgins, Alketa Hysenbegasi ve Susan Pozo, "Exchange-Rate Uncertainty and Workers' Remittances," *Applied Financial Economics*, Cilt: 14, Sayı: 6, 2004, s. 407.

³⁸⁵ Yatırımın getirisini ölçümde, kişi başına gerçek GSMH'nın tersinin logaritması alınmıştır. Bu yöntem, diğer koşullar değişmeksizin, kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu ülkelerde yapılan yatırımların getirisinin düşük olduğu, bu nedenle kişi başına gerçek GSMH ile sermaye hareketleri arasında ters yönlü bağıntı bulunduğu varsayımına dayanır. Bilgi için bkz.: Asiedu, s. 110-111.; Steve Onyeiwu, Analysis of FDI Flows to Developing Countries: Is the MENA Region Different?, Conference Paper, No: 102003005, ERF 10th Annual Conference, The Economic Research Forum (ERF), Marrakech, 16-18 December 2003, s. 5.; Wasseem Michel Mina, Institutional Reforms Debate and FDI Flows to MENA Region: Does One 'Best' Fit All?, Working Paper, Sayı: 50, World Institute for Development Economics Research, UNU, Helsinki, 2011, s. 13.; Blen Solomon, The Impacts of Risk and Uncertainty on Remittances into Latin American Economies, Conference on Regional Trade Agreements, Migration and Remittances with Special Focus on CAFTA and Latin America, Sam Houston State University, Huntsville, 12-13.04.2008, s. 4.

³⁸⁶ TCMB, Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2014.

³⁸⁷ Peter Cornelius, "Financial Deepening, Private Equity and Capital Flows to Emerging Markets," *The Review of Private Equity*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s. 1.

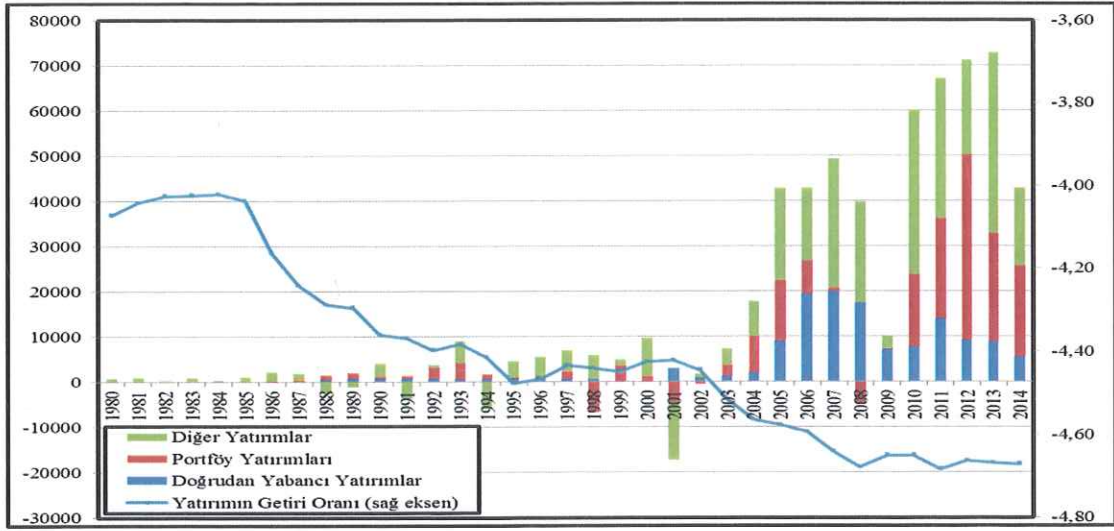
³⁸⁸ Yılmaz Akyüz ve Andrew Cornford, Capital Flows to Developing Countries and the Reform of the International Financial System, Discussion Paper, Sayı: 143, UNCTAD, Geneva, November 1999, s. 2.

³⁸⁹ UN, World Economic Situation and Prospects 2013, UN Publication, New York, 2013, (2013), s. 6.

³⁹⁰ Agénor ve Surge, s. 49.

“diğerlerine” denetimleri dışında sermaye girişini ifade eder³⁹¹. Bu bağlamda, mali kalkınmada yabancı sermayeye aşırı bağımlılık yaratan günümüz dünya mali sisteminin sürdürülebilir olmadığı ve kriz yaşama olasılığının yüksek olduğu ileri sürülür³⁹².

Şekil 2: Yatırımın Getirileri ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: UNCTAD, UNCTADStat, 2014; TCMB, EVDS, 2014. Veriler için bkz.: Ek 4.

Sözü edilen kaygıların, özellikle 2008 yılında başlayan Küresel Mali Kriz sonrasında yatırım kararı üzerinde görece etkili olduğu görülür. Yatırımcıların en önemli gördükleri konu yatırım getirisi olmakla birlikte, risk oranı da değerlendirmelere katılmıştır³⁹³. Bu anlamda, yatırım getirileri ile risk algısı arasında bir ilişki kurularak³⁹⁴, yatırımın getirisindeki azalmanın ancak risk algısının düşük olması halinde bir itici etken olduğu; tersi durumunda, gelişmiş ülkelerdeki yatırımın getirileri azalsa da sermayenin ülke dışına çıkmayacağı³⁹⁵ ileri sürülmektedir.

³⁹¹ Serge Jeanneau ve Marian Micu, Determinants of International Bank Lending to Emerging Market Countries, BIS Working Papers, Sayı: 112, Monetary and Economic Department, Bank for International Settlements, Basel, 2002, s. 5.

³⁹² Robert C. Shelburne, The Global Financial Crisis and its Impact on Trade: The World and the European Emerging Economies, Discussion Paper, Sayı: 2010.2, UN Economic Commission for Europe, Geneva, 2010, s. 22.

³⁹³ Onyeiwu, s. 5.

³⁹⁴ IMF, Strengthening the International Monetary System: Taking Stock and Looking Ahead, IMF Publication Service, Washington D.C., 2011, s. 16.

³⁹⁵ Anton Jevčák, Ralph Setzer ve Massimo Suardi, “Determinants of Capital Flows to the New EU Member States before and during the Financial Crisis,” **Capital Flows to Converging European Economies: From Boom to Drought and Beyond**, Occasional Paper, No: 75, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, 2010, s. 18.

C. Gelirin Yaratılmasında Yapısal Değişim

Yapısal değişim, ekonomik yapının verimlilik seviyesi düşük geleneksel gelir getirici faaliyetlerden (tarım), verimliliğin daha yüksek olduğu modern gelir getirici faaliyetlere (imalat ve hizmetler) doğru evrilmesini ifade eder. Böylesine bir dönüşüm, Sanayi Devriminden bu yana ekonomik büyümenin ve kalkınmanın olmazsa olmaz koşulu olarak değerlendirilmiş; bir ekonominin dış şoklara ve yoksulluğa karşı kırılganlığının azalmasına da katkıda bulunduğu öne sürülmüştür³⁹⁶.

Konuya ilişkin geliştirilen Üç Sektör Kuramı, gelir getiren faaliyetleri üçe ayırır. Birincil faaliyetler tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık; ikincil faaliyetler imalat, maden ve taşocakçılığı, inşaat, elektrik, su ve doğalgaz dağıtımı; üçüncül faaliyetler ise, hizmetler sektöründe görülen işlerden oluşur. Kuram, sektör paylarındaki ağırlığın sırasıyla değişeceği ve buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirin de artacağı varsayımına dayanır³⁹⁷. Bununla birlikte, tarımın payının azalması, her durumda imalat sanayinin gelişeceği anlamına gelmez. Bu süreçte, madencilik ve taşocakçılığı; inşaat; elektrik, su ve doğalgaz dağıtımı gibi imalata dayalı olmayan işler³⁹⁸ ile hizmetler sektörünün geliştiği örneklerle de sıklıkla rastlanır³⁹⁹.

Bu bağlamda AB, sanayiden sıyrılmayı yapısal değişim süreci olarak görür. Sanayiden sıyrılma özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, imalata dayalı işlerin ağırlığı ve ulusal gelir içindeki payındaki düşüşü ifade eder. Bu kapsamda, üretim, istihdam, karlılık ve sermaye stoğu ile sanayi ürünlerinin dış satımı azalırken, dış ticaret açığı artar. Bununla birlikte, işletmelerin rekabet edebilirliklerini koruma çabası ile ileri teknoloji ürünlerine yönelimi, böyle bir dönüşümü zorunlu kılar. Ancak, sektörel dağılımın bu şekilde değişimi, çevre işgücüne getirdiği güçlükler bakımından sosyal maliyeti yüksek bir geçiş olarak değerlendirilir⁴⁰⁰.

³⁹⁶ United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), *Structural Change, Poverty Reduction and Industrial Policy in the BRICS*, UN Publication, Vienna, 2012, (Structural), s. 4.

³⁹⁷ Lawrence K. Lynch, "Economic Structure and Economic Performance: Some Evidence for States," *Journal of Regional Analysis and Policy*, Cilt: 9, Sayı: 1, 1979, s. 85. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Allen George Barnard Fisher, *The Clash of Progress and Security*, Macmillan, London, 1935.; Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, St. Martins Press, New York, 1957.

³⁹⁸ UNIDO, *Industrial Development Report 2013 (Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change)*, UN Publication, Vienna, 2013, (Industrial), s. xvi.

³⁹⁹ Fabrizio Carmignani ve Thomas Mandeville, *Never been Industrialized: A Tale of African Structural Change*, Macroeconomics Research Group Discussion Paper, Sayı: 3710, University of Queensland, St. Lucia, 2010, s. 1.

⁴⁰⁰ Commission of the European Communities (CEC), *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Some Key Issues in Europe's Competitiveness – Towards an Integrated Approach*, COM(2003) 704 Final, Publications Office of the EU, Brussels, 2003, s. 3 ve 7-8.

Üç Sektör Kuramı'na benzer biçimde, Yapısal Değişim Kuramı'nın iki sektörlü üretim çözümlemesinde az gelişmiş ülkeler, geleneksel ve modern üretim sektörleri arasındaki verimlilik farkı ile nitelendirilir. Bu ülkelerde kaynak dağıtım mekanizmasının işlememesi, işgücünün verimini düşürür. Ekonomik kalkınmayı tehdit eden bu örüntünün ortadan kaldırılmasında, yapısal değişim olarak ifade edilen geleneksel üretim sektörlerinden modern sektörlerle yönelim salık verilmektedir. Bu öneri ile birlikte, az gelişmiş ülkelerin küresel mali piyasalarla bütünleşmesinin yararları vurgulanarak, teknoloji transferi sayesinde yapısal değişimin gerçekleştirilmesi için yabancı sermayeyi çekecek düzenlemeler gündeme getirilmiştir. Ancak, Latin Amerika ve Sahra-Altı Afrika örneklerinde dönüşümün ekonomik büyümeyi arttırmak yerine azalttığı sonucuna ulaşılmıştır⁴⁰¹.

Verilen örnekler ışığında, geleneksel sektörlerden modernlere geçiş için sermaye birikimine ek olarak, ekonomik yapıda birbiri ile bağlantılı bir dizi yapısal dönüşüme gereksinim duyulduğu sonucuna ulaşılır. Söz konusu dönüşümde, tüketici isteminde meydana gelen değişim ile üretim yapısının ve uluslararası ticaretin dönüşümü gibi ekonomik; kentleşme, nüfus artış ve dağılımı gibi sosyal değişkenler belirleyici rol oynar. Bu anlamda, ekonomik, siyasal ve kurumsal zorlamalara maruz kalan az gelişmiş ülkelerde sektörel yapının değişimi, içinde istemeden yer almak zorunda kaldıkları bir bağımlılık ve egemenlik ilişkisinin sonucudur. Yeni düzen kaynağını uluslararası güç dengesizliklerinde almakta ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal sorunlarını çeşitlendirip, arttırmaktadır. Dolayısıyla yapısal değişimin ülke ekonomisine katkı sağlaması için özelleştirme, kuralsızlaştırma ve piyasalaştırmanın yerini uygun iş olanaklarının yaratılması; gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azaltılması; sağlık, eğitim ve kültüre ilişkin düzenlemelere bağlı olarak yaşam seviyesinin iyileştirilmesi almalıdır. Sayılanların gerçekleşebilmesi için bir yandan, özellikle sosyal yaşama ilişkin uluslararası düzenlemeler yapılması; öte yandan, gelir getiren faaliyetlere ilişkin kamu ve özel sektör arasında adil bir denge kurularak ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir⁴⁰².

Her ne kadar gelişmiş ülkeler, sayılan düzenlemeleri büyük ölçüde gerçekleştirmiş olsalar da az gelişmişler açısından tersine bir süreç yaşanmıştır. Emek-yoğun sektörlerin katma değeri düşerken, ekonomik ve sosyal sorunlar hızla artmıştır. Farklılığın iki nedeni bulunur. İlki, üretim organizasyonu ve işgücünün niteliğindeki değişimdir. İkinci ise, işletmelerin

⁴⁰¹ Margaret McMillan ve Dani Rodrik, "Globalization, Structural Change, and Productivity Growth," **Making Globalization Socially Sustainable**, (Ed.: Marc Bacchetta ve Marion Jansen), ILO ve World Trade Organization (WTO), Geneva, 2011, s. 49-50.

⁴⁰² Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, Addison-Wesley Higher Education Group, New York, 2003, s. 120, 122 ve 125.

giderek daha fazla içinde yer almak zorunda kaldıkları küresel meta zincirlerinde, kendilerine özgü temel becerilere odaklanmaları⁴⁰³ ve işgücü maliyetleri üzerinden rekabete girmeleridir. Sonuç olarak, sektörlerin katkı payları her iki ülke grubunda da değişmiştir. Gelişmiş ülkeler üretim faaliyetlerini dışsallaştırmayı seçerek, azgelişmiş ülkelere yönelmiş;⁴⁰⁴ özellikle sanayi üretiminin payındaki azalma, sermaye çıkışını hızlandırmıştır⁴⁰⁵. Bu anlamda, gelirin yaratılmasında yapısal değişim, bir itici etken haline gelmiştir. Azgelişmiş ülkelerde de sanayi üretimi azalmaktadır; ancak bunun nedeni, kalkınmanın farklı aşamalarının yaşanması değil; imalatın enformel sektöre kaydırılmasıdır⁴⁰⁶.

Gerekçe, biçim ve etkilerine yönelik farklı görüşlerle birlikte, yetmişli yıllarda ortaya çıkan yapısal değişim, günümüzde de sürmektedir. İçeriğinin anlaşılabilmesi için bu süreçte GSYİH'nin yapısal dinamikleri incelenmelidir. GSYİH'nin ekonomik faaliyete göre dağılımı, bu incelemeye olanak verir⁴⁰⁷. Aşağıdaki Şekil 3'de ABD, Avro Bölgesi (merkez ülkeler) ve Japonya'da sektörlerin GSYİH'ye katkıları ile Türkiye'ye sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir.

Şekil 3'e göre, ABD, Avro Bölgesi (merkez ülkeler) ve Japonya'da sektörlerin yarattıkları katma değer oranında son 30 yılı aşkın sürede benzer değişimler yaşanmıştır. Tüm ülkelerde tarım ve sanayinin GSYİH'ye katkıları azalırken, içinde ticaret, mali hizmetler ve banka hizmetleri gibi kalemlerin bulunduğu hizmetler sektöründe ciddi bir artış söz konusudur. Ekonomik faaliyetlerin yapısal değişimi ile sermaye hareketleri arasındaki bağıntıya bakıldığında ise, yukarıda sıralanan ülkelerdeki sermaye çıkışları ile hizmetler sektörünün yarattığı katma değer arasında doğru, tarım ve sanayi sektörlerinin yarattıkları katma değer arasında ise ters bağıntı bulunduğu görülmektedir.

⁴⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, TÜHİS Yayınları, Yayın No: 29, İzmir, 1998, (Rekabet).; Somel, Bağımlılık, s. 69-114.

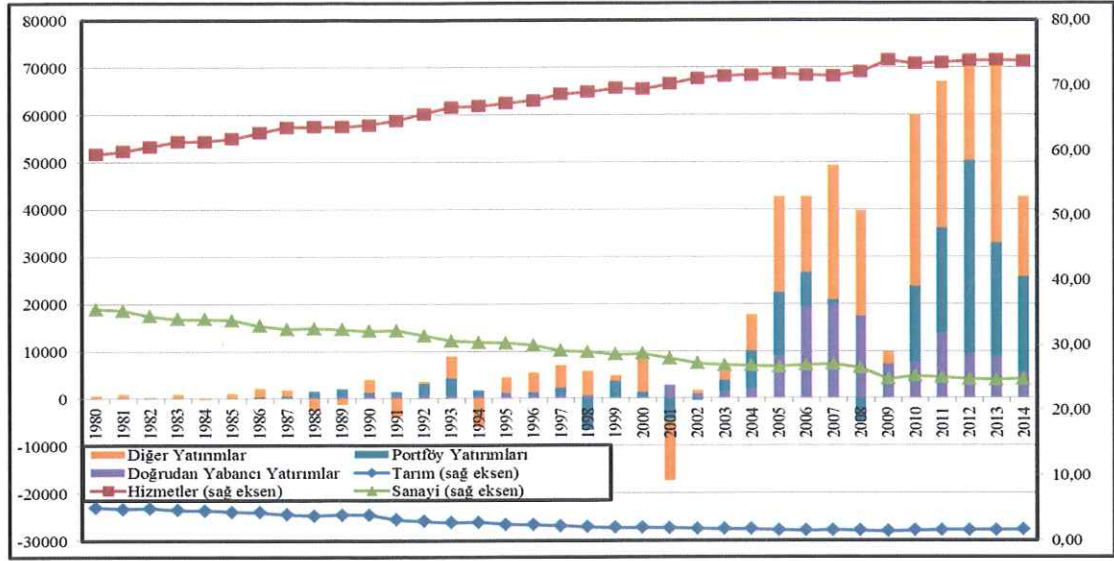
⁴⁰⁴ UNCTAD, **World Investment Report 2004**, UN Publication, New York, 2004, (2004), s. 30-31.

⁴⁰⁵ Taylor ve Sarno, s. 466.

⁴⁰⁶ Ajit Singh, **Globalisation, Industrial Revolutions in India and China and Labour Markets in Advanced Countries: Implications for National and International Economic Policy**, Working Paper, Sayı: 81, Policy Integration Department, International Labour Office, Geneva, 2007, s. 12.

⁴⁰⁷ A.A. Akaev, Y.V. Jakovets, V.N. Sokolov ve A.I. Sarygulov, "Modeling of Dynamics of Civilizations," **Global Forecast "Future of Civilizations" for 2050**, Part 9: The Future of Civilizations and Strategy of Civilizational Partnership, (Ed.: Yu. V. Yakovets, B.N. Kuzyk ve N.S. Bekturganov), Pitirim Sorokin/Nikolai Kondratieff International Institute, Moscow, 2009, s. 280.

Şekil 3: Sektör Payları ve Türkiye'ye Sermaye Girişi

Kaynak: The World Bank, World Development Indicators (WDI), 2014; TCMB, EVDS, 2014. Veriler için bkz.: Ek 5.

D. Ekonomik Çevrim

Ekonomik çevrim, bir ekonomide gelir getiren faaliyetlerin hacmi veri kabul edildiğinde, bu seviyenin üstünde ve altında kalan dönemleri içeren (genişleme ve daralma çevrimleri) süreç olarak tanımlanır⁴⁰⁸. Birbirinin ardı sıra gelen bir düzeneği izleyen çevrimler uzun vadeli bir eğilime sahiptir⁴⁰⁹. Gerçek GSYİH'deki artışı simgeleyen genişleme çevriminde “zirveye” ulaşılmasının ardından başlayan daralma çevrimi, “dip” noktası görülüne değin sürer. Bir dönemin GSYİH'deki azalışı simgeleyen daralma çevrimi olarak tanımlanabilmesi için ise, gerçek GSYİH'de en az iki çeyrek dönem üst üste düşüş yaşanması gerekir⁴¹⁰. Genişleme çevrimine giren ekonomide, yatırımlar daha çok ulusal sınırlar içinde gerçekleştirilirken; daralma çevriminde ise, sermaye daha karlı mekân arayışına girer⁴¹¹.

⁴⁰⁸ Her Majesty's Treasury, Technical Note for HM Treasury's Public Service Agreement 2003-06, 2002 Spending Review (SR2002), Her Majesty's Stationery Office, London, 2006, s. 3.

⁴⁰⁹ Economic Development Division of the Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), The Economic Survey of Latin America and the Caribbean: Macroeconomic Policy and Volatility, UN Publication, Santiago, 2008, s. 62.

⁴¹⁰ Reserve Bank of India (RBI), Some Perspectives on the Possible Impact of the Recent Financial Turmoil in the Global Financial Markets on the Indian Economy, Staff Study, Sayı: 1, RBI Publication, Mumbai, 2008, s. 4.

⁴¹¹ Veronica Bayangos ve Karel Jansen, The Macroeconomics of Remittances In the Philippines, Working Paper, Sayı: 470, International Institute of Social Studies, Erasmus University Rotterdam, The Hague, 2009, s. 6.

Bu bağlamda, ekonomik çevrim ile sermaye hareketleri arasında bir ilişki kurulup⁴¹², daralma çevriminin, gelişmiş ülkelere sermaye çıkışına neden olduğu öne sürülür⁴¹³. Buna göre, durgunluğa giren ekonomilerde mali araçlar üzerinde oluşan baskı⁴¹⁴ ve faiz oranlarındaki düşüşün yatırım yapma çekiciliğini azaltması⁴¹⁵, sermaye çıkışlarını artırır⁴¹⁶. Nitekim 1990–1991 arasında ABD’de, 1992’de İngiltere’de ve doksanların sonlarında Japonya’da görülen durgunluk nedeniyle, mali varlık getiri oranları azalmış ve sermaye yeni mekânlara yönelmiştir⁴¹⁷.

Bununla birlikte, daralma çevriminin geçici bir nitelik taşıması, söz konusu yönelimi döngüsel hale getirir. Bu anlamda, az gelişmiş ülkeler dış mali dengesizlikleri fırsat olarak görseler bile, sermayenin tersine yöneliş olasılığı hesaba katılmalıdır⁴¹⁸. Aksi takdirde bu yönelim, az gelişmiş ülkelerin mali politikalarıyla birleştiğinde kredi ve varlık balonları oluşarak, mali krizle sonuçlanacak bir döngü başlar. Dolayısıyla, az gelişmiş ülkelere sermaye girişi, bu ülkelerin ekonomik yapısıyla değil; gelişmiş ülkelerin yaşadığı durgunlukla açıklanır⁴¹⁹. Çevrim tersine döndüğünde, sermaye gelişmiş ülkelere geri döner. Böylece, kalkınmasını yabancı sermayenin güdümüne sokan az gelişmiş ülkeler, sermaye hareketlerinin oynaklığı⁴²⁰ nedeniyle istikrarsızlık yaşarlar⁴²¹. Yaşanan istikrarsızlık, yatırım olanakları daralan gelişmiş ülkelere ekonominin canlandırılmasının sonucudur⁴²². Gelişmiş ülkelere düşük maliyetle borçlanıp, diğer piyasalarda yüksek getirili yatırımlara yönelme şeklindeki bu örüntü de “ara-kazanç ticareti” tanımlanır⁴²³.

⁴¹² Corine Franken ve Sweder van Wijnbergen, *Private Capital Flows to Low Income Countries: Country-Specific Effects and the Lucas Paradox*, Discussion Paper, Sayı: 10-003/2, Tinbergen Institute, Amsterdam, 2010, s. 3.

⁴¹³ Josef T. Yap, *Managing Capital Flows to Developing Economies: Issues and Policies*, Discussion Paper, Sayı: 2000-41, Philippine Institute for Development Studies, Makati City, 2000, s. 1 ve 4.

⁴¹⁴ Massimiliano Calì, Isabella Massa ve Dirk Willem te Velde, *The Global Financial Crisis: Financial Flows to Developing Countries Set to Fall by One Quarter*, Research Report, Overseas Development Institute, London, 2008, s. 16.

⁴¹⁵ Jevčák, Setzer ve Suardi, s. 8.

⁴¹⁶ Peter B. Kenen, *The International Financial Architecture: What’s New? What’s Missing?* Peterson Institute for International Economics, Washington, D.C., 2001, s. 13.

⁴¹⁷ Peter J. Montiel, *The Capital Inflow Problem*, Economic Development Institute, The World Bank, Washington, D.C., 1998, s. 11.

⁴¹⁸ A.k., s. 11.

⁴¹⁹ Yılmaz Akyüz, *The Current Global Financial Turmoil and Asian Developing Countries*, Series on Inclusive & Sustainable Development, Sayı: 2, United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), Bangkok, 2008, s. 15 ve 16.

⁴²⁰ The World Bank, 2001, s. 71.

⁴²¹ Mercedes Marcó del Pont, “Global Imbalances and Developing Countries,” *Financial Stability Review*, Sayı: 15, Banque de France, Paris, 2011, s. 84-85.

⁴²² Mehmet Şişman, “İkinci Bretton Woods Çökerken Dünya Ekonomisi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Değerlendirmeler,” *MÜİİBF Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 1, 2008, (İkinci), s. 70.

⁴²³ TCMB, *Finansal İstikrar Raporu*, Sayı: 4, TCMB Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-2.

Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde gelir getiren faaliyetlerin hacminin azalması durumunda sermayenin ulusal sınırlar dışında değerlendirildiği; tersi durumunda ise, iç fırsatlara yöneldiği sonucuna ulaşılır⁴²⁴. Ekonominin daralma ve/veya genişleme çevriminde olarak nitelendirilmesi GSYİH'deki değişime bağlı olduğundan⁴²⁵, ekonomik çevrimler ile sermaye hareketleri arasındaki ilişkiyi açıklayan nicel çözümlemelerde, GSYİH açıklayıcı değişken olarak kullanılır⁴²⁶.

Şekil 4'de seçili gelişmiş ülkelerdeki ekonomik çevrimler ile Türkiye'ye sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir⁴²⁷. Buna göre, gelişmiş ülkeler genişleme çevrimine girdiğinde, Türkiye'ye sermaye girişi artarken; daralma çevriminde ise, sermaye çıkışı yaşanmaktadır. Bu bakımdan, azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik çevrimlere bağımlı hale gelmektedirler. Mali piyasaların serbestleştirildiği küreselleşme sürecinde, oluşan bağımlılığın doğal sonucu olarak, istikrarsız bir yapı oluşur⁴²⁸.

Böyle bir yapıda, dış dalgalanmalar kaynaklı istikrarsızlığı ortadan kaldıracak araçlardan yoksun olan azgelişmiş ülkeler, ani sermaye giriş ve/veya çıkışları ile karşılaşılır⁴²⁹. Şekil 4'de de görüldüğü üzere, genişleme çevriminin ardından çoğunlukla krizle sonuçlanan bir daralma çevrimine girilir. Bu süreçteki sermaye çıkışı ile işlevselliğini bir anda kaybeden mali piyasalarda, türev ürünler aracılığıyla kriz küresel ölçekli bir soruna dönüşür⁴³⁰. Dengesizlik, mali sektörün kırılganlığını arttırırken; gerçek sektör üzerinde de

⁴²⁴ Jeanneau ve Micu, s. 6.

⁴²⁵ Maria Antoinette DIMITZ, Output Gaps and Technological Progress in European Monetary Union, Discussion Papers, Bank of Finland, Helsinki, 2001, s. 7.

⁴²⁶ Sophie Brana ve Delphine Lahet, Determinants of Capital Inflows into Asia : The Relevance of Contagion Effects as Push Factors, Working Paper, Sayı: CR08-EFI/05, Laboratoire d'Analyse et de Recherche Économiques et Finance Internationales, Université Montesquieu (Bordeaux 4), Bordeaux, 2008, s. 7.

⁴²⁷ Ekonomik çevrimlerin ölçümünde, GSYİH artış oranlarının ortalaması kullanılmıştır. Bunun için seri mevsimsel etkilerden arındırılarak, eğilim ve çevrim bileşenlerine ayrılmıştır. Bu işlem, Hodrick-Prescott filtresi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bill Russell ve Anindya Banerjee, The Long-Run Phillips Curve and Non-Stationary Inflation, Economics Working Papers, Sayı: ECO2006/16, European University Institute, Fiesole, 2006, s. 20.; Harun Alp, Yusuf Soner Başkaya, Mustafa Kiliç ve Canan Yüksel, Türkiye İçin Hodrick-Prescott Filtresi Düzgünleştirme Parametresi Tahmini, Ekonomi Notları, Sa. 2011-3, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2011, s. 1-3.

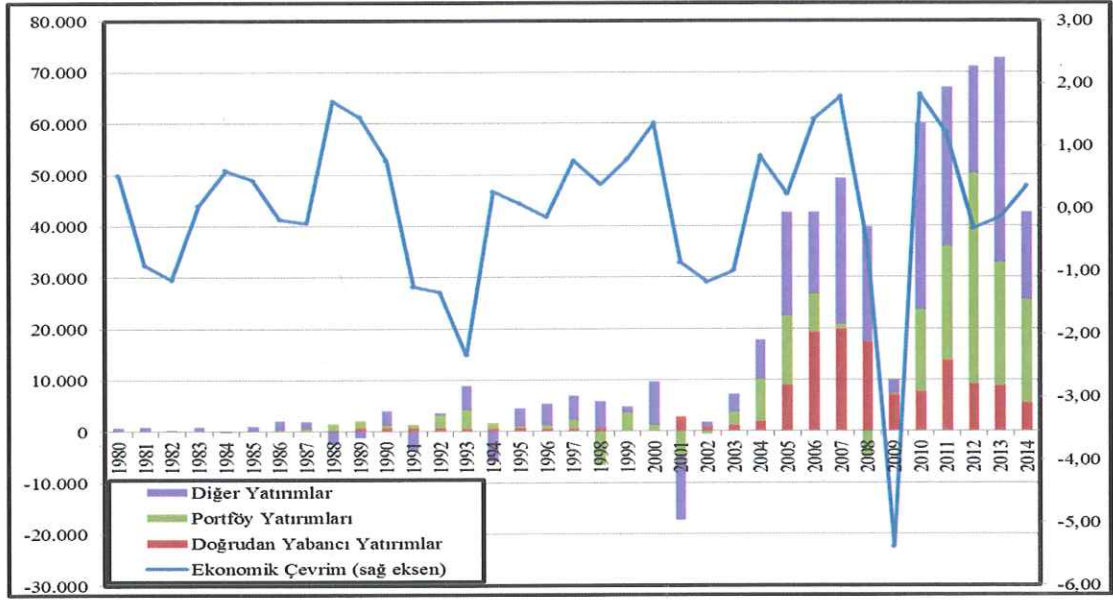
⁴²⁸ Korkut Boratav ve Erinc Yeldan, "Turkey, 1980 – 2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)stability, and Patterns of Distribution," **External Liberalization in Asia, Post-Socialist Europe, and Brazil**, (Ed.: Lance Taylor), Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 5.

⁴²⁹ Guglielmo Maria Caporale ve Alessandro Girardi, Business Cycles, International Trade and Capital Flows: Evidence from Latin America, Discussion Paper, Sayı: 1254, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin, November 2012, s. 1.

⁴³⁰ ILO, Literature Review of Past Crises: Financial Crises – A Review of Literature, EC-IILS Joint Discussion Paper Series, Sayı: 1, European Commission, International Institute for Labour Studies, International Labour Office, Geneva, 2010, s. 2.

baskı oluşturmakta ve işsizlik artışına neden olmaktadır⁴³¹. Bu nedenle, ani sermaye giriş ve/veya çıkışını tetikleyecek yeni bir ekonomik çevrimi önlemek isteyen azgelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri, iç istemi canlandırmaya çalışmaktadırlar⁴³².

Şekil 4: Ekonomik Çevrim ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: The World Bank, WDI, 2014; TCMB, EVDS, 2014. Veriler için bkz.: Ek 6.

IV. ÇEKİCİ ETKENLER

Günümüzde, azgelişmiş ülkelerin küresel mali sistemden “yararlanmaları”, mali piyasalarla bütünleşmelerine bağlıdır. Bütünleşme, yabancı sermaye çekecek başta ticari ve mali serbesti ile sermaye denetimlerinin azaltılması gibi düzenlemelerle gerçekleşir. Dolayısıyla küresel mali mimari, bu ülkeleri yabancı sermayeyi çekecek yasal düzenlemeler yapmaya zorlar⁴³³. Serbestinin genişletilip, denetimlerin azaltılmasıyla sağlanacak sermaye girişinin, makro ekonomik istikrara katkı sağlaması beklenir. Özellikle borç yükü altındaki ülkeler, bu beklenti ile çekici etkenler üzerinden birbirleri ile rekabete girmektedirler⁴³⁴.

⁴³¹ UN, **World Economic Situation and Prospects 2012**, United Nations Publication, New York, 2012, (2012), s. 13.

⁴³² IMF, **World Economic Outlook 2010**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2010, (2010), s. 16.

⁴³³ Clara García, Capital Inflows, Policy Responses, and their Ill Consequences: Thailand, Malaysia, and Indonesia in the Decade before the Crises, Political Economy Research Institute (PERI) Working Paper, Sayı: 81, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2004, s. 3.

⁴³⁴ Fernandez-Arias, s. 1.

Çekici etkenlerin yabancı sermayenin ülkede kalmasını da sağlayacağı görüşü⁴³⁵, rekabeti daha da keskinleştirir. Ancak, bu rekabet nedeniyle sermayenin tersine yönelimi, yabancı sermaye çekmek isteyen ülkelerin ekonomik krizler yaşamasına neden olur⁴³⁶.

Sermaye girişi yaşanan ülkedeki ekonomik, sosyal, siyasi, hukuki ve kurumsal düzenlemelerin bir yansıması olan çekici etkenler⁴³⁷, ülkeye özgü koşullardır⁴³⁸. Çekici etkenler, ülkenin sermaye gereksinimi, faiz oranı, döviz kuru rejimi, menkul kıymet fiyatları, dışa açıklığı ve makro ekonomik istikrarı gibi mali⁴³⁹ ve işgücü maliyetleri gibi gerçek nitelikli⁴⁴⁰ değişkenlerdir. Bu bileşimin, sermaye hareketlerinin türünü, yönelimini, hacmini ve oynaklığını açıkladığı kabul edilir⁴⁴¹.

A. Ulusal Faiz Oranı

Ana akım iktisat kuramı, sermaye hareketlerinin faiz oranı farklılıklarına duyarlı olduğunu ileri sürer. Buna göre sermaye, faiz oranının görece düşük olduğu gelişmiş ülkelere, yüksek olduğu azgelişmiş ülkelere doğru hareket etmektedir⁴⁴². Bu anlamda, bir ülkede ulusal faiz oranının artmasıyla sermaye girişlerinin de artması doğal kabul edilir⁴⁴³. Ters durumda da örneğin sıkı maliye politikaları gibi ulusal faiz oranı üzerindeki baskı arttırıcı etkenlerin, sermaye girişlerinin azalmasına neden olacağı varsayılır⁴⁴⁴. Bu bağlamda ulusal faiz oranı çekici etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir⁴⁴⁵. Çekici etkenler, farklı mekânların yatırım fırsatları açısından karşılaştırılmasını sağlar. Ulusal faiz oranı da bu etkenlerin başında gelir. Faiz oranının artması yabancı sermaye girişlerini⁴⁴⁶; düşmesi ise,

⁴³⁵ Leonardo Hernández ve Heinz Rudolph, "Sustainability of Private Capital Flows to Developing Countries: Is a Generalized Reversal Likely?" *Cuadernos de Economía*, Cilt: 34, Sayı: 102, 1997, s. 262.

⁴³⁶ Raquel Almeida Ramos, Financial Flows and Exchange Rates: Challenges Faced by Developing Countries, Working Paper, Sayı: 97, International Policy Centre for Inclusive Growth, UNDP, Brasilia, 2012, s. 14.

⁴³⁷ Marcel Fratzscher, Capital Flows, Push versus Pull Factors and the Global Financial Crisis, Working Paper, Sayı: 1364, European Central Bank (ECB) Publication, Frankfurt am Main, 2011, s. 22.

⁴³⁸ Taylor ve Sarno, s. 422.

⁴³⁹ Atish R. Ghosh, Jun Kim, Mahvash S. Qureshi ve Juan Zalduendo, Surges, Working Paper, Sayı: 12/22, IMF, Washington, D.C., January 2012, s. 5.

⁴⁴⁰ Charles Collins, vd., Capital Flows to Emerging Market Economies, Research Note, IFF, Oxford, 2013, s. 6.

⁴⁴¹ Firat Demir, Volatility of Short Term Capital Flows Financial Anarchy and Private Investment in Emerging Markets, MPRA Paper, Sayı: 3080, Munich University Library, Munich, 2006, s. 7.

⁴⁴² Ghosh, Kim, Qureshi, Zalduendo, s. 7.

⁴⁴³ Agénor, Surge, s. 46.

⁴⁴⁴ Eduardo Fernández-Arias ve Peter J. Montiel, "The Surge in Capital Inflows to Developing Countries: An Analytical Overview," *The World Bank Economic Review*, Cilt: 10, Sayı: 1, 1996, s. 69.

⁴⁴⁵ Çulha, s. 3.

⁴⁴⁶ IMF, Recent Experiences in Managing Capital Inflows: Cross - Cutting Themes and Possible Policy Framework, The Strategy, Policy, and Review Department, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2011, s. 16.; Magda Kandil, "Money, Interest, and Prices: Some International Evidence," *International Review of Economics and Finance*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s. 134.

çıkışları arttırır⁴⁴⁷. Ancak ulusal faiz oranı daha çok kısa vadeli sermaye hareketleri için çekici bir etkidir⁴⁴⁸. Dolayısıyla daha çok spekülâtif nitelikli sermaye girişlerini arttırmakta; ani sermaye çıkışları ile karşılaşıldığında da ülke ekonomik krize girmektedir.⁴⁴⁹

Aşağıdaki Şekil 5'te Türkiye'deki ulusal faiz oranı ile sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir⁴⁵⁰. Buna göre, ulusal faiz oranı arttığında, sermaye girişleri artarken; azalması durumunda sermaye çıkışı başlamaktadır⁴⁵¹. Bununla birlikte, Türkiye'de ticari ve mali serbesti ile piyasaların uluslararası sermaye hareketlerine açılması, mali sistemin yeterince olgunlaşmaması ve yasal mevzuatın tamamlanmamış olması nedeniyle, gerçek ve mali ekonomi arasındaki bağı kopartıp, spekülâtif sermaye girişlerini arttırması bakımından⁴⁵², kaygı ve eleştirilerin artışı beraberinde getirmiştir.

Küreselleşme sürecinde, ekonomik bütünleşme amacıyla ticari ve mali serbesti sağlayan azgelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomilerinde, ticari ilişkilerin derinliği artmıştır. Bu artış, mali kaynak gereksiniminin yabancı yatırımlara dayalı hale getirilmesinin, eş deyişle, dışa bağlı ekonomik büyüme stratejisinin sonucudur. Bu kapsamda, ulusal faiz oranı aracılığıyla yabancı yatırımların güdülenmesi ile ekonomik büyümenin sağlanacağı beklenirken, esasen yabancı yatırımların risklerini çeşitlendirebilecekleri yeni fırsat alanları yaratılır. Sermaye hareketlerine serbesti tanıyan bir ülkede, para ve döviz kuru politikası üzerinde eş zamanlı olarak belirleyici olunamaması, ekonomik krizle karşılaşılmasını zorunlu hale getirmektedir. Krizin aşılması için yürürlüğe konulan düzenlemeler ile sermaye girişleri yeniden artacağından, içine girilen kısır döngüde makro ekonomik yönetim sorunu ciddi ölçüde şiddetlenir⁴⁵³.

⁴⁴⁷ Graham Bird ve Ramkishan S. Rajan, "Banks, Financial Liberalisation and Financial Crises in Emerging Markets," *The World Economy*, Cilt: 24, Sayı: 7, 2001, s. 902.

⁴⁴⁸ Nuray Ergüneş, Transformation of the Turkish Banking Sector within the Financialisation Process of Turkish Economy, Working Paper, Sayı: 4, International Initiative for Promoting Political Economy, School of Oriental and African Studies, University of London, London, 2010, (Transformation), s. 12.

⁴⁴⁹ Mansoor Dailami ve Nadeem ul Haque, What Macroeconomic Policies are "Sound?" Policy Research Working Paper, Sayı: 1995, The World Bank, New York, 1998, s. 37-38.

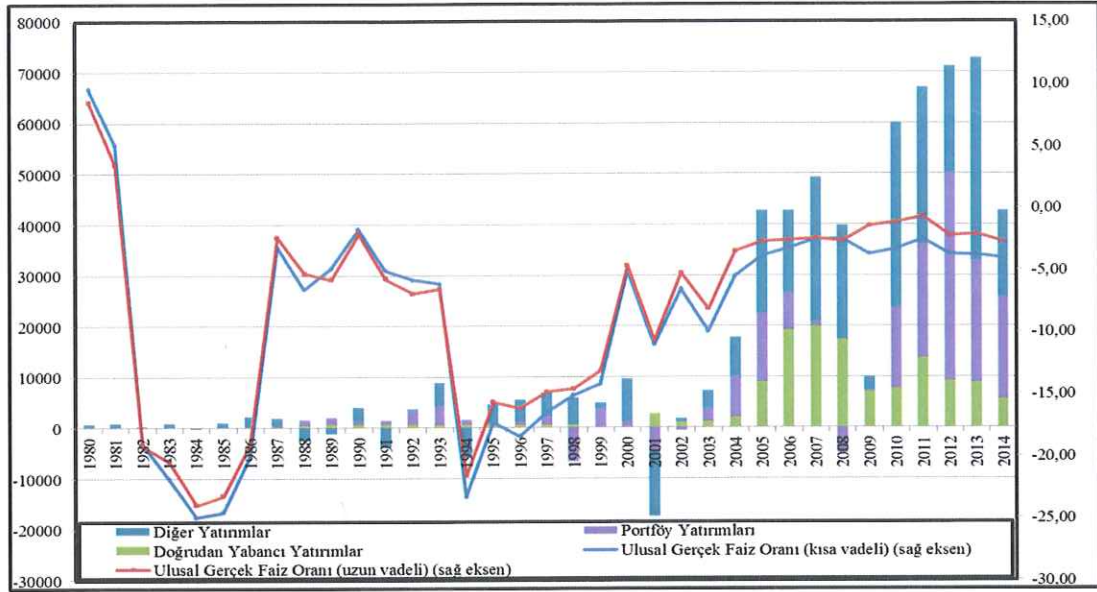
⁴⁵⁰ Ulusal faiz oranının hesaplanmasında, 3 ay vadeli gerçek mevduat faiz oranı ile uluslararası faiz oranı arasındaki fark kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Francis E. Warnock ve Veronica Cacadac Warnock, International Capital Flows and U.S. Interest Rates, NBER Working Paper, Sayı: 12560, NBER, Cambridge, 2006, s. 19.

⁴⁵¹ M. Vedat Pazarlıoğlu ve Emrah Gülay, "Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği – 1992:I – 2005:IV," *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 219.

⁴⁵² Erinc Yeldan, "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 2004/1, 2004, (Kalkınma), s. 11-12.; Erinc Yeldan, "Faiz Lobisi" Söylencesi", http://eyeldan.yasar.edu.tr/Yeldan426_02Ekm13.pdf, (23.06.2014).

⁴⁵³ Ponciano S. Intal, Victor Pontines ve Jitendra Mojica, Financial Liberalization and Integration in the APEC Region: Performance and Comparison with Chile and the European Union, PASCN Discussion Paper, No: 2001-06, Philippine APEC Study Center Network, Philippine Institute for Development Studies, Makati City, 2001, s. 5.

Şekil 5: Ulusal Faiz Oranı ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, 2014; ILO, LABORSTA, 2014. Veriler için bkz.: Ek 7.

Böyle bir durumda önerilen, ekonomik bütünleşme veya bütünleşmeme yönünde bir tercihe odaklanmaktan daha çok, kısır döngüden çıkışı sağlayacak bir mali bütünleşme stratejisi belirlenmesidir. Bu amaçla, bir yandan yabancı sermaye çıkışını durduracak ölçüde bir faiz oranı ile enflasyon oranının düşük seviyede tutulması gerekmektedir. Aksi halde, Doğu Asya krizinde görüldüğü üzere, yüksek faiz kısa vadeli dış borçlanmayı teşvik ederek, ekonominin “aşırı ısınması”na neden olur. Böylece ülke ekonomisi, dış şoklara karşı kırılgan ve spekülasyon saldırılarına açık hale gelir. Bağımsız para politikası uygulayarak mali bütünleşme sağlanma çabasının önündeki güçlüklerin, ekonomik kriz tehdidini sürekli hale getirmesi⁴⁵⁴, mali bütünleşmenin ancak eğreti bir nitelik taşımasına neden olmaktadır.

B. İşgücü Maliyetleri

Üretim organizasyonunun dönüştüğü⁴⁵⁵ post-Fordist dönemde, işgücü maliyetleri özellikle doğrudan yabancı yatırımlar açısından belirleyici hale gelmiştir⁴⁵⁶. Üretimin uluslararasılaşmış, işgücü kutuplaşmış, merkez ülkelerdeki yüksek işgücü maliyetleri

⁴⁵⁴ A.k., s. 5-7.

⁴⁵⁵ Yentürk, Post-Fordist, s. 43.

⁴⁵⁶ ECLAC, Trade and Investment Flows between the Caribbean and the Rest of the Hemisphere in the context of the FTAA, ECLAC Articles, Sayı: LC/CAR/G.664, UN Publication, Port of Spain, 2001, s. 21.

nedeniyle de sermaye az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Bu yönelimi, diğer değişkenleri göz ardı ederek, sadece işgücü maliyetleri ile açıklamak gerçekçi olmasa da ÇÜİ'lerin işlem maliyetlerini azaltma çabasının, sürece kaynaklık ettiği unutulmamalıdır⁴⁵⁷. Nitekim işlem maliyetlerini azaltmak isteyen ÇÜİ'ler ile yabancı sermaye çekmek isteyen az gelişmiş ülkelerin etkileşimi, işgücü maliyetleri üzerinde bir baskıya neden olmuştur. Sonuç olarak da az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinin birçoğunda, sermayenin organik bileşiminde sermaye lehine değişim meydana gelmiştir⁴⁵⁸.

Bir ülkeye yönelik özellikle doğrudan yabancı yatırımların açıklanmasında, sanayi üretimine ilişkin veriler belirleyicidir⁴⁵⁹. Bu bakımdan, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde işgücü maliyetleri öne çıkar. Beklenti, sermayenin işgücü maliyetlerinin görece düşük olduğu ülkelere yönelimidir⁴⁶⁰. Bu anlamda, işgücü maliyetlerindeki azalma da bir diğer çekici etken olarak karşımıza çıkar⁴⁶¹.

Küreselleşme sürecinde, istihdamın artırılmasının önünde engel olarak görülen ücret ile vergi ve sosyal güvenlik harcamaları gibi ücret dışı ödemelerdeki azalmanın, doğrudan yabancı yatırım yapılması olasılığını arttırdığı varsayılmaktadır. Oluşan yeni mali mimari, üretim organizasyonu ve istihdam biçimlerinde olduğu gibi işgücü maliyetlerinde de esneklik uygulanması için baskı oluşturmıştır. Piyasa mantığına uygun biçimde, bir yandan, belirsiz süreli ve güvenceli işlerin yerini, geçici süreli ve a-tipik istihdam biçimlerinin geçerli olduğu eğreti işler alırken; öte yandan, işgücü maliyetleri azaltılmıştır⁴⁶². Sermaye sahiplerinin işgücü maliyetlerini gerekçe göstererek, önce emek-yoğun üretimden sermaye-yoğun üretime geçmeleri, daha sonra da gerçek üretimden çıkarak mali piyasalara yönelimleri, işgücü maliyetlerinin azaltılmasında etkili olmuştur⁴⁶³. Bu anlamda, ücret, iş güvencesi ve sosyal

⁴⁵⁷ Teerayut Wattanasupachoke, "Internationalisation: Motives and Consequences," *ABAC Journal*, Cilt: 22, Sayı: 3, 2002, s. 17-18 ve 22.

⁴⁵⁸ Ajay Chhibber, Jayati Ghosh ve Thangavel Palanivel, *The Global Financial Crisis and the Asia-Pacific Region, A Synthesis Study Incorporating Evidence from Country Case Studies*, UNDP Regional Centre in Asia and the Pacific, UNDP, New York, 2009, s. 55.

⁴⁵⁹ F. Gül Biçer ve Erinc Yeldan, "Patterns of Financial Capital Flows and Accumulation in the Post-1990 Turkish Economy," *Canadian Journal of Development Studies*, Cilt: 24, Sayı: 2, 2003, s. 250.; Ashoka Mody, Mark P. Taylor ve Jung Yeon Kim, "Modelling Fundamentals for Forecasting Capital Flows to Emerging Markets," *International Journal of Finance and Economics*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2001, s. 204.

⁴⁶⁰ Rose W. Ngugi ve Owen Nyang'Oro, *Institutional Factors and Foreign Direct Investment Flows: Implications for Kenya*, Kenya Institute for Public Policy Research and Analysis (KIPPRA) Discussion Paper, No: 48, KIPPRA, Nairobi, 2005, s. 32.

⁴⁶¹ Christian Friedrich ve Václav Ždarek, *An Analysis of the Impact of the European Convergence Phillips Curve: Evidence from US and Euro Area in New EU Member Countries*, Working Paper, Sayı: 454, Advanced Studies in International Economic Policy Research, Kiel Institute for the World Economy, Kiel, 2009, s. 3.

⁴⁶² OECD, *Jobs Study: Facts, Analysis, Strategies*, OECD Publishing, Paris, 1994, (Jobs), s. 35-36.

⁴⁶³ Brian O'Loughlin ve Patrick N. O'Farrell, "Foreign Direct Investment in Ireland: Empirical Evidence and Theoretical Implications," *The Economic and Social Review*, Cilt: 11, Sayı: 3, 1980, s. 157.

korumaya ilişkin düzenlemeler işgücü piyasasının “katılıklarını” arttıran maliyetler olarak değerlendirilip, bunları arttıracak tüm kamu müdahalelerinden uzaklaşılması politika önerisi olarak benimsenmiştir⁴⁶⁴. Ancak, işgücü maliyetlerinin azaltılması yoluyla istihdam artışı sağlanmakla birlikte, istihdam kalitesinin artışından söz edebilmek olası değildir⁴⁶⁵. Dolayısıyla yabancı sermaye çekme maliyetinin, işgücünün sırtına yüklendiği⁴⁶⁶ söylenebilir.

Her durumda, günümüzde özellikle doğrudan yatırım biçimindeki yabancı sermayeyi çekmek isteyen azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinin, işgücü maliyetlerini azaltma çabası içinde oldukları açıktır. Bu çaba, nicel çözümlemeyle de ortaya konulabilir. İşçi başına katılan toplam maliyet⁴⁶⁷ olarak tanımlanan ve ücret ile fazla mesai, tazminat ve sosyal güvenlik primi gibi ücret dışı kalemlerden oluşan⁴⁶⁸ işgücü maliyetleri, istihdam edilen kişi başına yapılan toplam ödemenin, GSYİH’ye oranlanmasıyla ölçülür⁴⁶⁹. Nicel çözümlemede, TÜİK tarafından hazırlanan İşgücü Maliyeti Endeksi’nin, 2007 yılından öncesine ait veri içermemesi nedeniyle, Türkiye İşveren Konfederasyonu (TİSK) tarafından hazırlanan İşgücü Maliyeti Endeksi⁴⁷⁰ verilerinden yararlanılmıştır. Enflasyondan arındırılan, ancak GSYİH’ye oranlanmadan hazırlanan endeks verileri, kişi başına GSYİH’ye oranlanarak çözümlemeye dahil edilmiştir⁴⁷¹. Şekil 6’da Türkiye’deki işgücü maliyetleri ile sermaye girişlerinin 1985 sonrası⁴⁷² izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir.

⁴⁶⁴ The World Bank, **World Development Report 1990**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1990, (1990), s. 62-63.

⁴⁶⁵ Dani Rodrik, “Understanding South Africa’s Economic Puzzles,” **Economics of Transition**, Cilt: 16, Sayı: 4, 2008, s. 795.

⁴⁶⁶ Trevor Evans, “The Impact of Financial Liberalization on Income Inequality,” **International Journal of Labour Research**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2014, s. 146.

⁴⁶⁷ Instituto Nacional de Estadística (INĒ), **Labour Cost Survey: Methodology**, INĒ Publication, Madrid, 2002, s. 2.

⁴⁶⁸ OECD, **Employment Outlook 1994**, OECD Publishing, Paris, 1994, (Outlook 1994), s. 157.

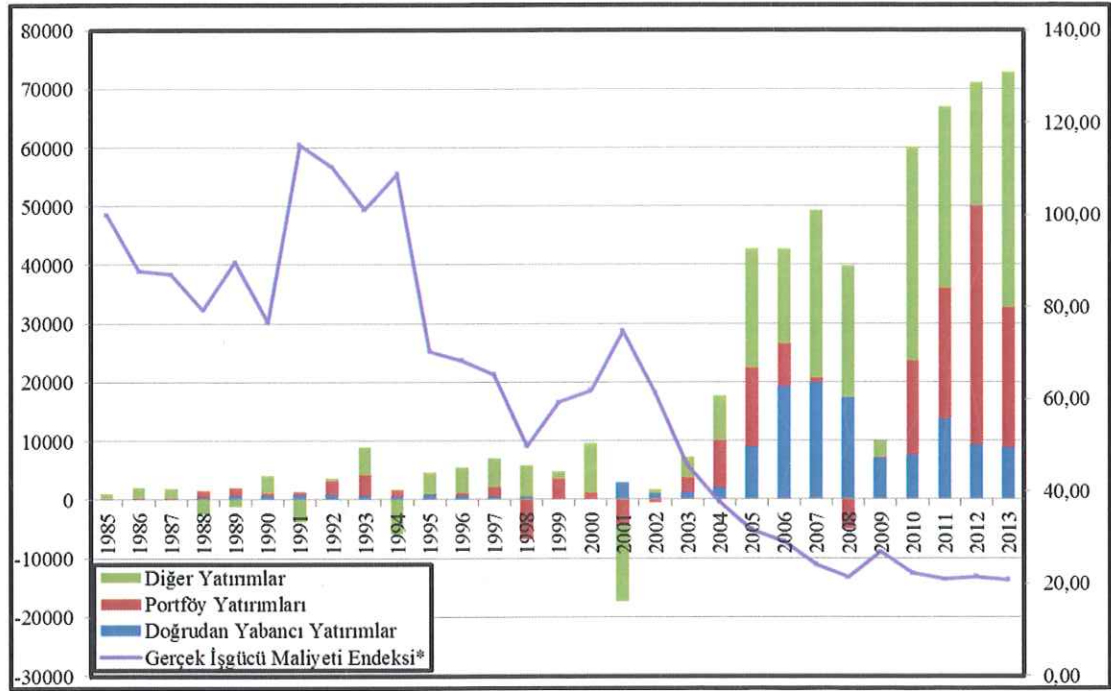
⁴⁶⁹ Ingo Kuhnert, **An Overview of the Economies of the New Member States**, Statistics in Focus, European Data Service, Berlin, 2004, s. 8.

⁴⁷⁰ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), ““2012 Yılı Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti”nin TİSK Araştırma Servisince Değerlendirilmesi,” **2012 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti**, TİSK Yayınları, Ankara, 2012, s. 4.

⁴⁷¹ İşgücü maliyetinin hesaplanmasında, işgücüne yapılan toplam harcamanın GSYİH deflatörüne oranı, toplam istihdam ile kendi hesabına çalışanlar arasındaki farka bölünür. TİSK tarafından hazırlanan İşgücü Maliyeti Endeksi kişi başına maliyeti içerdiğinden, çalışmada istihdama oranlama yapılmayacaktır. Bilgi için bkz.: OECD, “Labour Compensation & Hours Worked,” <http://stats.oecd.org/mei/default.asp?lang=e&subject=11>, (14.07.2014);, Giovanna Vallanti, **Capital Mobility and Unemployment Dynamics: Evidence from a Panel of OECD Countries**, Centre for Economic Performance Discussion Paper, Sayı: 684, London School of Economics and Political Science, London, 2005, s. 40.

⁴⁷² 1985 sonrasının alınmasının nedeni, İşgücü Maliyeti Endeksi’nin bu yıldan başlatılmasıdır.

Şekil 6: İşgücü Maliyetleri ve Türkiye'ye Sermaye Girişi

* GSYİH'ye oranlanmıştır.

Kaynak: TİSK, s. 4., UNSD, National Accounts Estimates of Main Aggregates, UN Publication, 2013. Veriler için bkz.: Ek 8.

Şekil 6'da görüldüğü üzere, işgücü maliyetleri azaldığında özellikle doğrudan yabancı yatırım biçimindeki sermaye girişleri artarken, arttığında ise, sermaye çıkışları artmaktadır. Bununla birlikte, sadece belirli niteliklere sahip işgücü tarafından üretilen ürünler söz konusu olduğunda, yabancı sermayenin işgücü maliyetine katlandığı görülür⁴⁷³. Bu anlamda, ABD ve Japonya'dan Çin'e yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda olduğu gibi⁴⁷⁴ işgücü maliyetlerinin yanı sıra işgücünün niteliği de çekici etken olarak değerlendirilebilir⁴⁷⁵.

İşgücü niteliği çekici etkenler kapsamında değerlendirilirken, küreselleşme sürecinde kapsamı ciddi ölçüde artan üretim ve istihdamın enformelleşmesi de göz ardı edilmemelidir. Ülkemizde "esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıt

⁴⁷³ Jan Hatzius, Foreign Direct Investment, Capital Formation and Labour Costs: Theory and Evidence for Germany, Working Paper, Sayı: 468, The Research Institute of Industrial Economics, Stockholm, 1996, s. 1 ve 10.

⁴⁷⁴ K.C. Fung, Hitomi Iizaka ve Alan Siu, U.S. and Japanese Direct Investment in China: An Econometric Examination, Working Paper, Sayı: 1062, The Hong Kong Institute of Economics and Business Strategy, University of Hong Kong, Hong Kong, 2003, s. 5.; Ashoka Mody ve Krishna Srinivasan, "Japanese and United States Firms as Foreign Investors: Do They March to the Same Tune?" **Canadian Journal of Economics**, Cilt: 31, Sayı: 4, 1998, s. 778.

⁴⁷⁵ Steven Globerman ve Daniel Shapiro, National Political Infrastructure and Foreign Direct Investment, Working Paper, Sayı: 37, The Industry Canada Research Publications Program, Ottawa, 2002, s. 2.

olmayanların”, istihdamın yüzde 34,81’ini oluşturmaları⁴⁷⁶, bu gerekliliği ortaya koyar. İstihdamın 1/3’ü kayıt dışı olmasına rağmen, işgücü maliyetlerine ilişkin çözümleme kayıtlı sektör üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle, sermaye girişlerinin açıklanmasında işgücü niteliğinden çok enformel sektöre odaklanması daha doğrudur. Böylece, yabancı sermayeyi çeken esas unsurun güvencesizlik ve istikrarsızlığa dayalı⁴⁷⁷ eğreti istihdam olduğu ortaya çıkar. Yeni uluslararası işbölümünde, formel ve enformel sektör arasındaki “ticaret ve istihdam bağlantılı örtük ilişki⁴⁷⁸”, nicel çözümlemeyi olanaksız hale getirirse de sermaye girişlerinde, işgücü maliyetlerinin belirleyici olduğu⁴⁷⁹ görüşünü güçlendirir.

C. Dışa Açıklık

Yabancı sermaye çekme yeteneği olarak tanımlanan dışa açıklık, ticari ve mali açıklıktan oluşur⁴⁸⁰. Ticari açıklık, uluslararası ticari ilişkiler ağına eklemelenmenin⁴⁸¹, mali açıklık ise, mali serbestleştirmenin ve bütünleşmenin⁴⁸² göstergesidir. Bu anlamda dışa açılma, bir ülkedeki kazanç fırsatları ile yatırım riskini yansıtan çekici etkenlerden biri olarak değerlendirilir⁴⁸³. Dayanağını serbest ticaretin oluşturduğu uluslararası ekonomik bütünleşme sürecinde⁴⁸⁴, hem ticari ve mali açıklığın⁴⁸⁵, hem de sermaye hareketlerinin artışı bu değerlendirmeyi doğrular.

Yeni mali mimari, gelişmiş ülkelerdeki yatırımcılara sınır ötesi menkul kıymetlere yönelerek risklerini çeşitlendirme fırsatı sunarken⁴⁸⁶; az gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilecek teknik bilgi sayesinde ekonomik büyümenin artacağını vaat

⁴⁷⁶ İşveren ve kendi hesabına çalışanlar toplamdan çıkartıldığında, kayıt dışı istihdam oranı yüzde 23,55’tir. TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, TÜİK Yayınları, Ankara, 2014.

⁴⁷⁷ Temiz, 2004, s. 59–63.

⁴⁷⁸ Sanjay G. Reddy, “Globalisation, Labour Markets, and Social Outcomes in Developing Countries,” *Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction*, (Ed.: Eddy Lee ve Marco Vivarelli), Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 310.

⁴⁷⁹ Robert C. Feenstra ve Gordon H. Hanson, “Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico’s Maquiladoras,” *Journal of International Economics*, Cilt: 42, Sayı: 3–4, 1997, s. 372.

⁴⁸⁰ Masaya Sakuragawa ve Yoshitsugu Watanabe, *Foreign Direct and Portfolio Investment in the World*, Working Paper, Sayı: 28, Global Security Research Institute, Keio University, Tokyo, 2010, s. 5–7.

⁴⁸¹ WTO ve UNCTAD, *A Practical Guide to Trade Policy Analysis*, UN Publication, Geneva, 2012, s. 14.

⁴⁸² Rolph Van der Hoeven ve Malte Lubker, “External Openness and Employment: The Need for Coherent International and National Policies,” *Development Forum on Productive Employment and Decent Work*, The United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) Chamber, New York, 8–9.05.2006, s. 6.

⁴⁸³ Marcin Humanicki, Robert Kelm ve Krzysztof Olszewski, *Foreign Direct Investment and Foreign Portfolio Investment in the Contemporary Globalized World: Should They be still Treated Separately?*, Working Paper, Sayı: 167, Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2013, s. 8.

⁴⁸⁴ Daniel Martínez, *The World of Work in the context of Economic Integration and Trade Liberalization: From the Vantage Point of the Americas*, Working Paper, Sayı: 45, Policy Integration Department, International Labour Office, Geneva, October 2004, s. 1.

⁴⁸⁵ OECD, *Latin American Economic Outlook 2010*, OECD Publishing, Paris, 2010, (Latin), s. 15.

⁴⁸⁶ Harry Markowitz, “Portfolio Selection,” *The Journal of Finance*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1952, (Portfolio), s. 79.

eder⁴⁸⁷. Bu doğrultuda, mali piyasalarını kuralsızlaştırarak yabancı sermaye için “uygun” yatırım ortamını oluşturan ülkeler, bir yandan, yoğun sermaye girişlerine sahne olurken⁴⁸⁸; öte yandan, yabancı sermayeye giderek daha çok bağımlı hale gelmiş⁴⁸⁹ ve ekonomik krizle karşılaşma olasılıkları artmıştır⁴⁹⁰.

Kuramsal olarak, dışa açıklığın mal ve hizmet piyasalarında ürün farklılaşması ve fiyat düşüşü; işgücü piyasasında ise, uzmanlaşma ve verimlilik artışı sağladığı varsayılır⁴⁹¹. Dışa açıklığın krize neden olduğu savını reddeden ana akım iktisat kuramı, ticari açıklığın esasen sermayenin tersine yönelimini engellediğini; mali açıklığın ise, olası krizin atlatılmasında ülkeye daha fazla olanak tanıdığını ileri sürer⁴⁹². Bu bağlamda dışa açıklık, azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri açısından özellikle doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gerçek üretim ve istihdama yönelik fırsatlar sunması; gelişmiş ülkeler açısından ise, getiri oranlarında artış sağlaması bakımından, her üç ülke grubuna da önerilir⁴⁹³.

Bununla birlikte, karşıt akım iktisat kuramı sermaye hareketleri aracılığıyla bu şekilde bir kaynak tahsisinin gerçekleşmediğini öne sürer. Buna göre uluslararası mali işlemler, aktörlüğünü gerçek üretimdeki işverenlerden çok “rantiyerler”in üstlendiği, uzun vadeli yatırımlardan çok kısa vadeli getirilere odaklanılan portföy kararlarından oluşur. Dolayısıyla mali açıklığın, azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerinde, kısa vadeli ve spekülative sermaye hareketleri nedeniyle sistemik sorunlar doğurma eğiliminde olduğu savunulmaktadır⁴⁹⁴. Ani sermaye giriş ve/veya çıkışları oynaklığı arttırırken; ülke dışında meydana gelen krizlerin olumsuz etkilerinin bulaşma olasılığı da artar⁴⁹⁵. Bu nedenle, mali açıklık her ne kadar bu ülkeleri “yatırım yapılabilir piyasalar ligi”nde konumlandırırsa⁴⁹⁶ da

⁴⁸⁷ Rabin Hattari ve Ramkishan S. Rajan, “How Different are FDI and FPI Flows?: Distance and Capital Market Integration,” *Journal of Economic Integration*, Cilt: 26, Sayı: 3, 2011, s. 500.

⁴⁸⁸ Pierre-Richard Agénor, “Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts,” *The World Economy*, Cilt: 26, Sayı: 8, 2003, (Benefits), s. 1089.

⁴⁸⁹ Louis W. Pauly, “The Political Economy of Global Financial Crises,” *Global Political Economy*, (Ed.: John Ravenhill), Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 251.

⁴⁹⁰ Hattari ve Rajan, 2011, s. 500.

⁴⁹¹ İmre Ersoy ve Pınar Deniz, “Financial and Trade Openness: Evidence on Emerging Market Regional Groups,” *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue: 39, 2011, s. 71.

⁴⁹² Sebastian Edwards, Financial Openness, Sudden Stops and Current Account Reversals, Working Paper, Sayı: 10277, NBER, Cambridge, 2004, s. 10.

⁴⁹³ Yılmaz Akyüz, Financial Liberalization: The Key Issues, Discussion Papers, Sayı: 56, UNCTAD, New York, 1993, (Financial), s. 29.

⁴⁹⁴ A.k., s. 30.

⁴⁹⁵ Sarah M. Brooks ve Layna Mosley, “Risk, Uncertainty, and Autonomy: Financial Market Constraints in Developing Countries,” *The American Political Science Association Annual Meeting*, 30.08–2.09.2007, The American Political Science Association, Chicago, 2007, s. 1.

⁴⁹⁶ Helmut Reisen, Prospects for Emerging-Market Flows Amid Investor Concerns about Corporate Governance, Working Paper, Sayı: 201, OECD Publishing, 2002, s. 14.

sermaye hareketlerinin olumsuz etkilerinin giderilmesi için kapsamının daraltılması önerilir⁴⁹⁷.

Farklı görüşlerin varlığına rağmen, dışa açıklığın az gelişmiş ülkeleri rekabete zorladığı açıktır. Rekabet baskısıyla sermaye girişi sağlamaya çalışan bu ülkeler, benzer ekonomik ve sosyal politikaları uygulamak zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerde vergi yapısı işgücü aleyhine değişirken; eğitim, sağlık ve sosyal koruma alanları başta, devletin sosyal niteliği çözülmüştür⁴⁹⁸. Bu bağlamda dışa açıklık, gelişmiş ülkeler açısından sermaye çıkışına neden olan bir itici etken değilken; az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri açısından, riskleri ile birlikte yabancı sermaye girişi sağlayan çekici bir etken işlevi görür⁴⁹⁹.

Bu bakışsız yapının ışığında, dışa açıklığın kalkınmaya sağlayacağı katkının, ülkenin gelişmişliğine bağlı olduğu ortaya çıkar⁵⁰⁰. Gelişmiş ülkeler risklerini çeşitlendirirken; diğer ülkelere yönelen sermayenin oynaklığı, bu ülkeleri üretim, tüketim ve borçlanmanın maliyeti arttırıp, mali ve gerçek sektörü olumsuz etkileyerek⁵⁰¹, krize sürükler. Sermaye hesabının 1989'da serbestleştirildiği ülkemizde, sermaye hareketleri oynaklığı 1994, 1998, 1999 ve 2001 krizlerinde etkili olmuştur⁵⁰². Ayrıca, 1994-1995'de Meksika, 1997'de Güney Kore, 1998'de Rusya'da yaşanan krizlerin; 1997'deki Asya krizinin ve 2008'de başlayan küresel mali krizin kaynağında, dışa açılma sonrası az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerine akın eden, oynaklık derecesi yüksek yabancı sermayenin olduğu ileri sürülmektedir⁵⁰³. Bu anlamda dışa açıklık, az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere risk çeşitlendirme fırsatı sunan, mekânlar olarak tasarımının aracı haline gelir⁵⁰⁴.

⁴⁹⁷ Clara García, "Capital Inflows, Policy Responses, and their Adverse Effects: Thailand, Malaysia, and Indonesia in the decade before the Crises," **Problemas del Desarrollo: Revista Latinoamericana de Economía**, Cilt: 38, Sayı: 148, 2007, s. 21 ve 25.

⁴⁹⁸ Layna Mosley, "Globalisation and the State: Still Room to Move?" **New Political Economy**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2005, s. 355-356 ve 357.

⁴⁹⁹ Matthew Odedokun, "The 'Pull' and 'Push' Factors in North-South Private Capital Flows: Conceptual Issues and Empirical Estimates," **External Finance for Private Sector Development: Appraisals and Issues**, (Ed.: Matthew Odedokun), Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 265.

⁵⁰⁰ Miguel A. Ferreira ve Paul A. Laux, "Portfolio Flows, Volatility and Growth," **Journal of International Money and Finance**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2009, s. 271.

⁵⁰¹ Sarah M. Brooks, "Explaining Capital Account Liberalization in Latin America: A Transitional Cost Approach," **World Politics**, Cilt: 56, Sayı: 3, 2004, s. 400.

⁵⁰² Hoeven ve Lubker, s. 14-15.

⁵⁰³ IMF, The Liberalization and Management of Capital Flows: An Institutional View, IMF Policy Paper, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2012, s. 12.

⁵⁰⁴ İsmail Hakkı Işcan, "Sanayi Devrimleri Döneminden Washington Mutabakatı'na Dünya Ekonomisinde Değişim ve Liberal Anlayış: Eleştirel Bir Bakış," **Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri**, (Ed.: Murat Ercan), Nobel Yayın Dağıtım, Sayı: 1606, 2010, s. 105-106.

Ticari açıklık, bir ülkenin sınır ötesi ticari ilişkilerinin niceliğini yansıtır⁵⁰⁵ ve dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranlanmasıyla ölçülür⁵⁰⁶. Mali açıklığın ölçümü ise, son derece güçtür. Bu güçlüğü bir sonucu olarak, uzun bir süre mali açıklığa ilişkin uygun bir ölçüt geliştirilememiştir. Bu nedenle, mali serbestleştirmenin ve/veya sermaye denetimlerinin fayda ve maliyetine ilişkin bir uzlaşının sağlanamamıştır. Ancak doksanlara gelindiğinde mali açıklığa ilişkin çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Bu zamana kadar ise, UPF'nin "Döviz Anlaşmaları ve Döviz Kısıtlamalarına İlişkin Yıllık Raporu"nda yer verilen para ve kur politikasına dayalı sınıflandırma, en önemli ölçüt olmuştur⁵⁰⁷. Yine de geliştirilen ölçütler, sermaye denetimlerinin yoğunluğu ile sermaye hareketlerinin yönü ve türünü dikkate almamakta; ayrıca "resmi" ve "fiili" sermaye denetimleri arasındaki farkı da yansıtmamaktadır. Dolayısıyla mali açıklığı tam anlamıyla ortaya koyabilmek için yeterli değildir⁵⁰⁸.

Mali açıklığın ölçümünde, "resmi" ölçüt olarak, UPF Raporu'na bağlı geliştirilen ve sermaye hareketlerine ilişkin yasal kısıtlamaları yansıtan mali açıklık endeksi (KAOPEN)⁵⁰⁹, "fiili" ölçüt olarak ise, yabancı sermaye stokunun GSMH'ye oranı⁵¹⁰ kullanılır. "Resmi" ölçütün yanında "fiili" ölçüt kullanımının nedeni, sadece para ve kur politikasına dayalı bir değerlendirmeye bağlı kalmayarak, sermaye hareketlerini kısıtlamaya yönelik tüm düzenleme sonuçlarını ortaya koymaktır⁵¹¹. Şekil 7'de Türkiye'nin dışa açıklığı ile sermaye girişlerinin 1980'den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir.

⁵⁰⁵ Andrew Burns, Mizuho Kida, Jamus Jerome Lim, Sanket Mohapatra ve Marc Stocker, Unconventional Monetary Policy Normalization in High-Income Countries: Implications for Emerging Market Capital Flows and Crisis Risks, Working Paper, Sayı: 6830, The World Bank, New York, 2014, s. 14.

⁵⁰⁶ Laura Alfaro, Sebnem Kalemli-Özcan ve Vadym Volosovych, Capital Flows in a Globalized World: The Role of Policies and Institutions, Working Paper, Sayı: 11696, NBER, Cambridge, 2005, (Capital), s. 14.

⁵⁰⁷ Raporla göre Türkiye, sermaye hareketlerini serbestleştirmiş; para politikası olarak enflasyon hedeflemesi rejimini, kur politikası olarak dalgalı kur rejimini benimsemiş; para ve sermaye piyasaları, yatırım fonları, türev ve diğer araçlar, ticari ve mali krediler, doğrudan yatırımlar, gayrimenkul alımı ve ticari bankalar ile kredi ve yatırım kuruluşlarına ilişkin çeşitli denetimler uygulayan bir ülkedir. Bilgi için bkz.:IMF, Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013, s. 83.

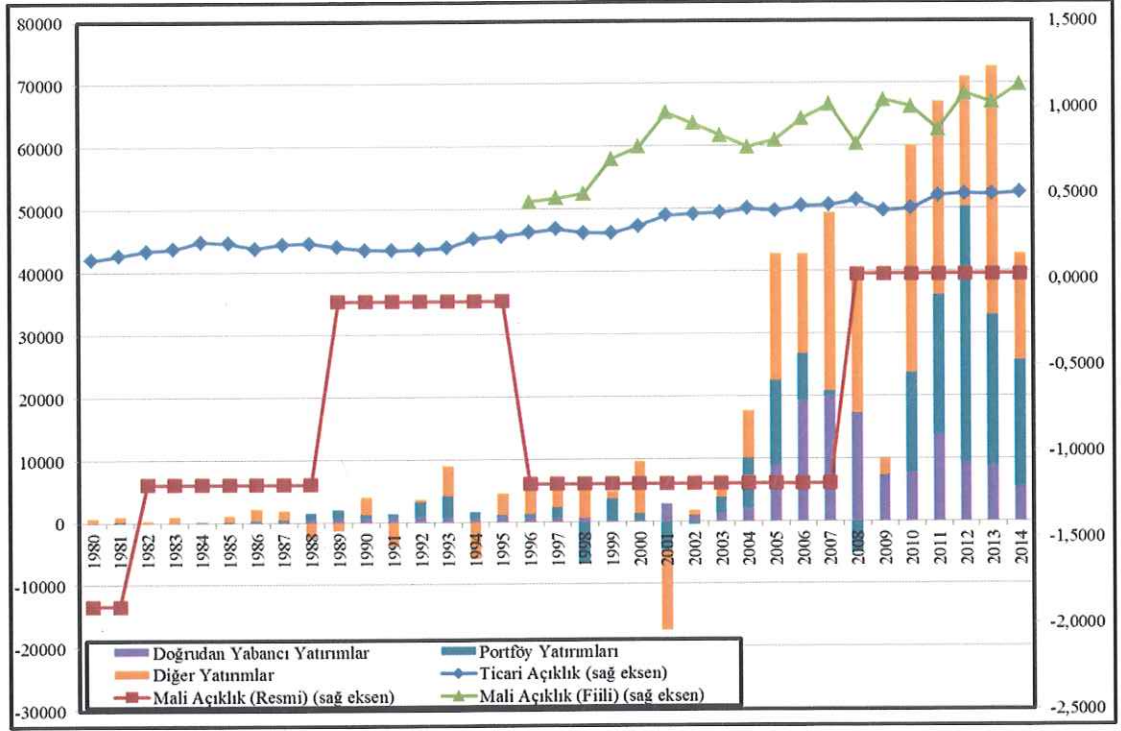
⁵⁰⁸ Menzie D. Chinn ve Hiro Ito, "A New Measure of Financial Openness," *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008, s. 310-311.

⁵⁰⁹ A.k., s. 311-312.

⁵¹⁰ M. Ayhan Köse, Eswar Prasad, Kenneth Rogoff ve Shang-Jin Wei, Financial Globalization: A Reappraisal, Working Paper, Sayı: 06/189, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2006, s. 14.

⁵¹¹ Jürgen von Hagen ve Iulia Siedschlag, "Managing Capital Flows: Experiences from Central and Eastern Europe," *Managing Capital Flows: The Search for a Framework*, (Ed.: Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte), A Joint Publication of the ADB Institute and Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, s. 196.

Şekil 7: Dış Açıklık ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2014; The Worldbank, WDI, 2014; TCMB, “Uluslararası Yatırım Pozisyonu,” <http://www.tcmb.gov.tr/uyyp/uyptablo3.pdf>, TCMB Yayınları, Ankara, (04.07.2016); Menzie Chinn ve Hiro Ito, “The Chinn-Ito Index: A de jure Measure of Financial Openness,” http://web.pdx.edu/~ito/Chinn-Ito_website.htm, (04.07.2016). Veriler için bkz.: Ek 9.

Dış satıma dayalı büyüme stratejinin bir sonucu olarak⁵¹² ticari açıklık sürekli artış göstermiş ve ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır⁵¹³. Yasal kısıtlamalara odaklanan “resmi” ve uluslararası sermaye piyasalarıyla bütünleşmeye odaklanan “fiili” ölçüt ile incelenen⁵¹⁴ mali açıklık da benzer şekilde artmıştır. Ancak, gerçek durumu yansıtmaması nedeniyle “resmi” değil, “fiili” ölçüt esas alınır⁵¹⁵. Mali açıklığın ticari açıklıktan yüksek olmasının,

⁵¹² UNCTAD, **Trade and Development Report 2013**, UN Publication, New York, 2013, (2013), s. 96.

⁵¹³ Utku Utkulu ve Hakan Kahyaoğlu, Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye’de Büyümeyi Ne Yönde Etkiledi? Tartışma Metni, Sayı: 2005/13, Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK), Ankara, 2005, s. 1.

⁵¹⁴ Eswar S. Prasad, Some New Perspectives on India's Approach to Capital Account Liberalization, Working Paper, Sayı: 14658, NBER, Cambridge, 2009, s. 8-9.

⁵¹⁵ Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte, “Managing Capital Flows: Emerging Asia’s Experiences, Policy Issues and Challenges,” **Managing Capital Flows: The Search for a Framework**. (Ed.: Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte), A Joint Publication of the ADB Institute and Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, s. 12.

daralma çevriminde, ticari açıklığın büyümeye katkısını azaltıp⁵¹⁶, mali krize neden olduğu savunulmaktadır⁵¹⁷. Küresel mali piyasalar ile bütünleşmede, bir yandan kuralsızlaştırmanın bir araç olarak kullanımı, öte yandan kurumsallaşmanın sağlan(a)maması, bu sonucu doğurmuştur. Azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri, sermaye hareketlerinin olumsuz etkilerine karşı son derece kırılgan hale gelirken; savunma mekanizmalarını da kaybetmişlerdir⁵¹⁸. Sonuç olarak, mali piyasaların sağlıklı işleyişi sağlanmadıkça, mali kurumlar tasarrufları yatırımlara dönüştüren bir işlev görmedikçe ve etkin biçimde çalışan denetim mekanizmaları oluşturulmadıkça, ne dışa açıklığın ekonomik büyümeye katkısından, ne de krizlerin atlatılması için ortaya çıkan fırsatlardan söz edilebilir⁵¹⁹.

D. Makro Ekonomik İstikrar

Makro ekonomik istikrar kavramı, altın çağda mali denge, tam istihdam, ekonomik büyüme ve düşük enflasyon oranının bir karışımı olarak tanımlanmıştır. Küreselleşme sürecinde kavramın içeriği değişmiş; gerçek sektör bir yana bırakılarak, sadece mali denge ve fiyat istikrarı, makro ekonomik istikrarı tanımlamada yeterli görülmüştür. Bununla birlikte, gerçek sektör başarımını saf dışı bırakan bir içeriğin yeterliliği sorgulanmalıdır⁵²⁰; çünkü makro ekonomi politikaları, ekonomik büyüme, mali denge ve fiyat istikrarının yanında, işsizlik ve yoksulluğun azaltılması ile dağılım adaletini de içerir. Her ne kadar mali denge ve enflasyon gibi kısa vadeli istikrar ölçütleri öne çıksa da bu durum, azgelişmiş ülkelerin birçoğunda sosyal kalkınma hedefinin önceliğini kaybetmesi riskini ortaya çıkarmıştır⁵²¹.

Sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmayı ifade eden sosyal kalkınma, uzun vadeli bir niteliğe sahiptir. Enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru gibi değişkenlere dayandırılan makro ekonomik istikrar ise, kısa vadelidir. Bu farka rağmen, (i) makro ekonomik istikrarın sürdürülebilirliğinin eşitliğe bağlı olması; (ii) sosyal hedefler için istikrarlı mali kaynaklara gereksinim duyulması ve (iii) daralma çevrimlerinde artan eşitsizlik ve yoksulluğun sosyal denge kadar, ekonomik dengeye de zarar vermesi gibi nedenler, iki kavram arasında güçlü bir

⁵¹⁶ Utkulu ve Kahyaoğlu, 2005, s. 1.

⁵¹⁷ Agénor, Benefits, s. 1113.

⁵¹⁸ ILO, Growth, Investment and Jobs: The International Financial Dimension, Governing Body - Working Party on the Social Dimension of Globalization, 294th Session, (GB.294/WP/SDG/2), International Labour Office, Geneva, 2005, s. 3 ve 6.

⁵¹⁹ M. Kemal Aydın, Mehmet Zeki Ak ve Nurullah Altuntaş, “‘Çevre’ Ülkelerinde Finansal Gelişme ile Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi,” *HÜİİBF Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 2, 2013, s. 12.

⁵²⁰ José Antonio Ocampo, A Broad View of Macroeconomic Stability, Working Paper, Sayı: 1, United Nations Department of Economic and Social Affairs, New York, 2005, s. 1.

⁵²¹ ILO, World Social Protection Report 2014/15: Building Economic Recovery, Inclusive Development and Social Justice, International Labour Office, Geneva, 2014, (Protection), s. 153.

bağlantı kurulmasını; ekonomi politikaları ile sosyal politikaları bütünleştiren bir anlayışın doğuşunu sağlamıştır⁵²². Bu doğrultuda, ekonomik büyümeye rağmen, gelir eşitsizliğinin arttığı günümüzde⁵²³, kısa vadeli istikrar ölçütlerinin bile, sosyal amaçlı “açığa dayalı kamu harcamalarını” özümseyecek biçimde hesaplanmaları gerektiği savunulmaktadır⁵²⁴.

Bu anlamda makro ekonomik istikrar, kamu borcu ve bütçe açığının azalışı, enflasyon oranının yüzde 5’in altına⁵²⁵ düşüşü ve kişi başına GSYİH’nin artışı olarak tanımlanır. Cari açık, kamu borcu ve enflasyon oranının yüksekliği ile kişi başına GSYİH’deki azalış da istikrarsızlığı ifade eder⁵²⁶. Tanımın kısa vadeli ölçütlerle sınırlandırılması, içeriğini tam yansıtmaz⁵²⁷. Bu bakımdan, kavramın yeni liberal bakış açısıyla, ekonomik kalkınma göstergesi bu ölçütlerle sınırlandırılması⁵²⁸ yerine, sosyal kalkınmayı içerecek biçimde nitelendirilmesinin⁵²⁹ daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Sermaye sahiplerinin belirsizliğin daha az olduğu piyasalara yönelimi, az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri açısından makro ekonomik istikrarın önemini arttırmıştır⁵³⁰. Bunun sonucunda, birçok az gelişmiş ülkede, yabancı sermayeyi teşvik edecek bir ortam yaratabilmek için yapısal uyarlama programları yürürlüğe sokulmuştur⁵³¹. Ancak bu ortamın yaratılması pahalıya mal olmuş; programlar kapsamında sadece kamu borcu, bütçe açığı ve enflasyon gibi ekonomik değişkenlere odaklanılmamıştır. Bunun çok ötesinde, bu

⁵²² UN, Social Dimension of Macroeconomic Policy, Report of the Executive Committee on Economic and Social Affairs of the United Nations, UN Publication, New York, 2001, s. 1, 29-30.

⁵²³ Annamarie K. Kiaga ve Vicky Kanyoka, Decent Work for Domestic Workers: Opportunities and Challenges for East Africa, A Consolidated Report of Tripartite Consultative Workshops in Kenya, Uganda and Tanzania, Occasional Paper, Sayı: 1, ILO Office, Dar es Salaam, 2011, s. 2.

⁵²⁴ ILO, Protection, s. 153.

⁵²⁵ UN, Promoting Productive Capacity, Employment and Decent Work to Eradicate Poverty in the context of Inclusive, Sustainable and Equitable Economic Growth at all Levels for Achieving the Millennium Development Goals, Report of the Secretary-General, Substantive session of 2012, United Nations Economic and Social Council, UN Publication, New York, 2-27.07.2012, s. 9.

⁵²⁶ Arne Ruckert, “Towards an Inclusive-Neoliberal Regime of Development: From the Washington to the Post-Washington Consensus,” *Labour, Capital and Society*, Cilt: 39, No: 1, 2006, s. 50.

⁵²⁷ Peter Montiel ve Luis Servén, “Macroeconomic Stability in Developing Countries: How much is Enough?” *The World Bank Research Observer*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, s. 170.

⁵²⁸ Djuro Kutlaca ve Slavo Radosevic, “Industries, Costs and Macroeconomic Regimes in Central and Eastern European Countries: Towards Stylised Facts,” Working Paper, Sayı: 27, University College London, London, 2002, s. 16.

⁵²⁹ André Moreira Cunha, Fernando Ferrari-Filho ve Julimar da Silva Bichara, “Brazilian Countercyclical Economic Policies as a Response of the ‘Great Recession’: A Critical Analysis and an Alternative Proposal to Ensure Macroeconomic Stability,” *Journal of Post Keynesian Economics*, Cilt: 36, Sayı: 3, 2014, s. 534.

⁵³⁰ Suchismita Bose ve Sudipta Jha, “Financial Crisis, Fiscal Deficits and Foreign Direct Investment: Lessons for India from Emerging Europe,” *Money & Finance*, Investment Information and Credit Rating Agency of India Limited (Icra) Bulletin, Icra Ltd., New Delhi, 2011, s. 107.

⁵³¹ Muhammed Muqtada, Macroeconomic Stability, Growth and Employment: Issues and Considerations beyond the Washington Consensus, Employment Paper, Sayı: 2003/48, International Labour Office, Geneva, 2003, s. 5 ve 11.

programlar doğrultusunda, yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiş⁵³² ve piyasa önceliklerinin belirleyici olduğu bir yapı⁵³³ kurulmuştur. Bu süreçte piyasa mantığı öylesine güçlenmiştir ki, 2012 yılında kişi başına GSYİH'si 355 ABD doları olan⁵³⁴ Sahraaltı Afrika ülkesi Malavi'de, "açlığa karşı kırılganlığı azaltma"yı hedefleyen Tarımsal Destekleme Programı'nın bile makro ekonomik istikrara olumsuz bir etkisinin olmadığını ispatı gerekli görülmüştür⁵³⁵. Yine de makro ekonomik istikrar, günümüzde "Binyıl Kalkınma Hedefleri" kapsamında, piyasa mantığının egemen kılınması ve yönetim uygulamaları ile birlikte, ekonomik büyümenin sağlanması ve yoksullukla mücadelenin etkin bir aracı olarak değerlendirilir⁵³⁶.

Makro ekonomik istikrar, ekonomik büyümeyi tek başına sağlamazken⁵³⁷; ekonomik koşulları yansıtan bir gösterge olarak⁵³⁸, çekici etkenler kapsamına girer⁵³⁹ ve yabancı sermaye çekmenin zorunlu koşullarından biri olarak değerlendirilir⁵⁴⁰. Bunun yanında, gelişmiş ülkelerdeki makro ekonomik istikrarsızlık da az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerine yönelik sermaye hareketleri üzerinde etkilidir. Ancak, gelişmiş ülkelerde daralma yaşandığında bu ülkelere yönelen sermaye, ekonomi yönetimini güçleştirmektedir⁵⁴¹. İstihdam artışının ve ekonomik büyümenin koşullarından biri olarak görülen makro ekonomik istikrar, daralma çevrimlerinde ekonomideki ani değişimlerden ve özellikle enflasyon oranındaki oynaklıktan zarar görür⁵⁴². Az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerindeki ani değişimin kaynağı, makro ekonomik istikrar açısından kaygı verici olarak değerlendirilen kısa vadeli sermaye hareketlerinin oynak niteliğidir⁵⁴³.

⁵³² Melda Yaman Öztürk ve Fuat Ercan, "1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye'de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler," *Praksis*, Sayı: 19, 2009, s. 75.

⁵³³ Ahmet Yılmaz ve Ayhan Uçak, "Dünya Ekonomisinde Finansallaşma Sürecinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi," *MÜİB Dergisi*, Cilt: XXXIII, Sayı: II, 2012, s. 80.

⁵³⁴ UNSD, 2013.

⁵³⁵ United Nations World Food Program (UNWFP), *World Hunger Series: Hunger and Market*, Earthscan Publications, London, 2009, s. 133.

⁵³⁶ UNIDO, *Public Goods of Economic Development*, UN Publication, Vienna, 2008, s. 1.

⁵³⁷ Stanley Fisher, *The Role of Macroeconomic Factors in Growth*, Working Paper, Sayı: 4565, NBER, Cambridge, 1993, s. 1.

⁵³⁸ Kostas Axarolou ve Mike Pournarakis, "Capital Inflows in the Balkans: Fortune or Misfortune?" *The Journal of Economic Asymmetries*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, s. 21-22.

⁵³⁹ Rakesh Mohan ve Muneesh Kapur, *Liberalisation and Regulation of Capital Flows: Lessons for Emerging Market Economies*, Working Paper, Sayı: 399, Stanford Center for International Development, Stanford University, Stanford, 2009, s. 3.

⁵⁴⁰ Axarolou ve Pournarakis, s. 29.

⁵⁴¹ Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte, "Introduction," *Managing Capital Flows: The Search for a Framework*. (Ed.: Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte), ADB Institute, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, s. 3.

⁵⁴² The World Bank, *World Development Report 2014*, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington D.C., 2013, (2014), s. 19 ve 31.

⁵⁴³ Kevin Gallagher, *The Global Governance of Capital Flows: New Opportunities, Enduring Challenges*, Working Paper, Sayı: 283, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2012, s. 3.

Ekonomi yönetimini zorlayan bu oynaklık, sermaye hareketlerinin taşıdığı risklerin bir göstergesidir. Ekonomik büyüme sağlamak için ticari ve mali yapının serbestleştirilmesi, tüm ülkelerin kullanabileceği ve her zaman geçerli olan bir yol değildir. Dolayısıyla, sermaye hareketlerinin olumsuz etkileri ile karşılaşmamak için bir yandan kurumsallaşma sağlanırken, öte yandan, para, maliye ve kur politikalarının uygun biçimde kullanılmaları gerekmektedir. Buna rağmen makro ekonomik istikrarın sağlanması, güvence altında değildir. Mali piyasaların derinleşmesi, mali düzenlemelerin yürürlüğe sokulması ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi yanında, sermaye hareketlerinin sınırlandırılması da makro ekonomik istikrara katkı sağlayabilir⁵⁴⁴. Bu sayede, hem mali, hem de gerçek sektöre zarar verip⁵⁴⁵, makro ekonomik istikrarı olumsuz etkileyen⁵⁴⁶ sermaye hareketleri oynaklığı azaltılabilir.

Makro ekonomik istikrarın nicel çözümlemesine yönelik olarak, farklı bakış açılarıyla çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Farklı bakış açıları bulunsa da tüm ölçütlerde kullanılan ortak değişken enflasyon oranı olmuştur. Kuşkusuz enflasyon oranı, makro ekonomik istikrarı açıklayan tek değişken değildir. Enflasyon oranının yanında, çeşitli değişkenler makro ekonomik istikrarın göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bu değişkenler, GSYİH⁵⁴⁷, faiz oranı⁵⁴⁸, döviz kuru⁵⁴⁹, döviz rezervi⁵⁵⁰, dış borç⁵⁵¹, bütçe açığı⁵⁵², mali açık⁵⁵³, mali denge⁵⁵⁴,

⁵⁴⁴ IMF, 2012, s. 35-36.

⁵⁴⁵ Stephany Griffith-Jones ve Kevin P. Gallagher, "The Need for North-South Coordination," **Regulating Global Capital Flows for Long-Run Development**, (Ed.: Kevin P. Gallagher, Stephany Griffith-Jones ve José Antonio Ocampo), Pardee Center Task Force Report, Boston University, Boston, 2012, s. 103.

⁵⁴⁶ Hyun-Hoon Lee, Cyn-Young Park ve Hyung-Suk Byun, Do Contagion Effects Exist in Capital Flow Volatility?, Working Paper, Sayı: 302, ADB, Metro Manila, 2012, s. 3.

⁵⁴⁷ Pierre-Richard Agénor, Koray Alper ve Luiz Awazu Pereira da Silva, Sudden Floods, Prudential Regulation and Stability in an Open Economy, Working Paper, Sayı: 267, The Banco Central do Brasil, Brasília, 2012, s. 3 ve 53.

⁵⁴⁸ Josphat Kipkorir Kemboi ve Daniel Kipkirong Tarus, "Macroeconomic Determinants of Stock Market Development in Emerging Markets: Evidence from Kenya," **Research Journal of Finance and Accounting**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2012, s. 62.; Paola Annoni ve Lewis Dijkstra, EU Regional Competitiveness Index: RCI 2013, JRC Scientific and Policy Report, Joint Research Centre of the European Commission, Ispra, 2013, s. 38.

⁵⁴⁹ Shakirat Adepeju Babatunde, "The Impact of Tax Incentives on Foreign Direct Investment in the Oil and Gas Sector in Nigeria," **Journal of Business and Management**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2012, s. 7.; Mustafa İsmihan ve Kivılcım Metin Özcan, "Productivity and Growth in an Unstable Emerging Market Economy: The Case of Turkey, 1960-2004," **Emerging Markets Finance & Trade**, Cilt: 45, Sayı: 5, 2009, s. 15.; Laura Jaramillo ve Cemile Sancak, Growth in the Dominican Republic and Haiti: Why has the Grass Been Greener on One Side of Hispaniola?, IMF Working Paper, WP/07/63, IMF Publication Service, 2007, s. 15.

⁵⁵⁰ Jaramillo ve Sancak, s. 15.

⁵⁵¹ Kamel Ghazouani ve Teraoui Hedia, "Growth and Reforms: The case of GCC, North Africa and South East Asia Countries," **Interdisciplinary Journal of Research in Business**, Cilt: 1, Sayı: 11, 2012, s. 45.; Annoni ve Dijkstra, s. 38.; İsmihan ve Metin Özcan, s. 15.; Lino Briguglio, Gordon Cordina, Stephanie Vella ve Nadia Farrugia, "Conceptualising and Measuring Economic Resilience," **Pasific Islands Regional Integration and Governance**, (Ed.: Satish Chand), Asia Pacific Press at The Australian National University, Canberra, 2005, s. 33.

⁵⁵² Ghazouani ve Hedia, s. 45.; Annoni ve Dijkstra, s. 38.; İsmihan ve Metin Özcan, s. 15.

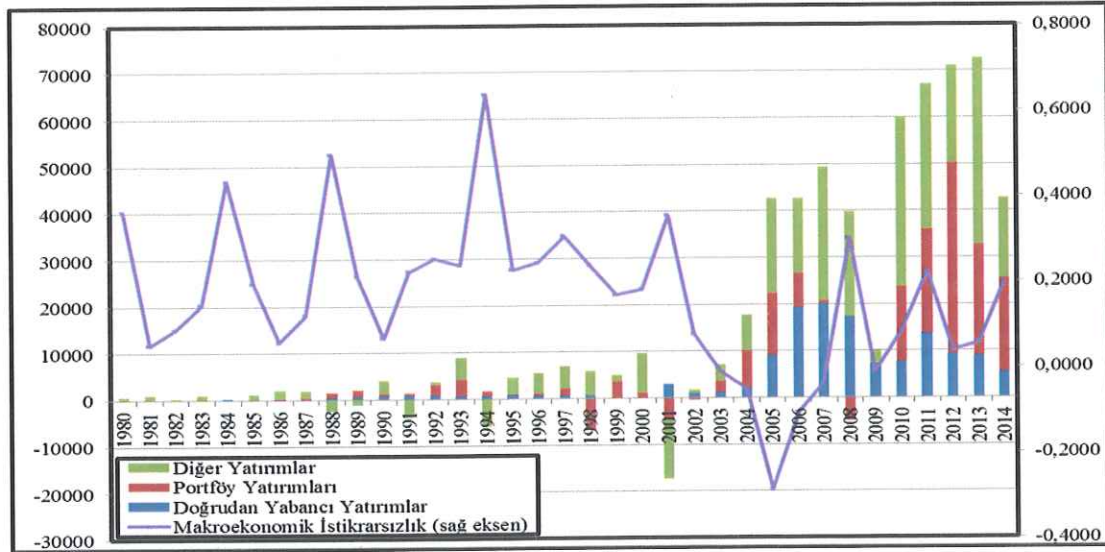
⁵⁵³ Briguglio, Cordina, Vella ve Farrugia, s. 33.

⁵⁵⁴ Jaramillo ve Sancak, s. 15.

ve işsizlik oranı⁵⁵⁵ olarak sıralanır. Sadece enflasyon oranı ile makro ekonomik istikrarı açıklayan çalışmalar da bulunur⁵⁵⁶. Ancak, yalnızca enflasyona indirgeme, küresel mali krizde bile enflasyonun düşük bir seyir izlediği ülkemizde yanıltıcı sonuçlar verebilir⁵⁵⁷. Bu nedenle, sınırlandırıcı yeni liberal bakış açısının dışına çıkmak ve kapsayıcı bir değerlendirme yapmak adına, nicel çözümlemede makro ekonomik istikrarsızlık endeksi⁵⁵⁸ kullanılmıştır. Endeks, enflasyon, döviz kuru, kamu açığı ve dış borç değişkenlerden oluşmaktadır.

Şekil 8’de, Türkiye’deki makro ekonomik istikrar(sızlık) ile sermaye girişlerinin 1980’den günümüze izlediği seyir ve aralarındaki bağıntı görülmektedir. Makro ekonomik istikrarsızlığın 94 krizine kadar arttığı, daha sonra ise, 97, 2001 ve 2008 krizlerindeki artışlar dışında, genel olarak azaldığı görülür. 2001 sonrası yabancı sermaye girişindeki artış eğilimi göz önüne alındığında, makro ekonomik istikrarın, Türkiye’ye yönelik sermaye girişlerini açıklayan çekici etkenlerden biri olduğu yönündeki varsayım doğrulanmış olur.

Şekil 8: Makro Ekonomik İstikrarsızlık ve Türkiye’ye Sermaye Girişi

Kaynak: TCMB, EVDS, 2014; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, TÜİK Yayınları, Ankara, 2012, s. 603 ve 619.; IMF, *World Economic Outlook Database*, 2014. Veriler için bkz.: Ek 10.

⁵⁵⁵ Nasir Iqbal ve Saima Nawaz, *Fiscal Decentralization and Macroeconomic Stability: Theory and Evidence from Pakistan*, MPRA Paper, Sayı: 27184, Munich University Library, Munich, 2010, s. 6.; Briguglio, Cordina, Vella ve Farrugia, s. 33.

⁵⁵⁶ Troy Taylor, Reshma Mahabir, Vishana Jagessar ve Jason Cotton, *Examining Foreign Direct Investment in Oil Producing Economies*, Working Paper, Sayı: WP 08/2012, Central Bank of Trinidad and Tobago, 2012, s. 5.; IMF, *Republic of Korea: Selected Issues*, IMF Country Report, Sayı: 07/345, IMF Publication Service, 2007, s. 50.

⁵⁵⁷ Tuncay Serdaroğlu, *Türkiye’de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği*, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2013, s. 83-84.

⁵⁵⁸ İsmihan ve Metin Özcan, 2009, s. 15 ve 17.

Bununla birlikte, makro ekonomik istikrarın, mali istikrarı güvence altına almadığı; istikrarlı büyüme ve düşük orandaki enflasyona rağmen, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan mali dengesizliklerin, küresel mali krizin tetikleyicisi olduğu⁵⁵⁹ unutulmamalıdır. Yeni büyüme modelleri de incelenirse, ekonomik büyümenin makro ekonomik istikrardan bağımsız olduğu görülür⁵⁶⁰. Bu anlamda, makro ekonomik istikrar ile sermaye hareketleri arasında doğru yönlü bağıntının, üretim ve istihdam artışı ile dağılım adaletini yansıttığını söylemek olası değildir.

Türkiye, yabancı sermaye çekebilmek amacıyla 1980'den itibaren çeşitli düzenlemeler ile içe dönük ekonomik yapıdan, piyasa mantığının egemen olduğu dışa dönük bir yapıya dönüşmüştür. Mali piyasalara ilişkin ciddi bir düzenleme yapılmamasına rağmen, faiz oranı ve döviz kuru ile sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bu dönemde, kamu müdahalesi azaltılıp, özelleştirme hız kazanmıştır⁵⁶¹. Küresel piyasalarla bütünleşme çabası, devletin gelir dağılımı açısından belirli kesimlere ayrıcalık sağladığı yeni bir örüntüyü ortaya çıkarmıştır. Bu yeni yapıda, üretim ve dış satıma destek verilirken, ücret artışlarına yönelik baskı oluşturulmuş; sermaye sahiplerine vergiden kaçınma olanakları getirilmiş ve "rantiyer" sınıfa gelir transferi sağlanmıştır. Ancak yapının sürdürülebilirliği tartışmalıdır; çünkü yüksek faiz, düşük kur ve kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin oynaklığının artışı şeklinde ortaya çıkan bir kısır döngüye girilmiştir⁵⁶². Süresine ilişkin olarak bir kestirimde bulunulması çok olası olmamakla birlikte, bu döngünün sürdürülebilir olmadığı; cari açık ve borç artışı ile istihdam yaratmayan büyümenin makro ekonomik istikrarsızlığa neden olacağı açıktır⁵⁶³.

Çözüme yönelik olarak, her şeyden önce sermaye hareketlerindeki oynaklığın disiplin altına alınabilmesi için mali piyasaların düzenlenmesi⁵⁶⁴; ardından büyüme dinamiğinin dışa bağımlılıktan sıyrılması⁵⁶⁵, mali istikrarın sağlanması⁵⁶⁶ ve istihdam artışı için de gerçek sektörün desteklenmesi⁵⁶⁷ önerilmektedir.

⁵⁵⁹ Filiz Ünsal, "Capital Flows and Financial Stability: Monetary Policy and Macroeconomic Responses," *International Journal of Central Banking*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2013, s. 234.

⁵⁶⁰ Utku Utkulu ve Durmuş Özdemir, "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey," *Economics of Planning*, Cilt: 37, Sayı: 3-4, 2004, s. 251.

⁵⁶¹ Utku Utkulu, "The Turkish Economy: Past and Present," *Turkey Since 1970: Politics, Economics and Society*, (Ed.: Debbie Lovatt), Palgrave, London, 2001, (Turkish), s. 20-21.

⁵⁶² Boratav ve Yeldan, s. 39-40.

⁵⁶³ Rahmi Aşkın Türeli, "Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Dengelerinin Analizi (1990-2006)," *2. Ulusal İktisat Kongresi*, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 20-22.02.2008, s. 1.

⁵⁶⁴ Eswar S. Prasad, "Distributional Effects of Macroeconomic Policy Choices in Emerging Market Economies," *The Bank of Korea-IMF Conference on Asia: Challenges of Stability and Growth*, Cornell University, Brookings Institution, NBER, Seoul, 26-27.09.2013, s. 6 ve 7.

⁵⁶⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB), *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 104.

⁵⁶⁶ UNCTAD, 2013, s. XVIII.

⁵⁶⁷ Firat Demir, "The Rise of Rentier Capitalism and the Financialization of Real Sectors in Developing Countries," *Review of Radical Political Economics*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2007, s. 358.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN BİÇİMLERİ

Sermaye hareketleri, ödemeler bilançosu içinde yer alır⁵⁶⁸. Ödemeler bilançosu, bir ekonomideki yerleşik kişilerin, dünyanın geri kalanı ile belirli bir dönemde gerçekleştirdikleri (i) mal, hizmet ve gelir transferleri, (ii) borç ve alacaklarla ilgili işlemler ve (iii) karşılıksız transferlerden oluşan mali ve ticari nitelikli işlemlerin, sistematik biçimde özetlendiği, istatistiksel tablodur. Bu işlemler, bir ekonomik değerin yaratılması, dönüştürülmesi, mübadelesi, transferi veya tüketimini yansıtır. Aynı zamanda, mal ve/veya mali varlıkların mülkiyet sahipliğindeki değişim ile bir hizmet, emek veya sermayenin karşılığını içerir⁵⁶⁹. Bu anlamda, bir ülkenin dış ekonomik ilişkileri, ödemeler bilançosu ile kayıt altına alınır⁵⁷⁰.

Ödemeler bilançosu cari işlemler, sermaye ve finans, resmi rezervler ile net hata ve noksan hesaplarından oluşur. Cari işlemler, mal, hizmet ve varlık getirileri ile karşılıksız transferleri (hibeler, işçi transferleri); sermaye ve finans, sermaye transferleri (borç affı, vb.), üretilmeyen ve mali niteliği bulunmayan varlıkları (kara parçası, lisans, vb.) ve sermaye hareketlerini; resmi rezervler, parasal altın rezervleri, UPF özel çekme hakları ve rezerv pozisyonu, döviz rezervleri ve diğer alacakları içerir. Net hata ve noksan ise, denge sağlar⁵⁷¹.

Finans hesabı içindeki sermaye hareketleri doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), portföy yatırımları (PY) ve diğer yatırımlardan (DY) oluşur⁵⁷². DYY, bir ülkedeki yatırımcının, başka bir ülkedeki işletme ile kalıcı bağ kurmasını⁵⁷³; PY, mali piyasalara doğrudan erişim⁵⁷⁴ ve menkul kıymet ticaretini⁵⁷⁵; DY ise, iki türün dışındaki akımları⁵⁷⁶ ifade eder.

⁵⁶⁸ Marga Peeters, The Changing Pattern in International Trade and Capital Flows of the Gulf Cooperation Council Countries in comparison with Other Oil-Exporting Countries, Economic Paper, Sayı: 415, European Commission, Brussels, 2010, s. 5.

⁵⁶⁹ IMF, BPM5, s. 6.

⁵⁷⁰ Erinc Yeldan, "Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri," Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 7, 2005, s. 48.

⁵⁷¹ TCMB, "Ödemeler Dengesi İstatistikleri"ne İlişkin Yöntemsel Açıklama, TCMB Yayınları, Ankara, 2013, (Yöntemsel), s. 6-11.

⁵⁷² IMF, The System of Macroeconomic Accounts Statistics: An Overview. Pamphlet Series, Sayı: 56, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2007, (Statistics), s. 51.

⁵⁷³ OECD, Benchmark Definition of Foreign Direct Investment. Fourth Edition, OECD Publishing, Paris, 2008, (Benchmark), s. 48.

⁵⁷⁴ IMF, Balance of Payments and International Investment Position Manual: Sixth Edition (BPM6), IMF Publication Service, Washington, D.C., 2009, (BPM6), s. 99.

⁵⁷⁵ IMF, Statistics, s. 52.

⁵⁷⁶ IMF, BPM6, s. 110.

V. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Bir ülkede yerleşik kişi ya da kurumların, başka bir ülkede kalıcı çıkar elde etmek için yaptıkları yatırımlara DYY denir. Kalıcı çıkar elde etme, yatırımcının yatırım yaptığı işletme ile kurduğu ilişkinin uzun dönemli olduğunu ve işletme yönetimi üzerindeki etkin denetim gücünü ifade eder. DYY kapsamında değerlendirilebilmek için işletmede “en az” yüzde 10 oranında temsil gücüne sahip olunması zorunluluğu, bu etkinliğin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Bununla birlikte bazı örneklerde ise, yüzde 10 eşliğinin altında kalan yabancı yatırımcıların da yönetimde etkin oldukları görülür. Yine de uluslararası çapta istatistiksel bir tutarlılığa erişilebilmesi amacıyla söz konusu eşik değerin kullanımı önerilmektedir⁵⁷⁷. Her durumda DYY, az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasa ekonomileri açısından en önemli sermaye hareketi türü olarak görülür. Dünyadaki toplam DYY’nin yaklaşık yarısının bu ülkelere yönelmesi, bu türün önemini açıklar⁵⁷⁸. Bu anlamda, diğer iki türün aksine DYY’nin sermaye hareketlerinin yönünün varsıl ülkelere yoksul ülkelere doğru olduğunu ileri süren yeni klasik iktisat kuramını doğruladığı söylenebilir⁵⁷⁹.

Küreselleşme sürecinde, yoksul ülkelerin istihdam ve gelirlerini arttırmaları, bu sayede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmeleri için DYY bir çözüm olarak sunulmuştur. Bu çözümü benimseyen çok sayıdaki yoksul ülke, ekonomisini hızla serbestleştirmiş ve DYY’yi çekecek çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Düzenlemelerin kaynağında, DYY sayesinde ileri teknoloji transferinin, işgücü niteliği artışının, işletme yapısının daha rekabetçi bir yapıya kavuşmasının ve sonuçta küresel piyasalarla bütünleşmenin gerçekleşeceğine ilişkin beklenti yatar. Tüm bunların ekonomik büyümeyi arttırıp, yoksulluğu azaltacağı açıktır. Bununla birlikte, DYY’ye ilişkin ekonomik ve sosyal içerikli çekinceler bulunur. DYY’yi çekebilmek için yapılan düzenlemeler, az gelişmiş ülkeleri siyasi egemenliklerini yitirecek biçimde uluslararası piyasalara bağımlı hale getirirken, yabancı yatırımcının elde ettiği karı kendi ülkesinde değerlendirmesi bir yandan işletmelerin rekabet edebilirliklerine, öte yandan çalışma koşulları başta olmak üzere tüm sosyal yapıya ciddi biçimde zarar verir⁵⁸⁰.

⁵⁷⁷ OECD, Benchmark, s. 234.

⁵⁷⁸ UNDP, Towards Human Resilience: Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty, UN Publication, New York, 2011, (Resilience), s. 89.

⁵⁷⁹ Eswar Prasad, Raghuram Rajan ve Arvind Subramanian, “Patterns of International Capital Flows and their Implications for Economic Development,” *Economic Symposium: The New Economic Geography, Effects and Policy Implications*, The Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, 24-26.08.2006, s. 119.

⁵⁸⁰ OECD, Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs, OECD Publishing, Paris, 2002, (Foreign), s. 5-6.

Teknoloji transferi, işgücü niteliği artışı ve uluslararası piyasalara erişim beklentisi DYY'nin yararları olarak vurgulanır. Üstelik diğer türlere göre, DYY'nin oynaklığı da daha azdır. Bununla birlikte, her zaman bu yararların ortaya çıktığını söyleyebilmek olası değildir⁵⁸¹. Unutulmaması gerekir ki, DYY'nin sağlayacağı öne sürülen yararların ortaya çıkması için mali piyasalar gelişmeli; üretim, yerel işletmeleri ÇÜİ'lere eğreti bir biçimde eklemlenmek yerine, karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan bir biçimde örgütlenmeli ve işgücü niteliğinde artış sağlanmalıdır⁵⁸². Bunun yanında, 1980 sonrasında DYY'de görülen istikrarlı genişlemeye rağmen, bu yatırımları kendisine çekmek isteyen ülkeler arasındaki rekabetin sonuçlarına ilişkin endişeler de artmıştır. Endişelerin kaynağında, DYY girişini teşvik etmek isteyen ülkelerin, vergi politikası ile işgücü piyasası ve çevreye ilişkin düzenlemelerde köklü değişim yapılmasına dayanan bir "tabana doğru rekabet" başlatmalarıdır. İşgücü haklarındaki artış bağlamında maliyet artışının DYY girişlerini azaltacağı düşünülebilir. Ancak, örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının etkin bir biçimde sağlanmasının sosyal ve siyasal istikrar sağlaması; ayrıca çocuk istihdamı ile cinsiyete dayalı ayrımcılığın azaltılmasının da işgücü niteliğini arttırması aracılığıyla sağlanan ekonomik büyümenin de DYY'yi arttırabileceği unutulmamalıdır⁵⁸³.

Bununla birlikte, küreselleşme sürecinde bir ülkenin küresel ekonomiyle bütünleşme derecesi, ekonomik başarı ve rekabet edebilirliğinin göstergesi olmuştur. Karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı geleneksel dış ticaret kuramının temel varsayımları terk edilmiş; işletmeler arası ilişkilerde birleşme, ortaklık, ortak girişim, lisans anlaşmaları ve diğer işbirliği biçimlerinin sayısı artmıştır. Bu dönemde DYY, yeni bir tesis kurulmasından çok, yabancı bir işlemenin mevcut varlığını satın almayı tercih eden işletmeler tarafından uygulanan alternatif ekonomi stratejisi niteliğine bürünmüştür. Böylece, merkez ülkeler üretimlerini çevre ülkelere kaydırarak dış ticareti farklı bir yörüngeye taşımışlardır. Bunun yanında, yabancı yatırımcılar ev sahibi ülkede sadece üretimle kendini sınırlandırmamakta; mali piyasa araçlarından etkin bir biçimde yararlanmaktadırlar⁵⁸⁴.

Bu bağlamda, DYY'lerin bir ülkeye yöneliminde ekonomik başarı ve kar oranları gibi gerçek sektöre ilişkin değişkenlerin yanında, para ve sermaye piyasalarının gelişiminin de

⁵⁸¹ Joseph Stiglitz, "Globalization and Growth in Emerging Markets and the New Economy," *Journal of Policy Modeling*, Cilt: 25, Sayı: 5, 2003, s. 512.

⁵⁸² Laura Alfaro, Areendam Chanda, Şebnem Kalemli Özcan ve Selin Sayek, "Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Exploring the Role of Financial Markets on Linkages," *Journal of Development Economics*, Cilt: 91, Sayı: 2, 2010, s. 254.

⁵⁸³ David Kucera, "Core Labour Standards and Foreign Direct Investment," *International Labour Review*, Cilt: 141, Sayı: 1-2, 2002, s. 31 ve 37.

⁵⁸⁴ European Commission, *International Trade and Foreign Direct Investment (2013 Edition)*, Eurostat Pocketbooks, Office for Official Publications of the European Commission, Bruxelles, 2013, s. 60-61.

etkili olduđu⁵⁸⁵ ortaya çıkar. Dolayısıyla DYY'ler bir yandan, maliyet etkinliği sağlamak için azgelişmiş ölkeler ile yükselen piyasa ekonomilerini, başta işgücü olmak üzere üretim faktörleri üzerinden bir rekabete sokarken⁵⁸⁶; öte yandan da mali piyasa gelişimini sağlayacak yeni düzenlemeler yapmaları için zorlarlar⁵⁸⁷. Ancak, DYY'nin yararlarının ortaya çıkması için sürekli olarak mali piyasaların gelişimine vurgu yapılmasının altında, sermaye çeken ölkelerin ekonomik kalkınmasının değil; kısa vadeli ve spekülatif yatırımlar için alternatif bir yol arayışının gizlendiği öne sürölmektedir⁵⁸⁸. Bu anlamda, tümü olmasa da DYY'lerin belirli bir kısmının kırılğanlığı arttıran borç ilişkileri doğurduđu⁵⁸⁹ sonucuna ulaşılmaktadır.

Göröldüğu üzere, DYY'lerin "sıklıkla" dile getirilen yararları yanında, azımsanmayacak ölçüde tehditleri de bulunur. Her şeyden önce DYY'ler düşük ücretli ve örgütsüz işgücünü tercih ederek sosyal gönenç üzerinde baskı oluşturur. Bunun yanında, "yeniden yapılanma" adı altında, işletmenin tasfiyesine varıncaya kadar üretimi azaltmaya dayanan yöntemler izlenmesi de ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler. "Yeniden yapılanmanın" esas gerekçesinin, DYY'lerin nakde çevrilebilirliklerinin artırılması olduğu düşünölmektedir. Bu sayede, özellikle kriz dönemlerinde bir yandan menkul kıymetler piyasasında spekülasyon yapılabilirken, öte yandan da piyasadan çekilme tehdidi sürekli gündemde tutulur. Kuşkusuz spekülatif ve kısa vadeli bir niteliği bulunan bu tür DYY'ler, mali istikrarsızlığı arttırır⁵⁹⁰. Faaliyet dışı gelirlere odaklı böylesine bir dönüşüm, hem DYY'ler ile menkul kıymetler piyasasının gelişimi arasındaki doğru yönlü bağıntıyı, hem de işgücü kazanımları üzerindeki tehdidi ortaya koyar⁵⁹¹.

Sonuç olarak DYY'lerin etkilerine ilişkin farklı görüşler bulunur. Bu görüşlerden bir kısmı, DYY'lerin sıfırdan yatırım (yeşil-alan yatırımı), birleşme ve/veya satın alma ve özelleştirme gibi hangi biçimde gerçekleşirse gerçekleşsin, ekonomik büyümeyi

⁵⁸⁵ UNCTAD, **World Investment Report 2007**, UN Publication, New York, 2007, s. 3.

⁵⁸⁶ Peter Nunnenkamp, **Foreign Direct Investment in Developing Countries: What Policymakers Should Not Do and What Economists Don't Know**, Kiel Discussion Paper, Sayı: 380, Kiel Institute for the World Economy, Kiel, 2001, s. 17.

⁵⁸⁷ Laura Alfaro, Şebnem Kalemli Özcan ve Selin Sayek, "FDI, Productivity and Financial Development," **The World Economy**, Cilt: 32, Sayı: 1, 2009, s. 131.

⁵⁸⁸ Yener Coşkun, "Finansal Sistemin Gelişmesi ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri," **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, 2009, s. 35.

⁵⁸⁹ IMF, **Capital Inflows: The Role of Controls**, Staff Position Note, Sayı: SPN/10/04, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2010, s. 19.

⁵⁹⁰ Nilgün Erdem, "Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği," **AÜSBF Dergisi**, Sayı: 65-2, 2010, s. 128 ve 129.

⁵⁹¹ Stijn Claessens, Daniela Klingebiel ve Sergio L. Schmukler, "FDI and Stock Market Development: Complements or Substitutes?", **Conference on the FDI Race: Who Gets the Prize? Is it Worth the Effort?**, Joint Conference of the Inter-American Development Bank and the World Bank, Washington, D.C., 3-4.10.2002, s. 1-5.

desteklediğini⁵⁹² savunur. Karşıt görüş ise, yatırım ve ticaretteki dengesiz örüntünün ekonomik, sosyal ve siyasal çalkantılara kaynaklık ettiğini savunur⁵⁹³. Bu açıklamalarla birlikte doğrudan yabancı yatırımların etkilerinin anlaşılması, kavramın kuram, biçim ve eğilimlerinin ortaya konulmasını gerektirir.

A. Doğrudan Yabancı Yatırım Kuramları

DYY'lerin hacminde artış görülen altmışlı yıllarda, doğrudan yabancı yatırımların neden, nerede ve ne zaman ortaya çıktıklarını açıklayan kuramlar geliştirilmiştir⁵⁹⁴. 1960 öncesinde DYY'ler portföy yatırımlarının bir alt kümesi olarak değerlendirilip, sermaye piyasası ve portföy yatırımlarına ilişkin kuramlarla açıklandıklarından, yapı ve işleyişlerine ilişkin herhangi bir kuram geliştirilmemiştir. Sermaye piyasası ve portföy yatırımlarına ilişkin kuramların DYY'lerdeki artışı açıklamada yetersiz kalması üzerine, yeni kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlardan bir kısmı, piyasa başarısızlıklarını, diğer bir kısmı ise, oligopolistik ve monopolistik avantajları DYY'nin kaynağı olarak değerlendirirken; bunların dışında, uluslararası ticarete odaklanan kuramlar da bulunmaktadır⁵⁹⁵. Geliştirilen kuramlar altı farklı başlıkta incelenebilir.

1. Ürün Yaşam Devreleri Kuramı

Ürün Yaşam Devreleri Kuramı uluslararası ticari örüntülerin açıklanmasında önde gelen kuramlardan biridir⁵⁹⁶. Üretim mekânı seçiminin, işgücü veya diğer faktör maliyetlerinin çözümlenmesinden daha karmaşık bir süreç olduğu kabulüne dayanır. Kuram kapsamında, uluslararası ticarete konu olan ürünlerin üretim mekânının seçiminde belirleyici olan, üç farklı yaşam devresi olduğu ileri sürülmüştür⁵⁹⁷. Üretimin ilk devresi olan yenilik aşaması, işgücü maliyetlerinin yüksekliğine rağmen, kişi başına düşen gelirin yüksek, dolayısıyla üretilen yeni ürünün satışının da görece kolay olduğu gelişmiş ülkelerde

⁵⁹² IMF, **World Economic Outlook 2007**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2007, (2007), s. 94.

⁵⁹³ ILO, **A Fair Globalization: The Role of the ILO**, Report of the Director-General on the World Commission on the Social Dimension of Globalization, International Labour Conference, 92nd Session, International Labour Office, Geneva, 2004, s. 5.

⁵⁹⁴ Jonathan Jones ve Colin Wren, **Foreign Direct Investment and Regional Economy**, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006, s. 27.

⁵⁹⁵ Dinkar Nayak ve Rahul N. Choudhury, A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories, Working Paper, Sayı: 143, UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Bangkok, 2014, s. 2.

⁵⁹⁶ Igal Ayal, "International Product Life Cycle: A Reassessment and Product Policy Implications," **Journal of Marketing**, Cilt: 45, Sayı: 4, 1981, s. 91.

⁵⁹⁷ Jones ve Wren, s. 29.

gerçekleşir. Olgunlaşma aşaması olarak adlandırılan ikinci devrede, uzmanlaşmanın bir sonucu olarak bir yandan işgücü maliyetleri ve üretim artarken, bir yandan da ürün farklılaştırılır. Dış satımdaki artışla birlikte üretim taklit edilebilir bir niteliğe bürünse de marjinal üretim ve ulaşım maliyeti, olası dış alım maliyetinden düşük olduğu sürece üretime gelişmiş ülkede devam edilir. Olgunlaşma aşamasında, üretim faktörleri üzerinden küresel bir rekabet başlar. Son devre olan standartlaşma aşamasında, üretim tamamen standart hale gelmekte ve azgelişmiş ülkelerin sağladığı rekabet avantajından yararlanılmaktadır⁵⁹⁸. Bu anlamda, üretim azgelişmiş ülkelerdeki düşük maliyetli “katma değer merkezlerine” taşındığı⁵⁹⁹ son aşama, DYY’nin ortaya çıktığı aşamadır.

2. Hecksher-Ohlin Faktör Donanımı Kuramı

Hecksher-Ohlin faktör donanımı kuramına göre, ülkeler üretim faktörleri bakımından birbirinden ayrılır. Bir ülkenin bol miktarda sahip olduğu üretim faktörü, kendisine maliyet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla hem üretim, hem de dış ticaret bu faktör donanımı dikkate alınarak biçimlendirilmelidir⁶⁰⁰. Kuram, üretim faktörleri arasındaki nicel farklılığın uluslararası ticaretin gelişimini sağladığını; bunun yanında, uluslararası ticaret sayesinde hem söz konusu nicel farklılığın, hem de üretim faktörleri göreceli fiyatlarındaki farklılığın zamanla kapanacağını öne sürmüştür⁶⁰¹. Değişen faktör donanımı ile birlikte dış ticaretin yapısının da farklılaşacağını savunan kuram, dış satımdaki mal bileşiminin doğal kaynak yoğunundan, düşük nitelikli emek yoğununa, daha sonra ise, sermaye yoğununa evrileceğini; son aşamada ise, teknoloji ve bilgi yoğun malların dış satımının gerçekleştirileceğini savunur⁶⁰².

Ricardo’ya benzer biçimde farklı sektörlerle odaklanan kuram, kimya sektörünü sermaye, tarım sektörünü doğal kaynak ve tekstil sektörünü de emek yoğun sektör olarak kabul eder⁶⁰³. Bu doğrultuda, sermayenin yoğun olarak bulunduğu gelişmiş ülkeler, kimya sektörü gibi sermaye yoğun sektörlerde uzmanlaşmakta; tekstil sektörü gibi emek yoğun üretim aşamalarını ise, emeğin yoğun olarak bulunduğu azgelişmiş ülkelere taşımaktadırlar.

⁵⁹⁸ Raymond Vernon, “International Investment and International Trade in the Product Cycle,” *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt: 80, Sayı: 2, 1966, s. 192, 196-197 ve 202.

⁵⁹⁹ Mete Oktav, “Uluslararası Pazarlama Etkinliklerinin Değerlendirilmesinde Yapın Yaşam Evresi Kavramının Yeri,” *İÜ İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 1983, s. 26.

⁶⁰⁰ Bertil Ohlin, “The Theory of Trade,” *Heckscher-Ohlin Trade Theory*, (Ed.: Harry Flam ve M. June Flanders), The MIT Press, Cambridge, 1991, s. 89.

⁶⁰¹ Eli F. Heckscher, “The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income,” *Heckscher-Ohlin Trade Theory*, (Ed.: Harry Flam ve M. June Flanders), The MIT Press, Cambridge, 1991, s. 54.

⁶⁰² Utkulu, Mukayeseli, s. 4.

⁶⁰³ Elhanan Helpman, *Foreign Trade and Investment: Firm-Level Perspectives*, Working Paper, Sayı: 19057, NBER, Cambridge, 2013, s. 2.

Böylece DYY sayesinde, az gelişmiş ülkelerde nitelikli ve yarı nitelikli veya nitelsiz işgücü arasındaki ücret eşitsizliğinin de azalacağı savunulur⁶⁰⁴. Dolayısıyla kaynak dağılımındaki coğrafi eşitsizliğin uluslararası ticaret aracılığıyla giderileceği ortaya koyulmaktadır⁶⁰⁵.

Sermaye hareketlerine ilişkin olarak ise, ortaya koyulan pek çok gerekçe ile birlikte, faiz oranları arasındaki farklılıklar en önemli neden olarak görülmektedir. Bu varsayım, faiz oranının önemli ölçüde düşük olduğu ülkelerin, faiz oranının yüksek olduğu ülkelere yönelik sermaye dış satımındaki artış ile desteklenmiştir. Faiz oranı farklılığı dışında bir diğer gerekçe ise, uluslararası mal ticareti önündeki engellerin etkisiyle DYY'ye yönelimdir⁶⁰⁶.

Son olarak, Heckscher-Ohlin faktör donanımı kuramı, ortaya koydukları kadar Stolper-Samuelson modeli, uluslararası faktör fiyatları eşitliği modeli ve Rybczynski modeli gibi birçok iktisadi model için hareket noktası olması bakımından da dikkate değer bulunmuştur⁶⁰⁷. Kuramın türevlerinden ilki olan Stolper-Samuelson modeli, serbest ticaret sayesinde bol olarak sahip olunan faktörün fiyatı artıp, kıt olan faktörün fiyatının düşeceğini; böylece işlevsel gelir dağılımının bol olan faktör lehine değişeceğini öne sürmüştür. Bu model, dış ticarete karşı korumacılığın ekonomik büyümeye katkı sağlamadığını kabul etmekle birlikte, ülkede kıt olan faktörün yararına olduğunu savunur⁶⁰⁸. İkinci türev olan faktör fiyatları eşitliği modeli, bir ülkede üretimde uzmanlaşma sürdükçe, uluslararası ticari serbesti sayesinde faktör fiyatlarının eşitleneceğini varsayar. Modelin geçerliliği, faktör hareketliliğinin kabulüne dayanır⁶⁰⁹. Üretim faktörlerinden birinde meydana gelen artışın üretim, tüketim ve ticaret haddine etkisinin incelendiği Rybczynski modelinde ise, artışın olduğu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminin de artacağı, sabit kalan faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminin ise mutlak olarak azalacağı görüşü egemendir⁶¹⁰.

Bununla birlikte, hem Heckscher-Ohlin faktör donanımı kuramı, hem de kendisinden türetilen modellerin geçerliliği tartışmalıdır. "Leontief paradoksu" olarak adlandırılan ve karşıt görüşün ortaya konulduğu ilk çalışma, sermaye yoğun mallarda uzmanlaşan gelişmiş

⁶⁰⁴ Dirk Willem te Velde, "Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: Experiences and Policy Implications," **Foreign Direct Investment, Income Inequality and Poverty: Experiences and Policy Implications**, (Ed.: Dirk Willem te Velde), Overseas Development Institute, London, 2004, s. 24.

⁶⁰⁵ Edward E. Leamer, *The Heckscher-Ohlin Model in Theory and Practice*, Princeton Studies in International Finance, Sayı: 77, Princeton University, New Jersey, 1995, s. 1.

⁶⁰⁶ Ohlin, s. 122-123.

⁶⁰⁷ Utkulu, Mukayeseli, s. 13.

⁶⁰⁸ Wolfgang F. Stolper ve Paul A. Samuelson, "Protection and Real Wages," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1941, s. 73.

⁶⁰⁹ Paul A. Samuelson, "International Trade and the Equalisation of Factor Prices," **The Economic Journal**, Cilt: 58, Sayı: 230, 1948, s. 169-170.

⁶¹⁰ Tadeusz M. Rybczynski, "Factor Endowment and Relative Commodity Prices," **Economica (New Series)**, Cilt: 22, Sayı: 88, 1955, s. 336 ve 337-338.

Ülkelerin dış ticaret örüntülerinin beklentiler dahilinde oluşmayabileceğini vurgular. Bu görüş, dış satımda kendisinde görece kıt olarak bulunan üretim faktörlerinin ağırlığının daha fazla olduğu ABD rneği ile desteklenmiştir. Bu bağlamda, geliştirilen modellerin ne sürdüğünün aksine, gelişmiş ülkeler sermaye yoğun malların dış satımı ve emek yoğun malların dış alımından oluşan bir dış ticaret örüntüsüne sahip olmayabilirler⁶¹¹.

İkinci eleştiri, "yoksullaştıran büyüme" olarak ifade edilen durumun ortaya çıkışıyla somut hale gelir. Buna göre, bir ülkenin belirli koşullar altında, ekonomik genişlemeden zarar görmesi de olasıdır. Bu zarar, dış ticaretin üretimi arttırmakla birlikte, ticaret haddi dengesini bozması durumunda oluřur⁶¹². Bu anlamda, teknolojik gelişme ve/veya faktör stoğundaki artışla sağlanan ekonomik büyümenin ticaret haddinde bozulmaya neden olması, gerçek gelirin azalması ve sosyal refahın ekonomik genişleme öncesi seviyenin de altına düşmesi sonucunu dođurmaktadır⁶¹³. Böyle bir sonuçla karşılaşmamak için özellikle azgelişmiş ülkelerin uygun dış ticaret engelleri kullanmaları nerilmektedir⁶¹⁴. Ana akım iktisat kuramında tam aksi yönde bir görüşün egemenliğine rağmen, ekonomik büyümenin dış ticaret engelleri ile birlikte sağlanabileceği nicel olarak da ispatlanmıřtır⁶¹⁵.

3. Oligopolistik Tepki Kuramı

DYY örüntülerini açıklayan kuramlardan bir diğer de oligopolistik tepki kuramıdır. Kuram, bir ülkede oligopol piyasa yapısında faaliyet gösteren işletmelerin dış yatırım kararlarında, rakiplerinin daha önce aldığı kararların etkili olduğu varsayımına dayanır⁶¹⁶. Buna göre, oligopol piyasa yapısında faaliyet gösteren bir işletmenin yurt dışından yatırım yapması durumunda, piyasadaki diğer işletmeler de rekabet güçlerini korumak için benzer

⁶¹¹ Wassily Leontief, "Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined," **Proceedings of the American Philosophical Society**, Cilt: 97, Sayı: 4, 1953, s. 343.

⁶¹² Jagdish N. Bhagwati, "Immiserizing Growth: A Geometrical Note," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 25, Sayı: 3, 1958, (Immiserizing), s. 201.

⁶¹³ Jagdish N. Bhagwati, "Distortions and Immiserizing Growth: A Generalization," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 35, Sayı: 4, 1968, (Distortions), s. 481.

⁶¹⁴ James R. Melvin, "Demand Conditions and Immiserizing Growth," **The American Economic Review**, Cilt: 59, Sayı: 4, 1969, s. 604.

⁶¹⁵ Francisco Rodriguez ve Dani Rodrik, "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence," **NBER Macroeconomics Annual 2000 (Cilt: 15)**, (Ed.: Ben S. Bernanke ve Ken Rogoff), MIT Press, Cambridge, 2001, s. 261-263.

⁶¹⁶ Eugene D. Hahn, Jonathan P. Doh ve Kraiwinnee Bunyaratavej, "The Evolution of Risk in Information Systems Offshoring: The Impact of Home Country Risk, Firm Learning, and Competitive Dynamics," **MIS Quarterly**, Cilt: 33, Sayı: 3, 2009, s. 603.

yönde tepki verirler⁶¹⁷. Rekabet gücünü korumak veya stratejik konumu kaybetmemek için rakip işletmelerin yatırım kararlarına göre “kurumsal davranış⁶¹⁸” sergilenmesi biçiminde ifade edilen “oligopolistik tepki”⁶¹⁹ sonucunda bir yandan DYY sayısı artarken, öte yandan da DYY’ler ÇÜİ’lerin küresel rekabette kullandıkları bir araç niteliğine bürünür⁶²⁰.

Oligopolistik tepki kuramı, bir işletmenin DYY’ye yöneliminde (i) söz konusu işletmenin daha fazla piyasaya erişim sağlayarak satışlarını arttırma ve (ii) ev sahibi ülkedeki bol üretim faktöründen yararlanarak maliyetlerini azaltma istemlerinin etkili olduğunu kabul eder. Kuram bu unsurlara ek olarak, oligopol piyasa yapısında geçerli olmak üzere, oligopolistik tepkiyi öne sürmüştür. Oligopolistik tepki, yatırım mekânı seçiminde esasen rakip işletmeyi belirleyici bir konuma taşısa da stratejik avantajın korunmasını sağlar⁶²¹. Rekabet gücü ve pazar payının bir bileşimi olan stratejik avantaj, az gelişmiş ülkelerin ÇÜİ’lere sağladığı maliyet avantajları sayesinde korunur. Söz konusu maliyet avantajları işgücü, hammadde ve ulaşım maliyetleri ile vergi teşviklerini kapsar⁶²².

Oligopolistik tepki kuramına göre, bir yandan ikame edilebilen ürünler üretmeleri, öte yandan da izledikleri rekabet politikaları doğrultusunda karşılıklı olarak bağımlı hale gelen işletmelerden oluşan oligopol piyasalarda, işletmeler rakiplerine göre konum almakta eş deyişle “oligopolistik tepki” vermektedirler⁶²³. Böylece işletme, yurt dışında yatırım yaparak maliyetlerini düşüren rakibine bir karşılık vermiş olur⁶²⁴. Bu karşılık sayesinde işletme dış piyasa olanaklarından rakibi kadar yararlanma olanağına kavuşur. Her ne kadar rakip işletmeden daha fazla kazanç elde edilmese de rekabet gücü korunmuş olur⁶²⁵. Kuram, “oligopolistik tepkinin” aynı zamanda belirsizlik ve riskten kaçınma amaçlı oluştuğunu da ortaya koymakla birlikte, belirli bir ülkeye yapılan ilk yatırımla ilgili bir açıklama

⁶¹⁷ Reinhard Meckl ve Robert Schramm, “Empirical Evidence for a Theory of International New Ventures,” *Jenaer Schriften zur Wirtschaftswissenschaft*, Sayı: 06, Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena, 2005, s. 16.

⁶¹⁸ Frederick T. Knickerbocker, *Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise*, Harvard Business School, Boston, 1973, s. 5.

⁶¹⁹ Jiatao Li ve Stephen Guisinger, “The Globalization of Service Multinationals in the “Triad” Regions: Japan, Western Europe and North America,” *Transnational Corporations in Services (Cilt: 12)*, (Ed.: Karl P. Sauvant ve Peter J. Buckley), UN Department of Economic and Social Development, New York, 1993, s. 93.

⁶²⁰ Tieying Yu ve Albert A. Canella, Jr., “Rivalry between Multinational Enterprises: An Event History Approach,” *Academy of Management Journal*, Cilt: 50, Sayı: 3, 2007, s. 666.

⁶²¹ Dinkar Nayak ve Rahul N. Choudhury, A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories, ARTNeT Working Paper, Sayı: 143, The Asia-Pacific Research and Training Network on Trade, The UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), Bangkok, 2014, s. 8.

⁶²² Mehmet Şişman ve Ozan Öztürk, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Uluslararası Vergi Rekabeti: Bir Literatür Araştırması,” *MÜİİB Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: II, 2010, s. 52-53.

⁶²³ Knickerbocker, s. 3-4.

⁶²⁴ Carlo Altomonte ve Enrico Pennings, *Oligopolistic Reaction to Foreign Investment in Discrete Choice Panel Data Models*, Working Papers, Sayı: 243, Innocenzo Gasparini Institute for Economic Research (IGIER), Bocconi University, Milan, 2003, s. 2.

⁶²⁵ Knickerbocker, s. 24-25.

getirmemiş⁶²⁶; içerik ilk yatırım yapan işletmeden daha çok bu işletmeyi izleyen rakiplerin “kurumsal davranışlarının” incelenmesi ile sınırlandırılmıştır⁶²⁷.

Oligopolistik tepki kuramı, DYY örüntülerinin açıklanmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Az sayıdaki büyük ölçekli işletmenin faaliyet gösterdiği oligopol piyasa yapısında, bu işletmelerin DYY kararlarında “oligopolistik tepkinin” belirleyici olduğu açıktır. Bununla birlikte, DYY kararında rakip işletmelere göre konum alınmasının yanı sıra çekici etkenler ile işletmeye bağlı unsurlar da etkilidir. Bu anlamda, gerek DYY kararının alınması gerek daha sonraki aşamalarındaki faaliyetlerin “sadece” daha önce dış yatırım yapan rakip işletmenin taklidine dayandırılması açıklayıcı olmaktan uzaktır. Ayrıca, işletmeler arasında artan küresel rekabet, tek ülkeli çözümlemelerin de yetersiz olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, DYY kararını “oligopolistik tepkiye” dayandıran çalışmalarda, farklı ülkelerdeki işletmelerin de incelenmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir⁶²⁸.

4. İçselleştirme Kuramı

İçselleştirme kuramı, iş örgütlenmesi ve DYY arasında bağlantı kurmaktadır⁶²⁹. Üretimin uluslararasılaşma gerekçelerini ortaya koymayı amaçlayan kuram, ulusal düzeyden çok kurumsal düzeye odaklanarak ÇUI’lerin faaliyetlerine odaklanmıştır. Kuram, işletmelerin piyasa başarısızlıklarını aşmak için piyasada gerçekleşen faaliyetleri içselleştirdiklerini ileri sürmektedir⁶³⁰. İçselleştirme kuramına kaynaklık eden düşünce, esasen çok daha önce Coase kuramında ortaya konulmuştur⁶³¹. Piyasa (fiyat mekanizması aracılığıyla) ve işletme yönetiminin, etkin kaynak dağılımına etkisinin incelendiği Coase kuramı, piyasadaki işlem maliyetlerinin çeşitli faaliyetlerin içselleştirilmesi sonucunu doğurduğunu savunmaktadır⁶³². Aynı biçimde, içselleştirme kuramının da işlem maliyetleri yaklaşımına içkin olduğu görülmektedir. Bu anlamda, bir işletmenin örgüt yapısı, pazarlama stratejisi ve kamu

⁶²⁶ Getinet Haile ve Hirut Assefa, Determinants of Foreign Direct Investment in Ethiopia: A Time-Series Analysis, WestminsterResearch, University of Westminster, London, 2006, s. 4.

⁶²⁷ Knickerbocker, s. 5 ve 9.

⁶²⁸ Chwo-Ming J. Yu ve Kiyohiko Ito, “Oligopolistic Reaction and Foreign Direct Investment: The Case of the US Tire and Textiles Industries,” *Journal of International Business Studies*, Cilt: 19, Sayı: 3, 1988, s. 456-457.

⁶²⁹ Şişman ve Öztürk, s. 53.

⁶³⁰ Alan M. Rugman, Alain Verbeke ve Quyen T. K. Nguyen, Fifty Years of International Business Theory and Beyond, Discussion Paper, Sayı: 2011-001, John H. Dunning Centre for International Business, University of Reading, Reading, June 2011, s. 8.

⁶³¹ Edward M. Graham, “The Theory of the Firm,” *New Directions in International Business: Research Priorities for the 1990s*. (Ed.: Peter J. Buckley), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, s. 74.

⁶³² Ronald H. Coase, “The Nature of the Firm,” *Economica*, Cilt: 4, Sayı: 16, 1937, s. 389 ve 390-391.

kurumlarıyla ilişkiler gibi farklı konuları “tek bir bakış açısına” indirgemesi, piyasa başarısızlıkları ve bunun neden olduğu yüksek işlem maliyetleri sorununu çözmektedir⁶³³.

İçselleştirme kuramının çıkış noktası, ikinci sanayi devrimi sonrasında işletmelerin mal ve hizmet üretimi gibi temel faaliyetlerine, işgücü eğitimi, araştırma ve geliştirme (ar-ge), pazarlama, mali kaynak sağlama ve mali varlık yönetimi gibi pek çok faaliyetin eklenmesidir. Kurama göre, bu faaliyetler bir yandan maddi malların, bir yandan da işgücü niteliği, lisans, patent, telif, vb. unsurlara içkin bilgi ve uzmanlık biçimindeki ara malların dolaşımı aracılığıyla karşılıklı olarak birbirine bağlı hale gelmiştir. Bu karmaşık yapının eşgüdümü, piyasaların düzgün bir biçimde işleyişini gerektirir. Bununla birlikte, ara malı piyasaları aksak rekabet piyasalarıdır. Bu bakımdan, piyasa aksaklıklarını aşmayı hedefleyen işletmeler, faaliyetlerini mülkiyet ve denetimleri altına alarak içselleştirirler⁶³⁴.

İçselleştirme kuramı, (i) işletmelerin aksak rekabet piyasalarında faaliyet gösterdiklerini; (ii) piyasa aksaklıkları karşısında, işletmelerin piyasada gerçekleşen faaliyetleri mülkiyet ve denetimleri altına alıp içselleştirerek bir alternatif oluşturma eğilimlerinin arttığını ve (iii) ulusal sınırların ötesindeki piyasaların içselleştirilmesinin ise, ÇÜİ’leri dolayısıyla da DYY’leri ortaya çıkardığını varsaymaktadır⁶³⁵. Bu varsayımlar altında, işletme üretimin her bir aşamasını en az maliyetle gerçekleştireceği mekânlara taşırken; karını arttırma olanağı bulduğu sürece içselleştirme devam etmektedir⁶³⁶. Bu sayede, işletmenin “aksayan” yönlerine karşı önlem alındığı düşünülmektedir⁶³⁷.

Oysaki kurama göre, bir işletmenin kar çoklaştırması esasen rekabetin kısıtlanmasına dayanır. ÇÜİ dikey bütünleşmeyi piyasaya giriş engeli olarak kullanıp mal ve hizmet üretimini kısıtladığında, kendisine bir kartelden bile daha çok uluslararası tekel gücü sağlayacak olan mekanizmaya sahip olur. Böyle bir işleyişin ise, refahı tehdit edeceği açıktır⁶³⁸. Sıklıkla vurgulanan istihdam artışı sağlama avantajına tezat gibi görünen bu sav,

⁶³³ Mark Casson, “Internalization Theory and Beyond,” **New Directions in International Business: Research Priorities for the 1990s**, (Ed.: Peter J. Buckley), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, s. 4 ve 26.

⁶³⁴ Peter Buckley ve Mark Casson, **The Future of Multinational Enterprise**, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York, 1976, (Future), s. 32-33.

⁶³⁵ A.k., s. 33.

⁶³⁶ Peter J. Buckley, “The Limits of Explanation: Testing the Internalization Theory of the Multinational Enterprise,” **Journal of International Business Studies**, Cilt: 19, Sayı: 2, 1988, s. 181-182.

⁶³⁷ Peter J. Buckley ve Mark C. Casson, “Models of the Multinational Enterprise,” **Journal of International Business Studies**, Cilt: 29, Sayı: 1, 1998, (Models), s. 32.

⁶³⁸ John B. Davis, “Transnational Corporations: Dynamic Structures, Strategies, and Processes,” **Global Political Economy and the Wealth of Nations**, (Ed.: Phillip A. O’Hara), Routledge, London, 2004, s. 135.

ÇUI'lerin gerek taşeronluğu gerekse a-tipik istihdam biçimlerini arttırıcı etkisi⁶³⁹ dikkate alındığında çok daha net biçimde görülür.

İçselleştirme kuramı, ulusal sınırların ötesindeki piyasaların içselleştirilmesini, işlem maliyetlerini azaltma hedefi ile bağdaştırır. Kuramın bu yönüyle satışlar, ulusal ve/veya kişi başına gelir gibi değişkenlerle ölçülen piyasa yapısı ve işleyişi ile DYY arasında bağıntı kuran varsayımlardan farklı olduğu savunulur⁶⁴⁰. Benzerlik kurulan işlem maliyetleri kuramında, bir işletmede gerçekleştirilen işlemlerin belirli bir biçimde düzenlenmesinin, maliyetleri azaltıp karlılığı arttırdığını; bu doğrultuda, diğer işlemlerden ayrı tutulmakla birlikte çalışma ilişkisinin de “belirli bir biçimde düzenlenmesi” gerektiği savunulur⁶⁴¹. Buna göre, söz konusu düzenlemenin merkez ülkelerden birinde kurulmuş olan bir işletmenin ulusal sınırların ötesindeki piyasaları içselleştirmesini ifade ettiği; bu şekilde, işletmenin maliyet etkinliği sağlayacak bir küresel meta zincirini de kurduğu sonucuna ulaşılır. Böyle bir zincirde maliyet etkinliğinin ise, ücret ve diğer işgücü kazanımları üzerinden sağlanacağı açıktır⁶⁴².

5. Eklektik Paradigma Kuramı

Yatırım kararının karmaşık bir sürece dayandığını ve tek yönlü açıklamaların yetersiz olduğunu savunan eklektik paradigma kuramı, farklı kuramların derlenmesinden oluşturulmuştur. Bu kuramlar oligopolistik tepki kuramı ile içselleştirme kuramıdır. Bu anlamda kuram, DYY'lerin ortaya çıkışında işletmelerin yapısal özellikleri ile farklı bölgesel avantajları içselleştirme istemlerinin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanında, içselleştirmenin daha geniş bir kapsamı olduğu belirtilmelidir. Buna göre, içselleştirme sadece işlem maliyetleri doğuran piyasa başarısızlıklarının aşılması⁶⁴³ amacıyla sınırlı olmanın ötesinde, coğrafi konum, teknik altyapı, yatırım teşvikleri, işgücü piyasası esnekliği ve işgücü niteliği gibi değişkenler üzerinden avantaj sağlanmasını içermektedir⁶⁴⁴.

⁶³⁹ Geoffrey Renshaw, “Overview and Conclusions,” **Multinationals and Employment: The Global Economy of the 1990s**, (Ed.: Paul J. Bailey, Aurelio Parisotto ve Geoffrey Renshaw), International Labour Office, Geneva, 1993, s. 297.

⁶⁴⁰ Jeremy Clegg, “Explaining Foreign Direct Investment Flows,” **Multinational Enterprises in the World Economy: Essays in Honour of John Dunning**, (Ed.: Peter J. Buckley ve Mark C. Casson), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, s. 62.

⁶⁴¹ Oliver E. Williamson, **The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting**, The Free Press, New York, 1985, s. 52 ve 241-242.

⁶⁴² Somel, Bağımlılık, s. 77.

⁶⁴³ Casson, 1992, s. 4.

⁶⁴⁴ Erhan Aslanoğlu, “Türkiye’nin Yabancı Sermaye Çekmede Etkinlik Arayışları,” **Türkiye’nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler (I. Cilt)**, İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayınları, Yayın No: 2008-1, İstanbul, 2008, s. 89-90.

Eklektik paradigma kuramı, DYY yapan bir firmanın gerçekleştirdiği üretimin hacmi ve örüntüsünün üç farklı değişkene bağlı olduğunu öne sürer: Bunlar, (i) ÇUI'nin mülkiyet sahibi olduğu, eş deyişle DYY yaptığı ülkede faaliyet gösteren işletmeler karşısındaki rekabet gücü (mülkiyet avantajı); (ii) mülkiyet avantajını güçlendiren ve bir ülke veya bölge gibi farklı bir mekanın mutlak ve görece çekiciliği (konum avantajı) ve (iii) ÇUI'nin belirli bir mekanda, mülkiyet ve konum avantajlarının eşgüdümünden sağladığı yarar sonucunda, DYY'nin dış satım ve patent gibi diğer uluslararası faaliyetler⁶⁴⁵e göre daha kazançlı olmasıdır (içselleştirme avantajı)⁶⁴⁶.

İçselleştirme kuramından farklı bir niteliği bulunan eklektik paradigma kuramı, sadece ÇUI'lere ilişkin bir kuram değildir. Bundan daha çok, merkezlerinin bulunduğu ülke sınırları dışında katma değer elde eden işletmelerin faaliyetlerini incelemektedir. Söz konusu faaliyetler de dört koşula bağlı olarak sürdürülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, diğer işletmeler karşısında mülkiyet avantajı elde edilmesi; bu avantajın elde tutulması için de yabancı piyasadaki faaliyetlerin içselleştirilmesi gerekir. Mülkiyet avantajı işgücü niteliği, üretim organizasyonu, ürün veya yönetim stratejisinden kaynaklanan ve diğer işletmeler ile maliyet üzerinden rekabete girilmesine olanak sağlayan avantajlardır. İçselleştirme avantajı ise, mülkiyet avantajının lisans anlaşması yoluyla başka bir işletmeye devredilmesinden ise üretim yapılmasının daha kazançlı olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bu iki koşulun sağlanmasının bir sonucu olarak, üretimin olası olan en düşük maliyetle gerçekleştirilebileceği mekâna yönelim ile konum avantajı da elde edilmiş olur. Konum avantajının elde edilmesi, işletmenin merkezinin bulunduğu ülkenin sınırlarını aşmayı gerektirmesi halinde DYY ortaya çıkar. Bunlara ek olarak, yapılacak üretimin yönetim stratejisiyle de uyumlu olması gerekir⁶⁴⁷.

Yönetim stratejisine ilişkin ekleme, esasen eklektik paradigma kuramının maliyet, konum ve içselleştirme avantajlarını kurgularken stratejiye yer vermemesi yönündeki eleştirinin sonucudur. Buna göre eklektik paradigma, belirtilen avantajları sağlayan değişkenlerdeki farklılık karşısında işletmelerin stratejik tepkilerinin ne olacağının ve bir bütün olarak bir işletme veya ülkenin uluslararasılaşması gibi dinamik bir sürecin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır⁶⁴⁸. Bu eleştiri, yönetim stratejisi eklemesiyle aşılabilir.

⁶⁴⁵ Eklektik paradigma, uluslararası faaliyetleri dış satım, DYY ve lisans anlaşmaları olarak üçe ayırır. Bilal Yalçın, "Küresel Perakende Zincirlerinin Stratejik Yayılımları: Antalya İli Örneği," *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011.

⁶⁴⁶ John H. Dunning ve John R. Dilyard, "Towards a General Paradigm of Foreign Direct and Foreign Portfolio Investment", *Transnational Corporations*, Cilt: 8, Sayı: 1, UNCTAD, New York, 1999, s. 12.

⁶⁴⁷ John H. Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley Publishers Ltd., Essex, 1993, (Multinational), s. 76 ve 79-80.

⁶⁴⁸ John H. Dunning, "The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future," *International Journal of the Economics of Business*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2001, (Eclectic), s. 178.

farklı eleştiriler de getirilmiştir. Eklektik paradigma kuramı ayrıca hem yurtiçinde hem de yurtdışında üretilebilen sadece bir adet ürün üzerinden varsayımlar geliştirilmesi nedeniyle karşılaştırmalı üstünlükleri kapsamadığı, bu haliyle de mikro ekonomik ve sektörel çözümlemeye dayalı sınırları dolayısıyla da eleştirilmiştir. Bunun dışında, belirtilen avantajların nasıl hesaplanacağı ve yurtiçinde ve yurtdışında yapılacak üretime ilişkin karşılaştırmalı maliyetlere yer verilmemesi de eleştiri konusu yapılmıştır⁶⁴⁹. Bu eleştiri, makro ekonomik bakış açılarındaki farklılık ve paradigmanın dar bir neo-klasik çerçeveye sokulması çabasına indirgenip reddedilse⁶⁵⁰ de doyurucu bir biçimde cevaplanmamıştır.

B. Doğrudan Yabancı Yatırımların Biçimleri

Doğrudan yabancı yatırımlar bir örnek değildir. Bu anlamda, mülkiyet, yeni iş alanı yaratıp yaratmama ve amaç bakımından birbirinden ayrılan farklı DYY türleri bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Dünya Ekonomik Forumu'nun sınıflandırmalarından⁶⁵¹ hareket edilerek, DYY'ler üç farklı gruba ayrılabilir:

Mülkiyete göre yapılan ilk ayırmada, DYY'ler birleşme ve satın almalar, tam mülkiyete dayalı bağlı şirket ve ortak girişimler olarak üç farklı türe ayrılır. *Birleşme ve satın almalar*, iki veya daha fazla işletmenin birleşmesini ifade eder. Bu DYY türünde, büyük olan işletmenin genellikle küçük olan işletme ya da işletmeleri parçalama ve yeniden yapılandırmayı amaçladıkları görülür. Örneklerine bankacılık sektöründe yoğun olarak rastlanan birleşme ve satın almalar, küresel bütünleşmenin baskılarına karşı koymak ve rekabet gücünü korumak için büyük banka ve işletmelerin tercih ettikleri bir yatırım türüdür. *Tam mülkiyete dayalı bağlı şirket*, varlık mülkiyetinin tek elde toplanmasını ifade eder. Bu yöntemde teknoloji, teknik bilgi ve üretim haklarının, ana şirketten bağlı şirkete "iç" transferi gerçekleşir. *Ortak girişimler* ise, iki veya daha fazla tüzel kişiliğe sahip çıkar grubunun, belirli bir süre boyunca ortak iş yapmayı; bu kapsamda elde edilecek karı, üstlenilecek riski ve karşılaşılabilecek kayıpları da paylaşmayı içeren bir girişim oluşturmak amacıyla fonlarını, tesislerini ve hizmetlerini bir araya getirmesine dayanan bir taahhüdü ifade eder⁶⁵².

⁶⁴⁹ Kiyoshi Kojima, "Macroeconomic versus International Business Approach to Direct Foreign Investment," *Hitotsubashi Journal of Economics*, Cilt: 23, Sayı: 1, 1982, s. 11-12.

⁶⁵⁰ Dunning, Eclectic, s. 180.

⁶⁵¹ UNCTAD, *World Investment Report 2009*, UN Publication, New York, 2009, (2009), s. XX.; World Economic Forum (WEF), *Foreign Direct Investment as a Key Driver for Trade, Growth and Prosperity: The Case for a Multilateral Agreement on Investment*, Global Agenda Council on Global Trade and FDI, WEF, Geneva, 2013, s. 6.

⁶⁵² Ashish K. Vaidya, *Globalization: Encyclopedia of Trade, Labor, and Politics (Volume: 1)*, ABC-Clio, Santa Barbara, 2006, s. 89.

Yeni iş alanı yaratıp yaratmamaya göre de DYY'ler ikiye ayrılır: *Yeşil-alan yatırımları* olarak ifade edilen ilk DYY türü, üretim tesisleri ile işgücünden tedarik zincirine kadar tüm unsurları barındıran bir örgütsel yapının oluşturulmasını, eş deyişle tamamen yeni bir oluşumun kurulmasını içerir. Bu ayrımda yer alan ikinci DYY türü ise, *kahverengi-alan yatırımlarıdır*. Tamamen yeni bir üretim tesisinin gelişiminin takip edildiği bu tür yatırımlarda, hali hazırda kurulu bulunan bir işletme el değiştirmiş olur⁶⁵³.

DYY'ler *amaçlarına göre* ise dört farklı türe ayrılır: İlk tür *doğal kaynak arayışlı yatırımlardır*. Bu yatırım türüne, belirli bir kaynağa (doğal kaynak veya hammadde) kendi ülkesinde erişme olanağı bulunmayan veya girdi (işgücü gibi) maliyetini azaltmayı hedefleyen ÇUI'lerin, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları örnektir. İkinci olarak, *piyasa arayışlı yatırımlar*, ÇUI'lerin yabancı ülke piyasalarının sunduğu olanaklardan yararlanmak ve ölçeklerini genişletmek için tercih ettikleri yatırım türüdür. Yeni piyasalardan yararlanma amacının yanı sıra yabancı ülkelerdeki tedarikçi ve müşterilerin izlenmesi, ürünlerin yerel gereksinim ve beğenilere uygun hale getirilmesi ve maliyetin düşürülmesi gibi nedenler de ÇUI'leri bu tür yatırımlara yöneltmektedir. Bunların dışında, bir piyasada fiziksel olarak var olmanın piyasaya girişi planlayan olası rakipleri caydırması bakımından da önemi bulunmaktadır. Üçüncü tür olan *etkinlik arayışlı yatırımlar*, ÇUI'lerin çeşitli ülkelerde erişebilir hale gelmek, faktör donanımını daha ucuza mal etmek, ölçek ve kapsam ekonomilerinden yararlanmak, müşteri tercihlerindeki farklılıkları fark rekabeti elde edebilmek için kullanmak ve sunum gücü avantajı elde etmek için kullandıkları DYY türüdür. Son olarak *stratejik varlık arayışlı yatırımlar* ise, sahip olunan varlıklardan yararlanmak yerine örneğin yeni bir teknik altyapı gibi işletmenin rekabet gücünü arttıracak ve stratejik niteliği bulunan bir varlığın, yurtdışında elde edilmesini içeren yatırım türüdür⁶⁵⁴.

C. Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri

1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri

Fordist dönemde uluslararası ticaret, mal dış satımlarındaki artış aracılığıyla yıllık ortalama yüzde 8 oranında genişlemiştir. Ancak, 1973 ve 1979 yıllarındaki petrol krizleri,

⁶⁵³ A.k., s. 89.

⁶⁵⁴ Chiara Franco, Francesco Rentocchini ve Giuseppe Vittucci Marzetti, "Why do Firms Invest Abroad? An Analysis of the Motives underlying Foreign Direct Investments," ETSG 2008: European Trade Study Group Tenth Annual Conference, 11-13.09.2008, University of Warsaw and Warsaw School of Economics, Warsaw, 2008, s. 7-9.

parasal genişlemenin enflasyonu büyük ölçüde arttırması ve bu dönemde izlenen makro ekonomik uyum politikalarının yetersiz kalması gibi nedenler, söz konusu genişlemenin hızını düşürmüştür. Doksanlarda ise, bilişim teknolojilerindeki yenilikler, belirli bir ölçüde ticaretteki genişlemenin yeniden hızlanmasını sağlamıştır. 2001 yılındaki “dot-com krizinin” olumsuz etkilerine rağmen, küresel mali krize kadar ticaretteki genişleme (yıllık ortalama yüzde 6 oranında) sürmüştür. Böylece, II. Dünya Savaşı’ndan küresel mali krize kadar geçen süre içinde ticaret, yıllık ortalama yüzde 6,2 oranında artmıştır. Bu artış, 1850’den I. Dünya Savaşı’na kadar geçen süre içinde yaşanan ilk küreselleşme dalgasındaki genişlemeden, daha güçlü bir genişlemeyi yansıtır⁶⁵⁵.

Kuşkusuz ticaretteki bu genişleme, DYY’lerin de artışını beraberinde getirmektedir⁶⁵⁶. Yetmişlerin başında, dünyada toplam DYY akımları, küresel gelirin yüzde 0,5’i oranına karşılık gelmekteydi. Post-Fordist dönemin başlamasıyla ise, bu oran on kat artarak yüzde 5’e yükselmiştir⁶⁵⁷. Yetmiş ve seksenli yıllarda daha çok gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen DYY’ler, doksanlarla birlikte az gelişmiş ülkelere de yönelmeye başlamıştır. Bu farklılığın kaynağında, seksenlerin sonundaki borç krizi bulunur. Gerek devletler gerekse uluslararası mali kuruluşlar ile devletler arasındaki borç-alacak ilişkilerindeki tıkanma, DYY’lerin az gelişmiş ülkelere yönlendirilmesi ile aşmaya çalışılmış; bu ülkelerin toplam yatırım hacmi içindeki payı kısa sürede iki katına çıkmıştır. Bu artışta, az gelişmiş ülkelerin DYY çekmek amacıyla yaptıkları düzenlemelerin de büyük payı bulunmaktadır⁶⁵⁸.

Ayrıca, bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasal dönüşümlerin etkileri göz ardı edilmemelidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağıldığı, Çin Halk Cumhuriyeti’nin dışa açıldığı ve Latin Amerika’da “devrimci yükselişin” yaşandığı bu dönemde, Latin Amerika ve Doğu Avrupa’daki birçok ülkede kamusal varlıkların geniş ölçüde özelleştirilmesi ile Asya’daki çeşitli ülkelerde iflas eden banka ve işletme satışlarının bir yansıması olarak DYY’lerin hacmi artmıştır. Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımların niteliği de değişmiştir. Emek yoğun üretim aşamalarının dışsallaştırılması amacından sapan doğrudan yabancı yatırımlar, daha çok hizmetler sektörüne yönelmiş ve piyasa arayışlı bir niteliğe bürünmüştür⁶⁵⁹.

⁶⁵⁵ WTO, *World Trade Report 2008*, WTO Publication, Geneva, 2008, (2008), s. 15.

⁶⁵⁶ WTO, *World Trade Report 2015*, WTO Publication, Geneva, 2015, (2015), s. 8.

⁶⁵⁷ Christian Fuchs, “Critical Globalization Studies and the New Imperialism,” *Critical Sociology*, Cilt: 36, Sayı: 6, 2010, s. 847.

⁶⁵⁸ DPT, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: 2514, Ankara, 2000, s. 2-3.

⁶⁵⁹ IMF, *Foreign Direct Investment in Emerging Market Countries*, Report of the Working Group of the Capital Markets Consultative Group, IMF Publication Service, Washington, D.C., September 2003, s. 3.

İkibinlerde ise, özellikle küresel mali krize kadarki dönemde, hem küresel ticaret hacminde, hem de küresel gelirde azalma meydana gelmiştir⁶⁶⁰. ABD’de yaşanan daralmanın bir sonucu olan bu gelişmeye bağlı olarak, dünyadaki toplam DYY hacminde önemli ölçüde düşüş yaşanmış; küresel DYY’lerin küresel gelire oranı yüzde 4,5’den yüzde 1,5’e düşmüştür. Bu eğilim 2004’e kadar sürmüş, 2005 yılından itibaren ise toparlanma başlamıştır⁶⁶¹. Bu toparlanma ancak küresel mali krizin etkilerinin görüldüğü 2008 yılına kadar sürebilmiştir. Küresel mali kriz her ne kadar 2007 yılının sonunda başlasa da DYY üzerindeki olumsuz etkisi hemen ortaya çıkmamış; ancak küresel ekonomideki belirsizliklerin ve risklerin artışıyla birlikte 2008’den itibaren düşüş eğilimine girilmiştir⁶⁶². 2007 yılında 1,9 trilyon ABD doları tutarındaki DYY, küresel mali krizin etkisi ile 2009 yılında 1,2 trilyon ABD doları seviyesine inmiş; 2009-2011 yılları arasındaki artış eğilimi sürdürülememiş ve tam anlamıyla bir iyileşme gerçekleştirilememiştir. Kuşkusuz, küresel mali krizin etkisi ile ABD’de başlayan büyük ölçekli tasfiyelerin böyle bir örüntünün ortaya çıkışındaki rolü oldukça fazladır⁶⁶³.

Küresel mali kriz sonrasındaki gelişim eğilimi incelendiğinde ise, 2009 yılı itibari ile küresel DYY akımlarında görülen “dibe çöküşün” ardından, 2010’un ikinci yarısından itibaren bir iyileşme eğiliminin ortaya çıktığı⁶⁶⁴; 2011 yılında daha da güçlenen bu artış eğiliminin, küresel ekonomideki kırılganlık ve siyasi belirsizliklerin bir sonucu olarak 2012 yılındaki düşüşe rağmen⁶⁶⁵, 2013’den itibaren yeniden ivme kazandığı⁶⁶⁶ görülür. Ancak 2014 yılına gelindiğinde, dünyada toplam DYY bir önceki yıla göre yüzde 16 oranında azalarak 1,5 trilyon ABD dolarından, 1,2 trilyon ABD dolarına düşmüştür. 2012 yılında olduğu gibi küresel ekonomideki kırılganlık, siyasi belirsizlikler ve jeopolitik riskler bu düşüşte de etkili olmuştur. Bununla birlikte beklentiler, ABD’ye ilişkin büyüme öngörüler, petrol fiyatlarındaki düşüşün ve bununla uyumlu para politikalarının istem canlandırıcı etkisi, yatırım serbestisi ve teşviklerinin sürdürülmesi sonucunda DYY’lerin 2015 yılından itibaren artış eğilimine gireceği yönündedir. Buna göre, 2015 yılında 1,4; 2016’da 1,5 ve 2017’de ise 1,7 trilyon ABD doları tutarında DYY’nin gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir. Makro ekonomik temellere ilişkin öngörüler ve ÇUİ’lerin yüksek karlılık ve nakit rezervleri, bu beklentileri güçlendirmektedir. Tüm bunlara rağmen, Avro bölgesinde süregelen

⁶⁶⁰ WTO, *World Trade Report 2013*, WTO Publication, Geneva, 2013, s. 56.

⁶⁶¹ Kamil Yılmaz, *Türkiye için Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru*, Yabancı Sermaye Derneği (YASED) Yayınları, Yayın No: 12/54, YASED, İstanbul, 2006, s. 3.

⁶⁶² UNCTAD, *World Investment Report 2008*, UN Publication, Geneva, 2008, (2008), s. 3.

⁶⁶³ UNCTAD, *Global FDI Flows Declined in 2014, Global Investment Trends Monitor*, Sayı: 18, UN Publication, Geneva, 2015, (Global), s. 1.

⁶⁶⁴ UNCTAD, *World Investment Report 2010*, UN Publication, Geneva, 2010, (2010), s. 2.

⁶⁶⁵ UNCTAD, 2013, s. ix.

⁶⁶⁶ UNCTAD, *World Investment Report 2014*, UN Publication, Geneva, 2014, (2014), s. xiii.

belirsizlikleri, jeopolitik gerginlikleri ve bunların yayılma olasılığını ve yükselen ekonomilerdeki kalıcı zayıflıkları içeren çok sayıdaki ekonomik ve siyasal riskin, öngörülen iyileşmeye zarar verebileceği de göz önünde tutulmaktadır⁶⁶⁷. Ayrıca, iyileşmeye yönelik öngörülerde en iyi senaryo bile kriz öncesi seviyenin altında bir seyir izleneceğini işaret etmektedir⁶⁶⁸.

Sadece DYY girişlerine ilişkin bir analiz yapıldığında, bölgesel farklılıkların öne çıktığı görülmektedir. Buna göre, 2014 yılında gelişmiş ülkelere yönelik DYY'de yüzde 14'lük bir düşüş meydana gelmiş; toplam tutar 511 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir⁶⁶⁹. AB'ye yönelik DYY girişlerinde ise, yüzde 13 oranında artarak, 267 milyar ABD doları seviyesine ulaşılmıştır. Bu artışa rağmen, gerçekleşen DYY miktarı kriz öncesi dönemin ancak üçte biri oranındadır. Benzer biçimde, geçiş ekonomilerine yönelik yatırımlarda da büyük ölçekli düşüş görülmüş; 2014 yılında bir önceki yıl gerçekleşen DYY tutarının yarısına bile ulaşamamıştır. 45 milyar ABD doları olarak gerçekleşen DYY'lerdeki bu düşüşün, bölgesel çatışmaların, Rusya Federasyonu'na yönelik yaptırımların⁶⁷⁰ ve negatif büyüme beklentilerinin yatırımcılar üzerindeki olumsuz etkisinin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik toplam DYY ise, bir önceki yıla göre yüzde 4 artarak 700 milyar ABD dolarını aşmıştır. Bölgesel seviyede bir inceleme yapıldığında, Asya ülkelerinde artış yaşandığı, Afrika ülkelerinde durağan bir seyir izlendiği, Latin Amerika ve Karayipler'de de bir azalış yaşandığı görülür. Son olarak, 2014 yılında en fazla DYY girişinin olduğu ülke 128 milyar ABD doları tutarındaki yatırımla Çin olurken; en fazla çıkış yaşanan ülke ise, 86 milyar ABD doları ile ABD'dir⁶⁷¹.

DYY çıkışlarına ilişkin olarak ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan örüntü dikkat çekmektedir. Buna göre, 2014 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki DYY çıkışları, bir önceki yıla göre yüzde 30 oranında artmış ve 486 milyar ABD doları seviyesine ulaşmıştır. Bu tutar, gerek gelişmekte olan ülkelere DYY çıkışı gerek toplam DYY çıkışları

⁶⁶⁷ UNCTAD, *World Investment Report 2015*, UN Publication, Geneva, 2015, (2015), s. 2.

⁶⁶⁸ UNCTAD, *Global*, s. 1.

⁶⁶⁹ A.k., s. 1.

⁶⁷⁰ 2014 yılında Ukrayna'daki gelişmeleri yakından takip eden AB, Rusya Federasyonu'nun 21 Mart 2014 tarihinde Kırım'ı ilhak etmesini illegal bir eylem olarak değerlendirmiş; Ukrayna ile yapılan müzakerelerde yapıcı olmayan ve gerginliği tırmandıran tutumu nedeniyle de bir takım yaptırımları yaşama geçirmiştir. Bunlar AB-Rusya Federasyonu zirvesinin iptal edilmesi; birey ve işletmelere yönelik olarak mal varlıklarının dondurulması ve vize yasakları getirilmesi; Kırım ve Sivastopol'a yatırım, dış alım ve dış satımın yasaklanması; AB'ye bağlı ajentaların Kırım ve Sivastopol'da turizm hizmeti vermemesi; en fazla 30 günlük vadesi olan hazine bonosu, vb. mali araçlar dışında yeni bir yatırım aracının alım-satımının yasaklanması; Avrupa Yatırım Bankası'ndan Rusya ile ilgili işlemlerin askıya alınmasının istenmesi gibi ekonomik ve diplomatik yaptırımlardır. Bilgi için bkz.: Marcin Szczepeński, *Economic Impact on the EU of Sanctions over Ukraine Conflict*, Briefing, European Parliamentary Research Service, 2015, s. 2 ve 9.

⁶⁷¹ UNCTAD, *Global*, s. 1-2.

içindeki payı (yüzde 36) bakımından 2000 yılından bu yana erişilen en yüksek değerdir. Asya bölgesi ilk kez, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya geçerek 440 milyar ABD doları tutarındaki yatırımla dünyanın en fazla DYY çıkışı yaşanan bölgesi olmuştur. En fazla DYY yapan ilk 20 ülke arasında da 9 tanesi (Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore, Hong Kong, Kuveyt, Malezya, Rusya Federasyonu, Singapur, Şili ve Tayvan) gelişmekte olan veya geçiş ekonomilerine sahip ülkelerdir. Bununla birlikte, Asya'daki bu artışa rağmen, Latin Amerika ve Karayipler'de çok daha düşük oranda bir artış (yüzde 14); Afrika ve geçiş ekonomilerinde ise, sırasıyla yüzde 21 ve yüzde 31 oranında azalış meydana gelmiştir⁶⁷².

Asya'daki bu artışın kaynağında, Hong Kong ve Singapur'da kurulu işletmelerin yeni yatırımları, Hindistan ekonomisindeki iyileşmenin uluslararası yatırımlara olumlu etkisi, Kuveyt'teki işletmelerin yurtdışı yatırımlarını arttırarak sürdürmesi ve Türkiye'deki DYY çıkışının yüzde 89 oranına (6,7 milyar ABD doları) ulaşması gibi etkenler yatmaktadır⁶⁷³. Latin Amerika ve Karayipler'deki artışın Asya'ya göre sınırlı kalmasında ise, Şili'de kurulu işletmelerin bağlı şirketlere verdikleri "şirket içi kredilerindeki" yükselişe karşın, Brezilya'da ve Meksika'da kurulu işletmelerin bağlı şirketlerinden aldıkları kredilerin artıp, verdikleri kredilerin azalması etkili olmuştur. Yüzde 21 oranındaki düşüşle, 11 milyar ABD doları tutarında DYY çıkışı yaşanan Afrika'da, Nijerya'daki işletmelerin mali hizmetlere yönelik, Güney Afrika'daki işletmelerin ise, telekomünikasyon, madencilik ve perakende satışa yönelik yatırımlar yapması sermaye çıkışındaki söz konusu düşüşü açıklar. Son olarak, geçiş ekonomilerinde DYY çıkışlarının yüzde 31 oranında azalarak 63 milyar ABD doları tutarında gerçekleşmesinin altında yatan neden ise, çoğu Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren doğal kaynak temelli çalışan ÇUI'lerin, uluslararası mali piyasalardaki kısıtlar, düşük emtia fiyatları ve rublenin değerinin önemli ölçüde düşmesi sonucunda yurtdışındaki yatırımlarını azaltmaya başlamalarıdır⁶⁷⁴.

Dünyadaki DYY eğilimlerini tam olarak kavrayabilmek için son olarak, DYY türlerine ilişkin farklılıkların da ortaya konulmasında yarar vardır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde DYY giriş ve çıkış hacimlerindeki farklılıklara benzer biçimde, bu bölgelerdeki DYY türleri de birbirinden farklıdır. İlk olarak, DYY çıkışlarının bir göstergesi olan birleşme ve satın alma türündeki DYY'lerde 2015 yılında yüzde 136'lık artış sağlanarak, toplamda 441 milyar ABD doları tutarında yatırım gerçekleştirilmiştir. Bu tutar, küresel mali kriz sonrasında erişilen en yüksek değerdir. Gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren ÇUI'lerin temel aktör olduğu

⁶⁷² UNCTAD, Investment by South TNCs Continues to Grow, *Global Investment Trends Monitor*, Sayı: 19, UN Publication, Geneva, 2015, (Investment), s. 1-2 ve 6.

⁶⁷³ A.k., s. 4.

⁶⁷⁴ A.k., s. 3-4.

bu yatırım türündeki yukarı yönlü eğilimde, uzun yıllar boyunca tasfiye yapmak zorunda kalan Avrupalı ÇUI'lerin, 2015 itibari ile satın aldıkları işletme sayısındaki artış etkili olmuştur. Buna, kuzey Amerika'daki ÇUI'lerin satın aldıkları şirket sayısındaki önemli artış eşlik etmiştir. DYY çıkışlarında ilk sırada yer alan Asya bölgesinde ise, birleşme ve satın alma türündeki DYY çıkışlarında yüzde 27 oranında azalma görülmüştür. Ulusal paradaki değer kaybı ve emtia fiyatlarındaki düşüş nedeniyle, Latin Amerika ve Karayipler ile Afrika'da da benzer eğilimler ortaya çıkmıştır⁶⁷⁵.

Bu anlamda, Avrupa'da – 46 milyar ABD dolarından 179 milyar ABD dolarına, Kuzey Avrupa'da 69 milyar ABD dolarından 145 milyar ABD dolarına artış sağlanırken; Asya'da 98 milyar ABD dolarından 71 milyar ABD dolarına, Latin Amerika'da 5, Afrika'da ise 4 milyar ABD dolarından 1 milyar ABD dolarına düşüş yaşanmıştır. Geçiş ekonomilerinde 1 milyar ABD doları tutarındaki yatırım hacminin değişmediği görülmektedir⁶⁷⁶.

Birleşme ve satın alma türündeki DYY'lerdeki bu önemli yükselişe karşın, yeşil-alan yatırımlarında 2014 itibariyle sadece yüzde 3'lük bir artış sağlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki artış hızı yüzde 7'ye ulaşırken, gelişmiş ülkelerde yüzde 1'lik, geçiş ekonomilerinde ise, yüzde 10'luk düşüş yaşanmıştır⁶⁷⁷. Yeşil-alan yatırımlarında 2012 yılından itibaren başlayan artış eğilimine rağmen, küresel mali kriz sonrası dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde önemli bir değişim olmadığı görülür. Nitekim bu artışta daha çok “güneydeki” ÇUI'lerin payı bulunur. Toplam yeşil-alan yatırımları içinde gelişmiş ülkelerdeki ÇUI'lerin payı yüzde 66 gibi oldukça yüksek bir değere karşılık gelse de bu pay, gelişmekte olan ülkelere yönelik yeşil-alan yatırımlarında ise, oldukça sınırlı düzeyde (yüzde 20) kalır⁶⁷⁸. Bunun yanında, “güneyde” kurulu bulunan ÇUI'ler tarafından “kıyası olmayan gelişmekte olan ülkelerde” gerçekleştirilen yeşil-alan yatırımlarında da göz ardı edilemeyecek bir artış görülmektedir. Buna göre, bu ülkelerdeki yeşil-alan yatırımlarında 2013 yılında yüzde 44 ve 2014 yılında da yüzde 63 oranında artış yaşanmıştır. Çin, İran, Güney Kore, Rusya Federasyonu ve Türkiye gibi gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerine sahip ülkelerdeki yatırımcıların büyük çoğunluğu, söz konusu ülkelerde DYY yapmaktadırlar⁶⁷⁹.

⁶⁷⁵ UNCTAD, Recovery in Cross-Border Mergers and Acquisitions, **Global Investment Trends Monitor**, No 21, UN Publication, Geneva, 2015, (Mergers), s. 1-2.

⁶⁷⁶ UNCTAD, Mergers, s. 2.

⁶⁷⁷ UNCTAD, Global, s. 6.

⁶⁷⁸ UNCTAD, Investment, s. 2 ve 6.

⁶⁷⁹ UNCTAD, Financing for Development, **Global Investment Trends Monitor**, No 20, UN Publication, Geneva, 2015, (Financing), s. 6.

2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Eğilimleri

Türkiye’de DYY’ler, seksenlerin başında yürürlüğe konulan dış satıma dayalı ticaret politikasının bir sonucu olarak ivme kazanmıştır. “Reform” programı çerçevesinde, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıran yasal düzenlemeler aracılığıyla ulusal piyasanın küresel rekabete açılması amaçlanmıştır. Dış ticaretin serbestleştirildiği; fiyat denetimlerinin kaldırıldığı; vergi sisteminin baştan ayağa yenilendiği; Merkez Bankası’nın “daha bağımsız” hale getirildiği; tarifelerin, devlet desteklerinin ve kamunun ekonomideki rolünün azaltıldığı; dış satımın teşvik edildiği bu süreçte, yabancı yatırımcıların da dikkati çekilmiştir⁶⁸⁰.

Bu dönemde, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi amacıyla yasal ve kurumsal yapıda çeşitli düzenlemeler yapılmış; yenilikler getirilmiştir. Yabancı sermaye girişinin arttırılmasına yönelik olarak, 1980’e kadar gerçekleştirilen düzenlemelere⁶⁸¹ ek olarak, üç farklı yasal düzenleme daha yapılmıştır: Bunlar, 1980’de uygulamaya konulan 8/168 sayılı “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi”, 1995’de uygulamaya konulan 95/6990 sayılı “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı” ve son olarak da 2003 yılında uygulamaya konulan 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasası”dır⁶⁸². Kurumsal yapıya ilişkin olarak ise, yabancı sermaye ile ilgili kararlar ve işlemlerde uyum sağlanması ve hız kazanılması amacıyla 1980’de Başbakanlığa bağlı “Yabancı Sermaye Dairesi” kurulmuş; bu kurum daha sonra Devlet Planlama Teşkilatı’na bağlanmış; 1991’de “Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü” adını alarak, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesine katılmış; 1994 yılında da iki müsteşarlığın birbirinden ayrılması sonucunda sadece Hazine Müsteşarlığı’na bağlı hale getirilmiştir⁶⁸³.

⁶⁸⁰ Abdülkadir Mercül, “Foreign Direct Investment in Turkey in the Framework of Candidacy to the EU,” *Marmara Journal of European Studies*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2001, s. 155.

⁶⁸¹ Bu düzenlemelerden önce, 25 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Yasa”, bu yasaya ilişkin olarak 22 Mayıs 1947 tarihinde çıkartılan 13 sayılı Karar, 1 Mart 1950 tarih ve 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Yasa”, 9 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Yasası”, 1954 yılında 5821 sayılı Yasa yerine yürürlüğe konulan 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası”, 18 Ocak 1954 tarih ve 6326 sayılı “Petrol Yasası” ve 28 Şubat 1960 tarih ve 7462 sayılı “Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T. A. Ş. Yasası” yabancı sermayeye ilişkin konuları düzenleyen mevzuatı oluşturmuştur. Bkz.: Sefer Şener ve Cüneyt Kılıç, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye,” *Bilgi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, s. 30-31.

⁶⁸² Çetin Polat, “Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü,” *Dış Ticarete Giriş*, (Ed.: Nüvit Oktay), Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1624, Eskişehir, 2005, s. 94.

⁶⁸³ Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (YSGM), *Yabancı Sermaye Raporu 2002*, Hazine Müsteşarlığı, Ankara, 2002, s. 2.

Tüm bunlar, Türkiye'nin 1980 sonrasında geçmişe kıyasla daha yüksek düzeyde⁶⁸⁴ DYY çekmesini sağlamış; bununla birlikte 1987'ye kadar yıllık DYY girişinde 200 milyon dolar seviyesi aşılamamıştır. 1987'de 239 milyon dolar tutarındaki DYY girişinin ardından, her yıl iki kat oranında artış yaşanmış ve 1990'da ilk kez 1 milyar ABD doları seviyesi geçilmiştir. Bu anlamda, uygulanan serbestleştirme politikaları ile gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin, DYY çekmede başarılı sonuçlar verdiği söylenebilir. Ancak, bu artış dalgası 1990 sonrasında sürdürülememiştir. 2000 ve 2001'de GSM alanında yapılan yatırımlar sayesinde elde edilen artışlar hariç tutulduğunda, yıllık DYY girişinin yaklaşık olarak 1 milyar ABD doları dolayında gerçekleştiği görülür. Kriz yıllarındaki (1994 ve 1999) DYY girişi, bu düzeyin de altında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Asya'da, Latin Amerika'da ve Doğu Avrupa'da Türkiye'nin rakibi sayılabilecek Çin, Brezilya ve Polonya gibi ülkeler, çektikleri DYY miktarını her yıl arttırırken, Türkiye'de önemli bir değişim yaşanmamıştır⁶⁸⁵.

Böyle bir örüntünün ortaya çıkışında, özellikle 1994 krizi sonrasındaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın etkisi büyüktür. DYY girişinin sınırlı kalmasının ötesinde, mevcut yatırımlarla ilgili de olumsuzluklar bulunmaktadır. 1994'e kadar DYY girişlerinin yarıya yakını yeni yatırımlar oluşturmuşken; 1994'de bu oran yüzde 11'e ve 1995'de ise, yüzde 6'ya düşmüş; ikibinlere kadar da bu düzeyde kalmıştır. Üstelik 1995 sonrasındaki otomotiv (Honda, Hyundai ve Ford), çimento (Akçansa) ve petrol (Lukoil) alanlarındaki büyük hacimli yatırımlar da bu orana dahildir. Ayrıca yeni yatırım olarak nitelendirilen DYY girişi yapan yabancı işletmelerin, Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşları ile ortaklık kuran şahıs işletmeleri olması, esasen uluslararası yatırımcı olmamaları da başka bir olumsuzluğa işaret eder⁶⁸⁶.

Bu döneme ait veriler, 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının, özelleştirme çalışmalarının ve "yap-işlet-devret" modeli uygulamaları aracılığıyla yabancı sermaye girişinin artacağına ilişkin beklentilerin de boşa çıktığını gösterir⁶⁸⁷. Nitekim 1995 yılında ulaşılan 1,1 milyar ABD doları tutarındaki DYY girişine, 2000 yılına kadar ulaşamamış; giriş miktarı 1999 yılında 817 milyon ABD dolarına kadar düşmüştür⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ 1980'e kadar Türkiye'ye yönelen toplam DYY miktarı 228 milyon ABD dolarıdır. Bkz.: DPT, Yabancı Sermaye Çalışma Grubu Raporu, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, 5-9.05.2004, İzmir, DPT Yayınları, Ankara, 2004, (Yabancı), s. 190.

⁶⁸⁵ A.k., s. 189-190.

⁶⁸⁶ A.k., s. 190.

⁶⁸⁷ Sabahat Bayrak Kök, Muhammet Akdiş ve Celalettin Serinkan, "Küresel Baskılar Karşısında Geçerli Bir Üstünlük Yönelimi Olarak Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermayeye Yönelik Bakışın KOBİ'lerde Karşılaştırmalı Bir Analizi-I," SÜİİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 7, 2004, s. 206.

⁶⁸⁸ DPT, Yabancı, s. 190.

Gümrük Birliği'ne giriş, her ne kadar Türkiye'nin dış ticaret hacmini olumlu yönde etkilese⁶⁸⁹ de DYY'de istenilen seviyede artış sağlamamıştır⁶⁹⁰. Bu anlamda, "çekici bir yatırım çevresi" sağlanmadığı sürece, sadece Gümrük Birliği'ne girmenin DYY'yi arttırmayacağı ortaya çıkar. Nitekim Gümrük Birliği, AB'yi oluşturan ilk 10 ülkenin 9'unda DYY artışını beraberinde getirmiş; yalnızca Türkiye'deki gibi "çekici bir yatırım çevresi" sağlayamayan Yunanistan bu yatırımlardan yararlanamamıştır⁶⁹¹. Bu bakımdan Gümrük Birliği, sadece Türkiye'nin küresel meta zincirlerine eklemlenmesinin bir aracı olmuştur⁶⁹².

İkibinlere gelindiğinde ise, bir yandan Türkiye'nin 2000 Kasım ve 2001 Şubat'ta yaşadığı krizler dolayısıyla içeriden kaynaklanan, öte yandan da küresel ekonomik durgunluk ve 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan siyasi belirsizlik gibi dışarıdan kaynaklanan nedenlerle miktarı zaten görece az olan Türkiye'ye yönelik DYY'ler daha da azalmıştır. Ayrıca Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı yatırımcılar da yenileme, genişleme veya sermaye arttırmaya yönelik yatırım kararlarını ertelemişlerdir⁶⁹³. Bu durum, 2005 Dünya Yatırım Raporu'na da yansımış; Türkiye, 2000-2003 döneminde DYY potansiyeli ve performansı açısından yetersiz ülkeler sınıfında yer almıştır. Bu nedenle 2003 sonrası, AB'ye giriş müzakereleri ile de uyumlu biçimde, petrol rafinerileri ve telekomünikasyon alanlarında özelleştirme gibi uygulamaları içeren bir reform programı yaşama geçirilmiştir⁶⁹⁴.

Reform programı hızlı bir biçimde sonuç vermiştir. UNCTAD'a göre, batı Asya bölgesinde yer alan diğer ülkelerdeki özelleştirme çalışmaları ile birlikte, Türkiye'de 2004 yılında, özelleştirmeyi teşvik eden 5177 sayılı Maden Yasası'nın yürürlüğe konulması⁶⁹⁵ ve telekomünikasyon alanında yabancıların mülkiyet sahibi olmalarına ilişkin kısıtlamaların

⁶⁸⁹ Utku Utkulu ve Dilek Seymen, "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15," *European Trade Study Group 6th Annual Conference (ETSG 2004)*, Nottingham, 2004, s. 3.

⁶⁹⁰ The World Bank, *Evaluation of the EU-Turkey Customs Union*, Report No. 85830-TR, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 28 March 2014, s. 5.

⁶⁹¹ Dilber Ulaş, "AB'ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçimi Kararları," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2008, s. 91.

⁶⁹² UNCTAD, *World Investment Report 2012*, UN Publication, New York, 2008, s. 55.

⁶⁹³ DPT, *Yabancı*, s. 194.

⁶⁹⁴ UNCTAD, *World Investment Report 2005*, UN Publication, New York, 2005, s. 25, 59 ve 61.

⁶⁹⁵ Özelleştirme ile madencilik sektöründe 44 milyon ABD doları tutarında yabancı yatırım çekilmiştir. Ancak, Yasa "rödövans" (maden arama ve işletme ruhsatlarının, ruhsat sahiplerince üçüncü kişilere maden sahalarının işletilmesinin devredilmesi) yoluyla üretime olanak tanır. Böylece, kamu kuruluşları, kendileri yapmaları gereken hizmetleri deneyim ve uzmanlık bakımından yetersiz işletmelere yaptırmaya başlamıştır. "Böylelikle hem çok sayıda ölümlü iş kazasına hem de maden kaynaklarımızın uygun olmayan üretim yöntemleriyle heba edilmesine yol açılmaktadır." Bu bakımdan, DYY çeken özelleştirme gibi uygulamaların, çalışma yaşamına ilişkin çok olumsuz sonuçlar doğurabileceği de ortaya çıkar. Bilgi için bkz.: Maden Mühendisleri Odası (MMO), *Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu*, MMO, Ankara, 2011, s. 16-17 ve 36.; Osman Güven Çankaya, "Rödövans Alt İşverenlik Sözleşmesi midir?" *Kamu-İş Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2014, s. 1.; Türkiye Barolar Birliği (TBB), *Soma Maden Faciası Raporu*, TBB Yayınları, Yayın No: 269, Ankara, 2014, s. 37-38.; UNCTAD, *World Investment Report 2006*, UN Publication, New York, 2006, (2006), s. 64.

kaldırılması gibi uygulamalar sayesinde, bölgede 2005 itibari ile en yüksek DYY girişi elde edilmiştir. Bölgenin en fazla yabancı yatırım çeken ülkesi konumunu koruyan Türkiye’de de toplam DYY girişi, 2003 yılında 1,8 ve 2004 yılında 2,8 milyar ABD doları iken 2005 yılında ise 9,7 milyar ABD dolarına yükselmiştir⁶⁹⁶. 2006 yılında da özelleştirme kapsamında yer alanlarında dahil olduğu çok büyük ölçekli birleşme ve satın almalar⁶⁹⁷ ile kurumlar vergisinin yüzde 30’dan yüzde 20’ye düşürülmesi aracılığıyla DYY girişlerinde çarpıcı bir artış elde edilmiş ve toplamda 20,1 milyar ABD doları tutarında giriş sağlanmıştır. Böylece Türkiye, 2005 yılında olduğu gibi 2006’da da DYY performansı düşük olsa da potansiyeli yüksek ülkeler arasına girmiştir⁶⁹⁸. 2007 yılında birleşme ve satın alma türündeki DYY’ler sayesinde artış eğilimi sürmüştür ve 22 milyar ABD dolarını aşan DYY girişi elde edilmiştir⁶⁹⁹.

2003-2007 döneminde Türkiye, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte batı Asya bölgesine yönelen toplam yatırımların yüzde 75’ini çekmiştir. 2008 yılında ise bu oran yüzde 78’e yükselmiştir. Bu artışa rağmen Türkiye, 2008 yılında bölgedeki lider konumunu yitirmiştir. Söz konusu yatırımlar büyük ölçüde (yüzde 57/38 milyar ABD doları) Suudi Arabistan’a yönelmiştir. Türkiye’ye yönelen toplam DYY girişi ise, bir önceki yıla göre yüzde 17 oranında azalmış ve 18,2 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Üstelik bu seviyedeki düşüş, Türkiye’deki büyük ölçekli satın alma türündeki DYY’lere rağmen gerçekleşmiştir⁷⁰⁰. 2009 yılında ise, küresel mali krizin etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye, bölgede küresel mali kriz sonrası baş gösteren daralmadan en fazla etkilenen ülkelerden biridir. Uluslararası ticaretteki daralmanın etkisiyle hem birleşme ve satın alma türündeki hem de dış satıma yönelik DYY’lerde büyük düşüş yaşanmıştır. Toplam DYY girişi yüzde 58 oranında azalarak 7,6 milyar ABD dolarına; birleşme ve satın alma türündeki DYY’ler ise, 13,2 milyar ABD dolarından 2,8 milyar ABD dolarına düşmüştür⁷⁰¹.

⁶⁹⁶ UNCTAD, 2006, s. xx, 24, 61 ve 301.

⁶⁹⁷ Satışı gerçekleşen toplam işletme sayısı 2004’de 18 ve 2005’de 23 iken 2006 yılında bu sayı 43’e çıkmıştır. En büyük payı, Telsim Mobil Telekomünikasyon’un İngiliz Vodafone Grup tarafından 4,6 milyar ABD dolarına satışı oluşturmuştur. Ayrıca, Finansbank 2,8 milyar ABD dolarına Yunanistan’ın en büyük bankası olan National Bank of Greece’e satılırken; Denizbank’ın yüzde 75’i 2,4 milyar ABD dolarına Fransız-Belçika ortaklığı olan Dexia’ya ve Petrol Ofisi A.Ş.’nin yüzde 34’ü de 1,1 milyar ABD dolarına Avusturya’da faaliyet gösteren OMV Grup’a satılmıştır. UNCTAD, 2007, s. 75, 76, 213 ve 276.

⁶⁹⁸ A.k., s. 14, 49, 52 ve 253.

⁶⁹⁹ 2007 yılında, Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. 3,1 milyar ABD dolarına ABD’li Citi Grup’a; Akbank T.A.Ş.’de yine 3,1 milyar ABD dolarına en büyük payı İngilizlere ait bir ortak girişime satılmıştır. UNCTAD, 2008, s. 205 ve 255.

⁷⁰⁰ 2008 yılında, Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı 2,7 milyar ABD dolarına; Petkim 2 milyar ABD dolarına; Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. 1,7 milyar ABD dolarına; Migros Türk Ticaret A.Ş. 1,7 milyar ABD dolarına; Türkiye Finans Katılım Bankası 1 milyar ABD dolarına ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş.’de 877 milyon ABD dolarına satılmıştır. UNCTAD, 2009, s. 57, 61 ve 249.

⁷⁰¹ UNCTAD, 2010, s. xx, 44 ve 170.

Kriz sonrası toparlanmaya dair işaretler 2010'dan itibaren kendini göstermiş; 2011'deki büyük artışla da belirgin bir biçimde iyileşme başlamıştır. Batı Asya bölgesine yönelik DYY girişlerindeki azalışa rağmen, DYY girişinde yüzde 76 oranında bir artış yakalayarak 9 milyardan 16 milyar ABD dolarına yükselen Türkiye'nin durumu bir istisna olarak değerlendirilmiştir. Bölgenin en fazla DYY çeken ikinci ülkesi olma konumunu korumakla birlikte Türkiye, toplam içindeki payını ise, yüzde 16'dan yüzde 33'e çıkarmıştır. Bu artışta, birleşme ve satın almaların⁷⁰² büyük etkisi vardır. Ayrıca, DYY'lerle ilgili doğrudan yüksek katma değer, yüksek teknoloji ve dış satım yönelimli projeleri amaçlayan, sektör odaklı bir yaklaşıma yönelişin de katkı sağladığı düşünülmektedir⁷⁰³.

Ancak bu yönelim, 2012 yılında DYY girişlerinde yüzde 23 oranında bir azalma meydana gelmesini ve toplam DYY girişinin 12,4 milyar ABD dolarına düşmesine engel olamamıştır. DYY girişindeki bu azalmaya rağmen, Suudi Arabistan'da da yaşanan düşüş nedeniyle Türkiye yeniden bölgede en çok DYY çeken ülke konumuna yükselmiştir. 2012 yılında yaşanan bu geriye gidişte, yüzde 70 oranında azalan birleşme ve satın alma türündeki DYY'ler etkilidir⁷⁰⁴. Toplam DYY girişinde 2007 yılında elde edilen 22 milyar ABD doları tutarındaki en yüksek seviyenin oldukça gerisine düşülmüş; toplam miktar 12 milyar ABD doları ile sınırlı kalmıştır. Bu düşüş, küresel büyümedeki azalma ile Türkiye'nin en büyük piyasası olan AB'deki uzun süreli mali daralmadan kaynaklanmaktadır⁷⁰⁵. Bu anlamda, ulusal piyasa küresel piyasa koşullarına uyumlu hale gelse de dış koşullar daha baskındır.

Düşüş eğilimi 2013 ve 2014 yıllarında da sürmüş ve toplamda sırasıyla 12,4ve 12,1milyar ABD doları tutarında DYY girişi sağlanmıştır. Bu eğilimin ortaya çıkmasında, 2013 yılında birleşme ve satın alma türündeki DYY'ler belirleyici olmuştur. Bu tür DYY'ler yüzde 68 oranında azalıp 867 milyon ABD doları ile 2004 yılından itibaren en düşük seviyesine inmiştir. Buna karşın, yeşil-alan yatırımları türündeki DYY'lerde ise, 6,9 milyar ABD doları tutarı ile son yıllardaki en yüksek düzeye ulaşılmıştır. 2014 yılında ise, birleşme ve satın alma türündeki DYY'lerin artarak 2 milyar ABD dolarını geçmesi, düşüş eğilimini tersine çevirememiş; yeşil-alan yatırımları türündeki DYY'lerde yüzde 50 oranında azalarak 2,7 milyar ABD dolarına düşmüştür⁷⁰⁶.

⁷⁰² İspanyol Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (BBVA) 5,9 milyar ABD dolarına Türkiye Garanti Bankası'nın yüzde 24,89'unu satın almış; İngiliz Vallares International da 2,1 milyar ABD dolarına Genel Enerji ile ortaklık kurmuştur. UNCTAD, 2012, s. 73.

⁷⁰³ A.k., s. 49 ve 171.

⁷⁰⁴ Birleşme ve satın alma türündeki DYY'lerden 2012 yılında sadece 2,7 milyar ABD doları tutarında gelir elde edilmiştir; 2011 yılında bu tutar 8,9 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. UNCTAD, 2012, s. 222.

⁷⁰⁵ UNCTAD, 2012, s. 54.

⁷⁰⁶ UNCTAD, 2014, s. 58, 207, 214 ve 220.; UNCTAD, 2015, s. A5, A12 ve A17.

Tablo 1: DYY Bileşenleri

	DYY (Net Yükümlülük Oluşumu) (milyon ABD doları)	Sermaye (Net)	Giriş (Yatırım)	Çıkış (Tasfiye)	Diğer Sermaye*	Gayrimenkul (Net)
2000	982	982	1.707	725	0	0
2001	3.352	3.352	3.374	22	0	0
2002	1.082	566	571	5	516	0
2003	1.702	688	696	8	16	998
2004	2.785	1.092	1.190	98	350	1.343
2005	10.031	8.134	8.535	401	56	1.841
2006	20.185	16.982	17.639	657	281	2.922
2007	22.047	18.394	19.137	743	727	2.926
2008	19.851	14.713	14.748	35	2.201	2.937
2009	8.545	6.144	6.226	82	619	1.782
2010	9.099	6.221	6.256	35	384	2.494
2011	16.176	14.146	16.137	1.991	17	2.013
2012	13.282	10.126	10.759	633	520	2.636
2013	12.457	9.298	9.866	568	110	3.049
2014	12.539	8.454	8.708	254	-236	4.321

* Uluslararası sermayeli işletmelerin yabancı ortaklarından aldığı kredi

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu**, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015, s. 11.; T.C. Ekonomi Bakanlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu**, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 13.; Hazine Müsteşarlığı, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu**, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 14.

Tarihsel ortalamaların altında seyreden DYY girişlerine ilişkin oluşan örüntünün kaynağında, yabancıların yatırım kararlarındaki belirsizlikler ile iç siyasi gelişmelerin bulunduğu ileri sürülmektedir⁷⁰⁷. İkibinlerde Türkiye'ye yönelik DYY'lerin bileşim, tür, sektör, bölge ve ülkelere göre dağılımlarına ilişkin verilere, yukarıda ve aşağıda yer alan tablolarda yer verilmiştir. Buna göre, ikibinlerde Türkiye'ye yönelen 154,1 milyar ABD doları tutarındaki DYY'nin, yüzde 74,4'ünü (119,3 milyar \$) net sermaye girişi, yüzde 19'unu (29,3 milyar \$) gayrimenkul yatırımları ve geriye kalan yüzde 3,6'sını (5,6 milyar \$) da diğer sermaye (uluslararası sermayeli işletmelerin yabancı ortaklarından aldığı kredi) oluşturmuştur.

154,1 milyar ABD doları tutarındaki girişin yarısını (78,7 milyar \$) 929 adet birleşme ve satın alma işlemi oluşturmuştur. Bu süreçte, duyurulan 1.467 adet bütünüyle yeni yatırım projesi karşılığında ise 128,2 milyar ABD doları tutarında DYY çekileceği tahmin edilmiştir.

⁷⁰⁷ TCMB, **Ödemeler Dengesi Raporu: 2014-II**, TCMB Yayınları, Ankara, 2014, s. 4.

Tablo 2: DYY Türleri

	Birleşme ve Satın Alma İşlemleri		Komple Yeni Yatırım (Yeşil-Alan Yatırımı)	
	Sayı	Tutar (milyon ABD doları)	Sayı	Tutar (milyon ABD doları)
2000	23	111,94	V.b.	V.b.
2001	46	810,27	V.b.	V.b.
2002	21	626,97	V.b.	V.b.
2003	16	107,29	73	8.453,70
2004	28	-291,83	71	4.401,75
2005	42	12.964,93	70	4.921,65
2006	75	15.589,81	90	11.699,43
2007	86	15.141,70	104	15.426,37
2008	94	13.982,46	179	19.498,61
2009	54	3.158,91	162	19.619,29
2010	72	1.957,94	151	9.483,22
2011	98	8.929,71	157	11.185,18
2012	94	2.690,43	153	8.996,48
2013	85	857,36	149	9.713,71
2014	95	2.044,71	108	4.778,96

V.b.: *Veri bulunmamaktadır.*

Kaynak: UNCTAD, “World Investment Report 2015: Annex Tables,” <http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20Report/Annex-Tables.aspx>, (01.02.2016).

Sektörel bazda bir inceleme yapıldığında, finans ve sigorta faaliyetlerinin (yüzde 36,83) en çok DYY girişi sağlayan sektör olduğu; onu imalat (yüzde 22,31) ve enerji (yüzde 13,35) sektörlerinin izlediği görülür. Tablo 3 alt sektör ayrımı verilerine ulaşılabilen 2002 yılından günümüze kadarki gelişimi göstermektedir. Alt sektör ayrımı yapılmayan 2000 ve 2001 yıllarında ise, DYY girişlerinin yüzde 58,43'ü hizmetler, 37,89'u imalat, 3,13'ü tarım ve 0,55'i de madencilik sektörlerine yöneliktir⁷⁰⁸.

708 T.C. Ekonomi Bakanlığı, “İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (1980-2003),” http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/docListViewer.jspx;jsessionid=DeUjXAZLRoW1aQlkaluObPmH5Ic8UMSjOxNyOgp4ZEJF8oeYLEMT!600037135?folder=%2FContribution+Folders%2Fweb%2FYat%C4%B1r%C4%B1m%2FULuslararası%C4%B1+Yat%C4%B1r%C4%B1mlar%2F03.Uluslararası%C4%B1+Do%C4%9Frudan+Yat%C4%B1r%C4%B1m+%C4%B0statistikleri%2FULuslararası%C4%B1+Do%C4%9Frudan+Yat%C4%B1r%C4%B1m+Verileri+B%C3%BClenleri%2FparentPage=yatirim&_adf.ctrlstate=9zqjz8mt_390&_afwLoop=288985190668804&_afwWindowMode=0&_afwWindowId=null#!%40%40%3F_afwWindowId%3Dnull%26_afwLoop%3D288985190668804%26folder%3D%252FContribution%2BFolders%252Fweb%252FYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%252FULuslararası%25C4%25B1%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1mlar%252F03.Uluslararası%25C4%25B1%2BDo%25C4%259Frudan%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%2B%25C4%25B0statistikleri%252FULuslararası%25C4%25B1%2BDo%25C4%259Frudan%2BYat%25C4%25B1r%25C4%25B1m%2BVerileri%2BB%25C3%25BClenleri%252F%26parentPage%3Dyatirim%26_afwWindowMode%3D0%26_adf.ctrlstate%3Djfgdgj6xe 4, (02/01/2016).

Tablo 3: DYY’lerin Sektörlere Göre Dağılımı

SEKTÖRLER	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	Oran
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	0	0	4	5	6	9	41	48	81	32	43	47	61	0,31
Madencilik ve Taşocakçılığı	2	13	74	41	123	336	145	89	136	146	213	242	364	1,59
İmalat	96	347	206	865	1.701	4.131	3.972	1.640	924	3.597	4.343	2.207	2.894	22,31
Enerji	68	87	63	2	1.164	567	1.055	2.153	1.824	4.293	924	2.334	1.583	13,35
Su T., Knlz., Atık Y. ve İyileş. Fly.	0	0	0	0	0	3	15	5	3	2	0	36	3	0,06
İnşaat	0	8	2	81	215	287	337	209	310	301	1.427	178	232	2,97
Toptan ve Perak. Tic.	73	177	36	78	456	234	2.088	389	435	709	221	377	1.165	5,33
Ulaştırma ve Depolama	1	0	6	21	453	679	96	230	183	222	130	300	142	2,04
Konaklama ve Yiyecek Hizm. Fly.	0	0	1	37	21	33	25	55	113	122	16	59	23	0,42
Bilgi ve İletişim	61	2	670	3.263	6.353	472	97	173	36	36	133	110	211	9,63
Finans ve Sigorta Fly.	249	54	127	3.856	6.954	11.717	6.136	817	1.621	5.883	2.084	3.415	1.535	36,83
Gayrimenkul Fly.	0	0	1	216	79	448	453	210	241	300	173	128	226	2,05
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Fly.	2	0	0	13	6	32	52	81	94	103	78	87	94	0,53
İd. ve Destek Hiz. Fly.	0	0	0	17	30	2	25	22	17	55	234	175	93	0,56
Eğitim	0	0	0	0	0	0	0	1	17	68	60	2	0	0,12
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hiz. Fly.	3	3	0	26	71	176	147	105	112	232	546	106	200	1,43
Kült., San., Eğl., Dinlence ve Spor	9	4	0	0	4	2	40	25	62	13	81	5	2	0,20
Diğer Hizmet Fly.	7	1	0	14	3	9	24	14	47	23	53	58	56	0,26
TOPLAM	571	696	1.190	8.535	17.639	19.137	14.748	6.266	6.256	16.137	10.759	9.866	8.884	100,00

* 2014’e ilişkin veriler geçicidir.

Kaynak: TCMB, “Ödemeler Dengesi İstatistikleri,” [http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/Veri+Tablolar,\(01.02.2016\).](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/Veri+Tablolar,(01.02.2016).)

Tablo 4: DYY Girişlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

	Avrupa	Afrika	Amerika	Asya	Okyanusya ve Kutup Bölgesi	Sınıflandırılmayan	Toplam
2002	468	0	9	70	0	24	571
2003	576	0	58	60	0	2	696
2004	1.033	0	97	60	0	0	1.190
2005	6.652	3	122	1.756	1	1	8.535
2006	14.574	21	1.002	1.927	108	7	17.639
2007	12.974	5	4.717	1.405	26	10	19.137
2008	11.368	82	951	2.345	2	0	14.748
2009	5.248	2	331	673	12	0	6.266
2010	4.939	0	384	928	5	0	6.256
2011	12.588	0	1.485	2.055	9	0	16.137
2012	7.925	0	491	2.337	6	0	10.759
2013	6.400	221	343	2.899	3	0	9.866
2014*	6.571	42	325	1.946	0	0	8.884
Toplam İçindeki Pay	75,67	0,31	8,55	15,30	0,14	0,04	100,00

Tablo 5: DYY Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*	Toplam İçindeki Pay
Hollanda	72	51	568	383	5.069	5.442	1.343	717	486	1.425	1.381	918	2.017	16,47
Avusturya	0	0	1	9	1.108	370	586	1.019	1.584	2.418	1.519	647	50	7,72
ABD	2	52	36	88	848	4.212	868	260	323	1.403	439	326	325	7,61
Almanya	86	142	73	391	357	954	1.237	497	597	665	491	1.968	693	6,75
İngiltere	8	141	126	166	628	703	1.335	350	245	906	2.044	300	1.049	6,63
Belçika	5	54	25	1.090	3.435	358	571	201	48	1.495	39	60	41	6,15
Lüksemburg	0	0	0	39	251	583	3.140	509	311	562	1.186	278	555	6,14
Yunanistan	0	24	38	11	2.791	2.360	775	59	436	111	58	68	101	5,66
Fransa	22	121	34	2.107	439	367	679	617	623	999	86	217	280	5,46
İspanya	5	0	3	66	53	583	838	145	205	2.251	193	506	76	4,08
Rusya	0	0	0	1.605	7	108	71	12	2	762	11	875	730	3,47
BAE	1	0	0	1.625	1.548	183	148	6	104	89	52	176	115	3,35
Azerbaycan	0	1	4	2	1	10	18	69	12	1.266	338	803	894	2,83
İtalya	241	1	14	692	189	74	249	314	25	111	154	146	490	2,24
S. Arabistan	0	0	5	2	22	10	1.312	34	39	8	439	39	33	1,61
İsviçre	9	11	6	33	73	257	201	163	123	233	454	204	154	1,59
Kuveyt	0	0	38	20	123	77	330	73	193	43	271	185	234	1,32
Japonya	63	58	6	32	1	2	11	3	347	231	106	439	212	1,25
Diğer	57	40	213	174	696	2484	1036	1218	553	1159	1498	1711	835	9,67
Toplam	571	696	1.190	8.535	17.639	19.137	14.748	6.266	6.256	16.137	10.759	9.866	8.884	100,00

* 2014'e ilişkin veriler geçicidir.

Kaynak: TCMB, “Ödemeler Dengesi İstatistikleri,” [http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/Veri+Tablolar,\(01.02.2016\).](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/Veri+Tablolar,(01.02.2016).)

DYY girişi sağlanan bölgelerde Avrupa yüzde 75,67’lik oranla birinci sırada yer almış; Asya (yüzde 15,30) ve Amerika (yüzde 8,55) oldukça geride kalmıştır. Ülkeler sıralamasında ise, DYY girişinin yüzde 90’ından fazlasını sağlayan ilk 18 ülke içinde Avrupa ülkeleri (11 ülke) yoğunluktadır. Hollanda’nın yüzde 16,47’lik oranla ilk sırada yer aldığı listede yer alan ilk altı ülke (Hollanda, Avusturya, ABD, Almanya, İngiltere ve Belçika), toplam DYY girişinin yarısından fazlasını (yüzde 51,33) sağlarken; komşu ülkelere sadece Yunanistan’dan “kayda değer” DYY girişi sağlanmaktadır.

VI. PORTFÖY YATIRIMLARI

Küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretteki genişlemeye paralel olarak, mali akımların da hız ve hacmi artmıştır. Bu artışla birlikte mali varlıkların uluslararası ölçekteki

hareketliliği, mal ve hizmet ticaretini geride bırakmıştır. Bilişim teknolojileri ve ulaşım sektörlerindeki gelişmeler ile hızlanan bu süreçte, coğrafi uzaklık önemini yitirmiş; bilginin kapsamında ve bilgiye erişme hızındaki artış sayesinde de küresel mali işlemler daha hızlı ve etkin bir biçimde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Buna ek olarak, birçok ülkede yatırım olanaklarını sınırlandırdığı gerekçesi ile sermaye ve döviz denetimlerinin kaldırılması gibi uygulamalar aracılığıyla da sermaye piyasaları serbestleştirilmiştir. Ancak tüm ülkelerdeki uygulamalar yeknesak olmadığından dolayı, mali sermaye görece daha rahat koşullar sağlayan mali piyasalara yönelmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda, mali sermaye sahipleri arasında başlayan rekabet aracılığıyla hisse senedi ve tahviller, küresel mali piyasanın boyutu hızla artan önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Dolayısıyla böyle bir ortamda, portföy yatırımlarına da alan açılmıştır⁷⁰⁹.

UPF portföy yatırımlarını, “DYY ile rezerv varlıklar kalemlerinin dışında kalan, hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetleri içeren sınır ötesi işlem ve pozisyonlardan oluşan, bir sermaye hareketi türü⁷¹⁰” olarak tanımlanmaktadır. Kısaca portföy yatırımlar, menkul kıymetlere yapılan yatırımlar olarak ifade edilebilirken; bu yatırımlar hisse senetleri, kamu ya da özel kuruluşlarca ihraç edilen bono ve tahvil biçimindeki borç senetleri ve diğer para piyasası araçlarından oluşmaktadır⁷¹¹. Bununla birlikte, bu kapsamda yer alan menkul kıymetler, bu menkul kıymetleri piyasaya sunan işletmelerin sermayelerinin yüzde 10’u ile sınırlıdır⁷¹².

Portföy yatırımları kapsamındaki senetlerin en önemli özelliği, devredilebilirliklerinin bulunmasıdır. Buna göre, söz konusu senetlerin mülkiyeti kolaylıkla el değiştirebilmektedir. Esasen tüm mali araçların ticarete konu olmalarından ötürü devredilebilirlikleri bulunur. Bununla birlikte, portföy yatırımları kapsamına giren senetler, genel olarak menkul kıymetler borsalarında veya gayri resmi ve esnek kuralları olan, organize edilmemiş menkul kıymet piyasalarında (tezgâh üstü piyasaları) işlem görürler. Portföy yatırımları kapsamına giren senetlerin devredilebilir olması, bir yandan bu menkul kıymetlerin alım-satımını kolaylaştırırken; öte yandan da yatırımcının portföyünü çeşitlendirmesine ve istediği zaman da piyasadan çıkmasına olanak tanır⁷¹³.

⁷⁰⁹ Söhnke M. Bartram ve Gunter Dufey, “International Portfolio Investment: Theory, Evidence, and Institutional Framework,” *Financial Markets, Institutions & Instruments*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2001, s. 85-86.

⁷¹⁰ IMF, BPM6, s. 110.

⁷¹¹ TCMB, Yöntemsel, s. 11.

⁷¹² John Bluedorn, Rupa Duttagupta, Jaime Guajardo ve Petia Topalova, *Capital Flows are Fickle: Anytime, Anywhere*, IMF Working Paper, Sayı: WP/13/183, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013, s. 8.

⁷¹³ IMF, BPM6, s. 82 ve 110.

Anlaşılabacağı üzere, içerikleri bağlamında DYY'lerden ayrılan portföy yatırımları, yönetim, denetim ve kapsam bakımından oldukça farklı bir yapıya sahiptirler. İlk olarak, DYY'lerde yatırımcının işletmenin yönetim ve denetimi üzerinde etkisi bulunmakla birlikte, portföy yatırımlarda böylesine bir etki söz konusu değildir. Bunun yanında, portföy yatırımlarda yerleşik işletme sadece uluslararası mali piyasalardan kaynak sağlarken; DYY'lerde yatırım sermayesinin dışında, teknik ve örgütsel bilginin de transferi gerçekleşmektedir⁷¹⁴. Bundan dolayı, sadece ev sahibi ülkedeki sermaye miktarını arttıran, ulusal faiz oranına bağlı olması nedeniyle hem kısa vadeli hem de güvensiz ve oynak⁷¹⁵ bir nitelik taşıyan portföy yatırımlarının, DYY'lere göre ev sahibi ülkeye daha az katkı sağladığı düşünülmektedir⁷¹⁶. Bu bakımdan, portföy yatırımlarını belirli bir ölçüde kısıtlayan düzenlemelerin, mali istikrara katkı sağlayacağı görüşü geniş bir yelpazede kabul görür⁷¹⁷.

Bu anlamda, özellikle son yıllarda yaşanan mali krizlerin ardından, portföy yatırımlarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri de sıklıkla vurgulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, portföy yatırımlarından beklenen yararın sağlanabilmesi için etkin işleyen bir mali piyasanın varlığına gereksinim duyulduğunu; ancak böyle bir piyasada portföy yatırımlarının ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacağını öne süren görüşler de bulunmaktadır. Buna göre, DYY'ler gibi portföy yatırımları da ekonomiyi olumlu yönde etkileyebilir. Bu etkinin ortaya çıkması için ise, doğru politikaların uygulanması gerekmektedir⁷¹⁸.

Kuramsal alandaki farklı görüşlerle birlikte, özellikle azgelişmiş ülkeler yetmişlerden itibaren mali serbestleştirme programlarını uygulamaya koymuş ve böylelikle portföy yatırımları çekmeye başlamışlardır. Mali serbestleşme, bu ülkelerde yeni mali piyasaların ve araçların oluşturulması gibi çarpıcı kurumsal değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler aracılığıyla başlayan portföy yatırımlarının etkisiyle, varlık fiyatlarında spekülasyon nitelikli artışlar meydana gelmiş ve gerçek faiz oranları oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu

⁷¹⁴ TCMB, Yöntemsel, s. 11.

⁷¹⁵ Rex A McKenzie ve Nicolas Pons-Vignon, *Volatile Capital Flows and a Route to Financial Crisis in South Africa*, AUGUR Working Paper, WP #2 (Financial Markets and International Regulation), The AUGUR Project (Challenges for Europe in the World of 2030): International Collaborative Research Project of the 7th Framework Program of the European Commission, Brussels, 2012, s. 22.

⁷¹⁶ Seeraj Mohamed, *Economic Policy, Globalization and the Labour Movement: Changes in the Global Economy from the Golden Age to the Neoliberal Era*, Working Paper, Sayı: 1, Global Labour University, Berlin, 2008, s. 23.

⁷¹⁷ Francis Cripps, "Macro-Model Scenarios and Implications for European Policy," **Challenges for Europe in the World, 2030**. (Ed.: John Eatwell, Pascal Petit ve Terry McKinley), Ashgate Publishing Limited, 2014, s. 68.

⁷¹⁸ Kimberly Evans, *Foreign Portfolio and Direct Investment: Complementarity, Differences, and Integration*, Global Forum on International Investment Attracting Foreign Direct Investment for Development, OECD, Shanghai, 5-6.12.2002, s. 1.

anlamda, gelir getirici faaliyetlerde gerçek sektörün ağırlığı azalmış ve mali sektöre doğru bir kayma yaşanmıştır. Oluşan fiyat balonları, önceki yatırımcıların başarıları olarak değerlendirilerek, yeni sermaye girişleri de teşvik edilmiştir⁷¹⁹.

Bu gelişmeler sonucunda, yeni liberal çağda özellikle doksanlarda portföy yatırımları ulusal makro ekonomi politikalarının temel belirleyicisi haline gelmiştir. Mali kaynak gereksinimi içindeki azgelişmiş ülkeler, bir yandan yabancı yatırımcılara güven vermek ve/veya veya uluslararası kredi değerliliğini güvence altına almak amacıyla daraltıcı politikalar uygularken, bir yandan da giderek yabancı sermayeye bağımlı hale gelmişlerdir. Uluslararası mali kurumların “kuşatması” altına giren bu ülkelerin, küresel sermayenin çıkarlarına ters düşen bir strateji geliştirmeleri veya bir politika uygulamaları olası değildir. Bu bakımdan, portföy yatırımlardaki artışla mali gereksinimlerini belirli bir süre için giderilmesi karşılığında, ÇUI’ler ve uluslararası mali kurumlar devletin düzenleyici rolünü ele geçirmişlerdir⁷²⁰.

Mali serbestleştirme programlarının bir sonucu olarak, yeni oluşan “sığ” sermaye piyasalarına sahip azgelişmiş ülke ekonomileri, yüksek getiri sağlayan cazibe merkezleri haline gelmişlerdir. Ancak hızla yükselen faizlerin etkisiyle menkul kıymet fiyatları artmakla birlikte, bu artış gerçekçi değil spekülasyon niteliklidir. Bunun yanı sıra portföy yatırımların en önemli özelliği olarak görülen devredilebilirlik, sermaye çıkışını da kolaylaştırdığı için mali krize de yol açabilmektedir. Bu açıdan portföy yatırımları, hem politika özerkliğini en fazla sınırlandıran, hem de en riskli sermaye hareketi türü olarak değerlendirilmektedir⁷²¹.

Bu anlamda, kur artışının baskı altına alınıp faizlerin yükseltilmesi yoluyla “sıcak para girişi” olarak nitelendirilecek biçimde portföy yatırımlarında yoğunlaşma sağlanması⁷²² ve böylece borçların çevrilerek kamu açıklarını belirli bir oranda kapatma olanağına karşın, ülkelerin küresel gelişmelere duyarlılık düzeyi de artar⁷²³. Dolayısıyla ulusal koşulların yabancı yatırımcılar için uygunluğunun yanı sıra küresel iklimin de dingin olması gerekir. Aksi halde, oynaklık derecesi yüksek portföy yatırımları tersine yönelerek, bu yatırımları çeken ülkelerin mali kırılganlıklarını arttırması ve önünde sonunda bir krizin doğması sürpriz

⁷¹⁹ Ilene Grabel, “Marketing the Third World: The Contradictions of Portfolio Investment in the Global Economy,” *World Development*, Cilt: 24, Sayı: 11, 1996, s. 1763.

⁷²⁰ Erinç Yeldan, “Financialization of the World Economy, “Credible Governance”, Lopsided Growth and Vanishing Jobs,” *International Conference in memory of Guy Mhone on “Sustainable Employment Generation in Developing Countries: Current Constraints and Alternative Strategies”*, 25-27.01.2007, University of Nairobi, Nairobi, 2007, s. 11.

⁷²¹ Oğuz Esen, “Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 9, Sayı: 30, 1998, s. 61 ve 63.

⁷²² Kerem Alkin, *Genel Ekonomi*, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu, Ankara, 2014, s. 36.

⁷²³ Yaşar Uysal, “Devlet Merkezli Spekülasyon Rant Ekonomisi: Oluşumu ve Sonuçları,” *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 44, Sayı: 511, 2007, (Devlet), s. 48.

olmayacaktır⁷²⁴. Üstelik portföy yatırımlarının üretime destek olarak değil de tüketim amacıyla kullanılması durumunda, ekonomik durgunluğun süresinin uzaması ve krizin boyutunun büyümesi gündeme gelecektir⁷²⁵. Portföy yatırımlarına ilişkin kuram, biçim ve eğilimlerin açıklanması konunun etrafıca anlaşılmasını sağlayacaktır.

A. Portföy Yatırımı Kuramları

Portföy yatırımlarına ilişkin kuramlar ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca geçerliliğini koruyan ve yatırımcıların çeşitli sektörlerden portföylerine alacakları menkul kıymetlerin sayısındaki artışın yani portföyün çeşitlendirilmesinin riski azaltacağını öngören geleneksel portföy yaklaşımıdır. Ancak, bu çeşitlendirmede menkul kıymetlerin getirileri arasındaki riskin dikkate alınmaması gibi bazı eksiklikler, ikinci kuram olan modern portföy kuramının doğuşuna kaynaklık etmiştir⁷²⁶.

1952 yılında Harry Markowitz tarafından ortaya konan modern portföy kuramında, menkul kıymetlerin ya da menkul kıymet gruplarının aynı ya da ters yönlü hareketi nedeniyle portföy çeşitlendirmenin riski azaltmayacağı ileri sürülmüş; menkul kıymet getirileri arasındaki ilişkiler çözümlenmiş, portföy risk ve getirilerinin nasıl ölçüleceği ve optimal portföy seçiminin nasıl yapılacağı matematiksel olarak gösterilmiştir⁷²⁷.

Bu iki kuramın dışında, hisse senetlerine ilişkin risk düzeylerini ve risk ile getiri arasındaki ilişkileri anlamak için “finansal varlıkları fiyatlandırma modeli (tekli faktör modeli)”, “arbitraj fiyatlama kuramı (çoklu faktör modeli)” ve “Fama-French üç faktör modeli” gibi yatırımın beklenen getirisini açıklamaya yönelik modeller de geliştirilmiştir⁷²⁸. Ancak, mali varlıkların olası getiri ve zararlarını ölçmeye çalışan tekli ve çoklu faktör modelleri, esasen modern portföy kuramının bir bölümünü oluşturur⁷²⁹. Mali varlıkları fiyatlandırma modelinin eksikliklerini gidermek için ortaya konulan Fama-French üç faktör

⁷²⁴ UNDP, Resilience, s. 102.

⁷²⁵ Rıdvan Karacan ve Filiz Sanal Çevik, “Ekonomik İstikrar Açısından Üretim Ekonomisi ve Parasal Ekonominin Karşılaştırılması,” *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2015, s. 169-170.

⁷²⁶ Turhan Korkmaz, “Geleneksel Portföy Yönetimi,” *Portföy Yönetimi*, (Ed.: Mehmet Başar), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2852, Eskişehir, 2013, s. 71.

⁷²⁷ Turhan Korkmaz, “Modern Portföy Yönetimi,” *Portföy Yönetimi*, (Ed.: Mehmet Başar), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2852, Eskişehir, 2013, s. 95.

⁷²⁸ Güven Sayılğan, “Endeks (Faktör) Modelleri,” *Portföy Yönetimi*, (Ed.: Mehmet Başar), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2852, Eskişehir, 2013, s. 125.

⁷²⁹ Johanna G. Jugu ve Yunisa Simon Amodu, *Capital Asset Pricing Model and Arbitrage Pricing Theory: A Comparative Analysis*, University of Jos, Jos, 2014, s. 1.

modeli⁷³⁰ de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu bakımdan portföy yatırımına ilişkin kuramlar iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Geleneksel Portföy Kuramı

Geleneksel portföy kuramı, esasen otuzlu yıllardaki bir para kuramı oluşturma çabalarının türevi olarak temellendirilen ve 1945 yılında risklerin azaltılması için menkul kıymetlerin çeşitlendirilmesi gerektiği görüşü ile olgunluğa ulaşan⁷³¹ ilk portföy kuramıdır. İlk çalışmalarda, büyük bunalımın da etkisiyle daha çok belirsizlik ve risk üzerine odaklanılırken, belirli bir risk düzeyi ve beklenen getiri arasında denge kurulabileceği; belirli parametrelerden yola çıkarak olası sonuçların tahmin edilebileceği varsayılmıştır⁷³². Daha sonra ise, riski azaltmak için yatırım yapılan menkul kıymetlerin çeşitlendirilmesinin bir yöntem olarak benimsenmesi gerektiği ileri sürülmüştür⁷³³.

Geleneksel portföy kuramı, yatırımcıların menkul kıymet varlık stoklarını, tercih ettikleri risk ve beklenen getiri dengesine bağlı olarak çeşitlendirmeleri gerektiği düşüncesine dayanmaktadır⁷³⁴. Buna göre, yatırımcılar risk ve getiri dengesi tercihleri ile yatırım ortamı koşullarını dikkate alarak yatırım yapacakları menkul kıymetleri çeşitlendirirlerken⁷³⁵; portföy getirilerindeki “oyunaklığı” azaltıp, gelire istikrar kazandırarak⁷³⁶ birikimi de güvence altına almış olurlar⁷³⁷. Risk ve getiri arasındaki etkileşime odaklanan bu yaklaşımda, risk tüm menkul kıymetlerin bir arada dikkate alındığı bir bütün olarak değerlendirilirken; yatırım mevcut fiyatıyla gelecekte en yüksek getirinin elde edilmesini sağlayacağı tahmin edilen tek

⁷³⁰ Veyssel Eraslan, “Fama and French Three-Factor Model: Evidence from Istanbul Stock Exchange,” **Business and Economics Research Journal**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2013, s. 11.

⁷³¹ Umut Uyar ve Sinem Güler Kangallı, “Markowitz Modeline Dayalı Optimal Portföy Seçiminde İşlem Hacmi Kısıtı,” **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, s. 184-185.

⁷³² John Richard Hicks, “A Suggestion for Simplifying the Theory of Money,” **Economica**, Cilt: 2, Sayı: 5, 1935, s. 9.; Jacob Marschak, “Money and the Theory of Assets,” **Econometrica**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1938, s. 320-321.

⁷³³ Frank J. Fabozzi, **Institutional Investment Management: Equity and Bond Portfolio Strategies and Applications**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2009, s. 27.

⁷³⁴ Michael Bleaney, Paul Mizen ve Lesedi Senatla, Portfolio Capital Flows to Emerging Markets, Centre for Research in Economic Development and International Trade (CREDIT) Research Paper, Sayı: 99/12, CREDIT, University of Nottingham, Nottingham, November 1999, s. 1.

⁷³⁵ Jawad M. Addoum, “Household Portfolio Choice and Retirement,” <http://ssrn.com/abstract=2355435>, Social Sciences Research Network, 2016, (06.02.2016), s. 35.

⁷³⁶ Halit Gönenç ve Barış Kılıçhan, “Kredi Portföyü Çeşitlendirmesinin Banka Performansı Üzerindeki Etkileri,” **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 49, 2004, s. 65-66.

⁷³⁷ E. Robert Fernholz, **Stochastic Portfolio Theory**, Springer, New York, 2002, s. 9.

bir kalemle sınırlandırılmaz⁷³⁸. Bunun yerine, daha az riskle ve daha fazla getiri veren bir bileşim oluşturulmaya çalışılır⁷³⁹.

Çeşitlendirmenin, riskleri azaltmak için kullanılan önemli bir yatırım stratejisi olarak değerlendirildiği geleneksel portföy kuramı, bu yöntemin faydalarının maliyetlerini geçeceği varsayımına dayanır. Bununla birlikte, her zaman optimum bir bileşimin oluşturulması da olası değildir⁷⁴⁰. Üstelik çeşitlendirmenin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar, özellikle portföyün aşırı derecede çeşitlendirilmesi halinde, yönetiminin daha güç hale gelmesi, sayıları artan menkul kıymetlerle ilgili bilgi edinmenin maliyetinin yüksek olması, işlem giderlerinin artması ve risk düzeyine göre daha az getiri sağlayan menkul kıymetlere de portföyde yer verilmesi şeklinde sıralanabilir⁷⁴¹.

Sonuç olarak, tekil menkul kıymetlerin seçimine odaklanan ve basit çeşitlendirme sistemine dayanan⁷⁴² geleneksel portföy kuramı, ellilere kadar gerek akademik çalışmalarda gerekse de uygulamada geniş yer bulsa da portföy içinde yer alan menkul kıymetler arasındaki ilişkiye yer verilmemesi⁷⁴³, ayrıca matematiksel ve istatistiksel yöntemlerden yeteri kadar yararlanılmaması gibi nedenlerle bilimsel dayanaktan yoksun olarak değerlendirilmiş ve birçok eleştiri almıştır⁷⁴⁴. Her ne kadar özellikle risk yönetimi konusunda “sıradan” olduğu ileri sürülse⁷⁴⁵ de ortaya çıktığı dönem dikkate alındığında, geleneksel portföy kuramının daha sonraki çalışmalar için yol gösterici olduğu açıktır.

2. Modern Portföy Kuramı

Portföy riskinin ölçülebilir bir değişken haline getirilebilmesine yönelik çalışmalar sonucunda altmışların başında ortaya çıkan modern portföy kuramı, menkul kıymetlerin beklenen getirisi ile risk düzeyi arasında geleneksel yaklaşımdan daha farklı bir ilişki

⁷³⁸ Frank J. Fabozzi, Petter N. Kolm, Dessislava A. Pachamanova ve Sergio M. Focardi, **Robust Portfolio Optimization and Management**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2007, s. 2-3.

⁷³⁹ Edwin H. Neave, **Modern Financial Systems: Theory and Applications**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2009, s. 310.

⁷⁴⁰ Gönenç ve Kılıçhan, s. 55.

⁷⁴¹ Cansın Kaya ve Ozan Kocadağlı, “Etkin Sınır ve Beta Katsayı Kısıtlı Portföy Seçim Modeli Üzerine Bir Uygulama,” **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Sayı: 22, 2012 s. 24.

⁷⁴² Uyar ve Kangalli, s. 185.

⁷⁴³ Ayhan Kapusuzoğlu ve Mustafa İbicioğlu, “Portföy Çeşitlemesi: İMKB’de Sektörel Endeksler Üzerine Bir Analiz,” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 53, 2013, s. 120.

⁷⁴⁴ Ayşe Gül Özeralp Zeren, Filiz Konuk ve Feyyaz Zeren, “Ülke Borsaları Arasında Portföy Çeşitlendirmesi: Türkiye ile Beş OECD Ülkesi Arasındaki İlişkinin Analizi,” **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, s. 30.

⁷⁴⁵ Thomas Dangl, Otto Randl ve Josef Zechner, “Risk Control in Asset Management: Motives and Concepts,” **Innovations in Quantitative Risk Management**, (Ed.: Kathrin Glau, Matthias Scherer ve Rudi Zagst), Springer, München, 2013, s. 240.

kurulması gerektiği düşüncesine dayanır⁷⁴⁶. Bu kurama göre, menkul kıymetlerin çeşitlendirilmesi, portföy getirisinin ençoklaştırılmasında bir araç olarak kullanılabilmesine rağmen, sadece çok sayıda farklı menkul kıymete yatırım yapılmasını içermez. Bu anlamda, aynı sektörde yer alan farklı menkul kıymetlere yatırım yapılmasının, beklenen getiriyi sağlayacak doğru bileşimi oluşturmayacağını ileri sürer. Bununla birlikte, farklı sektörlerde yer alan farklı menkul kıymetlere yatırım yapılarak bu olumsuzluk aşılsa bile, yine de bu yöntemin tüm riskleri ortadan kaldırması beklenmemelidir. Bunun nedeni, menkul kıymetler arasındaki ilişkinin de hesaba katılmamasıdır. Dolayısıyla modern portföy kuramının, riskin azaltılması için menkul kıymetleri “doğru biçimde” çeşitlendirmenin yanı sıra bunlar arasındaki ilişkinin de hesaba katılması gerektiğini savunduğu⁷⁴⁷ söylenebilir.

Bu bağlamda, önemli ölçüde istatistiğe dayalı matematiksel modellerden yararlanılan⁷⁴⁸ modern portföy kuramına göre, yatırımcılar riskten kaçınmak için yatırımdan beklenen getirinin yanı sıra bir risk ölçütü olarak da bu getirinin “varyansı” ile menkul kıymetler arasındaki “kovaryansı”⁷⁴⁹ dikkate almalıdırlar. Beklenen getiri düzeyinin ençoklaştırılması, varyansın en aza indirilmesine ve aralarındaki kovaryans derecesi yüksek olan menkul kıymetlere yatırım yapılmamasına bağlıdır⁷⁵⁰. Dolayısıyla, çok sayıda menkul kıymete yatırım yapılması yerine, tüm olasılıkların hesaplanarak riskten korunmaya ve fırsatları değerlendirmeye olanak tanıyan dengeli bir bileşimin oluşturulması gerekmektedir. Bu bileşimde, sadece hiçbir risk taşımayan yüksek getirili menkul kıymetlere yer verilmeyeceği gibi çok riskli ve düşük getirili olanlara da yer verilmez⁷⁵¹. Kuramın temel unsurları olarak değerlendirilen risk ve beklenen getiri ölçütleri arasındaki bu ilişki, yatırım kararlarında tek tek menkul kıymetlere odaklanılmasından çok bir bütün olarak portföyün dikkate alınmasının gerektiğini de göstermektedir⁷⁵². Tüm bunların yanı sıra yatırımcıların her zaman rasyonel hareket etmeyebileceğinin göz ardı edilmesi, risk ölçütü olarak varyansın seçilmesi, oldukça fazla teknik detaya girilmesi ve tüm olguların sermaye piyasalarının

⁷⁴⁶ Frank K. Reilly ve Keith C. Brown, *Investment Analysis & Portfolio Management*, South-Western Cengage Learning, Mason, 2012, s. 182.

⁷⁴⁷ Harry Max Markowitz, “Portfolio Selection,” *The Journal of Finance*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1952, (Portfolio), s. 79 ve 89.

⁷⁴⁸ Myles E. Mangram, “A Simplified Perspective of the Markowitz Portfolio Theory,” *Global Journal of Business Research*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2013, s. 59.

⁷⁴⁹ Kovaryans, menkul kıymetlerin aynı doğrultuda hareket edip etmediğini gösteren bir ölçüttür. İki menkul kıymet arasındaki yüksek kovaryans, bunlardan birinin getirisinde artış veya azalış olduğunda, diğerinin de aynı sonucu vereceğini gösterir. Bkz.: Tobias Adrian, “Measuring Risk in the Hedge Fund Sector,” *Current Issues in Economics and Finance*, Cilt: 13, Sayı: 3, Federal Reserve Bank of New York, 2007, s. 1.

⁷⁵⁰ Markowitz, Portfolio, s. 77 ve 89.

⁷⁵¹ Harry Max Markowitz, *Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1959, (Diversification), s. 3.

⁷⁵² Harry Max Markowitz, “Foundations of Portfolio Theory,” *The Journal of Finance*, Cilt: 46, Sayı: 2, 1991, (Foundations), s. 470.

dinamiklerine göre açıklanmaya çalışılması bakımından da çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır⁷⁵³.

B. Portföy Yatırımlarının Biçimleri

Portföy yatırımları, hesaplanıp kayıt altına alınmasını dahi oldukça güç hale getirecek kadar geniş bir çeşitliliğe sahiptir⁷⁵⁴. Bununla birlikte, portföy yatırımlarının hisse senedi, tahvil ve diğer menkul kıymetlerden oluştuğu göz önüne alındığında, tanımdan yola çıkarak bu yatırımların oluşumlarına göre bir sınıflandırma yapılabilir⁷⁵⁵:

İlk grubu, *tahvillerden oluşan portföyler* oluşturur. Bu tür portföyler, güvenli yatırım yapmayı benimsemeleri ve genellikle piyasadaki gelişmeleri takip etmemeleri veya edememeleri nedeniyle görece daha az riski olan⁷⁵⁶ menkul kıymetlere yönelen yatırımcıların tercih ettiği bir portföy türüdür. Her menkul kıymet farklı düzeylerde risk taşımakla birlikte, genel olarak beklenen getirisi yüksek olanların, riski de yüksektir⁷⁵⁷. Bu anlamda, tahvillerden oluşan portföylerin düşük risklerine karşılık, getirileri de görece azdır. Bununla birlikte, tahvilin türüne göre risk ve getiri düzeylerinde farklılık görülmesi olasıdır. Dolayısıyla, tahvil her ne kadar anapara geri ödemesi ile faizi içeren bir menkul kıymet olarak tanımlansa da sahiplerine bunların dışında da getiri sağlayabilir⁷⁵⁸.

Örneğin, “devlet tahvilleri” geri ödeme zamanına kadar elde tutulduklarında yatırımcıya anaparanın yanında faiz geliri de kazandırmaktayken⁷⁵⁹; “primli tahviller” ise, nominal bedellerinden daha düşük bir fiyatla satışa çıkarılıp, geri ödeme zamanında da yatırımcıya nominal bedelinden daha yüksek bir getiri sunabilmektedirler. Bunların yanı sıra “endeksli tahvillerde” de kayıpla karşılaşılması söz konusu olabilir. Bu tahvil türünde, enflasyona karşı koruma sağlanması amacıyla faiz ödemeleri bir fiyat endeksine bağlanır.

⁷⁵³ Gregory Curtis, “Modern Portfolio Theory and Behavioral Finance,” *The Journal of Wealth Management*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2004, s. 16.; Gregory Curtis, *Modern Portfolio Theory and Quantum Mechanics*, White Paper, Sayı: 20, Greycourt & Co., Inc., Pittsburgh, 2002, s. 2.

⁷⁵⁴ UNCTAD, *Comprehensive Study of the Interrelationship between Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Portfolio Investment (FPI)*, A Staff Paper, UNCTAD/GDS/DFSB/5, UN Publication, Geneva, 1999, (Comprehensive), s. 5.

⁷⁵⁵ Turhan Korkmaz, “Portföy Yönetimi,” *Portföy Yönetimi*, (Ed.: Mehmet Başar), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2852, Eskişehir, 2013, s. 9-12.

⁷⁵⁶ Roberto A. De Santis ve Bruno Gérard, *Financial Integration, International Portfolio Choice and the European Monetary Union*, Working Paper, Sayı: 626, ECB Publication, Frankfurt am Main, 2006, s. 19.

⁷⁵⁷ David F. Babbel, Cindy W. Ma ve Bing J. Ni, “The Usefulness of Inverse Floaters: Income Stability for a Debt Securities Investment Portfolio,” *The Journal of Portfolio Management*, Cilt: 26, Sayı: 2, 2000, s. 78.

⁷⁵⁸ Meral Tecer, *Tahvil Yatırımlarının Yönetimi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları, Yayın No: 233, TODAİE, Ankara, 1989, s. 1.

⁷⁵⁹ Işıl Fulya Orkunoglu, “Hazine Bonosu ve Devlet Tahvillerinin Vergilendirilmesi,” *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 47, Sayı: 539, 2010, s. 7.

Ancak, anaparaya ilişkin bir koruma sağlanamadığından gerçek getiriler açısından kayıp oluşabilir⁷⁶⁰. Bu bakımdan, farklı tahvil türleri seçilerek, kısıtlı getiriye rağmen güvence de sağlayan bir portföy oluşturulabilmektedir.

Her türlü riske uygun yatırım olanağı sağlayan “*hisse senetlerinden oluşan portföyler*” ikinci grubu oluşturur. Hisse senetleri, istenildiği anda alım-satıma konu olsalar da esas itibari ile uzun vadeli yatırım araçlarıdır. Bu açıdan, tamamı hisse senetlerinden oluşan portföye sahip yatırımcıların piyasayı dikkatle takip etmelerini, görece istikrarlı bir yapıya sahip hisse senetlerine yatırım yapmalarını ve satış için genellikle portföy getirilerinde artış beklenen genişleme çevrimlerini beklemelerini gerektirir. Her durumda, portföy oluşturulurken aralarındaki kovaryans derecesi yüksek menkul kıymetlere yatırım yapılmaması; bunun yerine çeşitlendirmeye gidilmesinin yatırımcının yararına olduğu düşünülmektedir. Bu tür portföyler, her risk seviyesine göre yatırım yapılmasını olası kıldığından, portföylerin içeriği de yatırımcıların tercihlerine göre değişmektedir.

İlk iki grubun bileşimi olan “*hisse senetleri ve tahvillerden oluşan portföyler*,” anaparanın belirli oranlarda hisse senedi ve tahvil arasında pay edildiği; bu sayede dengeli bir yapının oluşturulmaya çalışıldığı ve en fazla tercih edilen portföy türüdür. Portföyü oluşturan hisse senedi ve tahvillerin ağırlığı, ekonomideki gelişmelere göre farklılaşmaktadır. Bu anlamda, daralma çevriminde daha çok tahvillere; genişleme çevriminde ise, daha çok hisse senetlerine ağırlık verildiği görülür. Bunun yanında, hisse senetlerine daha fazla ağırlık verilen portföylerin beklenen getirileri daha yüksek olmakla birlikte, risk düzeyi de yüksektir. Buna karşın, tahvillerin oranı arttıkça da hem beklenen getiri, hem de risk düzeyi düşer.

“*Diğer yatırım araçlarından oluşan portföyler*” ise, son grubu oluşturmaktadır. Bu portföy türü, hisse senedi ve tahvil dışındaki menkul kıymetlerden oluşmaktadır. Bu menkul kıymetler varantlar, kar ve zarar ortaklığı belgesi, varlığa dayalı menkul kıymetler, gayrimenkul sertifikası, yabancı sermaye piyasası araçları (depo sertifikası), ipoteğe dayalı menkul kıymetler, yatırım fonu katılma belgeleri, kira sertifikası ile türev ürünler (vadeli sözleşmeler, gelecek sözleşmeleri, swaplar ve opsiyonlar) gibi sermaye piyasası araçları olarak sıralanabilir⁷⁶¹.

Görüldüğü üzere, vadesi, getirisi, riski ve yasal yapısı birbirinden farklı bu kadar çok seçenek arasında tercih yapmak, hem mali piyasaların yapı ve işleyişini, hem de bu yatırım araçlarının özelliklerinin bilinmesini gerektirir. Bu nedenle, bu tür portföylerin

⁷⁶⁰ Güven Sevil, “Sermaye Piyasası Araçları,” *Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar*, (Ed.: Vedat Akgiray ve Fatih Temizel), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2511, Eskişehir, 2013, s. 118-119.

⁷⁶¹ Sevil, s. 120-125.

oluşturulmasında yatırım araçlarının risk ve getirilerinin karşılaştırıldığı hesaplamalardan ve modellerden yararlanılmaktadır. Hangi türde oluşturulursa oluşturulsun, devredilebilirlikleri dolayısıyla portföy yatırımlarının, en az risk taşıyan yatırım türü olduğu savunulmaktadır⁷⁶².

C. Portföy Yatırımı Eğilimleri

1. Dünyada Portföy Yatırımı Eğilimleri

Hisse senedi ve tahvil biçimindeki araçların daha yaygın olarak kullanıldığı portföy yatırımları, doksanlarda uluslararası sermaye piyasalarında en büyük pay sahibi olmuşlardır⁷⁶³. Bu dönemde, yükselen piyasalara yönelen yabancı sermayenin yaklaşık yüzde 40'ını portföy yatırımları oluşturmuştur. Latin Amerika ile Ortadoğu ve Avrupa bölgelerinde, bunun yanında geçiş ülkelerinde ise en önemli dış kaynak konumundadırlar. Asya bölgesindeki ağırlık DYY'lerden yana olmakla birlikte, doğu Asya'daki beş ülkede (Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore ve Tayland) portföy yatırımları ilk sırada yer almıştır. Dönemin portföy yatırımları açısından ayırt edici özelliği, bu yatırımların daha çok yüksek gelirli ülkelere yönelmesi ve tahvillerin daha fazla tercih edilmesidir⁷⁶⁴. Portföy yatırımlarının doksanlardaki artış eğilimi 1997 yılına kadar sürmüştür; Asya krizi nedeniyle bu yıldan sonra düşüş eğilimi ortaya çıkmıştır⁷⁶⁵.

1997 yılının ortasında Tayland'da başlayan kriz, başta yoğun ticari ve mali bağlantılar olmak üzere, yatırımcıların risk algısındaki artış ve kredi hacmindeki daralma gibi nedenlerle kısa sürede önce doğu Asya'ya sonra da diğer bölgelere yayılmıştır. Risk algısındaki artış, mali ve cari açıklarını dış borçlarla kapatan yükselen piyasalara yönelik sermaye hareketlerinde de keskin bir düşüşe yol açmıştır. Ancak tüm sermaye hareketlerinde aynı oranda bir düşüş gerçekleşmemiş; DYY'ler durağan bir seyir izlerken, portföy yatırım girişleri ise, önemli ölçüde azalmıştır⁷⁶⁶. İki yıl içinde doğu Asya'da toparlanmaya dair gelişmelere koşut olarak yatırımcıların güveninin yeniden artması, portföy yatırım girişlerini belirli bir ölçüye kadar yeniden yükselmiştir⁷⁶⁷.

⁷⁶² Fulya Bayraktar, Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Genel Araştırmaları, Sayı: GA/03-1-1, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara, 2003, s. 12.

⁷⁶³ Ufuk Başoğlu, "Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları," Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, 2000, s. 89.

⁷⁶⁴ UNCTAD, *Comprehensive*, s. 9.

⁷⁶⁵ UNCTAD, *World Investment Report 1998*, UN Publication, New York, 1998, (1998), s. xxii.

⁷⁶⁶ UN, *World Economic Situation and Prospects for 1999*, UN Publication, New York, 1999, s. 2.

⁷⁶⁷ UN, *World Economic Situation and Prospects for 2000*, UN Publication, New York, 2000, s. 34-35.

Tam anlamıyla toparlanma 2000 yılında gerçekleşmiş olsa da menkul kıymet fiyatlarındaki oynaklığın artışı, yukarı yönlü hareketin ivmesini azaltmıştır. Toparlanmanın kaynağında, Asya ve Latin Amerika'daki bazı ülkelerde faaliyet gösteren bilişim teknolojisi işletmelerinin çıkardığı hisse senetlerine oldukça yoğun ilgi gösterilmesi ve Çin, Brezilya ve Türkiye'de iletişim ve enerji sektörlerindeki özelleştirmeler yatmaktadır. Ayrıca, ikincil piyasasında işlem gören menkul kıymetlere yönelik yatırımlarda, yabancıların payının önemli ölçüde arttığı Güney Kore'nin makro ekonomik başarımındaki iyileşme de bu toparlanmaya katkı sağlamıştır⁷⁶⁸.

Tüm bunlara karşın, ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının ardından küresel ekonomik büyümeye ilişkin beklentilerin bozulması sonucunda, yükselen piyasalara yönelik portföy yatırım girişleri önemli ölçüde azalmıştır. Bunun yanı sıra portföy yatırımları, az gelişmiş ülkeler ile geçiş ekonomilerindeki sermaye çıkışının da ana kaynağını oluşturmuştur⁷⁶⁹. Portföy yatırımlarında ortaya çıkan bu daralma eğilimi, az gelişmiş ülkeler ve yükselen piyasa ekonomileri ile Asya'da 2005 yılına kadar, geçiş ekonomileri ve Sahra-altı Afrika'da ise 2006 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde, dünyanın çeşitli bölgelerinde de farklı örüntüler oluşmuştur.

Öncelikle Ortadoğu ve kuzey Afrika bölgesinde, portföy yatırım girişlerinde oynak bir örüntü oluşmuştur. Bu bölgelerden Ortadoğu ve kuzey Afrika'da, çeşitli jeopolitik gelişmelerin⁷⁷⁰ olumsuz etkilerinin yaşandığı 2005 yılı haricinde⁷⁷¹, küresel mali krize kadar portföy yatırımları artmıştır. Latin Amerika'da ise, Asya krizinden küresel mali kriz kadar geçen sürede, portföy yatırım girişleri menkul kıymet getirilerinde azalma yaşanan 2003 yılı dışında⁷⁷² ve son dönemde hızını kaybederek de olsa artmıştır⁷⁷³.

Küresel mali krizin hemen öncesinde, hemen hemen tüm bölgelerde yabancı sermaye girişlerinde büyük artışlar yaşanmış; sadece az gelişmiş ülkelere yönelik sermaye girişlerinde

⁷⁶⁸ UN, *World Economic Situation and Prospects for 2001*, UN Publication, New York, 2001, s. 20.

⁷⁶⁹ UN, *World Economic Situation and Prospects for 2002*, UN Publication, New York, 2002, s. 15 ve 16.

⁷⁷⁰ Söz konusu gelişmeler, petrol fiyatlarında rekor seviyede artış yaşanması, Irak'taki karışıklığın sürmesi, İran'ın nükleer enerji politikasına ilişkin artan tansiyon, Lübnan'da eski başbakanlardan Refil el-Hariri'ye suikast düzenlenmesinin ardından başlayan ve "bağımsızlık ayaklanması," "Sedir devrimi," veya "Beyrut baharı" olarak adlandırılan siyasi kargaşa ve İsrail'in askerlerini çekmesinin ardından Batı Şeria ve Gazze'de siyasi durum ve insani yardım uygulamasına ilişkin belirsizlikler olarak sıralanmaktadır. Bkz.: The World Bank, *Middle East and North Africa Region: 2006 Economic Developments and Prospects*, Financial Markets in a new Age of Oil, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2006, s. ix.; Baran Kuşoğlu, "Lübnan: Sedir Devrimi'nden Arap Baharı'na," *Yasam Dergisi*, Sayı: 23, 2013, s. 103.

⁷⁷¹ The World Bank, *Global Development Finance 2006*, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2006, (2006), s. 21.

⁷⁷² UN, *World Economic Situation and Prospects for 2004*, UN Publication, New York, 2004, (2004), s. 30 ve 31.

⁷⁷³ IMF, Database, 2016.

1 trilyon ABD doları seviyesi yakalanmıştır. Portföy yatırımlarında yüksek getiriler elde edilen bu dönemde, toplam sermaye girişleri içinde bu yatırımların payındaki artış (yaklaşık yüzde 3), DYY'lerdeki artışı (yüzde 1,8) geçmiştir. Bunun yanında, bölgesel dağılımda da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Portföy yatırımlarında Doğu Asya, Pasifik, Avrupa ve orta Asya bölgelerinden Latin Amerika, Karayipler ve güney Asya'ya doğru bir kayma yaşanmıştır. Latin Amerika ve Karayipler'de toplam sermaye hareketleri içindeki pay iki katına çıkarken, Avrupa ve orta Asya'da yüzde 20'ye yakın bir düşüş görülmüştür. 2007'nin sonlarına doğru başlayan ve 2008 yılında iyice şiddetlenen küresel mali krizle birlikte, portföy yatırımlarında da oldukça önemli seviyede düşüşler meydana gelmiş; bu anlamda, portföy yatırımlarına ilişkin olarak da yeni dinamikler ve yeni bir örüntü ortaya çıkmıştır⁷⁷⁴.

Krize ilişkin emarelerin ortaya çıkmasından önce, 2006 yılında az gelişmiş ülkelere yönelik portföy yatırımları 394 milyar ABD dolarına çıkmış ve bu yatırımların toplam sermaye hareketleri içindeki payı da yüzde 23,9 olarak gerçekleşmiştir. 2007-2009 dönemi krizin emarelerinin ortaya çıktığı ve etkilerinin görülmeye devam ettiği yıllar olarak kabul edilirse, krizden sonra yani 2010 yılında ise, portföy yatırımları 186 milyar ABD doları ile 2006'dan çok uzaktayken, toplam sermaye hareketleri içindeki payı da ancak yüzde 17 olarak gerçekleşmiştir⁷⁷⁵. Portföy akımlarındaki bu azalmanın yanı sıra bu dönemde, mali kaynak gereksinimlerini dış kaynak kullanarak karşılayan, gerek az gelişmiş gerek yükselen piyasalara sahip ülkeler, kredi piyasasındaki daralma nedeniyle borç alacak kaynak bulmada oldukça zorlanmış ve zar zor bulabildikleri kaynakların maliyeti de çok ciddi ölçüde yükselmiştir⁷⁷⁶. Küresel mali krizin ardından yaşanan "yavaşlama", 2009 yılının ortasında durmuş⁷⁷⁷ ve bunu 2011 yılından itibaren dalgalı da olsa bir artış eğilimi takip etmiştir. 2012 yılındaki daralmanın dışında bu eğilimin günümüze kadar devam ettiği de görülmektedir⁷⁷⁸.

2. Türkiye'de Portföy Yatırımı Eğilimleri

Portföy yatırımları, toplam yabancı sermaye girişleri içinde önemli bir paya sahip olmakla birlikte, aynı zamanda devredilebilirlikleri dolayısıyla yatırım yapılan ülke açısından

⁷⁷⁴ The World Bank, **Global Development Finance 2008**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2008, (2008), s. 2.

⁷⁷⁵ UNCTAD, **World Investment Report 2011**, UN Publication, New York, 2011, (2011), s. 22.

⁷⁷⁶ The World Bank, 2008, s. 2.

⁷⁷⁷ Brandon Julio ve Youngsuk Yook, Policy Uncertainty, Irreversibility, and Cross-Border Flows of Capital, Staff Working Paper, Sayı: 2013-64, The Finance and Economics Discussion Series, Federal Reserve Board, Washington, D.C., 2013, s. 2.

⁷⁷⁸ The World Bank, **Global Economic Prospects 2016**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2016, s. 13.

da en riskli yatırım türünü oluşturmaktadırlar. Devredilebilirliğin kolay gerçekleşmesi, yabancı sermayenin bir anda tersine yönelebilmesine olanak sağlarken; herhangi bir istikrarsızlık durumundaki tersine yönelimde de mali krizle karşılaşılmasına neden olur. Bu anlamda, portföy yatırımlarının Türkiye’de özellikle mali istikrar açısından en fazla dikkat gösterilmesi gereken sermaye hareketi türü olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir değerlendirmenin kaynağında, kriz dönemlerinde portföy yatırımların giriş ve çıkışlarında oldukça dalgalı bir değişim seyrinin izlenmesi yatmaktadır⁷⁷⁹. Nitekim mali serbesti döneminin başlangıcından itibaren yaşanan tüm krizlerde portföy yatırımlarında meydana gelen aşırı dalgalanmalar, böyle bir endişenin haklılık payını ortaya koyar.

Türkiye’de portföy yatırımlarının gelişiminin, seksenlerin ortalarından itibaren esas itibariyle de 1989’daki 32 sayılı Karar ile sermaye hareketlerinin neredeyse tamamen serbest bırakılmasının ardından başladığı söylenebilir⁷⁸⁰. Buna rağmen, ikibinlere kadar sınırlı bir giriş yaşanmış; özellikle doksanlarda sıklık ve şiddeti artan salınımlar dikkat çekmiştir. 2002’de başlayan küresel genişleme çevrimi öncesinde, portföy yatırımlarının sınırlı kalmasında mali piyasalardaki istikrarsızlık etkilidir⁷⁸¹. 2002-2007 döneminde bir yandan küresel ekonominin genişleme çevriminde olmasına, bir yandan da Türkiye’de gerçek faiz oranlarının yüzde 10’un üzerinde olmasına koşut olarak, Türkiye’ye yönelik portföy yatırımlarında artış yaşanmış; buna karşın küresel mali kriz öncesi başlayan düşüş eğilimi, krizle beraber derinleşmiş ve ancak 2009’dan sonra portföy girişleri, çıkışların oldukça üzerinde seyretmiştir⁷⁸². Ancak 2012 sonrasında süreç yine tersine dönmüştür.

Türkiye portföy biçimindeki sermaye hareketleri bakımından halen “yatırım yapılabilir” bir mali piyasa ortamı olarak değerlendirilmediğinden, bu yatırımların yaklaşık yüzde 60-70’ini oluşturan hisse senetleri ağırlıklı portföylerin vadesi 1 yıldan kısadır. Bunların da yarıya yakınının daha çok “hedge fon⁷⁸³” olarak bilinen serbest yatırım fonlarından oluşması, hem miktarın yetersiz hem de vadenin kısa olmasının nedeninin risk

⁷⁷⁹ Pazarlıoğlu ve Gülay, s. 203-204.

⁷⁸⁰ Aysu İnsel ve Nesrin Sungur, Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989: III-1999: IV, Tartışma Metni, Sayı: 2003/8, TEK Yayınları, Ankara, 2003, s. 7.

⁷⁸¹ Yörükoğlu ve Çufadar, s. 470.

⁷⁸² Nilgün Uslu, Nagihan Özlü ve Neslihan Özlü, “Sermaye Hareketleri ile artan Merkez Bankası Rezervlerinin Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri,” *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II*, Eskişehir, 15-17.06.2011, s. 9-10.

⁷⁸³ Sermaye Piyasası Kurumu (SPK) belgelerinde “serbest yatırım fonları” olarak adlandırılan bu yatırım aracı, herhangi bir yasal sınırlamaya tabi tutulmayan, açığa satış ve borçlanabilme özelliğine sahip, kayıt altına alınmadan mekul kıymetler ve diğer varlıkların satışına olanak sağlayan, ülkenin mali sistemini tehdit etme potansiyeline sahip bir yatırım aracıdır. Bkz.: Serkan Çankaya, “Dünyada ve Türkiye’de Hedge Fonlar ve Uygulanabilirliği,” *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, Sayı: 81, 2008, s. 53-54.; Yılmaz Akyüz ve Mehtap Karakoç, “Yapısı, İşleyişi ve Genel Özellikleri ile Hedge Fon Gerçeği,” *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s. 73-76.

algısı olduğunu gösterir⁷⁸⁴. Bilindiği üzere, portföy yatırımları risk algısının oluştuğu ve menkul kıymet fiyatlarının yükseldiği mali piyasalara yönelmez. Bundan dolayı, kriz dönemlerinde portföy yatırımlarının istikrara katkı sağlaması olası değildir⁷⁸⁵. Tam tersine, Türkiye'ye yönelik portföy yatırımlarında 1994 ve 2000-2001 yıllarındaki krizler ile 2008 yılındaki küresel mali kriz öncesindeki artışlar bağlamında, bu tür yatırımlar krize neden oldukları ileri sürülerek eleştirilmektedirler.

Portföy yatırımlarının günümüze kadar nasıl bir gelişim izlediklerini ortaya koyan aşağıdaki Tablo 6'da bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre, 1980-88 yılları arasındaki ticari serbesti döneminde Türkiye'ye yönelen portföy yatırımlarının yıllık ortalaması 535,3 milyon ABD doları ve 1989-2000 yılları arasındaki mali serbesti döneminde 836,2 milyon ABD doları olarak gerçekleşirken, 2001 sonrasında bu tutarın tam 10 katına çıkmış ve yıllık ortalama 8,7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu artışlar, mali serbesti dönemindeki 1994 krizi, 1997 Asya krizi ve 1998-99 krizi ile 1999 Marmara depremine ve küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme dönemindeki 2000-01 krizi ile 2008 küresel mali krizine karşı yaşanmıştır. Bu anlamda, krizlerle portföy yatırımları arasındaki ilişki kesin bir biçimde ortaya konulmasa da tüm krizlerden önce portföy yatırımlarında bir artış görüldüğü; kriz döneminde ise, tersine yönelimle krizlerin daha da şiddetlendiği açıktır. Bu anlamda, net portföy yatırımlarında 1994, 1998, 2001 ve 2008'deki düşüşler, bu yatırımlarla krizler arasındaki bağıntının çözümüne dair ipuçları da vermektedir. Bunun yanı sıra portföy yatırımlarının içeriğine ilişkin bir inceleme yapıldığında ise, genellikle bu yatırımların borç senetleri aracılığıyla gerçekleştirildiği; sadece 2000-01 ve 2008 gibi kriz dönemlerinde ağırlığın hisse senetlerine geçtiği görülür. Tüm dönemi kapsayan bir değerlendirme yapıldığında ise, hisse senetlerinde 2003 yılına kadar önemli bir gelişme yaşanmadığı, daha sonrasında son derece dalgalı bir seyir izlendiği; borç senetlerinde de benzer bir gelişme yaşanmakla birlikte daha sert düşüş ve yükselişler yaşandığı ortaya çıkar.

Doksanlı yıllarda Türkiye'ye yönelmeye başlayan portföy yatırımlarında artışlar yaşanmış; ancak 1991'deki körfez krizi ve ardından 1994'deki kriz büyük ölçekli çıkışları beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, portföy yatırımlarının 1990-2000 döneminde istikrarsız bir seyir izlediği söylenebilir⁷⁸⁶. 2000-2001 krizi sonrasında ise, kademeli olarak düşmesine

⁷⁸⁴ International Finance Corporation (IFC), Sustainable Investments in Turkey 2010, Final Report, IFC Sustainable Investment Country Reports, IFC, Washington, D.C., 2011, s. 11.

⁷⁸⁵ Dimitrios Vagias ve Mathijs A. van Dijk, "International Capital Flows and Liquidity," <http://ssrn.com/abstract=1571858>, August 30, 2010, (17.02.2016), s. 1.

⁷⁸⁶ Nurdan Aslan, Nuray Terzi ve Etza Siampan, "Türkiye'de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi," *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2014, s. 18.

rağmen görece yüksek faiz oranlarının etkisiyle portföy yatırımlarında artış yaşanmıştır. Faizin yanı sıra, bir yandan Türkiye'nin UPF ile sürdürdüğü "stand-by" anlaşması, bir yandan da AB üyeliği için müktesebata uyum çalışmaları yabancı yatırımcılara güven vermiştir⁷⁸⁷. 2005'e kadar portföy girişlerinde her yıl artış yaşanmış; 2005'de de o zamana kadarki en büyük net portföy girişi (13,5 milyar ABD doları) elde edilmiştir. Uluslararası mali piyasalardaki dalgalanma nedeniyle 2006'da başlayan portföy yatırımlarındaki azalma eğilimi⁷⁸⁸, 2007'de uluslararası kredi piyasalarındaki risk algılamalarının artışı⁷⁸⁹ ile şiddetlenmiş ve küresel mali krize kadar artarak sürmüştür.

Tablo 6: Türkiye'de Portföy Yatırımları

	Net Portföy Yatırımları (milyon ABD doları)	Portföy Yatırım Girişi		Portföy Yatırım Çıkışı
		Hisse Senetleri	Borç Senetleri	
1986	146	0	146	0
1987	282	0	307	25
1988	1.178	0	1.184	6
1989	1.386	17	1.428	59
1990	547	89	592	134
1991	623	147	567	91
1992	2.411	350	2.815	754
1993	3.587	570	3.910	893
1994	1.106	989	134	17
1995	270	195	508	433
1996	589	191	1.759	1.361
1997	1.675	8	2.336	669
1998	-6.690	-518	-4.571	1.601
1999	3.475	428	3.760	713
2000	1.055	489	1.126	560
2001	-4.479	-79	-3.648	752
2002	-551	-16	1.519	2.054
2003	2.498	905	2.946	1.353
2004	8.048	1.427	7.984	1.363
2005	13.457	5.669	9.001	1.213
2006	7.415	1.939	9.463	3.987
2007	833	5.138	-2.358	1.947
2008	-5.014	716	-4.486	1.244
2009	227	2.827	111	2.711
2010	16.083	3.468	16.149	3.534
2011	22.204	-985	20.501	-2.688
2012	41.012	6.276	32.079	-2.657
2013	23.988	842	20.545	-2.601
2014	20.104	2.559	18.291	746
2015*	-15.411	-2.395	-6.975	6.041

* 2015 verileri geçicidir.

Kaynak: TCMB, EVDS, 2015.

⁷⁸⁷ Tuncer Bulutay, Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Ticaret ve Döviz Piyasalarında 1980 Sonrası Gelişmelerin Temel Nitelikleri, Tartışma Metni, Sayı: 2012/54, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 51-52.

⁷⁸⁸ TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2006-IV, TCMB Yayınları, Ankara, 2006, s. 24.

⁷⁸⁹ TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2007-IV, TCMB Yayınları, Ankara, 2007, s. 21.

Portföy yatırımlarında küresel mali kriz sonrasında yeniden başlayan artış eğilimi, 2012 yılındaki 41 milyar ABD doları tutarında net portföy girişiyle “tarihi zirveye” ulaşılmasıyla son bulmuştur. Bu dönemde, cari işlemler açığı da büyük ölçüde bu yatırımlar aracılığıyla kapatılmıştır. Bununla birlikte, kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı bir ekonomik kalkınma paradigması sürdürülebilirlikten yoksundur. Bunun nedeni, küresel mali piyasadaki gelişmelere duyarlı bir ekonominin, aynı zamanda “küresel yatırımcı duyarlılığındaki ani değişimlere karşı da kırılgan hale gelmesidir”⁷⁹⁰. Zaten çok geçmeden 2015 yılında bu gerçek görülmüştür. Geçici verilere göre, “tarihi dip” seviyesine inilmiştir. Küresel risk algısının yanı sıra bir yandan AB ve enerji dış satımı yapan ülkelerdeki ekonomik büyümeye yönelik endişeler, bir yandan da ekonomik ve siyasi bir kriz yaşayan Yunanistan’daki gelişmeler nedeniyle net portföy yatırımı girişlerinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de büyük ölçüde azalmıştır⁷⁹¹. Bununla birlikte, esasen ABD ve AB’nin para politikalarındaki belirsizliğin yol açtığı mali dalgalanma nedeniyle az gelişmiş ve yükselen piyasalara sahip ülkelere yönelik portföy yatırımlarında azalmalar meydana gelmiştir⁷⁹².

Görüldüğü üzere, portföy yatırımlarını çekebilmek için yabancı yatırımcıların ekonomik çıkarlarına uygun biçimde ulusal ölçekte gerçekleştirilen düzenlemeler, ülkeye büyük miktarda yabancı sermaye girişi sağlamakla birlikte; dış koşullardaki herhangi bir olumsuz değişim halinde çok daha büyük miktarlardaki sermaye çıkışına engel olamamaktadır⁷⁹³. Menkul kıymetler borsasının sığılığı ve tahvil faizlerindeki düşük seviye de çıkış eğilimini güçlendirmiştir. Bu çıkış eğilimindeki artışa rağmen, yatırımcıların halen diğer az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye’deki mali piyasaya ilgisi de devam etmektedir. Sığılığına rağmen menkul kıymetler borsasındaki hareketlilik, sınırlı da olsa bu ilginin esas nedenini oluşturur. Yine de yabancı yatırımcıların mali piyasaya güvenmedikleri açıktır. İşte bu nedenle, bu güvensizliği ortadan kaldıracak ve portföy yatırımlarını teşvik edecek düzenlemeler (özelleştirmelerin devam etmesi, menkul kıymetler borsasının yeniden düzenlenmesi, enerji sektörüne ilişkin “düzensizleştirme” uygulamaları, Türk Ticaret Yasası’nın değiştirilmesi gibi) gerçekleştirilmeye “devam edilmektedir”⁷⁹⁴.

⁷⁹⁰ Avrupa Komisyonu, **Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu**, Komisyon tarafından Avrupa Parlamentosu’na ve Konsey’e Sunulan Bildirim: Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2013-2014 {COM(2013) 700} ekindeki Komisyon Çalışma Dökümanı, SWD (2013) 417, Brüksel, 16.10.2013, s. 19.

⁷⁹¹ TCMB, **Ödemeler Dengesi Raporu: 2015-II**, TCMB Yayınları, Ankara, 2015, s. 5-6.

⁷⁹² TCMB, Para Politikası Kurulu Kararı, Sa. 2013-51, TCMB Yayınları, Ankara, 2013, s. 1.; TCMB, **Enflasyon Raporu: 2014-IV**, TCMB Yayınları, Ankara, 2014, s. 11.

⁷⁹³ Ilene Grabel, “Emerging Stock Markets and Third World Development: The Post Keynesian Case for Pessimism,” **Foundations of International Economics: Post-Keynesian Perspectives**, (Ed.: Johan Deprez ve John T. Harvey), Routledge, London, 1998, s. 231-232.

⁷⁹⁴ IFC, s. 11-13.

Bu düzenlemelere rağmen, kalıcı bir iyileşmeden söz etmek olası olmadığı gibi bu koşullar altında olacak gibi de görünmemektedir. Belirtildiği üzere, Türkiye'ye yönelen portföy yatırımlarında 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Bu seviye, 2005 yılında ulaşılan bir önceki zirve noktasının 3 katından biraz fazladır. Bununla birlikte, 2015 yılı itibariyle de en düşük değer görülmüştür. Aynı şekilde, bu seviyede küresel mali krizin yaşandığı 2008 yılındaki değerin 3 katından biraz daha fazladır. Bu anlamda, portföy yatırımların hacmindeki artışa koşut olarak, dalgalanmaların sıklık ve şiddeti de artmakta; cari işlemler açığını bu tür yatırımlarla kapatmaya çalışan Türkiye gibi ülkelerin mali istikrarları ve dolayısıyla ekonomik kalkınmaları da tehdit altına girmektedir.

VII. DİĞER YATIRIMLAR

Diğer yatırımlar, DYY ve portföy yatırımlarının dışında kalan mevduat, kredi, ticari kredi, diğer alacak ve borçlar ile özel çekme haklarından oluşan tüm mali hareketleri ifade etmektedir⁷⁹⁵. Bu anlamda, mevduat ve ticari kredilerden, kolaylıkla devredilebilen kısa vadeli mali araçlar ile yabancı bankalardan, hükümetlerden ve banka dışı kesimden⁷⁹⁶ sağlanan borçlara kadar uzanan oldukça geniş bir mali faaliyet alanını içermektedirler⁷⁹⁷. Esasen bankacılık sektörüne ilişkin tedavüldeki banknot ve mevduat biçimindeki sermaye hareketlerinden oluşan⁷⁹⁸ bu yatırım türü, bu bakımdan sermaye piyasalarından çok para piyasalarında gerçekleşen özel ve resmi nitelikli yabancı yatırımlarını kapsamaktadır⁷⁹⁹.

UPF, diğer yatırımları vadelerine göre, uzun ve kısa vadeli olarak ikiye ayırmaktadır⁸⁰⁰. Uzun vadeli diğer yatırımlar, kamu kesimi, ticari bankalar ve diğer kesimlerin kredi kullanımları (sermaye girişi) ile dış borç anapara ödemelerinden (sermaye çıkışı) oluşmaktadır. Kısa vadeli diğer yatırımlar ise, merkez bankaları, ticari bankalar ve diğer sektörlerin işlemlerinden doğan borçlanmaları (sermaye girişi) ile dışarıya verilen kredilerden (sermaye çıkışı) oluşur⁸⁰¹. Uzun vadeli diğer sermaye hareketleri, bir yıldan uzun süreli; kısa vadeli diğer sermaye hareketleri ise, genelde 30, 60 veya 90 günlük vadesi

⁷⁹⁵ TCMB, Yöntemsel, s. 11-12.

⁷⁹⁶ Banka dışı kesim, sigorta ve finansman şirketleri ile aracı kurumlar gibi sınır ötesi işlemler gerçekleştiren çeşitli mali kurumlardan oluşmaktadır. Bkz.: IMF, Report on the Measurement of International Capital Flows, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1992, (Measurement), s. 11.

⁷⁹⁷ IMF, Measurement, s. 11.

⁷⁹⁸ Hong Kong Monetary Authority, Capital Flows into and out of Hong Kong SAR: Implications for Monetary and Financial Stability, BIS Paper, Sayı: 44, Bank for International Settlements, Basel, 2008, s. 211.

⁷⁹⁹ Özcan Karahan ve Evren İpek, "Türkiye'ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler," *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, 2013, s. 301.

⁸⁰⁰ IMF, BPM5, s. 41.

⁸⁰¹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 299.

bulunan ve en fazla bir yıl süreli “borç ve alacakları” kapsar. Bunun yanı sıra, bu yatırımlardan özellikle kısa vadeli olanlar, hem küresel ekonomide hem de ev sahibi ülkenin ekonomik koşullarında meydana gelen değişime karşı farklı oranlarda da olsa genel olarak aşırı duyarlıdır⁸⁰². Dolayısıyla özellikle kısa vadeli diğer yatırımlar “oynak nitelikli” biçiminde ifade edilebilecek kadar dalgalı bir seyir izlemektedirler⁸⁰³.

Genişleme çevrimlerinde yaşanan likidite bolluğunda, daha fazla getiri arayışının bir sonucu olarak az gelişmiş ülkelere yönelen⁸⁰⁴ diğer yatırımlar, bu ülkelerdeki “en yüksek döviz kaynağı”⁸⁰⁵ eş deyişle portföy yatırımları ile birlikte⁸⁰⁶ doğrudan borçlanma aracı⁸⁰⁷ olarak değerlendirilmektedir. Ancak daralma çevrimi ve kriz dönemlerinde ise, bu yatırımlar keskin bir biçimde tersine yönelmekte⁸⁰⁸ ve tersine yönelen diğer yabancı yatırım türleri ile birlikte ev sahibi ülkelerde ekonomik daralma ve krize yol açabilmektedirler⁸⁰⁹. Bu anlamda, kısa vadeli olanlar başta olmak üzere diğer yatırımlar, portföy yatırımları ile birlikte en istikrarsız sermaye hareketi türü olarak değerlendirilmektedir⁸¹⁰.

Bununla birlikte, uzun vadeli diğer yatırımlar alt kategorisinde de kısa vadeli olanlarınkine benzer eğilimler bulunmaktadır⁸¹¹. Bazı araştırmalarda hem kısa, hem uzun vadeli diğer yatırımların bir bütün olarak değerlendirildiği görülmekte; oynaklık bakımından da portföy yatırımlarla birlikte DYY’lerden çok daha oynak olduğu ileri sürülmekteyken⁸¹²; diğer bazı araştırmalarda ise, portföy yatırımlardan da daha oynak bir nitelik taşıdıkları⁸¹³ ortaya konulmuştur. Böylesine dalgalı bir seyri içeren örüntünün ortaya çıkışında,

⁸⁰² Oktay, s. 69.

⁸⁰³ Karahan ve İpek, s. 301.

⁸⁰⁴ Gökçer Özgür ve Hüseyin Özel, “Küreselleşme, Finansal Genişleme ve Bunalım,” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 1, 2010, s. 52.

⁸⁰⁵ Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPB), *Para ve Sermaye Piyasalarının Vergilendirilmesi*, TSPB Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14.

⁸⁰⁶ Anna Samarina ve Dirk Bezemer, “Do Capital Flows Change Domestic Credit Allocation?” *Journal of International Money and Finance*, Cilt: 62, 2016, s. 114.

⁸⁰⁷ Sumru Öz, FED ve ECB Politikalarının Gelişen Ekonomilere Yönelik Sermaye Akımları Üzerine Etkisi, Araştırma Notu, Sayı: 15-02, Ekonomik Araştırma Fonu, Koç Üniversitesi ve TÜSİAD, İstanbul, 2015, s. 4.

⁸⁰⁸ London Economics, Analysis of the Impact of the Economic Crisis and Protectionism on Capital Flows (Part II), Final Report: Study Contract (ETD/2007/IM/F1/136), The Internal Market and Services Directorate General, European Commission, Brussels, 2009, s. ii.

⁸⁰⁹ Andrew Powell ve Pilar Tavella, “Capital Inflow Surges in Emerging Economies: How Worried should LAC be?” *Economía: Journal of the Latin American and Caribbean Economic Association*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015, s. 32.

⁸¹⁰ Mehmet Cural, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesinin 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi,” *MÜİİBF Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: II, 2010, s. 183.

⁸¹¹ Nuri Yıldırım, Hüseyin Taştan, Capital Flows and Economic Growth across Spectral Frequencies: Evidence from Turkey, Discussion Paper, Sayı: 2009/2, Turkish Economic Association, Ankara, 2009, s. 25.

⁸¹² Pablo Federico, Carlos A. Vegh ve Guillermo Vuletin, The Effect of Capital Flows Composition on Output Volatility, Policy Research Working Paper, Sayı: 6386, The World Bank, Washington, D.C., 2013, s. 13.

⁸¹³ Fernando Broner, Tatiana Didier, Aitor Erce ve Sergio L. Schmukler, “Gross Capital Flows: Dynamics and Crises,” *Journal of Monetary Economics*, Cilt: 60, Sayı: 1, 2013, s. 118.

diğer yatırımların ev sahibi ülkenin ekonomik koşullarından⁸¹⁴ daha çok genel olarak küresel ekonomik konjonktüre ve dış şoklara karşı son derece duyarlı olması rol oynamaktadır. Bu bakımdan diğer yatırımlar, küresel ekonominin gerek genişleme gerekse de daralma çevrimlerine girerken oluşacak dengesizliklerin bir göstergesi olarak da dikkate alınmaktadır⁸¹⁵.

Bu kapsamda, bir yandan ulusal mali sistemin gelişimini destekleyerek hem kaynak ülkeye hem de evsahibi ülkeye sağladığı yararlar bakımından sermaye hareketleri içindeki önemli bir kalem olarak değerlendirilen diğer yatırımlar, aynı zamanda yüksek düzeydeki dalgalanmaları nedeniyle “sıcak para” olarak da ifade edilmekte ve hızlıca tersine yönelimleri bağlamında da ev sahibi ülkenin kırılganlığını arttıran bir “tehdit” olarak görülmektedir⁸¹⁶. Bu yönde bir algı oluşmasının nedeni, özellikle kısa vadeli diğer sermaye hareketlerinin izledikleri seyrin sonucunda ev sahibi ülkede oluşan sarsıntıya, mali yapısı sık ve kırılgan olarak değerlendirilen yükselen piyasalar bir yana hiçbir ülkenin dayanma gücünün bulunmamasıdır⁸¹⁷. Bu bakımdan, kuşkusuz portföy yatırımları ile birlikte kısa vadeli diğer sermaye hareketleri, makro ekonomik dengeye oldukça ciddi oranda zarar veren bir istikrarsızlık etkeni olarak değerlendirilmekte; daralma çevrimlerinde ve kriz dönemlerinde de çok büyük boyutlarda ve keskin biçimde tersine yönelerek, krizin ekonominin tüm kesimlerine bulaşmasına neden olduğu düşünülmektedir⁸¹⁸.

Tüm bunlara karşın, aniden tersine yönelimlerin mali istikrara zarar veren ve krize yol açan etkisini ortadan kaldırmak amacıyla bu akımların denetlenmesine ilişkin vergilendirme, karşılık ayrılması ve borçlanmanın sınırlandırılması⁸¹⁹ gibi düzenlemelerin de sonuç vermediği⁸²⁰ öne sürülmüştür. Ana akım, temeli John Maynard Keynes ve James Tobin’in sınır ötesi mali işlemlerin vergilendirilmesi ile ilgili görüşlerine dayanan ve spekülasyon nitelikli kısa vadeli sermaye hareketlerini caydırıcı çeşitli önlemleri içeren yöntemlerin, tersine

⁸¹⁴ Anne Oeking ve Lina Zwick, On the Relation between Capital Flows and the Current Account, Ruhr Economic Papers, Sayı: 565, Ruhr-Universität Bochum, Bochum, 2015, s. 4.

⁸¹⁵ Rogelio Mercado ve Cyn-Young Park, What Drives Different Types of Capital Flows and Their Volatilities in Developing Asia? ADB Working Paper, Sayı: 84, ADB, Metro Manila, 2011, s. 4 ve 6.

⁸¹⁶ Fiscal Policy Research Institute (FPRI), Liberalization of Cross-Border Capital Flows and Effectiveness of Institutional Arrangements in East Asia, FPRI, Phayathai, 2006, s. 20.

⁸¹⁷ Erinç Yeldan, “İstikrar, Kim için? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler,” *Birikim Dergisi*, Sayı: 163-164, 2002, s. 110.

⁸¹⁸ Korkut Boratav, “Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular,” *İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar TÜREL’e Armağan)*, (Der. A. Haşım Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, s. 29.

⁸¹⁹ Yung Chul Park ve Chi-Young Song, Managing Foreign Capital Flows: The Experiences of Korea, Thailand, Malaysia and Indonesia, Working Paper, Sayı: 163, Levy Economics Institute of Bard College, New York, 1996, s. 58.

⁸²⁰ Melike Altınkemmer, “Recent Experiences with Capital Controls: Is There a Lesson for Turkey?” *Central Bank Review*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2005, s. 2, 30 ve 32.

yönelim konusunda bir yarar sağlamadığı gibi diğer sermaye hareketlerinde de bir duraksamaya neden olduğu⁸²¹ görüşünü uzunca bir dönem korumuştur. Ancak, küresel mali kriz sonrasında bu konudaki görüşlerini “güncelleyen” UPF, sermaye hesabının tamamen serbestleştirilmesinin ve sermaye giriş/çıkışlarına ilişkin bir sınırlandırma getirilmemesinin her durumda doğru bir tercih olmadığını; sermaye girişlerindeki ani duruş ve tersine yönelimlerin olumsuz etkilerinden korunmak için yukarıda yer verilen önlemlerin uygulanması gerektiğini savunmaktadır. DB ise, bu yöndeki düzenlemelere ancak “son çare” olarak başvurulmasını kabul edilebilir bulmaktadır⁸²². Sonuç olarak, gerek alanyazındaki gerek uluslararası mali kurumların görüşlerindeki farklılıkların tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için diğer yatırımlara ilişkin kuram, biçim ve eğilimler açıklanacaktır.

A. Diğer Yatırım Kuramları

Sermaye hareketlerine ilişkin olarak geliştirilen kuramlarda, daha çok fiziki yatırım kararı ve portföy seçimi konularına odaklanılmış⁸²³; bu anlamda, gerek DYY’ler gerekse de portföy yatırımları ile doğrudan ilgili çeşitli kuramlar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, diğer yatırımlara ilişkin özel olarak geliştirilen bir kuram bulunmamaktadır. Bu nedenle, diğer yatırımların kuramsal anlamda incelenmesi ancak dolaylı bir biçimde gerçekleşebilir. Bu bakımdan diğer yatırımlar, esasen döviz kurlarına ilişkin olarak geliştirilen⁸²⁴ Mundell-Fleming modeli ile döviz kurları ve faiz oranı arasında bağlantı kuran⁸²⁵ faiz haddi paritesi kuramı aracılığıyla incelenecektir.

1. Mundell-Fleming Kuramı

Dışa kapalı bir ekonomideki genel dengeyi, mal ve para piyasasının aynı anda dengeye gelmesine dayandıran Keynesyen gelir harcama (IS-LM) yaklaşımı, gerek mal piyasasındaki

⁸²¹ Stephany Griffith-Jones ve Avinsah Persaud, Financial Transaction Taxes, The Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament, Brussels, 2012, s. 14 ve 17.

⁸²² Shri G. Padmanabhan, “Is India Ready for Full Capital Account Convertibility?” **Central Bankers' Speeches**, Bank for International Settlements, Basel, 22.05.2015, s. 4.

⁸²³ Katarzyna Zukrowska, vd., FDI and Trade: Exemplification of Poland and other Post-Communist States, Ezonplus Working Paper, Sayı: 7A, Research Project: The Eastward Enlargement of the Eurozone (HPSE-CT-2001-00084), Fifth Framework Programme 2001-2004 of European Commission, Freie Universität Berlin, Berlin, August 2002, s. 6.; Broner, Didier, Erce, Schmukler, s. 21.

⁸²⁴ Michael Wickens, **Macroeconomic Theory: A Dynamic General Equilibrium Approach**, Princeton University Press, Princeton, 2011, s. 370.

⁸²⁵ Callum Henderson, **Currency Strategy: The Practitioner's Guide to Currency Investing, Hedging and Forecasting**, John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, 2006, s. 33.

dengenin (yatırım tasarruf eşitliği sağlanmasının) gerek para piyasasındaki dengenin (gerçek para istem ve sunumunun eşitlenmesinin) belirli bir faiz oranı ve ulusal gelir düzeyi bileşiminde gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Görüldüğü üzere işgücü piyasalarını dışlayan bu model, mal, para ve sermaye piyasalarının eş anlı dengesini tanımlamak amacıyla geliştirilen iki alt sistemden oluşturulmuştur. Bununla birlikte, bu modelde ne faiz oranı seviyesinin ne de ulusal gelir düzeyinin nasıl belirlendiği açıklanmıştır⁸²⁶. Model, dışa kapalı bir ekonomiyi esas aldığı için faiz oranlarındaki azalmanın yatırımları dolayısıyla da ulusal geliri arttıracığı ve bu durumun tersinin de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak dışa açık bir ekonomide, faiz oranlarındaki değişimin etkilerini bu biçimde ortaya koymak olası değildir. Her şeyden önce dışa açık bir ekonomide faiz oranlarındaki değişim, sermaye girişlerini tetikler ve döviz kurları aracılığıyla genel denge üzerinde de etkili olur⁸²⁷.

Bu anlamda, dışa açık ve dışa kapalı ekonomilerde makro ekonomik politikaların (para ve maliye politikaları) etkilerinin farklılık gösterdiği ve en büyük farklılığın da döviz kuru ve sermaye hareketleri bağlamında olduğu ortaya çıkmaktadır. İşte bu kısıtlı değerlendirmeyi aşmayı amaçlayan Mundell-Fleming kuramı, Keynesyen IS-LM yaklaşımını sermaye hareketlerini hesaba katarak yeniden düzenleyerek, bir anlamda bu yaklaşımı dışa açık ekonomilere uygulanabilir bir niteliğe büründürmüştür⁸²⁸. Bu bakımdan sermaye hareketlerini önemli bir bileşen olarak içeren Mundell-Fleming kuramı, IS-LM yaklaşımının açık ekonomi versiyonu olarak değerlendirilmektedir⁸²⁹.

Sermaye neredeyse tüm dünyada, (i) rekabetin sermaye piyasasında uzmanlaşmayı arttırması; (ii) tasarrufların verimli alanlarda kullanılması ve (iii) portföy çeşitlendirmesi sayesinde özellikle iç şoklara karşı dirençli dolayısıyla da istikrarlı gelir etme olanağının bulunması gibi gerekçelerle tam dolaşım serbestisi kazanmıştır. Mali serbestleşme politikaları ile dünya ekonomileri bir bütünleşme sürecine girerken, bir yandan yatırımların ve böylece ekonomik büyümenin arttığı; ancak bir yandan da sermaye girişlerindeki ani duruş ve tersine yönelimler bağlamında da istikrarsız örüntüler de ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, borç şeklinde gerçekleşen sermaye hareketleri olarak da tanımlanan⁸³⁰ diğer yatırımların, genellikle kısa vadeli ve oynak nitelikleri itibari ile söz konusu istikrarsız yapının oluşumunda büyük

⁸²⁶ Thomas R. Michl, *Macroeconomic Theory: A Short Course*, Routledge, New York, 2002, s. 75.

⁸²⁷ Sanlı Ateş, "Dışa Açık ve Dışa Kapalı Ekonomide Denge," *İktisada Giriş-II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2801, Eskişehir, 2013, s. 170.

⁸²⁸ Mehdi Monadjemi ve John Lodewijks, *Money and Monetary Policy in an Open Economy*, Bookboon, London, 2015, s. 56.

⁸²⁹ Hyeon-Seung Huh, "How well does the Mundell-Fleming Model fit Austrilian Data since the collapse of Bretton Woods?" *Applied Economics*, Cilt: 31, Sayı: 3, 1999, s. 397.

⁸³⁰ Rıdvan Karluk, "Büyüme ve Uluslararası Faktör Hareketleri," *Uluslararası İktisat Teorisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2544, Eskişehir, 2012, s. 152-153.

payı vardır. Mundell-Fleming kuramında da sermayenin bu biçimdeki hareketliliğinin döviz kurlarında dalgalanmaya yol açtığı; bu bakımdan uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketlerinde etkinlik sağlanmasının, ödemeler bilançosu denkleştirme mekanizmasının etkinliğine bağlı olduğu ileri sürülmektedir⁸³¹.

Bilindiği üzere, sermaye tam anlamıyla dolaşım serbestisi kazandığında, sermaye hareketlerinin faiz oranına duyarlılığı sonsuzdur. Hareketliliğin sınırlı olması durumunda ise, faize karşı duyarlılık da sınırlı olur⁸³². Bununla birlikte, Mundell-Fleming kuramı sermaye hareketliliğindeki yoğunluğun, iç ve dış dengeyi sağlamayı amaçlayan bir ülkenin, döviz kuru rejimini seçmesine olanak tanımayacağını ileri sürer. Bunun nedeni, sabit ya da dalgalı döviz kuru rejimlerinde makro ekonomik politikalardan sadece bir tanesinin etkin olabilmesidir. Buna göre, sabit kur rejiminde sadece genişletici maliye politikası; dalgalı kur rejiminde ise, sadece genişletici para politikası etkindir. Sabit kur sisteminde genişletici para politikası tercihi, faizlerin düşüp sermaye çıkışının tetiklenmesine, kurdaki yükselişi önlemek için yapılan müdahale ile rezervlerin de azalmasına yol açar. Bu nedenle, genişletici maliye politikaları uygulanarak faizlerin dolayısıyla da sermaye girişlerinin arttırılması; aynı zamanda piyasaya müdahale edilerek rezervlerin arttırılması daha doğru bir tercih olarak değerlendirilmektedir. Dalgalı kur sisteminde ise, genişletici maliye politikaları faiz ve sermaye girişini arttırmakla birlikte, müdahale edilmediğinden ulusal paranın değerini de arttırmakta; bu artıştan dış satım olumsuz etkilendiği gibi dış alım tetiklenmektedir. Bu durumda, genişletici para politikalarına başvurulmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir. Buna göre, düşen faiz oranlarına koşut olarak sermaye çıkışı yaşanacak; müdahale edilmediğinden dolayı döviz kuru yükselecek ve bu yükseliş de dış satımın artışı ve dış alımın azalmasıyla sonuçlanacaktır⁸³³.

Tüm bunlara rağmen, özellikle azgelişmiş ülkeler ile yükselen piyasaların sermaye girişinden yana tavır alacakları açıktır. Ancak bu ülkelerin sabit döviz kuru rejimi uygulamalarının çok olası olmaması nedeniyle ellerindeki araçları da kısıtlıdır. Bu anlamda, söz konusu ülkelerin dalgalı kur rejiminde, doğuracağı olumsuzluklara rağmen genişletici maliye politikalarını tercih etmeleri sürpriz sayılmamalıdır. Sermaye girişlerinin tamamen faiz oranlarındaki artışa dayandırılması ile uzun dönemli kar beklentisinde olan DYY'ler ve mali arbitraj olanakları ile güdülenen portföy yatırımlarından daha çok özellikle kısa vadeli diğer

⁸³¹ Nazım Öztürk ve Yüksel Bayraktar, "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar," *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, s. 166.

⁸³² Nurdan Aslan, "Açık Ekonomi Makro İktisadi," *Uluslararası İktisat Politikası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2918, Eskişehir, 2013, s. 177.

⁸³³ Öztürk ve Bayraktar, s. 166-167.

yatırımlar çekilecektir. Faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanılmasını amaçlayan bu yatırım türü, yüksek faiz ve düşük döviz kuruna dayalı spekülasyon arbitraj olanağı sunan ülkelerde yoğunlaşmaktadır⁸³⁴. Dolayısıyla taşıdığı risklere karşın, az gelişmiş ülkeler ile yükselen piyasalar yabancı sermaye çekmek için dalgalı kur rejiminde genişletici maliye politikalarını tercih etmekte; özellikle kısa vadeli diğer yatırım biçimindeki yabancı sermaye hareketlerine yüksek kazanç olanağı sunup, dış ticaret dengelerinin bozulmasına katlanırlar.

2. Faiz Haddi Paritesi Kuramı

Yetmişlerin ilk yarısından itibaren dünyada genel olarak dalgalı döviz kuru rejiminin benimsenmesi, özellikle kısa vadeli uluslararası sermaye hareketlerinin önemini arttırmasının yanı sıra faiz haddi paritesi ilişkisini de gündeme getirmiştir. Aynı para birimi olarak ifade edildiklerinde, yerli ve yabancı varlık getirilerinin de aynı olması gerektiği düşüncesine dayanan⁸³⁵ faiz haddi paritesi yaklaşımı, nominal faiz oranları, spot (anında teslim) ve forward (vadeli) döviz kurları ve spekülasyon beklentileri arasında bir bağ kurmaktadır. Buna göre, iki ülke arasındaki faiz oranları farklılığı bu ülkeler arasında sermaye hareketleri doğurmakta; tasarruf sahipleri faiz oranının yüksek olduğu piyasalara, borç almak isteyenler de düşük faiz oranının geçerli olduğu piyasalara yönelmektedir. Faiz oranları arasındaki farklılık bir yandan arbitraj olanağı doğururken, bir yandan da döviz kurunu etkiler. Ortaya çıkan arbitraj olanağından yararlanmak isteyen yatırımcılar, mali fonlarını gerçek faiz getirileri eşitleninceye kadar yüksek faiz oranının geçerli olduğu piyasaya yönelir. Kuram, yurtiçi ve yurtdışı mali varlıklar arasında tam ikame bulunması durumunda, mali varlıkların getiri oranlarının eşitleneceğini ileri sürmekte; bu eşitliği de faiz haddi paritesi olarak ifade etmektedir⁸³⁶. İşte sermaye hareketleri de bu ortamda etkinlik kazanmaktadır. Söz konusu eşitlenme döneminde, faizlerin yüksek seyrettiği ülkeye yönelik olarak özellikle kısa vadeli diğer sermaye hareketlerinde bir yoğunluk gözleneceği açıktır.

⁸³⁴ Karahan, İpek, s. 300-302.

⁸³⁵ Aykut Kibritçioğlu, *Uluslararası (Makro) İktisat: Okumalar*, 72 TDF, Ankara, 1996, s. 130.

⁸³⁶ Öztürk ve Bayraktar, s. 166-167.

B. Diğer Yatırımların Biçimleri

DYY ve portföy yatırımları dışında yer alan mali işlemleri kapsayan ve bundan dolayı UPF'nin ödemeler dengesi istatistikleri içinde “artık” bir sınıf olarak değerlendirilen⁸³⁷ diğer yatırımlar, genel olarak efektif ve mevduatlar, krediler (UPF tarafından sağlananlar dahil)⁸³⁸, ticari kredi ve avanslar ile diğer varlıklar ve yükümlülükler olmak üzere dört ayrılmaktadır⁸³⁹. Bununla birlikte, UPF'nin yaptığı sınıflandırmaya göre, bu dört sınıfa ek olarak sigorta, emeklilik ve standardize garanti şemaları⁸⁴⁰ ile özel çekme haklarını⁸⁴¹ da diğer yatırımlar içinde değerlendirmektedir⁸⁴². Kullanılan araçlara göre yapılan bu ayrımın yanı sıra diğer yatırımlar sektörlere göre de genel hükümet, parasal otorite (merkez bankası) ve bankalar olarak üçe ayrılır⁸⁴³.

Efektif ve mevduatlar, en hızlı biçimde devredilebilen mali varlıklardan oluşmaktadır. Efektif, hükümetler ve parasal otoriteler (merkez bankaları) tarafından çıkartılan, sabit bir nominal değere sahip ve genellikle uluslararası mali işlemlerde doğrudan ödeme aracı olarak kullanılan kâğıt ve madeni para biçimindeki değerleri ifade etmektedir. Mevduat ise, istek halinde devredilebilirliği bulunan banka hesaplarından oluşur⁸⁴⁴. Bu kalem, genelde devredilebilir mevduatlar ve diğer mevduatlar (tasarruf mevduatı, vadeli mevduat, sabit vadeli mevduat) olmak üzere ikiye ayrılır: Devredilebilir mevduat, istem halinde nominal değeri üzerinden nakde çevrilebilmekte ve uluslararası mali işlemlerde doğrudan ödeme aracı olarak kullanılabilir. Diğer mevduat ise, bazı kısıtlamalara tabi olmakla birlikte, devredilebilir mevduat kadar olmasa da yine de kolayca nakde çevrilebilir. Bu anlamda, devredilebilir mevduat ile ikame edilebilirliği bulunan mevduat türlerini içermektedir⁸⁴⁵. Bu kalem içinde,

⁸³⁷ Torsten Schmidt ve Lina Zwick, “Uncertainty and Episodes of Extreme Capital Flows in the Euro Area,” *Economic Modelling*, Cilt: 48, 2015, s. 344.

⁸³⁸ IMF, BMP6, s. 111.

⁸³⁹ Alfaro, Kalemli-Özcan ve Volosovych, *Capital*, s. 57-58.

⁸⁴⁰ Standardize garanti şeması, kredi geçmişi olmayan ve bu nedenle mali kaynak bulmakta güçlük çeken özellikle yeni işletmelerin bu gereksinimlerini karşılamak amacıyla, kredi isteminde bulunan ve krediyi verecek kurumun dışında bir üçüncü tarafın devreye girerek, alınacak krediye belirli bir oranda (yüzde 80'e yakın) kefil olmasını ifade eden kredi garanti mekanizmasının bir aracıdır. Bilgi için bkz.: Küresel Kriz Çalışma Grubu, *Krizle Mücadele Tedbirlerine Bir Örnek: Kredi Garanti Sistemi*, Politika Notu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Ankara, 2008, s. 1.

⁸⁴¹ “UPF tarafından yaratılan ve ... kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv şeklidir.” TCMB, Yöntemsel, s. 12.

⁸⁴² IMF, BMP6, s. 111.

⁸⁴³ Alfaro, Kalemli-Özcan ve Volosovych, *Capital*, s. 57-58.

⁸⁴⁴ Juliana D. Araujo, Antonio C. David, Carlos van Hombecq ve Chris Papageorgiou, *Non-FDI Capital Inflows in Low-Income Developing Countries: Catching the Wave?* IMF Working Paper, Sayı: WP/15/86, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2015, s. 7.

⁸⁴⁵ IMF, *The System of Macroeconomic Accounts Statistics: An Overview*, Pamphlet Series, Sayı: 56, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2007, (System), s. 10.

yurtdışında yerleşik olan kişi, kuruluş ve bankaların yerleşik olmadıkları ülkelerdeki mevduatları (net yükümlülük oluşumu) ile yurtiçinde yerleşik kişi, kuruluş ve bankaların yurtdışındaki mevduatları ve döviz hesapları (net varlık edinimi) yer alır⁸⁴⁶.

Krediler, herhangi başka bir işlem, menkul kıymet ya da araçla güvence sağlamaya gerek görülmeyen bir sözleşme aracılığıyla doğrudan borçlanılmasını kapsar⁸⁴⁷. Bu anlamda kredi, kredi veren kuruluş tarafından bir fon sağlandığında ortaya çıkan ve devredilebilirliği bulunmayan mali yükümlülük olarak tanımlanmaktadır. Tarafların arasındaki anlaşmaya bağlı olarak, kredilere ilişkin sabit veya değişken bir faiz ödemesi de söz konusudur. Tanımına aykırı olmakla birlikte, yine de bir kredi devredilebilirlik özelliği kazanmışsa, bu kategoriden çıkartılır ve menkul kıymet olarak değerlendirilir⁸⁴⁸. Bu kalem içinde, yurtiçinde yerleşik olan kişiler ile özel ve kamu kuruluşlarının yurtdışından sağladıkları (UPF tarafından sağlananlar da dahil) uzun ve kısa vadeli nakit borçlar (net yükümlülük oluşumu) ile hükümet, parasal otorite (merkez bankası) ve bankalar tarafından yurtdışına verilen borçlar (net varlık edinimi) yer almaktadır⁸⁴⁹.

Ticari krediler, uluslararası ölçekte gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretine ilişkin vadeli işlemler sonucunda ortaya çıkan hak ve yükümlülükler ile vade zamanında ödenen ve tahsil edilen bedellerden oluşur. Bununla birlikte, gerek dış alımda gerek dış satımda vadesi gelmeyen ticari kredi ile ilgili önceden ödeme yapılabileceği gibi kredi vadesinin uzatılması da olasıdır⁸⁵⁰.

Diğer varlıklar ve yükümlülükler, efektif ve mevduatlar, krediler ve ticari krediler dışında yer alan uluslararası kuruluşlara ödenen sermaye katılım bedelleri ve sigorta için ayrılan teknik karşılıklar gibi kalemleri içermektedir⁸⁵¹. Genel Hükümet ve parasal otorite (merkez bankası) tarafından uluslararası kuruluşlara katkı payı ve sermaye katılımı olarak gönderilen bedeller net varlık edinimi altında; yurtdışına verilen hayat sigortası hizmetiyle ilgili olarak yurtdışı yerleşiklere yapılan ödemeler ve tahsilatlar ise, net yükümlülük oluşumu altında gösterilmektedir⁸⁵².

⁸⁴⁶ TCMB, Yöntemsel, s. 21.

⁸⁴⁷ Araujo, David, Hombeeck ve Papageorgiou, s. 7.

⁸⁴⁸ IMF, System, s. 10.

⁸⁴⁹ TCMB, Yöntemsel, s. 21.

⁸⁵⁰ ECB, Accession Countries: Balance of Payments/International Investment Position Statistical Methods, ECB Publication, Frankfurt am Main, 2002, s. 20-21.

⁸⁵¹ A.k., s. 21.

⁸⁵² TCMB, Yöntemsel, s. 22.

C. Diğer Yatırım Eğilimleri

1. Dünyada Diğer Yatırım Eğilimleri

Küreselleşmenin hız kazandığı 1990 sonrası dönemde ortaya çıkan bazı gelişmeler, giderek hareket serbestisi kazanan uluslararası sermaye akımlarının hem içeriğinde hem de yöneliminde çeşitli farklılıkları beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce doksanların başında gelişmiş ülkelerdeki faiz oranlarında düşme eğilimi yaşanması, yüksek getiri arayışındaki kurumsal yatırımcıların Latin Amerika ve Karayipler ile Doğu Asya gibi yükselen piyasalara akın etmesine yol açmıştır. Yüksek ekonomik büyüme oranlarına erişilen ve dışa açılma politikasının benimsendiği bu bölgelerde, borç akımlarında yani diğer yatırımlarda oldukça ciddi artışlar yaşanmıştır. Bu yatırımlar içinde de kısa vadeli olanlar baskındır⁸⁵³.

Latin Amerika ve Karayipler'e yönelen diğer yatırımlar, 1994 yılında başlayan Meksika krizine kadar oldukça oynak bir eğilim sergilemiş; daha sonra ise Asya krizine kadar artış eğilimini sürdürmüştür. Bu dönemde portföylerini çeşitlendirme çabasına giren uluslararası yatırımcılara, tüm dünyada olduğu gibi Doğu Asya'da da mali piyasalarını serbestleştiren az gelişmiş ve yükselen piyasalara sahip ülkeler büyük fırsatlar sunmuşlardır. Aynı Latin Amerika ve Karayipler gibi Doğu Asya'da da bir önceki dönemden farklı olarak, DYY'lerin yanı sıra portföy yatırımları ve diğer yatırımlar biçimindeki kısa vadeli sermaye girişlerine önemli ölçüde alan açılmıştır. Buna rağmen, çok geçmeden 1997 yılında Tayland'da başlayan ve kısa sürede Endonezya, Malezya, Filipinler ve Güney Kore'ye sıçrayarak tüm Doğu Asya'yı etkisi altına alan mali kriz, tablonun tamamen değişmesine neden olmuştur⁸⁵⁴. Görüldüğü üzere, 1997 yılında yaşanan Asya krizine zemin hazırlayan süreçte, Asya'daki pek çok ülkeye yönelik sermaye girişleri önemli ölçüde artmış; bu artıştaki en önemli payı ise, genel olarak efektif ve mevduat biçimindeki sermaye hareketlerinden oluşan diğer yatırımlar oluşturmuştur. Ancak, bu kısa vadeli yatırımlarda krizlerle birlikte keskin bir tersine dönüş de yaşanmıştır⁸⁵⁵.

⁸⁵³ The World Bank, *Global Development Finance 2000*, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2000, (2000), s. 82-83.

⁸⁵⁴ Takatoshi Ito, "Capital Flows in Asia," *Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies*, (Ed.: Sebastian Edwards), NBER Conference Report, University of Chicago Press, Chicago, 2000, s. 259.

⁸⁵⁵ Rogelio Mercado ve Cyn-Young Park, *What Drives Different Types of Capital Flows and Their Volatilities in Developing Asia?* ADB Working Paper, Sayı: 84, ADB, Metro Manila, 2011, s. 3.

Tablo 7: Dünyada Diğer Yatırımlar

	1980-89	1990-99	2000-08	2009	2010	2011	2012	2013
Gelişmiş Ekonomiler	-392.120	-712.177	-1.240.285	-293.649	66.746	-40.147	-383.586	123.315
Avro Bölgesi	-	-59.726	830.575	250.680	-62.461	118.906	267.698	491.145
Yükselen Piyasalar ve Azgelişmiş Ekonomiler	-94.367	173.323	444.077	-39.909	-6.345	170.212	448.346	102.220
Geçiş Ekonomileri	-	81.721	80.366	36.288	35.896	64.966	44.520	26.770
Latin Amerika ve Karayipler	-90.232	65.537	182.111	15.245	15.783	23.343	30.401	50.603
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	106.343	-159.337	192.492	24.126	68.161	129.311	137.438	140.467
Sahra Altı Afrika	-49.481	-7.698	122.885	-4.032	33.376	18.339	19.138	-9.800

Kaynak: IMF, International Financial Statistics, 2016.

Tablo 7’de de görüldüğü üzere, diğer bölgelerde de farklı bir örüntü oluşmamıştır. Azgelişmiş ülkelere yönelen toplam diğer yatırım tutarı 1990 yılında 15,7 milyar ABD doları iken, her yıl artış göstererek Asya krizinden hemen önce 1996 yılında 102,1 milyar ABD dolarına yükselmiştir⁸⁵⁶. Bu dönemde, yükselen piyasalara yönelen diğer yatırımlar -3,7 milyardan 76,2 milyar ABD dolarına çıkmıştır.

Aynı dönemde bölge bazında bir değerlendirme yapıldığında ise, Asya’da 11,6 milyardan 39,9 milyar ABD dolarına; Latin Amerika’da -14 milyardan 18,5 milyar ABD dolarına; ve Orta Doğu, Avrupa ve Afrika’dan oluşan diğer bölgelerde ise toplam -5 milyardan 11,8 milyar ABD dolarına yükselmiştir⁸⁵⁷. Doğu Avrupa’da da diğer azgelişmiş bölgelere benzer eğilimlerin ortaya çıktığını söylemek olasıdır. 1989 yılında 1,5 milyar ABD doları tutarında diğer yatırım girişi sağlanan bu bölgede, 1996 yılına gelindiğinde 11 milyar ABD dolarından fazla diğer yatırım girişi gerçekleştiği görülür. Buradaki artış, “Demirperde” ülkelerinin geçiş süreçlerinde kendilerine katkı sağlanması ile açıklanmaktadır. Bununla birlikte, her ne kadar DYY’ler kadar önemli bir katkısı olmasa da diğer yatırımlardan da bir yarar elde edilmesi, ancak ve ancak uygun parasal ve mali politikaların uyumlu bir biçimde uygulanmasıyla olası hale gelmiştir⁸⁵⁸. Aksi takdirde, nitelik ve niceliği ne olursa olsun sadece yabancı kaynaklar aracılığıyla ekonomik kalkınma sağlanmaya çalışılması ne dün ne de bugün gerçekleşebilmiştir.

⁸⁵⁶ The World Bank, *Global Development Finance 2000*, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2000, (2000), s. 36.

⁸⁵⁷ T. Ito, s. 258.

⁸⁵⁸ Hans Peter Lankes, Nicholas Stern, W. Michael Blumenthal ve Jiri Weigl, “Capital Flows to Eastern Europe,” *International Capital Flows*, (Ed.: Martin Feldstein), University of Chicago Press, Chicago, 1999, s. 61 ve 83.

Asya krizi sonrası başlayan ve küresel mali krize kadar süren ikinci dönemde ise, az gelişmiş ülkelere yönelen diğer yatırımların gerek hacminde gerekse de toplam sermaye hareketleri içindeki payında “yine” önemli artışlar yaşanmıştır. 1999 yılında az gelişmiş ülkelere yönelen diğer yatırımlar toplamda 15,1 milyar ABD doları ve bu yatırımların toplam sermaye hareketleri içindeki payı da yüzde 7,7 iken; 2006 yılında 217,5 milyar ABD dolarına ve yüzde 28,6’lık paya ulaşılmıştır⁸⁵⁹. Asya bölgesinde, tıpkı 1997 yılındaki kriz öncesi dönemde olduğu gibi 2008 yılındaki küresel mali kriz öncesinde de her ne kadar DYY’lerin toplam yabancı sermaye içindeki ağırlığı devam etse⁸⁶⁰ de yoğun biçimde diğer yatırım girişi yaşanmıştır. Küresel mali krizin ardından da bu yatırımlarda yine tersine yönelim yaşanmış ve böylece ortaya çıkan parasal ve mali istikrarsızlık derinleşmiştir⁸⁶¹. Bu olumsuzluğa yol açan temel neden olarak değerlendirilen oynaklık, çok farklı bir coğrafyada da benzer sonuçlar doğurmuştur. Küresel mali kriz öncesinde, sırasında ve sonrasında Güney Afrika’ya yönelen sermaye hareketlerinin içeriğindeki değişim incelendiğinde, durum çok daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Buna göre, 2000-2007 yılları arasında diğer yatırım girişlerinde yalnızca yüzde 12’lik bir artış yaşanırken, 2008 yılında bu oran yüzde 134’e çıkmış ve kriz sonrasında 2009-2014 yılları arasında ise yüzde 31 oranında bir artış yaşanmıştır. Yer verilen tüm alt dönemlerde bir artış eğilimi söz konusu olmakla birlikte oranlardaki farklılık oynaklığı ortaya koymaktadır. Kriz dönemindeki çarpıcı artış ise, Güney Afrikalı yatırımcıların uluslararası fonların bir kısmını ülkelerine geri göndermelerinden kaynaklanmıştır⁸⁶².

Gerek içeriği gerek yönelinen bölge bakımından farklılıklar dikkat çekici boyutta olmakla birlikte, özellikle 1990 sonrasında yükselen piyasalara yönelik yabancı sermaye hareketlerinin büyük bir hacim kazandığı açıktır. 1980’de az gelişmiş ülkelere yönelik kaynak akımlarının yüzde 58’ini sermaye hareketleri oluştururken; 1999’da bu oran yüzde 82’ye çıkmıştı⁸⁶³.

1997 Asya krizinden 2007 yılındaki küresel mali krize kadar geçen sürede, yükselen piyasalara ve az gelişmiş ekonomilere yönelen diğer yatırımlar büyük ölçüde artmıştır. 1997 yılında 22 milyar ABD doları tutarında diğer yatırım girişi sağlayan bu bölgelerde, 2001-

⁸⁵⁹ The World Bank, 2008, s. 35.

⁸⁶⁰ Sanae Ohno ve Junko Shimizu, “Do Exchange Rate Arrangements and Capital Controls Influence International Capital Flows and Housing Prices in Asia?” *Journal of Asian Economics*, Cilt: 39, 2015, s. 4.

⁸⁶¹ Rogelio Mercado ve Cyn-Young Park, s. 3.

⁸⁶² Barend de Beer, “South Africa’s Experience with Capital Flows since the Financial Crisis: From Measurement to Analysis,” *IFC-BCB-CEMLA Satellite Meeting*, 60th World Statistics Congress, International Statistical Institute, Rio de Janeiro, 24.07.2015, s. 4.

⁸⁶³ UNCTAD, *Management of Capital Flows: Comparative Experiences and Implications for Africa*, UN Publication, Geneva, 2003, s. 322-325.

2003yılları arasında Arjantin ve Türkiye’de yaşanan krizler nedeniyle gerçekleşen düşüşün⁸⁶⁴ haricinde 2007 yılına kadar sürekli artış görülmüş ve 2007 yılına gelindiğinde toplamda 86,2 milyar ABD doları tutarında diğer yatırım girişi gerçekleşmiştir. Bu dönemde, gerek aşağı yönlü bir seyir izlenen Asya bölgesinde gerekse yukarı yönlü bir seyir izlenen Latin Amerika ve Karayipler’de diğer yatırımlar son derece oynak bir görüntü sergilemiştir. Geçiş ekonomilerinde de belirli bir dereceye kadar oynaklıktan söz edilmesi olası olmakla birlikte, Sahra Altı Afrika’da ise istikrarlı bir örüntü oluşmuştur. Diğer yatırım girişlerinin -1,1 milyar ABD doları olduğu Asya krizinden hemen sonra başlayan yukarı yönlü hareket, 2006 yılında elde edilen 50,8 milyar ABD doları tutarındaki diğer yatırım girişi ile tarihi zirvede son bulmuştur. Buna benzer bir örüntüde Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ortaya çıkmıştır. Asya krizi sonrası başlayan artış eğilimi, küresel mali krize kadar sürmüş; diğer yatırım girişi -4,2 milyardan 54 milyar ABD dolarına çıkmıştır⁸⁶⁵.

İşin ilginç tarafı, gelişmiş ülkelerde de benzer yönlü eğilimlerin ortaya çıkmasıdır. Örneğin, Avro bölgesinde küresel mali kriz öncesindeki 10 yıllık dönem incelendiğinde, önceki dönemde daha dengeli ve “giriş yönlü” bir seyir izleyen diğer yatırımların, küresel mali krize kadar son derece oynak ve genel olarak “çıkış yönlü” bir seyir izlediği görülür. Sadece 2008 ve 2009 yıllarındaki veriler bile ortaya çıkan dengesiz örüntüyü gözler önüne sermektedir. Buna göre, 2008 yılında 180,5 milyar Avro tutarında diğer yatırım girişi yaşanan Avro bölgesinde, 2009 yılında ise, 193,1 milyar Avro tutarında diğer yatırım çıkışı gerçekleşmiştir⁸⁶⁶. Bu anlamda doksanlar ve ikibinlerde dünyada diğer yatırım eğilimlerinde, gelir bakımından farklı bölgelerde bile benzerliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Kuşkusuz her iki dönemin krizle sonuçlanması, bir kez daha yabancı yatırımlara ilişkin olarak özellikle azgelişmiş ve yükselen piyasalara sahip ülkelerde önlem alınmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Küresel mali kriz sonrasında, diğer yatırım girişlerine ilişkin olarak tüm bölgelerde kısa bir süreliğine dengeli bir örüntü ortaya çıkmış; ancak bu durumun varlığı da uzun sürmemiştir. Geçiş ekonomilerinde ve Sahra Altı Afrika’daki durağan seyir devam etmiş; önceki dönemden farklı olarak Latin Amerika ve Karayipler ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da bu bölgelere eklenmiştir. Avro bölgesinde 2010 yılına kadar yaşanan oynaklıkların

⁸⁶⁴ Yonca Özdemir, “Does IMF Help Really Help? The Recovery of Argentina and Turkey after the 2001 Financial Crises,” **3rd Annual Conference on The Political Economy of International Organizations (PEIO)**, DCMortara Center for International Studies, Georgetown University, Washington, D.C., 28-30.01.2009, s. 24-25.

⁸⁶⁵ IMF, *International Financial Statistics*, 2016.

⁸⁶⁶ Katrin Forster, Melina Vasardani ve Michele Ca’Zorzi, *Euro Area Cross-Border Financial Flows and the Global Financial Crisis*, Occasional Paper Series, Sayı: 126, ECB Publication, Frankfurt am Main, July 2011, s. 17 ve 38.

ardından başlayan yükselme eğilimi günümüze kadar sürmüştür. Yükselen piyasalar ve az gelişmiş ekonomiler ile gelişmiş ekonomilerde ise, krizden sonra da oynak yapı sürmüş ve buna ek olarak farklılıkların derinleştiği görülmüştür⁸⁶⁷.

Günümüzde ise, birkaç AB üyesi ülke (Belçika, Fransa, Hollanda ve İrlanda) ile ABD gibi gelişmiş ve Çin, Bahreyn, Meksika, Morityus, Güney Kore ve Irak gibi az gelişmiş ülkelere yönelen diğer yatırımlarda farklı oranlarda olsa da azalış meydana gelmiştir. Yabancı bankaların bu ülkelere yönelik akımlarını azaltmasıyla ortaya çıkan ve gelişmiş ülkelerde görece daha fazla yaşanan bu düşüşün aksine, Japonya, birkaç AB üyesi (Almanya, BK, İspanya, İtalya ve Yunanistan), Hong Kong, İsviçre, Kanada ve Rusya gibi bazı gelişmiş ülkelerde ise, diğer yatırımlarda önemli oranda artış yaşanmıştır. Japonya'da 141,1 milyar Avro tutarında diğer yatırım girişi gerçekleşirken; yaşadıkları krizler dolayısıyla İspanya ve Yunanistan hükümetlerine sağlanan dış yardımlar bağlamında bu ülkeler de oldukça önemli miktarlarda (sırasıyla 57,2 ve 86,5 milyar Avro) diğer yatırım çeken ülkeler arasına girmişlerdir. Diğer yatırım çıkışlarına bakıldığında ise, ABD ve BK' da oldukça önemli oranda (sırasıyla 343 ve 268 milyar Avro) azalış yaşandığı; Belçika, Fransa, Hollanda ve İrlanda gibi AB üyesi ülkelerde de daha az hacimde olsa da benzer eğilimlerin ortaya çıktığı görülür. En fazla diğer yatırım çıkışı yaşanan ülkeler ise, Lüksemburg, Almanya, Çin, Japonya, Rusya, İspanya, İtalya, Kuveyt, Kanada ve Brezilya olarak sıralanmaktadır⁸⁶⁸.

Sonuç olarak, 1980 sonrası süreçte diğer yatırımların da aynı toplam sermaye hareketleri gibi birbirinden farklı birkaç tane çevrimin etkisinde kaldığı söylenebilir. Seksen ve doksanlı yıllarda, birçok bölgede bu akımlarda önemli ölçüde artış görülse de bu artışlara oynak bir yapı da eşlik etmiştir. Yaşanan krizlerin ardından ikibinli yılların ortalarına kadar durağan bir seyir izlenmekle birlikte, küresel mali kriz öncesinde diğer yatırım girişleri yoğunlaşmıştır. Keskin bir tersine dönüşün yaşandığı bu süreçte toparlanma ancak 2011 yılından itibaren olası olmuştur⁸⁶⁹.

2. Türkiye'de Diğer Yatırım Eğilimleri

1980 sonrası başlayan serbestleştirme ve dışa açılma döneminde, Türkiye yabancı sermaye akımları ile karşılaşsa da oldukça "cılız" sayılabilecek miktarlarda artışlar yaşanmıştır. Esas gelişim, sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 sonrasında başlamış

⁸⁶⁷ IMF, International Financial Statistics, 2016.

⁸⁶⁸ London Economics, a.g.e., s. 56-58.

⁸⁶⁹ Kristin J. Forbes ve Francis E. Warnock, Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment, NBER Working Paper, Sayı: 17351, NBER, Cambridge, 2012, s. 2.

ve 2000-2001 krizinin ardından “olgunluk” seviyesine ulaşmıştır. 1980-1989 yılları arasında toplam yabancı sermaye içinde diğer yatırımların payı oldukça yüksektir. 1989 sonrasında da 1991 ve 1994 yıllarındaki kriz kaynaklı çıkışlar dışında bu payın korunduğu görülmektedir. Bu anlamda, her ne kadar ana akım yabancı sermayeye dayalı ekonomik büyüme dinamiğini az gelişmiş ülkelere bir “kurtuluş reçetesi” olarak sunsa da bu akımlar içindeki diğer yatırımlar gibi kısa vadeli ve spekülasyon nitelikli kalemler, sürdürülebilir büyümeye değil; daha çok belirsiz ve oynak bir yapının oluşumuna katkı sağlar. Nitekim yabancı sermaye girişlerinin hızlandığı dönemlerde ekonomik büyümede artış sağlanmakla birlikte, ekonomik daralma ve krizlerin kaynağında da bu hareketlerdeki ani duruşlar ve tersine yönelimler bulunur⁸⁷⁰.

İkibinli yılların başında, Türkiye cari işlemler açığındaki artış doğrultusunda yoğun biçimde yabancı sermaye çekmiştir. Bu yatırımlardan bir kısmı belirli bir ölçüde ekonomik büyümeye katkı sağlamakla birlikte, büyük bir çoğunluğunun kısa vadeli ve spekülasyon doğası nedeniyle ekonominin kırılganlığı artmıştır. Bu zaman diliminde yabancı sermaye girişlerinin içeriği de değişmiş; uzun vadeli ve görece istikrarlı bir niteliğe sahip DYY’lerin ağırlığı azalırken, bu tür yatırımların yerini daha çok kısa vadeli bir niteliği bulunan portföy yatırımları ile birlikte diğer yatırımlar almıştır⁸⁷¹.

2000-2001 krizinin ardından başlayan ve 2005 yılına kadar süren dönemde, DYY’lerde aşamalı bir artış yaşanırken ve bu anlamda görece durağan bir seyir gözlenirken; gerek portföy gerek diğer yatırımlar artmakla birlikte son derece istikrarsız bir eğilim çizmişlerdir. Diğer yatırım türleri içinde yer alan ticari kredilerde istikrarlı bir gelişme yaşanırken, efektif ve mevduatlar azalmış; krediler de ise çok büyük bir artış yaşanmıştır⁸⁷². Sermaye hareketlerinin bir bütün olarak arttığı, portföy yatırımlarla birlikte diğer yatırımların öne çıktığı bu artış süreci 2006 yılında uluslararası ekonomik çevrelerden kaynaklanan koşullar dolayısıyla sektöre uğramıştır. 2006 yılının ortasında küresel mali piyasada enflasyon baskısının artması, uluslararası yatırımcıların risk algısını değiştirmiş; menkul kıymet fiyatlarında keskin değişiklikler meydana gelirken, ciddi ölçüde oynak bir örüntü oluşmuştur⁸⁷³. Kuşkusuz ortaya çıkan zorlayıcı koşullardan en çok, az gelişmiş ülkeler ve

⁸⁷⁰ Melsa Ararat ve Mehmet Uğur, “Corporate Governance in Turkey: An Overview and Some Policy Recommendations,” *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003, s. 62-64.

⁸⁷¹ Logan Clark, Cheryl Cooper, George Gardner, Evan LeFlore, vd., *The External Current Account in the Macroeconomic Adjustment Process in Turkey*, Workshop Paper, The Woodrow Wilson School’s Graduate Policy Workshop, Princeton University Woodrow Wilson School of Public & International Affairs, Princeton, 2012, s. 8-9.

⁸⁷² Mustafa Öztürk ve Osman Nuri Aras, “Foreign Capital Investments and Economic Crises in Turkey,” *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, s. 329.

⁸⁷³ IMF, “Financial Market Update,” Online Bulletin, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2006, s. 1.

yükselen piyasalar etkilenmiştir. Türkiye’de 2006 yılı itibariyle hem toplam sermaye hareketleri bir önceki yıla aynı düzeyde kalsa da diğer yatırımlar azalmıştır. Bununla birlikte, diğer yatırım kalemlerinden efektif ve mevduatlar ile ticari krediler azalmış olsa da kredi kalemindeki artış eğilimi sürmüştür. Bunun nedeni ise, küresel piyasalardaki dengesizlikler sonucunda döviz kurlarında meydana gelen artıştır⁸⁷⁴. 2006 yılındaki olumsuzluklara rağmen oldukça hızlı bir toparlanma sürecine girilmiş; 2007 yılında toplamda 2,5 milyar ABD doları tutarında net diğer yatırım girişi sağlanarak “tarihi zirveye” ulaşılmıştır⁸⁷⁵.

Bu artış, önemli bir riski de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda, küresel mali krizin hemen öncesinde ulaşılan “tarihi zirvenin” ardından, küresel mali kriz döneminde bu yatırımlarda çok büyük bir düşüş (194 milyon ABD doları) yaşanmıştır. Esasen bu durumla ilk kez karşılaşılmamıştır. Gerek 1991, 1994, 1999 ve 2000-2001 yıllarında yaşanan iç kaynaklı ekonomik krizler gerekse de 1997 yılındaki Asya krizi ve 2008 yılındaki küresel mali kriz gibi dış kaynaklı ekonomik krizler öncesinde diğer yatırımlar önemli ölçüde artmakta; krizle birlikte büyük ölçekli çıkışlar gerçekleşerek⁸⁷⁶ dengesiz bir örüntü tesis edilmektedir. Küresel mali kriz sonrasında da diğer yatırımlar da tekrardan bir artış eğilimi ortaya çıkmıştır. Ancak bu eğilim sürdürülebilirlikten yoksundur. Küresel mali kriz sonrasında, özellikle kredilerdeki dengesizlikler sonucu oynak bir örüntü ortaya çıkmıştır. Diğer yatırımlar açısından bu dönemin, kriz öncesi dönemden ayrılmasını gerektiren tek gelişme ise, Türkiye’ye yönelen sermaye hareketleri içinde diğer yatırımların payının, aynı portföy yatırımlarında olduğu gibi yüzde 44’ten yüzde 58’e çıkmasıdır⁸⁷⁷.

Diğer yatırımlar, küresel mali krizin etkilerinin en belirgin olarak görüldüğü sermaye hareketi türüdür. Bununla birlikte, krizin etkileri hemen ortaya çıkmamış ve 2007 yılında diğer yatırımlar kalemi bir önceki yıla göre iki kattan daha fazla artmış; 2008 yılında da bir artış olmasa da aynı seviye korunmuştur⁸⁷⁸. Küresel mali çalkantılara karşın diğer yatırımların seviyesini korumasında, gerek bankacılık dışı özel sektörün yurt dışı piyasalardan uzun vadeli kredi kullanımındaki gerekse ticari kredilerdeki artış etkili olmuştur⁸⁷⁹. 2009 yılında ise diğer yatırımlar, dış ticaret hacmindeki daralma ve küresel mali piyasalardaki kredi sıkışmasının

⁸⁷⁴ TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, Sayı: 3, TCMB Yayınları, Ankara, 2006, s. 33-34 ve 53.

⁸⁷⁵ Ceran Zeynep Zafir ve Funda H. Sezgin, “Analysis of the Effects of Foreign Direct Investment on the Financing of Current Account Deficits in Turkey,” **International Journal of Business and Social Science**, Cilt: 3 No. 10, 2012, s. 71.

⁸⁷⁶ Nuri Yıldırım ve Hüseyin Taştan, “Capital Flows and Economic Growth across Spectral Frequencies: Evidence from Turkey,” **Panoeconomicus**, Cilt: 59, Sayı: 4, 2012, s. 445.

⁸⁷⁷ Sübidey Togan ve Hakan Berument, “Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler,” **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 78, 2011, s. 9.

⁸⁷⁸ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı**, Ankara, 2009, s. 20 ve 30.

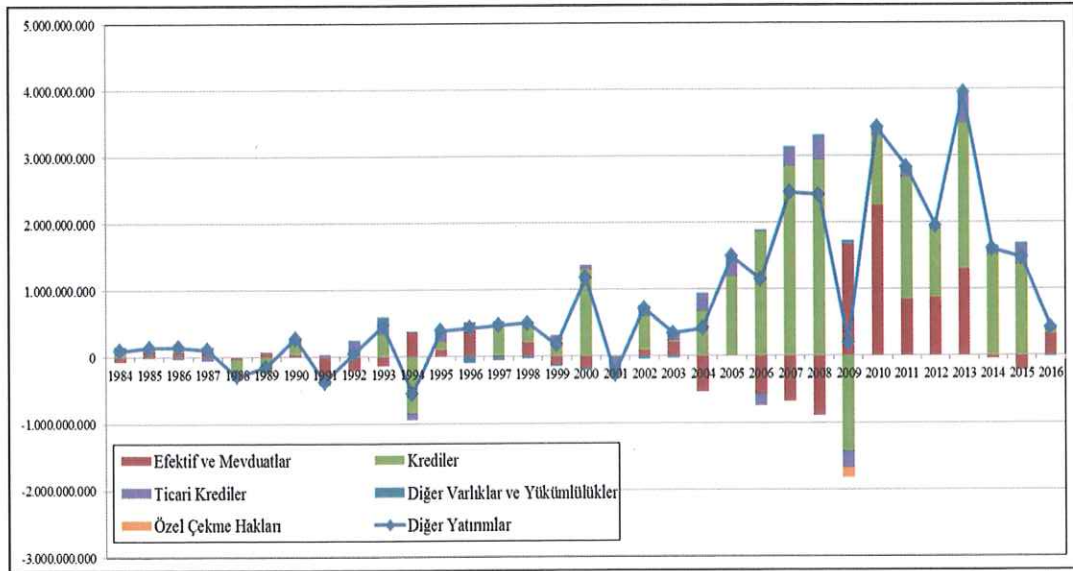
⁸⁷⁹ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı**, Ankara, 2009, s. 18.

etkisiyle 2000-2001 krizinden sonraki en düşük seviyeye gerilemiştir. Bankalar ve diğer sektörlerin kredi geri ödemeleri de bu azalışta etkilidir⁸⁸⁰.

2010 yılında diğer yatırımlarda görülen artışlar, küresel mali kriz sonrasında toparlanmaya dair işaretler olarak yorumlanmıştır. Söz konusu artışlar, esasen dış ticaret hacmindeki canlanma ve küresel mali piyasalardan borçlanma olanaklarının artışı ile ilgilidir. Ayrıca yurtdışı bankaların mevduatlarındaki artış, yurtiçi bankaların kısa vadeli kredi kullanımlarındaki artış ve yurtdışındaki varlıkların yurtiçine getirilmesi diğer yatırım kaleminin artışına kaynaklık eden diğer unsurlar olarak sıralanabilir⁸⁸¹.

2011 yılında, yurtdışı bankaların TL cinsinden mevduatlarındaki azalma nedeniyle bir önceki yıla göre diğer yatırımlarda belirli bir oranda azalma yaşanmıştır. Bununla birlikte, yurtdışı kredi kullanımı ve banka mevduatlarındaki artış, bu azalmayı sınırlandırmıştır⁸⁸². 2012 yılında, vade ve maliyet avantajından yararlanmak isteyen bankaların kredi kullanımlarını azaltarak tahvil dış satımına yönelmelerinin bir sonucu olarak, diğer yatırımlar 19,6 milyar ABD dolarına düşmüştür⁸⁸³. 2013 yılında ise, kredi kullanımı artmış ve diğer yatırımlar 39,5 milyar ABD dolarına yükselmiştir⁸⁸⁴.

Şekil 9: Türkiye'ye Yönelik Diğer Yatırımlar

Kaynak: TCMB, EVDS, 2016.

⁸⁸⁰ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2011-2013**, Ankara, 2011, s. 21.

⁸⁸¹ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2012-2014**, Ankara, 2011, s. 18-19.

⁸⁸² T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2013-2015**, Ankara, 2012, s. 18.

⁸⁸³ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2014-2016**, Ankara, 2014, s. 22.

⁸⁸⁴ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **2015 Yılı Katılım Öncesi Ulusal Ekonomik Reform Programı (Eski Katılım Öncesi Ekonomik Program)**, Ankara, 2015, s. 19.

Tablo 8: Türkiye'ye Yönelik Diğer Yatırımlar

	Diğer Yatırımlar (milyar ABD doları)	Efektif ve Mevduatlar	Krediler	Ticari Krediler	Diğer Varlıklar ve Yükümlülükler	Özel Çekme Hakları
1984	0,9	-0,7	1,0	0,5	0,1	0,0
1985	1,4	1,0	-0,1	0,5	0,1	0,0
1986	1,5	0,7	0,9	-0,2	0,0	0,0
1987	1,1	0,9	0,4	-0,5	0,2	0,0
1988	-2,9	-0,2	-2,6	-0,2	0,1	0,0
1989	-1,5	0,6	-2,2	0,1	0,0	0,0
1990	2,7	0,4	1,9	0,4	0,1	0,0
1991	-3,8	-3,2	-0,9	0,4	-0,1	0,0
1992	0,5	-2,0	0,8	1,5	0,1	0,0
1993	4,7	-1,3	3,4	2,4	0,3	0,0
1994	-5,6	3,7	-8,4	-1,0	0,1	0,0
1995	3,9	1,0	1,3	1,5	0,1	0,0
1996	4,3	4,1	0,8	0,3	-0,9	0,0
1997	4,7	0,2	4,5	0,6	-0,5	0,0
1998	5,0	2,1	3,2	0,0	-0,3	0,0
1999	1,7	-1,2	2,6	0,6	-0,3	0,0
2000	11,8	-1,7	13,0	0,8	-0,3	0,0
2001	-2,7	0,1	-0,1	-2,4	-0,3	0,0
2002	7,1	0,9	5,1	1,6	-0,4	0,0
2003	3,4	2,1	0,4	1,3	-0,3	0,0
2004	4,1	-5,3	6,8	2,6	0,1	0,0
2005	14,9	0,1	11,8	2,7	0,3	0,0
2006	11,5	-5,7	18,7	-1,7	0,2	0,0
2007	24,5	-6,8	28,5	2,7	0,2	0,0
2008	24,2	-8,9	29,4	3,3	0,4	0,0
2009	1,9	16,8	-14,3	-2,5	0,4	-1,5
2010	34,2	22,6	10,4	0,9	0,4	0,0
2011	28,3	8,6	18,2	1,1	0,4	0,0
2012	19,6	8,8	10,2	0,1	0,4	0,0
2013	39,5	13,1	21,8	4,3	0,4	0,0
2014	16,0	-0,4	15,2	0,8	0,5	0,0
2015	14,8	-2,1	13,7	2,9	0,3	0,0
2016	4,2	3,3	0,6	0,4	-0,1	0,0

Kaynak: TCMB, EVDS, 2016.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SERMAYE HAREKETLERİNİN TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ

Piyasa mantığının egemen hale getirilmesi ve devletin rolünün azaltılmasıyla betimlenen yeni-liberal politikalar, 1980 sonrasında yeni bir toplumsal düzeni bütün dünyaya dayatmıştır. Bu süreçte, piyasa işleyişi ile sermaye sahiplerinin çıkarları arasında katı bir bağ oluşurken, devlet de yeni toplumsal düzenin oluşumunu sağlama işlevi görmüştür. Ekonomi politikalarının kökten değiştiği kapitalizmin bu yeni aşamasında, her ülke için farklı kural, kurum ve düzenekler geçerli olsa da gerek merkezde gerek çevrede sermaye birikimi sağlamak için egemen sınıfın istemleri üzerinden sosyal politikanın da dönüştürülmeye çalışıldığı⁸⁸⁵ gözlenmektedir.

1980'deki bu dönüşüm öncesinde, dış alım ikamesine dayalı sanayileşme politikaları uygulanmakta; mali kaynak gereksinimi de geleneksel ürünlerin dış satımı yoluyla karşılanmaktaydı. Nadiren ortaya çıkan ve genelde döviz darboğazından kaynaklanan krizler ise, para ve maliye politikası araçlarının kullanımını içeren kısa süreli istikrar programlarıyla aşılmıştır. Ancak bu programlarla, 1973'deki petrol krizi ile girilen stagflasyon süreci aşılamamıştır. Bu süreçte, petrol dış alımcısı ülkelere, petrol satan ülkelere doğru başlayan gelir transferiyle dış ticaret dengeleri de değişmiştir. Oluşan yeni dengede, petrol satan ülkeler cari işlem fazlalarını uluslararası mali piyasalarda yani gelişmiş ülkelere değerlendirmeye başlamış; gelişmiş ülkeler de elde ettikleri gelirle az gelişmiş ülkelere yeni bir borçlanma kanalı açmışlardır. Dolayısıyla 1973 sonrasında azgelişmiş ülkelerin kalkınma politikalarında, dış alım ikamesinin yerini borçlanma almış⁸⁸⁶; azgelişmiş ülkelerin borçları önemli ölçüde artmıştır⁸⁸⁷.

Bunun yanında, gelişmiş ülkelerin 1980'den itibaren uyguladıkları sıkı para politikaları nedeniyle uluslararası faiz oranı yükselmiş; bu artış doğal olarak borçlu ülkelerin faiz maliyetlerini de arttırmıştır. Yaşanan daralmanın da etkisiyle cari işlem açıkları giderek artmış ve azgelişmiş ülkeler borç krizine girmişlerdir⁸⁸⁸. Sonuç olarak, söz konusu krizlerin

⁸⁸⁵ Gérard Duménil ve Dominique Lévy, "Neo Liberal Dinamikler; Yeni Bir Aşama mı?", (Çev. Erkan Ünal), *Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma*, (Ed.: Ahmet Asena ve Sezai Temelli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 139-140.

⁸⁸⁶ Merih Celasun, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 17, Kasım, Aralık, Ocak 2001-2002, (Gelişen), s. 168-169.

⁸⁸⁷ 1970 yılında düşük ve orta gelirli ülkelerin dış borcu 67,8 milyar ABD doları iken, 1980'de 509,8 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: The Worldbank, World Development Indicators, 2015.

⁸⁸⁸ Gülşün Gürkan Yay, "1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi", *Yeni Türkiye*, Sayı: 42, 2001, s. 1234-1235.

aşılması için UPF ve DB gibi uluslararası kuruluşların ekonomide serbestleşmeyi, dış alım ikamesi yerine de dış satımı öngören yapısal uyarılama programları yaygınlık kazanmıştır⁸⁸⁹.

Bu dönüşümlerden Türkiye de etkilenmiştir. İlk aşamada, 24 Ocak 1980 tarihli yapısal uyarılama programıyla “küresel ekonomiyle bütünleşme” adı altında ticaret serbestleştirilmiş; ürün ve işgücü piyasaları düzensizleştirilmiştir. Bunu 89’da 32 sayılı Karar ile sermaye hareketlerinin⁸⁹⁰, 2000’den sonra da tüm mali sistemin serbestleştirilmesi⁸⁹¹ izlemiştir. Ancak, birikim ve yatırım önceliklerinin uluslararası mali piyasalara göre belirlendiği⁸⁹² 89 sonrası süreçte, büyük krizler yaşanmıştır. Bu krizler, 80 sonrası giderek derinleşen yeni liberal yönelişin ürünleridir⁸⁹³.

24 Ocak 1980’de uygulamaya konulan istikrar programıyla başlayan ticari serbesti döneminde, devletin piyasaya müdahalesinden, dış alım ikamesinden ve kamu sektörüne bel bağlanmasından vazgeçilmiş; bunların yerine ekonomik yaşamın serbestleştirilmesi, dışa yönelme, yabancı sermaye çekecek düzenlemeler ve özelleştirme yoluyla özel sektöre alan açılması gibi hedefler benimsenmiştir⁸⁹⁴. Bu hedeflere ulaşılması için ise, daraltıcı para ve maliye politikaları ve daha çok emek aleyhtarı gelir politikaları kullanılmıştır. Esasen daha önce de pek çok azgelişmiş ülkede uygulanan bu yeni liberal program, 1989’a kadar sürdürülmüştür. Bu süreçte sermaye yeniden yapılanmış; bölüşüm mekanizması da yeniden düzenlenmiştir⁸⁹⁵.

1989 yılı, küresel ekonomiyle bütünleşme yolundaki yeni bir evreyi temsil etmektedir. 1980’de ticaretin serbestleştirilmesinin ardından, 1989’da 32 sayılı Karar ile sermaye hareketleri de serbestleştirilmiştir. Bu serbesti, bir yandan Türkiye’nin kısa vadeli sermaye hareketleriyle tanışmasına; öte yandan da kaynak tahsisi konusunda piyasa mantığının egemen hale gelmesine neden olmuştur⁸⁹⁶. Mali serbestinin başladığı 89 sonrasında, yüksek faiz – düşük döviz kuru politikası aracılığıyla yabancı sermayeye bağlı olarak ekonomik büyüme de artmıştır. Bununla birlikte, yabancı sermayenin kısa vadeli ve oynak niteliği dolayısıyla söz konusu büyüme “yapaydır.” Nitekim daha fazla yabancı sermaye çekmek için

⁸⁸⁹ Celasun, Gelişen, s. 169.

⁸⁹⁰ Özlem Onaran, “Capital Flows, Turbulences, and Distribution: The Case of Turkey”, *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007, (Capital), s. 356.

⁸⁹¹ Nazif Ekzen, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 1946’dan 2008’e – İliştirilmiş Ekonomi: IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, (Türkiye), s. 118-119.

⁸⁹² Erdut, Z., *Küreselleşme*, s. 207.

⁸⁹³ Savran, Üçüncü, s. 268.

⁸⁹⁴ WTO, Trade Policy Review Mechanism: The Republic of Turkey, Report by the Government, Sayı: C/RM/G/42, General Agreement on Tariffs and Trade, WTO Publication, Geneva, 1993, (Trade), s. 2 ve 5.

⁸⁹⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1980–2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, (Türkiye), s. 148-150.

⁸⁹⁶ Ekzen, Türkiye, s. 133.

yükselen faizleri⁸⁹⁷ düşürmek isteyen hükümetin yanlış müdahalesi sonucunda⁸⁹⁸ yabancı sermaye aniden ülkeyi terk etmiştir. Böylece “yapay” büyüme dönemi son bulmuş ve bir mali bunalım yaşanmıştır⁸⁹⁹. UPF destekli bir istikrar paketi ile bu bunalım aşılmaya çalışılsa da bir yandan faizler ve fiyatlar artarken, öte yandan ücretlilerin rantiyerler karşısındaki durumu gerilemiştir⁹⁰⁰. Bunalımdan üç yıl sonra 1997’de yaşanan Asya krizi, hemen ardından gelen 1998 Rusya krizi ve 1999 yılındaki Marmara depreminin olumsuz etkilerinden dolayı da tam bir iyileşme sağlanamamıştır⁹⁰¹. 2001 yılına gelindiğinde, üstelik UPF destekli döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programı uygulanırken yaşanan kriz, mali serbesti döneminin de sonuna gelindiğini işaret etmiştir. Bu krizde, siyasi belirsizlik nedeniyle yabancı sermayenin tersine yönelimi etkili olmuştur⁹⁰².

Yeni dönem, krizin ardından yürürlüğe konulan ve bankacılık sektörü başta olmak üzere mali sistemi yeniden yapılandıran reformlarla⁹⁰³ başlamıştır. Bu dönemde, daraltıcı para ve maliye politikaları ile ulusal ekonomiden çok uluslararası sermaye merkezlerinin gereksinimlerine öncelik verilmiş; Türkiye uluslararası işbölümüne bir çevre ekonomi olarak eklemlenmiş ve küresel sermayenin etkinliği artmıştır⁹⁰⁴. Bu eklemlenmeye rağmen, 2001 sonrasında üretken olmayan sektörler giderek genişlemiştir. Siyasi erkin, yeni liberal ideoloji ekseninde dönüşümünün de etkisi ile bir yandan sermaye el değiştirmiş; bir yandan da yeniden bölüşüm ilişkileri değişmiştir. Bu değişim, kar oranlarının kamu kaynaklarının özelleştirme yoluyla sermaye sahiplerine transferi ve çalışma koşullarındaki gerilemeye dayandırılması yoluyla sağlanmıştır⁹⁰⁵. Eş deyişle, sermaye sahipleri arasındaki rekabetin

⁸⁹⁷ 1989’da yüzde 58,8 olan tasarruf mevduatı faiz oranı, 1994’de yüzde 95,6’ya; aynı dönemde İnterbank gecelik faiz oranı ise, yüzde 26,9’dan yüzde 92,1’e yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2015.

⁸⁹⁸ Dani Rodrik, “The Turkish Economy after the Crisis,” *Ekonomi-tek*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, (Turkish), s. 44.

⁸⁹⁹ Erdut, Z., *Küreselleşme*, s. 207.

⁹⁰⁰ 1993-95 arasında ulusal gelirden ücretlilerin payı yüzde 31’den yüzde 22’ye düşerken, rant/faiz geliri elde edenlerin payı yüzde 54’den yüzde 62’ye çıkmıştır. Bkz.: Oya Köymen, *Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 138-139.

⁹⁰¹ Yusuf Soner Başkaya ve Şebnem Kalemli-Özcan, “Government Debt and Financial Repression: Evidence from a Rare Disaster”, *European Summer Symposium in International Macroeconomics (ESSIM)*, Central Bank of the Republic of Turkey, 21-24.05.2013, İzmir, s. 7.

⁹⁰² Rodrik, Turkish, s. 44.

⁹⁰³ Ziya Öniş, “Crises and Transformations in Turkish Political Economy,” *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2010, (Crises), s. 53 ve 58.

⁹⁰⁴ Erinc Yeldan, “Behind the 2000/2001 Turkish Crisis: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?” *IDEAs Conference on “International Money and Developing Countries: Theoretical and Policy Issues in the Current Context”*, Chennai, 16-19.12. 2002, International Development Economics Associates, New Delhi, 2002, (Behind), s. 12-13.

⁹⁰⁵ BSB, *Ücretli Emek ve Sermaye: Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye’ye Yansımaları*, (Ed.: Erinc Yeldan ve Ebru Voyvoda), Yordam Kitap, İstanbul, 2011, (Emek), s. 96-97.

faturasının bir kez daha ancak biçimsel farklılıklarla emek sahiplerine çıkarıldığı⁹⁰⁶ söylenebilir.

Bu dönemin ayırt edici özelliklerinden biri de piyasa mantığının giderek tüm sistemde egemen olmasıdır. Bu anlamda, bir yandan küresel ölçekte sermaye denetiminden, bir yandan da sabit döviz kurlarından vazgeçilmiştir⁹⁰⁷. Ancak böyle bir tercih, sermaye hareketleri aracılığıyla merkezden çevreye yayılan bir krizin de habercisidir⁹⁰⁸. 2008 krizi, bu görüşü doğrulamaktadır. Kriz, ABD eşik-altı ipotekli konut kredileri piyasasındaki aksaklıklardan kaynaklanmış; ancak ABD ile sınırlı kalmadığı gibi tüm dünyaya yayılmıştır. Azgelişmiş ülkelerdeki yabancı sermayenin tersine yönelimiyle bu ülkeler de krizden etkilenmişlerdir⁹⁰⁹. Mali piyasalardaki işlem hacminin, 1,8 trilyon dolar gibi üretim veya ticaret için gereken miktardan çok daha fazla bir değere ulaştığı; herhangi bir değerli madene dayanan sabit bir mal standardının da bulunmadığı bu “hayali değerler sisteminde” farklı bir sonuca ulaşılmadığı gibi krizlerin sıklık ve şiddeti artmıştır⁹¹⁰.

Bu anlamda, post-Fordist sermaye birikim aşamasına geçilen 1980 sonrası dönem, üç bölüme ayrılarak incelenebilir: Buna göre, 1980-1988 arası ticari serbesti, 1989-2000 arası mali serbesti ve 2001 sonrası da küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme dönemi olarak sınıflandırılmış; emek ve sermaye arasındaki gelir farkının derinleşmesi⁹¹¹ bağlamında sermaye hareketlerinin gelir dağılımına etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

VIII. TİCARİ SERBESTİ DÖNEMİ (1980-1988)

1980 yılı, Türkiye’de dışa açılma sürecinin başlangıcıdır. Sanayileşme politikası üzerinden sermaye birikim modelinin değiştiği bu dönemde, piyasa serbestisinin sağlanması yönünde “yeni düzenlemeler” yapılmıştır. 1981 yılında faiz hadlerinin kaldırılması, 1984’de kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, 1986’da Sermaye Piyasası Kurulu ile menkul kıymetler borsasının kurulması ve 1987’de açık piyasa işlemlerine başlanması, bu “düzenlemelere”

⁹⁰⁶ Öngen, Prometheus, s. 95.

⁹⁰⁷ Rodrik, Akıllı, s. 91-92.

⁹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff, This Time is Different: A Panoramic view of Eight Centuries of Financial Crises, NBER Working Paper, Sayı: 13882, NBER, Cambridge, 2008, s. 53.

⁹⁰⁹ Rodrik, Turkish, s. 44.

⁹¹⁰ Erinç Yeldan, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 20, 2009, (Kapitalizm), s. 15.

⁹¹¹ Mathieu Dufour ve Özgür Orhangazi, The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom?, MPRA Paper, Sayı: 7837, Munich University Library, Munich, 2008, s. 1.

örnektir⁹¹². “Düzenlemelerin” kaynağı ise, yeni liberal dönüşümün fiili başlangıcı sayılan 24 Ocak kararlarıdır⁹¹³.

24 Ocak kararları, yetmişli yıllar boyunca yaşanan ekonomik krizleri aşabilmek için yürürlüğe konulan, UPF gözetimindeki Ortodoks uyum programının yürütüm ilkelerini temsil etmektedir. 1973 yılındaki petrol krizi ile başlayan, yetmişlerin sonunda da yüksek enflasyon ve ödeme krizi ile derinleşen ekonomik sorunlara karşı, Nisan 1978 ve Temmuz 1979 tarihlerinde yürürlüğe konulan yapısal uyarlama programları ile çözüm aranmıştır. Bu iki programın başarısızlığı sonucunda, DB ve OECD gibi kurumlar tarafından da desteklenen 24 Ocak kararları uygulamaya geçmiştir.

24 Ocak kararları esasen, altmışlı yıllarda başlayan döviz darboğazının dış alım ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi üzerinde yarattığı baskı, dış satım oranının düşüklüğü ve imalat sanayinin dışa bağımlılığı gibi sorunları aşmak için uygulanacak ekonomik önlemler olarak sunulmuştur⁹¹⁴. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle uygulamaya konulan bu önlemlerle sorunlar kısmen çözülmüştür. Ancak, amaç kısa vadede ekonomik istikrar sağlamaktan çok, üretim tarzı ve düzenleme biçimini dönüştürmektir. Bu anlamda, dış satım ikameci sanayileşme politikası benimsenmiş; bölüşüm ilişkileri de piyasa mantığına bırakılmıştır⁹¹⁵.

Üretim tarzı ve düzenleme biçiminin sadece üretimle sınırlı olmaması, bundan daha çok toplumun mübadele, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini düzenleyen çeşitli unsurların karmaşık bileşimi olması nedeniyle bölüşüm ilişkilerinin yeniden biçimlendirilmesi, sanayileşme politikasındaki paradigma değişiminin doğal sonucu olarak görülmelidir⁹¹⁶. Bu açıdan bakıldığında, 24 Ocak kararlarının sermayenin değişen toplumsal koşullara uyumu ve yeniden üretiminin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını içeren bir “yeniden yapılanma modeli”ni temsil ettiği görülür. Bununla birlikte söz konusu “model”, bir yandan emek ve sermaye sahipleri arasındaki çelişkiyi derinleştirirken, bir yandan da hem ulusal hem de uluslararası ölçekte sermaye sahipleri arasındaki çelişkileri de önemli ölçüde arttırmıştır⁹¹⁷.

⁹¹² Mehmet Şişman, *Mali Sermayenin Küreselleşmesi*, Set Yayınları, Yayın No: 2, İstanbul, 2003, (Mali), s. 106.

⁹¹³ Sönmez, S., *Türkiye*, s. 25.

⁹¹⁴ Fikret Şenses, “An Overview of Recent Turkish Experience with Economic Stabilization and Liberalization,” *Liberalization and Turkish Economy*. (Ed.: Tefik F. Nas ve Mehmet Odekon), Greenwood Press, Inc., Westport, 1988, (Overview), s. 9.

⁹¹⁵ Mustafa Sönmez, “90 Yıllık Sermaye Birikimi Sürecinin Kilometre Taşları,” *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, (Ed.: Necdet Oral), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 20.

⁹¹⁶ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı*, Yapı Kredi Yayınları, Yayın No: 1848, İstanbul, 2003, s. 142.

⁹¹⁷ Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, “Sonuç,” *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der.: Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, Yayın No: 110, İstanbul, 1990, s. 398.

Bu anlamda, piyasa mantığının egemenlik kazanması ve ticari serbestiyi içeren 80 dönüşümü, sadece ekonomik alana indirgenemez. Bu dönüşüm aynı zamanda, katma değer yaratılması, dağıtılması ve yeniden dağıtılmasını içeren birikim ve bölüşüm ilişkilerini yeniden yapılandırmıştır. Bu süreçte, yurtiçi isteme dönük ve dış ticarete koruma rantları ile beslenen ulusal sanayide katma değer yaratma biçimleri nitelik değiştirmiş; dolaylı kaynak aktarımı ilişkileri öne çıkmıştır. Ekonomik işlev ve yönetsel etkinlik açısından yeniden biçimlendirilen devlet ise, üretici ve yatırımcı rollerinden sıyrılarak “düzenleyici” olmakla sınırlandırılmıştır. Düzenleme, sermaye birikiminin kesintiye uğratmamaktan ibarettir. Bu amaçla, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinde vergi ve iç borçlanma sistemi, konsolide bütçe, sosyal güvenlik ve fiyatlama sistemi gibi araçlar kullanılmıştır⁹¹⁸.

1980’de 24 Ocak kararları ile dış alım serbestleştirilip dış satım teşvik edilmiş, kamu kurumları özelleştirilmeye başlanmış ve yabancı sermaye için uygun ortam sağlanmıştır. Bu ortamda, imalat işletmeleri de dış piyasalar için üretime başlamışlardır. Bu üretim, serbest piyasa koşullarında ve uluslararası işbölümünde uygun bir konum alınarak gerçekleştirilmiştir. Eş deyişle, imalat işletmeleri kürese üretim ağlarında birer taşeron haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, uluslararası piyasalarla bütünleşme adı altında, sermaye birikimi önündeki tüm engellerin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır⁹¹⁹. Dış alım ikamesine dayalı, ulusal nitelikli kalkınmayı hedefleyen birikim modeli yerine, dış satıma dayalı birikim stratejisi benimsenmiş; ekonomi, piyasa mantığına göre yeniden yapılandırılmıştır⁹²⁰.

Bununla birlikte, 24 Ocak kararları bir istikrar programı olmanın ötesinde, piyasa mantığının egemen hale gelmesi ve sermayenin emek karşısında güçlenmesi gibi hedefler içeriyordu. Bu hedeflere erişim, sınıf hareketinin baskı altına alınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle, bir yandan ordu yönetime el koymuş, bir yandan da UPF denetiminde kalkınma paradigması dönüştürülmüştür. Böylece, küresel ekonomik bütünleşme önündeki engeller kaldırılmış; ucuz işgücü “avantaj” sayılmıştır. İşgücü maliyetinin azaltılmasında göç de etkili olmuş; “kentlere yığılan kırsal yoksullar”, piyasa mantığına meşruiyet sağlama işlevi görmüşlerdir. Bu dönemde küresel kapitalizmle eklemlenme, ekonomik ve toplumsal yaşamın

⁹¹⁸ Erinç Yeldan, “Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 17, Kasım, Aralık, Ocak 2001-2002, (Türkiye), s. 197-198.

⁹¹⁹ Şerife Türcan Özsuca, “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi,” *AÜSBF Dergisi*, Sayı: 58-2, 2003, (Küreselleşme), s. 135.

⁹²⁰ Raşit Kaya, “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri,” *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. Nergiz Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, İstanbul, 2009, (Türkiye), s. 237.

sermaye sahipleri lehine yeniden biçimlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir⁹²¹. Nitekim 1980 dönüşümü, krize girme eğilimi yüksek Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılmasını içerir⁹²². Bu amaçla uygulamaya konulan 24 Ocak kararları ile başlangıçta yüksek bir ekonomik büyüme oranı yakalansa da gerçek büyüme oranı zaman içinde azalmış; kamu kesimi borçlanma gereği ve enflasyon ise hızlı bir artış göstermiştir⁹²³. Ayrıca döviz kuru ve faiz oranı üzerindeki tavanın kaldırılması nedeniyle artan girdi maliyetlerine karşı, ücretlere baskı yapılmış ve gerçek ücretler 1980 yılının ortalarında yüzde 45 oranında azalmıştır⁹²⁴.

24 Ocak kararları ile yaşama geçen yeni birikim rejimin gereklilikleri doğrultusunda, Türkiye’de ticaret serbestleştirilerek ekonomi dışa açılmış ve bununla birlikte yabancı sermaye girişi artmıştır⁹²⁵. Böyle bir gelişim, uluslararası piyasalarla bütünleşme gerekçesi ile uygulamaya geçen yapısal uyarlama programının doğal sonucudur. Zaten Türkiye’de uygulamaya konulan bu program, istikrar önlemleri içeren bir yeniden yapılanma aracından çok, ekonomik bütünleşmenin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin kural, kurum ve işleyişleri ortaya koyan bir “model” olarak değerlendirilmiştir. Bu “modelin” başarıya ulaşması için de kredi, borç ertelemesi ve teknik danışmanlık gibi mali desteklerden kaçınılmamıştır⁹²⁶. Sağlanan desteğin bir nedeni de İran devriminin ardından, Türkiye’nin stratejik konumunun önem kazanmasıdır. İran devrimi, hem Türkiye’nin uluslararası politikadaki dezavantajlarının ortadan kalkmasını sağlamış; hem de Türkiye’yi NATO’nun vazgeçilmez bir müttefiki haline getirmiştir. Ayrıca, 24 Ocak kararlarını hazırlayan dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal’ın bu uluslararası kurumlarla “yakın” ilişkisi de unutulmamalıdır⁹²⁷. Tüm bunlara rağmen, ekonomik altyapının yetersizliği nedeniyle yapısal kırılganlık artmış; ekonomik ve sosyal sorunlar baş göstermiştir. Kurumsal düzenleme eksikliği yabancı sermayenin verimli yatırımlarda kullanılmasını önlemiş, parasal ve mali dengesizlikler yaşanmıştır⁹²⁸.

⁹²¹ Tülin Öngen, “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi,” *İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)*, (Der.: A. Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, (Liberal), s. 177.

⁹²² Nurhan Yentürk, “Short-Term Capital Inflows and their Impact on Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s,” *The Developing Economies*, Cilt: XXXVII, Sayı: I, 1999, (Short), s. 89.

⁹²³ Faruk Selçuk, “Alacakaranlık Kuşağı,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 17, 2002, s. 189-190.

⁹²⁴ İzzettin Önder, “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi,” *İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut BORATAV’A Armağan)*, (Der.: A. Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 276.

⁹²⁵ Faruk Ülgen, “Shaky Emerging Economies in view of the Global Financial Crisis: The Turkish Economy after three decades of Liberal Reforms,” *World Economics Association Conferences*, 28.10-24.11.2013, s. 2.

⁹²⁶ Erinç Yeldan, *The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rents on Income Inequality: The Case of Turkey*, Working Paper, Sayı: 206, UNU World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER), UNU, Helsinki, 2000, (Impact), s. 2.

⁹²⁷ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge, 1998, s. 119.

⁹²⁸ Ülgen, F., s. 2.

1980 yılındaki dönüşüm, çalışma ilişkilerini de etkilemiştir. Bir önceki dönemde, ücretler maliyet unsuru olmakla birlikte, bir istem unsuru olarak da işlev görürken; 80 sonrasında ücretler, toplam maliyetin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmiştir. Ürün fiyatının uluslararası piyasada belirlenmesi, ücretler üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu baskı, ücretlerle sınırlı kalmamış; çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelere ve sendikalara da yansımıştır⁹²⁹. Dolayısıyla seksenli yıllarda, gelir dağılımı ücretliler aleyhine bozulmuştur. Bu dönemde, yaratılan katma değerden sermayenin aldığı paydaki artış, emeğin payındaki artışı önemli ölçüde aşmış; sermaye geliri artarken, gelir eşitsizliği kendini göstermiştir. Bir yandan ekonomi politikasındaki köklü değişimler, bir yandan işçi sendikalarının etkinliğinin azalması ve bir yandan da düzensizleştirme böyle bir sonuca yol açmıştır⁹³⁰.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de uygulanan serbestleştirme ve dışa açılma programının amacı, kaynakların piyasa mantığına uygun bir biçimde dağıtılmasını sağlamaktır. Bunun için “koruyucu” düzenlemeler ortadan kaldırılmış ve kurumlar yeniden yapılandırılmıştır⁹³¹. Bu anlamda, 1980-88 dönemini değerlendirebilmek, gelir dağılımı ile bu dönemde hız kazanan düzensizleştirme ve özelleştirmenin incelenmesini gerektirir.

A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, iktisat kuramlarının çoğunda yer verilen, ancak üzerinde uzlaşıya varılamayan konulardan biridir⁹³². Ana akım iktisatta gelir, özel mülkiyet ve emeğin, bölüşüm de sermayedarın aldığı risk ve emekçinin gösterdiği başarımın bir türevi olarak tanımlanır. Buradaki farklılıktan kaynaklanan eşitsizlik, piyasa mantığında “doğal” kabul edilir. Ancak kamu müdahalesinin “doğal eşitsizliği” arttırdığı; dolayısıyla devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiği savunulur⁹³³. Marksist iktisat ise, kapitalist üretimin ticari ve mali sermaye hareketliliğini arttırdığı, işgücü piyasasını kendine özgü biçimde düzenlediği ve sosyal

⁹²⁹ Ahmet Makal, “Cumhuriyet’ten 21. Yüzyıla Türkiye’de Çalışma İlişkileri,” **Güncel Sosyal Politika Tartışmaları**, (Yayına Hazırlayan: Berrin Ceylan Ataman), Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, AÜSBF Yayınları, Yayın No: 595, Ankara, 2007, s. 527.

⁹³⁰ Deborah Johnston, “Poverty and Distribution: Back on the Neoliberal Agenda?” **Neoliberalism: A Critical Reader**, (Ed.: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), Pluto Press, 2005, London, s. 137.

⁹³¹ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu (Kitap 2)**, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, DPT Yayınları, Yayın No: 2375, Ankara, 1995, s. 25-26.

⁹³² Nazım Öztürk, “Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 24, 2010, s. 59.

⁹³³ Friedman, **Capitalism**, s. 161-163 ve 176.

ilişkileri dönüştürdüğü iddiasındadır⁹³⁴. Buna göre, bir iktidar sistemi olarak değerlendirilen kapitalist sistemde, sermaye sahipleri emek sahipleri üzerinde bir egemenlik kurmakta; bu bağlamda iki sınıfın çıkarları birbiriyle çelişmektedir. Bu çelişki sosyal unsurların önemini azaltıp, üretim biçimi ve daha geniş anlamda ekonomiyi tek belirleyici haline getirir⁹³⁵.

Tüm bunlarla birlikte gelir dağılımının, sınıf mücadelesinin doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Ancak bu mücadele, ücret artışının her durumda kar düşüşüne yol açacağı yanılgısına dayalı bir çatışmayı değil; gelir dağılımının belirleyicilerinden biri olan toplu sözleşme düzeni ile erişilmeye çalışılan uzlaşmayı ifade eder⁹³⁶. Bu farklı görüşler bağlamında bireysel ve işlevsel gelir dağılımını incelemek, ülkenin hem ekonomik hem de sosyal gelişmişlik düzeyini⁹³⁷ açıklamaya olanak verir. Bu anlamda, 1980–88 arasındaki ticari serbesti döneminde, bir yandan hanehalkı gelirleri, öte yandan da üretim faktörlerinin katma değerden aldıkları paylar karşılaştırılarak⁹³⁸ bölüşüm mekanizmasının işleyişi ortaya konabilir.

Bu dönemde, gelişmiş ülkelerin gelir dağılımı iyileşirken, Türkiye’de nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki ücret farkı önemli ölçüde açılmıştır. Böyle bir örüntünün ortaya çıkmasında, teknolojik gelişim farklılığının yanı sıra esnek üretim teknikleri de etkilidir. Üretimin parçalara ayrılarak uluslararasılaşması, ÇUI’lere avantajlar sağlarken, işgücü maliyetlerine dayalı rekabet dolayısıyla Asya ve Doğu Avrupa’daki pek çok ülke gibi Türkiye’de de gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir⁹³⁹. Uygulamaya konulan yeni-liberal politikalar, ücretlere ilişkin bir “tabana doğru rekabet” başlatmış⁹⁴⁰; gerçek ücretler düşürülerek emeğin gelirden aldığı pay azalmış; yabancı sermaye girişi işgücü istemini arttırmakla birlikte sermayenin başka ülkelere yönelim tehdidi ile işgücünün pazarlık gücü

⁹³⁴ Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*, Monthly Review Press, New York, 1998, s. 35.

⁹³⁵ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 13, İstanbul, 2012, s. 142-144.

⁹³⁶ Michal Kalecki, “Class Struggle and the Distribution of Income,” *KYKLOS: International Review for Social Science*, Cilt: 24, Sayı: 1, 1971, s. 7-8.

⁹³⁷ Arthur Macewan, *An End in Itself and a Means to Good Ends: Why Income Equality is Important*, CSP Working Paper, Sayı: 2, Center for Social Policy, University of Massachusetts Boston, Boston, 2009, s. 3.

⁹³⁸ Nergis Mütevellioğlu ve Sayım Işık, “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm,” *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. Nergiz Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, İstanbul, 2009, s. 1954.

⁹³⁹ T. Huw Edwards ve Carlo Perroni, “Capital-Skill Complementarity, External Trade, and Domestic Wage Concentration,” *The European Trade Study Group (ETSG) 2012 Leuven Fourteenth Annual Conference*, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 13-15.09.2012, s. 1.

⁹⁴⁰ Thomas Goda, Özlem Onaran ve Engelbert Stockhammer, *The Role of Income Inequality and Wealth Concentration in the Recent Crisis*, Progressive Economy Annual Forum, 05–06.03.2014, The Progressive Economy Initiative, Brussels, s. 10.

aşınmış ve sonuç olarak gelir dağılımı sermaye lehine yeniden yapılandırılmıştır⁹⁴¹. Bu anlamda 1980–88 dönemi, askeri rejim ve yasal-yönetmelik düzenlemelerin katkısıyla “sermayenin bölüşüm ilişkilerine karşı etkili bir saldırı gerçekleştirdiği” ve yeni-liberal düzenlemenin egemen olduğu bir zaman dilimini yansıtır⁹⁴².

24 Ocak Kararları ile gerçekleştirilen dönüşüm, uluslararası yeni işbölümünde Türkiye’nin konumunu da değiştirmiştir. Yeni konum gereği, Türkiye giderek sanayiden sıyrılmış; hizmet sektörünün hacmi artmış ve düşük katma değerli ürünleri, basitleştirilmiş teknolojilerle üreten bir maliyet merkezi haline gelmiştir. Bunun yanında, sanayi sektöründe emek verimliliği artışına karşın⁹⁴³, emeğin ulusal gelirden aldığı pay da önemli derecede azalmıştır⁹⁴⁴. Öyle ki, 1979 yılında 100 kabul edilen gerçek ücretler endeksi 1982’de 71’e, 1985’de ise 68’e düşmüştür⁹⁴⁵. Ayrıca, ticari serbesti ve dış satıma yönelik sanayi sektörünün gelişimi ile formel istihdam arasında bağıntı kurulamamış; özel sektör enformel istihdama yönelirken, kamu sektörünün payının azalması süreci hızlandırmıştır⁹⁴⁶.

Bunun yanı sıra, yeni birikim rejiminin imalat sanayi üretiminde hızlı artışlar sağlayacağı varsayımı da geçerlilik kazanamamıştır. Bu savın göstergesi ise, imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payının gelişimdir. Bu pay, 1963–65 yılları arasında yüzde 20,1 iken 1978–80 arasında yüzde 31,3’e yükselmiştir. Bununla birlikte, 1984–86 arasında yüzde 20,5’e, 1985–89 arasında ise, yüzde 17,5’e gerilemiştir. Gerilemenin kaynağında, (i) kamu kesiminin imalat sanayi yatırımlarını azaltması; (ii) yabancı sermayenin sanayi yerine, hizmetler gibi daha karlı sektörleri tercih etmesi ve (iii) özel sektörün, sıkı para politikası ve yüksek faiz gibi gerekçelerle yatırımdan kaçınması bulunmaktadır⁹⁴⁷. Tarım sektörüne bakıldığında da bu dönemin, tarımsal gelirlerde en fazla düşüş yaşanan yılları içerdiği

⁹⁴¹ Özlem Onaran, Wage Share, Globalization, and Crisis: The Case of the Manufacturing Industry in Korea, Mexico, and Turkey, Working Paper, Sayı: 132, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2007, (Wage), s. 4.

⁹⁴² Korkut Boratav, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi,” *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, (Ed.: Necdet Oral), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, (Tarımsal), s. 56.

⁹⁴³ Korkut Boratav, “Birikim Biçimleri ve Tarım,” *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, (Ed.: Necdet Oral), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, (Birikim), s. 46.

⁹⁴⁴ Güneş Kolsuz ve Erinc Yeldan, “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 40, 2014, s. 49.

⁹⁴⁵ Fikret Şenses, *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme: Bugün ve Yarın*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989, (1980), s. 32.

⁹⁴⁶ Nurcan Özkaplan, “Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü (1980-2007),” *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*, (Der.: Gülen Elmas Arslan), GÜ Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yayın No: 4, Ankara, 2008, s. 172.

⁹⁴⁷ Şenses, 1980, s. 55-59.

görülür⁹⁴⁸. Tüm ürünlerin ticari getirileri önemli ölçüde yükselmesine rağmen tarım sektöründe hem ticaret hadleri, hem de istihdam önemli ölçüde azalmıştır⁹⁴⁹.

Türkiye’de sermaye birikim sürecinin “en önemli kırılma noktası” sayılan bu dönemde, bölüşüm mekanizması piyasa mantığına uygun olarak işlev görmeye başlamıştır⁹⁵⁰. Birikim, dış satım teşviklerinin olanak verdiği ranta ve işgücü maliyetlerinin düşüşüne bağlı hale gelmiştir⁹⁵¹. Dolayısıyla, piyasa mantığının egemen kılınması temelinde dış satım ikameci sanayileşme stratejisinin benimsenmesini ve faktör piyasalarında “serbesti” sağlanmasını hedefleyen 1980 programı, çalışma yaşamını olumsuz etkilemiştir. Kamu kesiminin istihdam yaratıcı niteliği, özelleştirme ve/veya yeniden düzenleme uygulamaları ile sınırlandırılmış; sendikaların işgücü piyasası üzerindeki etkileri de büyük ölçüde azaltılmıştır⁹⁵². Bu anlamda 1980–88 dönemi, isteme göre biçimlendirilen ve işgücü maliyeti düşüşünü esas alan, “dış satım ikameci taşeron üretim dönemi” olarak nitelendirilebilir⁹⁵³.

Yeni liberal söylem gelir eşitsizliğindeki artışı, ticari ve mali serbestleştirmeden bağımsız olarak değerlendirip, piyasa dağılımını “etkin” olarak kabul eder. Bununla birlikte, bu süreçte uygulanan politikalar, hem sınıf içi, hem de sınıflar arası gelir farkını önemli ölçüde arttırmıştır⁹⁵⁴. Dolayısıyla, gelir dağılımının mevcut durumu kadar eşitlik veya eşitsizliğin kaynağının da ortaya çıkarılması gerekir⁹⁵⁵. Bu amaçla, ticari serbesti döneminde gelir dağılımı, önceki dönem ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir. İncelemede 1963 sonrası gerçekleştirilen araştırmalardan yararlanılacaktır. Bunun nedeni, önceki çalışmaların gelir dağılımını ülke çapında belirleyebilen bir niteliği olmamasıdır⁹⁵⁶. Aşağıdaki Tablo 9 ve Tablo 10, 1960–88 yılları arasında Türkiye’deki bireysel ve işlevsel gelir dağılımını gösterir.

Bireysel gelir dağılımı incelendiğinde, dış alım ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin izlendiği 1960-80 döneminde, en varsıl yüzde 20’lik dilim haricinde yer alan tüm gelir gruplarının ulusal gelirlerden aldıkları payın yükseldiği; en varsıl yüzde 20’lik dilimin

⁹⁴⁸ Oğuz Oyan, “Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000’li Yıllar,” *Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013*, (Ed.: Necdet Oral), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, s. 114.

⁹⁴⁹ 1978–88 arası dönemde, tarımın iç ticaret hadleri yıllık ortalama yüzde 3,7, toplamda ise yüzde 46,6 oranında gerilemiştir. 1929–36 arasındaki büyük buhran yıllarında bile tarımın iç ticaret hadlerinin yüzde 27,2 oranında azaldığı göz önüne alındığında, 1978-88 döneminde tarımsal fiyatlar açısından bir çöküntü yaşandığı anlaşılar. Boratav, Tarımsal, s. 56 ve 59.

⁹⁵⁰ Sönmez, M., s. 20.

⁹⁵¹ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, No: 710, İstanbul, 2004, (Küreselleşme), s. 54.

⁹⁵² Şenses, 1980, s. 27-32.

⁹⁵³ Kolsuz ve Yeldan, s. 50.

⁹⁵⁴ Görenel, s. 187-190.

⁹⁵⁵ Paul Krugman, *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah: Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler*, (Çev.: Neşenur Domaniç), Literatür Yayınları, Yayın No: 69, İstanbul, 2001, s. 129.

⁹⁵⁶ İsmail Karaman, *Gelir Dağılımı ve Türkiye’de Yapılan Gelir Dağılımı Çalışmaları: 1959-1986*, DPT Yayınları, Yayın No: 2076, Ankara, 1987, s. 19.

payının ise düştüğü görülür. Ancak dış satıma dayalı büyüme politikalarının egemen hale geldiği 1980 sonrasında, bu durum tersine dönmüştür. 1983 yılında en varsıl yüzde 20'lik gelir grubu haricindeki tüm kesimlerin ulusal gelirden aldığı pay düşmüştür. 1986 ve 1987 yıllarına ilişkin bölüşüm göstergelerinde bu kesimler için bir "iyileşme" eğilimine girildiği gözlense de 1980 öncesi paylara erişilmesi olası olmamıştır. Bu sonuca işlevsel gelir dağılımının çözümlenmesi yoluyla da erişilebilir. 1960–80 döneminde, sermaye sahibi ve rantiyerlerin katma değerden aldıkları payın, emek sahiplerinin aldıklarına oranı 0,61 iken; 1980–88 döneminde bu oran yaklaşık olarak üç katına (1,79) çıkmıştır. Çiftçilerin ve emekçilerin katma değerden aldıkları pay önemli ölçüde azalırken, sermaye sahibi ve rantiyerlerin payı 1960–80 dönemine göre yüzde 70 artmıştır.

Tablo 9: 1960-1988 Yılları Arasında Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri	1963 ¹	1968 ²	1973 ¹	1978 ²	1979 ³	1983 ²	1986 ⁴	1987 ⁵	1988 ⁶
En yoksul % 20	4,5	3,0	3,5	2,8	6,3	2,6	3,9	5,2	3,1
İkinci % 20	8,5	7,0	8,0	7,3	10,5	6,9	8,4	9,6	9,0
Üçüncü % 20	11,5	10,0	12,5	12,9	14,9	12,6	12,6	14,0	12,2
Dördüncü % 20	18,5	20,0	19,5	22,1	21,5	21,4	19,2	21,1	16,6
En varsıl % 20	57,0	60,0	56,5	54,7	46,6	55,9	55,9	49,9	59,1
Gini Katsayısı	0,55	0,56	0,51	0,51	0,37	0,46	0,50	0,43	0,48

Kaynaklar:

- (1) DPT, **Gelir Dağılımı Araştırması 1973**, DPT Yayınları, No: 1495, Ankara, 1976, s. 24.
- (2) Merih Celasun, "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983: Estimated Measures of Inequality and Poverty," **METU Studies in Development**, Cilt: 13, No. 1-2, 1986, s. 207.
- (3) Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları 1978-1979**, DİE Yayınları, No. 999, Ankara, 1982, s. 37’de yer alan verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.
- (4) Yılmaz Esmer, Hamit Fişek ve Ersin Kalaycıoğlu, **Türkiye’de Sosyoekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyoekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, TÜSİAD, İstanbul, 1986, s. 16-17.
- (5) DİE, **Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları**, DİE Yayınları, No: 1441, Ankara, 1987, s. 345.
- (6) Emre Kongar, **Kamuoyu Araştırmalarına Göre Türkiye Gelir Dağılımı 1988**, Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1989.

Tablo 9 ve Tablo 10 birlikte değerlendirildiğinde, 1960–80 dönemine ilişkin verilerin daha adil bir gelir bölüşümüne işaret ettiği görülür. Ortaya çıkan bu tablo, 1960–80 döneminde uygulanan dış alım ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ve sosyal düzenlemeler doğrultusunda biçimlenen refah devleti uygulamalarının bir yansımasıdır. Bu anlamda Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı Fordist birikim rejiminde uzlaşının, adil gelir dağılımı sayesinde tesis edildiği⁹⁵⁷ sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 10: 1960-1988 Yılları Arasında Türkiye’de İşlevsel Gelir Dağılımı

	Faktör Gelirlerinin Dağılımı			İmalat Sanayiinde Ücretlerin Katma Değerdeki Payı
	Tarım	Tarım Dışı Maaş ve Ücret	Diğer Gelirler	
1963-79	32,0	30,2	37,8	29,8
1980	23,9	26,7	49,5	30,7
1981	23,1	24,6	52,4	27,1
1982	21,8	24,6	53,6	25,1
1983	20,5	23,3	56,2	24,8
1984	20,4	19,0	60,6	23,5
1985	19,8	18,2	62,0	21,2
1986	19,6	17,6	62,8	16,1
1987	19,1	18,1	62,8	17,3
1988	18,5	17,4	64,1	15,4

Kaynak: Süleyman Özmucur, **Türkiye’de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makro Ekonomik Göstergeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No. 582, İstanbul, 1996, s. 117-118.

Kendini bölüşüm ilişkilerinde daha berrak biçimde gösteren 1980 dönüşümü, esasen bir yeniliği değil, bir rutini yansıtır. İlkel birikim rejimi, feodal otoritenin çözülüşünden sonra her türlü yeniden üretim aracından yoksun kalan çiftçilerin, ücret karşılığı çalışmaya zorlanan işçilere dönüşümünü sağlamıştı. Ancak bununla yetinilmemiş; emek sahiplerinin gücündeki her artışa "dinamik bir kapitalist yanıt" verilmiştir. Bir yandan kapitalist ilişkiler gelişirken, öte yandan emek daha sıkı biçimde denetim altına alınmıştır. Dolayısıyla ister emek sahipleri, ister çiftçiler olsun, sermaye sahibi ve rantiyer dışındaki sınıfların kapitalizmle bütünleşmesi, topraklarının ve ona bağlı haklarının kaybıyla gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında hem ekonomik büyümeyi, hem de sosyal adaleti güvence altına alan Keynesyen uzlaş da 80 sonrası varlığını sürdürememiştir. Yeni kapitalist birikim mantığı, emek mücadelesinin

⁹⁵⁷ Ayşegül Yakar Önal ve Sezai Temelli, “Sermaye Birikimi - Vergi Yapısı İlişkisi Bağlamında Gelir Bölüşümü: 1960–2009 Türkiye Örneği,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, 2011, s.77.

kazanımlarını aşındırmış; sosyal demokrat nitelikli hiçbir uzlaşıya olanak tanımayarak, toplumsal sözleşmeyi hükümsüz kılmıştır⁹⁵⁸.

Geçim araçlarının ortak denetimine son verilerek, kendi arazisi ve emeğiyle gereksinimlerini doğrudan giderebilen kesimlerin son derece azaldığı bu süreçte, (i) Bretton Woods kurumlarının direktifleri doğrultusunda, tarım arazileri kredi karşılığında "sermayeleştirilmiş" ve geçimini bu arazilerden sağlayan çiftçilerden "arındırılmış"; (ii) mülksüz çiftçilerin yaşamını sürdürmesi, daha önce göç etmiş yakınlarından gelecek işçi dövizine ya da eğreti çalışma koşullarında istihdam edilmelerine bağlı hale gelmiş; (iii) göçmen emeği baskın hale getirilerek güvencesiz çalışma koşulları garanti altına alınmıştır⁹⁵⁹.

1980 dönüşümü, ticari serbesti sağlayarak Türkiye'yi yabancı sermayeye açmıştır. Yürürlüğe konulan düzenlemeler ile sendikaların gücü azalmış, gerçek ücretler düşürülmüş ve işgücü piyasaları esnekleştirilmiş; "sosyal güvenlik sistemini finanse edebilecek gelir kaynakları cılızlaşmış" ve bağımlılık oranı artmış; işgücü piyasaları giderek düzensizleştirilirken⁹⁶⁰, dış satımı aşan dış alımın maliyeti borçlanma veya özelleştirmelerle giderilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlardan hareketle, 24 Ocak kararları ile somutlaşan yeni liberal politikalar, 1980-88 döneminde yabancı sermaye girişi eş deyişle borçlanma karşılığında, bireysel gelir dağılımının yoksullar, işlevsel gelir dağılımının emek sahipleri ve çiftçiler aleyhine bozulmasına ve adaletsiz bir dağılım mekanizmasının işlerlik kazanmasına neden olmuştur⁹⁶¹.

B. Özelleştirme

Özelleştirme, kamusal varlıkların mülkiyet, yönetim, finansman ve denetiminin özel sektöre devrini ifade eder⁹⁶². Bu anlamda özelleştirme, kamu mülkiyetindeki bazı üretim araçlarından ve/veya üretim yetkisinden kısmen veya tamamen vazgeçilmesi olarak tanımlanır. Bu şekilde, kamusal tekellerin ortadan kaldırılması; bunun olası olmadığı durumlarda da kamusal malların üretim veya finansmanının el değiştirmesi

⁹⁵⁸ Midnight Notes Kollektifi, "Yeni Çitlemeler," *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı*, (Der.: Özyay Göztepe), NotaBene Yayınları, Ankara, 2014, s. 278-281.

⁹⁵⁹ A.k., s. 282-283.

⁹⁶⁰ Türkan Özşuca, *Küreselleşme*, s. 135.

⁹⁶¹ Çiğdem Şahin, "Türkiye Ekonomisinin Tarihsel Dönüşümleri ve Krizler: Düzenlemeci Bir Analiz," *Türkiye'nin Ekonomi-Politikleri: 1923-2007*, (Der.: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Kitabevi, Ankara, 2008, s. 230 ve 236.

⁹⁶² ILO, *The Impact of Decentralization and Privatization on Municipal Services*, Report for Discussion at the Joint Meeting on the Impact of Decentralization and Privatization on Municipal Services, 15-19.10.2001, International Labour Organization, Geneva, 2001, (Decentralization), s. 5.

amaçlanmaktadır⁹⁶³. Özelleştirmeye ilişkin gerekçe olarak ise, kamu kurumlarının artan gereksinimleri karşılama yetersiz kaldığı ve özelleştirme sonrasında serbest piyasadaki rekabet sayesinde sunulan mal ve hizmetlerin kalitesinin artacağı söylemi kullanılmıştır⁹⁶⁴. Ayrıca yeni liberal ideoloji, kamu işletmelerinin “devletin sırtına yük olan” kurumlar olduğu algısını da oluşturmuştur. Sözü edilen “yüke” aşırı ve güvenceli istihdamın neden olduğu ve verimsiz olmalarına rağmen çalışanların görece yüksek kazanımlar elde ettiği sıklıkla vurgulanarak, özelleştirme tek çözüm olarak sunulmuştur⁹⁶⁵.

Bir yandan verimliliği arttıracak, bir yandan da sermayeyi tabana yayacak bir uygulama olarak değerlendirilen özelleştirme sayesinde, hem kamunun oluşturduğu “yükün” hafifleyeceği ve bürokrasinin azalacağı; hem de artan rekabetle birlikte daha fazla gelir elde edileceği ileri sürülmüştür. Hatta özelleştirme, yabancı sermaye çekmek için bir yöntem olarak da önerilmiştir⁹⁶⁶. Bu anlamda, özelleştirmenin tek başına bir ekonomik çözüm değil, bir “reform” olarak benimsendiği⁹⁶⁷ söylenebilir. Ancak, özellikle emeğe ait verilere bakıldığında bu söylemin çelişkileri ortaya çıkar.

İlk çelişki, kamu kurumlarında çalışan personel sayısının toplam istihdam içindeki payı bağlamında ortaya çıkar. Her şeyden önce Türkiye’de kamu personeli sayısının Fordist dönemde önemli ölçüde arttığı; bu dönemde nüfus artışının yılda yüzde 3,53 artarken, kamu personelinin ise yüzde 8,13 arttığı⁹⁶⁸ bilinmektedir. Ancak hem tüm kamu kurumlarında, hem de kamu iktisadi teşebbüslerinde (KİT) çalışanların toplam istihdama oranı son derece düşüktür. Kamu çalışanlarının toplam istihdam içindeki payı yetmişli yıllara kadar ortalama yüzde 3,70; 1970–80 döneminde yüzde 8,72 ve 1986’da ise yüzde 11,01’dir. KİT’lerde çalışanların toplam istihdam içindeki payı ise, yetmişli yıllara kadar ortalama yüzde 0,76; 1970–80 döneminde yüzde 1,75 ve 1986’da ise yüzde 1,94’tür⁹⁶⁹.

⁹⁶³ Nihat Falay, “Yerel Yönetimlerde Özelleştirmeye İlişkin Sorunlar,” *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1998, s. 14.

⁹⁶⁴ OECD, *Privatising State-Owned Enterprises: An Overview of Policies and Practices in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris, 2003, (Privatising), s. 19.; Bridgette Baldwin, “Shadow Works and Shadow Markets: How Privatization of Welfare Services Produces an Alternative Market,” *Western New England Law Review*, Cilt: 34, Sayı: 2, 2012, s. 459.

⁹⁶⁵ Sunita Kikeri, “Privatization and Labor: What Happens to Workers when Governments Divest?” World Bank Technical Paper, Sayı: 396, The World Bank, Washington D.C., 1997, s. 3.

⁹⁶⁶ Hüseyin Avni Egeli ve Ahmet Burçin Yereli, *Bir Kamu Finansman Tekniği Olarak Özelleştirme*, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1994, s. 9.

⁹⁶⁷ Nusret Ekin, Yusuf Alper ve Tekin Akgeyik, *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi’nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*, İTO Yayınları, Yayın No: 1999-69, İstanbul, 1999, s. 23.

⁹⁶⁸ Mesut Gülmez, “Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi,” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1973, s. 36-37.

⁹⁶⁹ Oya Çitci, “Türkiye’de Kamu Görevlilerinin Sayısal Görünümü,” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 3, 1988, s. 40 ve 44.; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, TÜİK Yayınları, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 137-138.; DİE, *Kamu Personeli Kadro İstatistikleri 1961-67*, DİE Yayınları, Yayın No: 591, Ankara, 1969, s. 7.

Uluslararası karşılaştırmalarda da aynı durum görülür. 1980-88 döneminde KİT'lerin toplam istihdamdaki payı dünyada yüzde 5,5⁹⁷⁰ ve gelişmekte olan ülkelerde yüzde 10,3 iken, Türkiye'de yüzde 3,79'dur⁹⁷¹. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırma yapmak için AB'ye [o dönemki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)] üye ülke verileri incelenebilir. 1985 yılında AET'ye üye 12 ülkede⁹⁷², kamu kesiminin toplam istihdam içindeki payı yüzde 17,5'tir⁹⁷³. 1986'da Topluluk üyesi 7 ülkede⁹⁷⁴ bu pay yüzde 8,95⁹⁷⁵'tir. KİT'lerin toplam istihdam içindeki payı da Türkiye'nin çok üstündedir. 1982'de KİT'lerin toplam istihdamdaki payı Almanya'da yüzde 7,8, Fransa'da 14,6⁹⁷⁶, İngiltere'de 7,3⁹⁷⁷ ve İtalya'da 15'tir⁹⁷⁸.

Bu anlamda, kamu personelindeki artış dikkat çekici olsa da toplam istihdam içindeki pay, gelişmiş ve azgelişmiş pek çok ülkenin gerisindedir⁹⁷⁹. Dolayısıyla, Türkiye'de ne kamu sektöründe, ne de KİT'lerde "devletin sırtına yük olacak kadar aşırı istihdamdan" bahsedilebilir. Üstelik kamu personelinin ulusal gelirdeki payı da seksenlerde önemli ölçüde azalmıştır. 1980-1984 arasında personel ödeneklerine ayrılan pay yüzde 30'dan 25'e; sosyal harcamalar ise, yüzde 22,07'den 15'e düşmüştür⁹⁸⁰. Aynı dönemde, ulusal gelir artmasına rağmen kamu kesiminde çalışanlar, bu artıştan adil bir biçimde yararlanamamışlardır⁹⁸¹.

Tüm bunlara rağmen seksenli yıllarda 70'den fazla ülkede, 7.000'den fazla KİT özelleştirilmiştir⁹⁸². Ancak özelleştirme gerekçelerinin inandırıcılığı ve doğruluğu kuşkuludur.

⁹⁷⁰ Lyn Squire ve Sethaput Suthiwart-Narueput, "The Impact of Labor Market Regulations," *The World Bank Economic Review*, Cilt: 11, Sayı: 1, 1997, s. 135.

⁹⁷¹ The World Bank, *Bureaucrats in Business: The Economics and Politics of Government Ownership*, A World Bank Policy Research Report, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1995, s. 288-291.

⁹⁷² 1986 yılında üye olan Portekiz ve İspanya'ya ait veriler de dahil edilmiştir.

⁹⁷³ Yusuf Alper, *İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme*, Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994, s. 97.

⁹⁷⁴ Bu ülkeler, Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İspanya'dır.

⁹⁷⁵ OECD, *Employment Outlook 1989*, OECD Publishing, Paris, 1989, s. 166.

⁹⁷⁶ Fransa'ya ait veriler, KİT'lerde çalışanların tarım dışı toplam istihdama oranını yansıtır.

⁹⁷⁷ İngiltere'de 80'lerde KİT'lerin toplam istihdam içindeki payı azalmıştır. Bu pay, 1974-78 arasında yüzde 8,1'dir. 1982'de 7,3'e 1984'de ise, 6,7'ye düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: R. P. Short, "The Role of Public Enterprises: An International Statistical Comparison," *Public Enterprises in Mixed Economies: Some Macroeconomic Aspects*, (Ed.: Robert H. Floyd, Clive S. Gray ve R. P. Short), IMF, Washington, D.C., 1986, s. 143.; Meral Tecer, "İngiltere'de KİT'ler ve Özelleştirme Programı," *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 3, 1986, s. 124-125.

⁹⁷⁸ Dieter Börs, *Public Enterprise Economics: Theory and Application*, North-Holland, Amsterdam, 1989, s. 426-430.

⁹⁷⁹ Cahit Tutum, "Kamu Personeli Sorunu," *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 1990, s. 33.

⁹⁸⁰ Esfender Korkmaz, "1985 Bütçesinin İktisadi ve Sosyal Etkinlik Sınırı," *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları (29. Seri)*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1984, s. 158-159.

⁹⁸¹ TODAİE, *Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) Genel Rapor*, TODAİE Yayınları, Yayın No: 238, Ankara, 1991, s. 200.

⁹⁸² Dennis A. Rondinelli, "Can Public Enterprises Contribute to Development? A Critical Assessment and Alternatives for Management Improvement," *Public Enterprises: Unresolved Challenges and New Opportunities*, The Expert Group Meeting on Re-inventing Public Enterprise and their Management, UN, New York, 2008, s. 38.

Ülkemizde seksenlerde hazinenin KİT finansmanına katkısı önemli ölçüde daraltılmasına rağmen, PTT, TEK ve THY gibi KİT'ler yatırımcı özelliklerini sürdürmeye zorlanmıştır. Bunun sonucunda KİT'ler borçlanmış; çok geçmeden faiz yükü nedeniyle de mali tıkanık yaşamışlardır. Sanayi kesimindeki KİT'lerde yatırımların durması ise, teknolojiye geri kalınması ve verimsizliği tetiklemiştir. Bu gelişmelerin gerekçeleri üzerine yeterince durulmadan, sadece sonuçlar üzerinden özelleştirmeye meşruiyet kazandırılmıştır⁹⁸³. Oysaki KİT'lerin yeterince etkin biçimde işletilememesine ilişkin çok boyutlu ve derinlemesine bir çözümleme yapılmadan, verimsizlik nedenleri ortaya konulamaz.

Yukarıda belirtilenler gelişmelerin dışında kalan unsurlar incelendiğinde, verimsiz yapının nasıl imar edildiği de görülebilir. Öncelikle siyasi baskı, yandaşlık ve yolsuzluk, bu kurumların maliyetlerini karşılayıp, kar sağlamalarına engel olmuştur. Ayrıca yönetimde, liyakat ilkesi göz ardı edilerek, emekli asker ve bürokratlar ile siyasi liderlerin yakınlarına yer verilmiştir. Bunun dışında, KİT'ler tarafından üretilen mal ve hizmet fiyatları, seçimler öncesinde ekonomik aldatmaca yaratmak ve siyasi baskının azaltılması amacıyla manipüle edilmiştir⁹⁸⁴. Günümüze kadar gelen bu sorunlar, gerçek verimsizlik nedenleridir. Bu sorunların göz ardı edilmesi bile, özelleştirmenin bir "reform" olmadığını gösterir. Öte yandan, özelleştirmenin en azından kuramsal düzeyde kapsamı da bu çözümlemeyi haklı kılar. Çünkü ana akım, sadece KİT'leri değil, tüm kamu hizmetlerini özelleştirme kapsamına alır. Sağlık, konut, eğitim, su ve kanalizasyon, sosyal refah, itfaiye, yol aydınlatma, katı atık toplama ve imha, hapisane, vb. hizmetlerin tamamı özelleştirilmelidir⁹⁸⁵. Böylece, amacın verimlilik değil, kamusal gücün ele geçirilmesi⁹⁸⁶ olduğu ortaya çıkar.

Bu bağlamda özelleştirme, sosyal amaçlar gözetilen bir "reform" olmanın çok ötesinde, esasen "sermayenin küreselleşme biçimleri"nden biri olarak değerlendirilir. Bu "biçim" seksenli yılların başında, dış borcu yüksek çevre ülkelere borç ödeme olanağı sağlayarak, uluslararası mali kurumlar üzerindeki riskin belirli bir ölçüde azaltılmasını sağlamak için yürürlüğe konulmuştur. Kuşkusuz, özelleştirmeyi sadece dış borç ödemeyi kolaylaştıran bir araç olarak görmek, miyop bir bakış açısını yansıtır. Çünkü özelleştirme sayesinde, uluslararası sermayenin kar haddi belirgin ölçüde artmıştır. Kamu kurumları, özel sektöre dışsal yarar sağlamak için kimi zaman zarar etmek pahasına, belirli bir fiyat seviyesinin

⁹⁸³ Sönmez, M., s. 24.

⁹⁸⁴ Rondinelli, s. 23-27.

⁹⁸⁵ Anthony Bennett, "The Measurement of Privatization and Related Issues," **How Does Privatization Work? Essays on Privatization in honour of Professor V. V. Ramanadham**, (Ed.: Anthony Bennett), Taylor & Francis, New York, 2001, s. 5.

⁹⁸⁶ Navroz K. Dubash, "Regulation as an Arena for Social Policy: Examples from Electricity in Asia," **Arusha Conference: New Frontiers of Social Policy**, Arusha, 12-15.12.2005, s. 15.

üstüne çıkmazlar. Ancak düşük karlılık, sermaye piyasasındaki değeri de azaltır. Bunun yanı sıra, düşük bir bedelle özelleştirilen kamu kurumlarında, özel mülkiyete geçişle fiyatlar yükselir. Bu anlamda, özelleştirme sayesinde uluslararası sermaye iki boyutlu kar artışı sağlar⁹⁸⁷.

Türkiye’de 24 Ocak kararları ile birlikte, devletin ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolünü azaltan benzer önlemler doğrultusunda özelleştirme uygulamaları başlatılmıştır. Küreselleşme sürecine atfedilen bilindik gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak sunulan özelleştirme uygulamalarının, varsıl ülkelerle aramızdaki gelişmişlik farkının kapatılmasına ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı ileri sürülmüştür⁹⁸⁸. Özelleştirmeye ilişkin çalışmalar 1983 yılında başlatılmış; 17.03.1984 tarih ve 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun ve 18.06.1984 tarih ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile yasalaşmış⁹⁸⁹; 03.01.1985 tarihinde Iğdır Pamuklu Tesisi’nin özelleştirilmesiyle de somutlaşmıştır. 1980–88 yılları arasındaki ticari serbesti döneminde 2 adet KİT (Petkim Holding A.Ş. ve Sümer Holding A.Ş.), 10 adet bağlı ortaklık, 47 adet iştirak ile 27 adet işletme ve tesis özelleştirilmiştir. Bu dönemde, özelleştirme uygulamalarından toplam 51.914.114 ABD doları gelir elde edilmiştir⁹⁹⁰.

Süreç bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, Türkiye’deki özelleştirme uygulamalarının iç ve dış borç ödeme aracı olmanın ötesine geçmediği anlaşılr⁹⁹¹. Bununla birlikte, dış borca ilişkin veriler, bu konudaki başarımın da pek iç açıcı olmadığını gösterir. 1970 yılında dış borç stoğunun GSMH’ye oranı yüzde 16,1; 1980’de 28,3 iken 1988 yılında yüzde 46,4’e yükselmiştir⁹⁹². Borcun ödenmesi hedeflense de başarı sağlanamamıştır.

Özelleştirme uygulamalarının, çalışma yaşamı üzerinde de önemli etkileri bulunur. Kısa dönemde, istihdamı olumsuz etkileyeceği açık olmakla birlikte, uzun dönemde nasıl bir sonuç doğuracağı tartışmalıdır. Ana akım, özelleştirmeyi küreselleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak görmekte; özelleştirilen kuruluşların daha etkin işletileceğini, böylece

⁹⁸⁷ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?* Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1997, (Küreselleşme), s. 126 ve 145-50.

⁹⁸⁸ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB), *Rakamlarla Özelleştirme: Türkiye’de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonu’nun Kaynak ve Kullanımları*, (Der.: M. Necati DOĞAN), ÖİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 13-14.

⁹⁸⁹ ÖİB, *Türkiye’de Özelleştirme-1, Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları Bülteni*, ÖİB, Ankara, 2015, s. 1 ve 10. Bununla birlikte, 2983 sayılı Yasa’da sadece özelleştirme yöntemleri öngörülmüştür. Özelleştirme ile doğrudan ilgili yasa ise, 03.06.1986 tarih ve 3291 sayılı Yasa’dır. Nurşen Caniklioğlu ve Talat Canbolat, “Özelleştirmeye Bağlı İş Kaybı Tazminatının İş Hukuku Yönünden Değerlendirilmesi,” *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 1995, s. 4.

⁹⁹⁰ Metin Kilci, *Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994)*, DPT Yayınları, Ankara, 1994, s. 26-28 ve 41.

⁹⁹¹ A. Şinasi Aksoy, “Turkish Experience with Privatization: An Overview and Evaluation,” *Turkish Public Administration Annual*, Cilt: 17-19, Sayı: 1, 1993, s. 53.

⁹⁹² The World Bank, *World Development Indicators* 2015.

istihdamın artacağını savunmaktadır. Karşıt akım ise, özelleştirme sayesinde kaynaklar etkin kullanımı gerçekleşse bile, istihdam artışının garanti olmadığı görüşündedir. Bunun ötesinde, özelleştirmenin yaygınlaşmasıyla sosyal devlet ilkesinden uzaklaşılacağı, sosyal güvencelerin aşınacağı, sendikaların zayıflamasıyla gelir eşitsizliğinin artacağı ve sosyal adaletin bozulacağı ileri sürülmektedir⁹⁹³. Nitekim bu dönemde, iş ve gelir güvencesi ile sosyal koruma tehlikeye girmiş; geçici nitelikli ve belirli süreli işler artarak, a-tipik istihdam koşulları yaygınlaşmış; formel istihdam olanakları azalmıştır⁹⁹⁴. Özelleştirmenin sosyal maliyetlerinin hesaba katılmaması nedeniyle⁹⁹⁵, kamu çalışanlarının kazanımları azalmıştır⁹⁹⁶.

Türkiye’de özelleştirme, bireysel ve toplu iş ilişkileri ile sosyal korumayı olumsuz etkilemiştir. Öncelikle, özelleştirilen kuruluştaki memur veya sözleşmeli personel statüsünde çalışanların iş ilişkilerinin hukuki niteliği değişmiş; çalışma koşulları ağırlaşmıştır⁹⁹⁷. Toplu iş ilişkilerinde durum farklıdır. Özelleştirme sonrası işçi statüsüne geçen kamu personeli sendika özgürlüğüne kavuşmuş; toplu iş sözleşmesinden yararlanma ve grev hakkına sahip olmuştur. Sosyal koruma kapsamında ise, özelleştirilen kurumlarda çalışanların isteklerine bağlı bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, KİT’lerde Emekli Sandığı’na tabi çalışanlar, istekleri halinde bu ilişkiyi sürdürebilmişlerdir⁹⁹⁸. Bunların dışında, özelleştirmenin ortaya çıkardığı en önemli sorunlar ise, işsizlik⁹⁹⁹ ve taşeronlaşmadır. Özelleştirme sonrası kamu personeli işçi statüsüne geçse de sendika üyeliğindeki artış oranı azalmış ve toplu pazarlık kapsamı daralmıştır¹⁰⁰⁰. Ayrıca, bir özelleştirme biçimi olan taşeronlaşma nedeniyle, a-tipik istihdam biçimleri artmış; giderek sendikasızlaştırma ile birlikte eğreti çalışma koşulları yaygınlık kazanmış ve enformel sektöre alan açılmıştır. Dolayısıyla özelleştirme, sadece KİT’lerdeki çalışma koşullarını ağırlaştırmamış; kamu ve özel sektördeki tüm çalışanların çalışma

⁹⁹³ Ekin, Alper, ve Akgeyik, s. 25.

⁹⁹⁴ Rolph Van der Hoeven ve Gyorgy Sziraczki, “Privatization and Labour Issues,” *Lessons from Privatization: Labour Issues in Developing and Transitional Countries*, (Ed.: Rolph Van der Hoeven ve Gyorgy Sziraczki), ILO, Geneva, 1997, s. 1, 11, 13 ve 15.

⁹⁹⁵ Stiglitz, Küreselleşme, s. 35.

⁹⁹⁶ Lourdes Beneria, *Changing Employment Patterns and the Informalization of Jobs: General Trends and Gender Dimensions*, International Labour Office, Geneva, 2001, s. 6.

⁹⁹⁷ KİT’lerde 233 sayılı KHK’ye bağlı çalışanlar, özelleştirme sonrasında 1475 sayılı İş Yasası’na tabi olmuştur. Bu ücret dışındaki çalışma koşullarını ağırlaştırmıştır Haftalık çalışma süresi 40 saatten 45’e çıkmış; yıllık ücretli izin süresi 20-30 günlük süreden 14-26 günlük süreye düşmüştür. Bu koşullara rıza göstermeyip ayrılmak isteyenlere, tazminat ödenmemiştir. A. Can Tuncay, “Özelleştirme ve İş Hukukuna İlişkin Sonuçları,” *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 1991, s. 7.

⁹⁹⁸ A.k., s. 7-9.

⁹⁹⁹ Ekin, Alper, ve Akgeyik, s. 26.

¹⁰⁰⁰ Adnan Mahiroğulları, “Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri,” *Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan*, TÜHİS Yayınları, Yayın No: 38, Ankara, 2000, s. 708 ve 727.

koşulları ile iş ve gelir güvencelerini tehdit ederek¹⁰⁰¹, sosyal dayanışmayı kısmen zayıflamıştır¹⁰⁰².

Özelleştirme, 1980 sonrasında birçok azgelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yeni liberal yapısal uyarılama sürecinin önde gelen uygulamalarından biri olmuştur. Bu uygulama, kimi zaman uluslararası mali kurumların, kimi zaman da bölgesel birliklerin “yeni liberal reformların derinleştirilmesine” yönelik istemlerinden kaynaklanmıştır. Söz konusu istemler, sosyal yapı ve uzlaşmayı zedeleyip, ulusal ölçekte çatışmaya neden olsa¹⁰⁰³ da yapısal uyarılama programının gereklerine uygun olarak, birçok kamu kurumu “özel mülkiyetin, etkinlik ve verimlilik sağlayacağı gerekçesiyle” özelleştirilmiştir. Ancak, özelleştirme uygulamaları ileri sürülen gerekçeden daha çok devletin bütçe açıklarını kapatan bir araç olarak kullanılmıştır. Bunda başarı sağlanamadığı gibi ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolü giderek azalan devlet, endüstri ilişkileri sisteminin “pasif aktörü” niteliğine büründürülerek, diğer aktörler arasındaki denge, güçlü olan lehine bozulmuştur¹⁰⁰⁴. Bunun yanı sıra özelleştirmelerin, siyasal iktidara yakın iş çevrelerine kaynak aktarımı işlevi gördüğü ve şaibe taşımayan özelleştirme sayısının oldukça az olduğu¹⁰⁰⁵ göz önüne alındığında, yeni liberal yeniden yapılanma sürecinde, toplumun küçük bir kesimine “havadan kazanç dağıtılırken” özelleştirilen temel hizmetleri satın alacak olanaklardan yoksun yığınların ise, ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlandığı; içinden bir kesimin de marjinalleştiği sonucuna ulaşılır. Bu anlamda, niteliği gereği zaten eşitsizlik yaratan kapitalist sistemde, özelleştirme ile mevcut eşitsizlikler daha da artmıştır¹⁰⁰⁶.

Sonuç olarak Türkiye’de özelleştirme, bütçe açığının kapatılmasına karşılık sermaye sahiplerine gelir transferi sağlayan bir araç olarak kullanılmıştır¹⁰⁰⁷. Gerçekleştirilen uygulamalar, işsizlik artışı, sendikal örgütlülüğün zayıflaması, toplu sözleşme kapsamının daralması, çalışanların kazanımlarının azalması ve gelir dağılımının bozulması gibi olumsuz sosyal sonuçlar dikkate alınmadan; salt bir iktisat politikası aracı olarak¹⁰⁰⁸ görülmüştür. Bu

¹⁰⁰¹ Yıldırım Koç, *Taşeronluk ve Fason Üretim: Sorunlar, Çözümler*, Türk-İş Eğitim Yayınları, No: 61, Ankara, 2001, s. 2-3.

¹⁰⁰² Orhan Koçak, “Refah Devleti Işığında Sağlık Hizmetleri ve Türkiye’de Sağlık Sektöründeki Gelişmeler,” *“İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2011, s. 69.

¹⁰⁰³ Thomas Marois, “The Study of Post-1990s Bank Privatization in Turkey and Mexico: A Historical Materialist Intervention,” *Canadian Political Science Association 78th Annual Conference*, York University, Toronto, 02.06.2006, s. 2.

¹⁰⁰⁴ Erdut, Z., *Küreselleşme*, s. 188 ve 203.

¹⁰⁰⁵ Boratav, Türkiye, s. 177.

¹⁰⁰⁶ Köymen, s. 190-191.

¹⁰⁰⁷ Erinç Yeldan, *Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results*, Report Submitted to Economic Policy Institute, Washington D.C., 2005, (Privatization), s. 11.

¹⁰⁰⁸ Yusuf Alper, “Bitmeyen Senfoni: Özelleştirme,” *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 6, 1994, s. 13.

uygulamaların, en azından ideolojik bağlamda bir hegemonyaya dönüşmesi önündeki tek engel ise, işçi sendikalarının örgütlediği özelleştirme karşıtı işçi eylemleri olmuştur¹⁰⁰⁹.

C. Düzensizleştirme

Kamunun, kaynakların etkin biçimde dağılımını gerçekleştirmek amacıyla, piyasaya çeşitli biçimlerde müdahale etmesi düzenleme olarak tanımlanır. Müdahale, işletmelerin mülkiyet sahipliği rejiminin değişimi, fiyat yönetimi, piyasaya giriş-çıkışın denetim altına alınması ve kalite standartlarının oluşturulması gibi çeşitli uygulamaları içerir. Bu uygulamalardan hangilerinin kullanılacağı ise, düzenleme yapılan sektör ve düzenleme ile hedeflenen sonuçlara göre değişiklik gösterir¹⁰¹⁰.

Düzensizleştirme ise, ticari ve mali serbestinin kural ve usullerini belirleyen aktör konumundaki ÇUI'lerin, ulus devletler, uluslararası ve/veya uluslararası kurumlar tarafından belirlenen kurallar yerine piyasa mantığını geçirme çabalarının yansımasıdır¹⁰¹¹. Küreselleşme sürecinde piyasa mantığının egemen kılınması ve kamunun rolünün azaltılması aracılığıyla yabancı sermaye çekmek için yürürlüğe konulan düzensizleştirme¹⁰¹², genellikle özelleştirme ile bir arada uygulanan bir politikadır¹⁰¹³. Düzensizleştirme, KİT'lerin özelleştirilmesi ve bu kurumların faaliyet gösterdiği sektörlerin "serbestleştirilerek" rekabetçi yapıya kavuşturulmaları amacıyla, devlet tarafından yürürlüğe konulan piyasayı düzenleyici kısıtların kaldırılması, azaltılması veya yalınlaştırılması gibi bir dizi eylemi içerir¹⁰¹⁴.

Bu bakımdan düzensizleştirme, kuralların ortadan kaldırılmasını değil; ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki işleyiş tarzının belirlenmesinde aktörler arasındaki uzlaşa yerine "tahakküm mekanizmasının" meşrulaştırılmasını ifade eder. Söz konusu mekanizmanın işlerlik kazanmasıyla kamu müdahalesi önce azaltılmış ve giderek yok edilmeye

¹⁰⁰⁹ Sevgi Balkan Şahin, "Privatization as a Hegemonic Process in Turkey," *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt: 18, Sayı: 4, s. 495.

¹⁰¹⁰ Alberto Pera, "Deregulation and Privatisation in an Economy-Wide Context," *OECD Economic Studies*, Sayı: 12, 1989, s. 165.

¹⁰¹¹ Erdut, Z., Küreselleşme, s. 14.

¹⁰¹² İlgili alan yazında, "düzensizleştirme" yerine "yeniden düzenleme" kavramı da kullanılmaktadır. Kullanım, bir tercih meselesi olmakla birlikte, iki kavramın birbirinden farklı anlamları vardır. Kuralsızlaştırma, sonuç itibarı ile oluşan durumu yansıtan bir kavramdır. Çalışma koşullarının belirlenmesinde yasa gücünün etki alanı dışında kalınmasını ifade eder. Bu anlamda, işgücü piyasasına ilişkin yasal düzenlemelerde bir azalma anlamına gelmez. Yeniden düzenleme ise, işgücü piyasasına yeni kurallar getiren yasal bir süreci ifade eder. Joe Isaac, "The Deregulation of the Australian Labour Market," *Labour Market Deregulation: Rewriting the Rules*, (Ed.: Joe Isaac ve R.D. Lansbury), The Federation Press, Sydney, 2005, s. 1.

¹⁰¹³ Dal Yong Jin, "Neoliberal Restructuring of the Global Communication System: Mergers and Acquisitions," *Media, Culture & Society*, Cilt: 30, Sayı: 3, 2008, s. 357, 359 ve 365.

¹⁰¹⁴ WTO, 2008, s. 21.

çalışılmıştır¹⁰¹⁵. Bununla birlikte, kamu otoritesinin terk ettiği alan, küresel ya da bölgesel otoriteler veya özel sektörcü doldurulmuştur. Bu anlamda, yapısal uyarılama sürecinde sorunların çözüm yeri olmak bir yana, bizzat sorun kaynağı olarak görülen ulus devlet, ekonomik ve sosyal alanlarda yetkisini kısmen devretmiştir. Dolayısıyla, esasen müdahaleden vazgeçilmediği, müdahale gücünün el değiştirildiği ortaya çıkar. Yine de devlet bütün işlevini yitirmiş değildir. Gelişmiş ülkelerde, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi için uygun koşulları sağlamaya; azgelişmişlerde ise, üretim maliyetlerini düşürerek sermaye girişi ve gelirlerini arttırmaya odaklanmıştır¹⁰¹⁶.

Düzensizleştirme hizmetler, ulaşım, iletişim sektörleri ile mali piyasalar gibi birçok alanda kar hadlerindeki azalmaya karşı başvurulan bir yöntemdir¹⁰¹⁷. Böylece, Fordist dönemde bir ülkenin üreticileri ile diğerinin tüketicileri arasındaki ticaretten ibaret olan uluslararası ekonomik ilişkiler dönüşmüş; işletmelerin küresel ölçekte karşılıklı olarak bağımlı hale geldikleri karmaşık bir yapı oluşturulmuştur¹⁰¹⁸. Bu yeni yapıda, öncelikle ürün piyasasında faaliyet gösteren işletmeler, piyasa düzenlemelerinin azaltılması ve giderek ortadan kaldırılması yönündeki istemlerini arttırmışlardır. Aslında bu “istem”, piyasaların küresel ölçekte bütünleşmesi nedeniyle rekabet güçlerini büyük ölçüde yitiren daha çok azgelişmiş ülkelerdeki üreticilerin, ÇUI’nin ağında yer alarak, uluslararası yeni iş bölümüne eklemlenmekten başka bir seçeneği kalmamasının yansımasıdır¹⁰¹⁹. Dolayısıyla “istem”den çok bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir.

Sonuçta, ürün piyasaları düzensizleştirmeye tabi tutulmuş; piyasaya giriş ve işlem yapma koşullarını belirleyen düzenlemeler, maliyetlerin düşürülüp istihdam artışına katkı sağlanacağı ileri sürülerek ortadan kaldırılmıştır¹⁰²⁰. Düzensizleştirme sayesinde işletmeler, devlet karşısında özgürleşmiş, faaliyetlerini her bakımdan en az zorluk bulunan mekânlara kaydırmışlardır. Ancak bu olanak, spekülasyon yer değişikliklerine de yol açtığından, işletmelerin kırılganlıklarını da arttırmıştır. Bu süreçte, devletin de niteliği ve işlevi değişmiş;

¹⁰¹⁵ ERDUT, Z., Küreselleşme, s. 14-16.

¹⁰¹⁶ SAPANCALI, Sosyal, s. 68-69.

¹⁰¹⁷ Hasan Ejder Temiz, *Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri*, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, Ankara, 2004, (Küreselleşme), s. 79.

¹⁰¹⁸ Tijen Erdut, *Çalışma Yaşamının Kalitesi*, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) Yayınları, Yayın No: 54, Ankara, 2006, (Kalite), s. 35.

¹⁰¹⁹ Alberto Alesina, Silvia Ardagna ve Vincenzo Galasso, *The Euro and Structural Reforms*, IFO / CESifo & OECD Conference on Regulation: Political Economy, Measurement and Effects on Performance, 29-30.01.2010, Institute for Economic Research at the University of Munich, OECD, Munich, 2010, s. 2 ve 5-6.

¹⁰²⁰ Olivier Blanchard ve Francesco Giavazzi, “Macroeconomic Effects of Regulation and Deregulation in Goods and Labor Markets,” *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt: 118, Sayı: 3, 2003, s. 906.

ekonomik rekabet içine çekilen devlet, kural koyma yetkisini “kısmen” kaybederek, piyasa mantığına uygun düzenlemeler yapar hale gelmiştir¹⁰²¹.

Düzensizleştirmenin daha iyi anlaşılabilmesi için işgücü piyasasını doğrudan etkileyen mali piyasalardaki işleyişin açıklanması yararlı olur¹⁰²². 1980 sonrasında, sermaye hareketleri önündeki engeller sorgulanmaya başlanmıştır. Bir yandan teknolojik gelişmeler, öte yandan da işlem maliyetlerinin rekabet gücünü azalttığı gerekçeleri öne sürülerek, koruyucu düzenlemeler kaldırılmıştır. Her ne kadar ilk aşamada ekonomik büyüme artsa da az gelişmiş ülkelere yönelim olanağı bulan yabancı sermaye, hem bu ülkelerdeki yerel işletmeleri, hem de devleti baskı altına almıştır. Üstelik daha önce karşılaşılmayan, buna rağmen tüm toplum kesimlerine yayılabilecek nitelikteki yeni riskler, ekonomik yapının bütününe kuşatmıştır¹⁰²³.

Mali düzensizleştirmenin asıl gerekçesini anlayabilmek ise, “çevre ülkelerin dünya ekonomisiyle geleneksel eklemlenme tarzının”¹⁰²⁴ açıklanmasını gerektirir. 1980 sonrasında, dünyanın en fazla cari açık veren ülkesi ABD, Almanya ve Japonya’nın cari işlem fazlalarının artışından; Japonya ise, doların imtiyazlı konumu¹⁰²⁵ kaynaklı değer artışı karşısında, yenin değer kaybından rahatsızdı. Bu rahatsızlıklara, 1985 yılında merkez ülkeler¹⁰²⁶ arasında imzalanan Plaza Anlaşması ile son verilmiştir. Anlaşmaya göre, cari denge ve kur istikrarının sağlanması için kullanılacak yöntemler, para kuru piyasalarına müdahale edilmesi, koruyucu önlemlerin azaltılarak piyasaların yabancılara açılması ve mali piyasa düzenlemelerinin ortadan kaldırılması şeklinde sıralanır¹⁰²⁷.

Bu anlamda, A.B.D. dışındaki merkez ülkeler kamu harcamalarını kısip cari fazla vermeye, çevre ülkeler ise, yapısal uyarılama programları aracılığıyla borçlanmaya zorlanmışlardır. Dolar cinsinden borçlanma, ABD’yi rezerve dayalı yükümlülüklerinden kurtarmış; ayrıca karşılıksız para basıp, bunu diğer ülkelerin rezervlerine yığma olanağı da sağlamıştır. Borçlarından çok daha fazlasını geri ödeyecek olan çevre ülkeler ise, yabancı sermaye çekmek için mali piyasalarını düzensizleştirmişlerdir¹⁰²⁸.

¹⁰²¹ Erdut, T., Kalite, s. 35.

¹⁰²² Erdut, Z., Küreselleşme, s. 15 ve 17.

¹⁰²³ Raghuram G. Rajan, Has Financial Development Made the World Riskier? NBER Working Paper, Sayı: 11728, NBER, Cambridge, 2005, s. 5-6 ve 15-16.

¹⁰²⁴ Korkut Boratav, “Dış Açıklar, Büyüme: 2006 Bilançosu,” **Bir Krizin Kısa Hikayesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, (Dış Açıklar), s. 34.

¹⁰²⁵ Nuri Emrah Aydınolat, “Korkut Boratav ile Ekonomik Kriz Üzerine Söyleşi,” **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXII, Sayı: 60, 2008, s. 10.

¹⁰²⁶ Dönemin G-5 ülkeleri olan Almanya, ABD, BK, Fransa ve Japonya.

¹⁰²⁷ Hansjörg Herr ve Milka Kazandziska, “The Labour Market and Deflation in Japan,” **International Journal of Labour Research**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010 s. 81-82.

¹⁰²⁸ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, **Tahsildarlar ve Borçlular: Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye**, Evrensel Basım Yayın, Sayı: 304, İstanbul, 2006, s. 72-75.

Mali düzensizleştirmenin ne tür sonuçlar doğuracağı, esasen bankerler krizinde daha net anlaşılmıştır. Faizlere tanınan serbesti üzerinden bankalar ve bankerler arasında başlayan “faiz rekabeti” ile betimlenen yeni sistem, çok geçmeden çökmüş ve mali kargaşa yaşanmıştır¹⁰²⁹. “Ponzi finansmanı veya sahteciliği” olarak tanımlanan¹⁰³⁰ bu düzensizleştirme biçiminde, mevcut yükümlülükler karşılığı olmadan borçlanma yoluyla karşılanır¹⁰³¹. “Kumarhane kapitalizmi¹⁰³²,” ile eş tutulan¹⁰³³ bu spekülâtif “yatırım” biçimi¹⁰³⁴, ekonomik gelişmeye önünde sonunda zarar verir¹⁰³⁵. Bu uygulama, mali altyapısı gelişmeden dışa açılarak büyüyen ekonomilere¹⁰³⁶, kuşkusuz Türkiye’ye de ciddi zararlar vermiştir¹⁰³⁷.

Bu açık göstergeye rağmen, piyasanın kendi kendini düzenlediğini düşünen¹⁰³⁸ klasik ve yeni liberal yaklaşımlarda, düzenleme belirli aktörlere çıkar sağlayacak bir yapının tasarımı olarak¹⁰³⁹ değerlendirildiğinden, kamu müdahalesine yine de karşı çıkmıştır. Hatta işgücü piyasasında görülen olumsuz sonuçların, piyasanın katılıkları yani müdahaleden kaynaklandığı ileri sürülmüş; sorunların çözülebilmesi için de işgücü piyasasını düzenleyen kurum ve kuralların ortadan kaldırılması gerekli görülmüştür¹⁰⁴⁰. Oysaki kurumsal aktörler işgücü piyasasının sınırlarını çizerken, aktörler arasındaki etkileşimi kurallar biçimlendirmektedir. Ancak, sermaye birikim sürecindeki dönüşümün bir sonucu olarak düzenlemeden vazgeçilmiş; taraflardan birinin kural koyduğu yeni bir yapı inşa edilmiştir¹⁰⁴¹. Bu anlamda, işgücü piyasası da düzensizleştirilen alanlardan biri¹⁰⁴² olarak karşımıza çıkar.

¹⁰²⁹ Sönmez, M., s. 22.

¹⁰³⁰ Nilgün Erdem, “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği,” **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 2, 2010, s. 132.

¹⁰³¹ Hyman P. Minsky, “A Theory of Systemic Fragility,” **Conference of Financial Crises**, Salomon Brothers Center for the Study of Financial Institutions, New York University, 21.05.1976, s. 10.

¹⁰³² Kumarhane kapitalizmi, toplum yararına yönelik olsa bile kamusal hiçbir müdahale ve düzenlemeye yer verilmeyen; özel mülkiyet, rekabet ve piyasaya dayalı olan; dev tekellerin egemenliğinde işleyen ve sonuç olarak “ilkel bir tefecilik” faaliyetinin yaygınlaştığı ekonomik yapıyı ifade eder. Alpaslan Işıklı, **Kumarhane Kapitalizmi: Chomsky-Işıklı Polemikleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 82-83.

¹⁰³³ Anastasia Nesvetailova ve Ronen Palan, “Minsky in the Shadows: Securitization, Ponzi Finance, and the Crisis of Northern Rock,” **Review of Radical Political Economics**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2013, s. 353.

¹⁰³⁴ Hyman P. Minsky, **Stabilizing an Unstable Economy**, A Twentieth Century Fund Report, Yale University Press, New Haven, 1986, s. 231.

¹⁰³⁵ Hyman P. Minsky, The Financial Instability Hypothesis, Working Paper, Sayı: 74, Levy Economics Institute of Bard College, New York, 1992, s. 7.

¹⁰³⁶ Dimitri B. Papadimitriou ve L. Randall Wray, Minsky's Analysis of Financial Capitalism, Working Paper, Sayı: 275 The Jerome Levy Economics Institute, New York, 1999, s. 11.

¹⁰³⁷ Sönmez, M., s. 22.

¹⁰³⁸ Milton Friedman, “Adam Smith's Relevance for Today,” **Challenge**, Cilt: 20, No.1, 1977, (Smith), s. 12.

¹⁰³⁹ George J. Stigler, “The Theory of Economic Regulation,” **The Bell Journal of Economics and Management Science**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1971, s. 3.

¹⁰⁴⁰ Temiz, Küreselleşme, s. 82.

¹⁰⁴¹ Berrin Ceylan Ataman, **İşgücü Piyasasında Kurumsallaşma: Avrupa Birliği Modeli ve Türkiye**, AÜSBF Yayınları, Yayın No: 583, Ankara, 1999, s. 22 ve 24.

¹⁰⁴² Erdut, Z., Küreselleşme, s. 17.

Çalışma yaşamının yeniden biçimlendiren küresel ekonomik bütünleşme, birçok ülkede ekonomik büyümeye katkı yapmış; istihdam olanaklarını arttırıp, “kır yoksullarının modern kent ekonomisine eklemlenmesini sağlamıştır.” Ancak, pek çok ülkeyi de dış şoklara karşı kırılgan hale getirmiştir. Buna bağlı olarak, işsizlik ve enformel istihdam yaygınlaşmış; giderek artan gelir eşitsizliği ile geniş halk yığınları yoksullaşmıştır¹⁰⁴³. Bu süreçte, sorunların kaynağını, uluslararası yeni iş bölümü yerine kamu müdahalesinde arayan ana akım iktisat düşüncesi, işgücü piyasası düzenlemeleri ile ekonomik başarımlar arasında bir bağ kurmuş; piyasa mantığının bir gereği olarak işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur¹⁰⁴⁴.

Ekonomik başarımın engelleyicisi olarak görülen işçi sendikaları, faaliyetleri sınırlandırılarak, giderek işlevsizleştirilmiştir. ABD’de Ronald Reagan ve BK’da Margaret Thatcher hükümetlerinin açtığı yolda ilerlemeyi tercih eden yani “ekonomi politikalarının ana gövdesini sunum yanlı politikalarla oluşturan¹⁰⁴⁵” özellikle az gelişmiş ülkelerde, düzensizleştirmeyle sermaye birikimi hızlanmıştır¹⁰⁴⁶. Ancak, işgücü piyasasının “katılıkları” giderildiği halde, istihdam değil, iş güvencesizliği artmış; çalışma standartlarından ödün verilmiş; ücretin belirlenmesi piyasa mantığına terk edilip, bireysel iş sözleşmeleri çerçevesine sıkıştırılmıştır¹⁰⁴⁷.

Türkiye’deki gelişimde benzer yöndedir. Öncelikle 1980 sonrasında devlet, düzenleyici, işveren ve hakem rollerinden sıyrılarak, sosyal adaleti sağlama görevinden vazgeçmiştir¹⁰⁴⁸. Türkiye’nin gelişmiş Avrupa ülkelerine en yakın maliyet merkezi olarak uluslararası yeni iş bölümüne eklemlenmesinin hedeflendiği bu dönemde, “askeri rejim refakatinde” sendikal hak ve özgürlükler baskı altına alınmış, gerçek ücretler düşmüş ve işgücü piyasası esnek ve düzensiz bir yapıya evrilmiştir¹⁰⁴⁹.

1980-88 döneminde Türkiye’de gerçekleştirilen uygulamalar, “işgücü piyasasını denetim altına alma biçimleri” olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, örgütlenme ve

¹⁰⁴³ ILO, Declaration on Social Justice for a Fair Globalization: Adopted by the International Labour Conference at its 97th Session, International Labour Organization, Geneva, 10.06.2008, s. 5.

¹⁰⁴⁴ Howard Reed, **Flexible with the Truth? Exploring the Relationship between Labour Market Flexibility and Labour Market Performance**, A Report for the Trades Union Congress (TUC), TUC, London, 2010, s. 17.

¹⁰⁴⁵ Şişman, Mali, s. 83.

¹⁰⁴⁶ John Peters, “Labour Market Deregulation and the Decline of Labour Power in North America and Western Europe,” *Policy and Society*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2008, s. 84 ve 89.

¹⁰⁴⁷ Blessing Chiripanhura ve Tendai Makwavarara, *The Labour Market and Economic Development 1980-2000*, Zimbabwe Congress of Trade Unions, Harare, 2001, s. 12 ve 40.

¹⁰⁴⁸ Erdut, Z., *Küreselleşme*, s. 185.

¹⁰⁴⁹ Özgür Müftüoğlu ve İdil Ece Bal, “Üretim Sürecinde “Yeniden Esneklik” ve Sendikalar,” *Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik*, (Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar), Evrensel Basım Yayın, Sayı: 561, İstanbul, 2014, s. 232.

toplu pazarlık özgürlüğü askıya alınmış, toplu sözleşme düzenleme ve ücret belirleme yetkisi Yüksek Hakem Kurulu'na devredilmiştir. 1982 Anayasasının emek aleyhine hükümleriyle, çalışma yaşamı işveren istemleri doğrultusunda¹⁰⁵⁰ ve faaliyetlerini sürdürmesine izin verilen tek işçi kurumu Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) “sessizliğinde” dönüştürülmüştür¹⁰⁵¹. Ucuz işgücü maliyetine dayalı rekabet gücü elde edilmesine yönelik bu çabalar, ne üretim kapasitesinin, ne de istihdamın artışını sağlamış; Türkiye ekonomisi, düşük ücret ve düşük istihdam artışına bağlı bir kısır döngüye girmiştir¹⁰⁵².

IX. MALİ SERBESTİ DÖNEMİ (1989-2000)

Toplum ve özellikle işgücünün son derece yoksullaştığı ve “cumhuriyet tarihinde sosyal politikalara en çok yabancılaşan” zaman dilimi¹⁰⁵³ olarak tanımlanan ticari serbesti dönemini, 1989 yılından itibaren mali serbesti dönemi izlemiştir. Bu dönemde, kaynak yetersizliğini dış kaynakla aşmak isteyen ülkeler, mali piyasalarını serbestleştirmişlerdir¹⁰⁵⁴. Türkiye’de de borçların ödenmesi, ekonomik büyüme ve istihdamın artırılması ve enflasyonun azaltılmasının yolunun yabancı sermayeden geçtiği savunusu altında¹⁰⁵⁵ mali piyasa serbestleştirilmiştir. Böylece büyüme, birikim ve bölüşümün dışa açık makro ekonomik uyum sürecine uygun olarak yeniden biçimlendirildiği¹⁰⁵⁶ yeni dönem başlamıştır.

Bu dönemde, liberal mevzuatın ikinci aşamasına geçişi simgeleyen¹⁰⁵⁷ 32 sayılı Karar uygulamaya konularak, kambiyo denetimi tamamen kaldırılmış ve sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Bu kararla, Merkez Bankası’nın etkinliği para politikaları üretmekten çok, döviz rezervlerinin idaresiyle sınırlandırılmış ve dalgalı döviz kuru rejimine geçilerek gerçek kur uygulamalarından sapılmıştır. Sermaye hareketlerini yönlendiren faiz oranı ile mal

¹⁰⁵⁰ Boratav, 1980, s. 63-64. Ayrıca, kurumlar vergisinde işletmeler lehine sağlanan çeşitli istisna ve muafiyetler ile gelir vergisi adaletsiz bir niteliğe bürünürken; servet beyannamesinin kaldırılması (1984) ve katma değer vergisinin kabulü (1985) ile vergi sistemi, büyük ölçüde ücretliler ve tüketicilerin katkılarına bağlı hale getirilmiştir. Vergi hasılatını artırma gerekçesi ile savunulan bu “düzensizleştirme” örnekleri sonucunda, vergi hasılatı artmadığı gibi izleyen dönemdeki mali krizlerin önkoşulları hazırlanmıştır. Sönmez, M., s. 24.

¹⁰⁵¹ Sönmez, M., s. 21.

¹⁰⁵² Erdut, T., Çalışma, s. 28.

¹⁰⁵³ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 229.

¹⁰⁵⁴ Altıok, Yeni, s. 103.

¹⁰⁵⁵ Erol Taymaz, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz, *Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri*, ERC Working Papers in Economics, Sayı: 08/04, ODTÜ, Ankara, 2008, (Türkiye), s. 11.

¹⁰⁵⁶ Erinc Yeldan, “Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde **Borç** Sorunu ve IMF Politikaları”, (içinde) Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı. Petrol-İş Yayınları, Yayın No: 85, İstanbul, 2003, (Borç), s. 106.

¹⁰⁵⁷ Raif Bakova, *Kambiyo Mevzuatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2563, Eskişehir, 2012, s.10.

hareketlerini yönlendiren döviz kuru karşılıklı bağımlı hale gelirken¹⁰⁵⁸; yeni denge koşulu da yurtiçi faiz oranının, döviz kuru değişikliği getirisinden yüksek tutulması biçiminde belirlenmiştir¹⁰⁵⁹.

Gerçekten, sermaye işlemlerinin denetimini içeren her türlü düzenlemeden vazgeçilerek, ulusal varlık piyasalarının küresel mali rekabete açıldığı; geleneksel para politikası araçlarından vazgeçen Merkez Bankası'nın da küresel piyasalardaki mali koşulların sorumluluğunu doğrudan üstlendiği bu yeni dönemin ilk üç yılında, döviz açığı sorunu yabancı sermaye girişi ile çözümlenmiş görünmektedir. Bununla birlikte emtia piyasaları bir anda ucuz dış alım mallarıyla dolmuş¹⁰⁶⁰; böylece hem tüketim hacmi, hem de dış ticaret açığı artmıştır¹⁰⁶¹. Yüksek faiz – düşük döviz kuru uygulamasının doğal sonucu olarak, bir yandan üretim ve istihdam azalmış; öte yandan da gün geçtikçe daha çok dışa bağımlı hale gelen ekonomi içinde rantiyer kesimin payı artarak, yüksek riskli bir yapı oluşmuştur¹⁰⁶². Böylece, yüksek faiz¹⁰⁶³ dolayısıyla spekülative sermaye için bir “cazibe merkezi” haline gelen Türkiye ekonomisi, borcun borçla kapatıldığı ve “konsolide bütçenin klasik harcamaları”nı bile borç kullanmadan gerçekleştiremeyen¹⁰⁶⁴ sağlıksız bir yapıya evrilmiştir.

Bu yapı içinde, Türkiye'ye yönelen brüt yabancı sermaye artsa bile, net dış finansman miktarı artmamıştır. Gelen sermaye kısa vadeli olduğundan, net sermaye girişi dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu anlamda, ne kaynak yetersizliği aşılmış; ne de istikrar sağlanmıştır. Kuşkusuz böyle bir örüntünün oluşumunda, sermaye hareketlerindeki dalgalanmalara karşı mali sistemi koruyacak mekanizmaların geliştirilmemesi de etkilidir¹⁰⁶⁵. Dolayısıyla, mali serbestinin olumlu etkileri sınırlı kalmış; öte yandan, ekonomik kırılganlık artmış ve mali sektörü düzenleyen kurum ve kural eksikliği nedeniyle olası bir krizin etki alanı da genişletilmiştir¹⁰⁶⁶. Bu eksiklikten yararlanan spekülative sermaye, para piyasası ve gerçek

¹⁰⁵⁸ Şişman, s. 106-107.

¹⁰⁵⁹ Ahmet Haşim Köse ve Erinc Yeldan, “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997,” *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 77, 1997, s. 55.

¹⁰⁶⁰ 1985-88 aralığında dış ticaret aralığı GSMH'nin yüzde 3,5'i iken, 1990-93 aralığında bu oran yüzde 6'dır. Erinc Yeldan, *Macroeconomics of Growth and Employment: The Case of Turkey*, Employment Working Paper, Sayı: 108, International Labour Organization, Geneva, 2011, (Macroeconomics), s. 18.

¹⁰⁶¹ Şişman, s. 106-107.

¹⁰⁶² Uysal, Gelir, s. 284-285.

¹⁰⁶³ Bu dönemde, toplam faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı yüzde 22,2'dir. Bu ödemelerin GSMH'ye oranı ise, yurtiçi tasarrufların GSMH'ye oranını aşmış; aradaki fark, GSMH'nin yüzde 7'sine ulaşmıştır. Ekzen, Türkiye, s. 119.

¹⁰⁶⁴ A.k., s. 119-120 ve 123.

¹⁰⁶⁵ Nurhan Yentürk ve Ahmet Çimenoglu, “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellenmesi,” *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, (Der.: Nurhan Yentürk), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 46, İstanbul, 2005, s. 107-108.

¹⁰⁶⁶ Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, Türkiye, s. 11.

sektörü olumsuz etkileyerek dengesizlik yaratmıştır¹⁰⁶⁷. Sonuçta, modelin sürdürülemez olduğu ortaya çıkmış; 1994, 2000 ve 2001 krizleri de bunun somut kanıtları olmuştur¹⁰⁶⁸.

Söz konusu krizlerin oluşumunda, sermaye hareketlerindeki ani değişimlerin önemli payı vardır. Her ne kadar 1989 sonrasında gerçekleştirilen “reformlar” sayesinde, tasarrufların verimli yatırımlara dönüşümünü sağlayacak etkin ve esnek bir mali sistemin yapılandırılacağı düşünülse de sadece yükselen faize bağlı spekülative sermaye girişinde artış yaşanmıştır¹⁰⁶⁹. Bu eğilim, 1989 sonrası Türkiye’ye giren yabancı sermaye biçimlerindeki değişimle de kendini göstermektedir. Bu dönemde, toplam sermaye hareketleri içinde doğrudan yabancı yatırımların payı azalırken, portföy yatırımları eşi görülmemiş biçimde¹⁰⁷⁰ artmıştır. Üstelik bu tür sermaye hareketlerinin, koruyucu mekanizmalardan yoksun ülkelere giriş yaptığında yapay bir büyüme sağladığı; ani çıkışları halinde ise, tüm dengelerin bozularak önce mali, ardından da gerçek sektör krizlerine neden olduğu¹⁰⁷¹ bilinmektedir.

Buna rağmen, faiz oranı arttırılmaya devam edilmiş ve daha fazla spekülative sermaye girişine olanak tanınmıştır. Böylece, yerel kur değerlenip dış alım seviyesi artarken, cari işlemler açığı oluşmuştur. Yatırım ve tüketim artışı ile hızlı bir büyüme süreci yaşanırken, ucuz dış alım malları sayesinde enflasyonist baskı önlenmiştir. Ancak belirtildiği üzere bu yapı sürdürülebilir değildir. Daha da kötüsü, cari açığın kapatılması için faiz oranları daha da yükseltilerek yabancı sermayeye başvurulmasıdır; çünkü bu şekilde cari açık kapatılamayacağı gibi, yüksek faiz – düşük kur uygulaması cari açığı daha da arttırarak bir kısır döngüye girilmesine neden olur¹⁰⁷². İstikrarsızlık, kriz, sürdürülemez büyüme ve tekrar istikrarsızlık sırasını takip eden bu döngü¹⁰⁷³, doksanlardaki ekonomik krizlerin¹⁰⁷⁴ kaynağıdır.

Hiçbir biçimde denetlenmeyen yabancı sermayenin, aniden ülke dışına çıkmasıyla baş gösteren krizler, sadece mali alanla sınırlı kalmamış; hemen sonrasında gerçek ekonomiyi de sarsmıştır¹⁰⁷⁵. Bu dönemde, spekülative nitelikli sermaye birikiminin ülke dışına çıkarılmayan

¹⁰⁶⁷ Yentürk ve Çimenoglu, s. 111.

¹⁰⁶⁸ Yeldan, Macroeconomics, s. 18.

¹⁰⁶⁹ Ümit Cizre Sakallioğlu ve Erinc Yeldan, “Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s,” *Development and Change*, Cilt: 31, Sayı: 2, 2000, s. 484.

¹⁰⁷⁰ Portföy yatırımları 1990’da yüzde 423,5 ve 1993’de ise, yüzde 144,2 oranında artmıştır. Aynı dönemde doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında, 1990’da yüzde 5,6’lık artış; 1993’de ise, yüzde 20’lik bir azalış olduğu görülür. Şişman, Mali, s. 114-115.

¹⁰⁷¹ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 22, İstanbul, 2002, (Tanzimat), s. 167.

¹⁰⁷² Yeldan, Macroeconomics, s. 13.

¹⁰⁷³ Ümit Cizre ve Erinc Yeldan, “The Turkish Encounter with Neo-Liberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises,” *Review of International Political Economy*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2005, s. 388.

¹⁰⁷⁴ Cizre Sakallioğlu ve Yeldan, s. 484.

¹⁰⁷⁵ Şişman, Mali, s. 109.

bölümü, gerçek sektör yatırımları yerine çok daha karlı bir alan olarak görülen mali piyasada değerlendirilmiş¹⁰⁷⁶ ve sabit sermaye yatırımları arttırılamamıştır. Sermaye hareketlerindeki işlem hacminin, tarım ve sanayi sektörlerince sağlanan yıllık gerçek mal üretimi toplamına ulaştığı ve üretim kararlarında belirsizliğin arttığı istikrarsız bir yapı oluşmuştur¹⁰⁷⁷.

Bu anlamda, denetimsiz sermaye hareketleri, piyasa mantığına uygun olarak yeniden biçimlendirilen ve sıcak para akımlarına bağımlılığı artan ulusal ekonominin dengeli büyümesini engellemiştir¹⁰⁷⁸. Bu sorun, yurtiçi üretimin arttırılıp dışa bağımlılığın azaltılması yoluyla ödemeler bilançosunda denge sağlanmadan çözülemez. Buna rağmen, üretim yerine borçlanmanın tercih edilmesiyle cari açık artmış ve ani sermaye çıkışları da krizleri tetiklemiştir¹⁰⁷⁹. Sonuç olarak, sık ve şiddetli ekonomik daralmaların yaşandığı mali serbesti döneminde, ülke tarihindeki en derin ekonomik krizler (1994, 2000 ve 2001) yaşanmıştır¹⁰⁸⁰.

94 yılındaki ilk kriz, gerekli altyapı hazırlanmadan sağlanan mali serbestleştirme ile üretim yerine borçlanma tercihinin ne tür sonuçlar doğuracağını; ayrıca uluslararası piyasaların, serbestiden ne beklediklerini göstermiştir¹⁰⁸¹. Gerçek sektör yerine yabancı sermaye girişine odaklanılmasının sonucunda, gelir dağılımı giderek bozulmuş ve şiddetli bir krizle karşılaşmıştır¹⁰⁸². Krizin ortaya çıkışında, döviz kuru ve faiz oranlarını denetim altına almak isteyen hükümetin bu yöndeki müdahalesi de etkilidir¹⁰⁸³. İç borçlanma maliyetlerini azaltmak için borçlanma ihalelerinin iptali ve borçlanma kağıtları üzerinden elde edilen faiz gelirine ek vergi getirilmesi nedeniyle ani sermaye çıkışı¹⁰⁸⁴ yaşanmıştır. Böylece faiz oranının yüzde 1700'lere, enflasyonun ise, yüzde 120'lere çıktığı¹⁰⁸⁵; ekonominin yüzde 6 oranında daralıp, işsiz sayısının arttığı¹⁰⁸⁶ bir sosyal kargaşa¹⁰⁸⁷ ortamı doğmuştur.

¹⁰⁷⁶ Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, **Bıçak Sırtında Büyüme ve İstikrar: Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 134, İstanbul, 2006, (Bıçak), s. 132-133.

¹⁰⁷⁷ Köse ve Yeldan, s. 55.

¹⁰⁷⁸ A.k., s. 46.

¹⁰⁷⁹ Ferda Halicioğlu, "Balance-of-Payments-Constrained Growth: The Case of Turkey," **Journal of Post Keynesian Economics**, Cilt: 35, Sayı: 1, 2012, s. 75.

¹⁰⁸⁰ Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, Türkiye, s. 17.

¹⁰⁸¹ Nazif Ekzen, "Cumhuriyet'in Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)," **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel'e Armağan)**. (Der.: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, (Cumhuriyet), s. 650.

¹⁰⁸² Köse ve Yeldan, s. 48.

¹⁰⁸³ Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, Türkiye, s. 11.

¹⁰⁸⁴ 1994 krizinde 4,2 milyar ABD doları sermaye çıkışı yaşanmış; doğrudan yabancı yatırım girişleri yüzde 15'den fazla, portföy yatırımları ise, yüzde 70 oranında azalmıştır. Şişman, Mali, s. 116.

¹⁰⁸⁵ Ekzen, Türkiye, s. 121-122.

¹⁰⁸⁶ Şişman, Mali, s. 116.

¹⁰⁸⁷ Hansjörg Herr ve Zeynep M. Sonat, **Neoliberal Unshared Growth Regime of Turkey in the Post-2001 Period**, Working Paper, Sayı: 19, Global Labour University, International Labour Organization, Geneva, 2013, s. 3.

Tüm bunlar sonucunda, 1994 yılında UPF ile 14 ay sürecek bir “stand-by anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma, özelleştirme, sosyal güvenlik reformları ve tarımsal destek oranının düşürülmesi yoluyla kamu kesiminin borçlanma gereğinin azaltılması; cari dengenin sağlanması; uluslararası rezervlerin yeniden yapılandırılması ve enflasyon oranının düşürülmesi gibi hedefler içeriyordu¹⁰⁸⁸. Bununla birlikte, esas hedef borç ödemede sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Belirtilen hedeflere ulaşılamaması ve bir yandan da Asya krizinin olumsuz etkisi¹⁰⁸⁹ nedeniyle 1998’de bu sefer “yakın izleme anlaşması” yapılmış ve Türkiye-UPF ilişkilerinin en uzun dönemi başlamıştır¹⁰⁹⁰.

UPF denetimindeki bu dönemde, gerek sermaye hareketlerinde gerek diğer mali göstergelerde gerekse de gerçek üretime ilişkin göstergelerde oynaklık baş göstermiştir. Kısa dönemli bakış açısının yaygınlaşması, istikrarsızlığı tetiklemiştir. Bunun kaynağında, öncelikle 32 sayılı Karar sonrası sermaye hareketlerine tanınan serbestinin, döviz kuru, faiz oranı ve fiyatlar üzerindeki baskıyı arttırması bulunur. Ayrıca, üretim yerine mali araçlardan daha fazla kazanç sağlama olanağının ortaya çıkışı, sabit sermaye yatırımlarının da azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde özel sektöre aktarılan kredilerin artışıyla harcamalar ve enflasyon artmıştır. Kamu ve cari işlemler açığı giderek artarken, bir yandan bu açıkları kapatmak, bir yandan da yabancı sermaye girişinin sürmesini sağlamak için döviz kuru ve faiz oranı üzerinden çeşitli müdahalelerden de kaçınılmamıştır¹⁰⁹¹. Nitekim piyasalardan kısa vadeli borçlanma olanağı ortadan kalktığı¹⁰⁹² 1999’da “yakın izleme anlaşması” yenilenmek zorunda kalınmıştır. Her ne kadar yeni bir anlaşma imzalanırsa da daha bir yıl geçmeden Kasım 2000’de ve ardından Şubat 2001’de iki kriz yaşanmıştır¹⁰⁹³.

¹⁰⁸⁸ Ayşe Y. Evrensel, “IMF Programs and Financial Liberalization in Turkey,” **Emerging Markets Finance and Trade**, Cilt: 40, Sayı: 4, 2004, s. 12.

¹⁰⁸⁹ Yılmaz Akyüz ve Korkut Boratav, “The Making of the Turkish Financial Crisis,” **World Development**, Cilt: 31, Sayı: 9, 2003, s. 1552..

¹⁰⁹⁰ Ekzen, Türkiye, s. 121-122 ve 126.

¹⁰⁹¹ Aysu İnel ve Nesrin Sungur, Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III-1999: IV, Tartışma Metni, Sayı: 2003/8, TEK Yayınları, Ankara, 2003, s. 27-28.

¹⁰⁹² Yentürk ve Çimenoglu, s. 107-108.

¹⁰⁹³ Sinan Sönmez, “Türk İktisat Politikalarındaki “Çıpa”: Dış Borçlanma,” **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan)**, (Der.: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, (Türk), s. 338.

A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı

Sermayenin devlet denetiminden sıyrılıp, ulusal sınırları aşma serbestisi kazandığı mali serbesti döneminde¹⁰⁹⁴, uygulanan ekonomi politikalarının yanı sıra gerek 1991'deki Körfez Savaşından gerekse de yaşanan ekonomik krizlerden çalışma yaşamı da olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde, imalat sanayi istihdamındaki artış yavaşlarken, enformel sektör yaygınlaşmıştır¹⁰⁹⁵. Oysaki mali serbesti döneminin hemen başında, gelirler politikası emek lehine değiştirilmiştir. Bu değişiklikte, ticari serbesti döneminde alt sınıra ulaşan gerçek ücretlerin, daha fazla geriletilmesinin ne sosyal, ne de siyasal açıdan olası olması etkili olmuş; sonuç olarak gerçek ücretler artmıştır. Ancak, bu dönemde gerçek karlardaki artış çok daha fazladır. Hem aradaki farkın yaklaşık iki kat olması, hem de sermaye sahiplerinin katma değerden aldıkları payın yüzde 72,8 gibi yüksek bir orana ulaşması, gelirler politikasındaki değişimin “göstermelik” olduğunu; bölüşümde sermaye yanlısı yapının sürdüğünü gösterir¹⁰⁹⁶.

Esasen bu dönemdeki ücret artışlarının¹⁰⁹⁷ kaynağında, öncelikle hükümetlerin “popülist” eğilimleri bulunur. Kuşkusuz, bu artışı özel sektör açısından da “kabul edilebilir” kılan mekanizmalar devreye girmiştir. Bunlar, (i) imalat sanayiindeki işletmelerin “mark-up” tipi fiyatlama yapma olanağının bulunması, (ii) kamunun ürettiği ara girdi fiyatlarındaki düşüş ve (iii) sermaye geliri üzerindeki vergi yükünün azaltılmasıdır. Bu anlamda, ucuz işgücü rekabetine dayalı birikim modelinin sürdürülememesi, gerçek ücretlerin artmasını sağlamış; ancak bu artış işlevsel gelir dağılımında emek yanlısı bir tercihten kaynaklanmamıştır. İktidarını sürdürmek isteyen siyasi irade, hem bu yeni sürecin tüm maliyetini üstlenmiş; hem de iç borç idaresini rantıye kesimine yönelik bir gelir transfer aracı olarak kullanmıştır¹⁰⁹⁸.

Böylece, kamu bütçesini bir transfer mekanizması olarak sermaye sahiplerine aktaran ve işlevsel gelir dağılımında faiz gelirinin payını arttıran, rantiyer tipi bir birikim rejimi oluşturulmuştur. Bu rejim altında gerçek ücretlerin önünde sonunda azaltılacağı, dolayısıyla gelir dağılımında da köklü bir değişim yaşanmayacağı açıktır. Zaten rekabet gücünün ucuz

¹⁰⁹⁴ Kazgan, Türkiye, s. 192.

¹⁰⁹⁵ Özlem Onaran, “Türkiye’de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri,” *İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan)*, (Der.: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, (Türkiye), s. 583.

¹⁰⁹⁶ Şerife Türkan Özşuca, “Bölüşüm ve Ücretler: 1960-1993,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 6, Sayı: 18-19, 1995, (Bölüşüm), s. 121-122.

¹⁰⁹⁷ 1988’de 0,38 olan imalat sanayiinde çalışılan saat başına ücret endeksi (1997=100), yıllık ortalama 1,84 oranında artmış; 2000’de 525,03’e ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: TCMB, EVDS, 2015.

¹⁰⁹⁸ Köse ve Yeldan, s. 52-54.

işgücü ve hammaddeye bağılılığı sürdürdükçe, özellikle işlevsel gelir dağılımında bir değişim yaşanması olası değildir. 1994 krizinden sonra, gerçek ücretlerdeki önceki artışlar geri alınmış; üstelik gerçek ücretlerdeki düşüşler kalıcı hale gelmiştir¹⁰⁹⁹. Buradan hareketle, mali serbesti döneminde gerek bireysel gerek işlevsel gelir dağılımı açısından ortaya çıkan tablo, 80 sonrasında yoksullar ve emek aleyhine oluşan yapının sürdüğünü gösterir.

Ayrıca işletmeler, gerçek ücretlerdeki bu artış karşısında, özellikle nitelsiz işgücünün yoğun kullanıldığı üretim aşamalarını alt-yüklenici (taşeron) bir firmaya devretme yolunu da kullanmışlardır. 250'den fazla çalışanı olan büyük işletmeler de bu eğilim daha az görülmekle birlikte, özellikle tekstil ve giyim sanayiinde 50-250 arasında işçi çalıştırılan işletmelerde, taşeron gidi kullanımı görece son derece yüksektir. 50'den az işçi çalışan yerlerde ise, genelde kendileri taşeron olduklarından bu eğilimin daha az olduğu görülür¹¹⁰⁰.

Mali serbesti döneminde Türkiye'de bireysel gelir dağılımına ilişkin tek çalışma, 1994 yılında TÜİK (o zamanki adıyla DİE) tarafından gerçekleştirilen Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi'dir¹¹⁰¹. Bu çalışmanın aşağıdaki Tablo 3'de verilen sonuçlarına göre, 1994 yılında Gini katsayısı 0,49 olarak belirlenmiştir. Katsayının hem 1987'nin, hem de 1980-88 ortalamasının üstünde olması, gelir eşitsizliğinin arttığını gösterir. Gelir grupları açısından bir karşılaştırma yapıldığında, 1994 yılında elde edilen veriler ile 1980-88 ortalaması arasında büyük farklılıklar bulunmadığı; yalnızca en yoksul yüzde 20'lik grubun gelirindeki artışın dikkat çekici olduğu görülür. Sadece 1987 ve 1994 yıllarını kapsayan bir karşılaştırma yapıldığında ise, sadece en varıl yüzde 20'lik nüfusun gelirinin arttığı, geri kalan tüm grupların gelirlerinin azaldığı görülür. Buradaki farklılıklara rağmen, nüfusun en varıl yüzde 20'sinin 1980-88 yılları arasında gelirin yüzde 55,2'sine; 1994 yılında ise 54,9'una sahip olduğu; dolayısıyla gelir eşitsizliğini giderecek boyutta bir düzelme yaşanmadığı açıktır. Bu doğrultuda, mali serbesti döneminde de en temel gereksinimler için bile satın alma gücündeki düşüşün ve yoksulluktaki yoğunlaşmanın aynı oranda sürdüğü; orta sınıfın yoksulluğundaki artış bağlamında sosyal dengedeki bozulmanın ciddiyetini koruduğu¹¹⁰² ileri sürülmektedir.

¹⁰⁹⁹ Ahmet Yılmaz, "Türkiye Ekonomisinde Ücretler, Karlar ve Kriz," *MÜİİBF Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2006, s. 48.

¹¹⁰⁰ Erol Taymaz, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz, *Demokrasiye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türk İmalat Sanayiinden Bulgular*, Working Paper, Sayı: 1408, Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum, İstanbul, 2014, (Demokrasi), s. 11-13.

¹¹⁰¹ DİE, *1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları*, DİE Yayınları, Yayın No: 2051, Ankara, 1997.

¹¹⁰² Kazgan, *Tanzimat*, s. 323-324.

Tablo 11: 1960-1994 Yılları Arasında Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri	1960-79*	1980-88*	1987	1994
En yoksul % 20	4,0	3,7	5,2	4,9
İkinci % 20	8,3	8,5	9,6	8,6
Üçüncü % 20	12,4	12,9	14,1	12,6
Dördüncü % 20	20,3	19,6	21,2	19,0
En varıl % 20	55,0	55,2	49,9	54,9
Gini Katsayısı	0,50	0,47	0,43	0,49

* Veriler ortalama değerlerdir. DİE verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kaynak: DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları. Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., No. 2051, Ankara, 1997, s. 14.

Tablo 12: 1989-1994 Yılları Arasında Türkiye’de İşlevsel Gelir Dağılımı

	Faktör Gelirlerinin Dağılımı			İmalat Sanayiinde Ücretlerin Katma Değerdeki Payı
	Tarım	Tarım Dışı Maaş ve Ücret	Diğer Gelirler	
1989	18,71	24,36	55,93	11,89
1990	20,20	30,01	49,19	11,35
1991	17,67	34,51	47,44	12,59
1992	17,35	34,34	48,10	13,84
1993	17,06	32,75	50,07	15,46
1994	17,31	25,06	57,57	15,27

Kaynak: Özmucur, s. 109-110 ve 113-116’deki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

İşlevsel gelir dağılımı verilerinin bulunduğu Tablo 12, 1989’dan 1994 krizine kadar tarım dışı maaş ve ücretlerin arttığını gösterir. Bu artış, siyasi konjonktür ve sendikal baskının etkisi ile gerçekleşmiştir¹¹⁰³. Benzer biçimde, imalat sanayiinde ücretlerin arttığı görülmüştür. Bununla birlikte, söz konusu artışların kaynağı üretim ve bu yolla sağlanan sermaye birikimi değildir. Bundan daha çok yabancı sermaye eş deyişle borçlanma etkili olmuştur. Böylece yatırım eğilimi zayıflamış ve üretim yerine tüketimde hızlı bir artış yaşanmıştır. Yatırım eğilimindeki zayıflamaya kapasite kullanımındaki artış eşlik etmiş; bu anlamda sermaye birikimi önündeki engeller bir yandan yabancı sermaye kullanımı, öte yandan da var olan kapasitenin daha yüksek oranda kullanımı aracılığıyla belirli bir süre için aşılabilmektedir.

¹¹⁰³ Nurhan Yentürk, *Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim*, FES Vakfı, İstanbul, 1997, (Türk), s. 38.

Ancak dünya ekonomisiyle ticari bütünleşmesini mali bütünleşme ile iyice derinleştiren Türkiye, küresel ölçekteki iniş çıkışlara da açık hale gelmiştir. “Dünya ekonomisi ile korunaksız biçimde bütünleşmenin” ne tür sonuçlara yol açacağı 94 krizi ile ortaya çıkmış¹¹⁰⁴ ve bu “istisnai konjonktürün”¹¹⁰⁵ sonuna gelinmiştir. Bireysel gelir dağılımı kapsamında, en varıl ve en yoksul nüfus grupları açısından az da olsa bir iyileşme sağlanırken, “orta direk” olarak tabir edilen nüfus grubunun geliri azalmıştır¹¹⁰⁶. İşlevsel gelir dağılımı açısından bir değerlendirme yapıldığında da ücretlilerin ekonomik durumundaki iyileşmenin durması ve gerçek ücretlerin azalma eğilimine girmesi¹¹⁰⁷ bağlamında, eşitsizlik “yeniden” tesis edilmiştir.

Kriz sonrasında, aynı ticari serbesti dönemindeki gibi UPF denetimine geri dönen Türkiye’de, öncelikle ücretlerin baskı altına alınması da bu görüşü destekler. Bu baskı, yapısal uyarılmanın ulusal gelirin sermaye sahipleri lehine dağıtımıyla gerçekleştirileceğini¹¹⁰⁸ gösterir. 94 krizi sonrasında, gerek kamu personel harcamaları gerek özel kesim gerçek ücretleri önemli ölçüde azaltılmıştır. Kamu harcamaları içinde personel harcamalarının payı yüzde 30’a¹¹⁰⁹, imalat sanayii üretiminde çalışılan saat başına gerçek ücret endeksi de 104,7’ye¹¹¹⁰ düşmüştür. Yatırım harcamaları payının yarıdan fazla azaldığı, faiz ödemeleri payının ise yaklaşık iki katına çıktığı¹¹¹¹ kriz sonrası dönemde, tüm kesimlerden mali kesime gelir aktarımı yapılmış¹¹¹² ve bu anlamda, özellikle işlevsel gelir dağılımı açısından eşitsizlikler derinleşmiştir.

Böyle bir sonuçla karşılaşılmasında, sürdürülen sanayileşme politikasının etkisi vardır. Buna göre, dış satıma dayalı sanayileşmenin işgücü maliyetine bağlı hale getirilmesi, bir yandan emeğin kazancının azalmasına neden olurken, öte yandan sermaye sahiplerinin katma

¹¹⁰⁴ Savran, Üçüncü, s. 256-261.

¹¹⁰⁵ Yentürk, Türk, s. 32.

¹¹⁰⁶ Mitali Das ve Sanket Mohapatra, *Income Inequality: The Aftermath of Stock Market Liberalization in Emerging Markets*, Department of Economics Discussion Paper, Sayı: 0102-42, Columbia University, New York, 2002, s. 36.

¹¹⁰⁷ Yüksel Akkaya, “Türkiye’de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri,” *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 86, 2000, s. 238.

¹¹⁰⁸ Ümit Cizre Sakallıoğlu ve Erinç Yeldan, “Politics Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s,” *Development and Change*, Cilt: 31, Sayı: 2, 2000, s. 492.

¹¹⁰⁹ 1990-93 arasında personel harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı ortalama yüzde 38 iken, 94 yılında yüzde 30’a düşmüştür. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), “Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (1990-2003),” Ankara, <http://www.bumko.gov.tr/TR,160/konsolide-butce-buyuklukleri-program-butce-siniflandirm.html>, (30.06.2015).

¹¹¹⁰ 1988 yılında 66,6 seviyesinde olan endeks, 1993 yılında 135’e çıkmış; kriz ile birlikte 105’e düşerken, kriz sonrası ortalama 101 olarak gerçekleşmiştir. TCMB, EVDS, 2015.

¹¹¹¹ 1990-93 arasında yatırım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı yüzde 14 iken, kriz sonrasında yüzde 6’ya düşmüş; faiz ödemeleri ise, yüzde 20’den yüzde 38’e çıkmıştır. BUMKO.

¹¹¹² Nurhan Yentürk, “Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 8, Sayı: 27, 1997, (Finansal), s. 145-146.

değerden aldıkları payı arttırmalarına olanak sağlamıştır. Bu süreçte dış satım artmasına rağmen, elde edilen kar artışı ne yatırım ve ekonomik büyümeye, ne de istihdam ve ücretlere¹¹¹³ yansımıştır¹¹¹⁴. Dolayısıyla 1980–88 döneminde mal ve hizmetlere, 1989–2000 döneminde ise, sermayeye dolaşım serbestisi tanıyan; bununla birlikte işgücünün dolaşım serbestisini sınırlandıran yeni sanayileşme stratejisinin, hem ülkeyi yabancı sermayedeki dalgalanmalara karşı kırılgan hale getirdiği, hem de özellikle yarı nitelikli ve niteliksiz işgücünün kayıplarını arttırıp, gelir eşitsizliğine neden olduğu ortaya çıkar¹¹¹⁵.

Tüm bunlarla birlikte, Türkiye’de 1980 sonrasında gelir dağılımı ile ilgili gelişmelerin, uluslararası düzeyde yaşananlardan çok da farklı olmadığı belirtilmelidir. Dünya ortalaması 1965 yılında 0,66 olan Gini katsayısının 1980’de 0,68’e ve 1990’da 0,74’e çıkmasına paralel biçimde, yapısal uyarılama programı uygulayan pek çok azgelişmiş ülke gibi Türkiye’de de gelir eşitsizliği ve yoksulluk artış eğilimine girmiştir. Varsıl gelir gruplarının gelirinin arttığı, buna karşın diğer grupların giderek daha fazla yoksullaştığı bu süreçte, savunmasızlığı artan geniş bir grup ortaya çıkmış¹¹¹⁶; yapısal uyarılamanın maliyetini iş ve gelir güvencesinden yoksun, yarı nitelikli ve niteliksiz işgücünden oluşan bu kesim yüklenmiştir¹¹¹⁷.

B. Serbestleştirme

Ekonomik serbestleştirme, ticaret önündeki engellerin kaldırılmasını; yeniden düzenleme ve düzensizleştirmeyi; kamusal destek ve uygulamaların sonlandırılmasını ve kamusal hizmetlerin kapsamının daraltılmasını veya özelleştirilmesini ifade eder. Yetmişlerden bu yana azgelişmiş ülkelerde uygulamaya konulan yapısal uyarılama programlarının odağında yer alan ekonomik serbestleştirme, uluslararası mali kurumların öne sürdüğü borçlanma koşullarından biridir. Bu gerekçeyle, seksenlerden itibaren kamu müdahalesi yerine piyasa mantığı öne çıkmış ve kaynak tahsisinde piyasa güçleri belirleyiciliği artmıştır. Bu sayede ekonomik büyümenin sağlanacağı ve yoksulluğun

¹¹¹³ 1989-93 yılları arasında ortalama yüzde 4,89 büyüyen ekonomi, 1994-2000 yılları arasında ortalama yüzde 3,14 büyümüştür. Aynı dönemde dış satımın GSYİH’ya oranı ise, yüzde 6,96’dan yüzde 10,12’ye çıkmıştır. İstihdam oranı ise, yüzde 49’dan yüzde 46,95’e düşmüştür. T.C. Kalkınma Bakanlığı, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler,” <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>, (30.06.2015).

¹¹¹⁴ Özlem Onaran ve Engelbert Stockhammer, “Two Different Export-Oriented Growth Strategies: Accumulation and Distribution in Turkey and South Korea, Emerging Markets,” *Finance and Trade*, Cilt: 41, Sayı: 1, 2005, s. 67, 83 ve 84.

¹¹¹⁵ Tülay Arın, “Dünya Düzeni: Emperyalizm Nereye?” *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar*, (Der.: Cengiz Arın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 409, İstanbul, 2013, (Dünya), s. 145-146.

¹¹¹⁶ Türcan Özşuca, *Küreselleşme*, s. 143.

¹¹¹⁷ Arın, *Dünya*, s. 146.

azaltılacağı savunusu ise, uygulamaya meşruiyet kazandırmak için kullanılan bir “kılıftan” öte bir anlam taşımamıştır¹¹¹⁸. Bununla birlikte, kuramsal çerçevede de özellikle ana akım tarafından hem ticari, hem de mali serbestinin yararlarını öne çıkaran çalışmalar göze çarpmaktadır.

İlk olarak ticari serbestleştirme kapsamında, bir ülkede bol olarak bulunan faktörün dış ticaretten kazançlı çıkacağını öngören Heckscher-Ohlin kuramına göre, yarı nitelikli ve niteliksiz işçilerin yoğun olduğu azgelişmiş ülkeler, serbestleştirmeden yarar sağlarlar. Özellikle ABD’de niteliğe bağlı kazançlardaki artış, bu standart ticaret kuramını desteklemek için sıklıkla örnek olarak gösterilir. Bununla birlikte, gelişen süreçte bu öngörünün geçerliliğine ilişkin kuşkular artmıştır. Bunun nedeni, ticari serbesti ile birlikte emek yoğun ülkelerde bile, yarı nitelikli ve niteliksiz işgücünün ücretlerinde düşüş meydana gelmesi ve böylece yoksul ve varıllar arasındaki gelir farkının daha çok açılmasıdır. Bunun ötesinde, küresel ekonomik bütünleşme uzun vadede ekonomik büyümeyi hızlandırıp, yoksulluğun önemli ölçüde azaltılmasını sağlasa bile uyumun maliyetinin her zaman orantısız biçimde yoksulların sırtına yüklenmesi¹¹¹⁹ de etkili olmuştur.

İkinci görüş, etkin kaynak tahsisini kamu müdahalesinin sonlandırılması ve sermaye piyasalarının tamamen serbestleştirilmesine bağlayan¹¹²⁰ McKinnon-Shaw yaklaşımıdır. Buna göre, mali serbesti kıt tasarrufların etkin bir biçimde dağılımını sağlar. Böylece yatırım ve istihdam artıp, gelirin adil dağılımına katkı sağlanır. Bunun yanında, faiz oranlarının da yüksek tutulmasıyla sermaye çıkışının önlenebileceği savunulmaktadır¹¹²¹.

Bununla birlikte, gerek ticari gerek mali serbesti uygulamaları, küresel ölçekte gelişmiş ülkeler lehine; yerel ölçekte ise, sermaye ve varıllar lehine bir gelir dağılımı örüntüsü ortaya çıkarması dolayısıyla eleştirilmiştir. Serbestleştirme sonrasında, riskli yatırımların ve sermaye hareketlerinin denetimsiz kalmasıyla bağlantılı olarak yaşanan krizler, bu eleştirinin kaynağını oluşturmuştur. Bu anlamda, devletlerin piyasa başarısızlıklarını hiçbir zaman için “tamamen” düzeltemeyeceği kabul edilmekle birlikte, uygun mali düzenlemeler ile hem ekonomik büyümenin, hem de sosyal barışın bir arada tesis edildiği altın çağ hatırlatılmaktadır. 1980 sonrasında düzensizleştirme ve serbestleştirmenin, düzgün işleyen piyasalar, ekonomik büyüme ve gelir dağılımında adalet yerine, tekel gücü

¹¹¹⁸ UN, **Rethinking Poverty: Report on the World Social Situation 2010**, UN Publication, New York, 2010, s. 97.

¹¹¹⁹ Petia Topalova, “Trade Liberalization, Poverty, and Inequality: Evidence from Indian Districts,” **Globalization and Poverty**, (Der.: Ann Harrison,) NBER, Cambridge, 2007, s. 291-292.

¹¹²⁰ Ronald I. McKinnon, **Money and Capital in Economic Development**, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1973, s. 8.

¹¹²¹ Edward S. Shaw, **Financial Deepening in Economic Development**, Oxford University Press, London, 1973, s. 121 ve 94.

yaratılmasına, “kişisel kazançlarla sosyal getirileri örtüştürmeyi amaçlayan devlet düzenlemelerini atlatmayı” sağlayan yöntemlerin geliştirilmesine ve eşitsizlik artışına neden olması¹¹²², eleştirilerde haklılık payı bulunduğunu gösterir.

Bu farklı görüşler ışığında ve eleştirilere rağmen, dünyada birçok ülke, özellikle doksanlı yıllarda ticaret rejimi ve sermaye hesabını serbestleştirmiştir. Bu anlamda, dünyada ticaret hacminin ve sermaye hareketlerinin önemli ölçüde arttığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, ticari ve mali serbestinin her durumda aynı sonucu vermesi beklenemeyeceği de açıktır. Bazı örneklerde serbestleştirme ekonomik büyümeye katkı sağlarken, tam tersi sonuç alındığı da olmuştur¹¹²³. Örneğin özellikle 94 krizine kadar ticari ve mali açıklık oranı artan¹¹²⁴ Türkiye’de, dış borçlanmadaki artış ise, ekonomik büyümede sağlanan başarının oldukça üstünde seyretmiştir. Dış borcun GSYİH’ye oranı 1970-79 döneminde yüzde 16,72 iken, bu oran mali serbesti döneminde yüzde 40,91’e çıkmıştır¹¹²⁵. Oysa ekonomik büyüme ortalaması ise, yüzde 4,70’den yüzde 3,98’e düşmüştür¹¹²⁶. Ayrıca, faiz artışına varlık fiyatlarındaki oynaklığın eklenmesi, spekülative nitelikli sermaye girişini daha da teşvik etmiş; sermaye birikimi örüntüsünü ve çalışma koşullarını değiştiren¹¹²⁷ bu durum ise, 1989 sonrasında Türkiye’de kriz eğilimini güçlendirmiştir. Şöyle ki, 1990’da yüzde 177,3 ve 1993’de yüzde 205 oranında artan endeks, 1991’de yüzde 21,9 ve 1992’de yüzde 45,6 oranında düşmüştür. Bu dalgali yapıdan hem borsa, hem de mali piyasaların bütünü olumsuz etkilenmiştir¹¹²⁸.

Açıkçası farklı bir eğilimin ortaya çıkmasını beklemek de çok olası değildir. Mali serbestleşme sürecinde, gerçek sektör kazançlarının yerini mali araç getirileri; refah devleti uygulamalarının yerini ise, borç ödeme sistemleri almıştır. Bu anlamda, taraflar arasında hiyerarşik bir ilişki kurulmasına neden olan borçlanma, borç alan taraf açısından dışsal bir kısıtlama oluşturmuş; hem sermaye sahiplerinin emekçilere karşı, hem de uluslararası mali kurumların az gelişmiş ülkelere karşı kullandığı bir denetim aracı haline gelmiştir. Ancak,

¹¹²² Joseph E. Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* çev. Ozan İşler, İletişim Yayınları, Yayın No: 2028, İstanbul, 2014, s. 85-86.

¹¹²³ Matias Braun ve Claudio Raddatz, “Trade Liberalization, Capital Account Liberalization and the Real Effects of Financial Development,” *Journal of International Money and Finance*, Cilt: 26, Sayı: 5, 2007, s. 730-731 ve 756-757.

¹¹²⁴ Ticari açıklık, 1970-79 döneminde yüzde 13,83 iken, 1989-2000 döneminde yüzde 39,49’a yükselmiştir. Mali açıklık endeksine (KAOPEN) göre ise, 1970-79 döneminde -1,47 olan mali açıklık oranı, 1989-2000 döneminde -0,57’ye yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hiro Ito ve Menzie Chinn, “Notes on The Chinn-Ito Financial Openness Index: 2013 Update,” http://web.pdx.edu/~ito/Readme_kaopen2013.pdf, 01.05.2015, (04.07.2015).; The World Bank, World Development Indicators, 2015.

¹¹²⁵ The World Bank, World Development Indicators, 2015.

¹¹²⁶ IMF, International Financial Statistics, 2015.

¹¹²⁷ Yılmaz Akyüz, *From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation*, Working Paper, Sayı: 74, International Labour Office, Geneva, 2006, s. 23.

¹¹²⁸ Şişman, s. 115.

ekonomik büyüme sağlanmadığı gibi borç sürekli olarak artmış; borç zincirine dayalı bir yoksulluk doğmuştur¹¹²⁹.

Tüm bunlar ışığında, serbestleştirme sonrası sağlanan yabancı sermayenin her durumda hızlı bir büyümeyi garanti etmediği ortaya çıkar¹¹³⁰. Zaten serbestleştirmenin gerekçesi ortaya konulduğunda da süreçten kazançlı çıkanların da zarar edenlerin de değişmediği görülür. Her şeyden önce ticari ve özellikle mali serbesti, cari fazlaya sahip ülkeler ile cari açık veren ülkeler arasında ortaya çıkan yapısal dengesizliği, gelişmiş ülkeler lehine giderecek bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda ticari ve mali alandaki yapısal dengesizlik, küresel ölçekte gelir eşitsizliğinde neden olmaktadır¹¹³¹. Bu bakımdan, her ülkenin dış kaynak kullanmaksızın tasarruflarını yatırıma dönüştürerek, eş deyişle kendi kaynaklarını kullanarak, hızlı ve hacimli olmasa bile istikrarlı bir büyüme eğilimi yakalayabileceği göz önüne alınmalıdır¹¹³².

Normal şartlar altında merkez ülkeleri cari işlemler fazlası, çevre ülkeler ise, cari işlemler açığı verirler. Sadece ABD, doların ayrıcalıklı konumu gereği cari açık verme olanağına sahiptir. Japonya ve Almanya başta olmak üzere ABD dışındaki merkez ülkeler ise, verdikleri cari işlemler fazlalarıyla ABD, petrol dış satıcısı ülkeler ve çevre ülkelerin cari işlemler açıklarını kapatırlar. Ancak böyle bir örüntüde, çevre ülkeler borçlanma aracılığıyla uluslararası mali piyasalara bağımlı hale gelirler¹¹³³. Bunun nedeni, merkezden çevreye yönelik sermaye dış satımının, çevrenin ulusal parasının değerlendirilmesine ve büyük oranda cari işlemler açığına yol açmasıdır. Temel ekonomik büyüklüklerdeki istikrarsızlık ve sermaye girişlerinin yatırımlar yerine tüketimde kullanılması durumunda ise, yükü tamamen alt gelir gruplarına bırakılacak bir kriz yaşanması kaçınılmaz olur¹¹³⁴.

Gerçek sektörün mali sektör karşısında alan kaybetmesine; rantiyerlerin yatırımcılara, sermaye sahiplerinin de emekçilere karşı egemenliklerini ilan etmesine yol açan serbestleştirme bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ne gelir dağılımında adaletin

¹¹²⁹ Michael Hardt ve Antonio Negri, **Duyuru**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, Yayın No: 55, İstanbul, 2013, s. 18-21.

¹¹³⁰ Eswar S. Prasad, Raghuram G. Rajan ve Arvind Subramanian, "Foreign Capital and Economic Growth," **Brookings Papers on Economic Activity**, Cilt: 38, Sayı: 1, 2007, s. 205.

¹¹³¹ Elmar Altvater, "Subprime Komedisinden Yunan Tragedyasına: Finansın Güdümündeki Kapitalizmde Kriz Dinamikleri," **Ekonomik Kriz ve Sol**, (Der.: Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber), çev. Umut Haskan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 296.

¹¹³² Prasad, Rajan ve Subramanian, s. 205.

¹¹³³ ILO, Determinants of Global Imbalances: Economic, Institutional and Social Factors that Shape the Global Economy, EC-IILS Joint Discussion Paper Series, Sayı: 4, International Labour Organization, Geneva, 2011, s. 4-5.; Korkut Boratav, "Dünya Ekonomisinde Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları," **31. İktisatçıları Haftası**, 4-7.04.2007, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul, 2007, s. 1.

¹¹³⁴ Nilgün Erdem ve Ferda Dönmez Atbaşı, "Finans Sermayenin Kriz Döngüsü: Merkez – Çevre "Yakınsaması", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 66, Sayı: 4, 2011, s. 45.

sağlanmasına, ne de yoksullukla mücadeleye katkı verdiği sonucuna ulaşılır¹¹³⁵. Bu nedenle, özellikle azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal olumsuzlukların önlenmesi, uluslararası ticaret kurallarının gözden geçirilmesi ve yeni bir uluslararası ticaret politikasının tasarlanmasına bağlıdır¹¹³⁶. Tüm bunlara rağmen “Batı”, kendilerine özgü koşullarını dikkate almadan azgelişmiş ülkeleri dış satım ikamesi ve ticaret önündeki engellerin kaldırılması gibi uygulamalar başta olmak üzere bütünüyle serbestleştirmeye zorlamıştır¹¹³⁷. Bu zorlamadan “nasibini alan” Türkiye de 89’da mali piyasalarını serbestleştirmiştir¹¹³⁸.

Serbestiye karşın bu dönemde, üretimde bir başarı sağlanmadığı gibi sosyal yapıda önemli bozulmalar yaşanmıştır. Sanayi sektörünün katma değerindeki düşüş, üretimdeki başarısızlığı gösterir. Dönem başında özel sektör ve kamu kesiminde 100 birim katma değer üretilirken, dönem sonunda bu oran özelde 92,7’ye, kamuda ise, 59,7’ye düşmüştür. Üretimden gelir elde etmenin oldukça zora girdiği¹¹³⁹ bu dönemde Türkiye ekonomisi, küreselleştirme politikaları ile merkez ekonomilerin çıkarları doğrultusunda şekillendirilme sürecine girmiş; “kısa dönemli parıltılar” ile “uzun dönemli erimeyi” ardı sıra yaşar hale gelmiştir. Bu durum, merkez kapitalist ülkeler için hem bir ürün piyasası, hem de mali piyasa işlevi görmenin doğal sonucudur¹¹⁴⁰. Sayılan olumsuzluklara gelir eşitsizliğindeki artış da eklenmesine rağmen, Türkiye mali piyasalarını serbestleştirerek dışa açılmayı tercih etmiştir. Böylece dış sermaye piyasalarıyla eklemlenme süreci başlatılmıştır¹¹⁴¹.

C. Dışa Açılma

Dünya ekonomisinin son 30 yılı değerlendirildiğinde, en önemli gelişmelerden birinin, yükselen piyasalardaki hükümetlerin ekonomilerini dışa açma konusunda gösterdikleri

¹¹³⁵ Yeldan, Impact, s. 2.

¹¹³⁶ Mehdi Shafaeddin, “Free Trade or Fair Trade? How Conducive is the Present International Trade System to Development? Fallacies in Theories and Contradictions in Rules,” **Development Studies Association Annual Conference on Globalisation and Development**, University of Strathclyde, 10-12.09.2003, Glasgow, 2003, s. 35.

¹¹³⁷ Nusret Ekin, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İTO Yayınları, Yayın No: 33, İstanbul, 2000, s. 40.

¹¹³⁸ Boratav, Türkiye, s. 192.

¹¹³⁹ Ekin, s. 195.

¹¹⁴⁰ Hale Balseven ve İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm,” **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, (Der. Nergiz Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, İstanbul, 2009, s. 195.

¹¹⁴¹ Köse ve Yeldan, s. 45.

çabalar olduğu görülür¹¹⁴². Bu istekliliğe rağmen, serbestleştirme ve düzensizleştirme yoluyla mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla gerçekleşen¹¹⁴³ dışa açılma, gerçek sektör ve sanayiden sıyrılmaya neden olması¹¹⁴⁴ dolayısıyla bir yandan da eleştirilir. Bu farklı görüşler, neo-klasik ve post Keynesyen okullar tarafından temsil edilmektedir.

Neo-klasik iktisat kuramı, dışa kapalı ekonomilerde doğal olarak sermaye hareketleri ve ekonomik kalkınma arasında bir bağıntı kurulamayacağını; dışa açık ekonomilerde ise, ticari ve mali serbestleştirmenin varıl ülkelerde sermaye çıkışına, yoksul ülkelerde ise, sermaye girişine yol açacağı görüşündedir¹¹⁴⁵. Bu doğrultuda, uluslararası bir nitelik kazanan sermayenin en etkin biçimde tahsis edileceğini; böylece bir yandan yatırımlar artarken, öte yandan da ulusal mali sistemlerin güçleneceğini ileri sürmektedir. Üstelik dışa açılmanın, riskin etkin dağılımına da katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Ancak tüm bunlar yani mali bütünleşmenin refahı artırıcı etkisi, ticaret engelleri, mali altyapı eksiklikleri ve bilgi bakışsızlığı gibi “çarpıklıklar” giderildikten sonra ortaya çıkar¹¹⁴⁶.

Heterodoks okul ise, ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi, dış alım ikamesi ve/veya dış satıma dayalı sanayileşme stratejisi ile ödemeler bilançosu kısıtları açısından çözümler. Bu kapsamda, post-Keynesyen okul uzun dönemli büyümenin unsurları olarak, yatırım ve dış ticaret çarpanının önemini vurgularken; yapısal iktisat okulu da ekonomik büyümenin istem yönüne dayalı olarak, cari işlemler açığı ve finans hesabına odaklanır¹¹⁴⁷. Bu bakımdan Heterodoks iktisat kuramlarında, dışa açılma ile ekonomik kalkınma arasında farklı bir bağlantı kurulduğu görülür. Buna göre, mali piyasalarını “düzensizleştiren” az gelişmiş ülkelerde, “denetimsiz” dışa açılmanın istikrar bozucu etkileri olabileceği ifade edilmektedir¹¹⁴⁸.

¹¹⁴² Jeffrey Chwieroth, “Neoliberal Economists and Capital Account Liberalization in Emerging Markets,” *International Organization*, Cilt: 61, Sayı: 2, 2007, s. 443.

¹¹⁴³ Tülay Arın, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması,” *İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)*, (Der.: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, (Türkiye), s. 578.

¹¹⁴⁴ Özgür Tonus, “Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, 2007, s. 206.

¹¹⁴⁵ Dennis Reinhardt, Luca Antonio Ricci ve Thierry Tresselt, *International Capital Flows and Development: Financial Openness Matters*, IMF Working Paper, Sayı: WP/10/235, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2010, s. 5.

¹¹⁴⁶ Moritz Schularick ve Thomas M. Steger, *Does Financial Integration Spur Economic Growth? New Evidence from the First Era of Financial Globalization*, CESifo Working Paper, Sayı: 1691, CESifo Group, Munich, 2006, s. 1.

¹¹⁴⁷ Frederico G. Jayme, Jr, *Notes on Trade and Growth*, Texto Para Discussão, Sayı: 166, Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional, Universidade Federal de Minas Gerais, Belo Horizonte, 2001, s. 16.

¹¹⁴⁸ Grabel, s. 230.

Yükselen mali piyasalardan biri olarak nitelendirilen Türkiye’de, 1980’de başlatılan serbestleştirme ve düzensizleştirme süreci, 1989’da mali piyasaların dışa açılmasıyla derinleştirilmiştir. Yine de mali serbestleştirme döneminde sermaye hareketlerine açıklık açısından, pek çok Avrupa ülkesinin gerisinde kalmıştır. Mali serbestleştirme ve derinleşme, mali piyasaların uluslararasılaşması bakımından önemli derecede etkili olmamış; kullanışlı fon transferi sağlamamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de serbestleştirilen mali piyasaların, mali küreselleşmenin istikrar bozucu etkilerine maruz kaldığı gözlenmiştir. Bu anlamda mali piyasalar, son derece oynak ve kırılgan bir yapıya evrilmiştir¹¹⁴⁹. Böyle bir örüntünün ortaya çıkışında, dışa açılma sonrasında hem dış ticaret kompozisyonunda meydana gelen değişim, hem de yabancı sermaye girişlerindeki artış etkili olmuştur.

İlk olarak, 1989’dan özellikle Asya krizine kadar geçen sürede, mal dış satımında önemli bir değişim yaşanmazken; dış alımın GSMH’ye oranının hemen hemen iki katına çıktığı görülmüştür. Ticari açıklık artmakla birlikte, aynı zamanda artan dış ticaret açığı bağlamında bir dış alım bağımlılığı yaratılmıştır¹¹⁵⁰. İkinci olarak ise, doksanlar boyunca özellikle oynak nitelikli ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin artışı ile birlikte dalgalı bir seyir izlemesi, mali piyasaları olumsuz etkilemiştir. Biri 1994’de, bir diğeri de 2001 yılında yaşanan iki mali kriz, ekonomik daralma yaşanmasına neden olmuş; işsizlik artışı ile birlikte sosyal adalet zarar görmüştür. Mali serbestleştirme, ticari serbestinin olumsuz etkilerinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Paranın değerindeki düşüşü ve kalıcı hale gelen enflasyonu yavaşlatmak için faiz oranı yükseltilmiş; bu sefer de aşırı değerlenen Türk Lirası dış ticaret açığını arttırmıştır. Bu anlamda, sermaye girişlerinin cari işlemler açığı verilmesine neden olduğu söylenebilir¹¹⁵¹. Bununla birlikte, mali serbesti döneminde dış ticaret açığı verilmesine rağmen, hizmet gelirleri¹¹⁵² ve işçi dövizleri¹¹⁵³ başta olmak üzere, dış gelir

¹¹⁴⁹ Tülay Arın, “Financial Markets and Globalization in Turkey,” **Topics in Middle Eastern and North African Economies (Electronic Journal)**, Cilt: 1, Middle East Economic Association and Loyola University Chicago, Chicago, 1999, <http://www.luc.edu/orgs/meea/volume1/arin.pdf>, (08.07.2015), s. 1.

¹¹⁵⁰ A.k., s. 1.

¹¹⁵¹ Hansjörg Herr ve Zeynep M. Sonat, *Neoliberal Unshared Growth Regime of Turkey in the post-2001 Period*, Working Paper, Sayı: 19, Global Labour University, International Labour Office, Geneva, 2013, s. 3 ve 7.

¹¹⁵² 1989 yılında 4,2 milyar ABD doları olan dış ticaret açığı, 2000 yılında 22 milyar ABD dolarına yükselmiş; aynı dönemde hizmet gelirleri ise, 6,6 milyar ABD dolarından 19,4 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Hizmet gelirlerindeki artışın en önemli kaynağı turizm gelirleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: TCMB, EVDS, 2015.; Jale Yalınpala Çokgezen, **1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi: Krizler, Politikalar ve Makroekonomik Dönüşüm**, Beta Yayınları, Yayın No: 2337, İstanbul, 2010, s. 84.

¹¹⁵³ Seksenlerin ilk yarısında azalan işçi dövizleri, 89 sonrasında artmış; 94 krizindeki duraksamaya rağmen artış Asya krizine kadar sürmüştür. İşçi dövizleri 1989 yılında 3 milyar ABD doları iken, 1998’de 5,4 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Osman Tuncay Aydas, Kıvılcım Metin-Özcan ve Bilin Neyaptı, “Determinants of Workers’ Remittances: The Case of Turkey,” **Emerging Markets Finance and Trade**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2005, s. 56.; TCMB, EVDS, 2015.

kalemlerindeki artış, dış ödemeler dengesinin aşırı derecede bozulmasını engellemiş ve cari işlemler açığının kabul edilebilir seviyelerde kalmasını sağlamıştır¹¹⁵⁴.

Her ne kadar dışa açıklığın ticari ve mali olmak üzere iki yönü bulunsa da Türkiye’de özellikle 89 sonrasında, mal ticaretinden çok sermaye hareketlerinde serbestleştirme yaşanmıştır. Bu anlamda, yüksek enflasyonun¹¹⁵⁵ özellikle alt gelir gruplarının alım gücünü tahrip edip, gelir eşitsizliğini arttırdığı¹¹⁵⁶ bu yıllarda, mali serbestleştirme istikrarsız bir dönem yaşanmasına neden olmuştur. Bu istikrarsızlığın ve 94 yılındaki bunalımın kaynağında, dış borçların yine dış kaynak kullanımı aracılığıyla kapatılmaya çalışılması yatmaktadır¹¹⁵⁷. 1989 yılında 43,9 milyar ABD doları olan dış borç, 2000 yılında 118,6 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Dış borcun seviyesi yerine, brüt¹¹⁵⁸ dış borcun ulusal gelire oranı hesaplandığında da 1989’da yüzde 30,5 olan oranın, 2000’de yüzde 44,5’e yükseldiği görülür¹¹⁵⁹.

Dışa açılmayla özellikle spekülatif nitelikli sermaye girişine olanak sağlanan mali serbesti döneminde, hem mali, hem de gerçek sektörde bir dengesizlik oluşmuştur. Dış borcun giderek yükselip, gerçek faiz oranlarının da düşürülemediği bu ortamda, bir yandan artan tüketim istemi, öte yandan artan devalüasyon beklentisi ile birlikte ekonomik daralma yaşanmıştır. Sonuç itibari ile ülkenin durumu, sermaye girişinden önceki durumdan daha iyi bir konuma gelmemiştir. Dolayısıyla ana akımın, serbestleştirme ve dışa açılma aracılığıyla sermayenin, sanayileşmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yönelerek yeniden tahsis edilmesinin, yatırımın marjinal getirisinin yüksek olduğu ülkelerde yaşam standartlarının yükselteceğine¹¹⁶⁰ yönelik öngörüsüne rağmen, özellikle mali açıklık büyümeye katkı sağlamak bir yana¹¹⁶¹, krize neden olduğu bağlamında eleştirilmektedir¹¹⁶².

¹¹⁵⁴ İzzettin Önder, “Türkiye Ekonomisi: Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler,” **Türkiye Ekonomisi: Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler ve Madencilik Sektörünün Kısa Değerlendirilmesi**, Çalışma Raporu, Sayı: 10, Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, İstanbul, 2003, s. 15.

¹¹⁵⁵ Tüketici fiyatları endeksi (1987=100) 1993’de 2.131,2’ye yükselmiş; 1994 yılını baz alan yeni fiyat endeksi (1994=100) ise, 2000 yılına gelindiğinde 2.970’e çıkmıştır. TÜİK, 2015.

¹¹⁵⁶ Dong He, Turkey - Inflation and the Distribution of Income, MPRA Paper, Sayı: 9759, Munich University Library, Munich, 1999, s. 20.

¹¹⁵⁷ Kepenek ve Yentürk, s. 504-505.

¹¹⁵⁸ Brüt veriler dikkate alınmıştır. Bunun nedeni, Türkiye’de net dış borç verilerinin düzenli olarak yayımlanmaması ve bu konuda güvenilir ve yeterince uzun zaman serilerinin bulunmamasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Aykut Kibritçioglu, “Türkiye’nin Dış Borçları Hakkında Birkaç Ek Gözlem (1970-2012),” <http://kibritcioglu.com/iktisat/blog/?p=4115>, 2013, (11.07.2015)

¹¹⁵⁹ TCMB, EVDS, 2015.; OECD, OECDStat, 2015.

¹¹⁶⁰ The Worldbank, 2001, s. 60.

¹¹⁶¹ Joshua Aizenman, Yothin Jinjarak ve Donghyun Park, Capital Flows and Economic Growth in the Era of Financial Integration and Crisis, 1990-2010, NBER Working Paper, Sayı: 17502, NBER, Cambridge, 2011, s. 1.

¹¹⁶² Yentürk ve Çimenoglu, s. 107.

Görüldüğü üzere, finans kapitalin egemenliği ile bağlantılı ekonomik sorunların arttığı mali serbesti döneminde¹¹⁶³, ticari ve mali açıklık açısından önem taşıyan iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri'ne katılımıdır. Bu kapsamda, tekstil ve konfeksiyon ticaretinin tamamının aşamalı olarak GATT kapsamına alınması; kotaların sınırlandırılması ve dış alım gümrük vergilerinde indirim uygulanması kabul edilmiştir¹¹⁶⁴. İkinci gelişme ise, Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük Birliği'ne dahil olmasıdır. Bu anlamda, maden ve sanayi ürünlerine ilişkin gümrük vergileri veya tarifeleri kaldırılmıştır. Ancak, Ortak Tarım Politikası kapsamındaki ürünler istisna tutulmuştur. Böylece, Türkiye ve AB arasındaki ticaret serbestleştirilmiş ve Türkiye, AB'nin üye olmayan ülkelerden alınan ürünlere ilişkin Ortak Dış Tarife'yi uygulamaya başlamıştır¹¹⁶⁵.

GB ve GATT Uruguay Turu, sermaye hareketlerini serbestleştiren Türkiye'de mal ve hizmet hareketlerine yeni serbestiler getirerek rekabeti arttırmıştır. Yabancı sermayeyi çekmek için artan faizlerin, TL'yi aşırı değerli hale getirmesi ise artan rekabeti iyice şiddetlendirmiştir. Böyle bir ortamda, piyasa denge koşulunun kar ve faiz haddinin eşitliği olarak kabul edilmesi, karların da faiz artışını izlemesi sonucunu doğurmuştur. Yüksek enflasyonun sürdüğü bir ekonomide, sermaye hareketleri serbestisi, düşük döviz kuru ve aşırı değerli ulusal paranın bir kısır döngü oluşturduğu bilinmektedir. Bunun yanında, bir yandan faizlerin, bir yandan da karların artmasının gelir bölüşümü açısından nelere yol açacağı da açıktır. Krizlerin ardı sıra geldiği mali serbesti döneminde, ücretler bir talep unsuru değil, tamamen maliyet unsuru olarak değerlendirilmeye başlanmış; ücret esnekliği de sıklaşan krizleri aşmanın bir ögesi haline gelmiştir¹¹⁶⁶.

Türkiye'nin GB' ye girişi ise, "gariplik" olarak nitelendirilmiştir. AB üyelerinin kendi aralarında işçilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına dayanan modelde, tüm üretim faktörlerinin serbestçe dolaştığı bir "Tek Pazar" kurulması hedeflenmiştir. Bu pazarın ekonomik, sosyal ve siyasa boyutları bulunmaktadır. Tek Pazar, ticari engellerin kaldırılmasıyla enflasyonsuz ve sağlıklı bir büyümeyi; sosyal politikalarla altyapısı oluşturulmuş dengeli bir sosyal gelişmeyi ve insan haklarına dayalı çoğulcu bir demokrasiyi ifade eder. Bu anlamda, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinden tüketicinin korunmasına, sosyal korumanın sağlanmasından gelir eşitsizliğinin giderilmesine varıncaya kadar geniş bir

¹¹⁶³ Kazgan, Tanzimat, s. 149.

¹¹⁶⁴ Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertran Roca, **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, İTO Yayınları, Yayın No: 1996-53♦AB/11, İstanbul, 1996, s. 13-14.

¹¹⁶⁵ Roberto A. De Santis, "The 1990 Trade Liberalisation Policy of Turkey: An Applied General Equilibrium Assessment," **International Economic Journal**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2001, s. 115.

¹¹⁶⁶ Kazgan, Tanzimat, s. 162.

içeriğe sahiptir. Böyle bir sosyal yapıda, özgür sendikacılık ve özgür toplu pazarlık da çalışma ilişkilerinin temel standartlarını oluşturmaktadır. İşte Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı bu biçimde oluşturulmuş bir Birlik ile sadece malların serbest dolaşımına dayanan bir bütünleşmeye girmesi "garipliği" ortaya koymaktadır¹¹⁶⁷.

Bu gelişmeler, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal politikasına ilişkin "söz sahibi" uluslararası aktörler listesine, DB ve UPF'den sonra Uruguay Turu aracılığıyla Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) de eklendiğini; ayrıca GB Anlaşması ile AB'nin etkinliğinin arttığını gösterir. Bu anlamda, mali serbesti döneminde ulus devleti etkinsiz kılacak tüm kurum ve kuralların işlerlik kazanmış; dışa açılma aracılığıyla uygulamaya sokulan tepeden inme politikaların bölüşüm üzerindeki etkilerinin ne olacağı ise hiç sorgulanmamıştır¹¹⁶⁸.

X. KÜRESEL EKONOMİYLE BÜTÜNLEŞME DÖNEMİ (2001 SONRASI)

Türkiye'nin küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme sürecini başlatan 2000-2001 krizi, neden olduğu ekonomik daralmanın ötesinde, ekonomik, sosyal ve siyasal yapıda meydana getirdiği köklü değişimler bakımından bir dönüm noktasıdır. Bu anlamda, kamu hizmetlerinin piyasa mantığına uygun biçimde azaltılmasının, kurum ve kuralların küresel sermaye lehine "altüst edilmesinin" ve bir yandan emeğin kazanımlarının, bir yandan da kamu kaynaklarının küresel piyasada bir rekabet unsuruna dönüştürülmesinin¹¹⁶⁹ gerekçesi olarak kullanılmıştır.

GSYİH'nin yüzde 7,5 oranında azalmasına; TÜFE'nin yüzde 68,5'e yükselmesine; TL'nin ABD doları ve avro karşısında yüzde 100'den fazla değer kaybetmesine¹¹⁷⁰; işsizlik oranının yüzde 10,3'e çıkmasına ve gerçek ücretlerin yüzde 20 oranında azalmasına neden olan 2000-2001 krizinin, siyasi bir gerilimden kaynaklandığı ileri sürülmüştür¹¹⁷¹. Bu veriler, krizin neden olduğu ekonomik ve sosyal tahribatın boyutunu ortaya koymakla birlikte, krize yol açan unsurların anlaşılabilmesi, ileri sürülen "görünür" nedenlerin ötesine geçebilen bütüncül bir çözümlemeyi gerektirir.

¹¹⁶⁷ Nusret Ekin, *Küreselleşme ve Gümrük Birliği: Rekabet Gücüne Sosyal Boyutlu Bir Yaklaşım*, İTO Yayınları, Yayın No: 1996-32, İstanbul, 1996, s. 46.

¹¹⁶⁸ Kazgan, Tanzimat, s. 292.

¹¹⁶⁹ Ahmet Alpay Dikmen ve Onur Karahanoğulları, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı Hakkında Değerlendirme," *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 234, 2002, s. 117-118.

¹¹⁷⁰ Caner Bakır, "Governance by Supranational Interdependence: Domestic Policy Change in the Turkish Financial Services Industry," *Emerging European Financial Markets: Independence and Integration Post-Enlargement*, (Ed.: Jonathan A. Batten, Colm Kearney), Elsevier, London, 2006, s. 187.

¹¹⁷¹ Hakan Ercan, Erol Taymaz ve Erinç Yeldan, *Crisis and Turkey: Impact Analysis of Crisis Response Measures*, International Labour Office, Ankara, 2010, s. 10.

Esasen krizlerin kaynağındaki belirleyici dinamik, sermayenin organik bileşiminin emek aleyhine gelişimi sonucunda ortaya çıkan, kar oranlarındaki düşme eğilimidir. Ancak, bir yandan krizlerin çok boyutlu ve karmaşık yapısı, öte yandan ulusal ekonomilerin gelişimini belirleyen çok daha somut unsurlar bulunması, bir kısmına yukarıda değinilen farklı değişkenlerin, çözümleme kapsamına girmesine yol açar. Bunlar, Türkiye'nin küresel ekonomiyle bütünleşme biçiminde ortaya çıkan çelişkilerin göstergeleri olan ödemeler bilançosu dengesizlikleri, cari açık, kamu borcu ve açığı ile gelir eşitsizliği gibi değişkenlerdir. Bunların yanında, hem krizin ortaya çıkışında, hem de atlatılmasında etkili olan yerel, bölgesel ve küresel ekonomik çevrimler de hesaba katılmalıdır¹¹⁷². Her çevrim farklı politika ve uygulamaları gerektirir. Bu politika ve uygulamalar bir dönem için karlı olanaklar sunmakla birlikte, birikimin sınırına varıldığında “yanlış” olarak değerlendirilirler. Bu bakımdan, “zamanı geldiğinde” terk edilmeleri; bunlar yerine yeni rejim veya çevrimin gerektirdiği “yeni” politika ve uygulamalarla “uyum” sağlanması zorunluluğu doğar¹¹⁷³. Ekonomik çevrimlerin dinamiğinin anlaşılabilmesi için de sermaye hareketleri incelenmelidir; çünkü bu çevrimlerin sıklık ve şiddetinin kaynağında sermaye hareketlerindeki oynaklık vardır¹¹⁷⁴. Dolayısıyla ekonomik krizler ile özellikle spekülatif nitelikli sermaye hareketleri arasında bir bağıntı olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye açısından bir değerlendirme yapıldığında, öncelikle doksanlarda çevre ekonomilerdeki mali krizlerin ortak noktası haline gelen “mali canlanma-iflas-düzelme çevriminin”, 2000-2001 krizinde de geçerli olduğu görülür. Kriz öncesinde, sermaye girişi ve yeterince denetlenmeyen bankaların verdikleri krediler aracılığıyla sağlanan genişleme çevrimini, ani sermaye çıkışlarının yol açtığı bir kriz ve ardından yapısal uyarlama politikalarının uygulandığı bir düzelme çevrimi izlemiştir. Bu anlamda, dış kaynaklara bağımlılık yapısal hale gelirken¹¹⁷⁵, çevrimlerin şiddet ve sıklığı artarak istikrarsızlık ve kriz yaşanmıştır¹¹⁷⁶.

Bu bakımdan, dış kaynaklardan yararlanmayı salık veren ve bu kaynaklardan bir kısmını da kendileri sağlayan uluslararası mali kurumların, 2000-2001 krizinin ortaya çıkışında etkili oldukları düşünülmektedir. 1997 Asya ve 1998 Rusya krizlerinde Türkiye'deki

¹¹⁷² Savran, Üçüncü, s. 246-249.

¹¹⁷³ Yaman Öztürk ve Ercan, s. 69.

¹¹⁷⁴ Forbes ve Warnock, s. 3.

¹¹⁷⁵ Nilgün Erdem ve Ferda Dönmez Atbaşı, “Finans Sermayenin Kriz Döngüsü: Merkez – Çevre “Yakınsaması”,” *AÜSBF Dergisi*, Cilt: 66, Sayı: 4, 2011, s. 40.

¹¹⁷⁶ Mihai Macovei, *Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving behind a Turbulent Past? European Economy, Economic Papers*, Sayı: 386, European Commission, Brussels, 2009, s. 2 ve 4.

yabancı sermayenin ani çıkışı¹¹⁷⁷; 1999'daki Marmara depreminin ekonominin kırılmasını arttırması¹¹⁷⁸ ve iç borç dinamiğinin sıkı maliye politikalarıyla düzeltilemeyecek kadar bozulması; cari işlemler hesabında bir sorun bulunmayan, ancak yüksek enflasyonun sürdüğü ve bankacılık sektöründeki yapısal sorunları aşamayan¹¹⁷⁹ Türkiye'yi bu kurumlardan birine başvurmaya zorlamış; 1999'da UPF destekli bir mali uyum programı (Kur Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı) yürürlüğe konulmuştur¹¹⁸⁰.

Bu program kapsamında, sıkı maliye politikaları; yapısal reformlar; döviz kurunun önceden belirlenmesi (kur çapası) ve likidite genişlemesinin yabancı sermayeye bağlanması öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Yapısal reformlar, (i) sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal dengenin sağlanması¹¹⁸¹, (ii) bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, (iii) özelleştirme ve (iv) tarımda doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçilmesi¹¹⁸² olarak sıralanmaktadır¹¹⁸³. Program, dış borçlanmayı iç borçlanma yerine ikame ederek¹¹⁸⁴ yabancı

¹¹⁷⁷ Yalınpala Çokgezen, s. 201-202.

¹¹⁷⁸ Macovei, s. 5.

¹¹⁷⁹ Merih Celasun, "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme," VI. **International Conference in Economics**, 11-14.09.2002, Middle East Technical University, Economic Research Center, Ankara, 2002, s. 12-13.

¹¹⁸⁰ Ebru Voyvoda, Türkiye Ekonomisinde Kamu Maliye Politikaları ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Tartışma Metni, Sayı: 2012/72, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

¹¹⁸¹ Aktüeryal denge, aktif ve pasif sigortalı sayısı arasında sürdürülebilir bir oranın varlığını ifade eder. Aktüeryal dengesizlik sorunu, prim tahsilatında karşılaşılan sorunlar, mali güçlükler ve oluşturulan fonların uygun biçimde işletilememesi gibi diğer sorunlarla birlikte sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu anlamda, aktüeryal dengesizlik başta olmak üzere burada yer verilen sorunlar, özellikle uzun dönemli sigorta kollarının sosyal vasfının ortadan kaldırılıp, bunun yerine piyasa mantığına alan açılmasının gerekçesi olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bireysel emeklilik sigortası, aile hekimliği sistemi, sağlık kuruluşlarının özelleştirilmesi ve sağlık çalışanlarının sözleşmeli personel statüsüne geçmeye zorlanması gibi uygulamalarla açığa çıkan amacın, aktüeryal dengenin yeniden tesisi kisvesi altında "sağlık hizmetlerinin tümüyle piyasa koşullarına devri" olduğu ortaya çıkar. Yücesan Özdemir ve Özdemir, s. 174-175.

¹¹⁸² Bu reformun gerekçeleri, uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının yoksul çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi olmaması; piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemesi ve yoksul çiftçilerden çok varıl çiftçilere yarar sağlaması olarak sıralanmıştır. Bununla birlikte, DGD sisteminin köylüyü edilgen hale getirdiği ve mülkiyet esaslı ve dönüme göre sabit oranlı uygulanması nedeniyle iddia edildiği gibi yoksul çiftçilere değil, varıl çiftçilere yarar sağlamıştır. Bu anlamda, sistem eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Dolayısıyla DGD, ancak geçiş dönemi sosyal politika aracı olarak işlev gören; gerçekte ise, çiftçinin girdi ve ürün fiyatları oluşumundan dışlanması, piyasa mantığının öne çıkarılması ve tarım politikalarının denetlenerek dış borç yükümlülüklerinin aksatılmamasını güvenceye alınmasını sağlayan bir sistemdir. Konuya ilişkin yapılan uygulamaya dayalı çalışmalarda da üretimle ilişkilendirilmeyen DGD ödemelerinin, gelir dağılımını düzeltmek bir yana mevcut dengeyi daha da bozduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: IMF, "Turkey: Letter of Intent," IMF Publication Service, Washington, D.C., 09.12.1999, <https://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>, (11.08.2015).; Necdet ORAL, "Tarımda Doğrudan Gelir Desteği Bitti, Sıra Havza Bazlı Modelde," <http://bianet.org/bianet/bianet/119405-tarimda-dogrudan-gelir-destegi-bitti-sira-havza-bazli-modelde>, (11.08.2015).; Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 159-160.; Hasan Yılmaz, Vecdi Demircan ve Zeynep Dernek, "Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme)," *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2008, s. 262.

¹¹⁸³ TCMB, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, TCMB Yayınları, Ankara, 2001, s. 9.

¹¹⁸⁴ Mahfi Eğilmez, Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 75.

sermayeyi denetimsiz bırakırken; gelirler politikası kapsamında emek gelirlerindeki artışları ise, enflasyon oranı ile sınırlandırmıştır¹¹⁸⁵.

Görüldüğü üzere, bu anti-enflasyonist programda sıkı döviz kuru taahhüdüne uygun bir para politikası, daraltıcı nitelikli bir maliye politikası ve buna uyumlu gelirler politikası ile belirli alanlarda (sosyal güvenlik, tarım, telekomünikasyon, vd.) serbestleştirme, ticarileştirme, düzensizleştirme ve özelleştirme politikaları benimsenmiştir¹¹⁸⁶. Ancak, ekonomideki mevcut dengesizlikleri bu politikalarla ve kısa sürede gidermeyi hedefleyen; “Ortodoks istikrar politikaları ile klasik UPF reçetelerine dayanan” ve Türkiye’ye özgün bir çözümlemeyi içermeyen¹¹⁸⁷ bu program, ard arda yaşanan iki krizle çökmüştür¹¹⁸⁸. Yabancı sermayenin ani çıkışıyla Kasım 2000’de öncü niteliğinde¹¹⁸⁹ bir likidite krizi başlamış; Şubat 2001’de ise, ekonomik ve siyasi nitelikli bir döviz krizi yaşanmıştır¹¹⁹⁰.

1999 yılındaki Kur Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı, yüksek oranlı ve kronikleşmiş bir enflasyon sorunu yaşayan ve yüzde 6,1 oranında küçülen; yine de dış borç servisini karşılayan ve kabul edilebilir sınırlarda cari açık veren bir ekonomiye uygulanmıştır. Program kapsamında yürürlüğe sokulan istem kısıcıcı politikalar, TL’nin aşırı değerlenmesine, dolarizasyonun hızlanmasına, dış ticaret ve cari işlemler açığının artışına neden olmuştur. Ayrıca iç borçlanma ve buna bağlı olarak faiz hadlerinin düşürülmesi için dış borçlanma tercih edilmiş; böylece piyasanın likidite gereksiniminin karşılanması TCMB’nin net dış varlıklar kalemine bağlı hale gelmiştir. Bu kalemin artışı ise, uluslararası mali piyasalardan borçlanmayı, yabancı sermaye girişinin artırılmasını ve döviz girişi sağlayacak nitelikte özelleştirmeler yapılmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte, TCMB’nin piyasayı fonlama olanağı elinden alındığından, para politikası tamamen dışa bağımlı bir hale gelmiştir¹¹⁹¹.

Bunların yanında, faizlerdeki hızlı düşüş de (bir aylık sürede yüzde 106’dan yüzde 36’ya) enflasyonla mücadelede sorun yaratmıştır. Düşük faizli bireysel krediler nedeniyle

¹¹⁸⁵ Nurhan Yentürk, “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: 2000 İstikrar Paketinin İncelenmesi,” *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*. (Ed.: Nurhan Yentürk), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 46, İstanbul, 2005, (Finansal), s. 88.

¹¹⁸⁶ Sönmez, S., Türk, s. 352.

¹¹⁸⁷ Yentürk, Finansal, s. 88-89.

¹¹⁸⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler, TMMOB, Ankara, 2001, s. 3.

¹¹⁸⁹ Faruk Ataay ve Ceren Kalfa, “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi,” *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Der. Nergiz Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 234, İstanbul, 2009, s. 310.

¹¹⁹⁰ Yaşar Uysal, “IMF’li Yıllar ve Borçlar,” *Ticaret Gazetesi*, 15.05.2006, (IMF)., Yaşar Uysal, “AKP Hükümetlerinin Başarısının Sırrı: Bir Sosyo-Ekonomik Tahlil Denemesi,” <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/site/raporlar/son9YildaEkonomi.html>, (11.08.2015), (AKP).

¹¹⁹¹ Sönmez, S., Türk, s. 352-353.

tasarruflar tüketime kaymış ve enflasyonda beklenen düşüş sağlanamamıştır. Gerçi istemdeki canlılık ekonomik büyümeye yansımış ve bütçe açığı kapanmaya başlamıştır; ancak cari açık beklentilerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Böyle bir ortamda, bankacılık sektörüne yönelik düzenlemelerin birdenbire hız kazanması, bankaları açık pozisyonlarını kapatmak için faizleri arttırmaya yöneltmiştir. Bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredileceğine ilişkin "söylentiler" durumu daha da şiddetlendirmiş; "gelişmelerin farklı bir boyuta kaydığını anlayan" yabancı yatırımcılar, piyasadan hızla çekilmiş ve faizler tekrar artışa geçmiştir. Tüm bu yaşananlardan sonra, ne Merkez Bankası'nın piyasaya sunduğu ek likidite, ne de UPF'nin 7,5 milyar ABD doları tutarındaki ek rezerv kolaylığı işe yaramıştır. Bazıları batan bankaların çoğu büyük darbe alırken, ekonomide çöküntü yaşanmıştır. Mali kesimde başlayan sarsıntı, çok geçmeden gerçek üretime de yansımış; istemdeki canlılık faiz dalgalanmaları nedeniyle birdenbire durmuştur. Bu değişime, satışlardaki düşüş ve stoklardaki artış eşlik etmiştir¹¹⁹².

Tüm bunların ışığında, esasen yükümlülüklerin aksatılmaksızın yerine getirilebilmesi için borcun maliyeti çok daha yüksek yeni bir borçla çevrimine dayanan bu modelin, krizi bizzat bünyesinde taşıdığı ortaya çıkar¹¹⁹³. Nitekim sıkı maliye politikalarının uygulanması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi, sıkı döviz kuru taahhütleri ve yarı para kurulu uygulamasının yürürlüğe konulması gibi hedefleri içeren UPF destekli üç yıl vadeli döviz kuruna dayalı enflasyonla mücadele programı, Kasım 2000'e kadar sorunsuz bir biçimde uygulanmış; ancak önce likidite darlığının baş göstermesi, daha sonra da iç borç piyasasının çökmesi nedeniyle programa son verilmiştir. Şubat 2001 sonrasında dalgalı döviz kuru rejimine geçilerek, daralma çevrimine girilmiştir¹¹⁹⁴. Bu anlamda, birçok yönden 94 krizi ile benzerlikler taşıyan 2000-2001 krizini doğuran unsurlar faiz, sermaye hareketleri ve döviz kurundaki oynaklık, buna bağlı olarak dış ticaret ve cari işlemler açığındaki artış ve birikimi yönlendiren güçlerin devalüasyon olasılığına göre konum almaları¹¹⁹⁵ olarak sıralanır.

2000-2001 krizine girmeden önce, özellikle yabancı sermayenin tersine yönelimi ile ilgili yoğun biçimde yapılan uyarı ve eleştiriler, tersine yönelimin ancak "uygulama eksikliklerinden" kaynaklanabileceği ileri sürülerek¹¹⁹⁶ savuşturulmuştur. UPF başta olmak üzere uluslararası mali kuruluşların etkinliklerini iyice arttırdıkları bu dönemde, sermaye

¹¹⁹² Eğilmez, s. 76-78.

¹¹⁹³ Sönmez, S., Türk, s. 353.

¹¹⁹⁴ Nazım Kadri Ekinci ve Korkut Alp Ertürk, "Turkish Currency Crisis of 2000-2001, Revisited," *International Review of Applied Economics*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2007, s. 29.

¹¹⁹⁵ Özer Ertuna, 2002 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Sorunları, Tartışma Metni, Sayı: 2012/18, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 3-4.

¹¹⁹⁶ Mustafa Sakal, *Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği (1988-2000 Dönem Analizi)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003, s. 54.

girişi içinde portföy yatırımların ağırlığı göz ardı edilmiş¹¹⁹⁷; yeni liberal “yapısal reformlar” üzerine yoğunlaşmış¹¹⁹⁸; borç çevrimi en önemli hedef olarak benimsenmiş¹¹⁹⁹ ve söz konusu “reformların” bölüşüm üzerindeki etkileri de önemsenmemiştir¹²⁰⁰.

Görüldüğü üzere, 2000-2001 krizine bir UPF programı ile girilmiştir. Buna rağmen, son derece ilginç bir tercihte bulunularak, kriz yönetimi tekrar UPF’ye devredilmiştir¹²⁰¹. Krizi aşmak için 2002 yılında UPF destekli yeni bir program olan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” uygulamaya konulmuştur. Böylece Kur Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı’nın önce 2005’e ve daha sonra da 2008’e kadar uzatılacağı¹²⁰² UPF rotasındaki eğreti bütünleşme dönemi başlamıştır. Dönemin eğreti olarak nitelendirilmesinin nedeni, UPF’nin ülkenin yaşadığı sıkışıklıktan yararlanarak GEGP’yi ulusal bağımsızlığı aşındıran dayatmaların bir aracı biçiminde¹²⁰³ kullanmasıdır. Bir kurtarma planı olarak yürürlüğe konulan programın uygulaması, Hazine’den Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine atanan Dünya Bankası başkan yardımcısı Kemal Derviş’e bırakılmıştır. Böylece, Bretton Woods kurumlarıyla ilişkiler, tarihte ilk kez ikili anlaşmaların ötesine taşınmış; parasal ve mali politikalarda ulusal bağımsızlığın yerini ulusüstü bağımsızlık almıştır. Buna göre, ekonomi yönetimi tamamen (i) AB’ye giriş süreci bağlamında uyum sağlanması gereken Topluluk müktesebatı, (ii) koşulluluk ilkesi gereği uygulanması gereken UPF reçeteleri ve (iii) DB’nin mali ve kamu sektörü reformları yapılmasını gerektiren Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredisi koşullarına bağlı hale gelmiştir¹²⁰⁴.

GEGP, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, vergi reformu, mali yeniden yapılanma ve bütçe dışı fonların tasfiyesi gibi makro ekonomik ve kamu kurumlarının gözetimi, modernizasyonu, yeniden yapılandırılması, özelleştirilmesi ve sonunda da elden çıkartılması gibi mikro ekonomik düzenlemeler içermektedir¹²⁰⁵. Bu düzenlemeler aracılığıyla faiz dışı fazla elde etmek ve fiyat istikrarı sağlanması amaçlanmakla birlikte, bankacılık sektöründe “alışlagelmedik” bir uygulama dikkat çekmiştir. Buna göre, krizin nedenlerinden biri olan açık pozisyon bağlantılı risklerin azaltılması gerekçe gösterilerek bu risklerin

¹¹⁹⁷ A.k., s. 54.

¹¹⁹⁸ Fikret Şenses, Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? ERC Working Paper, Sayı: 04/09, Economic Research Center, Middle East Technical University, Ankara, 2004, s. 13.

¹¹⁹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, (Türkiye), s. 198.

¹²⁰⁰ Şenses, Neoliberal, s. 13.

¹²⁰¹ Boratav, Türkiye, s. 196.; Nuray Ergüneş, “Finansallaşma Döneminde Türkiye Ekonomisinin Küresel Bütünleşmesi,” *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*, (Der. Costas Lapavitsas), Yordam Kitap, İstanbul, 2009, (Finansallaşma), s. 304.

¹²⁰² Yalınpala Çokgezen, s. 201.

¹²⁰³ Kazgan, Türkiye, s. 234-235.

¹²⁰⁴ Bakır, s.188.

¹²⁰⁵ A.k., s. 189-190.

sorumluluğu Hazine'ye devredilmiş ve krizin maliyeti “sosyalleştirilmiştir”¹²⁰⁶. Bu anlamda, programın ilk bakışta kamu borcunu tasfiye etmeyi amaçladığı, ancak herhangi bir kalkınma bakış açısından da yoksun olduğu ortadadır¹²⁰⁷. Dolayısıyla asıl amacın, çevrilemeyecek kadar yüksek borçlanmanın yarattığı maliyetin, sermaye sınıfının sırtından alıp işgücüne yüklenmesi olduğu ortaya çıkar. Böylece, bir yandan sermayenin değersizleşmesi engellenmekte¹²⁰⁸, öte yandan da fiyat istikrarının sağlanması gerekçe gösterilerek işgücü piyasası düzensizleştirilmektedir¹²⁰⁹. Sonuç olarak, hem sermaye sınıfının kendi içindeki, hem de emek sahipleriyle arasındaki mücadelenin keskinleştiği kriz sonrası dönemde, sermaye sahiplerinin gereksinimlerine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmış; devlet de piyasa mantığına göre “yeniden” dönüştürülmüştür¹²¹⁰.

Bu açıdan bakıldığında, 80 dönüşümünün izlerini taşıyan kriz sonrası dönemde, birikim rejimine içkin rant mekanizmalarının sermaye sahiplerini “koruyucu” niteliğinin ve bunun faktör piyasalarındaki yansımalarının varlığını sürdürdüğü¹²¹¹ görülür. Diğer krizlerde olduğu gibi 2000-2001 krizinde de birikim rejimini yönlendiren güçler, krizden çıkış için piyasa mantığı içinde oluşturdıkları yeni doğruları, eskilerine tahvil etmişlerdir¹²¹². Kapitalizmin iç dinamiklerinden doğan her krize müdahale etmek zorunda olan devlet ise, dolaşım ve dağıtım süreçlerine müdahale ederek, bu güçlere destek olmuştur¹²¹³. Bununla birlikte, UPF'nin istikrar politikalarını desteklemek amacıyla Türkiye'ye önerdiği serbestleştirme uygulamalarının, istikrarlı bir büyüme eğilimi yakalanması açısından yetersiz olduğu; hatta istikrarsız bir büyüme örüntüsüne zemin hazırladığı¹²¹⁴ ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlarla birlikte, GEGP'nin yaşama geçirilmesinin ve “başarılı” bir biçimde uygulanmasının karşılığı alınmış; UPF ile ilk etapta 2005 yılına kadar sürecek yeni bir “stand-by anlaşması” imzalanmıştır. Ancak, üç partili koalisyon hükümetinin¹²¹⁵, programın iddialı

¹²⁰⁶ Aysel Arıkboğa, “Financial Liberalisation and Composition of Tax Revenues in Turkey,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 45, 2015, s. 161.

¹²⁰⁷ Cem Somel, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine,” *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 7-8.01.2002, Ankara, 2002, (Güçlü), s. 64.

¹²⁰⁸ Metin Altıok, “Neoliberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti,” *Toplum ve Demokrasi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2007, (Neoliberal), s. 60.

¹²⁰⁹ Ergüneş, *Finansallaşma*, s. 303.

¹²¹⁰ Yaman Öztürk ve Ercan, s. 55.

¹²¹¹ Erinç Yeldan, “Türkiye Ekonomisi: Krizin Yapısal Dayanakları,” *Birikim*, Sayı: 144, 2001, (Kriz), s. 13.

¹²¹² Engelbert Stockhammer, *The Finance-Dominated Accumulation Regime, Income Distribution and the Present Crisis*, Working Paper, Sayı: 127, Vienna University of Economics & B.A., Vienna, 2009, s. 3.

¹²¹³ Harvey, *Sosyal*, s. 249.

¹²¹⁴ A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, “Türkiye’de Büyüme ve Makroekonomik İstikrar,” *İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan)*, (Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 920, İstanbul, 2003, (Türkiye), s. 426.

¹²¹⁵ Demokratik Sol Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin yer aldığı 57. Hükümet.

hedeflerini¹²¹⁶ gerçekleştirecek güçten yoksun olması, siyasi olduğu kadar ekonomik alanda da istikrarsızlık getirmiş ve erken seçime gidilmiştir¹²¹⁷. Seçimler sonucunda siyasal yaşamda köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Yaşanan krizlerin etkisiyle yeni liberal politikalara karşı oluşan halk muhalefeti belirgin bir hal almış; UPF güdümlü siyaset izleyen partiler tarihe karışırken, UPF karşıtı söylemler oya tahvil edilmiştir. Yine de siyasal yaşamdaki değişim, ekonomide karşılığını bulmamış; liberal ve sosyal demokrat bir koalisyon yerine, UPF karşıtı söylemlerle iktidar olan “muhafazakâr” bir parti de ekonomik düzende anlamlı bir değişim sağlamamıştır. “Yeni liberalizme teslimiyetten” vazgeçilmeyerek, önceki “stand-by anlaşmaları” aynen sürdürülmüştür. Hatta 18. “stand-by anlaşmasının” uygulama süresinin sonunda (2005), “2007 sonundaki genel seçimlere kadar bir çıpa sağlanması” gibi bir gerekçe ile olağandışı koşullar ayrıcalığından yararlanılarak, UPF ile 19. anlaşma imzalanmıştır¹²¹⁸.

Görüldüğü üzere, 2000 yılından 2008 yılındaki küresel mali krize kadar farklı adlar altında olsa da esasen uzun vadeli bir istikrar programı uygulanmıştır. Daraltıcı para ve maliye politikaları ile yüksek faiz dışı fazla elde edilmesine dayanan programın esas amacı, uluslararası mali piyasalara güven verilmesidir. Bu güven, yüksek bir getiri oranına ulaşılan ulusal mali piyasaya yabancı sermaye girişi sağlamış; devalüasyon riski de Merkez Bankası’nın müdahaleleri ile önlenmiştir. Ancak, bu politikanın gerçek ekonomiyi daraltıcı etkisi ise göz ardı edilmiş¹²¹⁹; politika tercihinde ana akımın savlarıyla hareket edilmiştir. Yine de yeni liberal politikalar doğrultusunda önce uluslararası iş bölümüne, daha sonra da uluslararası mali piyasalara eklemlenen Türkiye’de¹²²⁰, 2001 sonrasında sermaye hareketleri ile birlikte dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmış; küresel konjonktürün genişleme çevriminde olmasının da etkisiyle küresel mali krize kadar yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır¹²²¹.

2002 yılından küresel mali krize kadar geçen sürede, ekonomi yılda ortalama yüzde 6,8 oranında büyümüş; GSYH 210 milyar ABD dolarından 660 milyar ABD dolarına çıkmış ve kişi başına gelir de 3.250 ABD dolarından 9.000 ABD dolarına yükselmiştir. Böyle bir örüntünün ortaya çıkışında, özel tüketim harcamaları ile büyük artış gösteren DYY girişleri

¹²¹⁶ Bunlar, enflasyon hedeflemesinin uygulanması, büyümenin sürdürülebilir bir hale getirilmesi, düşük gelir gruplarına daha hızlı biçimde gelir aktarılması ve sağlıklı bir kamu borç pozisyonu sağlanması olarak sıralanabilir. IMF, “Turkey: Letter of Intent,” IMF Publication Service, Washington, D.C., 18.01.2002, <https://www.imf.org/external/np/loi/2002/tur/01/index.htm>, (11.08.2015).

¹²¹⁷ Bakır, s. 190-191.

¹²¹⁸ Boratav, Türkiye, s. 193-197.

¹²¹⁹ Şimşek, s. 53-54.

¹²²⁰ Koyuncu ve Şenses, s. 28.

¹²²¹ Melda Yaman Öztürk ve Özgür Öztürk, “Türkiye Sanayi Strateji Belgesi ile Ulusal İstihdam Strateji Belgesi’nde Ortaya Konulan ‘Vizyon’,” *Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik*, (Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar), Evrensel Basım Yayın, Sayı: 561, İstanbul, 2014, s. 88.

etkilidir. Üstelik tekstil, giyim ve deri ürünleri gibi düşük katma değerli geleneksel üretimin yerini motorlu taşıtlar, makine ve teçhizat ile metal eşya üretimi almış; 2007 yılında sadece otomotiv sektöründe bir milyondan fazla binek ve hafif ticari araç üretilmiştir. Bu gelişim, ülkenin bir yandan uluslararası işbölümüne ne kadar güçlü bir biçimde eklemlendiğini; ancak bir yandan da dış isteme bağımlılığın ne kadar arttığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yapısal sorunlara reform yorgunluğu, siyasi belirsizlikler ve 2006 ortasındaki döviz kurundaki oynaklık nedeniyle uygulanan sıkı para politikaları gibi nedenler de eklenince 2007 yılında durgunluğa girilmesi kaçınılmaz olmuştur¹²²².

Zaten yüksek faiz - düşük kur döngüsünü işaret eden bu yapıda, hızlı büyüme oranlarına erişim olası olmasına rağmen yabancı sermayenin spekülative alanlarda değerlendirilmesi¹²²³ nedeniyle büyüme sürdürülebilir değildir. Bunun yanı sıra, gerçek üretici sektörlerin gerilemesine neden olan bu modelde, ucuz döviz kuru nedeniyle dışarıdan alınan ara malı ve yatırım malları yerli üretime ve işgücüne ikame edilip, düşük teknoloji ve sermaye yoğun bir faktör donanımı tercih edilmektedir. Böylece, bir yandan yabancı sermaye bağımlılığı artarken, öte yandan istihdam da olumsuz etkilenir¹²²⁴. Nitekim 2001 krizinden küresel mali krize kadar geçen süre değerlendirildiğinde, kamunun, vergi gelirleri ve/veya harcama sistemi düzenlemesi ile değil, kamu mallarının özelleştirilmesi yoluyla gelir arttırmayı amaçladığı; özel sektörün ise, giderek sanayiden sıyrılıp gerçek üretimden uzaklaşarak, spekülative birikim alanlarına yöneldiği görülmektedir. Sadece bunlar bile, enflasyon hedeflemesi ile meşruiyet kazandırılmaya çalışılan “yapısal reformların”, esasen ülkenin öz kaynaklarını küresel sermayenin spekülative kazanç alanına çekme işlevi gördüğünü ortaya koyar¹²²⁵.

Her ne kadar yasal ve kurumsal yapı, yeni liberalizmin yeni bir aşamasıyla uyumlu bir şekilde evrilmiş olsa da ne ekonomik, ne de sosyal sonuçlar iç açıcudur. Her şeyden önce devlet, katma değeri yüksek ürün üretimini sağlayacak altyapının tesisine odaklanmak yerine, para ve maliye politikası araçlarıyla borçlanma – yüksek faiz – bütçe açığı – enflasyon – yüksek faiz döngüsünü kırmaya çalışmakta; ancak borç sorunu daha da ağırlaşırken, istikrarsız büyüme örüntüsü de krize yol açmaktadır. Bununla birlikte, krizin maliyeti sorumluluğu bulunup bulunmadığına bakılmaksızın tüm toplum kesimlerine yansıtılmıştır¹²²⁶.

¹²²² Macovei, s. 10-11.

¹²²³ Nalan Ölmezogulları, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Uyum Süreci ve İstikrar, Tartışma Metni, Sayı: 2012/68, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 300.

¹²²⁴ Erinç Yeldan ve Deniz Yıldırım, “Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye’de ve Dünyada Demokrasi Açığı,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 45, 2015, s. 82-83.

¹²²⁵ Yeldan, Kriz, s. 13.

¹²²⁶ Altıok, Neoliberal, s. 119-121.

Esasen kar oranlarındaki düşme eğilimi ortaya çıkıp sermaye birikimi tıkanığında, sermayenin organik bileşimi emek aleyhine değiştirilmiştir. Bu değişimde, meşruiyet sınırlarının ötesine geçilmesinde de bir sakınca görülmemiştir. Bu durum, iş kazalarında kendini gösterir. Güvenliğinden şüphe duyulan iş kazası istatistikleri¹²²⁷ bir yana bırakılıp, sadece gemi inşa ve maden sektörleri incelendiğinde bile durumun vahameti ortaya çıkar. Tuzla tersanelerinde 1985-2011 yılları arasındaki 85 ölümlü iş kazasının 50'sinin 2004-2011 meydana gelmesi, sermaye birikimi için emeğin fizyolojik sınırının aşıldığının bir kanıtıdır¹²²⁸.

Dolayısıyla “yeniden” bir yapısal uyarlama programıyla somutlaşan çözüm yönteminin, piyasa mantığının yeni bir uyarlaması olmaktan öteye geçmediği; kapitalist sistemin işleyişinde, çalışma ilişkilerinde ve gelir dağılımında “köklü” bir değişime yol açmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda kriz ve kriz sonrası uygulanan program, sistemin “kendi kendini düzenlemesinin”¹²²⁹ bir aracı olma işlevi görmüştür. Küresel ölçekte merkez, yerel ölçekte sermaye sınıfı korunmuş; ürün piyasalarının serbestleştirilmesi, mali piyasaların düzensizleştirilmesi ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi aracılığıyla da küresel piyasalarla bütünleşme eğreti hale gelmiştir. Üstelik bunlar karşılığında sağlanan ekonomik büyüme, kaynağını üretim yerine yabancı sermaye girişinden aldığından dolayı istikrarlı da değildir. Bilindiği üzere, yurt içi tasarruf artışına değil de dışa bağımlı olan büyüme sürdürülebilir değildir. Üstelik sermaye girişindeki artışın, faiz oranını azaltan etkisi de enflasyonu arttırmamak için engellenmiş; böylece giderek artan oranda cari açık verilmiştir¹²³⁰.

Oysaki 2001 sonrasında, gelişmiş ülkelerin para politikalarından kaynaklanan likidite bolluğu ve az gelişmiş ülkelerin yaşadıkları krizler nedeniyle tasarruflarını gelişmiş ülkelere yönlendirmesinin bir sonucu olarak tüm dünyada faiz oranları düşmüştür. Böyle bir piyasada, bazı ülkeler, cari açığını kapatmak için borçlanan ABD'ye sermaye aktarırken; diğerleri de daha fazla yabancı sermaye çekebilmek için rekabete girmişlerdir. Böylece, tasarruf ve harcama eğilimlerindeki değişimle kendini gösteren küresel dengesizlikler doğmuştur. Bunun yanında, aynı dönemde az gelişmiş ülkelere yönelik sermaye hareketleri artmış; bu artış da

¹²²⁷ Oğuz Karadeniz, “Dünya’da ve Türkiye’de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 34, 2012, s. 43-46.

¹²²⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 53-54.

¹²²⁹ Bruce R. Scott, *The Political Economy of Capitalism*, Working Papers, Sayı: 07-037, Harvard Business School, Boston, 2006, s. 1.

¹²³⁰ Suat Özeren, 2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, İstihdamdaki Gelişmeler ve Beklentiler, *Tartışma Metni*, Sayı: 2012/81, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 13-14.

söz konusu ülkelerdeki büyümenin kaynağını oluşturmuştur¹²³¹. Diğer azgelişmiş ülkeler gibi Türkiye’de de böyle bir büyüme örüntüsü ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, 2001 sonrasında gerek merkezde gerek çevrede ve haliyle Türkiye’de uygulamaya konulan yeni liberal program krize de yol açmıştır. Bu dönemde, gerçek üretimin yerini malileşmenin alması ve spekülative nitelikli yabancı sermaye girişine dayanan birikim modeli, 2001 sonrası sağladığı genişlemenin yanında 2008 yılındaki küresel mali krizin de kaynağını oluşturmuştur¹²³².

Böyle bir sonuca ulaşılmasında, 1989 sonrasındaki mali serbesti döneminde, ekonominin kayıt altına alınması yönündeki girişimleri engelleyen düzenlemeler yapılmasının¹²³³ büyük payı vardır. Söz konusu düzenlemelere, 1980-2000 yılları arasında çıkartılan tam 18 vergi affı¹²³⁴ ile 1998 yılında yürürlüğe konulan, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ile vergi tabanının genişletilip vergi adaletinin sağlanmasını amaçlayan ve “Nereden Buldun? Yasası” olarak bilinen 4369 sayılı Yasa’nın yürürlükten kaldırılması örnek olarak verilebilir. 4369 sayılı Yasa, sermaye çıkışına neden olduğu gerekçesiyle¹²³⁵ 1999 yılında etkisiz hale getirilmiştir¹²³⁶. Ayrıca 2000-2001 krizi sonrasındaki tüm kalkınma planları ile bütçe gerekçelerinde yer verilen kayıt dışı ekonomiyle mücadele hedefine¹²³⁷ rağmen, 2008 yılındaki küresel mali kriz sonrasında da gündeme getirilmesine rağmen Yasa uygulamaya sokulmamıştır. 4369 sayılı Yasayı 20. stand-by anlaşmasına yönelik görüşmelerde gündeme getiren UPF, “mükelleflerin harcamalarını, vergisi ödenmiş gelirle yapıp yapmadığının denetimi” için “Nereden Buldun? Yasası”nın yeniden yaşama geçirilmesini istemiş; ancak bu istem reddedilmiş; hatta ilişkiler donma noktasına gelmiştir¹²³⁸. Bu anlamda, 89 sonrasındaki mali serbesti döneminde başlayan ve neredeyse günümüze değin gelen süreçte, ekonominin kayıt altına alınmasını engelleyen girişimler, mali kesim içinde giderek artan oranda spekülative nitelikli bir sermaye birikiminin önünü açmıştır¹²³⁹.

¹²³¹ Selin Sayek, Küresel Sermaye Akımlarının Gelişimi ve İleriye Dönük Öngörüler, Tartışma Metni, Sayı: 2012/95, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. s. 5-6.

¹²³² Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 44.

¹²³³ Doğruel ve Doğruel, Türkiye, s. 426.

¹²³⁴ Gülay Akgül Yılmaz, “2000’li Yıllarda Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi,” **MÜİBF Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: II, 2012, s. 465.

¹²³⁵ Sudi Apak, Avrupa Birliği, IMF, Balkan Ülkeleri ve Türkiye Bankacılık Sektörü, Tartışma Metni, Sayı: 2012/11, TEK Yayınları, Ankara, 2012, s. 7.

¹²³⁶ Kamil Tüğen, “Türkiye’nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi,” http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/tugen-turkiyenin-ekonomik-vergi.pdf, 2002, s. 4-5, (11.08.2015).

¹²³⁷ Akgül Yılmaz, s. 466.

¹²³⁸ Nadir Eroğlu ve İlhan Eroğlu, “IMF –Türkiye İlişkileri ve 20. Stand-By Müzakereleri Üzerine Bir Değerlendirme,” **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 17, 2009, s. 137 ve 143.

¹²³⁹ Doğruel ve Doğruel, Türkiye, s. 426.

UPF ile ilişkileri donma noktasına getiren ekonomiyi kayıt altına alma istemi, borç ilişkilerine de yansımıştır. UPF'ye olan borç yükümlülüğü 2013 yılında sona ermiş¹²⁴⁰; hatta Türkiye "UPF'ye borç veren bir ülke" haline gelmiştir¹²⁴¹. Bu anlamda, UPF'nin dış kaynak gereksiniminin GSMH'nin yüzde 25'ine çıkması nedeniyle dile getirdiği borç sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerinin¹²⁴² göz ardı edildiği düşünülebilir. Oysaki "UPF'ye borç verme" bir slogan olarak kullanılmakla birlikte, UPF'nin dayatması olan program uygulanmaya devam etmiştir¹²⁴³. Üstelik çok da uzak olmayan bir vadede yolların tekrar kesişme olasılığı¹²⁴⁴ da bulunmaktadır.

Böyle bir öngöründe bulunulmasının nedeni, borç ilişkisindeki değişimin borç veren aktörün değişimi ile sınırlı kalmasıdır. Bu süreçte, UPF'nin yerini diğer uluslararası kuruluşlar almıştır. 2000 yılında Türkiye'ye borç veren uluslararası kuruluşlar içinde UPF'nin payı yüzde 36,14 iken, 2015 yılında yüzde 3,52'ye¹²⁴⁵ düşmüştür. Bununla birlikte, aynı dönemde diğer uluslararası kuruluşların payı ise, yüzde 32,41'den 62,04'e yükselmiştir. Görüldüğü üzere, borçlanma gereği ortadan kalkmamış; sadece aktör değişmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin brüt dış borç stoku 2 kattan daha fazla artmış; kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı ise, 23,9'dan 31,5'e çıkmıştır. Dolayısıyla UPF'ye de farklı bir kurumdan dış kaynak sağlanması, sonucu değiştirmemiştir. Denetimsiz bırakılan mali piyasada daha çok spekülasyon nitelikli yabancı sermaye girişi görülmüş; istihdam yaratmayan yapay bir büyüme yaşanmış; enflasyon ve faiz oranındaki kısmi iyileşmeye karşın bütçe gelirleri arttırılamamıştır¹²⁴⁶.

2000–2001 krizi sonrasında daha çok iç istem dış kaynağa dayalı olarak gerçekleşen yapay büyüme eğilimi, cari açığı arttırarak Türkiye'yi küresel konjonktüre karşı daha hassas bir konuma taşımıştır¹²⁴⁷. Küresel ekonominin genişleme çevriminde olmasının etkisi ile 2000–2001 krizi sonrası yakalanan yüksek oranlı büyüme eğilimi, 2005 yılında yavaşlamaya

¹²⁴⁰ Maliye Bakanlığı, **Yıllık Ekonomik Rapor: 2013**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 76.

¹²⁴¹ T.C. Başbakanlık, 62. Hükümet Programı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, 01.09.2014, s. 111. Bununla birlikte, UPF'nin ne "genel borçlanma düzenlemesi", ne de "yeni borçlanma düzenlemesi" ile ilgili kayıtlarında Türkiye'ye rastlanmaktadır. Bilgi için bkz.: IMF, IMF Standing Borrowing Arrangements, IMF Factsheet, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2015, s. 1 ve 3.

¹²⁴² IMF, Turkey, IMF Country Report, Sayı: 13/363, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013, s. 50.

¹²⁴³ Aynur Erdoğan, IMF'li Dönemler, Dünya Bülteni Araştırma Masası, İstanbul, 2013, s. 15.

¹²⁴⁴ Yaşar Uysal, 2013 Yılı Ekonomik Raporu, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uyasal/site/sonYaptiklarim/ekonomikrapor2013-bensel.pdf>, (11.08.2015), s. 102.

¹²⁴⁵ Bu oranın sıfır olmamasının nedeni, UPF'nin her üyesine olduğu gibi Türkiye'ye de ayırdığı SDR tahsisatıdır.

¹²⁴⁶ Sadi Uzunoğlu, **IMF ile Nereye Kadar?** İTO Yayınları, Yayın No: 43, İstanbul, 2004, s. 88.

¹²⁴⁷ Selim Erdem Aytaç, "Türkiye: Dengeli ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme Peşinde," **Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, (Der. Fikret Şenses, Ziya Öniş ve Caner Balkır), İletişim Yayınları, Yayın No: 1944, İstanbul, 2013, s. 375.

başlamış ve 2007 yılında da durgunluğa dönüşmüştür¹²⁴⁸. Durgunluğa, küresel ekonomideki çalkantı da eklenince, ekonomi “keskin bir daralma sürecine” girmiştir¹²⁴⁹.

Bu dönemde ekonomide ortaya çıkan kimi olgular, 1994 ve 2000–2001 krizleri öncesindeki ekonomik örüntüleri hatırlatmaktadır. Söz konusu olgular yabancı sermaye giriş ve çıkışlarında ani azalış ve artışlar; TL’nin aşırı değerlenmesi ve yüksek faiz olarak sıralanmaktadır. Ortaya çıkan olgular yapısal hale gelen sorunları işaret ettiğinden; ne 2001 sonrası ekonomik canlanma dönemini, ne de 2007 sonrası ekonomik durgunluk dönemini siyasi olaylarla açıklamak akılcıdır. Ortaya çıkan örüntü, farklı ekonomik çevrimlerin bir sonucudur¹²⁵⁰. Bu dönemde, üretken olmayan sektörlerin hacmindeki gelişme¹²⁵¹ işsizliğe neden olurken, ulusal tasarruf oranında ortaya çıkan düşüşün yabancı kaynak ile bertaraf edilmesi yönündeki tercih, mali piyasanın spekülatif nitelikli sermaye hareketleri ile karşılaşmasına; sonuç olarak da mali istikrarsızlık yaşanmasına neden olmuştur¹²⁵². Mali istikrarsızlık, Türkiye’nin 1980 sonrasında sıkı sıkıya bağlı kaldığı dış bağımlı kalkınma tercihinin bir sonucudur. Bu anlamda, Türkiye’de 80 sonrası ekonomik büyüme ve sermaye hareketleri arasındaki ilişkinin seyri, dışa bağımlılığı daha açık biçimde gösterir.

Aşağıdaki Tablo 5, bu süreçte ekonomik büyüme ile yabancı sermaye girişleri arasındaki bağıntıyı gösterir. Doğal olarak sermaye girişlerinin tersine döndüğü 1991, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında kriz yaşanmıştır. Oluşan kırılğan yapıya rağmen, her kriz sonrasında yine uluslararası mali kurumların “tavsiyelerine” kulak verilmiş ve daha kapsamlı anlaşmalar imzalanması, Türkiye’nin özerk ekonomi politikaları izleme gücünü yitirmesi¹²⁵³ olarak değerlendirilmiştir.

¹²⁴⁸ Oktar Türel, “Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye’ye 2008-2009’daki Yansımaları Üzerine Notlar,” **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 46, Sayı: 533, 2009, s. 9 ve 13.

¹²⁴⁹ Aytaç, s. 375.

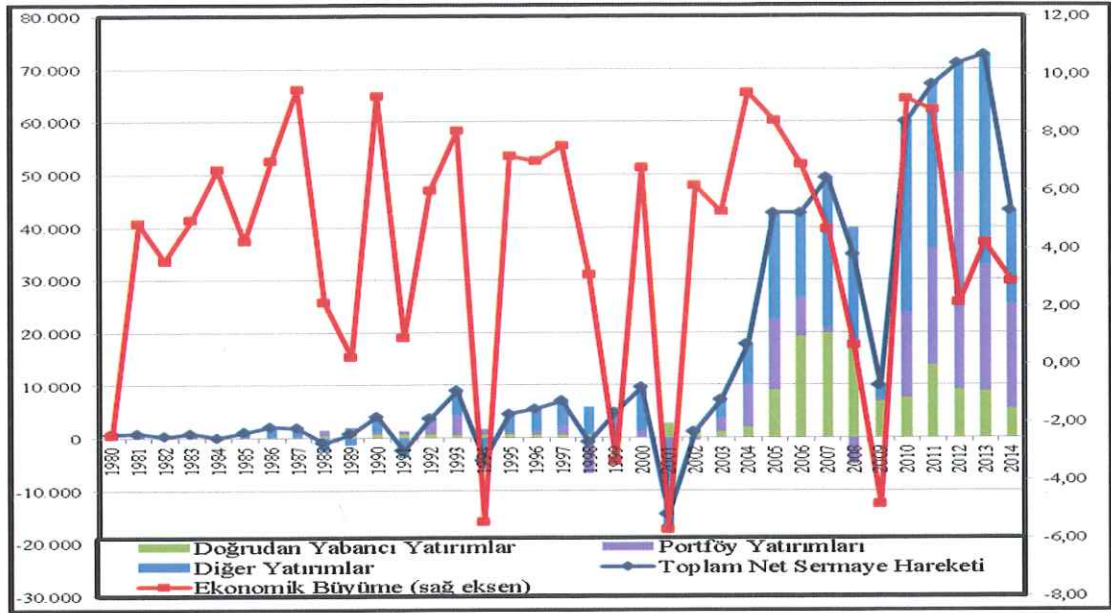
¹²⁵⁰ Türel, s. 9 ve 13.

¹²⁵¹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 53.

¹²⁵² Erinç Yeldan ve Deniz Yıldırım, “Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye’de ve Dünyada Demokrasi Açığı,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 45, 2015, s. 81.

¹²⁵³ Şevket Pamuk, “Karşılaştırmalı Açidan Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, (Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, Yayın No: 912, İstanbul, 2003, s. 395.

Şekil 10: Türkiye’de Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Analitik Sunum, TCMB Yayınları, Ankara, 2015.; OECD, OECD.Stats, 2015.

İkibinli yıllarda çok daha belirgin bir biçimde sanayi politikasını, küresel meta zincirlerinde yer alan taşeron işletmeler aracılığıyla dışa bağımlı imalata; ekonomik büyümeyi ise, “büyüsüne kapıldığı” mali sektördeki spekülasyon nitelikli yabancı sermaye girişlerine dayalı hale getiren Türkiye ekonomisi¹²⁵⁴, yüksek oranlı ancak istikrarsız bir ekonomik büyümenin görüldüğü¹²⁵⁵, kırılgan bir ekonomik yapıya¹²⁵⁶ evrilmiştir. Mali piyasanın yabancı sermayenin spekülasyon “saldırısı” ile karşılaştığı 2004-2007 döneminde, bir yandan bu “desteğin” etkisi ile ulusal gelir artarken, öte yandan da döviz kurundaki düşüşle enflasyon, ara malı dış alımındaki ucuzlamayla da üretim maliyetleri düşmüştür. Tüm bunlara kaynaklık eden, bunun yanında Türkiye’yi küresel ekonominin “ucuz emek” ve “mali kumarhane” merkezi haline getiren çarpık ekonomi modeli, sanayide dışa bağımlılığa koşut olarak işgücü piyasalarındaki olumsuzlukların bu dönemde de artarak sürmesine neden olmuştur. Günümüzde, uygun iş koşullarının giderek azaldığı, enformel sektörün ise giderek genişlediği, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlık kazandığı, dışa bağımlı taşeronlaştırmanın egemen

¹²⁵⁴ Uğur Eser, “Dünya Yeniden Sanayiye Dönerken Türkiye Dünya Sanayinin Neresinde?” **İktisat ve Toplum**, Sayı: 45, 2014, s. 30 ve 37-38.

¹²⁵⁵ Murat Koyuncu ve Fikret Şenses, “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2004, s. 28..

¹²⁵⁶ Ülgen, F., s. 7.

olduğu bir yapı varlığını sürdürmektedir¹²⁵⁷. Emekğin metalaştırılmasına dayanan yeni emek sürecinde, iş ve gelir güvencesi ortadan kalkmış, örgütlenme özgürlüğü sınırlandırılmış ve bireysel iş sözleşmelerinin çoğalmasıyla toplu pazarlık hakkı anlamsızlaştırılmıştır. Son yıllarda Ortadoğu coğrafyasındaki gelişmelerin de etkisiyle özellikle göçmen işçi sayısında çarpıcı bir artış da bu değişime eşlik etmiştir¹²⁵⁸.

A. Bireysel ve İşlevsel Gelir Dağılımı

Küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme döneminin başlangıcında, beş yıllık kalkınma planında belirlenen yoksullukla mücadele stratejisi, yoksul gelir gruplarının ortalama refah seviyesine yakınlaştırılması ve bu amaçla yoksulluk seviyesinin altında yaşayan gelir gruplarına yönelik olarak gelirin yeniden dağılımını sağlayacak transfer sisteminin düzenlenmesi üzerine kurulmuştur. Kalkınma Planı'nda yer verilen bu olgudan hareketle, 2001'den başlayarak Türkiye ekonomisinde görülen ekonomik büyümeden, yoksulların yeterince yararlanamadığı¹²⁵⁹ sonucuna ulaşılabilir. Böylece, bir önceki dönemde başlayan serbestleşme ve küresel ekonomi ile bütünleşme tercihinin, gelir dağılımı üzerindeki "kaçınılmaz" sonuçları da ortaya çıkar¹²⁶⁰. 2002 sonrasında başlayan yeni dönemde ise, belirli bir süre gelir dağılımı adaletinde çok ciddi boyutta olmasa da bir iyileşmenin görüldüğü¹²⁶¹; ancak 2007 yılındaki siyasi belirsizlik ve 2008 yılındaki küresel mali krizin etkisiyle gelir dağılımı adaletinde görülen iyileşme eğiliminin sektöre uğradığı; 2010 yılından sonra ise "uygulanan ekonomi politikaları" sonucunda yeniden olumlu bir ivme yakalandığı¹²⁶² ileri sürülmektedir. Oysaki doksanlar gibi ikibinli yıllarda da gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesine yönelik ne ekonomi politikaları uygulamaya konulmuş; ne de yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiştir¹²⁶³. Üstelik bu dönemde sağlanan ekonomik büyüme istihdama anlamlı bir katkı yapmamış; enformel sektörün yaygınlığı artmış; sermayenin

¹²⁵⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Emek, s. 17-18, 25 ve 136.

¹²⁵⁸ Eser, s. 30 ve 35-36.

¹²⁵⁹ UN, Turkey Country Profile, The 2002 Country Profiles Series, World Summit on Sustainable Development, UN Publication, Johannesburg, 26.08-04.09.2002, (Turkey), s. 10 ve 11.

¹²⁶⁰ Ayşe Aylin Bayar ve Bengi Yanık İlhan, "Do Wives' Earnings have an Impact on Income Inequality? Evidence from Turkey," *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2014, s. 105.

¹²⁶¹ Raziye Selim, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Bayar, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TUSYAD-T/2014-06/554, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2014, s. 150.; Abdülkadir Civan, Türkiye'deki Gelir ve Varlık Dağılımı Eşitsizliği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21.

¹²⁶² Küreselden Yerele Türkiye Grubu, Son Küresel Kriz Sürecinde Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı Raporu, Küreselden Yerele Türkiye Derneği, İstanbul, 2007, s. 5.

¹²⁶³ Duman, a.g.e., s. 59.

organik bileşimi emek aleyhine değişirken, gerçek ücretler aşınmıştır. Bu durum, seksenlerdeki dış satıma dayalı ve doksanlardaki yabancı sermaye girişine dayalı birikim modellerinden sonra uygulamaya konulan, yüksek oranlı devalüasyon ve gerçek ücret düşüşüne dayalı rekabet gücü ile dış satıma yönelik birikim modelinin¹²⁶⁴ doğal sonucudur.

Bu farklı görüşlerin değerlendirilebilmesi için konuya ilişkin nicel verilere gereksinim duyulduğu açıktır. Bu dönemde Türkiye’deki gelir dağılımına ilişkin nicel veriler ise, TÜİK’in 2002-2005 yılları arasında gerçekleştirdiği Hanehalkı Bütçe Araştırmaları ile 2006 yılından itibaren AB’ye uyum çerçevesinde uygulamaya geçirdiği Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmaları’ndan sağlanmaktadır¹²⁶⁵. Her iki araştırma grubundan elde edilen 2002-2014 dönemini kapsayan bireysel gelir dağılımı verileri Tablo 13’de sunulmuştur.

Tablo 13: 2002-2014 Yıllar Arasında Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı

Hanehalkı Yüzdeleri	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
En yoksul % 20	5,3	6,0	6,0	6,1	5,1	5,8	5,8	5,6	5,8	5,8	5,9	6,1	6,2
İkinci % 20	9,8	10,3	10,7	11,1	9,9	10,6	10,4	10,3	10,6	10,6	10,6	10,7	10,9
Üçüncü % 20	14,0	14,5	15,2	15,8	14,8	15,2	15,2	15,1	15,3	15,2	15,3	15,2	15,3
Dördüncü % 20	20,8	20,9	21,9	22,6	21,9	21,5	21,9	21,5	21,9	21,7	21,7	21,4	21,7
En varıl % 20	50,1	48,3	46,2	44,4	48,4	46,9	46,7	47,6	46,4	46,7	46,6	46,6	45,9
Gini Katsayısı (%)	44,0	42,0	40,0	38,0	42,8	40,6	40,5	41,5	40,2	40,4	40,2	40,0	39,1

Kaynak: TÜİK, 2005 Gelir Dağılımı Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı: 207, TÜİK Yayınları, Ankara, 2006.; TÜİK, Hanehalkı Bütçe Araştırması: Gelir Dağılımı (Türkiye-Kent-Kır) 2004, TÜİK Yayınları, No. 3087, Ankara, 2007, s. XXIII.; TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2011, TÜİK Yayınları, No. 3665, Ankara, 2012, s. 364.; TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2013, TÜİK Yayınları, No. 4175, Ankara, 2014, (2013), s. 370-371.; TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014, Haber Bülteni, Sayı: 18633, TÜİK Yayınları, Ankara, 2015, (2014).

Tablo 13’e göre, 2002 yılından itibaren gelir dağılımında yoksul halk kesimleri lehine bir eğilim belirmiş; en yoksul ve en varıl gelir grupları arasındaki fark azalmış ve Gini katsayısında yüzde 11,1 oranında bir iyileşme yaşanmıştır. En yoksul yüzde 20’lik hanehalkının gelirden aldığı pay, 2002’den 2005’e kadar yükselmiş; araştırma yönteminin

¹²⁶⁴ Mustafa Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO Yayınları, İstanbul, 2004, s. 168-169.

¹²⁶⁵ TÜİK, 2005 yılından sonra böyle bir değişiklik yapılması gerekçesini, bölgesel bazda veri üretmek; gelir dağılımı, yaşam koşulları ve yoksullukla ilgili daha detaylı bilgi toplamak ve AB ülkeleri ile kıyaslanabilir istatistikler elde etme gereksinimi olarak açıklamıştır. TÜİK, Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi, TÜİK Yayınları, Ankara, 2008, s. 61-63.

değiştirildiği 2006 yılında 2002'deki payın da aşağısına düşmüş ve daha sonra küresel mali krizin etkilerinin yansıdığı 2009 dışında sürekli yükselmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü yüzde 20'lik gelir gruplarında da aynı eğilimler görülmektedir. Yalnızca en varsıl yüzde 20'nin dışındaki üst gelir gruplarının paylarında, özellikle 2009 sonrasında bir durağanlaşma eğilimi ortaya çıkmıştır. En varsıl yüzde 20'nin gelirden aldığı paya bakıldığında ise, 2006 yılına kadar bir düşüş yaşandığı; 2006 yılındaki artış sonrasında ise, küresel mali krizin etkili olduğu 2009 haricinde düşüş eğiliminin sürdüğü görülmektedir. Tüm bu gelişmelerden hareketle, Gini katsayısı 2002-2005 döneminde 0,440'dan 0,380'e düşmüş; 2006'da 0,428'e yükselmesine rağmen, 2009 ve 2011 yılları hariç tutulduğunda düşüş eğilimini sürdürmüştür.

Aynı dönemde işlevsel gelir dağılımında ortaya çıkan örüntü de Tablo 14'de gösterilmektedir. Buna göre, 2002-2014 yılları arasında emeğin elde ettiği gelir yüzde 35,8'den yüzde 49,1'e çıkmış ve bu dönemde ciddi ölçüde azalma gösteren müteşebbis geliri ile arasındaki fark açılmıştır. 2002 yılında elde edilen gelirin yaklaşık 1/3'ü emek, 1/3'ü de sermaye sahiplerine giderken; 2014 itibari ile emek sahiplerinin payı toplam gelirin yaklaşık yarısına denk gelmektedir. Müteşebbis gelirinin payı ise, 1/5'in altına gerilemiştir. Müteşebbis gelirindeki bu azalmanın yanında, tarım ve tarım dışı sektörlerdeki müteşebbis geliri arasındaki makas da iyice açılmıştır. 2002 yılında tarım dışı müteşebbis gelirinin, tarımda elde edilen müteşebbis gelirine oranı 1,6 iken, 2014 yılında yaklaşık olarak 2,5'e çıkmıştır. Bu anlamda, tarımdaki "erime" dikkat çekicidir. Bu dönemde, ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme de sosyal transferler içinde emekli, dul ve yetim aylıklarında görülen "çarpıcı" artıştır. 2002 yılında emekli, dul ve yetim aylıkları gelirin yüzde 8,9'unu oluştururken, 2014'de bu oran yüzde 18,7'ye yükselmiştir. Yine bu dönemde, gayrimenkul kira ve menkul kıymet gelirlerinde de azalma görülmektedir. Tüm bunlardan hareketle, 2002-2014 yıllarını kapsayan dönemde, emek gelirleri ile sosyal transferlerin arttığı; sermaye sahiplerinin ve rantiyerlerin elde ettikleri gelirlerin ise azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. İşlevsel gelir dağılımında ortaya çıkan örüntü, kişisel gelir dağılımında bu dönemde yoksul hanehalkları lehine meydana gelen değişimi desteklemektedir.

TÜİK verileri ile ortaya çıkan bu sonuca rağmen, incelenen dönemde uygulanan ekonomi politikalarının gelir eşitsizliğini giderecek bir nitelik taşıması, sağlanan ekonomik büyümenin istihdam yaratmaması, enformel sektörün yaygınlaşması ve en önemlisi gerçek ücretlerin aşınması gibi olguların varlığı bu verilere ihtiyatlı bir biçimde yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan, konuya ilişkin farklı veri kaynaklarının değerlendirme kapsamına alınması yararlı olur.

İlk olarak, emek gelirlerindeki artış ve sermaye gelirlerindeki azalış eğilimleri ile ilgili tutarsızlıklardan söz edilebilir. Çapraz bir karşılaştırma yapabilmek adına, yine TÜİK tarafından hesaplanan gelir yöntemiyle GSYİH verileri kullanılacaktır. Ancak bu yöntem, gelir yöntemiyle hesaplanan 2006 yılından sonra yapılmaması nedeniyle zaman bakımından kısıtlıdır. Dolayısıyla ancak 2002-2005 dönemini kapsayan bir karşılaştırma yapılabilmektedir. Yine de gelir dağılımı araştırmalarındaki yöntem değişmediği için tutarsızlıkların mevcudiyetini koruduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki Tablo 15’de gelir dağılımı verileri ile gelir yöntemiyle GSYİH verileri karşılaştırılmaktadır.

Tablo 15’de yer verilen hanehalkı bütçe anketlerinden elde edilen sonuçlara göre, 2002-2005 döneminde sürekli artış eğilimindeki emek gelirlerinin GSYİH’ye oranının 1,3 puan arttığı; genel olarak azalış eğilimindeki sermaye, gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin GSYİH’ye oranının ise 4,9 puan azaldığı görülür. Bununla birlikte, aynı dönemde gelir yöntemiyle GSYİH verilerine bakıldığında, işgücüne yapılan ödemelerin GSYİH’ye oranının durağan seyrettiği ve ancak 0,3 puanlık bir artış olduğu; faiz, rant ve kar kalemlerinden oluşan işletme artığının ise, sadece 1 puan azaldığı görülür. Sermaye gelirlerindeki uyumsuzluğun, hanehalklarının düşük beyanından ve ölçme sorunlarından kaynaklandığı ileri sürülmekle¹²⁶⁶ birlikte, emek gelirlerindeki uyumsuzluğun kaynağına ilişkin olarak bir açıklama getirilmemektedir. Belirtilen tutarsızlıkların dışında, “akla ve mantığa yatkın” bulunmayan iki kalem daha bulunmaktadır¹²⁶⁷:

Bunlardan ilki, aşağıdaki Tablo 16’da görüleceği üzere, en varsıl yüzde 20’lik gelir grubunda yer alan hanehalkları içinde maaş ve ücret geliri elde edenlerin oranının giderek yükselmesi ve 2013 yılından itibaren yarıyı geçmesidir. Bir diğeri ise, 2008–2011 yılları arasında en yoksul yüzde 20’lik gelir grubunda yer alan hanehalkları içinde müteşebbis gelir payının, en varsıl gelir grubundan daha fazla olmasıdır.

¹²⁶⁶ Zafer Yükseler, 1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış, Tartışma Metni, Sayı: 2004/23, TEK Yayınları, Ankara, 2004, s. 118.

¹²⁶⁷ Duman, s. 61.

Tablo 14: 2002-2014 Yılları Arasında Türkiye’de İşlevsel Gelir Dağılımı

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Maaş – Ücret	35,8	38,7	38,7	39,2	40,8	39,7	41,9	42,9	43,7	44,8	46,5	48,3	49,1
Yevmiye	2,9	3,1	3,5	3,3	3,7	4,0	4,1	3,5	3,6	3,6	3,4	3,2	3,3
Müteşebbis geliri	34,5	32,0	31,8	28,8	24,2	23,2	22,4	20,4	20,2	21,4	20,4	19,6	18,5
Tarım	13,2	9,8	9,4	9,5	7,1	6,5	6,2	5,4	6,3	6,8	6,8	6,4	5,3
Tarım dışı	21,3	22,2	22,4	19,3	17,1	16,8	16,2	15,0	13,8	14,6	13,6	13,2	13,2
Gayrimenkul kira geliri	4,1	3,6	2,7	2,9	3,1	4,1	4,4	5,0	4,2	3,9	3,5	3,3	3,3
Menkul kıymet geliri	5,1	2,6	2,2	2,7	6,1	7,0	4,2	5,3	4,5	3,8	3,3	3,1	2,9
Sosyal transferler	17,5	20,0	21,2	23,0	22,2	21,9	23,1	22,9	23,8	22,6	22,9	22,4	22,9
Emekli, dul ve yetim aylıkları*	8,9	13,4	17,0	17,8	16,9	17,0	18,1	18,3	18,6	17,8	18,4	18,2	18,7
Diğer	8,6	6,6	4,2	5,2	5,3	4,9	5,0	4,6	5,2	4,8	4,5	4,2	4,2

* Emekli, dul ve yetim aylıklarının ayrı bir başlıkta verilmesinin nedeni, sosyal transferlerin yüzde 92’sinin bu kalemdede yer alan gelirlere ayrılmasıdır. TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2013, Haber Bülteni, Sayı: 16083, TÜİK Yayınları, Ankara, 2014.*

Kaynak: TÜİK, “2002-2005 Dönemine Ait Sonuçlar,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011, TÜİK Yayınları, Ankara, 2013, (11.08.2015).; TÜİK, *2005 Gelir Dağılımı Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı: 207, TÜİK Yayınları, Ankara, 2006.*; TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006 - 2014, TÜİK Yayınları, Ankara, 2015,* www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1601, (06.12.2015); Zeynep Gürsoy, *Transfer (Karşılıksız) Gelirlerin Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşullarına Etkisi, TÜİK Uzmanlık Tezi, TÜİK Yayınları, Konya, 2008, s. 69.*

Tablo 15: Emek ve Sermaye Gelirlerinin GSYİH’ye Oranı

Veri Kaynağı	Gelir Türleri	2002		2003		2004		2005	
		TL (bin)	%	TL (bin)	%	TL (bin)	%	TL (bin)	%
Hanehalkı Bütçe Anketi	Maaş, Ücret ve Yevmiye Geliri	51.753.029	18,6	67.602.819	18,8	82.572.811	19,2	96.966.769	19,9
	Müteşebbis, Gayrimenkul ve Menkul Kıymet Geliri	58.362.159	21,0	61.889.345	17,2	71.785.755	16,7	78.541.007	16,1
Gelir Yöntemiyle GSYİH	İşgücü Ödemeleri	72.923.558	26,3	93.978.003	26,1	113.261.757	26,3	129.713.653	26,6
	İşletme Artığı	138.723.270	50,0	179.960.243	50,0	214.252.137	49,8	238.887.709	49,0
	GSYİH	277.574.057		359.762.926		430.511.477		487.202.362	

Kaynak: TÜİK, “Gelir Yöntemiyle GSYİH,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105, (11.08.2015).

İkinci olarak, İstanbul Sanayi Odası’nın (İSO) 500 büyük sanayi kuruluşuna ilişkin çalışmasında yer alan veriler yol gösterici olacaktır. Buna göre, Türkiye’de faaliyet gösteren en büyük 500 sanayi kuruluşunun faaliyet ve faaliyet dışı gelirleri karşılaştırıldığında, TÜİK’in işlevsel gelir dağılımı araştırması ile tezat olan noktalar ortaya çıkmaktadır. Tablo

17’de de görüleceği üzere, 500 büyük sanayi kuruluşunun gerek faaliyet dışı karlılığı gerek toplam karlılığı istikrarsız bir gelişim göstermekle birlikte, son 13 yılda artış eğilimindedir. 2001-2014 yılları arasında, üretim faaliyeti dışındaki gelirler 2,5 kat; toplam kar ise, 38,3 kat artmıştır. 2000-2001 krizi nedeniyle karşılaştırma 2002 yılı verisi ile yapıldığında, farkın 6,4 kat olduğu görülür. Bu dönemde, toplam karlılığın yüzde 40’ını iştirak payları, temettüleri, alınan faizler, net kambiyo karları ve demirbaş satış gelirleri gibi faaliyet dışı gelirler oluşturmuş; bu gelirlerin de daralma çevrimlerinde, kar içindeki payı artmıştır¹²⁶⁸.

Tablo 16: Gelir Türlerinin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (2006-2014)

Gelir türleri		Toplam	Yüzde 20’lik gruplar				
			İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
Maaş ve ücret	2006	40,8	23,0	38,5	42,0	44,0	41,0
	2007	39,7	24,2	37,0	39,8	43,0	40,4
	2008	41,9	23,1	39,0	42,6	45,1	42,6
	2009	42,9	25,5	40,0	42,8	45,8	43,8
	2010	43,7	25,3	37,5	43,7	44,0	46,6
	2011	44,8	26,4	42,3	43,3	46,4	46,7
	2012	46,5	31,3	42,7	44,8	47,1	48,9
	2013	48,3	31,5	44,0	46,6	47,4	51,6
	2014	49,1	33,7	43,7	46,4	49,5	52,4
Müşteriler	2006	24,2	25,6	23,1	18,9	19,5	27,7
	2007	23,2	26,1	22,3	19,5	17,3	26,7
	2008	22,4	26,7	22,8	18,1	18,0	25,0
	2009	20,4	23,4	20,9	18,7	16,0	22,3
	2010	20,2	23,6	21,7	17,1	18,2	21,3
	2011	21,4	24,7	20,7	17,9	18,3	23,6
	2012	20,4	20,1	20,8	17,6	17,4	22,5
	2013	19,6	20,2	18,4	16,3	17,9	21,5
	2014	18,5	18,3	17,5	15,4	15,7	20,9

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014.

Nitekim 2001 ve 2002 yıllarındaki yüzde 647 ve yüzde 113’lük paylar böyle bir dönemi yansıtmaktadır. Küresel mali krizin yaşandığı 2008 ve etkilerinin hissedildiği 2009 yıllarındaki yüzde 36,8 ve yüzde 43,9’lük paylar da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca, 2014 yılında gerçekleşen oranın küresel mali kriz döneminde gerçekleşen orana çok yakın

¹²⁶⁸ ISO, Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2012, *İSO Dergisi*, Özel Sayı, Sayı: 570, İstanbul, 2012, (İkinci 500 2012), s. 43.

olması da dikkat çekmektedir. Ancak tüm bunların ötesinde, sadece 2013-2014 yılları değerlendirildiğinde bile TÜİK verileri ile önemli karşıtlıklar ortaya çıkmaktadır. 2013 yılında 500 büyük sanayi kuruluşunda 17,6 milyar TL, 2014 yılında ise 27,5 milyar TL kar elde edilmiştir. Karlardaki yüzde 56,5 oranındaki artışa rağmen, TÜİK verilerine göre müteşebbis gelirinde aynı dönemde düşüş görülmektedir. Tablo 18’de yer verilen Türkiye’nin ikinci 500 büyük sanayi kuruluşuna ilişkin veriler de hesaplamaaya dahil edildiğinde sonuç değişmemektedir. Bu kuruluşların 2013-2014 döneminde, toplam karları 2 kattan fazla artmıştır. Böylece ilk 1000 büyük sanayi kuruluşunun 2104 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 62 oranında daha fazla kar ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 17: Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Faaliyet Dışı Gelirleri

	Üretim Dışındaki Gelirler (1)	Değişim (%)	Vergi Önc. Dön. Karı ve Zararı (2)	Değişim (%)	1 / 2 (%)
2001	4.645.487.973	165,4	718.029.004	-53,3	647,0
2002	4.833.432.876	4,0	4.269.008.132	494,5	113,2
2003	5.016.304.190	3,8	6.985.609.668	63,6	71,8
2004	3.557.069.000	-29,1	9.087.928.518	30,1	39,1
2005	3.048.142.484	-14,3	8.236.526.584	-9,4	37,0
2006	3.380.665.053	10,9	12.855.752.414	56,1	26,3
2007	6.124.524.780	81,2	17.223.034.088	34,0	35,6
2008	3.793.360.109	-38,1	10.317.558.781	-40,1	36,8
2009	5.764.014.687	52,0	13.137.553.757	27,3	43,9
2010	5.980.685.439	3,8	17.453.114.853	32,8	34,3
2011	4.277.422.708	-28,5	18.828.305.331	7,9	22,7
2012	8.380.646.242	95,9	21.325.269.558	13,3	39,3
2013	5.141.416.921	-38,7	17.576.443.067	-17,6	29,3
2014	11.887.303.520	131,2	27.502.537.512	56,5	43,2

Kaynak: İSO, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2012, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, Sayı: 569, İstanbul, 2013, (500 Büyük 2012), s. 56.; İSO, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2014, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, İstanbul, 2015, (500 Büyük 2014), s. 62.

Tablo 18: Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Faaliyet Dışı Gelirleri

	Üretim Dışındaki Gelirler (1)	Değişim (%)	Vergi Önc. Dön. Karı ve Zararı (2)	Değişim (%)	1 / 2 (%)
2001	591.566.843	155,7	-151.116.804	-166,3	-391,5
2002	641.103.816	8,4	475.090.266	-141,4	134,9
2003	899.240.586	40,3	813.841.784	71,3	110,5
2004	445.962.229	-50,4	843.980.667	3,7	52,8
2005	562.789.133	26,2	734.056.447	-13,0	76,7
2006	491.432.021	-12,7	1.050.361.103	43,1	46,8
2007	945.935.926	92,5	1.931.419.595	89,9	49,0
2008	202.824.441	-78,6	568.158.265	-70,6	35,7
2009	632.905.006	138,4	2.047.096.953	318,1	30,9
2010	701.341.175	10,8	2.377.712.903	16,2	29,5
2011	75.914.473	-89,2	1.962.733.070	-17,5	3,9
2012	1.160.225.195	1.428,3	3.161.026.692	61,	36,7
2013	-617.394.260	-153,2	2.205.786.931	-30,2	-28,0
2014	736.525.780	-219,3	4.547.302.406	106,2	16,2

Kaynak: İSO, Türkiye'nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2014, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, İstanbul, 2015, (İkinci 500 2014), s. 39.; İSO, İkinci 500 2012, s. 43.

TÜİK'in gelir dağılımı çalışmasında elde edilen sonuçların gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu yönündeki bu sav, sanayi kuruluşlarına ilişkin veri setinin kapsamı nedeniyle eleştirilebilir. İşte böyle bir eleştiriye karşı, küçük ve orta büyüklükteki işletmelere (KOBİ) ait istatistiklerle bir karşılaştırma daha yapılması yerinde olur. Küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme döneminin başında, toplam işletmelerin yüzde 99,8'ini oluşturan, toplam istihdamın yüzde 76,7'sini sağlayan ve katma değerin yüzde 26,5'ini yaratan¹²⁶⁹ KOBİ'ler, 2008 yılındaki küresel mali kriz sonrasında toplam katma değere yüzde 55,5 oranında katkı vermeye başlamışlardır. 2009 yılından veri elde edilen son yıl olan 2012'ye kadar KOBİ'lerin yarattıkları katma değer yüzde 48,4 oranında artmıştır. Tüm işletmeler hesaba katıldığında ise, bu oran yüzde 52,6'ya çıkmaktadır. Tablo 19'da işletmelerin büyüklüklerine göre faktör maliyetiyle katma değerleri gösterilmektedir.

¹²⁶⁹ OECD, "Türkiye'deki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Mevcut Durum ve Politikalar," <http://www.oecd.org/cfe/smes/33705673.pdf>, OECD Publication, Paris, (11.08.2015), s. 24.

Tablo 19: İşletme Büyüklüklerine Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer

İşletme Büyüklüğü	2009	2010	2011	2012
1-19	69.844.385.317	61.901.184.623	70.504.715.735	79.469.287.649
20-49	22.471.354.095	35.989.065.598	45.251.761.772	50.377.313.786
50-99	17.941.188.145	22.354.963.004	29.239.631.582	32.190.681.445
100-249	33.028.931.122	39.650.406.816	45.753.050.150	50.537.475.367
KOBİ Toplamı	143.285.858.679	159.895.620.041	190.749.159.239	212.574.758.247
250-499	26.690.312.554	29.555.424.739	37.973.183.227	41.102.636.313
500-999	23.729.791.329	26.744.990.050	38.692.275.513	40.957.852.648
1000-4999	42.710.571.415	47.260.096.641	56.878.281.405	63.313.178.147
5000+	21.969.623.907	29.711.156.683	33.859.932.301	36.318.543.794
TOPLAM	258.386.157.884	293.167.288.154	358.152.831.685	394.266.969.149

Kaynak: TÜİK, “Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri,” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1035, (11.08.2015).

2009-2012 arası dönemde ilk 1000 büyük sanayi kuruluşu da yüzde 61,3 oranında daha fazla kar elde etmiştir. Bu anlamda, gerek ilk 1000 büyük sanayi kuruluşunun gerek sayıları 2012 itibari ile 2,6 milyonu bulan KOBİ’lerin bu dönemde gelirlerini ve karlılıklarını azımsanmayacak miktarda arttırdıkları belirgin bir biçimde ortadadır. Bu verilerden hareketle, TÜİK’in söz konusu dönemde müteşebbis gelirine ilişkin aynı oranda (20,4) kalan sonucunun gerçekliğine ilişkin son derece ihtiyatlı ve hatta kuşkulı bir yaklaşım sergilenmesi doğaldır.

Bir diğer sorun ise, menkul kıymet gelirlerine ilişkindir. Gerek 2002–2005 yılları arasındaki hanehalkı bütçe araştırmalarında gerek 2006 ve sonrasında uygulanan gelir ve yaşam koşulları araştırmalarında menkul kıymet gelirleri, banka hesabından elde edilen faiz, mali kurumlar veya sermaye şirketlerinden elde edilen temettü veya kar payı vb. gelirler biçiminde tanımlanmaktadır. Buna ek olarak, menkul kıymet geliri olarak kayıt edilen tutarın vergi, sigorta, vb. giderler çıkartıldıktan sonra bulunduğu belirtilmiştir¹²⁷⁰. Buna rağmen, daha önceki yıllarda olduğu gibi 2015 yılı itibariyle de oldukça kapsamlı bir vergi istisnası uygulaması olduğu unutulmamalıdır¹²⁷¹.

Hanehalkı geliri içinde menkul kıymet getirilerinin payı incelendiğinde ise, kriz yılları dışarıda bırakıldığında, 2002’den sonra bir artış, 2009’dan sonra bir azalış eğiliminin ortaya

¹²⁷⁰ TÜİK, 2014.

¹²⁷¹ Kaynaktaki kesinti haricinde, menkul sermaye iratlarının bir kısmı 27.000 TL’yi aşması halinde, bir kısmı ise vergi kesintisine ve istisnaya tabi olmadıkları için 1.400 TL’yi aşması halinde beyan edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), Menkul Sermaye İradı Elde Edenler İçin Gelir Vergisi Beyanname Düzenleme Rehberi, GİB Yayınları, Ankara, 2015.

çıktığı görülür. Bununla birlikte, TÜİK araştırmalarından elde edilen menkul kıymet gelirleri ile diğer makro ekonomik göstergeler arasında bir uyum bulunmadığı düşünülmektedir¹²⁷². Uyumsuzluk, menkul kıymet gelirlerinin anketlerde tam olarak kapsanmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim sadece hanehalkının sahip olduğu mevduat ve devlet iç borçlanma senedi (DİBS) stokundan elde edilen tahmini gelir hesaplandığında, gelir dağılımı anketlerindeki menkul kıymet gelirleriyle hem seviye, hem de eğilim bakımından önemli ölçüde farklılaştığı gözlenmektedir. Ayrıca özellikle yüksek gelirli hanehalklarının anketlere cevap vermekten kaçınmaları ve gelirlerini gizlemeleri de başlı başına bir sorundur¹²⁷³.

Aşağıdaki Tablo 20’de görüleceği üzere, gerek hanehalkı menkul kıymet stoku gerek hanehalkı toplam mali varlıklarında 2009-2013 yılları arasında artış görülmesine karşın, gelir dağılımı araştırmalarında aynı dönemde hanehalkı menkul kıymet gelirleri 5,3’ten 3,1’e düşmüştür. Stok hareketlerindeki artışların yanıltıcı etkisini ortadan kaldırmak amacıyla hanehalkı menkul kıymet stokunun GSYİH’ye oranı hesaba katıldığında, 2009-2011 arası azalış, 2011-2013 arası ise, artış eğiliminin ortaya çıktığı görülür. Dolayısıyla bu hesaplama yöntemi de mevcut farklılığı ortadan kaldırmamaktadır.

Tablo 20: Hanehalkı Menkul Kıymet Stoku

	2009	2010	2011	2012	2013
Hanehalkı Menkul Kıymet Stoku (1)	384.183.001	437.824.425	488.233.102	543.027.667	620.567.853
Hanehalkı Mevduatı	330.904.570	376.285.248	427.540.160	463.655.592	535.713.809
Hisse Senetleri (H.S.)	32.323.583	43.683.664	44.171.451	55.641.302	57.824.223
H. S. Dışındaki Menkul Kıymetler	14.784.666	10.517.436	11.953.363	16.624.906	19.480.047
Mali Türevler	28.069	54.223	81.995	17.040	238.635
Yatırım Fonları	6.142.114	7.283.854	4.486.133	7.088.826	7.311.139
Hanehalkı Toplam Mali Varlıklar (2)	419.378.748	502.278.456	562.976.229	629.410.892	729.783.432
(1)/(2) (%)	91,6	87,2	86,7	86,3	85,0
(1)/GSYİH	40,3	39,8	37,6	38,3	39,6

Kaynak: TCMB, EVDS, 2014.

Daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirme yapabilmek açısından, Tablo 21’de hanehalkı mali varlık ve yükümlülüklerinin 2003–2011 yılları arasındaki gelişimine de yer verilmektedir. Bu süre içinde hanehalkının mali varlıkları yüzde 226,4 oranında artarken, mali

¹²⁷² Yükseler, s. 24.

¹²⁷³ Zafer Yükseler ve Ercan Türkan, **Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi**, TÜSİAD-TCMB-EAF Ortak Yayını, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, TÜSİAD, İstanbul, 2008, s. 16.

yükümlülükleri ise, yüzde 2478,8 oranında artmıştır. Mali varlıklardaki artış yükünün büyük kısmını hisse senetlerinin taşıdığı; yükümlülüklerde ise, tüketici kredilerindeki artışın ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bu anlamda, gerek yükümlülüklerin varlıklara gerek yükümlülüklerin GSYİH'ye oranında büyük artışlar görülmüştür. Dolayısıyla bu hesaplamada da TÜİK verileri ile belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 21: Hanehalkı Mali Varlık ve Yükümlülüklerinin Gelişimi

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Mali Varlıklar (milyar TL)	156,0	190,7	216,3	256,0	281,8	353,8	402,0	450,3	509,2
Bireysel Emeklilik Fonları	0,0	0,3	1,2	2,8	4,6	6,0	9,1	12,0	14,1
Hisse Senedi	9,2	12,4	15,8	15,7	17,5	10,8	24,5	32,6	30,0
Kamu Borç. K. (DİBS+Eurobond)	36,1	41,0	33,3	27,7	19,2	19,7	13,0	8,4	10,3
Gerçek Kişiler Tasarrufundaki Mevduat	100,9	124,6	150,2	188,8	221,1	278,4	307,7	352,1	405,4
Dolaşımdaki Para	9,8	12,4	18,2	24,4	25,0	29,3	34,3	45,2	49,4
Mali Yükümlülükler (milyar TL)	8,0	18,1	39,0	60,6	84,1	102,5	118,9	159,4	206,3
Tüketici Kred.	5,9	12,8	29,7	48,0	68,9	85,2	97,4	132,7	171,6
Kredi Kartları Borç Bakiyesi	1,7	4,4	7,5	10,7	12,6	14,7	19,1	23,2	29,6
Tüketici Finansman Şirketi Kredileri	0,4	9,9	1,8	1,4	1,7	1,6	1,7	2,9	4,4
Bireysel Finansal Kiralama Borçları	-	-	-	0,5	0,9	1,0	0,7	0,6	0,6
Yükümlülükler/Varlıklar (%)	5,1	9,5	18,0	23,7	29,8	29,0	29,6	35,4	40,5
Yükümlülükler/GSYH (%)	1,8	3,2	6,0	8,0	10,0	10,8	12,5	14,5	15,9

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 24, BDDK Yayınları, Ankara, 2011, s. 17.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ışığında, TÜİK verilerine göre azalış eğiliminde olan müteşebbis ve menkul kıymet gelirleri ile ilgili farklı eğilimleri doğrulayan göstergeler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Zaten söz konusu iki değişkenin de azalış eğilimine girmesi oldukça zordur. Bunun başlıca nedeni, maliye politikası ile vergi sisteminin piyasa mantığına uygun olarak yeniden biçimlendirdiği küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme döneminde, (i) gelir vergisinin artan oranlı tarife yapısından çıkartılması ve (ii) mali gelirlere ilişkin vergi yükünün azaltılması gibi uygulamalar aracılığıyla mali sermaye lehine bir vergilendirme sistemi oluşturulmasıdır. Bazı mali gelirlerden hiç vergi alınmadığı böyle bir dönemde, büyük işletmeler ve servet sahipleri menkul kıymet geliri alanında yoğunlaşmış; borçlanma ve faiz ödemeleri sarmalı da yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda, işletmeler esas karlılıklarını faaliyet dışı gelirlerden sağlayarak, kendilerini mali sermaye birikim rejimine göre yeniden yapılandırmışlar; hanehalklarında farklı bir eğilimin ortaya çıkmasını beklemek olası değildir. Doksanlardan beri faiz, rant, borsa spekülasyonu ve hatta kar elde etme

“illüzyonuna” kapılan bir emek sınıfından, sendikal mücadeleye yoğun katılım beklenmeyeceği gibi menkul kıymetlerden yararlanmamaları da beklenemez¹²⁷⁴. Bu bakımdan, menkul kıymet gelirlerinde düşüş olduğunu ileri süren TÜİK verilerine “kuşku” ile yaklaşılması da doğal olacaktır.

Son olarak, doğrudan bir üretim faaliyetinin sonucu olmayan ve otonom karakterli gelirler sınıfında yer alan emekli, dul ve yetim aylıkları ile diğer sosyal transferler ise, ekonomideki gelişmelerden daha çok otonom kararlardan etkilenmeleri nedeniyle makro ekonomik değişkenlerle aralarındaki bağıntının çözülmesi en zor gelir türüdür. Bununla birlikte, özellikle emekli, dul ve yetim aylıklarının 2002–2014 döneminde önemli ölçüde arttığı görülmektedir. İşte böyle bir artışı sağlayacak otonom kararın kaynağında, 2000–2001 krizi sonrası uygulanan daraltıcı ekonomi politikalarının, gelir dengesi üzerindeki olumsuz etkisinin toplumsal barışı tehlikeye sokacak kadar büyük olmasının yattığı ileri sürülmektedir. Bunun yanı sıra, emekli aylıklarındaki artışta emeklilik sistemine ilişkin yapısal sorunlara yönelik müdahalelerin etkili olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda, 2001 yılında gerçekleştirilen reform ve arkasından gelen yasal düzenlemelerin, emeklilik prim ödemelerinin artışı, emeklilik yaşının yükseltilmesi ve gelirin daha rasyonel bir biçimde değerlendirilmesi gibi çeşitli yollarla böyle bir artışı sağladığı sonucuna ulaşılabılır. Burada ilginç olan konu, 2008’den sonra yaratılan gelirden alınan pay sıralamasında müteşebbis gelirlerini geçerek ikinci sıraya yükselen transfer gelirlerindeki bu yükselişin¹²⁷⁵, gelir eşitsizliğini arttırıcı yönde etki yapmasıdır. Bu bakımdan, transfer gelirleri içindeki dağılımın adil olmadığı ve bu adaletsizliğin, hanehalklarının transfer gelirin e eşit erişim olanaklarının bulunmamasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır¹²⁷⁶. Nitekim emekli, dul ve yetim aylıklarındaki önemli ölçüdeki artışa karşın, diğer sosyal transferlerdeki önemli ölçüdeki düşüş bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.

Sadece TÜİK araştırmalarından yola çıkarak ikibinlerde Türkiye’de gelir dağılımında bir iyileşme olduğunu ileri sürmek, her ne kadar miyop bir bakış açısını yansıtsa¹²⁷⁷ da konuya ilişkin temel veri kaynağının bu araştırmalar olması, karşı çıkılacak konulara ilişkin ayrıntılı bir açıklama yapılmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bunlardan hareketle, gerçeğe daha yakın olan bölüşüm örüntüsünü ortaya koymak için farklı makro ekonomik değişkenler

¹²⁷⁴ Yakar Önal ve Temelli, s. 79-80.

¹²⁷⁵ Sosyal transferlere 2008 yılından itibaren emekli ikramiyesi ve kıdem tazminatı kalemlerinin dahil edilmesinin, bu artıştaki rolünün büyük olduğu ortadadır. TÜİK, *İstatistiklerle Türkiye, 2014*, TÜİK Yayınları, Yayın No: 4380, Ankara, 2015, s. 83.

¹²⁷⁶ Selim, Günçavdı ve Bayar, s. 49, 96, 100–102, 116 ve 155.

¹²⁷⁷ Sirma Demir Şeker ve Stephen P. Jenkins, *Poverty Trends in Turkey*, IZA Discussion Paper, Sayı: 7823, IZA, Bonn, 2013, s. 1.

kullanılarak farklı çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalardan birinde¹²⁷⁸ kullanılan yöntemi son 10 yıla uyguladığımızda, TÜİK verilerinin gösterdiklerinden oldukça farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu anlamda, aşağıdaki Tablo 22’de farklı bir bakış açısıyla son 10 yıllık dönemdeki bölüşüm ilişkilerinin seyri gösterilmektedir.

Buna göre, son 10 yıl içinde ücretlerin yüzde 46,1 oranında arttığı; ancak bu artışın, özellikle sanayi sektöründe yaratılan katma değer, sektörde istihdam edilen işçi sayısına oranı biçiminde tanımlanan emek veriminin oldukça altında olduğu görülmektedir. Sanayi sektörü ile sınırlı bir değerlendirmenin tüm işgücünü yansıtmayacağı açık olmakla birlikte, ücret hareketlerinin benzerlik göstermesi beklenir. Yine de bu dönem içinde asgari ücretin artış oranı incelenirse, verim artışının çok altında kaldığı ortaya çıkar¹²⁷⁹. Emek veriminden daha düşük bir seyir izlese de 2009 sonrasında artış eğilimine giren gerçek ücretlere rağmen, işsizlik ortalama yüzde 10,7 (“dar tanım”) ve yüzde 16,5 (“geniş tanım”) gibi görece oldukça yüksek sayılacak seviyelerde seyretmiştir.

İşsizlik oranının daha aşağı seviyelerde kalmasını sağlayan tarım sektöründe ise, istihdam durağan bir seyir izlemekle birlikte artış eğilimindedir. Bu artışa rağmen tarımın istihdamdaki payı, küresel mali kriz sonrasındaki üç yıllık dönem haricinde sürekli olarak azalmaktadır. Tarımın ticaret haddi de istihdamdaki paya benzer biçimde, 2005-2010 yılları arasında artış göstermiş; 2010 yılından sonra ise, başlangıçtaki seviyenin de altına düşecek kadar azalmıştır. Hem tarımın istihdamdaki payı hem de ticaret haddi verileri incelendiğinde, çiftçilerin gelirinde hiç de azımsanmayacak bir azalma olduğu sonucuna ulaşılır¹²⁸⁰.

¹²⁷⁸ Boratav, Türkiye, s. 216.

¹²⁷⁹ Asgari ücret 2005-2013 yılları arasında yılda ortalama yüzde 9,74 ve toplamda yüzde 39,04 oranında artmıştır. Aynı dönemde iki farklı seride izlenen emek verimliliği ise, yüzde 18,9 ve yüzde 191,8 oranında artmıştır. TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2009, TÜİK Yayınları, Yayın No: 3436, Ankara, 2010, s. 192.; TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2013, TÜİK Yayınları, Yayın No: 4175, Ankara, 2014, s. 200.

¹²⁸⁰ Boratav, Türkiye, s. 219.

Tablo 22: Bölüşüm Göstergeleri (2005-2015)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Sanayide kişi başına gerçek ücret (2005=100)	100	103,3	109	109,1	100,8	107,5	116,8	124	132	140,1	146,1
Sanayide emek verimi (1) (2005=100)	100	104,4	107,6	107,4	107	115,8	119,8	118	118,9	119,9	121,8
Sanayide emek verimi (2) (2005=100)	100	114,5	126	135,6	138,4	148,6	172,9	182	191,8	210	168,5
İşsizlik (dar) (%)	10,6	10,2	10,3	11	14	11,9	9,8	9,2	9,7	10,9	10,3
İşsizlik (geniş) (%)	17,6	18,6	17,8	18,7	17,7	15,3	13	12,7	12,9	19,6	17,7
İşsizlik (Tarım dışı) (%)	13,5	12,7	12,6	13,6	17,4	14,8	12,4	11,5	12,5	12,5	12,4
İstihdam içinde tarımın payı (%)	25,7	24	23,5	23,7	24,6	25,2	25,5	24,6	23,6	21,5	21,5
Tarımın ticaret haddi (2005=100)	100	98,1	100	99,9	102,8	116,3	108,1	108,7	102,8	98,3	103
Gerçek faiz getirisi (%)	19,5	4,6	12,4	3,8	23	4,4	-2,8	4,2	4,2	-3,5	4,4
Arbitraj getirisi (%)	35,2	2,5	36	-9,1	23,7	13,1	-11,8	15,4	-11,5	4	-7,9

(*) 2015 verileri geçicidir.

Notlar: Sanayide kişi başına gerçek ücret verileri, sanayide brüt ücret-maaş endeksinden (2010=100) elde edilmiştir. Sanayide emek verimi (1), sanayi üretim endeksinin (2010=100) sanayi istihdam endeksine (2010=100) oranıdır. Sanayide emek verimi (2) ise, sanayi sektöründe yaratılan katma değer, sektörde istihdam edilen işçi sayısına bölünmesiyle bulunmuştur. İşsizlikle ilgili “dar” tanım, iş arayanları; “geniş” tanım ise, iş arayanlarla birlikte iş aramayıp, çalışmaya hazır olanları kapsamaktadır. Tarımın ticaret haddi (2005=100), tarım ürünleri üretici fiyatları endeksinin (2010=100), yurtiçi üretici fiyat endeksine (imalat) (2003=100) bölünmesiyle bulunmuştur. Gerçek faiz getirisi, devlet iç borçlanma senetlerine uygulanan yıllık nominal faiz oranının, üretici fiyatları endeksi ile indirgenmiş halidir. Arbitraj getirisi, 1 ABD Doları ve 1 Avro’dan oluşturulan döviz sepetinin, yıllık devlet iç borçlanma senedine yatırım yapılması sonucunda elde edilecek kazançtır. Bu serinin oluşturulması için döviz yılın başında TL’ye çevrilip, devlet iç borçlanma senedine yatırılmıştır. Yılsonunda elde edilen TL cinsinde kazanç tekrar dövize çevrilmiştir. Yılın sonunda elde edilen döviz gelirinin, yılın başındaki yatırım yapılan tutara oranlanmasıyla arbitraj geliri elde edilmiştir. ABD Doları ve Avro cinsinden elde edilen kazançların ortalaması alınmıştır.

Kaynak: TCMB, EVDS, 2015.; Kalkınma Bakanlığı, **İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018, Ankara, 2014, s. 47.; TÜİK, 2013, s. 183.; TÜİK, **İstatistiklerle Türkiye 2014**, TÜİK Yayınları, No. 4380, Ankara, 2015, s. 38 ve 40.; TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2013**, TÜİK Yayınları, No. 4361, Ankara, 2014, s. 127 ve 133.; TÜİK, **İşgücü İstatistikleri**, Haber Bülteni, Sayı: 18644, TÜİK Yayınları, Ankara, 2015.

Son olarak, faiz ve arbitraj getirileri ile ilgili dengesizlikler dikkat çekmektedir. Küresel mali kriz öncesinde ve inişe geçmesine rağmen özellikle krizden sonraki iki yıl boyunca gerek faiz gerek arbitraj getirisi oldukça yüksektir. 2011 sonrasında ise, faizler genel anlamda durağan bir seyir izlerken, arbitraj getirileri tamamen dengesizleşmiştir. Ulusal faiz ve döviz kuruna bağlı olduğundan, daha çok dış rantıye çevrelerini ilgilendiren bu getirilerde görülen negatif değerlerin, sadece çıkışını geciktiren yabancı sermaye ile kısıtlı bir kapsamı bulunur. Bunun yanında, vadeli döviz işlemlerinde sağlanan kayıp ve yansıtma olanakları da göz ardı edilmemelidir. Daha çok iç rantıye çevrelerini ilgilendiren gerçek faiz oranının ise,

küresel mali kriz sonrasında yaşadığı büyük yükselişin ardından, ciddi bir oranda azaldığı ve durağan bir seyir izlediği görülür. Buna rağmen, daha önce Tablo 17 ve 18’de gösterildiği üzere, işletmelerin faaliyet dışı kazançları halen yüksek seviyelerde seyretmektedir. İSO’nun verilerine göre 1.000 büyük sanayi işletmesinin toplam katma değerleri içinde faiz giderlerinin payı özellikle 2010 sonrasında yükselerek, kriz dönemindeki orana yaklaşmıştır¹²⁸¹.

Büyük sanayi kuruluşlarının rantileşmesi, “ters yönde esneklik uygulama gücüne” sahip olmaları nedeniyle olağan karşılanır. Bununla birlikte, toplam işletmelerin yüzde 99,8’ini oluşturan KOBİ’ler ise, artan faiz yükünü işçilere yansıtır. Bu anlamda, hem yabancı sermaye çevreleri, hem de büyük ve küçük ölçekli yerli sermaye çevreleri, krizlerden kaçınabildikleri gibi kazançlı da çıkabilmektedirler. “Krizlerden sakınma esnekliğinden tamamen yoksun tek sınıf ise, işçi sınıfıdır.” Dolayısıyla TÜİK verilerinden hareket edildiğinde, 2006 sonrasında yoksul halk kesimleri lehine yorumlanan durumun tam aksine, sadece ekonomide değil, siyasette ve doğal olarak sosyal yaşamda da sermayenin tahakkümüne dayalı olarak oluşturulan yeni sistemde, işçi ve çiftçilerin çoğunluğu oluşturduğu düşük gelirli kesimler aleyhine bir bölüşüm dinamiği oluşturulmuştur¹²⁸².

B. Esneklik

İşgücü piyasasında esneklik, küreselleşme sürecinde işletmelerin kullandıkları yeni bir rekabet stratejisidir. Türkiye’de küresel ekonomiyle eğreti bütünleşme döneminin hemen başında 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Yasası, işgücü piyasasının esnekleştirilmesine yönelik hükümleri ile söz konusu rekabet stratejisinin uygulanabilmesi için yasal zemin sağlamıştır. Ana akım, günümüzde işgücü piyasası esnekliğinin, ekonominin daha üretken hale gelmesini ve rekabet edebilirliğini arttırmasını sağlayan bir unsur olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda, değişen çevre koşullarına uyum sağlamanın yegâne aracı olarak gösterilmektedir¹²⁸³. Ülkeden ülkeye, işkolundan işkoluna ve en önemlisi işçiden işçiye değişen bir niteliğe bürünse de uyum sağlama mekanizması, oldukça fazla sayıda yöntem kullanmaktadır. Bu anlamda, esnek istihdam uygulamaları kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, evde çalışma, tele çalışma, stajyer çalıştırma, iş paylaşımı, taşeron çalıştırma, ödünç

¹²⁸¹ İSO, 500 Büyük 2014, s. 64.; İSO, İkinci 500 2014, s. 42.

¹²⁸² Boratav, Türkiye, s. 220-222.

¹²⁸³ M. Akif Arvas, Suleyman İç ve Mehmet Aygün, “The Importance of Numerical Flexibility in Turkish Labor Market and Competition Policy,” 2nd International Symposium on Sustainable Development, International Burch University, Sarajevo, 8-9.06.2010, s. 499.

iş ilişkisi, vardiyalı çalışma, mevsimlik çalışma, yoğunlaştırılmış iş haftası uygulaması, gündelik (rastlantısal) çalışma, geçici çalışma, belirli süreli çalışma, kısa süreli çalışma ve kaydırılmış çalışma gibi çok farklı biçimlerde gerçekleşmektedir¹²⁸⁴.

Bununla birlikte esneklik, çalışma yaşamına ilişkin yasa ve düzenlemelerin uygulanmasını giderek daha güç hale getirmiştir. Bu süreçte, özel istihdam büroları ve taşeronlaştırmanın küresel düzlemde yeniden inşası ve dış kaynak kullanımıyla işgücü piyasasındaki belirsizlikler de artmıştır¹²⁸⁵. Fordist dönemde standartlaştırılmış kitle üretimin kurumsallaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan tipik istihdam ilişkisi günümüzde zayıflamış ve bu ilişkiye güvence sağlayan yasal düzenlemeler de çözülmüştür. Bu anlamda esneklik, tam zamanlı ve belirsiz iş sözleşmesine bağlı standart istihdamın yerine, kısmi süreli istihdam, geçici istihdam, başka çalışanı olmayan kendi hesabına çalışma, taşeron çalışma, dışarıya (ev dahil) iş verme ve günlük çalışma esnek ve bir o kadar da eğreti çalışma biçimlerinin yaygınlık kazanması anlamını taşır¹²⁸⁶.

Sayılan istihdam biçimlerinin, “terleme atölyeleri” ve “ikiz fabrikalar” gibi çok kötü çalışma koşullarının egemen olduğu genelde tamamen ve bazı durumlarda da kısmen kayıt dışı üretim mekânlarında yoğunluk kazanması, esneklik ve eğretilik arasında “organik” bir bağıntı bulunduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla küresel meta zincirlerine eklenilebilmek için esneklik açık bir biçimde gereklilik olarak sunulurken; enformelleşme ve eğretilik ise, örtük gereklilikler olarak kendilerini gösterir. Bu anlamda esnek sermaye birikimi, üretim organizasyonunu maliyet düşürücü stratejilerle yeniden yapılandırarak, değişen koşullara uyum sağlanmasını bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Çalışma süresinin uzaması ve gerçek ücretin aşınması gibi “yöntemlerin” yanında özellikle ÇUI’ler üretim aşamalarının bir kısmını ya da tamamını yüksek ücret bölgelerinden düşük ücret bölgelerine kaydırmışlardır¹²⁸⁷. Kuşkusuz “düşük ücret bölgeleri” ile sadece formel ekonomi içinde faaliyet gösteren işletmeler kastedilmemektedir. Bu bakımdan, DYY biçimindeki sermaye hareketleri ile enformel ekonomi arasında “nedensellik bağı” kurulabilir¹²⁸⁸. Bu bağıntı adı geçen üretim mekânlarındaki işleyişte daha berrak biçimde görülmektedir.

¹²⁸⁴ Özlem Özkan ve Onur Hamzaoglu, “Esnek İstihdamın İşçi Sağlığına Etkileri,” *Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik*, (Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar), Evrensel Basım Yayın, Sayı: 561, İstanbul, 2014, s. 187.

¹²⁸⁵ Guy Standing, “The ILO: An Agency for Globalization?” *Development and Change*, Cilt: 39, Sayı: 3, 2008, s. 365.

¹²⁸⁶ Recep Kapar, “Esneklik/Eğretileşme: Enformelleşme,” *Tes-İş Dergisi*, Sayı: 2006-3, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, s. 80.

¹²⁸⁷ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 212.

¹²⁸⁸ Zeba Amjad, “Informal Employment and Foreign Direct Investment in Pakistan,” *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2012, s. 44.

“Terleme atölyeleri” işçilerin yoksulluk sınırının altında ücret aldığı, sistemli bir biçimde zorla fazla mesaiye bırakıldıkları ve diğer konularda da baskı gördükleri, sistemli bir hale gelen sağlık ve güvenlik risklerine maruz kaldıkları, risk altına girdikleri yerlerle ilgili olarak sistemli biçimde eksik ve yanlış bilgi aldıkları ve eksik ödeme aldıkları işyerleridir¹²⁸⁹. “İkiz fabrikalar” ise, 1965 yılında Meksika Sınırı Sanayileşme Programı’na göre kurulmuş; Meksika’nın emek gücünü yabancı sermaye ve teknoloji ile bir araya getiren emek yoğun montaj imalathaneleridir. Bu programın amacı, Meksika’nın ucuz işgücünden yararlanmaktır¹²⁹⁰.

Ne “terleme atölyeleri” ne de “ikiz fabrikalar” özellikle azgelişmiş ülkeler açısından en iyi tercihtir¹²⁹¹. Buna rağmen, ÇUI’lerin yerel işletmeler üzerindeki baskısının bir sonucu olan¹²⁹² bu tip işletmeler hızla yayınlık kazanmıştır¹²⁹³. Çünkü bu biçimde bir üretim, ulusal kalkınma “modeli” olarak sunulmuştur. Ucuz işçilik ve esnek üretim ilişkilerini içeren ulusal koşulların, yabancı yatırımları cezp edeceği varsayılmıştır. Üstüne üstlük bu varsayım, esnek üretim ilişkilerinin oluşumunun, emek ve sermaye arasındaki “yeni bir uzlaşma kültürünün” sonucu olduğu savıyla da desteklenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu ilişkilerin temelinde uzlaşma değil, zorlama bulunur. Çalışma yaşamına ilişkin yasa ve düzenlemeleri aşındırarak sürece müdahil olan devletin de desteği ile sermaye sahipleri tarafından işgücüne yeni bir çalışma biçimi dayatılmıştır¹²⁹⁴. Yoğun olarak genç kadın işçilerin¹²⁹⁵, bunun yanında kimi zamanda çocukların¹²⁹⁶ çalıştırıldığı bu tip üretim mekânlarında, bir yandan esneklik, bir yandan da eğretilik atbaşı gitmektedir¹²⁹⁷. Ücretin 0,5 ABD dolarına kadar düştüğü bu tip işletmelerin kalkınmaya katkı sağlayacakları görüşü de gerçeği yansıtmamaktadır. Bu

¹²⁸⁹ Denis G. Arnold ve Norman E. Bowie, “Sweatshops and Respect for Persons,” *Business Ethics Quarterly*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2003, s. 242.

¹²⁹⁰ United States International Trade Commission (USITC), *The Impact of Increased United States-Mexico Trade on Southwest Border Development*, Report to the Senate Committee on Finance on Investigation, Sayı: 332-223, Under Section 332 of the Tariff Act of 1930, USITC, Washington, D.C., 1986, s. 20-21.

¹²⁹¹ Sofie Tornhill, *Capital Visions: The Politics of Transnational Production in Nicaragua*, Elanders, Stockholm, 2010, s. 96.

¹²⁹² CECC, “Working Conditions and Factory Auditing in the Chinese Toy Industry,” *Hearing before the Congressional-Executive Commission on China, One Hundred Thirteenth Congress*, Second Session, 11.12.2014, U.S. Government Publishing Office, Washington, D.C., 2015, s. 8.

¹²⁹³ Carol Barton, “Women’s Movements and Gender Perspectives on the Millennium Development Goals,” *Civil Society Perspectives on the Millennium Development Goals*, UN Publication, New York, 2004, s. 8.

¹²⁹⁴ Michal Kohout, “Hegemonic Geographies of the Mexican Neoliberal State,” *Human Geography*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2009, s. 46.

¹²⁹⁵ Philip L. Martin, *Mexican Maquiladoras: Origins, Operations and Outlook*, Discussion Paper, Sayı: 64, International Institute for Labour Studies, International Labour Organization, Geneva, 1994, s. 4.

¹²⁹⁶ ILO, UNICEF ve The Worldbank, *Understanding Children’s Work in Guatemala*, Understanding Children’s Work (UCW): An Inter-Agency Research Cooperation Project, Rome, 2003, s. 22.

¹²⁹⁷ Elizabeth Fussell, “Making Labor Flexible: The Recomposition of Tijuana’s Maquiladora Female Labor Force,” *Feminist Economics*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2007, s. 77.

işletmeler, bölgesel veya ulusal ekonominin geri kalanı ile bütünleşmiş değillerdir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaları beklenemez¹²⁹⁸.

Bu bağlamda esneklik, ekonomiyi formel ve enformel olarak iki sektöre ayırdığı gibi işgücü piyasasında da çalışma koşulları ve sosyal korumaya erişim bakımından birbirinden farklı nitelikte iki işgücünün ortaya çıkışına neden olmuştur. Bununla birlikte, formel ve enformel sektör arasındaki bağın güçlenmesi, formel sektörde istihdam edilenlerin de enformelleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu bakımdan enformel çalışma, küçük işletmelerin geçimlik faaliyetlerinin ve bağımsız çalışanlar ile ücretsiz aile çalışanlarının ötesine geçmiş; çeşitli yöntemlerle formel sektörde ücretli olarak çalışanları da içerecek kadar genişlemiştir. Rekabet edebilirliğin arttırılması gerekçe gösterilerek, işgücü piyasası esnekleştirilirken; formel istihdamın yerini enformel istihdamın güncel biçimleri almıştır. Sonuç olarak esneklik, enformelleşmenin en önemli unsurlarından biri olarak işlev görmektedir¹²⁹⁹.

Türkiye’de esnek çalışma, daha yoğun olarak toplam istihdamın yüzde 34,6’sını oluşturan kayıt dışı sektörde¹³⁰⁰ gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında kayıtlı sektörde de yasal ve yasadışı biçimleriyle uygulanmaktadır. Yabancı sermayeyi cezbetme gerekçesine, 2008 yılındaki küresel mali krizden sonra işsizliğe çözüm bulma gerekçesi de eklenmiştir. Bu kapsamda, en kapsamlı yasal çerçevesi 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Yasası ile çizilen esneklik düzenlemeleri ile ilgili eksiklikler, Avrupa istihdam stratejisi bağlamında yeniden değerlendirilerek 2014 yılında ulusal istihdam stratejisi oluşturulmuştur. Böylece mevzuatta yer almayan esnek çalışma biçimlerinin (iş paylaşımı, uzaktan çalışma, vb.) yasallaştırılması ve mevzuatta olan ancak yeterince uygulanmayanların da yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Stratejide, ekonomik büyüme ve istihdam arasında ana akımın öngördüğü bağıntının oluşmadığı kabul edilmekle¹³⁰¹ birlikte, esnek çalışmaya ilişkin yine de ana akım savlarıyla hareket edilmektedir. Oysaki DYY çekmek için esnekliğe başvurulmasının, yeni “terleme atölyeleri” ve “ikiz fabrikalar” yaratacağı son derece açıktır.

¹²⁹⁸ John Madeley, **Big Business, Poor Peoples: How Transnational Corporations Damage the World’s Poor**, Zed Books, London, New York, 2008, s. 13.

¹²⁹⁹ Erdut, T., İşgücü, s. 18.

¹³⁰⁰ TÜİK, “İşgücü İstatistikleri, Haziran 2015,” Haber Bülteni, Sayı: 18641, TÜİK Yayınları, Ankara, 2015.

¹³⁰¹ Arif Koşar, “Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Esnekliğin Türkiye Stratejisi,” **Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik**, (Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar), Evrensel Basım Yayın, Sayı: 561, İstanbul, 2014, s. 106-107.

C. Borçlanma

Borçlanma, az gelişmiş ülkelerde sermayenin kıt üretim faktörü olması nedeniyle ulusal tasarruflardaki azalışı dengeleme işlevi gören bir araçtır. Bununla birlikte, bu aracın kullanımının sürdürülebilirliği bazı koşullara bağlıdır. Bu anlamda, borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların doğru bir biçimde değerlendirilmesi, elde edilen gelirin de borçlanmanın maliyetini karşılayabilecek miktarda olması gerekir. Böylece alınan borç, yeniden bir borçlanmaya gereksinim duyulmadan geri ödenebilecektir¹³⁰². Mali piyasaların küreselleşmesi, ülkelerin dış borç bulma olanaklarını arttırmıştır. Ancak, özellikle uluslararası mali kurumların az gelişmiş ülkeleri borç vererek kalkındırma girişimlerinin, borç krizleri doğurduğu da unutulmamalıdır¹³⁰³. Nitekim seksenlerin başından itibaren az gelişmiş ülkeler, dış borç geri ödemelerinde sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Bu durum, kamu açıklarını hızla arttırmış ve makro ekonomik dengeyi bozmuştur. Küresel çapta ekonomik daralma yaşanırken, uluslararası faizler de hızla artmıştır. Dış ticaret açıklarındaki artışla derinleşen krizden çıkış yolu olarak, yabancı yatırımların borçlanma yerine ikame edilebileceği öngörülüp, yabancı sermaye çekecek teşvik politikaları uygulanmıştır¹³⁰⁴.

Bu krizler açıkça ortada olmasına rağmen Türkiye, 1980 dönüşümü ile mal piyasaları ile eklemlenmeyi; doksanlarda da tamamen dışa açık bir makro ekonomik uyum süreci yaşamayı tercih etmiştir. 1989 yılındaki 32 sayılı Karar ile döviz alım satımı ve giriş çıkışı serbest bırakılmış; menkul kıymetlerle ilgili olarak da benzer yönde karar alınmıştır. Dönemin koşulları dikkate alındığında, gelişmiş ülkeler açısından bile aşırı serbest olarak değerlendirilen bir mali sistemin oluşturulması, ne mali sistemi ne de yasal mevzuatı yeteri kadar olgun olan ülkede, mali ve gerçek sektör arasındaki bağlantıyı kopartarak bir spekülasyon cennetinin doğmasına yol açmıştır.

Küresel ekonomiyle eklemlenilmesini amaçlayan bu tür bir programın amacı, tasarrufların mali sisteme aktarılması ve kredi hacminin genişlemesi, ulusal faiz oranının düşmesi ve sabit sermaye yatırımlarının artarak ekonomik büyümeye hız kazandırmaktır. Ancak Türkiye’de sayılan amaçların hiçbiri gerçekleştirilememiştir. Beklenen kredi artışı gerçekleşmemiş; mali sisteme aktarılan az miktardaki tasarruf da sabit sermaye yatırımlarına

¹³⁰² Gül den Ülgen, “Türkiye’de Dış Borcun Sürdürülebilirliği,” *MÜİİBF Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 19.

¹³⁰³ Süleyman Çelik ve Tuba Başkonuş Direkci, “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler için Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991–2010),” *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2013, s. 113.

¹³⁰⁴ Şeyda İnandım, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Yayınları, Ankara, 2005, s. 9.

değil, mali spekülasyona yansımış ve faiz oranı da düşmemiş, hatta gerçek faiz oranı artmıştır. Dolayısıyla kamu, borcun verimli alanlarda kullanılması olası olmamış; büyük bir yük oluşmuştur. Gereksinim duyulan gelirin elde edilmesi, DİBS'nin sunduğu olağanüstü faiz arbitrajı sayesinde sağlanmıştır. Bu süreçte TCMB, bağımsız para ve istikrar politikası izleme olanağını yitirerek edilgen hale gelmiş; spekülatif sermayenin çıkış tehdidine karşı döviz rezervlerini yüksek tutmak dışında bir müdahalede bulunamayarak spekülatif yabancı sermaye hareketlerinin denetimi altına girmiştir¹³⁰⁵.

Küresel ekonomik çevrimin genişleme aşamasında olduğu 2002-2007 yılları arasında, ekonomik büyüme sürecini büyük ölçüde yabancı sermaye girişine bağımlı hale getiren ve küresel mali krize, yüksek oranlı cari açık ve dış borç koşulları altında giren Türkiye, diğer çevre ülkeler gibi daralma yaşamıştır¹³⁰⁶. 2001 sonrası dönem incelendiğinde, dış borcun artış eğiliminde olduğu ve bu eğilim içinde özel kesimin payının kamunun payını geçtiği görülür. Kamunun 2014 yılı itibari ile 117,7 milyar ABD doları, özel sektörün 282,3 milyar ABD doları brüt dış borç stokunun bulunduğu; toplam brüt dış borç stokunun GSYİH'ye oranının yüzde 50'yi geçtiği bir yapı, sürdürülemez borçlanma düzeylerine gelindiğinin bir göstergesidir. Doğal olarak böyle bir örüntüde, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması olası değildir. Zaten elde edilen büyüme verileri de son derece yetersizdir. Böyle bir sistemin de sürekli olarak borç ve kriz doğurmaktan başka bir sonuç vermesi beklenemez¹³⁰⁷.

¹³⁰⁵ Yeldan, Kalkınma, s. 11-15.

¹³⁰⁶ Korkut Boratav, "Üç Krizde Dış Kaynak Hareketleri," http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/BoratavMayis10.pdf, (11.08.2015), s. 1.

¹³⁰⁷ Çağrı Esener, "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de Dış Borçlanmanın İktisadi ve Mali Yapı Üzerindeki Etkileri (1980-2010)," *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, 2013, s. 40.

Tablo 23: Toplam Dış Borç Stoku

	Kamu Sektörü Toplam Dış Borç Stoku (I)	TCMB Toplam Dış Borç Stoku (II)	Özel Sektör Toplam Dış Borç Stoku (III)	Toplam Brüt Dış Borç Stoku (I+II+III)	Toplam Brüt Dış Borç Stokunun GSYH'ye Oranı (%)
2002	64.533	22.003	43.060	129.596	56,23
2003	70.844	24.373	48.945	144.161	47,28
2004	75.668	21.410	64.061	161.139	41,28
2005	70.411	15.425	84.914	170.750	35,46
2006	71.587	15.678	120.844	208.108	39,53
2007	73.525	15.801	160.686	250.012	38,54
2008	78.334	14.066	188.558	280.958	37,86
2009	83.513	13.162	172.265	268.940	43,61
2010	89.110	11.565	191.350	292.025	39,92
2011	94.280	9.334	200.296	303.909	39,27
2012	104.023	7.088	227.910	339.022	43,12
2013	115.944	5.234	267.875	389.054	47,27
2014	117.710	2.484	282.288	402.482	50,37
2015/1	113.388	2.110	277.300	392.798	49,46
2015/2	115.720	1.978	287.181	404.880	52,40
2015/3	114.802	1.552	289.630	405.985	54,66

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler, 2015.

Bu bağlamda borçlanmanın, gerçek faizler, enflasyon, dış ticaret ve ödemeler dengesi ile gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Her şeyden önce belirsizlik ve likidite sorunu gerçek faizlerin yükselmesine neden olmaktadır. Borcun iç piyasadan karşılanması halinde, aşırı fon talebinin parasal genişlemeyi arttırması halinde enflasyon da artacak; enflasyon ise, döviz kuruna baskı yapacaktır. Döviz kurunda olası yukarı yönlü bir hareket, dış alıma dayalı dış satımı tıkanma noktasına getirir. Öte yandan, fon fazlası bulunanlar faiz geliri elde ederek, kendilerini enflasyona karşı korurlarken; devlete borç veremeyenlerin geliri azalır. Bu kişilerden alınan vergilerin, borç faiz ödemesinde kullanılması ise, gelir uçurumunu çok daha derinleştiren bir etki yapar¹³⁰⁸.

¹³⁰⁸ A.k., s. 42.

SONUÇ

Günümüzde salt ekonomik bir içeriğe sahip olmanın ötesinde, sosyal, siyasal ve hatta kültürel nitelikler de taşıyan ekonomik kalkınmanın, tüm azgelişmiş ülkelerin en önemli hedeflerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Bu anlamda, sözü edilen hedefin sağlık, eğitim, çalışma koşulları, ayrımcılık, eşitsizlik, yoksulluk, dışlanma ve bir bütün olarak yaşam kalitesi gibi “sosyal”; inanç, düşünce, kanaat ve basın özgürlüğü, örgütlenme ve temsil gibi “siyasal” ve ırk, etnik köken, din, sınıf ve/veya cinsiyete göre farklılaşan değer, tutum ve davranışların güvence altına alınması gibi “kültürel” boyutları da bulunmaktadır. Bu bakımdan, günümüzde bir yandan içeriği zenginleşen, diğer yandan giderek karmaşık bir hal alan ekonomik kalkınma hedefi, bir ülkede üretimin ve ulusal gelirin artırılmasının yanında katma değerın adil bir biçimde bölüşümünü de gerektirmektedir.

Ekonomik kalkınmanın, gerek taşıdığı anlam gerekse içeriği bağlamında bir farklılaşma ortaya çıksa da her durumda ön koşul, sermaye birikimidir. Birikim sağlanmadan, ekonomik hedefler dışında sosyal, siyasal ve kültürel hedeflere ulaşılması olası değildir. Bununla birlikte, azgelişmiş ülkeler açısından bu ön koşulun sağlanmasının önünde çeşitli güçlükler bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma için gerekli olan mali kaynak, vergi ve tasarruf gibi araçlar yoluyla ülke içinden sağlanabilmekle birlikte, azgelişmiş ülkelerde bu olanaklar sınırlıdır. Bundan dolayı, ülke dışından sağlanacak mali kaynakların birikimin ve kalkınmanın itici gücü olacağına yönelik beklentiler oluşmuştur. Bu anlamda, azgelişmiş ülkeler açısından fiziki yatırım ve/veya “kendine özgü bir borç türü” olan portföy yatırımları ile diğer yatırım biçimindeki yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, ekonomik kalkınmaya ilişkin en önemli politikalardan biri haline gelmiştir. Bir başka deyişle, gelişmekte olan ülkelerde tasarruf kıttır. Büyüme için gelişmiş ülkelerdeki tasarruflara başvurma gereği doğmaktadır. Borçlanmanın temelinde, kapitalist sistemin bu gerçekliği yatmaktadır.

Bu anlamda, sermaye hareketlerinin her durumda azgelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağını beklemek yanıltıcıdır. Bunun nedeni, küreselleşme sürecinde sermaye hareketlerinin yapısında meydana gelen değişimdir. Bu süreçte gerçekten sermaye hareketlerinin hacim ve hızında daha önce görülmediği kadar çok artış yaşanmıştır. Sermaye hareketleri içinde azgelişmiş ülkelerdeki yüksek faiz – düşük kur politikasına bağlı olarak yüksek getiri arayışında olan, bu amaçla bir ülkeden diğerine kolaylıkla dolaşan spekülative amaçlı ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin ağırlığı da giderek artmıştır. Böylece sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkilerinin de bulunabileceği ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'na kadar oldukça sınırlı bir gelişim gösteren, Fordist dönemde de daha çok resmi borçlanma niteliğindeki akımlardan oluşan sermaye hareketlerinin esas gelişimi, 1980 sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 1973 yılındaki petrol krizi ile birlikte artan dış borçlarını geri ödeme güçlüğüne düşen azgelişmiş ülkeler, cari açıklarını azaltmak için borç takası yapmayı benimsemişlerdir. Ancak bu durum da doğal olarak bir borç sarmalının oluşmasına yol açmıştır. Fiyatlar genel seviyesinde görülen artışa büyük bir ekonomik daralma eşlik etmiştir. Dış satımda gerileme yaşayan azgelişmiş ülkelerde, üretim ve istihdamda da yüksek oranlı düşüşler meydana gelmiştir. Krizden çıkmak için köklü değişiklikler yaşanmıştır. Öncelikle yeni birikim rejimine uygun biçimde üretim organizasyonu ve iş örgütlenme biçimleri yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca gerçek sektörün ekonomideki payı giderek azaltılmış, bunun yerine mali sektörün hacmi artmıştır. Son olarak, serbestleştirme ve dışa açılma politikalarının uygulanmasıyla dönüşüm tamamlanmıştır.

Kuşkusuz bu değişimlerde bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişimin de büyük etkisi bulunmaktadır. Bu yöndeki gelişim, hem gerçek sektörün hem de mali sektörün yapı ve işleyişini baştan ayağa değiştirmiştir. Bu süreçte, ticaretin serbestleştirilmesinin de katkısıyla üretim aşamaları parçalara ayrılmış ve her parça maliyetin en az olduğu mekânda konuşlanarak, üretim uluslararasılaşmıştır. Böylece ülkelerin birbirlerine karşılıklı bağımlılıklarının bulunduğu yeni bir üretim organizasyonu yapılandırılmıştır. Bunun yanında, özellikle yeni mali araçlar sayesinde mali piyasa işlemlerinde etkinlik arttığı gibi işlem maliyetleri de giderek düşmüştür. Ticari serbesti sonrasında, bu defa da yabancı sermayeyi çekecek mali serbestleştirme politikalarının katkısıyla sermayenin dolaşımı önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Ulusal piyasalar küresel piyasanın bir parçası haline gelerek “kendine özgü” bir bütünleşme sağlanmıştır. Esasen üretim süreci de mali piyasalar da sermaye lehine yeniden düzenlenmiştir. İşgücü piyasaları katmanlaşmış ve özellikle azgelişmiş ülkelerdeki işgücü açısından çalışma koşulları gerilemiştir.

Teknolojik yeniliklerin etkisiyle bir yandan üretimin uluslararasılaştığı, öte yandan sermayenin dolaşım serbestisi kazandığı bu yeni dönemde, DB ve UPF gibi uluslararası mali kurumlar da azgelişmiş ülkelerin dönüşüme ayak uydurabilmelerine “yardımcı olmak” adına yapısal uyarılama programlarını uygulamaya koymuşlardır. Ekonomik bütünleşmeyi biçimlendirmek amacıyla kullanılan bu programlar, azgelişmiş ülkelerin hem mal ve hizmet hem para ve sermaye hem de işgücü piyasalarının küresel ekonominin gereklerine yani piyasa mantığına uygun biçimde yeniden düzenlenmesini sağlamışlardır. Bu tür programları uygulayan ülkeler ticari ve mali serbestiyi benimseyerek ve yeni uluslararası işbölümünde kendilerine verilen role uygun biçimde işgücü piyasalarını düzensizleştirerek, küresel

ekonomiye “eğreti” bir biçimde eklenmişlerdir. Kalkınma paradigmasını da kökten değiştiren bu programlar, dış alım ikamesine dayalı stratejilerin yerine dış satıma dayalı stratejileri dayatmış ve böylece devletin sermaye yararına kural koyma gücü pekiştirilmiştir.

Kamunun ekonomi politikasındaki etkinliğini yitirmesine koşut olarak sosyal politika da olumsuz etkilenmiştir. Keynesyen uzlaşının egemen olduğu Fordist dönemde işgücüne sağlanan iş ve gelir güvencesi, birikim rejiminde meydana gelen değişimle birlikte yeni uluslararası işbölümündeki konuma uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yeniden düzenleme, üretim ve istihdamın yapı ve işleyişinin tamamen dönüştürülmesini kapsamaktadır. Bu anlamda, imalata dayalı üretimin yerini yeni mali kanallar aracılığıyla yapılan yatırımlar almış; gerçek üretimden elde edilen kazançlar da mali sektöre aktarılmaya başlanmıştır. Üretimden kazanılanın tekrar üretime döndürülmesine olanak vermeyen bu yapıda, ulus devletin düzenleme, denetim ve yaptırım gücü aşınırken çokuluslu işletmeler etkinlik kazanmış; rantıye sınıfı gibi belirli sınıfların da ekonomik ve siyasal güçleri artarken, işgücünün çalışma ve yaşam koşulları ağırlaşmıştır.

Fordist dönemin dış alım ikamesine dayalı, dışa kapalı ve Keynesyen kalkınma paradigmasının, dış satıma dayalı, dışa açık ve parasalcı bir nitelik kazandığı bu süreçte, işgücü piyasasının yapı ve işleyişi ile çalışma ilişkileri de üretim organizasyonu ve iş örgütlenmesi ile uyumlu olarak dönüşmüştür. Bu anlamda, altın çağda geçerli olan kitle üretimine dayalı Fordist iş organizasyonu ile uzmanlaşma, merkezileşme ve denetime dayalı Taylorist iş örgütlenmesinin yerini, isteme dayalı esnek üretim sistemleri ve iş organizasyonu almıştır. Doğal olarak çalışma ilişkilerinde de bir önceki dönemden çok farklı kurum, kural ve usuller ortaya çıkmıştır. Serbest piyasa modeline uyumlu istihdam politikalarının benimsenmesi ile birlikte tek işverene belirsiz süreli iş sözleşmesi ile bağlı olarak, tam süreyle, iş ve gelir güvencesine sahip bir biçimde çalışma son bulmuş; bu klasik ilke ve kurallar çokuluslu işletmelerin ağırlarında yer alabilmek için ortadan kaldırılmıştır. Çalışma koşullarının toplu sözleşmeler aracılığıyla belirlenmesi yerine bireysel iş sözleşmeleri yaygınlık kazanmış; böylece işgücü tecrit edilmiş ve rekabetçi bir niteliğe bürünmüştür. Esneklik ve düzensizleştirme, işgücünü örgütlenmeden toplu pazarlığa, sosyal korumadan mesleki eğitime kadar pek çok hak ve güvenceden yoksun bırakmıştır. Enformel sektörün genişlemesi, nitelikli, yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki çalışma ve yaşam koşulları ile ilgili farklılıkları iyice keskinleştirmiştir. Bu anlamda işgücü piyasasında eğrileşme istisna olmaktan çıkarak giderek yaygın uygulama haline gelmiştir.

Tüm bu dönüşümlere rağmen yeni liberal kuramın öngörülerinin gerçekleştiğini söylemek olası değildir. Kuram, tesis edilen yeni yapının sermaye sahiplerinin tasarruf ve yatırımlarını değerlendirme olanaklarını arttıracaklarını; azgelişmiş ülkelerin ise mali kaynaklara erişimini kolaylaştıracağını ileri sürmüştür. Ancak, sermaye sahipleri tasarruf ve yatırımları ile birlikte risklerini de küresel ölçekte dağıtmışlar ve yatırım yaptıkları azgelişmiş ülkelere çıkarak ekonomik krizleri tetiklemişlerdir. Tüm teşviklere karşın yabancı sermayeyi elinde tutamayan ve ekonomik kalkınmanın tamamen dışa bağımlı hale geldiği azgelişmiş ülkelerde, krizin tüm maliyeti ise işgücünün üzerine yüklenmektedir. Yabancı sermaye çekmek için ücret başta olmak üzere tüm çalışma koşullarının aşındırılmasının yanı sıra yabancı sermayenin aniden tersine yönelimi durumunda da ortaya çıkan krizde ücretlerin yeniden düşürülmesi ve işsizlik gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla sermaye hareketlerinin, gelişmiş ülkelerde tasarruf edilen sermayenin, tasarruf oranı görece düşük azgelişmiş ülkelerin mali kaynak gereksinimlerini karşılamaktan öte etkileri bulunmaktadır. Bu ülkelerin tasarruf açıklarının karşılanmasında yüksek faiz ve düşük döviz kuru politikası çekici etken işlevi görürken, bu politikalar gerçek sektörün ağır maliyetlerle karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinde sermaye hareketlerinde ve ülkelerin karşılıklı bağımlılığındaki artışın, yatırımların çalışma standartlarının tam olarak gözetilmediği mekânlara kaydırılmasına yol açacağı ve bu ülkelerin mali spekülasyon “cennetleri” haline geleceği yönündeki endişelerin de Türkiye örneğinde haklılık payı artmıştır. Nitekim Türkiye’de de dünyadakine benzer gelişmeler yaşanmıştır.

24 Ocak kararları ile başlayan serbestleştirme ve dışa açılma döneminde önce dış ticaret hacminde, 1989 yılında yürürlüğe konulan 32 sayılı Karar ile de sermaye girişlerinde büyük artışlar yaşanmıştır. İkibinlerde ise, mali yapı tamamen küresel piyasa gereklerine uygun biçimde dönüştürülmüştür. Ancak Türkiye’ye yönelen sermaye hareketlerindeki artış, daha çok kısa vadeli ve spekülatif nitelikli yatırımlardan kaynaklanmıştır. Gerçek faiz oranının yüksek tutulmasıyla küresel piyasalardan bu tür yabancı sermaye çekilmekle birlikte, borcun borçla karşılanmasından dolayı verimli alanlara yatırım yapılmaması ve sermaye çıkışını sınırlandıracak herhangi bir önlemin bulunmaması riskleri arttırmıştır. Üstelik bir yandan yabancı sermaye girişi sonucunda döviz maliyetlerinin ucuzlaması dış alımı tetiklemiş ve bağımlılık daha da artmıştır. Öte yandan yapısal uyarılama gerekçesiyle kamu harcamalarının kısılması eğitim ve sağlık hizmetlerinin karşılanamaması, istihdamda ise düşüşe yol açmıştır. Tüm bunlara rağmen, yabancı sermayenin çıkışına engel olunamamış; 1994 ve 2000-2001 yıllarında büyük krizler yaşanmıştır. Bu krizlerin yanı sıra 1997 yılındaki

Asya krizi ile 2007-2008 yıllarındaki küresel mali krizde sermaye hareketleri etkin rol oynamış ve Türkiye bu krizlerden doğrudan etkilenmiştir.

1980 sonrasında Türkiye’de işgücünün, özellikle yarı nitelikli ve niteliksizlerin ekonomik çevrimin genişleme aşamasında istihdam edilen, daralma aşamasında ise işsiz kalan bir “uyum değişkeni” haline geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, istihdamdaki daralmaya koşut olarak enformel sektör genişlediği gibi, bu durum formel sektördeki çalışma koşullarını da olumsuz etkilemiştir. Ticari ve mali serbesti sonrasında hız verilen özelleştirme ve düzensizleştirme uygulamalarına ek olarak, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi ve sağlanan güvencelerin yeniden düzenlenmesi gibi “reformlar” Fordist birikim rejiminde elde edilen hakların belirgin bir biçimde aşınmasına neden olmuştur. Ana akımın işgücü kazanımlarındaki gerilemenin, daha fazla yabancı yatırım çekmenin “tek yolu olduğu” ve sağlanacak yatırımların istihdama katkıda bulunacağı yönündeki savunusunun da günümüze kadar geçerlilik kazanamadığını belirtmek gerekir. Spekülatif nitelikli ve kısa vadeli yabancı yatırımlar, istihdama katkı sağlamak bir yana kalkınma politikalarına ciddi zararlar vermiş; oynaklıkları nedeniyle ekonominin kırılganlığı giderek artmış ve sonuç olarak gelir dağılımı işgücü aleyhine bozulmuştur.

Bu anlamda, sermaye hareketlerinin gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu; küreselleşme sürecinde az gelişmiş ülkelerin sıklıkla karşılaştıkları ekonomik krizler ve sonrasında yaşanan gelişmelerin de bu savı doğruladığı söylenebilir. Küresel mali kriz sonrası yaşananların, bu savı güçlendirmekten başka bir işlevi olmamıştır. Son 45 yıllık sürede özellikle az gelişmiş ülkelere yönelik sermaye hareketlerinde muazzam bir artış yaşanmasına koşut olarak, bu ülkelerde gelir eşitsizliği artmış, gelir grupları arasındaki kutuplaşma derinleşmiştir. Bu bakımdan, BM verilerine göre 2015 yılında dünyada en varlıklı nüfusun yüzde 1’lik dilimi dünyadaki gelirin yüzde 48’ine sahipken, nüfus içinde yüzde 80’inin dünyadaki gelirin yüzde 6’sını ancak elde edebildiği bilinmektedir. Öyleyse bu veri, ticari ve mali serbesti ile işgücü piyasalarının düzensizleştirilmesini esas alan yeni küresel mali mimarinin başarısızlığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, gerek Türkiye’de gerek dünyada gelir dağılımında iyileşme sağlandığını ileri süren çalışmalara ihtiyatla yaklaşılması gerekir. Ölçüm yöntemlerinin gözden geçirilmesinin ve ölçümlerde farklı araçların da kullanılmasının artık bir zorunluluk olduğu, aksi halde gerçeğe örtüşmeyen sonuçlara ulaşılabileceği vurgulanmalıdır.

Bu bağlamda, 1980 sonrasında kalkınma politikasını kökten değiştiren Türkiye’de yabancı sermaye girişlerinde önemli artışlar olmuştur. Sermaye hareketlerinin türleri bakımından bir değerlendirme yapıldığında, ilk olarak en önemli istihdam kaynağı olarak

görülen DYY girişlerinin sınırlı kaldığı görülür. Dolayısıyla yabancı yatırım çekme bahanesiyle yaygınlık kazanan esneklik uygulamaları esasen istenen sonucu vermemiştir. Ancak, işgücü piyasası uluslararası işbölümündeki yeni konuma uygun biçimde düzensizleştirilmiştir. Bununla birlikte, genellikle spekülatif nitelik taşıyan portföy yatırımları ve kendine özgü bir borç çeşidi olan diğer yatırımlar çok büyük oranda artmıştır. Mali piyasaların gerek kurumsal gerekse yasal açıdan yeteri kadar gelişmediği de göz önüne alındığında, sermaye hareketlerinin ekonomik denge üzerinde olumsuz sonuçlara yol açması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu iki sermaye hareketi türü de Türkiye örneğinde aynı eğilime sahiptir. Buna göre, 1980 sonrası yaşanan tüm krizlerde hem portföy yatırımları hem de diğer yatırım girişlerinde ciddi bir artış olmuş; krizlerle birlikte ise bu yatırımlar neredeyse tamamen erimiştir. Böylece, DYY'ler ile istediği ölçüde istihdam artışı sağlayamayan Türkiye, tasarruf eksikliğini borçla kapatma olanağını da kaybetmektedir. Üstelik vadenin kısa olması nedeniyle yüksek faiz aracılığıyla çekilen borç para da tam anlamıyla değerlendirilememektedir. Bu bakımdan, Türkiye'ye yabancı sermaye girişinin borcun borçla kapatılmasının ötesinde çok fazla bir işlev gördüğünü söylemek olası değildir.

Sermaye hareketlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkileri ise tartışmalıdır. Bu tartışmanın kaynağında, bölüşüm verilerinin hesaplanma yöntemindeki tutarsızlıklar bulunur. Bununla birlikte, kısıtlı veri seti ile farklı bir değerlendirme yapıldığında dahi ana akımın bölüşümün yoksullar lehine bir gelişim gösterdiği yönündeki savına karşı çıkılabilir. Faiz ve arbitraj olanaklarından yararlanan yabancı sermaye, kriz durumunda ülkeden çıkabildiği gibi vadeli döviz işlemleri ile bu gibi durumlar için yatırımlar koruma altına da alınabilmektedir. Oysaki yoksul halk yığınları bu tür olanaklardan yoksundurlar. Bu anlamda, Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan süreçten özellikle yabancı sermaye çevreleri kazançlı çıkmıştır. Buna karşın başta işçi ve çiftçiler olmak üzere alt gelir basamaklarında bulunan yığınlar açısından son derece güç çalışma ve yaşam koşulları kendini göstermiştir. Bu bakımdan, oynak bir nitelik sergileyen yabancı sermaye giriş/çıkışları ile ekonomik denge zarar görüp, ekonominin kırılganlığı artmış, gelir dağılımı da alt gelir grupları aleyhine bozulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdelal, Rawi. "Writing the Rules of Global Finance: France, Europe, and Capital Liberalization," **Review of International Political Economy**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2006, ss. 1-27.
- Acar Balaylar, Nilgün. "Türkiye'de Döviz Piyasası Müdahalelerinin Sterilizasyon Maliyeti," **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2011, ss. 19-38.
- Açikel, Fethi. "Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 105, 2006, ss. 30-69.
- Adrian, Tobias. "Measuring Risk in the Hedge Fund Sector," **Current Issues in Economics and Finance**, Cilt: 13, Sayı: 3, Federal Reserve Bank of New York, 2007.
- Agénor, Pierre-Richard. "Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts," **TheWorld Economy**, Cilt: 26, Sayı: 8, 2003, ss. 1089-1118.
- Agénor, Pierre-Richard. "The Surge in Capital Flows: Analysis of 'Pull' and 'Push' Factors," **International Journal of Finance and Economics**, Sayı: 3, 1998, ss. 39-57.
- Agénor, Pierre-Richard, Koray Alper, Luiz Awazu Pereira da Silva, Sudden Floods, Prudential Regulation and Stability in an Open Economy, Working Paper, Sayı: 267, The Banco Central do Brasil, Brasília, 2012.
- Aglietta, Michel. **A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience**. Verso Classics, London, 2000.
- Agmon, Tamir. "Who Gets What: The MNE, the National State and the Distributional Effects of Globalization," **Journal of International Business Studies**, Cilt: 34, Sayı: 5, 2003, ss. 416-427.

Agmon, Tamir. "Globalization and Income Distribution: A Strategy for a National State and a MNE," **28th EIBA Conference**, Athens University of Economics and Business, Athens, 8-10.12.2002.

Ahmed, Faisal, Rabah Arezki ve Norbert Funke. The Composition of Capital Flows: Is South Africa Different? IMF Working Paper, Sayı: WP/05/40, IMF, Washington, D.C., 2005.

Ahn, Kookshin. "Trends in and Determinants of Income Distribution in Korea," **Journal of Economic Development**, Cilt: 22, Sayı: 2, 1997, ss. 27-56.

Aizenman, Joshua, Yothin Jinjark ve Donghyun Park. Capital Flows and Economic Growth in the Era of Financial Integration and Crisis, 1990-2010, NBER Working Paper, Sayı: 17502, NBER, Cambridge, 2011.

Akaev, A. A., Y.V. Jakovets, V.N. Sokolov ve A.I. Sarygulov. "Modeling of Dynamics of Civilizations," **Global Forecast "Future of Civilizations" for 2050. Part 9: The Future of Civilizations and Strategy of Civilizational Partnership**, Ed. Yu. V. Yakovets, B.N. Kuzyk, N.S. Bekturganov, Pitirim Sorokin/Nikolai Kondratieff International Institute, Moscow, 2009.

Akgül Yılmaz, Gülay. "2000'li Yıllarda Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi," **MÜ İİB Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: II, 2012, ss. 455-496.

Akkaya, Yüksel. "Türkiye'de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, 2000, ss. 238.

Aksoy, A. Şinasi. "Turkish Experience with Privatization: An Overview and Evaluation," **Turkish Public Administration Annual**, Cilt: 17-19, Sayı: 1, 1993, ss. 39-54.

Akyüz, Yılmaz. **Emek-Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu**. AÜSBF Yayınları, No: 484, Ankara, 1980.

- Akyüz, Yılmaz. Financial Liberalization: The Key Issues, Discussion Papers, Sayı: 56, UNCTAD, New York, 1993.
- Akyüz, Yılmaz. From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation, Working Paper, Sayı: 74, International Labour Office, Geneva, 2006.
- Akyüz, Yılmaz. **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.
- Akyüz, Yılmaz. The Current Global Financial Turmoil and Asian Developing Countries, Series on Inclusive & Sustainable Development, Sayı: 2, ESCAP, Bangkok, 2008.
- Akyüz, Yılmaz. "Towards Reform of the International Financial Architecture: Which Way Forward?" **Reforming the Global Financial Architecture: Issues and Proposals**, Ed. Yılmaz Akyüz, UNCTAD, Geneva, 2002.
- Akyüz, Yılmaz ve Andrew Cornford. Capital Flows to Developing Countries and the Reform of the International Financial System, Discussion Paper, Sayı: 143, UNCTAD, Geneva, 1999.
- Akyüz, Yılmaz ve Korkut Boratav. "The Making of the Turkish Financial Crisis," **World Development**, Cilt: 31, Sayı: 9, 2003, ss. 1549-1566.
- Akyüz, Yılmaz ve Mehtap Karakoç. "Yapısı, İşleyişi ve Genel Özellikleri ile Hedge Fon Gerçeği," **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss. 72-93.
- Alesina, Alberto, Silvia Ardagna ve Vincenzo Galasso. The Euro and Structural Reforms, IFO / CESifo & OECD Conference on Regulation: Political Economy, Measurement and Effects on Performance, 29–30.01.2010, Institute for Economic Research at the University of Munich, OECD, Munich, 2010.

- Alfaro, Laura, Areendam Chanda, Şebnem Kalemli Özcan ve Selin Sayek. "Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Exploring the Role of Financial Markets on Linkages," **Journal of Development Economics**, Cilt: 91, Sayı: 2, 2010, ss. 242-256.
- Alfaro, Laura, Şebnem Kalemli Özcan ve Selin Sayek. "FDI, Productivity and Financial Development," **The World Economy**, Cilt: 32, Sayı: 1, 2009, ss. 111-135.
- Alfaro, Laura, Şebnem Kalemli Özcan ve Vadym Volosovych. "Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation," **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 90, Sayı: 2, 2008, ss. 347-368.
- Alfaro, Laura, Şebnem Kalemli Özcan ve Vadym Volosovych. Capital Flows in a Globalized World: The Role of Policies and Institutions, NBER Working Paper, Sayı: 11696, NBER, Cambridge, 2005.
- Alkin, Kerem. **Genel Ekonomi**, Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kurulu, Ankara, 2014.
- Alp, Harun, Yusuf Soner Başkaya, Mustafa Kılınç ve Canan Yüksel. Türkiye İçin Hodrick-Prescott Filtresi Düzgünleştirme Parametresi Tahmini, Ekonomi Notları, Sayı: 2011-3, TCMB, Ankara, 2011.
- Alper, Yusuf. **İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme**, Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994.
- Alper, Yusuf. "Bitmeyen Senfoni: Özelleştirme," **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 6, 1994, ss. 8-14.
- Altınkemer, Melike. "Recent Experiences with Capital Controls: Is There a Lesson for Turkey?" **Central Bank Review**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2005, ss. 1-38.
- Altıok, Metin. "Neoliberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti," **Toplum ve Demokrasi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2007, ss. 57-72.

Altıok, Metin. “Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz,” **Praksis**, Sayı: 5, 2002, ss. 77-130.

Altomonte, Carlo ve Enrico Pennings. Oligopolistic Reaction to Foreign Investment in Discrete Choice Panel Data Models, Working Papers, Sayı: 243, IGER, Bocconi University, Milan, 2003.

Altwater, Elmar. “Subprime Komedisinden Yunan Tragedyasına: Finansın Güdümündeki Kapitalizmde Kriz Dinamikleri,” **Ekonomik Kriz ve Sol**, Der. Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber, çev. Umut Haskan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 295-312.

Amjad, Zeba. “Informal Employment and Foreign Direct Investment in Pakistan,” **IJSBAR**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2012, ss. 36-47.

Annen, Kurt. “[hodrick prescott filter],” http://www.web-reg.de/hp_addin.html, (26.04.2016).

Annoni, Paola ve Lewis Dijkstra. EU Regional Competitiveness Index: RCI 2013, JRC Scientific and Policy Report, Joint Research Centre of the European Commission, Ispra, 2013.

Ansal, Hacer. **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?** Birleşik Metal-İş Sendikası, İstanbul, 1999.

Apak, Sudi. Avrupa Birliği, IMF, Balkan Ülkeleri ve Türkiye Bankacılık Sektörü, Tartışma Metni, Sayı: 2012/11, TEK Yayınları, Ankara, 2012.

Appelbaum, Eileen. “Reducing Inequality and Insecurity: Rethinking Labor and Employment Policy for the 21st Century,” **Work and Occupations**, Cilt: 39, Sayı: 4, 2012, ss. 311-320.

Ararat, Melsa ve Mehmet Uğur. “Corporate Governance in Turkey: An Overview and Some Policy Recommendations,” **Corporate Governance: The International Journal of Business in Society**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003, ss. 58-75.

Araujo, Juliana D., Antonio C. David, Carlos van Hombecck ve Chris Papageorgiou. Non-FDI Capital Inflows in Low-Income Developing Countries: Catching the Wave? IMF Working Paper, Sayı: WP/15/86, IMF, Washington, D.C., 2015.

Arendt, Hannah. **Imperialism: Part Two of the Origins of Totalitarianism**, A Harvest Book, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968.

Arıkboğa, Aysel. "Financial Liberalisation and Composition of Tax Revenues in Turkey," **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 45, 2015, ss. 153-172.

Arın, Tülay. "Dünya Düzeni: Emperyalizm Nereye?" **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, Der. Cengiz Arın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 409, İstanbul, 2013, ss. 99-156.

Arın, Tülay. "Financial Markets and Globalization in Turkey," **Topics in Middle Eastern and North African Economies (Electronic Journal)**, Cilt: 1, Middle East Economic Association and Loyola University Chicago, Chicago, 1999, <http://www.luc.edu/orgs/meea/volume1/arin.pdf>, (08.07.2015).

Arın, Tülay. "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, Der. Cengiz Arın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 409, İstanbul, 2013, ss. 27-58.

Arın, Tülay. "Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, Der. Cengiz Arın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 409, İstanbul, 2013, ss. 59-98.

Arın, Tülay. "Türkiye'de Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler," **Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar**, Der. Cengiz Arın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 409, İstanbul, 2013, ss. 3-25.

Arın, Tülay. “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, ss. 569-610.

Arnold, Denis G. ve Norman E. Bowie. “Sweatshops and Respect for Persons,” **Business Ethics Quarterly**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2003, ss. 221-242.

Arvas, M. Akif, Süleyman İç ve Mehmet Aygün. “The Importance of Numerical Flexibility in Turkish Labor Market and Competition Policy,” **2nd International Symposium on Sustainable Development**, International Burch University, Sarajevo, 8-9.06.2010, ss. 493-501.

Asiedu, Elizabeth. “On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?” **World Development**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2002, ss.107-119.

Asimakopulos, Athanasios. “Post-Keynesian Theories of Distribution,” **Recent Economic Thought Series**, Cilt: 12, 1988, ss. 133-157.

Aslan, Nurdan. “Açık Ekonomi Makro İktisadı,” **Uluslararası İktisat Politikası**, Ed. Elif Uçkan Dağdemir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2918, Eskişehir, 2013, ss. 164-197.

Aslan, Nurdan, Nuray Terzi ve Etza Siampan. “Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi,” **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2014, ss. 15-32.

Aslanoğlu, Erhan. “Türkiye’nin Yabancı Sermaye Çekmede Etkinlik Arayışları,” **Türkiye’nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler (I. Cilt)**, İTO Yayınları, No: 2008-1, İstanbul, 2008, ss. 85-104.

Ataay, Faruk ve Ceren Kalfa. "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi," **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 234, İstanbul, 2009, ss. 303-333.

Ateş, Sanlı. "Dışa Açık ve Dışa Kapalı Ekonomide Denge," **İktisada Giriş-II**, Ed. C. Necat Berberoğlu ve Levent Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2801, Eskişehir, 2013, ss. 140-181.

Atkinson, Anthony Barnes ve François J. Bourgignon. "Introduction: Income Distribution and Economics," **Handbook of Income Distribution (Cilt: 1)**, Ed. Anthony Barnes Atkinson ve François J. Bourgignon, Elsevier Science B.V., Amsterdam, 2000.

Avrupa Komisyonu, Türkiye 2013 Yılı İlerleme Raporu, Komisyon tarafından Avrupa Parlamentosu'na ve Konsey'e Sunulan Bildirim: Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2013-2014 {COM(2013) 700} ekindeki Komisyon Çalışma Dökümanı, SWD (2013) 417, Brüksel, 16.10.2013.

Axarloulou, Kostas ve Mike Pournarakis. "Capital Inflows in the Balkans: Fortune or Misfortune?" **The Journal of Economic Asymmetries**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, ss. 21-48.

Ayal, Igal. "International Product Life Cycle: A Reassessment and Product Policy Implications," **Journal of Marketing**, Cilt: 45, Sayı: 4, 1981, ss. 91-96.

Aydas, Osman Tuncay, Kıvılcım Metin-Özcan ve Bilin Neyaptı. "Determinants of Workers' Remittances: The Case of Turkey," **Emerging Markets Finance and Trade**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2005, ss. 53-69.

Aydın, M. Kemal, Mehmet Zeki Ak ve Nurullah Altuntaş. "'Çevre' Ülkelerinde Finansal Gelişme ile Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi," **HÜ İİBF Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2013, ss. 1-14.

Aydınolat, Nuri Emrah. "Korkut Boratav ile Ekonomik Kriz Üzerine Söyleşi," **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXII, Sayı: 60, 2008, ss. 8-23.

Aytaç, Selim Erdem. "Türkiye: Dengeli ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme Peşinde," **Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, Der. Fikret Şenses, Ziya Öniş ve Caner Bakır, İletişim Yayınları, No: 1944, İstanbul, 2013, ss. 375-398.

Babatunde, Shakirat Adepeju. "The Impact of Tax Incentives on Foreign Direct Investment in the Oil and Gas Sector in Nigeria," **Journal of Business and Management**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2012, ss. 1-15.

Babbel, David F., Cindy W. Ma ve Bing J. Ni, "The Usefulness of Inverse Floaters: Income Stability for a Debt Securities Investment Portfolio," **The Journal of Portfolio Management**, Cilt: 26, Sayı: 2, 2000, ss. 71-80.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler, TMMOB, Ankara, 2001.

Bağımsız Sosyal Bilimciler. **Ücretli Emek ve Sermaye: Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları**, Ed. Erinç Yeldan ve Ebru Voyvoda, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Bakır, Caner. "Governance by Supranational Interdependence: Domestic Policy Change in the Turkish Financial Services Industry," **Emerging European Financial Markets: Independence and Integration Post-Enlargement**, Ed. Jonathan A. Batten ve Colm Kearney, Elsevier, London, 2006, ss. 179-211.

Bakova, Raif. **Kambiyo Mevzuatı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2563, Eskişehir, 2012.

Baldwin, Bridgette. "Shadow Works and Shadow Markets: How Privatization of Welfare Services Produces an Alternative Market," **Western New England Law Review**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2012, ss. 445-474.

Balkan Şahin, Sevgi. "Privatization as a Hegemonic Process in Turkey," **Journal of Contemporary European Studies**, Cilt: 18, Sayı: 4, ss. 483-498.

- Balseven, Hale ve İzzettin Önder. "Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm," **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 234, İstanbul, 2009, ss. 77-128.
- Bangura, Yusuf ve Carl-Johan Hedberg. "Democracy and Social Policy Development: Introduction and Overview," **Democracy and Social Policy**, Ed. Yusuf Bangura, Social Policy in a Development Context Series, UNRISD, Palgrave Macmillan, New York, 2007, ss. 1-32.
- Barton, Carol. "Women's Movements and Gender Perspectives on the Millennium Development Goals," Civil Society Perspectives on the Millennium Development Goals, UNDP, New York, 2004.
- Bartram, Söhnke M. ve Gunter Dufey. "International Portfolio Investment: Theory, Evidence, and Institutional Framework," **Financial Markets, Institutions & Instruments**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2001, ss. 85-155.
- Başkaya, Yusuf Soner ve Şebnem Kalemli Özcan. "Government Debt and Financial Repression: Evidence from a Rare Disaster," **ESSIM**, Central Bank of the Republic of Turkey, İzmir, 21-24.05.2013.
- Baudrillard, Jean. **Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri**, çev. Oğuz Adanır ve Ali Bilgin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Bayangos, Veronica ve Karel Jansen. The Macroeconomics of Remittances In the Philippines, Working Paper, Sayı: 470, International Institute of Social Studies, Erasmus University Rotterdam, The Hague, 2009.
- Bayar, Ayşe Aylin ve Bengi Yanık İlhan. "Do Wives' Earnings have an Impact on Income Inequality? Evidence from Turkey," **Topics in Middle Eastern and African Economies**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2014, ss. 105-123.

Bayrak Kök, Sabahat, Muhammet Akdiş ve Celalettin Serinkan. "Küresel Baskılar Karşısında Geçerli Bir  st nl k Yönelimi Olarak Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermayeye Yönelik Bakışın KOB 'lerde Karşılaştırmalı Bir Analizi-I," **SÜİİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 7, 2004, ss. 195-222.

Bayraktar, Fulya. Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Genel Araştırmalar, Sayı: GA/03-1-1, Türkiye Kalkınma Bankası A.ř., Ankara, 2003.

Becker, Chris ve Clare Noone. Volatility and Persistence of Capital Flow, BIS Papers, Sayı: 42, Bank for International Settlements, Basel, 2008.

Belek, İlker. **Esnek  retim Derin S m r **, NK Yayınları, No: 20, İstanbul, 2004.

Beneria, Lourdes. Changing Employment Patterns and the Informalization of Jobs: General Trends and Gender Dimensions, International Labour Office, Geneva, 2001.

Bennett, Anthony. "The Measurement of Privatization and Related Issues," **How Does Privatization Work? Essays on Privatization in honour of Professor V. V. Ramanadham**, Ed. Anthony Bennett, Taylor & Francis, New York, 2001, ss. 3-22.

Bertocchi, Graziella. "Labor Market Institutions, International Capital Mobility, and the Persistence of Underdevelopment," **Review of Economic Dynamics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2003, ss. 637-650.

Bertola, Giuseppe. "Economic Integration, Growth, Distribution: Does the Euro Make a Difference?" **Growth and Income Distribution in an Integrated Europe: Does EMU Make a Difference?** Ed. Lars Jonung ve Jarmo Kontulainen, Economic Papers, Sayı: 325, European Commission, Brussels, 2008.

Bertola, Giuseppe. Labour Market Regulation: Motives, Measures, Effects, Working Paper, Sayı: 21, Conditions of Work and Employment Series, ILO, Geneva, 2009.

Bhagwati, Jagdish N. "Distortions and Immiserizing Growth: A Generalization," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 35, Sayı: 4, 1968, ss. 481-485.

- Bhagwati, Jagdish N. "Immiserizing Growth: A Geometrical Note," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 25, Sayı: 3, 1958, ss. 201-205
- Biçer, F. Gül ve Erinç Yeldan. "Patterns of Financial Capital Flows and Accumulation in the Post-1990 Turkish Economy," **Canadian Journal of Development Studies**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2003, ss. 249-266.
- Bird, Graham ve Ramkishen S. Rajan. "Banks, Financial Liberalisation and Financial Crises in Emerging Markets," **The World Economy**, Cilt: 24, Sayı: 7, 2001, ss. 889-910.
- Blanchard, Olivier ve Francesco Giavazzi. "Macroeconomic Effects of Regulation and Deregulation in Goods and Labor Markets," **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 118, Sayı: 3, 2003, ss. 879-907.
- Bleaney, Michael, Paul Mizen ve Lesedi Senatla. Portfolio Capital Flows to Emerging Markets, Credit Research Paper, Sayı: 99/12, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, Nottingham, 1999.
- Bluedorn, John, Rupa Duttagupta, Jaime Guajardo ve Petia Topalova. Capital Flows are Fickle: Anytime, Anywhere, IMF Working Paper, Sayı: WP/13/183, IMF, Washington, D.C., 2013.
- Boix, Carles. "Origins and Persistence of Economic Inequality," **The Annual Review of Political Science**, Cilt: 13, 2010, ss. 489-516.
- Boratav, Korkut. "Birikim Biçimleri ve Tarım," **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, ss. 33-52.
- Boratav, Korkut. "Dış Açıklar, Büyüme: 2006 Bilançosu," **Bir Krizin Kısa Hikayesi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 33-36.

- Boratav, Korkut. "Dünya Ekonomisinde Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları," **31. İktisatçılar Haftası**, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul, 04-07.04.2007.
- Boratav, Korkut. "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi," **Türkiye'de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, ss. 53-66.
- Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1980-2009**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Boratav, Korkut. "Üç Krizde Dış Kaynak Hareketleri," http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/BoratavMayis10.pdf, (11.08.2015).
- Boratav, Korkut. "Yabancı Sermaye Girişlerinin Ayrıştırılması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular," **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel'e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 17-30.
- Boratav, Korkut. **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**. İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Boratav, Korkut ve Erinç Yeldan. "Turkey, 1980 – 2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In)stability, and Patterns of Distribution," **External Liberalization in Asia, Post-Socialist Europe, and Brazil**, Ed. Lance Taylor, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss. 417-455.
- Bose, Suchismita, Sudipta Jha. "Financial Crisis, Fiscal Deficits and Foreign Direct Investment: Lessons for India from Emerging Europe", Money & Finance, Icrs Bulletin, Icrs Ltd. (Investment Information and Credit Rating Agency of India Limited), New Delhi, 2011.
- Bourdieu, Pierre. "The Forms of Capital," **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, Ed. John G. Richardson, Greenwood, New York, 1986, ss. 241-258.

- Boyer, Robert ve Yves Saillard, "A Summary of Régulation Theory," **Régulation Theory: The State of the Art**, Ed. Robert Boyer ve Yves Saillar, Routledge, London, 2002, ss. 36-44.
- Bös, Dieter. **Public Enterprise Economics: Theory and Application**, North-Holland, Amsterdam, 1989.
- Brady, David. "The Poverty of Liberal Economics," **Socio-Economic Review**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2003, ss. 369-409.
- Brana, Sophie ve Delphine Lahet. Determinants of Capital Inflows into Asia: The Relevance of Contagion Effects as Push Factors, Working Paper, Sayı: CR08-EFI/05, Laboratoire d'Analyse et de Recherche Économiques et Finance Internationales, Université Montesquieu (Bordeaux 4), Bordeaux, 2008.
- Braun, Matías ve Claudio Raddatz. "Trade Liberalization, Capital Account Liberalization and the Real Effects of Financial Development," **Journal of International Money and Finance**, Cilt: 26, Sayı: 5, 2007, ss. 730-761.
- Braverman, Harry. **Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century**, Monthly Review Press, New York, 1998.
- Briguglio, Lino, Gordon Cordina, Stephanie Vella ve Nadia Farrugia, "Conceptualising and Measuring Economic Resilience," **Pasific Islands Regional Integration and Governance**, Ed. Satish Chand, Asia Pacific Press at The Australian National University, Canberra, 2005, ss. 26-49.
- Broner, Fernando, Tatiana Didier, Aitor Erce ve Sergio L. Schmukler. "Gross Capital Flows: Dynamics and Crises," **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 60, Sayı: 1, 2013, ss. 113-133.
- Brooks, Sarah M. "Explaining Capital Account Liberalization in Latin America: A Transitional Cost Approach," **World Politics**, Cilt: 56, Sayı: 3, 2004, ss. 389-430.

Brooks, Sarah M. ve Layna Mosley. "Risk, Uncertainty, and Autonomy: Financial Market Constraints in Developing Countries," **The American Political Science Association Annual Meeting**, Chicago, 30.08–2.09.2007.

Bruno, Valentina ve Hyun Song Shin. Capital Flows, Cross-Border Banking and Global Liquidity, Working Paper, Sayı: 19038, NBER Working Paper Series, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2013.

BSB, **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum**, Bağımsız Sosyal Bilimciler, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Buch, Claudia M., Anja Kuckulenz ve Marie-Helene Le Manchec. Worker Remittances and Capital Flows, Working Paper, Sayı: 1130, Der Open-Access-Server der Deutschen Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften/Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft (ECONSTOR), Kiel, 2002.

Buckley, Peter J. ve Mark C. Casson. "Models of the Multinational Enterprise," **Journal of International Business Studies**, Cilt: 29, Sayı: 1, 1998, ss. 21-44.

Buckley, Peter J. "The Limits of Explanation: Testing the Internalization Theory of the Multinational Enterprise," **Journal of International Business Studies**, Cilt: 19, Sayı: 2, 1988, ss. 181-193.

Buckley, Peter ve Mark Casson. **The Future of Multinational Enterprise**, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York, 1976.

Bulutay, Tuncer. Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Ticaret ve Döviz Piyasalarında 1980 Sonrası Gelişmelerin Temel Nitelikleri, Tartışma Metni, Sayı: 2012/54, TEK Yayınları, Ankara, 2012.

BUMKO, "Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (1990-2003)," Ankara, <http://www.bumko.gov.tr/TR,160/konsolide-butce-buyuklukleri-program-butce-siniflandirm-.html>, (30.06.2015).

Burns, Andrew, Mizuho Kida, Jamus Jerome Lim, Sanket Mohapatra ve Marc Stocker. Unconventional Monetary Policy Normalization in High-Income Countries: Implications for Emerging Market Capital Flows and Crisis Risks, Working Paper, Sayı: 6830, The World Bank, New York, 2014.

Buscaglia, Marcos A. Macroeconomic Policies for Recovery and Growth, Seminario de Análisis Económico, Universidad del CEMA, Buenos Aires, 2003.

Bustelo, Pablo. Capital Flows and Financial Crises: A Comparative Analysis of East Asia (1997-98) and Argentina (2001-02), Working Paper, Sayı: 017, Complutense University of Madrid, Madrid, 2004.

Buturak, Gökhan ve Erinc Yeldan. "Sermayenin Küreselleşmeye Cevabı: Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirme Sonrası Fiyat Artırımlarının Uyum Kalıplarının Mukayeseli Analizi," **Yeni Emperyalizmin Ekonomisi**, Der. Emine Tahsin ve Murat Öztürk, Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul, 2005, ss. 84-100.

Büyükuslu, Ali Rıza. "Küreselleşmenin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkisi," **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Ed. Veysel Bozkurt, Alfa Basım, İstanbul, 2000, ss. 115-128.

Cali, Massimiliano, Isabella Massa veDirk Willem te Velde. The Global Financial Crisis: Financial Flows to Developing Countries Set to Fall by One Quarter, Research Report, Overseas Development Institute, London, 2008.

Callado, Antônio André Cunha ve Horst Dieter Moller. "Os Fluxos de Capitais Internacionais para o Financiamento e Comercialização da Produção Agropecuária: Uma Análisedos Fatores de Atração e de Repulsão," **READ**, Cilt: 49, No: 1, 2006, ss. 37-54.

Calvo, Guillermo A., Leonardo Leiderman ve Carmen M. Reinhart. "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s," **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 10, Sayı: 2, 1996, ss. 123-139.

- Camacho, Carlos Morera ve José Antonio Rojas Nieto. "Finansal Sermayenin Küreselleşmesi: 1997-2008," **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**, Der. Costas Lapavitsas, çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, ss. 225-255.
- Caniklioglu, Nurşen ve Talat Canbolat. "Özelleştirmeye Bağlı İş Kaybı Tazminatının İş Hukuku Yönünden Değerlendirilmesi," **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 1995, ss.3-15.
- Caporale, Guglielmo Maria ve Alessandro Girardi. Business Cycles, International Trade and Capital Flows: Evidence from Latin America, Discussion Paper, Sayı: 1254, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin, 2012.
- Carmignani, Fabrizio ve Thomas Mandeville. Never been Industrialized: A Tale of African Structural Change, Macroeconomics Research Group Discussion Paper, Sayı: 3710, University of Queensland, St. Lucia, August 2010.
- Caselli, Francesco ve Daniel J. Wilson. "Importing Technology," **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 51, Sayı: 1, 2004, ss. 1-32.
- Casson, Mark. "Internalization Theory and Beyond," **New Directions in International Business: Research Priorities for the 1990s**, Ed. P. J. Buckley, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, ss. 4-27.
- CEC, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Some Key Issues in Europe's Competitiveness – Towards an Integrated Approach, COM (2003) 704 Final, Publications Office of the EU, Brussels, 2003.
- CECC, Working Conditions and Factory Auditing in the Chinese Toy Industry, Hearing before the Congressional-Executive Commission on China, One Hundred Thirteenth Congress, Second Session (11.12.2014), U.S. Government Publishing Office, Washington, D.C., 2015.

Celasun, Merih. "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 17, Kasım, Aralık, Ocak 2001-2002, ss. 161-180.

Celasun, Merih. 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makro ekonomik ve Mali Bir Değerlendirme, **VI. International Conference in Economics**, Middle East Technical University, Economic Research Center, Ankara, 11-14.09.2002.

Ceylan Ataman, Berrin. **İşgücü Piyasasında Kurumsallaşma: Avrupa Birliği Modeli ve Türkiye**, AÜSBF Yayınları, No: 583, Ankara, 1999.

Chhibber, Ajay, Jayati Ghosh ve Thangavel Palanivel. The Global Financial Crisis and the Asia-Pacific Region, A Synthesis Study Incorporating Evidence from Country Case Studies, UNDP Regional Centre in Asia and the Pacific, UNDP, New York, 2009.

Chinn, Menzie D. ve Hiro Ito. "A New Measure of Financial Openness," **Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008, ss. 309-322.

Chiripanhura, Blessing ve Tendai Makwavarara. The Labour Market and Economic Development 1980-2000, Zimbabwe Congress of Trade Unions, Harare, 2001.

Chuhan, Punam, Stijn Claessens ve Nlandu Mamingi. Equity and Bond Flows to Asia and Latin America: The Role of Global and Country Factors, Working Paper, Sayı: 1160, The World Bank, Washington, D.C., 1993.

Chwioroth, Jeffrey. "Neoliberal Economists and Capital Account Liberalization in Emerging Markets," **International Organization**, Cilt: 61, Sayı: 2, 2007, ss. 443-463.

Cichon, Michael. The European Welfare States at the Crossroads, Discussion Paper, Sayı: 3, International Labour Office, Geneva, 2004.

Cichon, Michael, Wolfgang Scholz, Arthur van de Meerendonk, Krzysztof Hagemejer, Fabio Bertranou ve Pierre Plamondon, *Financing Social Protection, Quantitative Methods in Social Protection Series*, International Labour Office/International Social Security Association, Geneva, 2004.

Civan, Abdülkadir. *Türkiye'deki Gelir ve Varlık Dağılımı Eşitsizliği*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2015.

Cizre Sakallıoğlu, Ümit ve Erinc Yeldan. "Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s," **Development and Change**, Cilt: 31, Sayı: 2, 2000, ss. 481-508.

Cizre, Ümit ve Erinc Yeldan. "The Turkish Encounter with Neo-Liberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises," **Review of International Political Economy**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2005, ss. 387-408.

Claessens, Stijn, Daniel Oks ve Rossana Polastri. "Capital Flowsto Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union," **Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies**, Ed. Sebastian Edwards, University of Chicago Press, Chicago, 2000, ss. 299-339.

Claessens, Stijn, Daniela Klingebiel ve Sergio L. Schmukler. "FDI and Stock Market Development: Complements or Substitutes?" Conference on the FDI Race: Who Gets the Prize? Is it Worth the Effort? **Joint Conference of the Inter-American Development Bank and the World Bank**, Washington, D.C., 3-4.10.2002.

Clark, John Bates. **The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits**, The Macmillan Company, New York, 1908.

Clark, Logan, Cheryl Cooper, George Gardner, Evan LeFlore, vd., *The External Current Account in the Macroeconomic Adjustment Process in Turkey*, Workshop Paper, The Woodrow Wilson School's Graduate Policy Workshop, Princeton University Woodrow Wilson School of Public & International Affair, Princeton, 2012.

Clark, Colin. **The Conditions of Economic Progress**, St. Martins Press, New York, 1957.

Clarke, Simon. "The Crisis of Fordism and the Crisis of Capitalism", **Telos**, Sayı: 83, 1990, ss. 71-98.

Clegg, Jeremy. "Explaining Foreign Direct Investment Flows," **Multinational Enterprises in the World Economy: Essays in Honour of John Dunning**, Ed. Peter J. Buckley, John H. Dunning ve Mark Casson, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, ss. 54-74.

Coase, Ronald H. "The Nature of the Firm," **Economica**, Cilt: 4, Sayı: 16, 1937, ss. 386-405.

Cole, Julio H. "Milton Friedman on Income Inequality," **Journal of Markets & Morality**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2008, ss. 239-253.

Collins, Charles, vd., Capital Flows to Emerging Market Economies, Research Note, Institute of International Finance, Oxford, 2013.

Cooper, Mark. "Open Communications Platforms: The Physical Infrastructure as the Bedrock of Innovation and Democratic Discourse in the Internet Age," **Journal on Telecommunications and High Technology Law**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2003, ss. 177-244.

Cornelius, Peter. "Financial Deepening, Private Equity and Capital Flows to Emerging Markets," **The Review of Private Equity**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, ss. 1-18.

Cornia, Giovanni Andrea. "The Impact of Liberalisation and Globalisation on Within-Country Income Inequality," **CESifo Economic Studies**, Cilt: 49, Sayı: 4, Ifo Institute for Economic Research, Munich, 2003, ss. 581-616.

Coşkun, Yener. "Finansal Sistemin Gelişmesi ve Büyüme-Kalkınma Süreçleri," **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, 2009, ss. 28-60.

Cripps, Francis. "Macro-Model Scenarios and Implications for European Policy," **Challenges for Europe in the World, 2030**, Ed. John Eatwell, Pascal Petit ve Terry McKinley, Ashgate Publishing Limited, 2014, ss. 59-103.

Cunha, André Moreira, Fernando Ferrari-Filho ve Julimar da Silva Bichara, "Brazilian Countercyclical Economic Policies as a Response of the 'Great Recession': A Critical Analysis and an Alternative Proposal to Ensure Macroeconomic Stability," **Journal of Post Keynesian Economics**, Cilt: 36, Sayı: 3, 2014, ss. 513-540.

Cural, Mehmet. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesinin 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi," **MÜ İİB Dergisi**, Cilt: XXIX, Sayı: II, 2010, ss. 173-195.

Curtis, Gregory. "Modern Portfolio Theory and Behavioral Finance," **The Journal of Wealth Management**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2004, ss. 16-22.

Curtis, Gregory. Modern Portfolio Theory and Quantum Mechanics, White Paper, Sayı: 20, Greycourt & Co., Inc., Pittsburgh, 2002.

Çaklı, Sabri. "Klasik Okulda Üretken Emek – Üretken Olmayan Emek Ayrımı," **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2006–1, Sayı: 12, 2006, ss. 41-60.

Çankaya, Osman Güven. "Rödövars Alt İşverenlik Sözleşmesi midir?" **Kamu-İş Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2014, ss. 1-21.

Çankaya, Serkan. "Dünyada ve Türkiye’de Hedge Fonlar ve Uygulanabilirliği," **Maliye Finans Yazıları Dergisi**, Sayı: 81, 2008, ss. 53-74.

Çelik, Aziz. "AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım," **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2004, ss. 53-91.

Çelik, Süleyman ve Tuba Başkonuş Direkci, "Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler için Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991–2010)," **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt: 8, Sayı: 3, 2013, ss. 111-135.

Çitci, Oya. "Türkiye'de Kamu Görevlilerinin Sayısal Görünümü", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, 1988, ss. 39-59.

Çitçi, Oya. "Yeni Siyaset: Neoliberalizm ve Post-Modernizmin Siyasal Projesi," **Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 2, 2008, ss. 2-32.

Çulha, Ali Aşkın. "A Structural VAR Analysis of the Determinants of Capital Flows into Turkey," **Central Bank Review**, Cilt: 6, Sayı: 2, Central Bank of the Republic of Turkey, Ankara, 2006, ss. 11-35.

Dailami, Mansoor ve Nadeem ul Haque. What Macroeconomic Policies are "Sound?", Policy Research Working Paper, Sayı: 1995, The World Bank, New York, 1998.

Dangl, Thomas, Otto Randl ve Josef Zechner. "Risk Control in Asset Management: Motives and Concepts," **Innovations in Quantitative Risk Management**, Ed. Kathrin Glau, Matthias Scherer ve Rudi Zagst, Springer, München, 2013, ss. 239-266.

Das, Mitali ve Sanket Mohapatra. Income Inequality: The Aftermath of Stock Market Liberalization in Emerging Markets, Department of Economics Discussion Paper, Sayı: 0102-42, Columbia University, New York, 2002.

Davis, John Bryan. "Three Principles of Post Keynesian Methodology," **Journal of Post Keynesian Economics**, Cilt: 9, Sayı: 4, 1987, ss. 552-564.

Davis, John B. "Transnational Corporations: Dynamic Structures, Strategies, and Processes," **Global Political Economy and the Wealth of Nations**, Ed. Phillip A. O'Hara, Routledge, London, 2004, ss. 129-146.

De Beer, Barend. "South Africa's Experience with Capital Flows since the Financial Crisis: From Measurement to Analysis," **IFC-BCB-CEMLA Satellite Meeting, 60th World Statistics Congress**, International Statistical Institute, Rio de Janeiro, 24.07.2015.

De Santis, Roberto A. "The 1990 Trade Liberalisation Policy of Turkey: An Applied General Equilibrium Assessment," **International Economic Journal**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2001, ss. 115-132.

De Santis, Roberto A. ve Bruno Gérard. Financial Integration, International Portfolio Choice and the European Monetary Union, Working Paper, Sayı: 626, European Central Bank, Frankfurt, 2006.

Dean, Alison ve Martin Kretschmer. "Can Ideas be Capital? Factors of Production in the Post-Industrial Economy: A Review and Critique," **Academy of Management Review**, Cilt: 32, Sayı: 2, 2007, ss. 573-594.

Debord, Guy. **Gösteri Toplumu ve Yorumlar**, çev. Ayşen Emekçi ve Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, No: 141, İstanbul, 1996.

Demir Şeker, Sırma ve Stephen P. Jenkins. Poverty Trends in Turkey, IZA Discussion Paper, Sayı: 7823, IZA, Bonn, 2013.

Demir, Fırat. Volatility of Short Term Capital Fows Financial Anarchy and Private Investment in Emerging Markets, MPRA Paper, Sayı: 3080, University Library of Munich, Munich, 2006.

Demir, Fırat. "The Rise of Rentier Capitalism and the Financialization of Real Sectors in Developing Countries," **Review of Radical Political Economics**, Cilt: 39, Sayı: 3, 2007, ss. 351-359.

Demir, Fırat. Volatility of Short Term Capital Flows, Financial Anarchy and Private Investment in Emerging Markets: A Panel Data Approach, Working Papers, Department of Economics, University of Oklahoma, Norman, 2007.

Demirbulak, Selçuk. **Avrupa Birliği Hukuku ve Ekonomi Politikası Çerçevesinde Müzakereler**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 193, Ankara, 2011.

Denis, Henri. **Ekonomik Doktrinler Tarihi 1**, çev. Atilla Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.

DİE, **1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları**, DİE Yayınları, No: 2051, Ankara, 1997.

DİE, **Kamu Personeli Kadro İstatistikleri 1961-67**, DİE Yayınları, No: 591, Ankara, 1969.

Dietz, James L. "Heterodox Theories of Economic Development," **The Process of Economic Development**, Ed. James M. Cyper ve James L. Dietz, Routledge, New York, 2004, ss. 168-200.

Dikhanov, Yuri. Trends in Global Income Distribution, 1970-2000, and Scenarios for 2015, Occasional Paper, Sayı: 8, Human Development Report 2005, UNDP, New York, 2005.

Dikmen, Ahmet Alpay ve Onur Karahanoğulları. "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Tasarısı Hakkında Değerlendirme," **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 234, 2002, ss. 99-118.

Dimitz, Maria Antoinette. Output Gaps and Technological Progress in European Monetary Union, Discussion Papers, Bank of Finland, Helsinki, 2001.

Dişbudak, Cem ve Bora Süslü. "Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımını Belirleyen Makro ekonomik Faktörler," **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 18, Sayı: 65, 2007, ss. 1-23.

Divitçioğlu, Sencer. **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, Yapı Kredi Yayınları, No: 1848, İstanbul, 2003.

Djelic, Marie-Laure. "Marketization: From Intellectual Agenda to Global Policy Making," **Transnational Governance**, Ed. Marie-Laure Djelic ve Kerstin Sahlin-Andersson, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, ss. 53-73.

Doğruel, A. Suut ve Fatma Doğruel. "Türkiye'de Büyüme ve Makro Ekonomik İstikrar," **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar TÜREL'e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 401-428.

Doğruel, Fatma ve A. Suut Doğruel. **Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar: Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 134, İstanbul, 2006.

DPT, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, No: 2514, Ankara, 2000.

DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler Alt Komisyon Raporu, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar (AT, NAFTA, PASİFİK) ve Türkiye (AT, EFTA, KEİ, Türk Cumhuriyetleri, EKİT (ECO), İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu, DPT Yayınları, No: 2375, Ankara, 1995.

DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, No. 2599, Ankara, 2001.

DPT, Yabancı Sermaye Çalışma Grubu Raporu, **2004 Türkiye İktisat Kongresi**, DPT Yayınları, İzmir, 05-09.05.2004.

Drouin, Anne. "Improving Public Financing of Social Protection in Asia: The Cases of China, Thailand and Lao People's Democratic Republic," **Social Protection: What Workers and Trade Unions Should Know**, Ed. Manuel Simón Velasco, International Labour Office, Geneva, 2000, ss. 29-37.

Dubash, Navroz K. "Regulation as an Arena for Social Policy: Examples from Electricity in Asia," **Arusha Conference: New Frontiers of Social Policy**, Arusha, 12-15.12.2005.

Dufour, Mathieu ve Özgür Orhangazi. The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey: A Crisis for Whom? MPRA Paper, Sayı: 7837, University Library of Munich, Munich, 2008.

- Duman, Alper. "Türkiye'de Gelir Dağılımı: Sınıfta Kalanlar," **İktisat ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2011, ss. 58-61.
- Duménil, Gérard ve Dominique Lévy. "Neo Liberal Dinamikler; Yeni Bir Aşama mı?" çev. Erkan Ünal, **Neo Liberalizme Karşı Ortak Savunma**, Der. Ahmet Asena ve Sezai Temelli, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 139-160.
- Duménil, Gérard ve Dominique Lévy. **The Crisis of Neoliberalism**, Harvard University Press, Cambridge, 2011.
- Duncan, Ron. "Globalization and Income Inequality: An International Perspective," **The Fifth Annual Conference on International Trade Education and Research**, Australian APEC Study Centre At Monash University, Melbourne, 26-27.10.2000.
- Dunning, John H. **Multinational Enterprises and the Global Economy**, Adison-Wesley Publishers Ltd., Essex, 1993.
- Dunning, John H. ve John R. Dilyard. "Towards a General Paradigm of Foreign Direct and Foreign Portfolio Investment," **Transnational Corporations**, Cilt: 8, Sayı: 1, United Nations Conference on Trade and Development, New York, 1999, ss. 1-52.
- Dunning, John H. "The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future," **International Journal of the Economics of Business**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2001, ss. 173-190.
- Džunić, Marija. "Key Determinants of Trust Accumulation in Postsocialist Countries," **Scientific Journal of Facta Universitatis: Economics and Organization**, Cilt: 8, Sayı: 3, 2011, ss. 263-273.
- EC, **Dismantling of Barriers: Capital Market Liberalization**, Subseries III: Cilt: 5, The Single Market Review Series, Office for Official Publications of the EC, Brussels, 1996.

EC, International Trade and Foreign Direct Investment (2013 Edition), Eurostat Pocketbooks, Office for Official Publications of the EC, Bruxelles, 2013.

ECB, Accession Countries: Balance of Payments/International Investment Position Statistical Methods, ECB Publication, Frankfurt am Main, 2002.

ECLAC, The Economic Survey of Latin America and the Caribbean: Macroeconomic Policy and Volatility, UN Publication, Santiago, 2008.

ECLAC, Trade and Investment Flows between the Caribbean and the Rest of the Hemisphere in the context of the FTAA, ECLAC Articles, Sayı: LC/CAR/G.664, UN Publication, Port of Spain, 2001.

Edwards, T. Huw ve Carlo Perroni. "Capital-Skill Complementarity, External Trade, and Domestic Wage Concentration," **ETSG 2012 Leuven Fourteenth Annual Conference**, ETSG, KU Leuven, Leuven, 13-15.09.2012.

Edwards, Sebastian. Financial Openness, Sudden Stops and Current Account Reversals, NBER Working Paper, Sayı: 10277, NBER, Cambridge, 2004.

Egeli, Hüseyin Avni ve Ahmet Burçin Yereli. **Bir Kamu Finansman Tekniği Olarak Özelleştirme**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1994.

Egulu, Lawrence. "A New Approach to Adjustment," **The Challenge of Globalization in Africa: The Trade Union Response**, International Labour Office, Geneva, 2001.

Eğilmez, Mahfi. **Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Ekin, Nusret, Yusuf Alper ve Tekin Akgeyik. **Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma**, İTO Yayınları, No: 1999-69, İstanbul, 1999.

Ekin, Nusret. **Küreselleşme ve Gümrük Birliği: Rekabet Gücüne Sosyal Boyutlu Bir Yaklaşım**, İTO Yayınları, No: 1996-32, İstanbul, 1996.

Ekin, Nusret. **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İTO Yayınları, No: 33, İstanbul, 2000.

Ekinci, Nazım Kadri ve Korkut Alp Ertürk. “Turkish Currency Crisis of 2000–2001, Revisited,” **International Review of Applied Economics**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2007, ss. 29-41.

Ekzen, Nazif. **Türkiye Kısa İktisat Tarihi: 1946’dan 2008’e – İliştirilmiş Ekonomi: IMF-Dünya Bankası Düzeninde 62 Yıl**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

Ekzen, Nazif. “Cumhuriyet’in Ortaçağı: Kamu Ekonomisinde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999),” **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 631-665.

Eraslan, Veysel. “Fama and French Three-Factor Model: Evidence from Istanbul Stock Exchange,” **Business and Economics Research Journal**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2013, ss. 11-22.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar. “Emek Piyasası Teorileri,” **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, 2000, ss. 22-71.

Ercan, Fuat. “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik,” **95-96 Petrol İş Yılı**, Petrol-İş Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 661-693.

Ercan, Hakan, Erol Taymaz ve Erinç Yeldan. **Crisis and Turkey: Impact Analysis of Crisis Response Measures**, International Labour Office, Ankara, 2010.

Erdem, Nilgün. “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği,” **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 2, 2010, ss. 117-135.

Erdem, Nilgün ve Ferda Dönmez Atbaşı. “Finans Sermayenin Kriz Döngüsü: Merkez – Çevre “Yakınsaması”,” **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 66, Sayı: 4, 2011, ss. 33-66.

Erdem, Nilgün. “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği,” **AÜSBF Dergisi**, Sayı: 65-2, 2010, ss. 117-135.

Erdoğan, Aynur. IMF’li Dönemler, Dünya Bülteni Araştırma Masası, İstanbul, 2013.

Erdut, Tijen. “Çalışma Yaşamında Esneklik ve Kurationsızlaştırma,” **TÜHİS Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 4, 2003, ss. 8-35.

Erdut, Tijen. **Çalışma Yaşamının Kalitesi**, DİSK Yayınları, No: 54, Ankara, 2006.

Erdut, Tijen. **İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim**, TÜHİS Yayınları, No: 40, İzmir, 2002.

Erdut, Tijen. “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 6, 2005, ss. 11-49.

Erdut, Tijen. **Yeni Teknolojilerin İş İlişkileri Üzerindeki Etkisi**, TÜHİS Yayınları, Ankara, 1998.

Erdut, Zeki. “Avrupa Birliği’nde İş Süresinin Düzenlenmesi ve Türkiye,” **TÜHİS Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 4-5, 2002, ss. 1-18.

Erdut, Zeki. “Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 12, 2007, ss. 53-82.

Erdut, Zeki. **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2002.

Erdut, Zeki. “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2004, ss. 11-37.

Erdut, Zeki. **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, TÜHİS Yayınları, No: 29, İzmir, 1998.

Eren, Ercan. "'Yeni" İktisatta Ortak Noktalar," **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Der. Ercan Eren ve Metin Sarfati, İletişim Yayınları, No: 1685, İstanbul, 2011, ss. 13-46.

Eren, Ercan. "İstikrar Politikalarına Çeşitli Yaklaşımlar," **İktisat Teorisi**, Ed. Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1456, Eskişehir, 2004, ss. 409-435.

Ergüneş, Nuray. Transformation of the Turkish Banking Sector within the Financialisation Process of Turkish Economy, Working Paper, Sayı: 4, International Initiative for Promoting Political Economy, School of Oriental and African Studies, University of London, London, 2010.

Ergüneş, Nuray. "Finansallaşma Döneminde Türkiye Ekonomisinin Küresel Bütünleşmesi," **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi**, Der. Costas Lapavitsas, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, ss. 299-332.

Eroğlu, Nadir ve İlhan Eroğlu. "IMF –Türkiye İlişkileri ve 20. Stand-By Müzakereleri Üzerine Bir Değerlendirme," **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 17, 2009, ss. 124-146.

Ersoy, İmre ve Pınar Deniz. "Financial and Trade Openness: Evidence on Emerging Market Regional Groups," **European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences**, Sayı: 39, 2011, ss. 71-78.

Ertuna, Özer. 2002 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Sorunları, Tartışma Metni, Sayı: 2012/18, TEK Yayınları, Ankara, 2012.

Esen, Oğuz. "Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları," **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 9, Sayı: 30, 1998, ss. 59-70.

Esener, Çağrı. "Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Dış Borçlanmanın İktisadi ve Mali Yapı Üzerindeki Etkileri (1980–2010)," **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 19, 2013, ss. 20-44.

Eser, Uğur. “Dünya Yeniden Sanayiye Dönerken Türkiye Dünya Sanayinin Neresinde?” **İktisat ve Toplum**, Sayı: 45, 2014, ss. 27-44.

EU, Active Ageing and Solidarity between Generations: A Statistical Portrait of the European Union 2012, Eurostat Statistical Books, Publications Office of the EU, Brussels, 2011.

EU, Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, Article 26 (2), **Official Journal of the European Union**, Cilt: 55, Notice No. 2012/C 326/1, Publications Office of the EU, Brussels 2012.

Evans, Kimberly. Foreign Portfolio and Direct Investment: Complementarity, Differences, and Integration, Global Forum on International Investment Attracting Foreign Direct Investment for Development, OECD, Shanghai, 5-6.12.2002.

Evans, Trevor. “The Impact of Financial Liberalization on Income Inequality,” **International Journal of Labour Research**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2014, ss. 129-142.

Evrensel, Ayşe Y. “IMF Programs and Financial Liberalization in Turkey,” **Emerging Markets Finance and Trade**, Cilt: 40, Sayı: 4, 2004, ss. 5-19.

Fabozzi, Frank J. **Institutional Investment Management: Equity and Bond Portfolio Strategies and Applications**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2009.

Fabozzi, Frank J., Petter N. Kolm, Dessislava A. Pachamanova ve Sergio M. Focardi, **Robust Portfolio Optimization and Management**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2007.

Falay, Nihat. “Yerel Yönetimlerde Özelleştirmeye İlişkin Sorunlar,” **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1998, ss. 14-20.

Federico, Pablo, Carlos A. Veghve Guillermo Vuletin. The Effect of Capital Flows Composition on Output Volatility, Policy Research Working Paper, Sayı: 6386, The World Bank, Washington, D.C., 2013.

- Feenstra, Robert C. ve Gordon H. Hanson. "Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras," **Journal of International Economics**, Cilt: 42, Sayı: 3-4, 1997, ss. 371-393.
- Fernández-Arias, Eduardo ve Peter J. Montiel. "The Surge in Capital Inflows to Developing Countries: An Analytical Overview," **The World Bank Economic Review**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1996, ss. 51-77.
- Fernandez-Arias, Eduardo. The New Wave of Private Capital Inflows: Push or Pull? Policy Research Working Paper, No: 1312, International Economics Department, Debt and International Finance Division, The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Fernholz, E. Robert. **Stochastic Portfolio Theory**, Springer, New York, 2002.
- Ferreira, Miguel A. ve Paul A. Laux. "Portfolio Flows, Volatility and Growth," **Journal of International Money and Finance**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2009, ss. 271-292.
- Ferrucci, Gianluigi, Valerie Herzberg, Farouk Soussa ve Ashley Taylor. "Understanding Capital Flows to Emerging Market Economies," Financial Stability Review: Themes and Issues, Bank of England, London, 2004.
- FES, "Sorumluluğumuz AB'nin Sınırlarını Aşıyor: Daha Aktif Bir Genişleme ve Topluluk Politikası İçin," çev. A. Odman, Dünyadan Yayın Serisi, FES Türkiye Temsilciliği, İstanbul, 2013.
- Fine, Ben ve Alfredo Saad-Filho. **Marx's Capital**, Pluto Press, London, 2004.
- Fisher, Allen George Barnard. **The Clash of Progress and Security**, Macmillan, London, 1935.
- Fisher, Stanley. The Role of Macroeconomic Factors in Growth, NBER Working Paper, Sayı: 4565, NBER, Cambridge, 1993.

Fleming, J. Clifton Jr. "Klein: Policy Analysis of the Federal Income Tax," **Brigham Young University Law Review**, Cilt: 1976, Sayı: 4, 1976, ss. 1038-1048.

Forbes, Kristin J. "The Microeconomic Evidence on Capital Controls: No Free Lunch," **Capital Controls and Capital Flows in Emerging Economies: Policies, Practices, and Consequences**, Ed. Sebastian Edwards, University of Chicago Press, Chicago, 2007, ss. 171-202.

Forbes, Kristin J. ve Francis E. Warnock. Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment, NBER Working Paper, Sayı: 17351, NBER, Cambridge, 2012.

Forbes, Kristin J. "Global Imbalances: A Source of Strength or Weakness?" **The Cato Journal**, Cilt: 27, Sayı: 2, Cato Institute, Washington, D.C., 2007, ss. 193- 202.

Forbes, Kristin J. Capital Flow Volatility and Contagion: A Focus on Asia, MIT Sloan School Working Paper, Sayı: 4979-12, MIT Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2012.

Forster, Katrin, Melina Vasardani, Michele Ca'Zorzi, Euro Area Cross-Border Financial Flows and the Global Financial Crisis, Occasional Paper Series, Sayı: 126, European Central Bank, Frankfurt, 2011.

FPRI, Liberalization of Cross-Border Capital Flows and Effectiveness of Institutional Arrangements in East Asia, Fiscal Policy Research Institute, Phayathai, 2006.

Franco, Chiara, Francesco Rentocchini ve Giuseppe Vittucci Marzetti. "Why do Firms Invest Abroad? An Analysis of the Motives underlying Foreign Direct Investments," **ETSG 2008: European Trade Study Group Tenth Annual Conference**, University of Warsaw and Warsaw School of Economics, Warsaw, 11-13.09.2008.

Frank, Robert H. ve Ben S. Bernanke. Principles of Economics. McGraw Hill, Inc., New York, 2007, ss. 810.;

- Franken, Corine ve Sweder van Wijnbergen. Private Capital Flows to Low Income Countries: Country-Specific Effects and the Lucas Paradox, Discussion Paper, Sayı:10-003/2, Tinbergen Institute, Amsterdam, 2010.
- Fratzscher, Marcel. Capital Flows, Push versus Pull Factors and the Global Financial Crisis, Working Paper, Sayı: 1364, European Central Bank, Frankfurt, 2011.
- Frémeaux, Nicolas ve Thomas Piketty. Growing Inequalities and Their Impacts in France, GINI Country Report, Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS), University of Amsterdam, Amsterdam, 2013.
- Friedman, Milton. "Adam Smith's Relevance for Today," **Challenge**, Cilt: 20, Sayı:1, 1977, ss. 6-12.
- Friedman, Milton. **Capitalism and Freedom**, The University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- Friedrich, Christian ve Václav Ždárek. An Analysis of the Impact of the European Convergence Phillips Curve: Evidence from US and Euro Area in New EU Member Countries, Working Paper, No: 454, Advanced Studies in International Economic Policy Research, Kiel Institute for the World Economy, Kiel, 2009.
- Fuchs, Christian. "Critical Globalization Studies and the New Imperialism," **Critical Sociology**, Cilt: 36, Sayı: 6, 2010, ss. 839-867.
- Fung, K.C., Hitomi Iizaka ve Alan Siu. U.S. and Japanese Direct Investment in China: An Econometric Examination, Working Paper, Sayı: 1062, The Hong Kong Institute of Economics and Business Strategy, University of Hong Kong, Hong Kong, 2003.
- Fussell, Elizabeth. "Making Labor Flexible: The Recomposition of Tijuana's Maquiladora Female Labor Force," **Feminist Economics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2007, ss. 59-79.
- Galbraith, James. "How the Economists Got it Wrong," **The American Prospect**, Cilt: 11, Sayı: 7, 2000, ss. 18-20.

- Gallagher, Kevin. The Global Governance of Capital Flows: New Opportunities, Enduring Challenges, Working Paper, Sayı: 283, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2012.
- Gallo, Cesar. Economic Growth and Income Inequality: Theoretical Background and Empirical Evidence, Working Paper, Sayı: 119, University College, London, 2002.
- García, Clara. "Capital Inflows, Policy Responses, and their Adverse Effects: Thailand, Malaysia, and Indonesia in the decade before the Crises," **Problemas del Desarrollo: Revista Latinoamericana de Economía**, Cilt: 38, Sayı: 148, 2007, ss. 9-39.
- García, Clara. Capital Inflows, Policy Responses, and their Ill Consequences: Thailand, Malaysia, and Indonesia in the Decade before the Crises, PERI Working Paper, Sayı: 81, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2004.
- Ghazouani, Kamel ve Teraoui Hedia. "Growth and Reforms: The case of GCC, North Africa and South East Asia Countries," **Interdisciplinary Journal of Research in Business**, Cilt: 1, Sayı: 11, 2012, ss. 39-55.
- Ghose, Ajit K. Addressing the Employment Challenge: India's MGNREGA, Employment Working Paper, Sayı: 105, International Labour Office, Geneva, 2012.
- Ghose, Ajit K. Capital Inflows and Investment in Developing Countries, Employment Strategy Papers, Sayı: 2004/11, International Labour Office, Geneva, 2004.
- Ghosh, Atish R., Jun Kim, Mahvash S. Qureshi ve Juan Zalduendo, Surges, Working Paper, Sayı: 12/22, IMF, Washington, D.C., January 2012.
- GİB, Menkul Sermaye İradı Elde Edenler İçin Gelir Vergisi Beyanname Düzenleme Rehberi, GİB Yayınları, Ankara, 2015.
- Giddens, Anthony. **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2009.

- Giovannoni, Olivier. Functional Distribution of Income, Inequality and the Incidence of Poverty: Stylized Facts and the Role of Macroeconomic Policy, UNRISD, Geneva, 2008.
- Globerman, Steven ve Daniel Shapiro. National Political Infrastructure and Foreign Direct Investment, Working Paper, Sayı: 37, The Industry Canada Research Publications Program, Ottawa, 2002.
- Goda, Thomas, Özlem Onaran ve Engelbert Stockhammer. The Role of Income Inequality and Wealth Concentration in the Recent Crisis, Progressive Economy Annual Forum, The Progressive Economy Initiative, Brussels, 05–06.03.2014.
- Gonçalves, José Ricardo Barbosa ve Maria Alejandra Caporale Madı. “Özel Sermaye Yatırımı ve İşgücü: Kimliği Belirsiz Sermaye ve Brezilya’daki Sendikaların Karşılaştığı Zorluklar,” çev. Alparslan Zengin, **Sendikalar ve Küresel Kriz: İşgücü Vizyonu, Stratejiler ve Yanıtlar**, Ed. Melisa Serrano, Edlira Xhafa ve Michael Fichter, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, ss. 94-109.
- Gonzales, Alicia Giron. Emerging Markets Foreign Financing: From Foreign Debt to Capital Flows (Present, Past and Future), The Seventh International Post Keynesian Workshop, Center for Full Employment and Price Stability, Journal of Post Keynesian Economics, University of Missouri, Missouri, 2002.
- Göker, Zelihave Servet Akyol. “Üretimin Mekânsal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 38, 2013, ss. 57-75.
- Gönenç, Halit ve Barış Kılıçhan. “Kredi Portföyü Çeşitlendirmesinin Banka Performansı Üzerindeki Etkileri,” **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 49, 2004, ss. 53-67.
- Görenel, Zeki İlker. “Neoliberalizm ve Gelir Dağılımı,” **MÜ İİB Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, ss. 185-199.

- Grabel, Ilene. "Emerging Stock Markets and Third World Development: The Post-Keynesian Case for Pessimism," **Foundations of International Economics**, Der. Johan Deprez ve John T. Harvey, Routledge, London, 1999, ss. 229-247.
- Grabel, Ilene. "Marketing the Third World: The Contradictions of Portfolio Investment in the Global Economy," **World Development**, Cilt: 24, Sayı: 11, 1996, ss. 1761-1776.
- Graham, Edward M. "The Theory of the Firm," **New Directions in International Business: Research Priorities for the 1990s**, Ed. Peter J. Buckley, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 1992, ss. 72-80.
- Griffith-Jones, Stephany ve Avinsah Persaud. Financial Transaction Taxes, The Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament, Brussels, 06.02.2012.
- Griffith-Jones, Stephany ve Kevin P. Gallagher. "The Need for North-South Coordination," **Regulating Global Capital Flows for Long-Run Development**, Ed. Kevin P. Gallagher, Stephany Griffith-Jones ve José Antonio Ocampo, Pardee Center Task Force Report, Boston University, Boston, 2012, ss. 103-110.
- Gülmez, Mesut. "Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi," **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 1973, ss. 27-47.
- Gündoğdu, İbrahim. "Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme," **Praksis**, Sayı: 19, 2009, ss. 267-302.
- Günsoy, Bülent. "Küreselleşme ve İktisadi Büyüme," **İktisadi Büyüme**, Ed. Güler Günsoy ve Zeynep Erdiñç, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2898, Eskişehir, 2013, ss. 160-191.
- Güven, Sami. **Sosyal Politikanın Temelleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001.

Güzelsarı, Selime. Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları, Tartışma Metni, Sayı: 66, AÜSBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004.

Gwartney, James D., Richard L. Stroup, Russell S. Sobel ve David A. Macpherson, **Microeconomics: Private and Public Choice**, Cengage Learning, Mason, 2009.

Hagen, Jürgen von ve Iulia Siedschlag. "Managing Capital Flows: Experiences from Central and Eastern Europe," **Managing Capital Flows: The Search for a Framework**, Ed. Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte, A Joint Publication of the Asian Development Bank Institute and Edward Elgar Publishing, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2010, ss. 192-213.

Hahn, Eugene D., Jonathan P. Doh ve Kraiwinee Bunyaratavej, "The Evolution of Risk in Information Systems Offshoring: The Impact of Home Country Risk, Firm Learning, and Competitive Dynamics," **MIS Quarterly**, Cilt: 33, Sayı: 3, 2009, ss. 597-616.

Haile, Getinet ve Hirut Assefa. Determinants of Foreign Direct Investment in Ethiopia: A Time-Series Analysis, Westminster Research, University of Westminster, London, 2006.

Halıcıoğlu, Ferda. "Balance-of-Payments-Constrained Growth: The Case of Turkey," **Journal of Post Keynesian Economics**, Cilt: 35, Sayı: 1, 2012, ss. 65-78.

Haque, Irfan ul. Globalization, Neoliberalism and Labour, Discussion Paper, Sayı: 173, UNCTAD, Geneva, 2004.

Haque, Nadeem ul, Donald Mathieson ve Sunil Sharma. "Causes of Capital Inflows and Policy Responses to Them," **Finance & Development**, Cilt: 34, Sayı: 1, IMF, Washington, D.C., 1997, ss. 3-6.

- Haque, Nadeem Ul, Donald Mathieson ve Sunil Sharma. "Causes of Capital Inflows and Policy Responses to Them," **Finance and Development**, Cilt: 34, Sayı: 1, IMF, Washington, D.C., 1997, ss. 3-6.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri. **Duyuru**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, No: 55, İstanbul, 2013.
- Harvey, David. "Globalization and the "Spatial Fix"," **Geographische Revue: Zeitschrift für Literatur und Diskussion**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, ss. 23-30.
- Harvey, David. **Yeni Emperyalizm**, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.
- Harvey, David. **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Harvey, David. **Sosyal Adalet ve Şehir**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- Harvey, David. "“Yeni” Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim," çev. Evren Mehmet Dinçer, **Praksis**, Sayı: 11, 2004, ss. 23-48.
- Harvey, David. **Limits to Capital**, Verso, London, 2006.
- Harvey, David. **Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri**, çev. Sungur Savran, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Harvey, David. **The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change**, Blackwell Publishers, Cambridge, 1989.
- Hassler, John, José V. Rodríguez Mora ve Joseph Zeira. "Inequality and Mobility," **Journal of Economic Growth**, Cilt: 12, Sayı: 3, 2007, ss. 235-259.
- Hattari, Rabin ve Ramkishan S. Rajan. "How Different are FDI and FPI Flows?: Distance and Capital Market Integration," **Journal of Economic Integration**, Cilt: 26, Sayı: 3, 2011, ss. 499-525.

- Hatzius, Jan. Foreign Direct Investment, Capital Formation and Labour Costs: Theory and Evidence for Germany, Working Paper, Sayı: 468, The Research Institute of Industrial Economics, Stockholm, 1996.
- He, Dong. Turkey - Inflation and the Distribution of Income, MPRA Paper, Sayı: 9759, University Library of Munich, Munich, 1999.
- Heckscher, Eli F. "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income," **Heckscher-Ohlin Trade Theory**, Ed. Harry Flam ve M. June Flanders, The MIT Press, Cambridge, 1991, ss. 38-69.
- Helpman, Elhanan. Foreign Trade and Investment: Firm-Level Perspectives, NBER Working Paper, Sayı: 19057, NBER, Cambridge, 2013.
- Henderson, Callum. **Currency Strategy: The Practitioner's Guide to Currency Investing, Hedging and Forecasting**, John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, 2006.
- Henisz, Witold J., Bennet A. Zelner ve Mauro F. Guillén. "The Worldwide Diffusion of Market-Oriented Infrastructure Reform, 1977-1999," **American Sociological Review**, Cilt: 70, Sayı: 6, 2005, ss. 871-897.
- Hernández, Leonardo ve Heinz Rudolph. "Sustainability of Private Capital Flows to Developing Countries: Is a Generalized Reversal Likely?" **Cuadernos de Economía**, Cilt: 34, Sayı: 102, 1997, ss. 237-266.
- Hernandez, Leonardo, Pamela Mellado ve Rodrigo Valdes. Determinants of Private Capital Flows in the 1970s and 1990s: Is There Evidence of Contagion? IMF Working Paper, Sayı: 01/64, IMF, Washington, D.C., 2001.
- Herr, Hansjörg ve Milka Kazandziska. "The Labour Market and Deflation in Japan," **International Journal of Labour Research**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010 ss. 79-98.

Herr, Hansjörg ve Zeynep M. Sonat. Neoliberal Unshared Growth Regime of Turkey in the Post-2001 Period, Working Paper, Sayı: 19, Global Labour University, ILO, Geneva, 2013.

Herring, Richard J. ve Richard C. Marston. Sterilization Policy: The Trade-Off between Monetary Autonomy and International Reserve Stability, Working Paper, No: 19-77, Rodney L. White Center for Financial Research, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1977.

Heshmati, Almas. "The Relationship between Income Inequality and Globalization," **Journal of World-Systems Research**, Cilt: XII, Sayı: 1, 2006, ss. 61-107.

Hicks, John Richard. "A Suggestion for Simplifying the Theory of Money," **Economica**, Cilt: 2, Sayı: 5, 1935, ss. 1-19.

Higgins, Matthew L., Alketa Hysenbegasi ve Susan Pozo. "Exchange-Rate Uncertainty and Workers' Remittances," **Applied Financial Economics**, Cilt: 14, Sayı: 6, 2004, ss. 403-411.

Hildyard, Nicholas. **The World Bank And The State: A Recipe For Change?** Bretton Woods Project, London, 1997.

Her Majesty's Treasury, Technical Note for HM Treasury's Public Service Agreement 2003-06, 2002 Spending Review (SR2002), Her Majesty's Stationery Office, London, 2006.

Hodrick, Robert J. ve Edward C. Prescott. Post-War U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation, Discussion Paper, Sayı: 451, Northwestern University, Evanston, 1981.

Hodrick, Robert J. Edward C. Prescott, "Post-War U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation," **Journal of Money, Credit and Banking**, Cilt: 29, Sayı: 1, 1997, ss. 1-16.

Hoeven, Rolph Van der ve Gyorgy Sziraczki. "Privatization and Labour Issues," **Lessons from Privatization: Labour Issues in Developing and Transitional Countries**, Ed. Rolph Van der Hoeven ve Gyorgy Sziraczki, ILO, Geneva, 1997, ss. 1-20.

Hoeven, Rolph van der. Labour Markets Trends, Financial Globalization and the Current Crisis in Developing Countries, DESA Working Paper, Sayı: 99, Department of Economic and Social Affairs, UN, New York, 2010.

Hoeven, Rolph van der. Poverty and Structural Adjustment: Some Remarks on Tradeoffs between Equity and Growth, Employment Paper, Sayı: 2000/4, International Labour Office, Geneva, 2000.

Hoeven, Rolph Van der ve Malte Lubker. "External Openness and Employment: The Need for Coherent International and National Policies," Development Forum on Productive Employment and Decent Work, ECOSOC Chamber, New York, 8-9.05.2006.

Hong Kong Monetary Authority, Capital Flows into and out of Hong Kong SAR: Implications for Monetary and Financial Stability, BIS Paper, Sayı: 44, BIS, Basel, 2008.

Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

Huber, Evelyne ve John D. Stephens. "State Economic and Social Policy in Global Capitalism," **The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization**, Ed. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss. 607-629.

Huh, Hyeon-Seung. "How well does the Mundell-Fleming Model fit Austrilian Data since the collapse of Bretton Woods?" **Applied Economics**, Cilt: 31, Sayı: 3, 1999, ss. 397-407.

Humanicki, Marcin, Robert Kelm ve Krzysztof Olszewski. Foreign Direct Investment and Foreign Portfolio Investment in the Contemporary Globalized World: Should They be still Treated Separately?, NBP Working Paper, Sayı: 167, Narodowy Bank Polski, Warszawa, 2013.

IFC, Sustainable Investments in Turkey 2010, Final Report, IFC Sustainable Investment Country Reports, IFC, Washington, D.C., 2011.

ILO, A Fair Globalization: The Role of the ILO, Report of the Director-General on the World Commission on the Social Dimension of Globalization, International Labour Conference, 92nd Session, International Labour Office, Geneva, 2004.

ILO, Declaration on Social Justice for a Fair Globalization: Adopted by the International Labour Conference at its 97th Session, International Labour Office, Geneva, 10.06.2008.

ILO, Determinants of Global Imbalances: Economic, Institutional and Social Factors that Shape the Global Economy, EC-IILS Joint Discussion Paper Series, Sayı: 4, International Labour Office, Geneva, 2011.

ILO, Global Wage Report 2012/13: Wages and Equitable Growth, International Labour Office, Geneva, 2013.

ILO, Growth, Investment and Jobs: The International Financial Dimension, Governing Body - Working Party on the Social Dimension of Globalization, 294th Session, (GB.294/WP/SDG/2), International Labour Office, Geneva, November 2005.

ILO, Household Income and Expenditure Statistics, Report II, Seventeenth International Conference of Labour Statisticians, International Labour Office, Geneva, 24.11 – 03.12.2003.

ILO, Literature Review of Past Crises: Financial Crises – A Review of Literature, EC-IILS Joint Discussion Paper Series, Sayı: 1, European Commission, International Institute for Labour Studies, International Labour Office, Geneva, 2010.

ILO, Make Poverty History! Trade Union Manual on the Millennium Development Goals, International Labour Office, Geneva, 2012.

ILO, Report II: Measurement of Income from Employment, Sixteenth International Conference of Labour Statisticians, International Labour Office, Geneva, 06-15.10.1998.

ILO, Report VI: Social Security for Social Justice and a Fair Globalization, Recurrent Discussion on Social Protection (Social Security) under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization, Sixth Item on the Agenda, International Labour Conference, 100th Session, International Labour Office, Geneva, 2011.

ILO, Social Security for Social Justice and a Fair Globalization, Report VI, International Labour Conference, 100th Session, International Labour Office, 2011.

ILO, The Challenge of Inequality: Time for Change, Background Report for the Symposium on Income Inequality, Labour Market Institutions and Workers' Power, (10-13.12.2013), International Labour Office, Geneva, 2013.

ILO, The Impact of Decentralization and Privatization on Municipal Services, Report for Discussion at the Joint Meeting on the Impact of Decentralization and Privatization on Municipal Services, International Labour Office, Geneva, 15-19.10.2001.

ILO, UNICEF ve The Worldbank, Understanding Children's Work in Guatemala, UCW: An Inter-Agency Research Cooperation Project, Rome, 2003.

ILO, World of Work Report 2011: Making Markets Work for Jobs, International Institute for Labour Studies, International Labour Office, Geneva, 2011.

ILO, World of Work Report 2012: Better Jobs for a Better Economy, International Institute for Labour Studies, International Labour Office, Geneva, 2012.

ILO, World of Work Report 2013: Repairing the Economic and Social Fabric, International Labour Office, Geneva, 2013.

ILO, World Social Protection Report 2014/15: Building Economic Recovery, Inclusive Development and Social Justice, International Labour Office, Geneva, 2014.

IMF, "Financial Market Update," Online Bulletin, IMF Publication Service, Washington, D.C., 09.06.2006.

IMF, "Turkey: Letter of Intent," IMF Publication Service, Washington, D.C., 09.12.1999, <https://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>, (11.08.2015).

IMF, "Turkey: Letter of Intent," IMF Publication Service, Washington, D.C., 18.01.2002, <https://www.imf.org/external/np/loi/2002/tur/01/index.htm>, (11.08.2015).

IMF, Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013.

IMF, **Balance of Payments and International Investment Position Manual: Sixth Edition (BPM6)**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2009.

IMF, **Balance of Payments Manual: Fifth Edition (BPM5)**, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1993.

IMF, Capital Inflows: The Role of Controls, Staff Position Note, Sayı: SPN/10/04, IMF Publication Service, Washington, D.C., 19.02.2010.

IMF, Foreign Direct Investment in Emerging Market Countries, Report of the Working Group of the Capital Markets Consultative Group, IMF Publication Service, Washington, D.C., September 2003.

IMF, IMF Standing Borrowing Arrangements, IMF Factsheet, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2015.

IMF, International Financial Statistics, 2015.

IMF, Recent Experiences in Managing Capital Inflows: Cross - Cutting Themes and Possible Policy Framework, The Strategy, Policy, and Review Department, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2011.

IMF, Report on the Measurement of International Capital Flows, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1992.

IMF, Republic of Korea: Selected Issues, IMF Country Report, Sayı: 07/345, IMF Publication Service, 2007.

IMF, Strengthening the International Monetary System: Taking Stock and Looking Ahead, IMF Publication Service, New York, 2011.

IMF, The Human Cost of Recessions: Assessing it, Reducing it, Joint ILO-IMF Conference in cooperation with the Office of the Prime Minister of Norway: The Challenges of Growth, Employment and Social Cohesion, Oslo, 13.09.2010.

IMF, The Liberalization and Management of Capital Flows: An Institutional View, IMF Policy Paper, IMF Publication Service, Washington, D.C., 14.11.2012.

IMF, The System of Macroeconomic Accounts Statistics: An Overview, Pamphlet Series, Sayı: 56, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2007.

IMF, Turkey, IMF Country Report, Sayı: 13/363, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013..

IMF, World Economic Outlook 2006, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2006.

IMF, World Economic Outlook 2000, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2000.

IMF, World Economic Outlook 2007, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2007.

IMF, World Economic Outlook 2010, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2010.

IMF, World Economic Outlook 2011, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2011.

IMF, World Economic Outlook 2013, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2013.

IMF, World Economic Outlook Database, 2015.

INĒ, Labour Cost Survey: Methodology, INĒ Publication, Madrid, 2002.

Intal, Ponciano S., Victor Pontines ve Jitendra Mojica. Financial Liberalization and Integration in the APEC Region: Performance and Comparison with Chile and the European Union, PASCN Discussion Paper, No: 2001-06, Philippine APEC Study Center Network, Philippine Institute for Development Studies, Makati City, 2001.

Iqbal, Nasir ve Saima Nawaz. Fiscal Decentralization and Macroeconomic Stability: Theory and Evidence from Pakistan, MPRA Paper, Sayı: 27184, University Library of Munich, Munich, 2010.

Isaac, Joe. "The Deregulation of the Australian Labour Market," **Labour Market Deregulation: Rewriting the Rules**, Ed. Joe Isaac ve Russell D. Lansbury, The Federation Press, Sydney, 2005, ss. 1-14.

Işıklı, Alpaslan. **Kumarhane Kapitalizmi: Chomsky-Işıklı Polemikleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Ito, Hiro ve Menzie Chinn. "Notes on The Chinn-Ito Financial Openness Index: 2013 Update," 01.05.2015, http://web.pdx.edu/~ito/Readme_kaopen2013.pdf, (04.07.2015).

İnandım, Şeyda. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi), TCMB, Ankara, 2005.

İnsel, Ahmet. "Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 86, 2000, ss. 22-71.

İnsel, Aysu ve Nesrin Sungur. Sermaye Akımlarının Temel Makro ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III-1999: IV, Tartışma Metni, Sayı: 2003/8, TEK Yayınları, Ankara, 2003.

İsmihan, Mustafa. **The Role of Politics and Instability on Public Spending Dynamics and Macroeconomic Performance: Theory and Evidence from Turkey**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2003.

İsmihan, Mustafa ve Kıvılcım Metin Özcan. “Productivity and Growth in an Unstable Emerging Market Economy: The Case of Turkey, 1960–2004,” **Emerging Markets Finance & Trade**, Cilt: 45, Sayı: 5, 2009, ss. 4-18.

İSO, Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2012, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, Sayı: 570, İstanbul, 2012.

İSO, Türkiye’nin İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2014, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, İstanbul, 2015.

İSO, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2012, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, Sayı: 569, İstanbul, 2013.

İSO, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2014, **İSO Dergisi (Özel Sayı)**, İstanbul, 2015.

İşcan, İsmail Hakkı. “Sanayi Devrimleri Döneminden Washington Mutabakatı’na Dünya Ekonomisinde Değişim ve Liberal Anlayış: Eleştirel Bir Bakış,” **Küreselleşme ve Türkiye’ye Etkileri**, Ed. Murat Ercan, Nobel Yayın Dağıtım, Sayı: 1606, 2010, ss. 79-120.

Janvry, Alain de, Nigel Key ve Elisabeth Sadoulet. **Agricultural and Rural Development Policy in Latin America: New Directions and New Challenges**, Working Paper, Sayı: 815, Department of Agricultural and Resource Economics Division of Agriculture and Natural Resources, University of California at Berkeley, Berkeley, 1997.

- Jaramillo, Laura ve Cemile Sancak. Growth in the Dominican Republic and Haiti: Why has the Grass Been Greener on One Side of Hispaniola? IMF Working Paper, WP/07/63, IMF, 2007.
- Jawad M. Addoum, "Household Portfolio Choice and Retirement," Social Sciences Research Network, 2016, <http://ssrn.com/abstract=2355435>, (06.02.2016).
- Jayme, Frederico G. Jr. Notes on Trade and Growth, Texto Para Discussão, Sayı: 166, Centro de Desenvolvimento e Planejamento Regional, Universidade Federal de Minas Gerais, Belo Horizonte, 2001.
- Jeanneau, Serge ve Marian Micu. Determinants of International Bank Lending to Emerging Market Countries, BIS Working Papers, Sayı: 112, Monetary and Economic Department, Bank for International Settlements, Basel, 2002.
- Jevčák, Anton, Ralph Setzer ve Massimo Suardi. "Determinants of Capital Flows to the New EU Member States before and during the Financial Crisis," Capital Flows to Converging European Economies: From Boom to Drought and Beyond, Occasional Paper, No: 75, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, 2010.
- Jevons, W. Stanley. **The State in relation to Labour**, MacMillan and Co., London, 1882.
- Jevons, W. Stanley. **The Theory of Political Economy**, Sentry Press, New York, 1911.
- Jin, Dal Yong. "Neoliberal Restructuring of the Global Communication System: Mergers and Acquisitions," **Media, Culture & Society**, Cilt: 30, Sayı: 3, 2008, ss. 357–373.
- Johnston, Deborah. "Poverty and Distribution: Back on the Neoliberal Agenda?" **Neoliberalism: A Critical Reader**, Ed. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Pluto Press, 2005, London, ss. 135-141.
- Jones, Jonathan ve Colin Wren. **Foreign Direct Investment and Regional Economy**, Ashgate Publishing Company, Burlington, 2006.

- Jugu, Johanna G. ve Yunisa Simon Amodu. Capital Asset Pricing Model and Arbitrage Pricing Theory: A Comparative Analysis, University of Jos, Jos, 2014.
- Julio, Brandon ve Youngsuk Yook. Policy Uncertainty, Irreversibility, and Cross-Border Flows of Capital, Staff Working Paper, Sayı: 2013-64, The Finance and Economics Discussion Series, Federal Reserve Board, Washington, D.C., 2013.
- Kaldor, Nicholas. "Alternative Theories of Distribution," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 23, Sayı: 2, 1955-1956, ss.83-100.
- Kalecki, Michael. "A Theory of Profits," **The Economic Journal**, Cilt: 52, Sayı: 206/207, 1942, ss. 258-267.
- Kalecki, Michal. "Class Struggle and the Distribution of Income," **KYKLOS: International Review for Social Science**, Cilt: 24, Sayı: 1, 1971, ss. 1-9.
- Kalecki, Michael. "The Determinants of Distribution of the National Income," **Econometrica**, Cilt: 6, Sayı: 2, 1938, ss. 97-112.
- Kandil, Magda. "Money, Interest, and Prices: Some International Evidence," **International Review of Economics and Finance**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, ss. 129-147.
- Kapar, Recep. "Esneklik/Eğretileşme: Enformelleşme," **Tes-İş Dergisi**, Sayı: 2006-3, Türkiye Enerji, Su ve Gaz İşçileri Sendikası, Ankara, 2006, ss. 80-81.
- Kapusuzoğlu, Ayhan ve Mustafa İbicioğlu. "Portföy Çeşitlemesi: İMKB'de Sektörel Endeksler Üzerine Bir Analiz," **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 53, 2013, ss. 119-138.
- Karacan, Rıdvan ve Filiz Sanal Çevik. "Ekonomik İstikrar Açısından Üretim Ekonomisi ve Parasal Ekonominin Karşılaştırılması," **Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2015, ss. 161-176.

Karadeniz, Oğuz. "Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği," **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 34, 2012, ss. 15-75.

Karahan, Özcan ve Evren İpek. "Türkiye'ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler," **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 21, 2013, ss. 299-316.

Karaman, İsmail. **Gelir Dağılımı ve Türkiye'de Yapılan Gelir Dağılımı Çalışmaları: 1959-1986**, DPT Yayınları, No: 2076, Ankara, 1987.

Karluk, Rıdvan. "Büyüme ve Uluslararası Faktör Hareketleri," **Uluslararası İktisat Teorisi**, Der. Rıdvan Karluk ve Özgür Tonus, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2544, Eskişehir, 2012, ss. 136-165.

Kawai, Masahiro ve Mario B. Lamberte. "Introduction," **Managing Capital Flows: The Search for a Framework**, Ed. Masahiro Kawai, Mario B. Lamberte, Asian Development Bank Institute, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, ss. 1-8.

Kawai Masahiro ve Mario B. Lamberte. "Managing Capital Flows: Emerging Asia's Experiences, Policy Issues and Challenges," **Managing Capital Flows: The Search for a Framework**, Ed. Masahiro Kawai ve Mario B. Lamberte, A Joint Publication of the Asian Development Bank Institute and Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, ss. 9-45.

Kaya, Raşit. "Neoliberalizmin Türkiye'ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri," **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 234, İstanbul, 2009, ss. 235-260.

Kaya, Cansın ve Ozan Kocadağlı. "Etkin Sınır ve Beta Katsayı Kısıtlı Portföy Seçim Modeli Üzerine Bir Uygulama," **İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Sayı: 22, 2012, ss. 19-35.

Kaynak, Asis Muhteşem. "Marksist Değer Kuramı: "Bir İnceleme"," **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı:1-2, 1978, ss. 21-64.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen: Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Gidiyor?** Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1997.

Kazgan, Gülten. **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 22, İstanbul, 2002.

Keifman, Saúl. "Economic Openness and Income Inequality: Deconstructing Some Neoliberal Fallacies," **International Conference on Economic Openness and Income Inequality: Policy Options for Developing Countries in the New Millennium**, International Development Economics Associates ve Shanghai Administration Institute, Shanghai, 26-27.08.2006.

Kemboi, Josphat Kipkorir, Daniel Kipkirong Tarus, "Macroeconomic Determinants of Stock Market Development in Emerging Markets: Evidence from Kenya," **Research Journal of Finance and Accounting**, Cilt: 3, Sayı: 5, 2012, ss. 57-68.

Kemp-Benedict, Eric. Within-Country Income Inequality in Multi-decade Scenarios, Working Paper, Sayı: WP-US-10-02, Stockholm Environment Institute, Somerville, 2010.

Kenen, Peter B. The International Financial Architecture: What's New? What's Missing? Peterson Institute for International Economics, Washington, D.C., 2001.

Kenworthy, Lane. **Jobs with Equality**, Qxford University Press, No: 9780199550609, Qxford, 2008.

Kenworthy, Lane. The High-Employment Route to Low Inequality, Working Paper, Sayı: 538, Luxembourg Income Study, Luxembourg, 2010.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Keynes, John Maynard. "Economic Possibilities for our Grandchildren," **Essays in Persuasion**, MacMillan and Co., Edinburgh, 1931, ss. 358-374.

Keynes, John Maynard. **A Treatise on Money: The Pure Theory of Money and the Applied Theory of Money**, Martino Fine Books, Eastford, 2011.

Keynes, John Maynard. "Inflation," **Essays in Persuasion**, MacMillan and Co., Edinburgh, 1931, ss. 77-79.

Keynes, John Maynard. **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, Kalkedon Yayınları, No: 44, İstanbul, 2008.

Kiaga, Annamarie K. ve Vicky Kanyoka. Decent Work for Domestic Workers: Opportunities and Challenges for East Africa, A Consolidated Report of Tripartite Consultative Workshops in Kenya, Uganda and Tanzania, Occasional Paper, Sayı: 1, ILO Office, Dar es Salaam, 2011.

Kibritçioğlu, Aykut. Türkiye'nin Dış Borçları Hakkında Birkaç Ek Gözlem (1970-2012), <http://kibritcioglu.com/iktisat/blog/?p=4115>, 2013, (11.07.2015).

Kibritçioğlu, Aykut. **Uluslararası (Makro) İktisat: Okumalar**, 72 TDF, Ankara, 1996.

Kikeri, Sunita. Privatization and Labor: What Happens to Workers when Governments Divest? World Bank Technical Paper, Sayı: 396, The World Bank, Washington D.C., 1997.

Kilci, Metin. Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları (1984-1994), DPT, Ankara, 1994.

Klay, Robin ve John Lunn. "Just Remuneration Over a Worker's Lifetime," **Journal of Markets & Morality**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2003, ss. 183-184.

Knickerbocker, Frederick T. **Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise**, Harvard Business School, Boston, 1973.

Koç, Yıldırım. **Taşeronluk ve Fason Üretim: Sorunlar, Çözümler**, Türk-İş Eğitim Yayınları, No: 61, Ankara, 2001.

Koçak, Orhan. "Refah Devleti Işığında Sağlık Hizmetleri ve Türkiye'de Sağlık Sektöründeki Gelişmeler," **"İşGüç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 4, 2011, ss. 61-82.

Kohout, Michal. "Hegemonic Geographies of the Mexican Neoliberal State," **Human Geography**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2009, ss. 45-62.

Kojima, Kiyoshi. "Macroeconomic versus International Business Approach to Direct Foreign Investment," **Hitotsubashi Journal of Economics**, Cilt: 23, Sayı: 1, 1982, ss. 1-19.

Kolsuz, Güneş ve Erinç Yeldan. "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması," **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 40, 2014, ss. 49-66.

Kongar, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Koray, Meryem. "Küreselleşmeyi Tartışırken İnsan Hak ve Özgürlüklerini Yeniden Gözden Geçirmek," **Sanayi Kongresi 2001**, TMMOB Yayınları, No: E/2001/291, İstanbul, 2002, ss. 199-214.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Korkmaz, Esfender. "1985 Bütçesinin İktisadi ve Sosyal Etkinlik Sınırı", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları (29. Seri)**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1984, ss. 149-161.

- Korkmaz, Turhan. "Geleneksel Portföy Yönetimi," **Portföy Yönetimi**, Ed. Mehmet Başar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2852, Eskişehir, 2013, ss. 70-93.
- Korkmaz, Turhan. "Modern Portföy Yönetimi," **Portföy Yönetimi**, Ed. Mehmet Başar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2852, Eskişehir, 2013, ss. 94-123.
- Korkmaz, Turhan. "Portföy Yönetimi," **Portföy Yönetimi**, Ed. Mehmet Başar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2852, Eskişehir, 2013, ss. 2-34.
- Koşar, Arif. "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Esnekliğin Türkiye Stratejisi," **Türkiye'de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde "Yeniden" Esneklik**, Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, Evrensel Basım Yayın, No: 561, İstanbul, 2014, ss. 100-118.
- Kotz, David, M. Terrence McDonough. "Global Neoliberalism and the Contemporary Social Structure of Accumulation," **Contemporary Capitalism and its Crisis: Social Structure of Accumulation Theory for the 21st Century**, Ed. Terrence McDonough, Michael Reich ve David M. Kotz, Cambridge University Press, 2010, ss. 93-120.
- Kotz, David M. "A Comparative Analysis of the Theory of Regulation and the Social Structure of Accumulation Theory," **Science & Society**, Cilt: 54, Sayı: 1, 1990, ss. 5-28.
- Koyuncu, Murat ve Fikret Şenses. "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri," **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 3, 2004, ss. 11-52.
- Köse, M. Ayhan, Eswar Prasad, Kenneth Rogoff ve Shang-Jin Wei, Financial Globalization: A Reappraisal, Working Paper, Sayı: 06/189, IMF, Washington, D.C., 2006.
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü. **Tahsildarlar ve Borçlular: Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye**, Evrensel Basım Yayın, No: 304, İstanbul, 2006.

- Köse, Ahmet Haşim ve Erinc Yeldan. "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 77, 1997, ss. 45-67.
- Köymen, Oya. **Sermaye Birikirken: Osmanlı, Türkiye, Dünya**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Krugman, Paul. "Trade and Wages, Reconsidered," *Brookings Papers on Economic Activity*, The Brookings Institution, Washington, D.C., 2008.
- Krugman, Paul. **Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah: Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler**, çev. Neşenur Domaniç, Literatür Yayınları, No: 69, İstanbul, 2001.
- Kucera, David. "Core Labour Standards and Foreign Direct Investment," **International Labour Review**, Cilt: 141, Sayı:1-2, 2002, ss. 31-69.
- Kuhnert, Ingo. *An Overview of the Economies of the New Member States, Statistics in Focus*, European Data Service, Berlin, 2004.
- Kuşoğlu, Baran. "Lübnan: Sedir Devrimi'nden Arap Baharı'na," **Yasam Dergisi**, Sayı: 23, 2013, ss. 102-117.
- Kutlaca, Djuro ve Slavo Radosevic. "Industries, Costs and Macroeconomic Regimes in Central and Eastern European Countries: Towards Stylised Facts," Working Paper, Sayı: 27, University College London, London, 2002.
- Kuznets, Simon. "Economic Growth and Income Inequality," **The American Economic Review**, Cilt: 45, Sayı: 1, 1955, ss. 1-28.
- Küresel Kriz Çalışma Grubu, *Krizle Mücadele Tedbirlerine Bir Örnek: Kredi Garanti Sistemi, Politika Notu*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Ankara, 2008.
- Küreselden Yerele Türkiye Grubu, *Son Küresel Kriz Sürecinde Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı Raporu*, Küreselden Yerele Türkiye Derneği, İstanbul, 2007.

Lankes, Hans Peter, Nicholas Stern, W. Michael Blumenthal ve Jiri Weigl. "Capital Flows to Eastern Europe," **International Capital Flows**, Ed. Martin Feldstein, University of Chicago Press, Chicago, 1999, ss. 57-110.

Lavoie, Marc ve Engelbert Stockhammer. Wage-Led Growth: Concept, Theories and Policies, Working Paper, Sayı: 41, Conditions of Work and Employment Series, International Labour Office, Geneva, 2012.

Leamer, Edward E. The Heckscher-Ohlin Model in Theory and Practice, Princeton Studies in International Finance, Sayı: 77, Princeton University, Princeton, 1995.

Leape, Jonathan. "Policy Responses," **Private Capital Flows to Africa: Perception and Reality**, Ed. Nils Bhinda, vd., Forum on Debt and Development, Amsterdam, 1999, ss. 125-147.

Lee, Hyun-Hoon, Cyn-Young Park ve Hyung-Suk Byun. Do Contagion Effects Exist in Capital Flow Volatility? Working Paper, Sayı: 302, Asian Development Bank, Metro Manila, 2012.

Leontief, Wassily. "Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined," **Proceedings of the American Philosophical Society**, Cilt: 97, Sayı: 4, 1953, ss. 332-349.

Li, Jiatao ve Stephen Guisinger, "The Globalization of Service Multinationals in the "Triad" Regions: Japan, Western Europe and North America," **Transnational Corporations in Services (Cilt: 12)**, Ed. Karl P. Sauvant ve Peter J. Buckley, United Nations Department of Economic and Social Development, New York, 1993, ss. 88-112.

Lipietz, Alain. "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları," çev. Bülent Peker, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56-61, 1993, ss. 58-82.

London Economics, Analysis of the Impact of the Economic Crisis and Protectionism on Capital Flows (Part II), Final Report: Study Contract (ETD/2007/IM/F1/136), The Internal Market and Services Directorate General, European Commission, Brussels, 2009.

Lordoğlu, Kuvvet, Nurcan Özkaplan ve Mete Törüner. **Çalışma İktisadi**, Beta Yayınları, No: 535, İstanbul, 1999.

Lozovyi, Oleksandr ve Alina Kudina. Determinants of Portfolio Flows into CIS Countries, CASE Network Studies & Analyses, Sayı: 354, Center for Social and Economic Research, Warsaw, 2007.

Luebker, Malte. Income Inequality, Redistribution and Poverty: Contrasting Rational Choice and Behavioural Perspectives, ILO Research Paper, Sayı: 1, International Labour Office, 2012.

Lynch, Lawrence K. "Economic Structure and Economic Performance: Some Evidence for States," **Journal of Regional Analysis and Policy**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1979, ss. 84-95.

M. Kemal Biçerli, **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayınları, No: 1290, İstanbul, 2003.

Macewan, Arthur. An End in Itself and a Means to Good Ends: Why Income Equality is Important, CSP Working Paper, Sayı: 2, Center for Social Policy, University of Massachusetts Boston, Boston, 2009.

Mackenzie, Doug W. Capital and Income in Democratic Socialism, Working Papers, Ludwig von Mises Institute, Auburn, 2007.

Macovei, Mihai. Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving behind a Turbulent Past? Economic Papers, Sayı: 386, Directorate General Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, 2009.

Madeley, John. **Big Business, Poor Peoples: How Transnational Corporations Damage the World's Poor**, Zed Books, London, New York, 2008.

- Magud, Nicholas. "Capital Inflows, Exchange Rate Flexibility, and Domestic Credit," Selected Issues Papers: Chile, Western Hemisphere Department, IMF, Washington, D.C., 2011.
- Mahiroğulları, Adnan. "Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri," **Sosyal Siyaset Konferansları**, 49. Kitap, İÜ İktisat Fakültesi, İstanbul, 2006, ss. 380-403.
- Mahiroğulları, Adnan. "Türkiye'de Toplu Pazarlık Düzeninin Gelişme Aşamaları ve Temel Özellikleri," **Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan**, TÜHİS Yayınları, No: 38, Ankara, 2000, ss. 689-728.
- Makal, Ahmet. "'Cumhuriyet'ten 21. Yüzyıla Türkiye'de Çalışma İlişkileri," **Güncel Sosyal Politika Tartışmaları**, Yayına Hazırlayan: Berrin Ceylan Ataman, Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, AÜSBF Yayınları, No: 595, Ankara, 2007, ss. 511-543.
- Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor: 2013, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2013.
- Mangram, Myles E. "A Simplified Perspective of the Markowitz Portfolio Theory," **Global Journal of Business Research**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2013, ss. 59-70.
- Marcuse, Herbert. **Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1990.
- Markowitz, Harry Max. "Foundations of Portfolio Theory," **The Journal of Finance**, Cilt: 46, Sayı: 2, 1991, ss. 469-477.
- Markowitz, Harry Max. **Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments**, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1959.
- Markowitz, Harry. "Portfolio Selection," **The Journal of Finance**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1952, ss. 77-91.

Marois, Thomas. "The Study of Post-1990s Bank Privatization in Turkey and Mexico: A Historical Materialist Intervention," **Canadian Political Science Association 78th Annual Conference**, York University, Toronto, 02.06.2006.

Marschak, Jacob. "Money and the Theory of Assets," **Econometrica**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1938, ss. 311-325.

Martin, Philip L. Mexican Maquiladoras: Origins, Operations and Outlook, Discussion Paper, Sayı: 64, International Institute for Labour Studies, ILO, Geneva, 1994.

Martínez, Daniel. The World of Work in the context of Economic Integration and Trade Liberalization: From the Vantage Point of the Americas, Working Paper, Sayı: 45, Policy Integration Department, International Labour Office, Geneva, 2004.

Marx, Karl. **Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy**, çev. Martin Nicolaus, Penguin Classics, New York, 1973.

Marx, Karl. **Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (I. Cilt)**, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1986.

Marx, Karl. **Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (III. Cilt)**, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

McKenzie, Rex A. ve Nicolas Pons-Vignon. Volatile Capital Flows and a Route to Financial Crisis in South Africa, AUGUR Working Paper, Sayı: WP #2 (Financial Markets and International Regulation), The AUGUR Project (Challenges for Europe in the World of 2030): International Collaborative Research Project of the 7th Framework Program of the European Commission, Brussels, 2012.

McKinnon, Ronald I. **Money and Capital in Economic Development**, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1973.

- McMillan, Margaret ve Dani Rodrik. "Globalization, Structural Change, and Productivity Growth," **Making Globalization Socially Sustainable**, Ed. Marc Bacchetta ve Marion Jansen), ILO, WTO, Geneva, 2011, ss. 49-84.
- Meckl, Reinhard ve Robert Schramm. "Empirical Evidence for a Theory of International New Ventures," **Jenaer Schriften zur Wirtschaftswissenschaft**, Sayı: 06, Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena, 2005.
- Mehmet Selik, **Marksist Değer Teorisi**, AÜSBF Yayınları, No: 484, Ankara, 1982.
- Melamed, Claire ve Emma Samman. Equity, Inequality and Human Development in a Post-2015 Framework, Research Paper, Human Development Report Office, UNDP, New York, 2013.
- Melvin, James R. "Demand Conditions and Immiserizing Growth," **The American Economic Review**, Cilt: 59, Sayı: 4, 1969, ss. 604-606.
- Mercado, Rogelio ve Cyn-Young Park. What Drives Different Types of Capital Flows and Their Volatilities in Developing Asia? ADB Working Paper, Sayı: 84, ADB, Metro Manila, 2011.
- Mercül, Abdülkadir. "Foreign Direct Investment in Turkey in the Framework of Candidacy to the EU," **Marmara Journal of European Studies**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2001, ss. 155-173.
- Michalet, Charles-Albert. "Transnational Corporations and the Changing International Economic System," **Transnational Corporations Journal**, Cilt: 3, Sayı: 1, UNCTAD, Geneva, 1994, ss. 6-22.
- Michl, Thomas R. **Macroeconomic Theory: A Short Course**, Routledge, New York, 2002.
- Midnight Notes Kollektifi. "Yeni Çitlemeler," **İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı**, Der. Özay Göztepe, NotaBene Yayınları, Ankara, 2014, ss. 277-297.

Mihaljek, Dubravko. "Free Movement of Capital, The Real Estate Market and Tourism: A Blessing or a Curse for Croatia on its way to the European Union?" **Croatian Accession to the European Union: Facing the Challenges of Negotiations**, Cilt: 3, Ed. Katarina Ott, Institute of Public Finance, Munich, 2005, ss. 185-228.

Milanovic, Branko. "Global Inequality Recalculated and Updated: The Effect of New PPP Estimates on Global Inequality and 2005 Estimates," **Journal of Economic Inequality**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2012, ss. 1-18.

Milberg, William ve Deborah Winkler. **Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development**, Cambridge University Press, New York, 2013.

Mill, John Stuart. **Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy**, Batoche Books, Londra, 2000.

Mill, John Stuart. **Principles of Political Economy**, The Project Gutenberg E-Book, 2009, <http://www.gutenberg.org/files/30107/30107-pdf.pdf>, (25.04.2014).

Mina, Wasseem Michel. Institutional Reforms Debate and FDI Flows to MENA Region: Does One 'Best' Fit All? Working Paper, Sayı: 50, World Institute for Development Economics Research, United Nations University, Helsinki, 2011.

Minibaş, Türkel. "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO)," **İktisat'ın Dama Taşları I: Ekoller-Kavramlar-İz Bırakanlar**, İÜ İktisat Fakültesi Cemiyeti, İstanbul, 2001, ss. 243-248.

Minsky, Hyman P. A Theory of Systemic Fragility, Conference of Financial Crises, Salomon Brothers Center for the Study of Financial Institutions, New York University, 21.05.1976.

Minsky, Hyman P. **Stabilizing an Unstable Economy**, A Twentieth Century Fund Report, Yale University Press, New Haven, 1986.

Minsky, Hyman P. The Financial Instability Hypothesis, Working Paper, Sayı: 74, Levy Economics Institute of Bard College, New York, 1992.

MMO, Madencilik Sektörü ve Politikaları Raporu, Maden Mühendisleri Odası, Ankara, 2011.

Mody, Ashoka, Mark P. Taylor ve Jung Yeon Kim. "Modelling Fundamentals for Forecasting Capital Flows to Emerging Markets," **International Journal of Finance and Economics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2001, ss. 201-216.

Mody, Ashoka ve Krishna Srinivasan. "Japanese and United States Firms as Foreign Investors: Do They March to the Same Tune?" **Canadian Journal of Economics**, Cilt: 31, Sayı: 4, 1998, ss. 778-799.

Mody, Ashoka, Mark P. Taylor ve Jung Yeon Kim. "Modelling Fundamentals for Forecasting Capital Flows to Emerging Markets," **International Journal of Finance and Economics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2001, ss. 201-216.

Mohamed, Seeraj. Economic Policy, Globalization and the Labour Movement: Changes in the Global Economy from the Golden Age to the Neoliberal Era, Working Paper, Sayı: 1, Global Labour University, Berlin, 2008.

Mohan, Rakesh ve Muneesh Kapur. Liberalisation and Regulation of Capital Flows: Lessons for Emerging Market Economies, Working Paper, Sayı: 399, Stanford Center for International Development, Stanford University, Stanford, 2009.

Monadjemi, Mehdi ve John Lodewijks. **Money and Monetary Policy in an Open Economy**, Bookboon, London, 2015.

Montiel, Peter J. The Capital Inflow Problem, Economic Development Institute, The World Bank, Washington, D.C., 1998.

Montiel, Peter ve Luis Servén. "Macroeconomic Stability in Developing Countries: How Much Is Enough?" **The World Bank Research Observer**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, ss. 151-178.

Morgan, Jana ve Nathan J. Kelly. "Market Inequality and Redistribution in Latin America and the Caribbean," **The Journal of Politics**, Cilt: 75, Sayı: 3, 2013, ss. 672-685.

Morton, Fiona Scott. "The Problems of Price Controls: History Shows That These Policies Lead to Shortages and Stagnation; So Why Do We Want to Control Prescription Drug Prices?" **Regulation**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2001, ss. 50-54.

Mosley, Layna. "Globalisation and the State: Still Room to Move?" **New Political Economy**, Cilt: 10, Sayı: 3, 2005, ss. 355-362.

Muhanga, Isaac ve Kombe Soteli. "Foreign Portfolio Investors in Africa: The Case of Zambia," IFC Bulletin, Sayı: 31, BIS, Basel, 26-27.08.2008.

Muqtada, Muhammed. Macroeconomic Stability, Growth and Employment: Issues and Considerations beyond the Washington Consensus, Employment Paper, Sayı: 2003/48, International Labour Office, Geneva, 2003.

Müftüoğlu, Özgür ve İdil Ece Bal. "Üretim Sürecinde "Yeniden Esneklik" ve Sendikalar," **Türkiye'de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde "Yeniden" Esneklik**, Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, Evrensel Basım Yayın, No: 561, İstanbul, 2014, ss. 208-240.

Mütevellioğlu, Nergis ve Sayım Işık. "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm," **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 234, İstanbul, 2009, ss. 159-204.

Nayak, Dinkar ve Rahul N. Choudhury. A Selective Review of Foreign Direct Investment Theories, ARTNeT Working Paper, Sayı: 143, The Asia-Pacific Research and Training Network on Trade, ESCAP, Bangkok, 2014.

Neave, Edwin H. **Modern Financial Systems: Theory and Applications**, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey, 2009.

Nechio, Fernanda. Monetary Policy When One Size Does Not Fit All, FRBSF Economic Letter, Sayı: 2011-18, Federal Reserve Bank of San Francisco, San Francisco, 13.06.2011.

Nesvetailova, Anastasia ve Ronen Palan. "Minsky in the Shadows: Securitization, Ponzi Finance, and the Crisis of Northern Rock," **Review of Radical Political Economics**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2013, ss. 349-368.

Ngugi, Rose W. ve Owen Nyang'Oro. Institutional Factors and Foreign Direct Investment Flows: Implications for Kenya, KIPPRA Discussion Paper, No: 48, KIPPRA, Nairobi, 2005.

Nitzan, Jonathan ve Shimshon Bichler, **Capital as Power: A Study of Order and Creorder**, Routledge, New York, 2009.

Nunnenkamp, Peter. Foreign Direct Investment in Developing Countries: What Policymakers Should Not Do and What Economists Don't Know, Kiel Discussion Paper, Sayı: 380, Kiel Institute for the World Economy, Kiel, 2001.

Ocampo, José Antonio. A Broad View of Macroeconomic Stability, Working Paper, Sayı: 1, United Nations Department of Economic and Social Affairs, New York, 2005.

Odedokun, Matthew. "The 'Pull' and 'Push' Factors in North-South Private Capital Flows: Conceptual Issues and Empirical Estimates," **External Finance for Private Sector Development: Appraisals and Issues**, Ed. Matthew Odedokun, Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 234-270.

Odedokun, Matthew. The 'Pull' and 'Push' Factors in North-South Private Capital Flows: Conceptual Issues and Empirical Estimates, Discussion Paper, No: 2003/43, World Institute for Development Economics Research, United Nations University, Helsinki, 2003.

Oral, Necdet. "Tarımda Doğrudan Gelir Desteği Bitti, Sıra Havza Bazlı Modelde," <http://bianet.org/bianet/bianet/119405-tarimda-dogrudan-gelir-destegi-bitti-sira-havza-bazli-modelde>, (11.08.2015).

OECD, "Labour Compensation & Hours Worked," <http://stats.oecd.org/mei/default.asp?lang=en&subject=11>, OECD Publishing, (14.07.2014);

OECD, Benchmark Definition of Foreign Direct Investment: Fourth Edition, OECD Publishing, Paris, 2008.

OECD, Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising, OECD Publishing, Paris, 2011.

OECD, **Economic Outlook, Cilt: 2011/1**, OECD Publishing, Paris, 2011.

OECD, **Employment Outlook 1989**, OECD Publishing, Paris, 1989.

OECD, **Employment Outlook 1994**, OECD Publishing, Paris, 1994.

OECD, Foreign Direct Investment for Development: Maximising Benefits, Minimising Costs, OECD Publishing, Paris, 2002.

OECD, Inequality in Labour Income – What are its Drivers and How can it be Reduced? OECD Economics Department Policy Notes, Sayı: 8, OECD Publishing, Paris, 2012.

OECD, Jobs Study: Facts, Analysis, Strategies, OECD Publishing, Paris, 1994.

OECD, **Latin American Economic Outlook 2010**, OECD Publishing, Paris, 2010.

OECD, **National Accounts at a Glance 2013**, OECD Publishing, Paris, 2013.

OECD, Privatising State-Owned Enterprises: An Overview of Policies and Practices in OECD Countries, OECD Publishing, Paris, 2003.

OECD, Türkiye'deki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler: Mevcut Durum ve Politikalar, OECD Publishing, Paris, <http://www.oecd.org/cfe/smes/33705673.pdf>, (11.08.2015),

Oeking, Anne ve Lina Zwick. On the Relation between Capital Flows and the Current Account, Ruhr Economic Papers, Sayı: 565, Ruhr-Universität Bochum, Bochum, 2015.

Ohlin, Bertil. "The Theory of Trade," **Heckscher-Ohlin Trade Theory**, Ed. Harry Flam ve M. June Flanders, The MIT Press, Cambridge, 1991, ss. 70-214.

Ohno, Sanae ve Junko Shimizu. "Do Exchange Rate Arrangements and Capital Controls Influence International Capital Flows and Housing Prices in Asia?" **Journal of Asian Economics**, Cilt: 39, 2015, ss. 1-18.

Oktav, Mete. "Uluslararası Pazarlama Etkinliklerinin Değerlendirilmesinde Yapın Yaşam Evresi Kavramının Yeri," **İÜ İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 1983, ss. 21-64.

O'Loughlin, Brian ve Patrick N. O'Farrell. "Foreign Direct Investment in Ireland: Empirical Evidence and Theoretical Implications," **The Economic and Social Review**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1980, ss. 155-185.

Onaran, Özlem ve Engelbert Stockhammer. "Two Different Export-Oriented Growth Strategies: Accumulation and Distribution in Turkey and South Korea, Emerging Markets," **Finance and Trade**, Cilt: 41, Sayı: 1, 2005, ss. 65-89.

Onaran, Özlem. "Capital Flows, Turbulences, and Distribution: The Case of Turkey," **European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007, ss. 353-374.

Onaran, Özlem. Wage Share, Globalization, and Crisis: The Case of the Manufacturing Industry in Korea, Mexico, and Turkey, Working Paper, Sayı: 132, PERI, University of Massachusetts Amherst, Amherst, 2007.

- Onaran, Özlem. “Türkiye’de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri,” **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar TÜREL’e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 579-601.
- Onyeiwu, Steve. Analysis of FDI Flows to Developing Countries: Is the MENA Region Different? Conference Paper, No: 102003005, ERF 10th Annual Conference, ERF, Marrakech, 16-18.12.2003.
- Orkunoglu, Işıl Fulya. “Hazine Bonosu ve Devlet Tahvillerinin Vergilendirilmesi,” **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 47, Sayı: 539, 2010, ss. 7-12.
- Owen, Roger ve Şevket Pamuk. **A History of Middle East Economies in the Twentieth Century**, Harvard University Press, Cambridge, 1998.
- Oyan, Oğuz. “Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000’li Yıllar,” **Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, ss. 111-130.
- ÖİB, Rakamlarla Özelleştirme: Türkiye’de ve Dünyada Özelleştirme Uygulamaları ve Özelleştirme Fonu’nun Kaynak ve Kullanımları, Der. M. Necati Doğan, ÖİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Ölmezoğulları, Nalan. Türkiye Ekonomisinde Yapısal Uyum Süreci ve İstikrar, Tartışma Metni, Sayı: 2012/68, TEK Yayınları, Ankara, 2012.
- Önder, İzzettin. “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, ss. 249-286.
- Önder, İzzettin. “Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi,” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 42, 2009, ss. 12-25.

Önder, İzzettin. Türkiye Ekonomisi: Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler, Türkiye Ekonomisi: Genel Perspektif, Sorunlar, Öneriler ve Madencilik Sektörünün Kısa Değerlendirilmesi, Çalışma Raporu, Sayı: 10, Maden Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, İstanbul, 2003.

Öngen, Tülin. “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, ss. 161-190.

Öngen, Tülin. “Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı,” **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3-4, 1994, ss. 303-349.

Öngen, Tülin. “Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri,” **2000-2003 Petrol-İş Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, No: 85, İstanbul, 2003, ss. 29-45.

Öngen, Tülin. **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, Alan Yayıncılık, No: 148, İstanbul, 1994.

Öniş, Ziya ve Fikret Şenses. “Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus,” **Development and Change**, Cilt: 36, Sayı: 2, 2005, ss. 263-290.

Öniş, Ziya. “Crises and Transformations in Turkish Political Economy,” **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 9, Sayı: 3, 2010, ss. 45-61.

Öz, Sumru. FED ve ECB Politikalarının Gelişen Ekonomilere Yönelik Sermaye Akımları Üzerine Etkisi, Araştırma Notu, Sayı:15-02, Ekonomik Araştırma Fonu, Koç Üniversitesi ve TÜSİAD, İstanbul, 2015.

Özdemir, Yonca. “Does IMF Help Really Help? The Recovery of Argentina and Turkey after the 2001 Financial Crises,” **3rd Annual Conference on The Political Economy of International Organizations (PEIO)**, DCMortara Center for International Studies, Georgetown University, Washington, D.C., 28-30.01.2009.

Özeralp Zeren, Ayşe Gül, Filiz Konuk ve Feyyaz Zeren, “Ülke Borsaları Arasında Portföy Çeşitlendirmesi: Türkiye ile Beş OECD Ülkesi Arasındaki İlişkinin Analizi,” **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, ss. 22-33.

Özeren, Suat. 2001 Krizi Sonrası Ekonomik Büyüme, İstihdamdaki Gelişmeler ve Beklentiler, Tartışma Metni, Sa. 2012/81, TEK Yayınları, Ankara, 2012.

Özgür, Gökçer ve Hüseyin Özel. “Küreselleşme, Finansal Genişleme ve Bunalım,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2010, ss. 33-56.

Özkan, Özlem ve Onur Hamzaoglu. “Esnek İstihdamın İşçi Sağlığına Etkileri,” **Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik**, Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, Evrensel Basım Yayın, No: 561, İstanbul, 2014, ss.185-207.

Özkaplan, Nurcan. “Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü (1980-2007),” **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, Der. Gülen Elmas Arslan, GÜ Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No: 4, Ankara, 2008, ss. 161-212.

Öztürk, Mustafa ve Osman Nuri Aras. “Foreign Capital Investments and Economic Crises in Turkey,” **International Journal of Social Sciences and Humanity Studies**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, ss. 323-335.

Öztürk, Nazım ve Yüksel Bayraktar. “Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar,” **CÜİB Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, ss. 157-191.

Öztürk, Melda Yaman ve Özgür Öztürk. “Türkiye Sanayi Strateji Belgesi ile Ulusal İstihdam Strateji Belgesi’nde Ortaya Konulan ‘Vizyon’,” **Türkiye’de Esnek Çalışma: Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik**, Ed. Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, Evrensel Basım Yayın, No: 561, İstanbul, 2014, ss. 88-99.

Öztürk, Nazım. **İktisatta Bölüşüm: Kuram-Politika**, Palme Yayınları, No: 496, Ankara, 2009.

Öztürk, Nazım. “Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 24, 2010, ss. 59-90.

Padmanabhan, Shri G. “Is India Ready for Full Capital Account Convertibility?” Central Bankers’ Speeches, Bank for International Settlements, Basel, 22.05.2015.

Palley, Thomas I. “From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics,” **Neoliberalism: A Critical Reader**, Ed. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Pluto Press, London, 2005, ss. 20-29.

Pamuk, Şevket. “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1880-2000,” **İktisat Üzerine Yazılar I - Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav’a Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinc Yeldan, İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, ss. 383-398.

Papadimitriou, Dimitri B. ve L. Randall Wray. Minsky's Analysis of Financial Capitalism, Working Paper, Sayı: 275 The Jerome Levy Economics Institute, New York, 1999.

Park, Yung Chul ve Chi-Young Song. Managing Foreign Capital Flows: The Experiences of Korea, Thailand, Malaysia and Indonesia, Working Paper, Sayı: 163, Levy Economics Institute of Bard College, New York, 1996.

Pasini, Federico Lupo. The International Regulatory Regime on Capital Flows, Working Paper, Sayı: 338, Asian Development Bank Institute, Tokyo, 2011.

Pauly, Louis W. “The Political Economy of Global Financial Crises” **Global Political Economy**, Ed. John Ravenhill, Oxford University Press, Oxford, 2013, ss. 241-272.

Pazarlıoğlu, M. Vedat ve Emrah Gülay. “Net Portföy Yatırımları ile Reel Faiz Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği – 1992:I – 2005:IV”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 201-221.

Peeters, Marga. The Changing Pattern in International Trade and Capital Flows of the Gulf Cooperation Council Countries in comparison with Other Oil-Exporting Countries, Economic Paper, Sayı: 415, European Commission, Brussels, 2010.

Pera, Alberto. "Deregulation and Privatisation in an Economy-Wide Context," **OECD Economic Studies**, Sayı: 12, 1989, ss. 159-204.

Peters, John. "Labour Market Deregulation and the Decline of Labour Power in North America and Western Europe," **Policy and Society**, Cilt: 27, Sayı: 1, 2008, ss. 83-98.

Piketty, Thomas. **Capital in the Twenty-First Century**, çev. Arthur Goldhammer, Harvard University Press, Cambridge, 2014.

Poggi, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 13, İstanbul, 2012.

Polat, Çetin. "Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü," **Dış Ticarete Giriş**, Ed. Nüvit Oktay, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1624, Eskişehir, 2005, ss. 76-104.

Pont, Mercedes Marcó del. "Global Imbalances and Developing Countries," **Financial Stability Review**, Sayı: 15, Banque de France, Paris, 2011, ss. 81-94.

Powell, Andrew ve Pilar Tavella. "Capital Inflow Surges in Emerging Economies: How Worried should LAC be?" **Economía: Journal of the Latin American and Caribbean Economic Association**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015, ss. 1-37.

Prasad, Eswar S. "Distributional Effects of Macroeconomic Policy Choices in Emerging Market Economies," **The Bank of Korea-IMF Conference on Asia: Challenges of Stability and Growth**, Cornell University, Brookings Institution, NBER, Seoul, 26-27.09.2013.

Prasad, Eswar S. Some New Perspectives on India's Approach to Capital Account Liberalization, NBER Working Paper, Sayı: 14658, NBER, Cambridge, 2009.

Prasad, Eswar S., Raghuram G. Rajan ve Arvind Subramanian. Foreign Capital and Economic Growth, **Brookings Papers on Economic Activity**, Cilt: 38, Sayı: 1, 2007, ss. 153-230.

Prasad, Eswar S., Raghuram G. Rajan ve Arvind Subramanian. "Patterns of International Capital Flows and their Implications for Economic Development," **Economic Symposium: The New Economic Geography, Effects and Policy Implications**, The Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, 24-26.08.2006, ss. 119-158.

Prietos, Mayra Paula Espina. "Poverty, Inequality and Development: The Role of the State in the Cuban Experience and its Current Challenges," **The Poverty of State: Reconsidering the Role of the State in the Struggle Against Global Poverty**, Ed. Alberto Cimadamore, Hartley Dean ve Jorge Siqueira, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, Buenos Aires, 2005, ss. 199-218.

Rajan, Raghuram G. Has Financial Development Made the World Riskier? NBER Working Paper, Sayı: 11728, NBER, Cambridge, 2005.

Ramos, Raquel Almeida. Financial Flows and Exchange Rates: Challenges Faced by Developing Countries, Working Paper, Sayı: 97, International Policy Centre for Inclusive Growth, UNDP, Brasilia, 2012.

RBI, Some Perspectives on the Possible Impact of the Recent Financial Turmoil in the Global Financial Markets on the Indian Economy, Staff Study, Sayı: 1, RBI Publication, Mumbai, 2008.

Reddy, Sanjay G. "Globalisation, Labour Markets, and Social Outcomes in Developing Countries," **Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction**, Ed. Eddy Lee ve Marco Vivarelli, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 309-326.

- Reder, Melvin W. "A Partial Survey of the Theory of Income Size Distribution," **Six Papers on the Size Distribution of Wealth and Income**, Ed. Lee Soltow, NBER, Cambridge, 1969, ss. 205-250.
- Reed, Howard. Flexible with the Truth? Exploring the Relationship between Labour Market Flexibility and Labour Market Performance, A Report for the TUC, TUC, London, 2010.
- Reilly, Frank K. ve Keith C. Brown. **Investment Analysis & Portfolio Management**, South-Western Cengage Learning, Mason, 2012.
- Reinhardt, Dennis, Luca Antonio Ricci ve Thierry Tressel. International Capital Flows and Development: Financial Openness Matters, IMF Working Paper, Sayı: WP/10/235, IMF, Washington, D.C., 2010.
- Reinhart, Carmen M. ve Kenneth S. Rogoff. This Time is Different: A Panoramic view of Eight Centuries of Financial Crises, NBER Working Paper, Sayı: 13882, NBER, Cambridge, 2008.
- Reinhart, Carmen ve Vincent Reinhart. "Some Lessons for Policy Makers who deal with the Mixed Blessing of Capital Inflows," MPRA Paper, Sayı: 13212, Munich University Library, Munich, 1998.
- Reisen, Helmut. Prospects for Emerging-Market Flows Amid Investor Concerns about Corporate Governance, Working Paper, Sayı: 201, OECD Development Centre, OECD Publishing, Paris, 2002.
- Reisman, George. **Capitalism: A Treatise on Economics**, TJS Books, Laguna Hills, 1990.
- Renshaw, Geoffrey. "Overview and Conclusions," **Multinationals and Employment: The Global Economy of the 1990s**, Ed: Paul J. Bailey, Aurelio Parisotto ve Geoffrey Renshaw, International Labour Office, Geneva, 1993, ss. 293-325.

Ricardo, David. **Letters of David Ricardo to Thomas Robert Malthus (1810-1823)**. Ed. James Bonar, Clarendon Press, Oxford, 1887.

Ricardo, David. **On the Principles of Political Economy and Taxation**, Batoche Books, Kitchener, 2001.

Robinson, James A. "The Political Economy of Redistributive Policies," **Declining Inequality in Latin America: A Decade of Progress?** Ed. Luis F. López-Calva ve Nora Lustig, Brookings Institution Press, UNDP, Baltimore, 2010, ss. 39-71.

Rodriguez, Francisco ve Dani Rodrik. "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence," **NBER Macroeconomics Annual 2000 (Cilt: 15)**, Ed. Ben S. Bernanke ve Ken Rogoff, MIT Press, Cambridge, 2001, ss. 261-338.

Rodrik, Dani. "The Turkish Economy after the Crisis," **Ekonomi-tek**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 41-61.

Rodrik, Dani. **Akıllı Küreselleşme: Küresel Piyasalar, Devlet ve Demokrasi Neden Birlikte Var Olamazlar?** çev. Burcu Aksoy, Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Rodrik, Dani. "Understanding South Africa's Economic Puzzles," **Economics of Transition**, Cilt: 16, Sayı: 4, 2008, ss. 769-797.

Rodrik, Dani. **Akıllı Küreselleşme: Küresel Piyasalar, Devlet ve Demokrasi Neden Birlikte Var Olamazlar?** çev. Burcu Aksu, Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Rogowski, Ronald ve Daniel Tannenbaum. "Globalization and Neo-Liberalism: How Much Does Capital Mobility Restrain Governmental Policy?" **International Political Economy Society Conference (IPES)**, Princeton Center for Globalization and Governance, Princeton University, Princeton, 17-18.11.2005.

- Rondinelli, Dennis A. "Can Public Enterprises Contribute to Development? A Critical Assessment and Alternatives for Management Improvement" **Public Enterprises: Unresolved Challenges and New Opportunities**, The Expert Group Meeting on Re-inventing Public Enterprise and their Management, UN, New York, 2008, ss. 21-42.
- Rubery, Jill. Pay Equity, Minimum Wage and Equality at Work: Theoretical Framework and Empirical Evidence, Working Paper, Sayı: 19, International Labour Office, Geneva, 2003.
- Ruckert, Arne. "Towards an Inclusive-Neoliberal Regime of Development: From the Washington to the Post-Washington Consensus," **Labour, Capital and Society**, Cilt: 39, No: 1, 2006, ss. 36-67.
- Rugman, Alan M., Alain Verbeke ve Quyen T. K. Nguyen. Fifty Years of International Business Theory and Beyond, Discussion Paper, Sayı: 2011-001, John H. Dunning Centre for International Business, University of Reading, Reading, 2011.
- Russell, Bill ve Anindya Banerjee. The Long-Run Phillips Curve and Non-Stationary Inflation, Economics Working Papers, Sayı: ECO2006/16, European University Institute, Fiesole, 2006.
- Rybczynski, Tadeusz M. "Factor Endowment and Relative Commodity Prices," **Economica**, New Series, Cilt: 22, Sayı: 88, 1955, ss. 336-341.
- Saad-Filho, Alfredo. Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth, DESA Working Paper, Sayı: 100, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, New York, November 2010.
- Sakal, Mustafa. **Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği (1988-2000 Dönem Analizi)**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.

Sakuragawa, Masaya ve Yoshitsugu Watanabe. Foreign Direct and Portfolio Investment in the World, Working Paper, Sayı: 28, Global Security Research Institute, Keio University, Tokyo, 2010.

Salzman, Michael. "Existential Anxiety, Religious Fundamentalism, the Clash of Civilizations, and Terror Management Theory," **Cross-Cultural Psychology Bulletin**, Cilt: 37, Sayı: 3, 2003, ss. 10-16.

Samarina, Anna ve Dirk Bezemer. "Do Capital Flows Change Domestic Credit Allocation?" **Journal of International Money and Finance**, Cilt: 62, 2016, ss. 98-121.

Samuelson, Paul A. "International Trade and the Equalisation of Factor Prices," **The Economic Journal**, Cilt: 58, Sayı: 230, 1948, ss. 163-184.

Sandmo, Agnar. The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought, Department of Economics, Norwegian School of Economics, Bergen, 2013.

Sapancalı, Faruk. "Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar," **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 4, 2002, ss. 17-30.

Sapancalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma**, DEÜ Yayınları, No: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003.

Sapancalı, Faruk. "Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar," **TÜHİS Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2-3, Kasım 2007/Şubat 2008, ss. 8-30.

Saunders, Phillip ve June V. Gilliard. A Framework for Teaching Basic Economic Concepts: With Scope and Sequence Guidelines, K-12. Economics America, National Council for Economic Education, New York, 2005.

Savran, Sungur. "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler," **Onbirinci Tez**, Sayı: 6, 1987, ss. 132-168.

Savran, Sungur. "Bir Üretim Tarzı Olarak Kapitalizm," **Kapital'in İzinde**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss. 91-132.

Savran, Sungur. "Siyasal İktisadın Eleştirisi", **Kapital'in İzinde**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Savran, Sungur. **Üçüncü Büyük Depresyon: Kapitalizmin Alacakaranlığı**, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Sayek Böke, Selin. "İktisadi Merkez-Çevre Paradigması: Sonlandı mı, Süregeliyor mu?" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 105, 2006, ss. 178-200.

Sayek, Selin. Küresel Sermaye Akımlarının Gelişimi ve İleriye Dönük Öngörüler, Tartışma Metni, Sayı: 2012/95, TEK Yayınları, Ankara, 2012.

Sayılğan, Güven. "Endeks (Faktör) Modelleri," **Portföy Yönetimi**, Ed. Mehmet Başar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2852, Eskişehir, 2013, ss. 124-141.

Schick, Irvin Cemil ve Ertuğrul Ahmet Tonak, "Sonuç," **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, No: 110, İstanbul, 1990, ss. 386-400.

Schmidt, Torsten ve Lina Zwick. "Uncertainty and Episodes of Extreme Capital Flows in the Euro Area," **Economic Modelling**, Cilt: 48, 2015, ss. 343-356.

Schoeman, Nicolaas Johannes, Z. Clausen Robinson, Theuns J. De Wet ve Zurika Robinson. "Foreign Direct Investment Flows and Fiscal Discipline in South Africa," **South African Journal of Economic and Management Sciences**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2000, ss. 235-244.

Scholte, Jan Aart. The Source of Neoliberal Globalization, Overarching Concerns Programme Paper, Sayı: 8, UN Publication, Geneva, 2005.

Scholz, Wolfgang, Michael Cichon ve Krzysztof Hagemejer. Social Budgeting, Quantitative Methods in Social Protection Series, International Labour Office/International Social Security Association, Geneva, 2000.

Schularick, Moritz ve Thomas M. Steger. Does Financial Integration Spur Economic Growth? New Evidence from the First Era of Financial Globalization, CESIFO Working Paper, Sayı: 1691, CESifo Group, Munich, 2006.

Scott, Bruce R. The Political Economy of Capitalism, Working Papers, Sayı: 07-037, Harvard Business School, Boston, 2006.

Selçuk, Faruk. "Alacakaranlık Kuşağı," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 17, 2002, ss. 181-190.

Selim, Raziye, Öner Günçavdı ve Ayşe Aylin Bayar. Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı Eşitsizlikleri: Fonksiyonel Gelir Kaynakları ve Bölgesel Eşitsizlikler, TÜSİAD Yayınları, No: TÜSİAD-T/2014-06/554, İstanbul, 2014.

Sen, Amartya K. "From Income Inequality to Economic Inequality," **Southern Economic Journal**, Cilt: 64, Sayı: 2, 1997, ss. 384-396.

Senatla, Lesedi. "Portfolio Capital Flows to Developing Countries 1980–1996: An Empirical Investigation," **The Research Bulletin**, Cilt: 21, Sayı: 1, Bank of Botswana, Gaborone, 2003, ss. 9-20.

Sengenberger, Werner. The Future of Work: What Does the ILO Do for Workers to Achieve Decent Work and Sustainable Development in a Globalized Economy? 2013 Workshop on International Labour Developmental Trends and the Impact of Globalization, Taipei, October 7 and 8, 2013.

Sennett, Richard. **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, No: 374, İstanbul, 2011.

Serdaroğlu, Tuncay. **Türkiye’de Finansal Açıklık ve Toplam Faktör Verimliliği**, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Sevil, Güven. “Sermaye Piyasası Araçları,” **Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar**, Ed. Vedat Akgiray ve Fatih Temizel, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2511, Eskişehir, 2013, ss. 112-131.

Sezer, Özlenen, Senem Çeşmecioğlu ve Derya Bertran Roca. **Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği**, İTO Yayınları, No: 1996-53♦AB/11, İstanbul, 1996.

Shafaeddin, Mehdi. “Free Trade or Fair Trade? How Conducive is the Present International Trade System to Development? Fallacies in Theories and Contradictions in Rules,” **Development Studies Association Annual Conference on Globalisation and Development**, University of Strathclyde, Glasgow, 10-12.09.2003.

Shaw, Edward S. **Financial Deepening in Economic Development**, Oxford University Press, London, 1973.

Shelburne, Robert C. The Global Financial Crisis and its Impact on Trade: The World and the European Emerging Economies, Discussion Paper, Sayı: 2010.2, UN Economic Commission for Europe, Geneva, 2010.

Short, R. P. “The Role of Public Enterprises: An International Statistical Comparison,” **Public Enterprises in Mixed Economies: Some Macroeconomic Aspects**, Ed. Robert H. Floyd, Clive S. Gray ve R. P. Short, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1986, ss. 110-194.

Shutt, Harry. **Kapitalizmle Derdim Var!** çev. Nesrin Sungur ve Ahmet Çakmak, Kitap Yayınevi, No: 46, İstanbul, 2004.

Simmel, Georg. **Modern Kültürde Çatışma**, çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı ve Elçin Gen, İletişim Yayınları, No: 955, İstanbul, 2011.

Singh, Ajit. Globalisation, Industrial Revolutions in India and China and Labour Markets in Advanced Countries: Implications for National and International Economic Policy, Working Paper, Sayı: 81, Policy Integration Department, International Labour Office, Geneva, 2007.

Skak, Morten. "Economic Integration, International Capital Movements, and Labour Standards," **Labour**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2005, ss. 273-301.

Smith, Adam. **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation**, Penn State's Electronic Classics Series, Hazleton, 2005, <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/adam-smith/wealth-nations.pdf>, (21.04.2014).

Solomon, Blen. The Impacts of Risk and Uncertainty on Remittances into Latin American Economies, Conference on Regional Trade Agreements, Migration and Remittances With Special Focus on CAFTA and Latin America, Sam Houston State University, Huntsville, 12-13.04.2008.

Solow, Robert M. "A Contribution to the Theory of Economic Growth," **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 70, Sayı: 1, 1956, ss. 65-94.

Somel, Cem. "Bağımlılık Kuramı ve Güney Kore Deneyimi," **Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, Der. E. Ahmet Tonak, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, ss. 65-110.

Somel, Cem. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine," **Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 7-8.01.2002, ss. 63-65.

Soubbotina, Tatyana P. Beyond Economic Growth: An Introduction to Sustainable Development, WBI Learning Resources Series, The World Bank, Washington, 2004.

Sönmez, Mustafa. “90 Yıllık Sermaye Birikimi Sürecinin Kilometre Taşları,” **Türkiye’de Tarımın Ekonomi Politikası: 1923-2013**, Ed. Necdet Oral, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi & NotaBene Yayınları, Ankara, 2013, ss. 11-32.

Sönmez, Mustafa. **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İTO Yayınları, İstanbul, 2004.

Sönmez, Sinan. “Türk İktisat Politikalarındaki “Çıpa”: Dış Borçlanma,” **İktisat Üzerine Yazılar II - İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar TÜREL’e Armağan)**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 305-361.

Sönmez, Sinan. “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri,” **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 234, İstanbul, 2009, ss. 25-71.

Squire, Lyn ve Sethaput Suthiwart-Narueput. “The Impact of Labor Market Regulations,” **The World Bank Economic Review**, Cilt: 11, Sayı: 1, 1997, ss. 119-143.

Standing, Guy. “The ILO: An Agency for Globalization?” **Development and Change**, Cilt: 39, Sayı: 3, 2008, ss. 355-384.

Stanford, Jim. **Herkes İçin İktisat: Kapitalist Sömürüyü Anlama Kılavuzu**, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Stewart, Frances. Income Distribution and Development, High-level Round Table on Trade and Development: Directions for the Twenty-first Century, UNCTAD, Bangkok, 12.02.2000.

Stigler, George J. “The Theory of Economic Regulation,” **The Bell Journal of Economics and Management Science**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1971, ss. 3-21.

Stiglitz, Joseph E. “Distribution of Income and Wealth Among Individuals,” **Econometrica**, Cilt: 37, Sayı: 3, 1969, ss. 382-397.

Stiglitz, Joseph E. **Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?** çev. Ozan İşler, İletişim Yayınları, No: 2028, İstanbul, 2014.

Stiglitz, Joseph. "Globalization and Growth in Emerging Markets and the New Economy," **Journal of Policy Modeling**, Cilt: 25, Sayı: 5, 2003, ss. 505-524.

Stiglitz, Joseph E. **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B, İstanbul, 2002.

Stockhammer, Engelbert. The Finance-Dominated Accumulation Regime, Income Distribution and the Present Crisis, Working Paper, Sayı: 127, Vienna University of Economics & B.A., Vienna, 2009.

Stolper, Wolfgang F. ve Paul A. Samuelson. "Protection and Real Wages," **The Review of Economic Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1941, ss. 58-73.

Suttle, Philip, Robin Koepke, Kristina Morkunaite ve Emre Tiftik. Capital Flows to Emerging Market Economies, Research Note, Institute of International Finance, Oxford, 2011.

Szczepański, Marcin. Economic Impact on the EU of Sanctions over Ukraine Conflict, Briefing, European Parliamentary Research Service, 2015.

Szulczyk, Kenneth R. "Economics of Government Regulation," 2009, http://www.oocities.org/szulczyk/E-books/Economics_of_Government_Reg.pdf, (23.06.2011).

Şahin, Çiğdem. "Türkiye Ekonomisinin Tarihsel Dönüşümleri ve Krizler: Düzenlemeci Bir Analiz," **Türkiye'nin Ekonomi-Politiği: 1923-2007**, Der. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, ss. 207-238.

Şaylan, Gencay. **Postmodernizm**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Şener, Sefer ve Cüneyt Kılıç. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye," **Bilgi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 22-49.

Şenses, Fikret. "An Overview of Recent Turkish Experience with Economic Stabilization and Liberalization," **Liberalization and Turkish Economy**, Ed. Tevfik F. Nas ve Mehmet Odekon, Greenwood Press, Inc., Westport, 1988, ss. 9-28.

Şenses, Fikret. "Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz? Gözlemler ve Öneriler," **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan, İletişim Yayınları, No: 912, İstanbul, 2003, ss. 319-357.

Şenses, Fikret. **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme: Bugün ve Yarın**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.

Şenses, Fikret. Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?, ERC Working Paper, No: 04/09, Economic Research Center, Middle East Technical University, Ankara, 2004.

Şişman, Mehmet. **Mali Sermayenin Küreselleşmesi**, Set Yayınları, No: 2, İstanbul, 2003.

Şişman, Mehmet ve Ozan Öztürk. "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Uluslararası Vergi Rekabeti: Bir Literatür Araştırması," **MÜİİBF Dergisi**, Cilt: XXIX, Sayı: II, 2010, ss. 47-75.

Şişman, Mehmet. "İkinci Bretton Woods Çökerken Dünya Ekonomisi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Değerlendirmeler," **MÜİİB Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 1, 2008, ss. 65-80.

Takatoshi Ito, "Capital Flows in Asia," **Capital Flows and the Emerging Economies: Theory, Evidence, and Controversies**, Ed. Sebastian Edwards, NBER Conference Report, University of Chicago Press, Chicago, 2000, ss. 255-296.

Talas, Cahit. **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Talas, Cahit. **Toplumsal Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Taylor, Marcus. "Interrogating the Paradigm of "Labour Flexibilization": Neoclassical Prescriptions and the Chilean Experience," **Labour, Capital and Society**, Cilt: 35, Sayı: 2, 2002, ss. 222-251.

Taylor, Troy, Reshma Mahabir, Vishana Jagessar ve Jason Cotton. Examining Foreign Direct Investment in Oil Producing Economies, WP 08/2012, Central Bank of Trinidad and Tobago, September 2012.

Taymaz, Erol, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz, Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri, ERC Working Papers in Economics, Sayı: 08/04, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2008.

Taymaz, Erol, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz. Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu, Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, TÜSİAD ve Koç Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Taymaz, Erol, Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz. Demokrasiye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türk İmalat Sanayiinden Bulgular, Working Paper, Sayı: 1408, Koç University-TÜSİAD Economic Research Forum, İstanbul, 2014.

Taymaz, Erol. "Kriz ve Teknoloji," **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56-61, 1993, ss. 5-41.

The Council of the European Communities, Council Directive 88/361/EEC of 24 June 1988 for the Implementation of Article 67 of the Treaty, **Official Journal of the European Communities**, Cilt: 31, Brussels, 1988.

TBB, Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, No: 269, Ankara, 2014.

T.C. Başbakanlık, 62. Hükümet Programı, TBMM, Ankara, 01.09.2014.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler," <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx>, (30.06.2015).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2008 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, Ankara, 2009.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2009 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı, Ankara, 2009.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015 Yılı Katılım Öncesi Ulusal Ekonomik Reform Programı (Eski Katılım Öncesi Ekonomik Program), Ankara, 2015.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2011-2013, Ankara, 2011.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2012-2014, Ankara, 2011.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2013-2015, Ankara, 2012.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, Katılım Öncesi Ekonomik Program: 2014-2016, Ankara, 2014.
- TCMB, “Ödemeler Dengesi İstatistikleri”ne İlişkin Yöntemsel Açıklama, TCMB Yayınları, Ankara, 2013.
- TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2015.
- TCMB, Enflasyon Raporu: 2014-IV, TCMB Yayınları, Ankara, 2014.
- TCMB, Finansal İstikrar Raporu, Sayı: 3, TCMB Yayınları, Ankara, 2006.
- TCMB, Finansal İstikrar Raporu, Sayı: 4, TCMB Yayınları, Ankara, 2007.
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2006-IV, TCMB Yayınları, Ankara, 2006.
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2007-IV, TCMB Yayınları, Ankara, 2007.
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2014-II, TCMB Yayınları, Ankara, 2014.
- TCMB, Ödemeler Dengesi Raporu: 2015-II, TCMB Yayınları, Ankara, 2015.
- TCMB, Para Politikası Kurulu Kararı, Sayı: 2013-51, TCMB Yayınları, Ankara, 2013.

TCMB, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, TCMB Yayınları, Ankara, 2001.

TCMB, Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri, TCMB Yayınları, Ankara, 2014.

Tecer, Meral. "İngiltere'de KİT'ler ve Özelleştirme Programı," **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 3, 1986, ss. 119-134.

Tecer, Meral. **Tahvil Yatırımlarının Yönetimi**, TODAİE Yayınları, No: 233, Ankara, 1989.

Temiz, Hasan Ejder. "Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması," **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2004, ss. 55-80.

Temiz, Hasan Ejder. **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri**, Birleşik Metal İşçileri Sendikası, Ankara, 2004.

The World Bank, **Bureaucrats in Business: The Economics and Politics of Government Ownership**, A World Bank Policy Research Report, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1995.

The World Bank, **China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society**, International Bank for Reconstruction and Development, Development Research Center of the State Council, P. R. China, Washington, DC, 2013.

The World Bank, **Evaluation of the EU-Turkey Customs Union**, Report, Sayı: 85830-TR, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 28.03.2014.

The World Bank, **Global Development Finance 2000**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2000.

The World Bank, **Global Development Finance 2001**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2001.

The World Bank, **Global Development Finance 2006**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2006.

The World Bank, **Global Development Finance 2008**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2008.

The World Bank, **Global Economic Prospects 2014**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2014.

The World Bank, **Global Economic Prospects 2016**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2016.

The World Bank, Middle East and North Africa Region: 2006 Economic Developments and Prospects, Financial Markets in a new Age of Oil, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 2006.

The World Bank, World Data Bank, The International Bank for Reconstruction and Development, 2015.

The World Bank, World Development Indicators, 2015.

The World Bank, **World Development Report 1990**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1990.

The World Bank, **World Development Report 1996**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C., 1996.

The World Bank, **World Development Report 2014**, The International Bank for Reconstruction and Development, Washington D.C., 2013.

TİSK, ““2012 Yılı Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti”nin TİSK Araştırma Servisince Değerlendirilmesi,” **2012 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2012, ss. 1-4.

TODAİE, Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) Genel Rapor, TODAİE Yayınları, No: 238, Ankara, 1991.

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith. **Economic Development**. Addison-Wesley Higher Education Group, New York, 2003.

Togan, Sübidey ve Hakan Berument, “Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler,” **Bankacılar Dergisi**. Sayı: 78, 2011, ss. 3-21.

Tonak, E. Ahmet. “Krizi Anlarken,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 20, 2009, ss. 29-44.

Tongyu, Zhang ve Ding Weimin. **Sermayenin Trihsel Diyalektiği ve Marx’ın Toplumsal Sermaye Teorisi**, çev. Ece Üçoluk ve Aylin Muhaddisoğlu, Kalkedon Yayınları, No: 219, İstanbul, 2012.

Tonus, Özgür. “Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme,” **DÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 17, 2007, ss. 193-214.

Topalova, Petia. “Trade Liberalization, Poverty, and Inequality: Evidence from Indian Districts,” **Globalization and Poverty**, Ed. Ann Harrison, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2007, ss. 291-335.

Tornhill, Sofie. **Capital Visions: The Politics of Transnational Production in Nicaragua**, Elanders, Stockholm, 2010.

Treeck, Till van ve Simon Sturn. Income Inequality as a Cause of the Great Recession? A Survey of Current Debates, Working Paper, Sayı: 39, Conditions of Work and Employment Series, International Labour Office, Geneva, 2012.

Treeck, Till van ve Simon Sturn. Income Inequality as a Cause of the Great Recession? A Survey of Current Debates, Conditions of Work and Employment Series, Sayı: 39, International Labour Office, Geneva, 2012.

TSPB, **Para ve Sermaye Piyasalarının Vergilendirilmesi**. Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, İstanbul, 2004.

TUAC, Growing More Equal: A Policy Agenda for Reducing Inequality and Promoting Inclusive Growth, TUAC Discussion Paper, OECD Liaison Meeting, (11 December 2013), The Trade Union Advisory Committee to the OECD, Paris, 2013.

Tuncay, A. Can. “Özelleştirme ve İş Hukukuna İlişkin Sonuçları,” **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 5, 1991, ss. 3-9.

Tur, Orhan. **Avrupa Para Birliği: Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2000.

Tutum, Cahit. “Kamu Personeli Sorunu,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 1990, ss. 31-45.

Tüğen, Kamil. “Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi,” 2002, ss. 4-5, http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/tugen-turkiyenin-ekonomik-vergi.pdf, (11.08.2015).

TÜİK, **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması: 2002-2006**, Ankara, 2006.

TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2014,” Haber Bülteni, Sayı: 18633, 18.09.2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18633>, (17.12.2015).

TÜİK, **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri**, Ankara, 2014.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, TÜİK Yayınları, No: 3890, Ankara, 2012.

TÜİK, **İstatistiklerle Türkiye, 2014**, TÜİK, No: 4380, Ankara, 2015.

TÜİK, “İşgücü İstatistikleri, Haziran 2015,” Haber Bülteni, Sayı: 18641, Ankara, 2015.

TÜİK, **Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi, Ankara, 2008.

TÜİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 2009**, TÜİK Yayınları, No: 3436, Ankara, 2010.

TÜİK, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 2013**, TÜİK Yayınları, No: 4175, Ankara, 2014.

Türcan Özşuca, Şerife. “Bölüşüm ve Ücretler: 1960-1993,” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 6, Sayı: 18-19, 1995, ss. 119-129.

Türcan Özşuca, Şerife. “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi,” **AÜSBF Dergisi**, Sayı: 58-2, 2003, ss. 133-152.

Türel, Oktar. “Dünya Ekonomik Bunalımının Türkiye’ye 2008-2009’daki Yansımaları Üzerine Notlar,” **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 46, Sayı: 533, 2009, ss. 9-34.

Türel, Rahmi Aşkın. “Türkiye Ekonomisinin Makro ekonomik Dengelerinin Analizi (1990-2006),” **2. Ulusal İktisat Kongresi**, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 20-22.02.2008.

Ufuk Başoğlu, “Finansal Serbestleşme ve Uluslararası Portföy Yatırımları,” **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2000, ss. 88-99.

Ulaş, Dilber. “AB’ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçimi Kararları,” **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2008, ss. 77-95.

UN, Promoting Productive Capacity, Employment and Decent Work to Eradicate Poverty in the context of Inclusive, Sustainable and Equitable Economic Growth at all Levels for Achieving the Millennium Development Goals, Report of the Secretary-General, Substantive session of 2012, United Nations Economic and Social Council, New York, 2-27.07.2012.

UN, Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System, UN Publication, New York, 2009.

UN, Report on the World Social Situation 2013, UN Publication, New York, 2013.

UN, Rethinking Poverty: Report on the World Social Situation 2010, UN Publication, New York, 2010.

UN, Social Dimension of Macroeconomic Policy, Report of the Executive Committee on Economic and Social Affairs of the United Nations, UN Publication, New York, 2001.

UN, The Globalization of Capital Markets, Second Interregional Training Workshop on International Taxation and Steering Committee Meeting of the ad hoc Group of Experts on International Cooperation in Tax Matters, UN Publication, Beijing, 2001.

UN, Turkey Country Profile, The 2002 Country Profiles Series, World Summit on Sustainable Development, UN Publication, Johannesburg, August 26.08-4.09.2002.

UN, World Economic Situation and Prospects 2012, UN Publication, New York, 2012.

UN, World Economic Situation and Prospects for 1999, UN Publication, New York, 1999.

UN, World Economic Situation and Prospects for 2000, UN Publication, New York, 2000.

UN, World Economic Situation and Prospects for 2001, UN Publication, New York, 2001.

UN, World Economic Situation and Prospects for 2002, UN Publication, New York, 2002.

UN, World Economic Situation and Prospects for 2004, UN Publication, New York, 2004.

UN, World Economic Situation and Prospects 2013, UN Publication, New York, 2013.

UN, World Population Prospects: The 2012 Revision, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, UN Publication, New York, 2013.

UNCTAD, Comprehensive Study of the Interrelationship between Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Portfolio Investment (FPI), A Staff Paper, UNCTAD/GDS/DFSB/5, UN Publication, Geneva, 1999.

UNCTAD, Financing for Development, Global Investment Trends Monitor, Sayı: 20, UN Publication, Geneva, 05.06.2015.

UNCTAD, Global FDI Flows Declined in 2014, Global Investment Trends Monitor, Sayı: 18, UN Publication, Geneva, 29.01.2015.

UNCTAD, Investment by South TNCs Continues to Grow, Global Investment Trends Monitor, Sayı: 19, UN Publication, Geneva, 18.05.2015.

UNCTAD, Management of Capital Flows: Comparative Experiences and Implications for Africa, United Nation, UN Publication, Geneva, 2003.

UNCTAD, Recovery in Cross-Border Mergers and Acquisitions, Global Investment Trends Monitor, Sayı: 21, UN Publication, Geneva, 17.11.2015.

UNCTAD, **Trade and Development Report 1997**, UN Publication, Geneva, 1997.

UNCTAD, **Trade and Development Report 1999**, UN Publication, Geneva, 1999.

UNCTAD, **Trade and Development Report 2008**, UN Publication, Geneva, 2008.

UNCTAD, **Trade and Development Report 2011**, UN Publication, Geneva, 2011.

UNCTAD, **Trade and Development Report 2013**, UN Publication, New York, 2013.

UNCTAD, **World Investment Report 1998**, UN Publication, New York, 1998.

UNCTAD, **World Investment Report 2004**, UN Publication, New York, 2004.

UNCTAD, **World Investment Report 2005**, UN Publication, New York, 2005.

UNCTAD, **World Investment Report 2006**, UN Publication, New York, 2006.

UNCTAD, **World Investment Report 2007**, UN Publication, New York, 2007.

UNCTAD, **World Investment Report 2008**, UN Publication, Geneva, 2008.

UNCTAD, **World Investment Report 2009**, UN Publication, New York, 2009.

UNCTAD, **World Investment Report 2010**, UN Publication, Geneva, 2010.

UNCTAD, **World Investment Report 2011**, UN Publication, New York, 2011.

UNCTAD, **World Investment Report 2012**, UN Publication, New York, 2012.

UNCTAD, **World Investment Report 2013**, UN Publication, Geneva, 2013.

UNCTAD, **World Investment Report 2014**, UN Publication, Geneva, 2014.

UNCTAD, **World Investment Report 2015**, UN Publication, Geneva, 2015.

UNDP, **Human Development Report 2005**, UN Publication, New York, 2005.

UNDP, **Human Development Report 2010**, UN Publication, New York, 2010.

UNDP, **Humanity Divided: Confronting Inequality in Developing Countries**, UN Publication, New York, November 2013, ss. 66.

UNDP, **Towards Human Resilience: Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty**, UN Publication, New York, 2011.

UN-HABITAT, Urban Divide: Unequal Cities, State of the World's Cities 2010/2011, UN Human Settlements Programme, Nairobi, 2011.

UNIDO, Industrial Development Report 2013 (Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change), UN Publication, Vienna, 2013.

UNIDO, Public Goods of Economic Development, UN Publication, Vienna, 2008.

UNIDO, Structural Change, Poverty Reduction and Industrial Policy in the BRICS, UN Publication, Vienna, 2012.

UNSD, System of National Accounts (SNA) 2008. UN Statistics Division, New York, 2009.

UNWFP, World Hunger Series: Hunger and Market, UN World Food Program, Earthscan Publications, London, 2009.

USITC, The Impact of Increased United States-Mexico Trade on Southwest Border Development, Report to the Senate Committee on Finance on Investigation, Sayı: 332-223, Under Section 332 of the Tariff Act of 1930, United States International Trade Commission, Washington, D.C., 1986.

Uslu, Nilgün, Nagihan Özlü ve Neslihan Özlü. "Sermaye Hareketleri ile artan Merkez Bankası Rezervlerinin Makro ekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri," **EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II**, Eskişehir, 15-17.06.2011.

Utkulu, Utku ve Dilek Seymen. "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15," **European Trade Study Group 6th Annual Conference (ETSG 2004)**, Nottingham, 2004.

Utkulu, Utku. "The Turkish Economy: Past and Present," **Turkey Since 1970: Politics, Economics and Society**, Ed. Debbie Lovatt, Palgrave, London, 2001, ss. 1-40.

Utkulu, Utku. **Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, DEÜ Yayınları, No: 09.1600.0000.000 / DK.05.055.389, İzmir, 2005.

Utkulu, Utku ve Durmuş Özdemir. "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth in Turkey," **Economics of Planning**, Cilt: 37, Sayı: 3-4, 2004, ss. 245-266.

Utkulu, Utku ve Hakan Kahyaoğlu, Ticari ve Finansal Açıklık Türkiye'de Büyümeyi Ne Yönde Etkiledi? Tartışma Metni, Sayı: 2005/13, TEK Yayınları, Ankara, 2005.

Uyar, Umut ve Sinem Güler Kangallı. "Markowitz Modeline Dayalı Optimal Portföy Seçiminde İşlem Hacmi Kısıtı," **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, ss. 183-192.

Uysal, Yaşar. "AKP Hükümetlerinin Başarısının Sırrı: Bir Sosyo-Ekonomik Tahlil Denemesi," Raporlar: Son 9 Yılda Ekonomi, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.uysal/site/raporlar/son9YildaEkonomi.html>, (11.08.2015).

Uysal, Yaşar. "Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler," **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 248-292.

Uysal, Yaşar. "IMF'li Yıllar ve Borçlar," Ticaret Gazetesi, 15.05.2006.

Uysal, Yaşar. "2013 Yılı Ekonomik Raporu," 2013, <http://kisi.deu.edu.tr/yasar.Uysal/site/sonYaptiklarim/ekonomikrapor2013-bensel.pdf>, (11.08.2015).

Uysal, Yaşar. "Devlet Merkezli Spekülatif Rant Ekonomisi: Oluşumu ve Sonuçları," **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı: 511, 2007, ss. 38-54.

Uzunoğlu, Sadi. **IMF ile Nereye Kadar?** İTO Yayınları, No: 43, İstanbul, 2004.

Ülgen, Faruk. "Shaky Emerging Economies in view of the Global Financial Crisis: The Turkish Economy after three decades of Liberal Reforms," **World Economics Association Conferences**, 28.10-24.11.2013.

Ülgen, Faruk. "Shaky Emerging Economies in view of the Global Financial Crisis: The Turkish Economy after three decades of Liberal Reforms," **Conference on Neoliberalism in Turkey: A Balance Sheet of Three Decades**, World Economics Association Conferences, Sayı: 4, World Economics Association, Bristol, 28.10-16.12.2013.

Ülgen, Gülden. "Türkiye'de Dış Borcun Sürdürülebilirliği," **MÜİB Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, ss. 19-34.

Ünsal, Filiz. "Capital Flows and Financial Stability: Monetary Policy and Macroprudential Responses," **International Journal of Central Banking**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2013, ss. 233-285.

Vagias, Dimitrios ve Mathijs A. van Dijk. "International Capital Flows and Liquidity," 30.08.2010, <http://ssrn.com/abstract=1571858>, (17.02.2016).

Vaidya, Ashish K. **Globalization: Encyclopedia of Trade, Labor, and Politics**, Cilt: 1, ABC-Clio, Santa Barbara, 2006.

Vallanti, Giovanna. Capital Mobility and Unemployment Dynamics: Evidence from a Panel of OECD Countries, CEP Discussion Paper, Sayı: 684, Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, London, 2005.

Velde, Dirk Willem te. "Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: Experiences and Policy Implications," **Foreign Direct Investment, Income Inequality and Poverty: Experiences and Policy Implications**, Ed. Dirk Willem te Velde, Overseas Development Institute, London, 2004, ss. 24-29.

Vergara, Francisco. **Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik**, İletişim Yayınları, No: 1158, İstanbul, 2006.

Vernon, Raymond. "International Investment and International Trade in the Product Cycle," **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 80, Sayı: 2, 1966, ss.190-207.

- Vita, Glauco De ve Khine S. Kyaw. "Determinants of Capital Flows to Developing Countries: A Structural VAR Analysis," **Journal of Economic Studies**, Cilt: 35, Sayı: 4, 2008, ss. 304-322.
- Volscho, Thomas W. ve Nathan J. Kelly. "The Rise of the Super-Rich: Power Resources, Taxes, Financial Markets, and the Dynamics of the Top 1 Percent, 1949 to 2008," **American Sociological Review**, Cilt: 77, Sayı: 5, 2012, ss. 679-699.
- Voyvoda, Ebru. Türkiye Ekonomisinde Kamu Maliye Politikaları ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Tartışma Metni, Sayı: 2012/72, TEK Yayınları, Ankara, 2012.
- Wallerstein, Immanuel. **Tarihsel Kapitalizm**, çev. Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Wallerstein, Immanuel. **The Capitalist World-Economy**, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Warnock, Francis E. ve Veronica Cacdac Warnock. International Capital Flows and U.S. Interest Rates, NBER Working Paper, Sayı: 12560, NBER, Cambridge, 2006.
- Watson, Iain. "Politics, Resistance to Neoliberalism and the Ambiguities of Globalisation," **Global Society**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2001, ss. 201-218.
- Wattanasupachoke, Teerayut. "Internationalisation: Motives and Consequences," **ABAC Journal**, Cilt: 22, Sayı: 3, 2002, ss. 16-30.
- Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- Webster, Thomas J. **Managerial Economics: Theory and Practice**, Academic Press, San Diego, 2003.

WEF, Foreign Direct Investment as a Key Driver for Trade, Growth and Prosperity: The Case for a Multilateral Agreement on Investment, Global Agenda Council on Global Trade and FDI, World Economic Forum, Geneva, 2013.

Whitfield, Dexter. **New Labour's Attack on Public Services**, Spokesman, Nottingham, 2006.

Wickens, Michael. **Macroeconomic Theory: A Dynamic General Equilibrium Approach**, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Widerquist, Karl. "Reciprocity and the Guaranteed Income," **Politics & Society**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1999, ss. 387-402.

Williamson, Oliver E. **The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting**, The Free Press, New York, 1985, ss. 241-242.

Wilson, Daniel. Do Differences in Countries' Capital Composition Matter? CSIP Notes, **FRBSF Economic Letter**, Cilt: 2004, Sayı: 9, Center for the Study of Innovation and Productivity, FRBSF, San Francisco, 2004, ss. 1-3.

Wright, Erik Olin ve Luca Perrone. "Marxist Class Categories and Income Inequality," **American Sociological Review**, Cilt: 42, Sayı: 1, 1977, ss. 32-55.

Wright, Erik Olin. "Taking the Social in Socialism Seriously," SASE Annual Meeting, Washington, D.C., 10.07.2004, <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Socialism.pdf>, (31.03.2016).

WTO, Trade Policy Review Mechanism: The Republic of Turkey, Report by the Government, Sayı: C/RM/G/42, General Agreement on Tariffs and Trade, WTO Publication, Geneva, 1993.

WTO ve UNCTAD, **A Practical Guide to Trade Policy Analysis**, UN Publication, Geneva, 2012.

WTO, **World Trade Report 2008**, WTO Publication, Geneva, 2008.

WTO, **World Trade Report 2013**, WTO Publication, Geneva, 2013.

WTO, **World Trade Report 2015**, WTO Publication, Geneva, 2015.

Yakar Önal, Ayşegül ve Sezai Temelli. “Sermaye Birikimi – Vergi Yapısı İlişkisi Bağlamında Gelir Bölüşümü: 1960-2009 Türkiye Örneği,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, 2011, ss. 57-84.

Yalçın, Bilal. “Küresel Perakende Zincirlerinin Stratejik Yayılımları: Antalya İli Örneği,” **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, ss. 57-66.

Yalın Pala Çökgezen, Jale. **1980’den Günümüze Türkiye Ekonomisi: Krizler, Politikalar ve Makro ekonomik Dönüşüm**, Beta Yayınları, No: 2337, İstanbul, 2010.

Yaman Öztürk, Melda ve Fuat Ercan. “1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler,” **Praksis**, Sayı: 19, 2009, ss. 53-93.

Yap, Josef T. **Managing Capital Flows to Developing Economies: Issues and Policies**, Discussion Paper, Sayı: 2000-41, Philippine Institute for Development Studies, Makati City, 2000.

Yay, Gülsün Gürkan. “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi,” **Yeni Türkiye**, Sayı: 42, 2001, ss. 1234-1248.

Yayla, Atilla. **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.

Yeldan, Erinc. “Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları,” **Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı**, Petrol-İş Yayınları, No: 85, İstanbul, 2003, ss. 105-113.

Yeldan, Erinç ve Deniz Yıldırım. “Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye’de ve Dünyada Demokrasi Açığı,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 45, 2015, ss. 65-88.

Yeldan, Erinç. “Behind the 2000/2001 Turkish Crisis: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?” **IDEAs Conference on “International Money and Developing Countries: Theoretical and Policy Issues in the Current Context”**, International Development Economics Associates, Chennai, 16-19.12.2002.

Yeldan, Erinç. “Financialization of the World Economy, “Credible Governance”, Lopsided Growth and Vanishing Jobs,” **International Conference in memory of Guy Mhone on “Sustainable Employment Generation in Developing Countries: Current Constraints and Alternative Strategies”**, University of Nairobi, Nairobi, 25-27.01.2007.

Yeldan, Erinç. “İstikrar, Kim için? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler,” **Birikim Dergisi**, Sayı: 163-164, 2002, ss. 107-119.

Yeldan, Erinç. “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 20, 2009, ss. 11-28.

Yeldan, Erinç. “Türkiye Ekonomisi: Krizin Yapısal Dayanakları,” **Birikim**, Sayı: 144, 2001, ss. 8-13.

Yeldan, Erinç. “Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 17, Kasım, Aralık, Ocak 2001-2002, ss. 195-203.

Yeldan, Erinç. “Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 7, 2005, ss. 47-60.

Yeldan, Erinç. Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results, Report Submitted to Economic Policy Institute, Washington D.C., 2005.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, No: 710, İstanbul, 2004.

Yeldan, Erinç. Macroeconomics of Growth and Employment: The Case of Turkey, Employment Working Paper, Sayı: 108, International Labour Office, Geneva, 2011.

Yeldan, Erinç. The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rents on Income Inequality: The Case of Turkey, Working Paper, Sayı: 206, UNU World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER), United Nations University, Helsinki, 2000.

Yeldan, Erinç. **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Efil Yayınevi, Ankara, 2011.

Yeldan, Erinç. ““Faiz Lobisi” Söylencesi,” 02.10.2013, http://eyeldan.yasar.edu.tr/Yeldan426_02Ekm13.pdf, (23.06.2014).

Yeldan, Erinç. “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Kalkınma Stratejileri Açısından Analizi,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2004/1, 2004, ss. 1-29.

Yentürk, Nurhan. “Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği,” **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı: 56-61, 1993, ss. 42-56.

Yentürk, Nurhan. “Short-Term Capital Inflows and their Impact on Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s,” **The Developing Economies**, Cilt: XXXVII, Sayı: I, 1999, ss. 89-113.

Yentürk, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 46, İstanbul, 2005.

Yentürk, Nurhan. **Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim**, FES Vakfı, İstanbul, 1997.

Yentürk, Nurhan ve Ahmet Çimenoglu. "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellenmesi," **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, Der. Nurhan Yentürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 46, İstanbul, 2005, ss. 99-128.

Yentürk, Nurhan. "Birikimin Kaynakları," **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, Der. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, No: 920, İstanbul, 2003, ss. 463-503.

Yentürk, Nurhan. "Finansal Serbestlik ve Makro ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri," **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 8, Sayı: 27, 1997, ss. 131-156.

Yentürk, Nurhan. "Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: 2000 İstikrar Paketinin İncelenmesi," **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, Ed. Nurhan Yentürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No: 46, İstanbul, 2005, ss. 83-98.

Yıldırım, Nuri ve Hüseyin Taştan. "Capital Flows and Economic Growth across Spectral Frequencies: Evidence from Turkey," **Panoeconomicus**, Cilt: 59, Sayı: 4, 2012, ss. 441-462.

Yıldırım, Nuri ve Hüseyin Taştan. Capital Flows and Economic Growth across Spectral Frequencies: Evidence from Turkey, Discussion Paper, Sayı: 2009/2, Turkish Economic Association, Ankara, 2009.

Yılmaz, Ahmet ve Ayhan Uçak. "Dünya Ekonomisinde Finansallaşma Sürecinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi," **MÜİB Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: II, 2012, ss. 67-84.

Yılmaz, Ahmet. "Türkiye Ekonomisinde Ücretler, Karlar ve Kriz," **MÜİB Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2006, ss. 35-52.

Yılmaz, Kamil. **Türkiye için Doğrudan Yabancı Yatırım Stratejisine Doğru**, YASED Yayınları, No: 12/54, İstanbul, 2006.

Yılmaz, Hasan, Vecdi Demircan ve Zeynep Dernek. “Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme),” **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2008, ss. 248-265.

Yırtıcı, Hakkı. **Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Yörükoğlu, Mehmet ve Ali Çufadar. “Capital Flows to Turkey: Financial Implications and Policy Responses,” BIS Papers, Sayı: 44, BIS, Basel, 2008.

YSGM, Yabancı Sermaye Raporu 2002, Hazine Müsteşarlığı, Ankara, 2002.

Yu, Chwo-Ming J. ve Kiyohiko Ito. “Oligopolistic Reaction and Foreign Direct Investment: The Case of the US Tire and Textiles Industries,” **Journal of International Business Studies**, Cilt: 19, Sayı: 3, 1988, ss. 449-460.

Yu, Tieying ve Albert A. Canella, Jr., “Rivalry between Multinational Enterprises: An Event History Approach,” **Academy of Management Journal**, Cilt: 50, Sayı: 3, 2007, ss. 665-686.

Yurtsever, Haluk. **Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya**, Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Yücesan Özdemir, Gamze ve Ali Murat Özdemir. **Sermayenin Adaleti: Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika**, Dipnot Yayınları, No: 49, Ankara, 2008.

Yücesan Özdemir, Gamze. **İletişim, Emek ve Kalkınma: Ekonomi Politik Yaklaşım**, GÜ İletişim Fakültesi, Ankara, 2008.

Yükseler, Zafer ve Ercan Türkan. Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, TÜSİAD-TCMB-EAF Ortak Yayını, TÜSİAD Yayınları, No: TÜSİAD-T/2008-03/455, TÜSİAD, İstanbul, 2008.

Yükseler, Zafer. 1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış, Tartışma Metni, Sayı: 2004/23, TEK Yayınları, Ankara, 2004.

Zafir, Ceran Zeynep ve Funda H. Sezgin, "Analysis of the Effects of Foreign Direct Investment on the Financing of Current Account Deficits in Turkey," **International Journal of Business and Social Science**, Cilt: 3 Sayı: 10, 2012, ss. 68-78.

Zagler, Martin. Distributional Consequences of Capital Tax Coordination, Discussion Paper, 6. SFB International Tax Coordination, Vienna University, Vienna, 2005.

Zukrowska, Katarzyna vd., FDI and Trade: Exemplification of Poland and other Post-Communist States, Ezoneplus Working Paper, Sayı: 7A, Research Project: The Eastward Enlargement of the Eurozone (HPSE-CT-2001-00084), Fifth Framework Programme 2001-2004 of European Commission, Freie Universität Berlin, Berlin, August 2002.

EKLER

Ek 1: Sermaye Hareketlerini Açıklayan İtici ve Çekici Etkenler

ÇEKİCİ ETKENLER	İTİCİ ETKENLER	KAYNAK
– Yatırım getirisi – Reel GSMH artış oranı – Gayri safi sermaye oluşumu (% GSMH) – Tüketim (% GSMH) – Enflasyon – Kamusal mali denge (% GSMH) – Emtia fiyatları – Ticaret hadleri – Dış borç – Dış borcun ithalata oranı – Borç servisi – Rezervler – Rezervlerin ithalata oranı	– ABD kısa vadeli faiz oranı – Reel döviz kuru	Guillermo A. Calvo, Leonardo Leiderman ve Carmen Reinhart, "Capital Inflows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role of External Factors", IMF Staff Papers, Cilt: 40, No. 1, IMF Publication Service, Washington, D.C., 1993, s. 124 ve 140.
– Ulusal faiz oranı – Yatırım getirileri – Döviz kuru – Menkul kıymet fiyatları – Gayrimenkul fiyatları – Reel para balansı – Baz para – Uluslararası rezervler – Banka kredileri	– Uluslararası faiz oranı	Nadeem Ul Haque, Donald Mathieson ve Sunil Sharma, "Causes of Capital Inflows and Policy Responses to Them", Finance & Development, Cilt: 34, No. 1, 1997, s. 3-4.
– Kredi notu – Serbest piyasa döviz kuru getirisi	– ABD faiz oranı – ABD reel sanayi üretimi seviyesi	Mark Taylor ve Lucio Sarno, "Capital Flows to Developing Countries: Long - and Short - Term Determinants," The World Bank Economic Review, Cilt: 11, No. 3, 1997, s. 457-458.
– Kamu harcaması – Bütçe açığı – Reel faiz oranı	– Gelişmiş ülkelerdeki faiz oranları	Pierre Richard Agenor, "The Surge in Capital Flows: Analysis of 'Pull' and 'Push' Factors," International Journal of Finance and Economics, Cilt: 3, No. 1, 1998, s. 44,49.
– Menkul kıymetler borsası fiyat-kazanç oranı – Menkul kıymetler borsası yatırım getirileri – Kredi notu – Borcun ikincil piyasa fiyatı	– ABD faiz oranı – ABD sanayi üretim endeksi	Punam Chuhan, Constantin Claessens ve Nlandu Mamingi, Equity and Bond Flows to Latin America and Asia: The Role of Global and Country Factors, Policy Research Working Paper, No. 1160, The World Bank, Washington, D.C., 1993, s. 442.

Ek 1 (devamı)

– Uluslararası faiz oranı	– 3 aylık hazine bonosu ile 3 aylık LIBOR arasındaki fark – Reel GSMH artış oranı – Sanayi üretim endeksi	Oya Celasun, Cevdet Denizer ve Dong He, Capital Flows, Macroeconomic Management and the Financial System: Turkey, 1989-97, Policy Research Working Paper, No. 2141, The World Bank, New York, 1999, s. 11, 53.
– GSMH artış oranı – Özelleştirme endeksi	– Küresel ticaret – Küresel GSMH artış oranı – Reel LIBOR (3 aylık LIBOR ile ABD TÜFE enflasyon oranı farkı)	Dipak Dasgupta ve Dilip Ratha, What Factors Appear to Drive Private Capital Flows to Developing Countries? And How Does Official Lending Respond?, Policy Research Working Paper, No. 2392, The World Bank, New York, 2000, s. 4.
– Reel GSMH – Sanayi üretimi – Reel döviz kuru – Reel para stoğu (M2) / Yurtiçi fiyat düzeyi	– ABD Reel GSMH – ABD hazine bonosu faiz oranı – Ticaret haddi	Yoonbai Kim, “Causes of Capital Flows in Developing Countries”, Journal of International Money and Finance, Cilt: 19, No. 2, 2000, s. 251.
– Reel GSMH artış oranı – Kamu kesimi dengesi (% GSMH) – Gayri safi yurtiçi yatırım (% GSMH) – Toplam ithalat (% GSMH) – Dış borç servisi (% GSMH) – Özel sektör içinde bankacılık sektörü nominal kredilerin artış oranı – Reel döviz kuru kazancı	– Reel uluslararası faiz oranı (3 aylık LIBOR ile ABD 3 aylık TÜFE farkı) – Gelişmekte olan ülkelere yönelik net özel sermaye hareketleri ve sermaye girişi yapılan ülkeye yönelik sermaye akımları arasındaki fark (Gelişmiş ülkelerin GSMH’sına oranı) – GSMH	Leonardo Hernández, Pamela Mellado ve Rodrigo Valdés, Determinants of Private Capital Flows in the 1970s and 1990s: Is There Evidence of Contagion?, IMF Working Paper, No. WP/01/64, IMF Publication Service, Washington, DC., 2001, s. 11.
– GSMH – Yurtiçi para arzı (M2)	– ABD GSMH – ABD Faiz Oranı	Yung Hsiang Ying ve Yoonbai Kim, “An Empirical Analysis on Capital Flows: The Case of Korea and Mexico,” Southern Economic Journal, Cilt: 67, No. 4, 2001, s. 959.
– Kişi başına GSMH – Ticari açıklık – Reel döviz kuru oynaklığı – Enflasyon oynaklığı – İhracat iptali – Sermaye hesabı kısıtlamaları – Katlı döviz kuru oranı – 1000 kişi başına telefon – Yasa ve düzen endeksi – İşletmelerin borsa değeri – Yurtiçi krediler	– ABD reel faiz oranı – İş çevrimleri	Faisal Ahmed, Rabah Arezki ve Norbert Funke, The Composition of Capital Flows: Is South Africa Different?, IMF Working Paper, No: WP/05/40, IMF Publication Service, Washington, D.C., 2005, s. 10, 22.

Ek 1 (devamı)

- Hazine bonusu gerçek faiz oranı - Borsa endeksi - Bütçe dengesi - Cari işlemler dengesi	- 3 ay vadeli ABD hazine bonusu faiz oranı - ABD sanayi üretimi endeksi	Ali Aşkın Çulha, "A Structural VAR Analysis of the Determinants of Capital Flows into Turkey", Central Bank Review, No. 2, Central Bank of the Republic of Turkey, Ankara, 2006, s. 19.
- Reel GSMH artış oranı - Para arzı	- ABD reel GSMH artış oranı - ABD hazine bonusu faiz oranı	Glauco De Vita ve Khine S. Kyaw, "Determinants of Capital Fows to Developing Countries: A Structural VAR Analysis," <i>Journal of Economic Studies</i>, Cilt: 35, No. 4, 2008, s. 307.
- Devlet tahvili faizi - Döviz kuru - Hisse senedi getiri oranı - Sanayi üretimi seviyesi - Faiz oranı - Enflasyon oranı	- ABD Federal fon oranı - ABD sanayi üretimi	Sebastián Nieto Parra ve Javier Santiso, The Usual Suspects: A Primer on Investment Banks' Recommendations and Emerging Markets, Working Paper, No. 258, OECD Development Centre, OECD Publication, Paris, 2007, s. 34-35.
- Uluslararası rezervler - Döviz kuru - Gerçek GSMH - Tüketici fiyatları endeksi - Dış satım ve dış alım - Kamusal gelirler - Bütçe açığı - Menkul ve gayrimenkul varlık fiyatları	- Emtia fiyatları - Uluslararası faiz oranı - Gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme oranı - Makro ekonomik oynaklık	Carmen Reinhart ve Vincent Reinhart, From Capital Flow Bonanza to Financial Crash, MPRA Paper, No. 11866, University Library of Munich, Munich, 2008, s. 12.
- Borsa değeri - Sermaye denetimleri - Gerçek GSMH - Kamu borcu / GSMH - Kişi başına GSMH	- Oynaklık endeksi - Gelişmiş ülkeler para arzı artış oranı (ABD, Avro Bölgesi ve Japonya için M2; BK için M4) - Uluslararası faiz oranı [ABD, Avro Bölgesi (merkez ülkeler) ve Japonya devlet tahvili faiz oranı ortalaması] - Küresel üretim artış hızı	Kristin J. Forbes ve Francis E. Warnock, Debt – and Equity – Led Capital Flow Episodes, NBER Working Paper, No. 18329, Cambridge, 2012, s. 11-12.
- Bankacılık sektörü özsermaye getiri oranı (Net kar / özsermaye)	- Faiz oranı (Avrupa Merkez Bankası repo oranı ve Amerikan Merkez Bankası hedef faiz oranı farkı) - Para stoku (ABD, Avro Bölgesi ve Japonya için M2; BK için M4) - Ekonomik büyüme	Valentina Bruno ve Hyun Song Shin, Capital Flows, Cross-Border Banking and Global Liquidity, NBER Working Paper, No. 19038, Cambridge, 2013, s. 2.

Ek 2: Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
FİNANS HESABI	-1033	-1490	-1746	-1448	1390	-540	-3989	2397	-3648	-8903	3917
Doğrudan Yatırımlar	-113	-99	-125	-106	-354	-663	-700	-783	-779	-622	-559
Net Varlık Edinimi	0	0	0	9	0	0	-16	27	65	14	49
Sermaye	0	0	0	9	0	0	-16	27	65	14	49
Yatırım								30	66	65	50
Tasfiye								3	1	51	1
Diğer Sermaye (Net)											
Net Yükümlülük Oluşumu	113	99	125	115	354	663	684	810	844	636	608
Sermaye								810	844	636	608
Yatırım								907	911	746	636
Tasfiye								97	67	110	28
Diğer Sermaye (Net)											
Gayrimenkul (Net)											
Portföy Yatırımları	0	0	-146	-282	-1178	-1386	-547	-623	-2411	-3587	-1106
Net Varlık Edinimi	0	0	0	25	6	59	134	91	754	893	17
Net Yükümlülük Oluşumu	0	0	146	307	1184	1445	681	714	3165	4480	1123
Hisse Senetleri	0	0	0	0	0	17	89	147	350	570	989
Borç Senetleri	0	0	146	307	1184	1428	592	567	2815	3910	134
Diğer Yatırımlar	-920	-1391	-1475	-1060	2922	1509	-2742	3803	-458	-4694	5582
Efektif ve Mevduatlar	671	-952	-737	-917	215	-609	-393	3192	1988	1305	-3711
Net Varlık Edinimi	1074	-415	51	108	820	187	567	1760	2142	2894	-2451
Net Yüküml. Oluşumu	403	537	788	1025	605	796	960	-1432	154	1589	1260
Krediler	-964	94	-932	-413	2586	2184	-1870	902	-844	-3350	8429
Net Varlık Edinimi	573	296	253	842	607	-390	-156	811	327	289	38
Net Yüküml. Oluşumu	1537	202	1185	1255	-1979	-2574	1714	-91	1171	3639	-8391
Ticari Krediler	-545	-472	168	498	213	-67	-361	-433	-1526	-2378	979
Net Varlık Edinimi											
Net Yüküml. Oluşumu	545	472	-168	-498	-213	67	361	433	1526	2378	-979
Diğer Varlık. ve Yüküml.	-82	-61	26	-228	-92	1	-118	142	-76	-271	-115
Net Varlık Edinimi	-22	-8	9	-5	1	-168	-2	-8	-31	-222	-62
Net Yüküml. Oluşumu	60	53	-17	223	93	-169	116	-150	45	49	53
Özel Çekme Hakları, SDR (Net Yük.)											

Ek 2 (devamı)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
FİNANS HESABI	-4912	-5483	-6941	1071	-5349	-12935	4327	-7537	-7112	-14184	-37332
Doğrudan Yatırımlar	-772	-612	-554	-573	-138	-112	-2855	-939	-1222	-2005	-8967
Net Varlık Edinimi	113	110	251	367	645	870	497	143	480	780	1064
Sermaye	113	110	251	367	645	870	497	143	480	780	1064
Yatırım	114	133	272	396	655	1029	604	251	486	815	1065
Tasfiye	1	23	21	29	10	159	107	108	6	35	1
Diğer Sermaye (Net)											
Net Yükümlülük Oluşumu	885	722	805	940	783	982	3352	1082	1702	2785	10031
Sermaye	885	722	805	940	783	982	3352	566	688	1092	8134
Yatırım	934	914	852	953	813	1707	3374	571	696	1190	8535
Tasfiye	49	192	47	13	30	725	22	5	8	98	401
Diğer Sermaye (Net)								516	16	350	56
Gayrimenkul (Net)								998	1343	1841	
Portföy Yatırımları	-270	-589	-1675	6690	-3475	-1055	4479	551	-2498	-8048	-13457
Net Varlık Edinimi	433	1361	669	1601	713	560	752	2054	1353	1363	1213
Net Yükümlülük Oluşumu	703	1950	2344	-5089	4188	1615	-3727	1503	3851	9411	14670
Hisse Senetleri	195	191	8	-518	428	489	-79	-16	905	1427	5669
Borç Senetleri	508	1759	2336	-4571	3760	1126	-3648	1519	2946	7984	9001
Diğer Yatırımlar	-3870	-4282	-4712	-5046	-1736	-11768	2703	-7149	-3392	-4131	-14908
Efektif ve Mevduatlar	-1032	-4077	-198	-2125	1215	1710	-95	-942	-2092	5318	-147
Net Varlık Edinimi	1430	-1510	678	752	1454	1690	-927	-594	-724	5965	342
Net Yüküml. Oluşumu	2462	2567	876	2877	239	-20	-832	348	1368	647	489
Krediler	-1261	-825	-4478	-3244	-2604	-12984	120	-5059	-350	-6750	-11782
Net Varlık Edinimi	-1101	125	358	261	453	-116	734	-19	404	-617	-177
Net Yüküml. Oluşumu	160	950	4836	3505	3057	12868	614	5040	754	6133	11605
Ticari Krediler	-1486	-328	-572	40	-613	-779	2375	-1562	-1271	-2566	-2686
Net Varlık Edinimi					106	26	445	921	910	1635	388
Net Yüküml. Oluşumu	1486	328	572	-40	719	805	-1930	2483	2181	4201	3074
Diğer Varlık ve Yüküml.	-91	948	536	283	266	285	303	414	321	-133	-293
Net Varlık Edinimi	87	1073	755	472	337	372	385	511	429	25	20
Net Yüküml. Oluşumu	178	125	219	189	71	87	82	97	108	158	313
Özel Çekme Hakları, SDR (Net Yük.)											

Ek 2 (devamı)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
FİNANS HESABI	-38178	-45304	-36462	-9199	-57940	-64319	-69749	-72207	-41594	-10934
Doğrudan Yatırımlar	-19261	-19941	-17302	-7032	-7617	-13812	-9179	-8757	-5476	-11730
Net Varlık Edinimi	924	2106	2549	1553	1482	2370	4105	3627	7047	5088
Sermaye	924	2106	2549	1553	1464	2349	4074	3114	4963	4925
Yatırım	1677	2275	2604	2040	1823	2542	4334	3226	5234	5240
Tasfiye	753	169	55	487	359	193	260	112	271	315
Diğer Sermaye (Net)					18	21	31	513	2084	163
Net Yükümlülük Oluşumu	20185	22047	19851	8585	9099	16182	13284	12384	12523	16818
Sermaye	16982	18394	14713	6184	6221	14145	10126	9310	8315	11494
Yatırım	17639	19137	14748	6266	6256	16136	10759	9878	8576	11858
Tasfiye	657	743	35	82	35	1991	633	568	261	364
Diğer Sermaye (Net)	281	727	2201	619	384	24	522	25	-113	1168
Gayrimenkul (Net)	2922	2926	2937	1782	2494	2013	2636	3049	4321	4156
Portföy Yatırımları	-7415	-833	5014	-227	-16083	-22204	-41012	-23988	-20104	15498
Net Varlık Edinimi	3987	1947	1244	2711	3534	-2688	-2657	-2601	746	6129
Net Yükümlülük Oluşumu	11402	2780	-3770	2938	19617	19516	38355	21387	20850	-9369
Hisse Senetleri	1939	5138	716	2827	3468	-985	6276	842	2559	-2395
Borç Senetleri	9463	-2358	-4486	111	16149	20501	32079	20545	18291	-6974
Diğer Yatırımlar	-11502	-24530	-24174	-1940	-34240	-28303	-19558	-39462	-16014	-14702
Efektif ve Mevduatlar	5671	6849	8927	-16821	-22597	-8574	-8826	-13051	437	2106
Net Varlık Edinimi	10293	3526	13325	-12686	-8760	-12882	-1027	-4518	283	14993
Net Yüküml. Oluşumu	4622	-3323	4398	4135	13837	-4308	7799	8533	-154	12887
Krediler	-18678	-28459	-29414	14304	-10354	-18171	-10186	-21773	-15173	-13612
Net Varlık Edinimi	725	-139	422	282	428	760	817	631	1863	792
Net Yüküml. Oluşumu	19403	28320	29836	-14022	10782	18931	11003	22404	17036	14404
Ticari Krediler	1745	-2684	-3300	2489	-863	-1141	-100	-4254	-807	-2934
Net Varlık Edinimi	2419	1466	-1723	1410	1273	817	873	1351	-481	-975
Net Yüküml. Oluşumu	674	4150	1577	-1079	2136	1958	973	5605	326	1959
Diğer Varlık. ve Yüküml.	-240	-236	-387	-415	-426	-417	-446	-384	-471	-262
Net Varlık Edinimi	42	116	32	31	39	108	40	196	-6	6
Net Yüküml. Oluşumu	282	352	419	446	465	525	486	580	465	268
Özel Çekme Hakları, SDR (Net Yük.)	0	0	0	1497	0	0	0	0	0	0

Ek 3: Uluslararası Faiz Oranı

Kısa Vadeli Faiz Oranı (yılık, yüzde)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	8,96	9,46	9,46	7,02	5,12	4,57	3,37	3,50	3,60	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
Belçika	14,03	15,27	13,97	10,40	11,42	9,52	8,08	7,05	6,73	8,80	9,63	9,38	9,37	8,22	5,70	4,78	3,22	3,44	3,56	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
Finlandiya	..	..	..	..	..	..	..	10,03	9,97	12,56	14,00	13,08	13,25	7,77	5,35	5,75	3,63	3,23	3,57	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
Fransa	12,21	15,26	14,62	12,47	11,70	9,94	7,71	8,27	7,94	9,40	10,32	9,62	10,34	8,59	5,85	6,58	3,94	3,46	3,56	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
Almanya	9,54	12,11	8,88	5,78	5,99	5,45	4,64	4,03	4,33	7,12	8,49	9,25	9,52	7,30	5,36	4,53	3,31	3,33	3,54	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
Japonya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Hollanda	..	..	..	..	..	..	5,68	5,36	4,82	7,39	8,68	9,28	9,35	6,85	5,18	4,37	3,00	3,33	3,46	2,96	4,39	4,26	3,32	2,33	2,11	2,18	3,08	4,28	4,63	1,23	0,81	1,39	0,57	0,22	0,21
ABD	13,07	15,91	12,27	9,07	10,37	8,05	6,52	6,86	7,73	9,09	8,15	5,84	3,68	3,17	4,63	5,92	5,39	5,62	5,47	5,33	6,46	3,69	1,73	1,15	1,56	3,51	5,15	5,27	2,97	0,56	0,31	0,30	0,28	0,17	0,12
Ortalama	12,21	14,64	12,44	9,43	9,87	8,24	6,53	6,93	6,92	9,06	9,75	9,42	9,28	6,99	5,31	5,21	3,69	3,70	3,82	3,30	4,69	4,18	3,09	1,90	1,79	2,09	2,99	3,96	3,95	1,07	0,69	1,12	0,50	0,22	0,20

Uzun Vadeli Faiz Oranı (yılık, yüzde)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	8,73	8,55	8,14	6,71	7,03	7,13	6,32	5,68	4,71	4,68	5,56	5,08	4,97	4,15	4,15	3,39	3,80	4,30	4,36	3,94	3,23	3,32	2,37	2,01	1,49
Belçika	11,90	13,44	13,43	11,94	12,24	10,97	8,63	8,18	8,01	8,59	10,06	9,31	8,66	7,22	7,70	7,38	6,30	5,59	4,70	4,71	5,57	5,06	4,89	4,15	4,06	3,37	3,81	4,33	4,40	3,82	3,35	4,18	2,96	2,37	1,74
Finlandiya	..	..	..	..	..	..	..	..	10,56	12,09	13,21	11,71	11,97	8,83	9,04	8,79	7,08	5,96	4,79	4,72	5,48	5,04	4,98	4,14	4,11	3,35	3,78	4,29	4,29	3,74	3,01	3,01	1,88	1,86	1,45
Fransa	13,78	16,29	16,00	14,37	13,40	11,87	9,12	9,48	9,08	8,80	9,93	9,04	8,59	6,78	7,22	7,54	6,31	5,58	4,64	4,61	5,39	4,94	4,86	4,13	4,10	3,41	3,80	4,30	4,23	3,65	3,12	3,32	2,54	2,20	1,67
Almanya	8,43	10,13	8,91	8,08	7,96	7,04	6,16	6,25	6,49	7,03	8,71	8,46	7,85	6,52	6,88	6,86	6,23	5,66	4,58	4,49	5,26	4,80	4,78	4,07	4,04	3,35	3,76	4,22	3,98	3,22	2,74	2,61	1,50	1,57	1,16
Japonya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	5,13	6,96	6,34	5,33	4,32	4,36	3,44	3,10	2,37	1,54	1,75	1,74	1,32	1,26	1,00	1,49	1,35	1,74	1,67	1,47	1,33	1,15	1,10	0,84	0,69	0,52
Hollanda	10,21	11,55	10,10	8,61	8,33	7,33	6,32	6,40	6,42	7,22	8,92	8,74	8,10	6,36	6,87	6,90	6,15	5,58	4,63	4,63	5,40	4,96	4,89	4,12	4,10	3,37	3,78	4,29	4,23	3,69	2,99	2,99	1,93	1,96	1,45
ABD	11,46	13,91	13,00	11,11	12,44	10,62	7,68	8,38	8,85	8,50	8,55	7,86	7,01	5,87	7,08	6,58	6,44	6,35	5,26	5,64	6,03	5,02	4,61	4,02	4,27	4,29	4,79	4,63	3,67	3,26	3,21	2,79	1,80	2,35	2,54
Ortalama	11,16	13,06	12,29	10,82	10,87	9,57	7,58	7,74	8,24	8,19	9,38	8,75	8,21	6,58	7,02	6,83	5,99	5,35	4,36	4,40	5,05	4,53	4,41	3,72	3,79	3,24	3,66	4,00	3,83	3,33	2,85	2,92	1,98	1,88	1,50

Ek 4: Yatırımın Getirileri

Kıpt Başına GSMH	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Avusturya	10.834,67	9.385,51	9.415,65	9.519,22	8.963,17	9.137,04	13.026,67	16.314,27	17.486,49	17.400,48	21.651,46	22.438,67	24.957,92	24.123,80	25.579,47	30.114,28	29.557,27	26.493,15
Belçika	12.917,89	10.656,08	9.363,53	8.859,00	8.463,81	8.752,65	12.164,63	15.123,18	16.404,14	16.563,75	20.656,12	21.107,58	23.451,50	22.353,33	24.208,14	28.451,96	27.563,75	24.896,80
Finlandiya	11.233,27	10.932,85	10.946,60	10.511,21	10.847,20	11.405,78	14.952,15	18.561,81	22.032,56	23.966,39	28.380,43	25.523,59	22.369,32	17.633,66	20.312,17	26.270,74	25.771,04	24.671,04
Fransa	12.757,75	11.142,44	10.528,39	10.020,72	9.442,55	9.784,02	13.571,08	16.346,71	17.730,73	17.750,07	21.863,88	21.763,17	23.925,14	22.493,12	23.601,65	26.995,44	26.964,37	24.304,02
Almanya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21.928,26	22.978,31	26.012,08	25.156,33	26.657,37	31.153,30	29.999,68	26.540,87
Japonya	9.377,69	10.284,62	9.488,16	10.274,86	10.849,99	11.538,86	17.013,99	20.535,44	24.831,77	24.764,21	25.388,27	28.824,20	31.277,66	35.702,77	39.083,70	42.848,53	37.711,39	34.580,76
Hollanda	13.623,49	11.394,94	10.946,25	10.546,47	9.842,84	9.788,10	13.594,07	16.489,63	17.519,33	17.172,12	21.022,70	21.479,66	23.637,24	22.856,70	24.339,59	28.843,54	28.526,53	26.261,25
ABD	12.330,42	13.690,97	14.121,45	15.208,96	16.720,06	17.807,69	18.618,80	19.558,45	20.880,27	22.263,24	23.292,02	23.814,35	24.974,01	26.009,33	27.347,75	28.362,80	29.626,65	31.111,51

Kıpt Başına GSMH	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	27.179,05	27.063,33	24.490,66	24.467,77	26.320,51	32.019,29	36.600,09	38.191,08	40.386,18	46.494,71	51.261,18	47.489,74	46.377,01	50.884,04	48.154,25	50.419,61	51.155,47
Belçika	25.415,20	25.351,27	23.113,30	23.046,34	24.993,00	30.675,25	35.481,48	36.823,57	38.788,11	44.229,44	48.280,89	44.723,27	44.273,06	47.992,68	45.103,89	47.260,72	47.869,74
Finlandiya	25.990,55	26.181,55	24.251,95	24.911,48	26.837,00	32.813,64	37.636,54	38.966,18	41.106,48	48.253,76	53.354,11	47.059,75	46.165,05	50.783,07	47.291,82	49.265,15	49.557,23
Fransa	25.034,12	24.740,12	22.437,55	22.509,22	24.245,88	29.620,03	33.773,50	34.776,17	36.446,43	41.500,92	45.303,19	41.500,38	40.549,03	43.608,38	40.693,54	42.271,79	42.568,20
Almanya	31.249,89	35.324,74	37.634,42	33.021,58	31.531,47	34.009,00	36.725,69	36.004,98	34.268,41	34.234,86	38.086,76	39.536,93	41.027,37	41.099,92	45.264,55	45.091,41	46.608,20
Japonya	27.484,82	27.891,40	26.065,58	26.713,59	28.954,56	35.384,83	39.828,33	41.243,24	43.929,18	50.669,31	56.429,77	51.809,63	50.338,71	53.626,92	49.248,44	50.929,51	51.480,62
Hollanda	32.446,93	34.078,85	35.892,43	36.695,18	37.574,44	39.056,32	41.283,06	43.640,67	45.752,65	47.365,80	47.714,44	46.333,62	47.663,67	49.005,51	50.625,53	52.102,59	53.702,14

Yatırımın Getiri	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Oran	-4,03	-3,97	-3,97	-3,98	-3,95	-3,96	-4,11	-4,21	-4,24	-4,24	-4,34	-4,35	-4,40	-4,38	-4,41	-4,48	-4,47	-4,42
Avusturya	-4,11	-4,03	-3,97	-3,95	-3,93	-3,94	-4,09	-4,18	-4,21	-4,22	-4,32	-4,32	-4,37	-4,35	-4,39	-4,45	-4,44	-4,40
Belçika	-4,05	-4,04	-4,04	-4,02	-4,04	-4,06	-4,17	-4,27	-4,34	-4,38	-4,45	-4,41	-4,35	-4,25	-4,31	-4,42	-4,41	-4,39
Finlandiya	-4,11	-4,05	-4,02	-4,00	-3,98	-3,99	-4,13	-4,21	-4,25	-4,25	-4,34	-4,34	-4,38	-4,35	-4,37	-4,43	-4,43	-4,39
Fransa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-4,34	-4,36	-4,42	-4,40	-4,43	-4,49	-4,48	-4,42
Almanya	-3,97	-4,01	-3,98	-4,01	-4,04	-4,06	-4,23	-4,31	-4,40	-4,39	-4,40	-4,46	-4,50	-4,55	-4,59	-4,63	-4,58	-4,54
Japonya	-4,13	-4,06	-4,04	-4,02	-3,99	-3,99	-4,13	-4,22	-4,24	-4,23	-4,32	-4,33	-4,37	-4,36	-4,39	-4,46	-4,46	-4,42
Hollanda	-4,09	-4,14	-4,15	-4,18	-4,22	-4,25	-4,27	-4,29	-4,32	-4,35	-4,37	-4,38	-4,40	-4,42	-4,44	-4,45	-4,47	-4,49
ABD	-4,07	-4,04	-4,02	-4,02	-4,02	-4,04	-4,16	-4,24	-4,29	-4,29	-4,36	-4,37	-4,40	-4,38	-4,41	-4,48	-4,47	-4,43

Yatırımın Getiri	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Oran	-4,43	-4,43	-4,39	-4,39	-4,42	-4,51	-4,56	-4,58	-4,61	-4,67	-4,71	-4,68	-4,67	-4,71	-4,68	-4,70	-4,71
Avusturya	-4,41	-4,40	-4,36	-4,36	-4,40	-4,49	-4,55	-4,57	-4,59	-4,65	-4,68	-4,65	-4,65	-4,68	-4,65	-4,67	-4,68
Belçika	-4,41	-4,42	-4,38	-4,40	-4,43	-4,52	-4,58	-4,59	-4,61	-4,68	-4,73	-4,67	-4,66	-4,71	-4,67	-4,69	-4,70
Finlandiya	-4,40	-4,39	-4,35	-4,35	-4,38	-4,47	-4,53	-4,54	-4,56	-4,62	-4,66	-4,62	-4,61	-4,64	-4,61	-4,63	-4,63
Fransa	-4,43	-4,42	-4,37	-4,39	-4,48	-4,48	-4,53	-4,53	-4,55	-4,61	-4,65	-4,61	-4,61	-4,66	-4,63	-4,65	-4,67
Almanya	-4,49	-4,55	-4,58	-4,52	-4,50	-4,53	-4,56	-4,56	-4,53	-4,53	-4,58	-4,60	-4,63	-4,67	-4,67	-4,59	-4,56
Japonya	-4,44	-4,45	-4,42	-4,43	-4,46	-4,55	-4,60	-4,62	-4,64	-4,70	-4,75	-4,71	-4,70	-4,73	-4,69	-4,71	-4,71
Hollanda	-4,51	-4,53	-4,56	-4,56	-4,57	-4,59	-4,62	-4,64	-4,66	-4,68	-4,68	-4,67	-4,68	-4,69	-4,70	-4,72	-4,73
ABD	-4,44	-4,45	-4,43	-4,42	-4,45	-4,52	-4,57	-4,58	-4,60	-4,64	-4,68	-4,65	-4,65	-4,68	-4,66	-4,67	-4,67

Ek 5: Gelirin Yaratılmasında Yapısal Değişim

TARIM	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	4,89	4,49	4,12	3,86	4,09	3,57	3,66	3,62	3,46	3,42	3,50	3,18	2,77	2,49	2,67	2,41	2,23	2,15	2,02	1,94	1,85	1,87	1,76	1,68	1,67	1,42	1,47	1,60	1,51	1,30	1,44	1,61	1,54	1,44	1,34
Belçika	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1,44	1,47	1,49	1,39	1,20	1,31	1,23	1,15	1,14	1,14	0,94	1,01	0,99	0,79	0,75	0,88	0,70	0,78	0,83	0,74
Finlandiya	9,59	8,59	8,73	8,48	8,19	7,80	7,46	6,04	6,05	6,06	6,21	5,54	4,90	5,00	4,78	4,33	3,95	3,95	3,34	3,32	3,38	3,15	3,05	2,91	2,72	2,61	2,30	2,68	2,46	2,54	2,73	2,73	2,73	2,88	2,81
Fransa	4,06	3,97	4,55	4,04	3,78	3,76	3,63	3,47	3,21	3,50	3,50	2,92	2,88	2,55	2,68	2,73	2,70	2,63	2,65	2,51	2,34	2,34	2,23	2,06	2,03	1,87	1,70	1,80	1,69	1,46	1,78	1,84	1,82	1,60	1,68
Almanya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1,19	1,09	1,03	1,05	1,07	1,12	1,11	1,11	1,05	1,04	1,08	0,97	0,89	1,03	0,78	0,80	0,84	0,91	0,76	0,74	0,81	0,87	0,86	0,75
Japonya	3,08	2,97	2,87	2,85	2,81	2,70	2,55	2,39	2,24	2,18	2,12	1,98	1,89	1,73	1,98	1,75	1,77	1,63	1,71	1,68	1,59	1,45	1,47	1,39	1,33	1,22	1,18	1,15	1,15	1,16	1,18	1,16	1,21	1,21	..
Hollanda	3,70	4,14	4,25	4,06	4,04	4,05	4,19	4,14	4,09	4,43	4,31	4,18	3,91	3,43	3,48	3,39	3,20	3,33	2,85	2,57	2,49	2,43	2,27	2,25	2,03	2,03	2,11	2,00	1,78	1,69	1,91	1,67	1,78	1,97	1,99
ABD	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1,37	1,24	1,17	1,17	1,15	0,98	1,15	1,29	1,17	1,04	1,07	1,14	1,04	1,16	1,36	1,29	1,45	..
Ortalama	5,06	4,83	4,90	4,66	4,58	4,38	4,30	3,93	3,81	3,92	3,93	3,17	2,91	2,71	2,78	2,45	2,35	2,21	2,03	1,93	1,90	1,85	1,74	1,68	1,65	1,51	1,45	1,52	1,43	1,34	1,48	1,48	1,50	1,53	1,55

SANAYİ	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	58,0	58,7	60,1	60,8	61,6	61,8	62,1	62,7	63,0	63,4	63,1	63,5	64,5	65,6	65,3	65,4	65,5	65,7	66,0	66,1	66,5	66,6	67,6	67,7	67,7	68,2	68,0	67,6	68,4	69,8	70,0	69,8	70,0	70,3	70,3
Belçika	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	69,5	69,7	69,3	69,9	70,9	70,8	71,7	72,3	73,0	73,3	73,9	73,8	73,9	74,5	75,8	75,5	75,9	76,2	76,7	76,8
Finlandiya	52,4	53,7	54,5	55,0	55,6	57,1	58,3	59,1	58,9	58,7	60,2	64,0	65,0	64,2	63,0	62,0	63,0	62,6	61,5	61,7	60,5	61,6	62,6	63,2	63,7	63,8	63,0	62,3	63,8	68,0	67,3	68,4	70,2	70,4	71,2
Fransa	65,2	66,2	66,2	67,0	67,7	67,9	68,2	68,8	69,2	69,6	69,6	70,4	70,9	72,3	72,9	72,7	73,4	73,7	73,7	74,2	74,3	74,7	75,2	75,9	76,1	76,6	77,1	77,1	77,6	78,5	78,6	78,3	78,5	78,7	78,9
Almanya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	62,1	63,1	65,3	65,5	66,2	67,2	67,5	67,7	68,3	68,2	68,8	69,8	70,0	69,7	70,0	69,2	68,8	69,2	71,6	69,3	68,7	68,4	68,4	68,6
Japonya	57,9	57,8	58,6	59,4	59,0	59,1	59,7	60,3	60,1	60,0	59,8	60,3	61,6	63,1	64,4	65,2	65,3	65,7	66,4	67,0	67,3	69,0	69,9	70,0	70,1	70,6	70,7	70,6	71,3	72,8	71,3	72,7	72,8	72,6	..
Hollanda	63,6	62,8	63,7	64,5	63,2	63,0	65,3	66,9	66,8	66,5	66,8	67,3	68,6	69,5	69,8	69,7	69,6	70,2	71,3	72,6	72,1	72,5	73,6	73,9	74,5	74,4	74,2	74,4	74,4	75,9	76,0	75,9	75,9	75,9	76,6
ABD	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	74,6	75,3	75,5	75,6	76,7	77,7	77,4	77,0	76,9	76,6	76,7	77,2	78,8	78,5	78,1	78,1	78,1	..
Ortalama	59,4	59,8	60,6	61,3	61,4	61,8	62,7	63,6	63,6	63,6	63,9	64,6	65,6	66,7	66,8	67,3	67,7	68,6	69,0	69,5	69,4	70,2	71,1	71,4	71,5	71,8	71,6	71,4	72,1	73,9	73,3	73,5	73,8	73,9	73,7

HİZMETLER	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	37,2	36,8	35,8	35,4	34,3	34,6	34,3	33,7	33,5	33,2	33,4	33,3	32,7	31,9	32,0	32,2	32,2	32,2	32,0	32,0	31,6	31,5	30,6	30,7	30,6	30,4	30,5	30,8	30,1	28,9	28,6	28,5	28,5	28,2	28,4
Belçika	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	29,1	28,9	29,3	28,7	27,9	27,9	27,1	26,6	25,8	25,6	25,2	25,2	25,1	24,7	23,5	23,7	23,4	23,0	22,5	22,5
Finlandiya	38,1	37,7	36,8	36,6	36,2	35,1	34,3	34,8	35,0	35,3	33,6	30,4	30,1	30,8	32,2	33,7	33,0	33,5	35,1	35,0	36,2	35,2	34,4	33,9	33,6	33,5	34,7	35,1	33,7	29,4	30,0	28,9	27,0	26,8	26,0
Fransa	30,7	29,9	29,2	29,0	28,5	28,4	28,1	27,7	27,6	26,9	26,9	26,7	26,2	25,2	24,4	24,5	23,9	23,7	23,6	23,3	23,3	22,9	22,6	22,1	21,8	21,5	21,3	21,1	20,7	20,0	19,6	19,8	19,7	19,7	19,4
Almanya	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	36,8	35,8	33,7	33,4	32,7	31,7	31,4	31,2	30,7	30,8	30,0	29,2	29,1	29,3	29,3	30,0	30,4	29,9	27,7	30,0	30,5	30,7	30,7	30,7
Japonya	39,1	39,2	38,6	37,7	38,2	38,2	37,8	37,3	37,6	37,8	38,1	37,7	36,5	35,1	33,6	33,1	32,9	32,7	31,8	31,3	31,1	29,5	28,7	28,6	28,6	28,1	28,1	28,2	27,5	26,0	27,5	26,1	26,0	26,2	..
Hollanda	32,7	33,1	32,0	31,4	32,8	32,9	30,5	28,9	29,1	29,0	28,9	28,5	27,5	27,1	26,7	26,9	27,2	26,5	25,8	24,9	25,4	25,1	24,2	23,8	23,5	23,6	23,7	23,6	23,8	22,4	22,1	22,4	22,3	22,2	21,4
ABD	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	24,0	23,5	23,3	23,2	22,2	21,3	21,4	21,7	22,0	22,4	22,2	21,6	20,2	20,3	20,6	20,6	20,5	..
Ortalama	35,5	35,3	34,5	34,0	34,0	33,8	33,0	32,5	32,6	32,4	32,2	32,2	31,5	30,6	30,4	30,3	30,0	29,1	29,0	28,5	28,7	27,9	27,2	26,9	26,8	26,7	27,0	27,1	26,5	24,8	25,2	25,0	24,7	24,6	24,7

Ek 6: Ekonomik Çevrim

GSYİH (Yıllık Artış)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Avusturya	1,7	-0,1	2,0	3,0	0,1	2,5	2,3	1,4	3,3	3,9	4,3	3,4	2,1	0,5	2,4	2,7	2,4	2,2	3,6	3,6	3,4	1,4	1,7	0,8	2,7	2,1	3,4	3,6	1,5	-3,8	1,9	3,1	0,9	0,2	0,3
Belçika	4,4	-0,3	0,6	0,3	2,5	1,7	1,8	2,3	4,7	3,5	3,1	1,8	1,5	-1,0	3,2	2,4	1,6	3,7	2,0	3,7	3,6	0,9	1,6	0,9	3,4	1,9	2,6	3,0	1,0	-2,6	2,5	1,6	0,1	0,3	1,1
Finlandiya	5,4	1,3	3,1	3,1	3,2	3,5	2,7	3,6	5,2	5,1	0,7	-5,9	-3,3	-0,7	3,9	4,2	3,7	6,3	5,4	4,4	5,6	2,6	1,7	2,0	3,9	2,8	4,1	5,2	0,7	-8,3	3,0	2,6	-1,4	-1,3	-0,1
Fransa	1,6	1,1	2,5	1,3	1,5	1,6	2,4	2,6	4,7	4,4	2,9	1,0	1,6	-0,6	2,3	2,1	1,4	2,3	3,6	3,4	3,9	2,0	1,1	0,8	2,8	1,6	2,4	2,4	0,2	-2,9	2,0	2,1	0,2	0,7	0,2
Almanya	1,4	0,5	-0,4	1,6	2,8	2,3	2,3	1,4	3,7	3,9	5,3	5,1	1,9	-1,0	2,5	1,7	0,8	1,8	2,0	2,0	3,0	1,7	0,0	-0,7	1,2	0,7	3,7	3,3	1,1	-5,6	4,1	3,6	0,4	0,1	1,6
Japonya	2,8	4,2	3,4	3,1	4,5	6,3	2,8	4,1	7,1	5,4	5,6	3,3	0,8	0,2	0,9	1,9	2,6	1,6	-2,0	-0,2	2,3	0,4	0,3	1,7	2,4	1,3	1,7	2,2	-1,0	-5,5	4,7	-0,5	1,8	1,6	-0,1
Hollanda	1,3	-0,8	-1,2	2,1	3,1	2,6	2,8	1,9	3,4	4,4	4,2	2,4	1,7	1,3	3,0	3,1	3,1	4,0	4,4	4,5	4,4	1,6	0,0	0,3	1,9	2,3	3,8	4,2	2,1	-3,3	1,1	1,7	-1,6	-0,7	0,9
ABD	-0,2	2,6	-1,9	4,6	7,3	4,2	3,5	3,5	4,2	3,7	1,9	-0,1	3,6	2,7	4,0	2,7	3,8	4,5	4,4	4,7	4,1	1,0	1,8	2,8	3,8	3,3	2,7	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,3	2,2	2,4
Ortalama	2,3	1,1	1,0	2,4	3,1	3,1	2,6	2,6	4,6	4,3	3,5	1,4	1,2	0,2	2,8	2,6	2,4	3,3	2,9	3,3	3,8	1,4	1,0	1,1	2,8	2,0	3,0	3,2	0,7	-4,4	2,7	2,0	0,3	0,4	0,8

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GSYİH Artış Hızı	2,3	1,1	1,0	2,4	3,1	3,1	2,6	2,6	4,6	4,3	3,5	1,4	1,2	0,2	2,8	2,6	2,4	3,3	2,9	3,3	3,8	1,4	1,0	1,1	2,8	2,0	3,0	3,2	0,7	-4,4	2,7	2,0	0,3	0,4	0,8
HP Eğilim*	1,8	2,0	2,1	2,3	2,5	2,6	2,7	2,8	2,8	2,8	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4	2,3	2,2	2,1	1,9	1,8	1,6	1,4	1,2	1,0	0,9	0,8	0,6	0,5	0,4
HP Çevrim*	0,5	-0,9	-1,1	0,1	0,6	0,5	-0,2	-0,2	1,7	1,5	0,8	-1,2	-1,3	-2,3	0,3	0,1	-0,1	0,8	0,4	0,8	1,4	-0,9	-1,2	-1,0	0,8	0,2	1,4	1,8	-0,6	-5,4	1,8	1,2	-0,3	-0,1	0,4

* Hodrick Prescott eğilim bileşeni, zaman serisinin (GSYİH artış hızı) konjonktürden kaynaklanan artış ve azalışları da içeren uzun dönem eğilimini yansıtır. Çevrim bileşeni ise, zaman serisinin eğilim bileşeninden arındırılmış halidir. Eğitim, zaman serisi x, eğilim bileşeni g ve çevrim bileşeni de c değişkenleri ile ifade edildiğinde, $x_t = g_t + c_t$ olmak üzere, aşağıda gösterilen formül aracılığıyla hesaplanır¹³⁰⁹:

$$\min \sum_{t=1}^K (x_t - g_t)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{K-1} [(g_{t+1} - g_t) - (g_t - g_{t-1})]^2$$

Lambda parametresinin, yıllık seriler için 100, çeyrek dönemli seriler için 1600 ve aylık seriler için 14400 olarak seçimi önerilmiştir. Bu çalışmada da çeyrek dönemli ve aylık seriler için getirilen eleştirilerden¹³¹⁰, hareketle yıllık seriler kullanılmış ve buna bağlı olarak lambda parametresi 100 olarak seçilmiştir.

¹³⁰⁹ Robert J. Hodrick, Edward C. Prescott, Post-War U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation, Discussion Paper, Sayı: 451, Northwestern University, Evanston, 1981, s. 3-4.; Robert J. Hodrick, Edward C. Prescott, "Post-War U.S. Business Cycles: An Empirical Investigation," Journal of Money, Credit and Banking. Cilt: 29, Sayı: 1, 1997, s. 3.; Kurt Annen, "[hodrick prescott filter]", http://www.web-reg.de/hp_addin.html, (26/04/2016).

¹³¹⁰ Alp, Başkaya, Kılınç ve Yüksel, 2011, s. 2.

Ek 7: Ulusal Faiz Oranı

	Ulusal Faiz Oranı (3 ay vadeli mevduat)	Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)	Tüketici Fiyat Endeksi (log)	Ulusal Faiz Oranı (gerçek)*	Uluslararası Faiz Oranı (kısa vadeli)	Ulusal Faiz Oranı (Uluslararası Faiz Oranından Farkı)
1980	8,00	29,6	1,47	2,6418	12,21	9,5707
1981	26,50	40,2	1,6	9,5598	14,64	5,0777
1982	45,00	2,61	0,42	31,459	12,44	-19,024
1983	45,33	2,73	0,44	31,256	9,43	-21,826
1984	51,42	2,90	0,46	34,832	9,87	-24,962
1985	49,25	3,06	0,49	32,808	8,24	-24,568
1986	40,58	3,19	0,5	26,644	6,53	-20,118
1987	35,00	173,67	2,24	10,112	6,93	-3,1788
1988	49,08	283,55	2,45	13,506	6,92	-6,5859
1989	53,79	454,57	2,66	13,98	9,06	-4,9198
1990	47,48	754,44	2,88	11,503	9,75	-1,7562
1991	62,68	1283,13	3,11	14,5	9,42	-5,0847
1992	68,74	2131,19	3,33	15,111	9,28	-5,8292
1993	64,57	4395,86	3,64	13,123	6,99	-6,1345
1994	87,79	99,43	2	28,621	5,31	-23,308
1995	75,97	188,04	2,27	22,507	5,21	-17,293
1996	80,75	339,13	2,53	22,157	3,69	-18,462
1997	79,49	629,88	2,8	20,186	3,70	-16,485
1998	80,11	1163,03	3,07	18,95	3,82	-15,127
1999	78,43	1917,45	3,28	17,547	3,30	-14,249
2000	47,16	2970,43	3,47	9,7667	4,69	-5,081
2001	74,70	4586,34	3,66	15,239	4,18	-11,061
2002	50,49	6648,55	3,82	9,6769	3,09	-6,584
2003	37,68	100,00	2	11,893	1,90	-9,9903
2004	24,26	108,60	2,04	7,3204	1,79	-5,5316
2005	20,40	117,48	2,07	5,9697	2,09	-3,8847
2006	21,65	128,76	2,11	6,2827	2,99	-3,2889
2007	22,56	140,03	2,15	6,4881	3,96	-2,5256
2008	22,91	154,66	2,19	6,4978	3,95	-2,5478
2009	17,65	164,32	2,22	4,7994	1,07	-3,7344
2010	15,27	178,40	2,25	4,0037	0,69	-3,31
2011	14,22	189,95	2,28	3,6412	1,12	-2,5199
2012	16,35	206,84	2,32	4,2333	0,50	-3,7296
2013	15,76	222,33	2,35	4,0085	0,22	-3,7922
2014	16,77	242,02	2,38	4,2499	0,20	-4,0524

* $((1+r)/(1+i))-1$ formülü aracılığıyla hesaplanmıştır.

Ek 8: İşgücü Maliyetleri

	İşgücü Maliyeti (TL/saat)	Nominal İşgücü Maliyeti Endeksi (1985=100)	Tüketici Fiyatları Endeksi (1985=100)	Gerçek İşgücü Maliyeti Endeksi (1985=100)	Kişi Başına GSYİH Endeksi (1985=100)	Gerçek İşgücü Maliyeti Endeksi (1985=100)*
1985	808,00	100,00	100,00	100,00	100	100
1986	1.055,00	130,60	134,60	97,00	110,53	87,75874
1987	1.622,00	200,70	186,90	107,40	123,409	87,02762
1988	2.680,00	331,70	327,80	101,20	127,652	79,27834
1989	5.896,00	729,70	555,90	131,30	146,439	89,66167
1990	11.082,00	1.371,50	891,10	153,90	201,104	76,52755
1991	27.132,00	3.357,90	1.479,20	227,00	197,185	115,1205
1992	45.595,00	5.642,90	2.516,10	224,30	203,213	110,3766
1993	77.018,00	9.531,90	4.179,20	228,10	225,819	101,0099
1994	124.806,00	15.446,30	8.621,70	179,20	164,631	108,8497
1995	195.825,00	24.235,80	16.691,60	145,20	206,562	70,29356
1996	364.336,00	45.091,10	30.111,60	149,70	218,797	68,41951
1997	675.177,00	83.561,50	55.917,20	149,40	228,843	65,28504
1998	1.363.543,00	168.755,30	103.223,20	163,50	328,61	49,75507
1999	2.412.020,00	298.517,30	170.215,10	175,40	295,962	59,26444
2000	4.118.843,00	509.757,80	263.663,20	193,30	312,824	61,79196
2001	5.622.111,00	695.805,80	407.096,00	170,90	228,712	74,72274
2002	7.727.079,00	956.321,60	590.289,20	162,00	264,559	61,23399
2003	9.445.875,00	1.169.043,90	739.632,40	158,00	345,813	45,68942
2004	10.891.126,00	1.347.911,60	817.885,50	164,80	437,503	37,66832
2005	12,06	1.492.677,30	884.788,50	168,70	533,017	31,65
2006	13,10	1.621.287,10	969.728,20	167,20	575,525	29,05173
2007	14,32	1.772.277,20	1.054.676,40	168,00	700,533	23,98174
2008	15,83	1.959.158,40	1.164.784,60	168,20	791,241	21,25774
2009	17,36	2.148.514,90	1.237.583,60	173,60	648,537	26,76795
2010	18,19	2.251.237,60	1.343.644,50	167,50	757,771	22,10431
2011	19,03	2.355.198,00	1.430.578,30	164,60	789,971	20,8362
2012	21,37	2.644.802,00	1.557.756,70	169,80	792,365	21,42951
2013	23,01	2.847.772,30	1.674.432,70	170,10	819,826	20,74831

* GSYİH'ye oranlanmıştır.

Ek 9: Dış Açıklık

	Dış Satım	Dış Alım	Dış Ticaret Hacmi	GSYİH	Ticari Açıklık*	Mali Açıklık	
						Resmi	Fiili
1980	2.910.121.619,00	7.909.364.105	10.819.485.724	92.476.660.270,63	0,1170	-1,89480	-
1981	4.702.934.406,00	8.933.373.864	13.636.308.270	95.495.587.893,18	0,1428	-1,89480	-
1982	5.745.973.369,92	8.842.665.488	14.588.638.857	86.764.242.113,77	0,1681	-1,18876	-
1983	5.727.833.672,72	9.235.002.089	14.962.835.761	82.911.912.651,92	0,1805	-1,18876	-
1984	7.133.603.594,26	10.757.032.353	17.890.635.947	80.641.275.015,75	0,2219	-1,18876	-
1985	7.958.009.698,86	11.343.376.345	19.301.386.044	90.378.974.925,30	0,2136	-1,18876	-
1986	7.456.725.600,59	11.104.771.288	18.561.496.888	101.796.174.788,62	0,1823	-1,18876	-
1987	10.190.049.416,47	14.157.806.908	24.347.856.325	117.175.631.138,47	0,2078	-1,18876	-
1988	11.662.024.116,51	14.335.397.805	25.997.421.922	122.128.850.051,12	0,2129	-1,18876	-
1989	11.624.691.720,30	15.792.142.914	27.416.834.635	144.027.089.392,64	0,1904	-0,12635	-
1990	12.959.287.612,12	22.302.125.589	35.261.413.202	202.545.779.572,38	0,1741	-0,12635	-
1991	13.593.462.021,29	21.047.013.873	34.640.475.894	203.036.739.357,50	0,1706	-0,12635	-
1992	14.714.628.825,32	22.871.055.114	37.585.683.940	213.862.708.496,32	0,1757	-0,12635	-
1993	15.345.066.893,08	29.428.369.530	44.773.436.423	242.531.274.081,95	0,1846	-0,12635	-
1994	18.105.872.075,03	23.270.019.027	41.375.891.102	175.628.202.094,26	0,2356	-0,12635	-
1995	21.637.040.881,44	35.709.010.773	57.346.051.655	227.606.778.207,46	0,2520	-0,12635	-
1996	23.224.464.973,00	43.626.642.496	66.851.107.469	243.933.038.303,29	0,2741	-1,18876	0,45094
1997	26.261.071.786,00	48.558.720.673	74.819.792.459	255.243.182.872,95	0,2931	-1,18876	0,47176
1998	26.973.951.738,00	45.921.392.207	72.895.343.945	269.262.054.296,83	0,2707	-1,18876	0,49967
1999	26.587.224.962,00	40.671.272.031	67.258.496.993	249.761.657.740,34	0,2693	-1,18876	0,69738
2000	27.774.906.045,00	54.502.820.503	82.277.726.548	266.559.645.148,06	0,3087	-1,18876	0,76761
2001	31.334.216.356,00	41.399.082.953	72.733.299.309	196.007.195.538,85	0,3711	-1,18876	0,96836
2002	36.059.089.029,00	51.553.797.328	87.612.886.357	232.530.484.885,68	0,3768	-1,18876	0,90332
2003	47.252.836.302,00	69.339.692.058	116.592.528.360	303.008.289.241,03	0,3848	-1,18876	0,83499
2004	63.167.152.820,00	97.539.765.968	160.706.918.788	392.156.028.122,03	0,4098	-1,18876	0,76509
2005	73.476.408.143,00	116.774.150.907	190.250.559.050	482.985.911.161,82	0,3939	-1,18876	0,80524
2006	85.534.676.000,00	139.576.174.000	225.110.850.000	530.917.409.079,21	0,4240	-1,18876	0,93025
2007	107.271.749.904,00	170.062.714.501	277.334.464.405	647.139.781.507,68	0,4286	-1,18876	1,01096
2008	132.027.195.626,00	201.963.574.109	333.990.769.735	730.325.317.389,62	0,4573	0,02869	0,78441
2009	102.142.612.603,00	140.928.421.211	243.071.033.814	614.569.870.621,91	0,3955	0,02869	1,03872
2010	113.883.219.184,00	185.544.331.852	299.427.551.036	731.144.392.259,65	0,4095	0,02869	0,99911
2011	134.906.868.830,00	240.841.676.274	375.748.545.104	774.775.177.316,10	0,4850	0,02869	0,86804
2012	152.461.736.556,00	236.545.140.909	389.006.877.465	788.862.886.963,92	0,4931	0,02869	1,07613
2013	151.802.637.087,00	251.661.250.110	403.463.887.197	823.256.320.309,80	0,4901	0,02869	1,02572
2014	157.610.158.069,00	242.177.117.073	399.787.274.763	798.413.757.862,03	0,5007	0,02869	1,12777

* Ticari açıklık oranı, dış ticaret hacminin GSYİH'ye oranlanmasıyla bulunmuştur.

Ek 10: Makro Ekonomik İstikrar(sızlık)

	GSYİH Fiyat Deflatörü	Ortalama Döviz Kuru (ABD Doları)	Döviz Kuru (% değişim)	Bütçe Açığı (Konsolide)	GSYH (TL)	Bütçe Açığı / GSYH	Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç (milyon ABD doları)	GSYH (ABD Doları)	Dış Borç/GSYH	Endeks Değerleri				Makro ekonomik istikrar(sızlık) Endeksi
										Enflasyon	Döviz Kuru	Kamu Açığı	Dış Borç	
1980	88,10	76,00	1,02	166	7.031,2	0,023609	13.722	90.678.582	0,000151326	0,51	1,39	0,0030	-0,4414	0,37
1981	44,10	110,20	0,45	124	10.620,9	0,011675	-	94.641.620	-	-0,15	0,82	-0,0089	-0,4416	0,05
1982	28,20	160,90	0,46	157	14.104,1	0,011132	-	85.353.718	-	-0,02	0,83	-0,0095	-0,4416	0,09
1983	26,30	224,00	0,39	313	18.692,8	0,016744	16.104	81.133.845	0,000198487	0,28	0,76	-0,0039	-0,4414	0,15
1984	48,20	364,90	0,63	979	29.569,6	0,033108	17.479	78.824.730	0,000221745	1,18	1,00	0,0125	-0,4414	0,44
1985	53,10	518,30	0,42	798	47.176,9	0,016915	20.717	89.263.178	0,000232089	0,45	0,79	-0,0037	-0,4414	0,20
1986	36,00	669,40	0,29	1.411	68.663,2	0,020550	25.752	100.873.141	0,000255291	0,02	0,66	-0,0001	-0,4413	0,06
1987	33,60	855,70	0,28	2.607	100.444,6	0,025955	32.805	115.096.810	0,000285021	0,28	0,65	0,0053	-0,4413	0,12
1988	69,30	1.420,80	0,66	3.990	173.709,5	0,022969	34.305	121.667.375	0,000281957	1,41	1,03	0,0023	-0,4413	0,50
1989	75,50	2.120,80	0,49	7.673	305.579,3	0,025110	38.166	142.635.440	0,000267577	0,43	0,86	0,0045	-0,4413	0,21
1990	58,30	2.607,60	0,23	11.955	528.369,4	0,022626	42.881	200.554.694	0,000213812	0,12	0,60	0,0020	-0,4414	0,07
1991	58,80	4.169,90	0,60	33.517	847.031,9	0,039570	44.506	200.501.800	0,000221973	0,35	0,97	0,0189	-0,4414	0,22
1992	63,70	6.887,50	0,65	47.434	1.469.755,1	0,032273	45.935	210.583.825	0,000218132	0,43	1,02	0,0116	-0,4414	0,25
1993	67,80	10.986,00	0,60	133.666	2.664.115,9	0,050173	52.039	238.377.450	0,000218305	0,41	0,96	0,0295	-0,4414	0,24
1994	106,50	29.704,30	1,70	152.093	5.200.118,5	0,029248	57.518	176.955.492	0,000325042	0,92	2,07	0,0086	-0,4413	0,64
1995	87,20	45.673,50	0,54	3.161.150	10.434.646,6	0,030947	60.448	225.940.654	0,000267539	0,16	0,91	0,2823	-0,4413	0,23
1996	77,80	81.083,60	0,78	1.237.871	19.857.342,6	0,062338	62.227	243.411.534	0,000255645	0,24	1,15	0,0417	-0,4413	0,25
1997	81,50	151.429,00	0,87	2.240.653	38.762.506,0	0,057805	66.665	253.705.729	0,000262765	0,39	1,24	0,0372	-0,4413	0,31
1998	75,70	260.040,10	0,72	3.894.959	70.203.147,2	0,055481	75.577	270.946.852	0,000278937	0,27	1,09	0,0349	-0,4413	0,24
1999	54,20	420.126,20	0,62	9.284.421	104.595.916,5	0,088765	80.202	247.543.705	0,000323991	0,06	0,99	0,0681	-0,4413	0,17
2000	49,20	623.704,00	0,48	13.726.002	166.658.021,5	0,082360	90.301	265.384.360	0,000340265	0,25	0,85	0,0617	-0,4413	0,18

Ek 10 (devamı)

	GSYİH Fiyat Deflatörü	Ortalama Döviz Kuru (ABD Doları)	Döviz Kuru (% değişim)	Bütçe Açığı (Konsolide)	GSYH (TL)	Bütçe Açığı / GSYH	Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç (milyon ABD doları)	GSYH (ABD Doları)	Dış Borç/GSYH	Endeks Değerleri				Makro ekonomik istikrar(sızlık) Endeksi*
										Enflasyon	Döviz Kuru	Kamu Açığı	Dış Borç	
2001	52,90	1.225.411,80	0,96	29.840.401	240.224.083,1	0,124219	97.189	196.736.198	0,000494007	0,42	1,33	0,1036	-0,4411	0,35
2002	37,40	1.505.839,50	0,23	41.694.061	350.476.089,5	0,118964	113.168	230.494.220	0,00049098	0,05	0,60	0,0983	-0,4411	0,08
2003	23,30	1.493.067,80	-0,01	40.204.390	454.780.659,4	0,088404	121.144	304.901.341	0,000397322	-0,03	0,36	0,0678	-0,4412	-0,01
2004	12,40	1.422.341,20	-0,05	30.300.001	559.033.025,9	0,054201	128.929	390.386.833	0,00033026	-0,12	0,32	0,0336	-0,4413	-0,05
2005	7,10	13.408,00	-0,99	8.116.629	648.931.711,8	0,012508	131.819	481.496.931	0,000273769	-0,08	-0,62	-0,0081	-0,4413	-0,29
2006	9,30	1,43	-1,00	4.642.603	758.390.785,2	0,006122	165.233	526.429.394	0,000313875	0,65	-0,63	-0,0145	-0,4413	-0,11
2007	6,20	1,30	-0,09	13.707.910	843.178.421,4	0,016257	206.874	648.753.606	0,000318879	0,01	0,28	-0,0044	-0,4413	-0,04
2008	12,00	1,29	-0,01	17.432.090	950.534.250,7	0,018339	228.409	742.094.395	0,00030779	1,28	0,36	-0,0023	-0,4413	0,30
2009	5,30	1,55	0,20	52.760.844	952.558.578,8	0,055389	219.931	616.703.325	0,000356624	-0,21	0,57	0,0348	-0,4412	-0,01
2010	5,70	1,50	-0,03	40.081.289	1.098.799.348,4	0,036477	214.621	731.608.367	0,000293355	0,42	0,34	0,0159	-0,4413	0,08
2011	8,60	1,67	0,11	17.783.190	1.297.713.210,1	0,013703	222.237	773.979.672	0,000287135	0,85	0,48	-0,0069	-0,4413	0,22
2012	6,90	1,79	0,07	29.411.791	1.416.798.489,8	0,020759	238.728	786.282.517	0,000303616	0,15	0,44	0,0001	-0,4413	0,04
2013	6,20	1,90	0,06	18.542.575	1.567.289.237,9	0,011831	258.693	823.044.428	0,000314312	0,24	0,43	-0,0088	-0,4413	0,06
2014	8,50	2,19	0,15	22.665.681	1.749.782.267,3	0,012953	269.458	800.107.336	0,000336777	0,72	0,52	-0,0077	-0,4413	0,20

* Makro ekonomik istikrar(sızlık) endeksi dört farklı göstergesi temel alarak oluşturulmuştur. Bunlar enflasyon, döviz kuru, kamu açığı ve dış borçtur. Ancak bu göstergelerin birimleri ve aralıkları (en alt ve üst değerleri) birbirinden oldukça farklıdır. Bu nedenle, bilesik bir seri elde etmek amacıyla bu göstergelerin "ham hallerinin" kullanımı olası değildir. Bu sorunun çözümü için tüm göstergeler $I_t = (X_t - X_{Min}) / (X_{Max} - X_{Min})$ formülü aracılığıyla bir endeks değerine dönüştürülmüş ve daha sonra da dört göstergenin ortalaması alınarak endeks oluşturulmuştur. Formülde yer alan I_t endeks değerini, X_t göstergenin t yılındaki gerçek değerini, X_{Max} ve X_{Min} ise, göstergenin serideki en düşük ve en yüksek değerini ifade eder.

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2014, Ankara, 2015, s. 10, 107, 110, 141-144.; Mustafa İsmihan, **The Role of Politics and Instability on Public Spending Dynamics and Macroeconomic Performance: Theory and Evidence from Turkey**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2003, s. 214-215.